

ΚΩΣΤΑ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΡΩΜΑΪΚΗ

ΚΑΙ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ

146 π.χ. - 1453 μ.χ.

42213

ΚΩΣΤΑ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΥ

Ι Σ Τ Ο Ρ Ι Α

ΡΩΜΑΪΚΗ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ

146 π.Χ. — 1453 μ.Χ.

Β' ΛΥΚΕΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ 1979

ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΚΑΤΑΚΤΗΣΕΩΝ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΚΑΤΑΚΤΗΤΕΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στό προηγούμενο βιβλίο έγινε φανερό πώς μέσα στην περίοδο 221 - 168 π.Χ. μπόρεσε η Ρώμη με τίς κατακτήσεις της νά εξελιχτεί σέ μεγάλη δύναμη τής Μεσογείου. "Όπως λέει ό ιστορικός Πολύβιος, είναι ό π ε ν τ η κ ο ν τ α - κ α ι τ ρ ι ε τ ή ς χ ρ ό ν ο ς π ο ύ έ γ ι ν ε ή α ύ ξ η σ η και προκοπή τής δύναμης τών Ρωμαίων. Πρώτα κυριάρχησαν στήν Ίταλία κι ύστερα στή Δυτική Μεσόγειο· αργότερα ή πολιτική τους έπιρροή φτάνει και ώς τά κράτη τής ΊΑνατολικής Μεσογείου. Μετά τά μέσα του 2ου π.Χ. αιώνα έχει έπιβληθεί πιά σέ ΊΑνατολή και σέ Δύση. Στήν ΊΑνατολή έχει ύποτάξει τή Μακεδονία, τήν κυρίως Ίλλάδα και τό βασιλείο τής Περγάμου. Οι βασιλιάδες τής έλληνιστικής Συρίας και τής πτολεμαϊκής Αιγύπτου ακολουθοῦν τήν πολιτική της.

Στή Δύση έχει έξοντώσει τήν αντίπαλό της Καρχηδόνα. Ίπίσης έξουσιάζει τήν έντεῦθεν τών "Αλπεων Γαλατία εκτός τής όρεινής Λιγουρίας. "Έτσι πραγματοποιήθηκαν ό μ ε γ ά λ ε ς κ α τ α κ τ ή σ ε ι ς, όπωρ καθιερώθηκε νά λέγονται. Μ' αυτές έγινε ή Ρώμη ή μεγαλύτερη δύναμη στή Μεσόγειο.

Αυτό όμως είχε πολύ σοβαρές συνέπειες γιά τούς νικητές. "Ως τώρα ήταν μαθημένοι νά ζοῦν και νά σκέπτονται μέσα στίς συνθήκες τής άπλής άγροτικής ζωής· τώρα, πού κοντεύουν νά γίνουν κοσμοκράτορες, ό τρόπος αυτός τής ζωής δέν τούς έξυπηρετεί. Γι' αυτό τόν αλλάζουν ριζικά. "Έτσι έχουμε πολύ βαθιές α λ λ α γ έ ς:

- Στήν **οικονομία**.
- Στήν **κοινωνία**.
- Στόν **τρόπο ζωής**. Και άκόμη έχουμε
- **Δύο προσπάθειες** νά διορθωθεί ή άναστάτωση πού προκάλεσαν όι αλλαγές.

1 ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Τό Ρωμαϊκό κράτος πρὶν ἀπὸ τὶς κατακτήσεις ἦταν κυρίως ἓνα κράτος γεωργικό μὲ ἐλάχιστο ἐμπόριο καὶ βιοτεχνία. Οἱ Ρωμαῖοι εἶχαν μικρά ἀγροκτημάτα καὶ τὰ καλλιεργοῦσαν οἱ ἴδιοι. Μετὰ τὶς κατακτήσεις ὁμως τὸ σύστημα τῆς ἀπλῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας ἀλλάζει:

▲ **Ἐμπόριο.** Τό ἐμπόριο, πού ἀνθοῦσε πρῶτύτερα στὴν Καρχηδόνα καὶ στὰ πρὶο σπουδαῖα κέντρα τῆς Ἑλλάδας, τῶν ἀκτῶν τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Αἰγύπτου, ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 3ου αἰῶνα π.Χ. ἀναπτύσσεται ἀπὸ τοὺς Ἱταλιῶτες κυρίως ἐμπόρους¹ πού ἀρχίζουν νὰ πλημμυρίζουν τὰ οἰκονομικά κέντρα τῆς Ἀνατολῆς.

▲ **Βιοτεχνία.** Τό ἐμπόριο φέρνει μεγάλη ἀνάπτυξη τῆς βιοτεχνίας στὴ Ρώμη καὶ γενικότερα στὶς πόλεις τῆς Ἱταλίας, ὅπως π. χ. στὴν Καπύη, στοὺς Ποτιόλους, στὴν Πομπηία κ.ά. Γιά νὰ προλαβαῖνται οἱ παραγγελίες, γίνονται πολὺ μεγάλα ἐργαστήρια. Ἡ ἐργασία σ' αὐτὰ εἶναι ὁμαδική, δηλαδή ἐργάζονται πολλοὶ μαζί στὸ ἴδιο ἐργαστήρι. Συγχρόνως ὁμως γίνεται καὶ ἐξαντλητική, γιατί, ὅσο τὸ ρωμαϊκό κράτος ἐπεκτείνεται, ἡ ζήτηση τῶν προϊόντων μεγαλώνει.

▲ **Ἐργασία δούλων.** Ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ στὸ σύστημα τῆς παραγωγῆς φέρνει καὶ μιὰ ἄλλη σοβαρότερη: ἀλλάζει καὶ τὸ εἶδος τῆς ἐργασίας. Ἡ ἐργασία τῶν ἐλευθέρων ἐκτοπιίζεται, γιατί κοστίζει πολὺ καὶ καθιερώνεται παντοῦ ἡ ἐργασία τῶν δούλων, πού εἶναι πολὺ φθηνότερη.

▲ **Μικρὲς ἐπιχειρήσεις.** Μὲ τὴν ἀχρήστευση τῆς ἐλευθέρης ἐργασίας πέφτουν σὲ μαρασμό καὶ οἱ μικρὲς ἐπιχειρήσεις, γιατί δὲν ἀντέχουν στὸ συναγωνισμό τῶν μεγάλων ἐργαστηρίων.

▲ **Μικρὲς ἰδιοκτησίες.** Τό ἴδιο συμβαίνει καὶ στὴ μικρὴ ἀγροτικὴ ἰδιοκτησία. Γιά παρόμοιους λόγους δὲν μπόρεσε νὰ ἐπιζήσει καὶ συγχωνεύτηκε μέσα στὶς μεγάλες γαιοκτησίες². Αὐτὲς στὴν ἀρχὴ σχηματίστηκαν ἀπὸ τὴν αὐθαίρετη ἰδιοποίηση τῆς κατακτημένης δημόσιας γῆς³.

2 ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

1. **Ἡ μεσαία τάξη ἐξαφανίζεται.** Ὡς τὸ 2ο π.Χ. αἰῶνα στὴν Ἱταλία ἐπικρατοῦσαν οἱ ἰδιοκτήτες μικρῶν καὶ μεσαίων ἀγροτικῶν κτημάτων. Οἱ ἐλεύθεροι αὐτοὶ νοικοκυραῖοι στήριζαν ὡς τώρα τὸ δημοκρατικὸ πολίτευμα τῆς Ρώμης καὶ αὐτοὶ συντηροῦσαν τὸ στρατό πού δημιούργησε τὸ μεγαλεῖο τῆς. Ἡ τάξη αὐτὴ ἦταν τὸ θεμέλιο πού στηρίχτηκε ἡ ἀρχαία Ρώμη, πρὶν ἀπὸ τὶς κατακτήσεις, καὶ διαμόρφωσε τὸ πολίτευμα, τὸ στρατό καὶ τὰ ἔνδοξα ἀπλά ἦθη τῆς.

Ἄλλὰ, ἐπειδὴ οἱ ἀγρότες αὐτοὶ, πολεμώντας γιά νὰ μεγαλώσουν τὴν πατρίδα τους, ἀπουσίαζαν γιά πολλὰ χρόνια ἀπὸ τὸν τόπο τους, τὰ κτήματά τους

1. Λατ. Negotiatores

2. Λατ. Latifundia

3. Λατ. Ager publicus

Ένας μαραγκός στήν ώρα τής εργασίας του [Πομπηία].

έμεναν άκαλλιέργητα. Για νά συντηρήσουν τίς οίκογένειές τους αναγκάζονταν νά δανείζονται μέ βαρύ τόκο άπό τούς πλουσίους. Καί, καθώς δέν κατόρθωναν νά ξεχρεωθοῦν, έχαναν τήν περιουσία τους, έμεναν άκτήμονες, ένώ τά μικρά άγροκτήματά τους πήγαιναν νά μεγαλώσουν άκόμη πιά πολύ τίς μεγάλες γαιοκτησίες.

Ύπῆρχε όμως καί άλλη αίτία πού χάθηκαν οί μικροί νοικοκυραίοι: "Όσοι μπό-

Ένα άρτοποιείο στην ώρα της εργασίας του [Πομπηία].

ρεσαν να γλιτώσουν τον κληρο τους, υποχρεώθηκαν στο τέλος κι αυτοί να τον πουλήσουν, γιατί η καλλιέργεια με την προσωπική τους εργασία δε συμφέρει πιά, για δύο λόγους:

- Είχαν ανοίξει οι μεγάλες σιταγορές της Σικελίας, της Σαρδηνίας και προπάντων της Αφρικής και έστελναν σιτάρι άφθονο και φτηνό. Η τιμή του ήταν τόσο χαμηλή, που δεν μπορούσε να τη συναγωνιστεί το σιτάρι του μικρού καλλιεργητή της Ιταλίας.

- Οι μεγάλοι γαιοκτήμονες, όσοι καλλιεργούσαν ακόμη σιτάρι, χρησιμοποιούσαν δούλους, που εργάζονταν σκληρά και χωρίς άμοιβη. Τους έδιναν μόνο τροφή και άπ' αυτή μόνο όση τους ήταν απαραίτητη, για να διατηρούνται στη ζωή.

Οι μικροκτηματίες ξεπουλούσαν λοιπόν όσο όσο τη γη τους. Μερικοί ζητούσαν δουλειά στα κτήματα των πλουσιών στις περιόδους εκείνες του χρόνου που το άγρόκτημα χρειάζεται για λίγο καιρό πολλά χέρια. Οι περισσότεροι όμως συγκεντρώνονταν στη Ρώμη αφήνοντας τους δούλους να καλλιεργούν την ύπαιθρο. Έτσι η γη, που στερήθηκε τη φροντίδα του μικρού κτηματία, γερμίζει τώρα από χερσότοπους και βοσκοτόπια.

Άλλά και ο ελεύθερος επαγγελματίας και ο τεχνίτης με το μικρό εργαστήρι είχε την ίδια τύχη. Και τά δικά τους προϊόντα δεν μπορούσαν να άντεξουν στο συναγωνισμό των μεγάλων εργαστηρίων, που με την εργασία των δούλων πραγματοποιούσαν μεγάλο κέρδος με μικρό κόστος.

Έτσι, οι μικροκαλλιεργητές και οι μικροτεχνίτες, οι άνθρωποι δηλαδή που άλλοτε άποτελούσαν τό καύχημα της Ρώμης, *μαζεύονται πιά στην πρωτεύουσα, όπου, με μόνο εφόδιο τον τίτλο του Ρωμαίου πολίτη, ζούν ως κοινωνικά παράσιτα*. Άποτελούν ένα πλήθος χωρίς εργασία και συνείδηση, που έμεινε γνωστό στην ιστορία, με τό όνομα *ο χ λ ο ς*. Με τον καιρό συνήθισαν να ζούν από τίς έλεημοσύνες των πλουσιών και από την εποχή των Γράκχων από τίς κρατικές διανομές σιταριού. Ό κυριότερος πόρος τους ήταν η ψήφος τους στις λαϊκές συνελεύσεις και η μαρτυρία τους στα δικαστήρια.

2. Δυό νέες τάξεις παρουσιάζονται. Τά πλούτη που μάζεψε τό ρωμαϊκό κράτος από τούς πολέμους και εκείνα που έστελναν συνεχώς οι κατακτημέ-

νες έπαρχίες, τά μοιράστηκαν μεταξύ τους δύο ολιγάνθρωπες νέες τάξεις πού αποτέλεσαν μία όλιγαρχία πλούτου και πολιτικής δύναμης. Οί τάξεις αυτές ήταν: οί Σ υ γ κ λ η τ ι κ οί και οί 'Ι π π ε ι ς. 'Η κοινωνική ίσότητα, πού οί Ρωμαίοι είχαν κατακτήσει τόσο δύσκολα στά παλαιά χρόνια μέ τούς άγώνες ανάμεσα στους πατρικίους και τούς πληβείους, χάθηκε και ένα καινούριο κοινωνικό χάσμα, πολύ πίο βαθύ τώρα, τούς χώρισε πάλι.

▲ **Οί Συγκλητικοί** ήταν ένας νέος τύπος εύγενών. "Ολοι τους κρατούσαν από προγόνους πού είχαν άσκήσει κάποιο ύψηλό δημόσιο αξίωμα¹. 'Η καταγωγή αυτή έγινε τίτλος εύγενείας πού τούς ξεχώριζε. 'Η νέα αυτή άριστοκρατική τάξη σχηματίστηκε από πρώην πατρικίους και πληβείους πού οί πρόγονοί τους είχαν καταλάβει κάποιο από τά άνώτατα αξιώματα (στρατηγία, ύπατεία)²· τώρα άποτελούν ιδιαίτερη τάξη, τήν τάξη τών εύγενών³. "Όσοι άνηκαν σ' αυτή διακρίνονταν σέ γένη μικρότερου ή μεγαλύτερου βαθμού εύγενείας· τά δεύτερα ήταν εκείνα πού μονοπωλούσαν τά ύψηλά δημόσια αξιώματα.

"Ετσι, από λίγες οικογένειες, μέ τήν έξαγορά τών ψήφων άναδεικνύονταν οί ήγέτες του κράτους και του στρατού· π.χ. στή διάρκεια όγδόντα χρόνων (219 - 133 π.Χ.) έννά μόνο οικογένειες μοιράστηκαν διαδοχικά όγδόντα τρεις ύπατείες.

Οί Συγκλητικοί δέν έπιτρεπόταν νά άσχολούνται μέ κερδοφόρες έπιχειρήσεις. Τήν περιουσία τους άποτελούσαν μόνο μεγάλα άγροκτήματα. Είχαν όμως έξασφαλίσει τό προνόμιο νά εκλέγονται άρχοντες στά πίο σπουδαία δημόσια αξιώματα. Τούς έλεγαν Συγκλητικούς, γιατί αυτοί άποτελούσαν τό πίο σεβάσμιο σώμα του κράτους, τή Σ υ γ κ λ η τ ο. Σ' αυτή άρχισε σιγά σιγά νά συγκεντρώνεται ή πολιτική έξουσία, καθώς οί κατακτήσεις τής Ρώμης άπλώνονταν πρώτα σ' όλόκληρη τήν 'Ιταλία και ύστερα πολύ πίο πέρα απ' αυτή.

Τά αξιώματα όμως οί εύγενεις δέν τά έπαιρναν κληρονομικά, άλλα μέ έκλογές. 'Η ψήφος λοιπόν του λαού τούς ήταν άπαραίτητη, γιατί, όσο και άν ή κρατική έξουσία μετατοπιζόταν πρós τή Σύγκλητο, ή δημοκρατία ήταν άκόμη σεβαστή.

"Ετσι καταφεύγουν στή μέθοδο τής έξαγοράς τών ψήφων και στή συστηματική διαφθορά του όχλου. "Εκτός από τίσ έλεημοσύνες και τίσ συχνές δωρεές, είχαν υπό τήν προστασία τους όλόκληρες στρατιές φτωχών, τούς π ε λ ά τ ε ς³. Τό παλαιό τουτο όνομα τό ξαναβρίσκουμε τώρα μέ καινούρια σημασία: σημαίνει τούς φτωχούς και έλεύθερους πολίτες πού είναι προσκολλημένοι στους εύγενείς μέ δεσμούς πολιτικής άφοσίωσης μέ άντάλλαγμα τροφή και χρήματα. 'Η κοινή γνώμη μετρούσε τήν πολιτική δύναμη τών ίσχυρών αυτών ανθρώπων μέ τόν αριθμό τών πελατών τους.

1. Λατ. Cursus honorum (= τά αξιώματα του ταμιά, άγορανόμου, στρατηγού, ύπάτου, τιμητή, κ.ξ.).

2. Λατ. Nobiles

3. Λατ. Clientes· ό Πλούταρχος χρησιμοποiei τόν όρο, όπως είναι: ό κλίεις = γεν — εντός· ύστερα αποδόθηκε μέ τήν έλληνική λ. πελάτης (άπό τό ρ. πελάζω) = γείτονας, πάροικος, αυτός πού βάζει τόν έαυτό του κάτω από τήν προστασία κάποιου ίσχυρού γείτονά του.

Ὁ Λούκιος Καϊκίλιος Γιουκοδόνδος ἀπὸ τὴν Πομπηία: χάλκινη προτομή μιᾶς χαρακτηριστικῆς φυσιογνωμίας τοκογλύφου ἐκείνης τῆς ἐποχῆς.

Οἱ Συγκλητικοὶ ἀποτελοῦσαν ἔτσι μιὰ κλειστή τάξη, γεμάτη ἀλαζονεία, πού ἐπίμονα ἐπιδίωκε νὰ κρατήσει τὰ προνόμια καὶ τὴν κοινωνικὴ τῆς ὑπεροχῆ. Πολύ ζηλότυπα πρόσεχαν νὰ μὴ ἐκλεγεῖ κανένας πού δὲν ἀνῆκε σ' αὐτούς. Μόνο σέ ἔκτακτες περιπτώσεις μπορούσε νὰ γίνεῖ αὐτό καὶ τότε ὁ μὴ εὐγενῆς, πού ἐκλεγόταν, διακρινόταν μὲ τὸ ἰδιαιτέρου ὄνομα: *νέος ἄνθρωπος*.

▲ **Οἱ Ἴππεις** ἦταν ἡ ἀριστοκρατία τοῦ χρημάτων. Μόνο τὸ ὄνομά τους θύμιζε τὴν παλαιὰ ἀριστοκρατία τῆς καταγωγῆς, τότε πού, γιὰ νὰ ἀνῆκει κανεὶς σ' αὐτὴ τὴν τάξη, ἔπρεπε νὰ διαθέτει τόσα εἰσοδήματα ἀπὸ ἀγροκτημάτα, ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ ἔχει σέ ὥρα πολέμου στὴ διάθεση τῆς πατρίδας ἕνα ἄλογο καὶ νὰ στρατεύεται ὁ ἴδιος ὡς ἱππέας.

Ἴππεις σ' αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ὀνομάζονται οἱ πλούσιοι πού ἔχουν χρηματικὴ περιουσία, ὅση χρειαζόταν ἄλλοτε, γιὰ νὰ ὑπηρετεῖ κανεὶς στὸ ἱππικὸ. Δὲν εἶναι τάξη μὲ ἰδιαιτέρα προνόμια καὶ καταγωγή. Εἶναι οἱ δυνατοὶ τοῦ πλοῦτου. Ἀσχολοῦνται μὲ κάθε ἐργασία πού ἀφήνει κέρδος: ἐμπόριο, πιστωτικὲς ἐπιχειρήσεις, τοκογλυφία, κατασκευὲς δημόσιων ἔργων, προμήθειες τοῦ στρατοῦ. Μά περισσότερο κερδοφόρα ἦταν ἡ ἐπιχείρηση τοῦ *δημοσίου*, τοῦ ἐκμισθωτῆ δηλαδὴ τῶν εἰσοδημάτων ἀπὸ τοὺς δημόσιους φόρους τῶν ἐπαρχιῶν. Τὸ κράτος, ἀντὶ νὰ ἐκμεταλλεῖται τὸ ἴδιο μὲ δικούς του ὑπαλλήλους τὰ μεταλλεῖα, τὰ λιμάνια, ἢ νὰ ἀσχολεῖται μὲ τὴν εἰσπραξὴ τῶν φόρων, νοίκιαζε τὰ δικαιώματά του σέ ἑταιρεῖες ἐπιχειρηματιῶν, τῶν δημοσιωνῶν. Οἱ ἑταιρεῖες αὐτὲς κατέβαλλαν στὸ δημόσιο ταμεῖο προκαταβολικὰ τὰ προβλεπόμενα ἔσοδα ἀπὸ τίς εἰσπράξεις. Ὑστερα πλουτοῦσαν τὸ δικαίωμα αὐτό σέ ἐπιχειρηματίες κάθε ἐπαρχίας ἢ περιοχῆς χωριστὰ πού λέγονταν *τελώνες*. Εἶναι γνωστό ἀπὸ τὴν Καινὴ Διαθήκη μὲ πόσο σκληρὸ τρόπο προσπαθοῦσαν οἱ ἐπιχειρηματίες αὐτοὶ νὰ εἰσπράξουν πιὸ πολλὰ.

Οἱ Ἴππεις δὲν ἐπιτρέπóταν νὰ καταλάβουν τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα τῆς κρατικῆς ἱεραρχίας πού, ὅπως εἶπαμε, ἀνῆκαν ἀποκλειστικὰ στοὺς Συγκλητικούς. Γι' αὐτὸ οἱ Ἴππεις κατὰ κανόνα βρίσκονταν σέ ἐχθρικές σχέσεις μὲ τοὺς Συγκλητικούς, δηλαδὴ τὴν ἀριστοκρατία τῶν ἀξιωματῶν.

3. Οἱ δοῦλοι πληθαίνουν. Σ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴ ὁ παλαιὸς θεσμὸς

Ἡθοποιοὶ καὶ θιασάρχης. [Ψηφιδωτό Πομπηίας, Νεάπολη, Ἐθνικὸ Μουσεῖο]

τῆς δουλείας παίρνει ἀπότομα μιὰ πρωτοφανή ἐξάπλωση. Καὶ ὁ λόγος ἦταν ὅτι μέ τὴν ἀνάπτυξη τῶν ἐπιχειρήσεων παρουσιάστηκε μεγάλη ἀνάγκη ἀπὸ πολλή καὶ φτηνὴ ἐργασία. Αὐτὴ μπορούσαν νὰ τὴν προσφέρουν ὄχι οἱ ἐλεύθεροι, μὰ οἱ δοῦλοι, καὶ γι' αὐτὸ πλημμύρισε τὸ ρωμαϊκὸ κράτος ἀπ' αὐτούς.

Ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας ἦταν πολὺ ἀποδοτικὸς γιὰ τὴν τότε οἰκονομία. Γι' αὐτὸ οἱ στρατηγοὶ - κατακτητὲς τῆς Ρώμης ἀρπάζουν κατὰ χιλιάδες τοὺς πληθυσμοὺς τῶν νικημένων περιοχῶν καὶ τοὺς παραδίδουν στοὺς ἐμπόρους, γιὰ νὰ τοὺς πουλήσουν στὶς ἀγορὲς δούλων πού ἀφθονοῦσαν τότε στὴν ἀνατολικὴ Μεσόγειο. Ἐπίσης τακτικὴ πηγὴ προμήθειας δούλων ἦταν ἡ πειρατεία. Ἡ μεγαλύτερη ἀγοραπωλησία δούλων γινόταν στὴ Δῆλο, ὅπου ἦταν δυνατὸ σὲ μιὰ μέρα νὰ πουληθοῦν δέκα χιλιάδες δοῦλοι.

Κυριότερη ὁμοσ πηγὴ γιὰ τὴν προμήθεια δούλων παραμένουν οἱ κατακτητικοὶ πόλεμοι. Ἔτσι π.χ. ὁ Αἰμίλιος Παῦλος, παραδίδοντας στοὺς στρατιῶτες του ἑβδομήντα ἡπειρωτικὲς πόλεις νὰ τίς λεηλατήσουν πούλησε δούλους 150 χιλιάδες κατοίκους τους. Καὶ ὁ Σκιπίων Αἰμιλιανὸς 35 χιλιάδες Καρχηδονίους.

Ἡ ζωὴ τῶν δούλων ἦταν πολὺ σκληρὴ. Δούλευαν στὶς πιὸ βαριές ἐργασίες, ἀπὸ τὸ ξημέρωμα ὡς τὴ νύχτα κάθε μέρα χωρὶς διακοπὴ. Ἐξαιρέσεις ὑπῆρχαν βέβαια, μὰ ἦταν σπάνιες. Ἄν ἐπιχειροῦσαν νὰ δραπετεύσουν, οἱ τιμωρίες ἦταν ἀπάνθρωπες, π.χ. ραβδισμὸς, μαστίγωμα, δέσιμο μὲ ἀλυσίδες· συνηθισμένη ἦταν ἡ θανάτωση πάνω σέ σταυρὸ, δηλαδή σ' ἓνα πάσσαλο μὲ διχάλα ἀπὸ ὅπου τοὺς περνοῦσαν τὸ κεφάλι. Γι' αὐτὸ ἓνα ἀσβηστο μίσος χώριζε τοὺς κυρίους ἀπὸ τοὺς δούλους. Οἱ Ρωμαῖοι ἐβλεπαν σὲ κάθε δούλο ἓναν ἐχθρὸ. Τὸ ἴδιο ὅμως ἐβλεπαν καὶ οἱ δοῦλοι τοὺς Ρωμαίους.

Τὸ μίσος αὐτὸ ξεσποῦσε συχνὰ σὲ ἐπαναστάσεις, πού δέν ἦταν τίποτ' ἄλλο παρὰ κινήματα ἀπόγνωσης. Τὸ περισσότερο πού μπορούσαν νὰ ἐπιτύχουν, ἦταν νὰ φτάσουν ὡς τὰ σύνορα καὶ νὰ βρεθοῦν ἔξω ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας.

3 ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΣΤΟΝ ΤΡΟΠΟ ΖΩΗΣ

1. Ὁ χαρακτήρας τῶν Ρωμαίων μεταμορφώνεται. Πρίν: Ἡ ζωὴ

τῶν Ρωμαίων πρὶν ἀπὸ τῆς κατακτήσεως ἦταν τραχιά καὶ μονότονη. Ἦταν χωρικοί προσκολλημένοι στὰ παλαιὰ τους ἔθιμα: ἀφοσίωση στὴν πατρίδα καὶ στοὺς νόμους, ὑπακοή στὸν πατέρα, εὐσέβεια, ἀφιλοκέρδεια. Ὅπως ὅλοι οἱ χωρικοί, ἀντιμετώπιζαν μὲ ὑποψία καὶ δυσπιστία κάθε νεωτερισμό. Ἐκεῖνο πού κρατοῦσε ψηλά τὴν ψυχὴ τους ἦταν μόνο τὸ δυνατό πατριωτικὸ φρόνημα καὶ ἡ ἱερὴ τους προσήλωση στὴν πατροπαράδοτη ἀρετὴ καὶ στὶς ἠθικὲς τους ἀρχές.

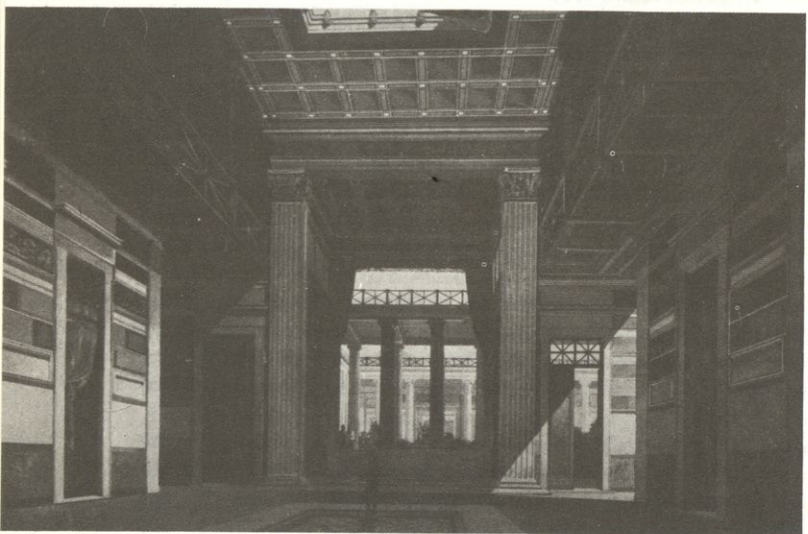
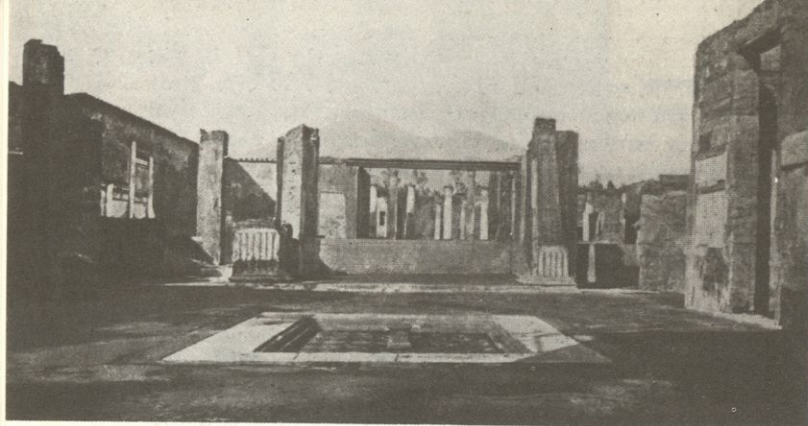
Τ ὁ ρ α : Ὅταν οἱ ἀπλοὶ αὐτοὶ ἄνθρωποι, ἀλλὰ γενναῖοι πολεμιστὲς πέτυχαν ἀκριβῶς χάρι στὴν ἀνδραγαθία τους, τοὺς γνωστούς πολεμικοὺς θριάμβους καὶ ἔγιναν κύριοι τῆς οἰκουμένης, ἀπομακρύνθηκαν πολὺ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς αὐτῆς. Μὲ τὸ νὰ ὑποτάξουν τῆς ἑλληνικῆς χώρες πού οἱ λαοὶ τους ἦταν συνηθισμένοι ἀπὸ αἰῶνες σὲ μιὰ ζωὴ ἐκλεπτυσμένη, πλούσια σὲ ἀνέσεις καὶ ἀπολαύσεις, ἔπαθαν ὅ,τι παθαίνουν πάντα σ' αὐτῆς τῆς περιστάσεως οἱ κατακτητὲς: γοητεύθηκαν ἀπὸ τὴν καλοζωία τῶν νικημένων καὶ παραδόθηκαν σ' αὐτὴν χωρὶς ἀντίσταση, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ χάσουν τὴ φυσιογνωμία τους. Ἡ ἑλληνιστικὴ καλοζωία – ἡ πολυτέλεια, ὅπως τὴ λένε ἀλλιῶς – μάγεψε σάν τὴν Κίρκη τοὺς ἀδάμαστους μαχητὲς καὶ ἀγροίκοις Ρωμαίους, καὶ τοὺς ἄλλαξε ὀλωδιόλου τὸ χαρακτήρα. Ἦταν κι αὐτὸ μιὰ ἐκδίκηση τῶν νικημένων γιὰ τὴν ὑποταγὴ τους. Ἀκολούθησε μιὰ ὀρμητικὴ *εἰσβολὴ τοῦ ἑλληνιστικοῦ πολιτισμοῦ στὴ ρωμαϊκὴ κοινωνία*. Ὁ πολιτισμὸς ὁμοῦ αὐτὸς δὲν ἦταν ὁ παλαιὸς ἑλληνικὸς πολιτισμὸς. Εἶχε κι αὐτὸς δεχτεῖ στὸ μεταξύ τὴν ἐπίδραση τῶν ἀνατολικῶν πολιτισμῶν καὶ εἶχε χάσει τὴν παλαιὰ του ἀγνότητα. Παρασέρνει τοὺς Ρωμαίους, καί, ἐπειδὴ δὲν διαθέτουν πολλή δύναμη ἀντίστασης καὶ δημιουργικῆς ἀφομοίωσης, ἀντὶ καλὸ τοὺς κάνει κακὸ. Ἡ στροφὴ πρὸς τὸν ἑλληνιστικὸ τρόπο ζωῆς ἔγινε συρμὰς πού κόντευε νὰ καταρτῆσει μανία.

Οἱ ζωντανοὶ φορεῖς τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ, οἱ Ἕλληνες δάσκαλοι, γίνονται περιζήτητοι καὶ οἱ μεγιστάνες τοῦ πλοῦτου πληρώνουν πολὺ ἀκριβὰ, γιὰ νὰ τοὺς ἔχουν κοντά τους. Παντοῦ, σὲ κάθε ἐκδήλωση τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ἡ ἀρχαία ρωμαϊκὴ παράδοση ἐκτοπίζεται καὶ τὴ θέση της τὴν παίρνουν καινούριοι τρόποι:

▲ **Θρησκεία.** Ἡ θρησκεία τῶν Ρωμαίων, ὅπως ἦταν πρὶν, ἀνταποκρινόταν στὶς συνθήκες τῆς ζωῆς τους πρὶν ἀπὸ τῆς κατακτήσεως. Οἱ θεοὶ ἦταν οἱ προστάτες τῆς ζωῆς καὶ τοῦ μικροῦ τους κράτους πού περιοριζόταν σὲ μιὰ μικρὴ ἔκταση γύρω ἀπὸ τὴ Ρώμη. Τώρα ὁμοῦ, πού οἱ Ρωμαῖοι ἔχουν κατακτήσει τὸν κόσμο, δὲν τοὺς ἱκανοποιεῖ πιά.

Τώρα, τόσο οἱ κατακτημένοι πού ἔχασαν τὰ κράτη καὶ τοὺς θεοὺς των, ὅσο καὶ οἱ κατακτητὲς νιώθουν μέσα στὴ μεσογειακὴ οἰκουμένη τὴν ἀνεπάρκεια τῶν δικῶν τους θεῶν. Ἄφησαν λοιπὸν τοὺς ἑλληνικοὺς θεοὺς νὰ εἰσβάλουν στὴ θρησκεία τους.

Ἄλλὰ ἡ ἑλληνικὴ θρησκεία τῆς ἐποχῆς αὐτῆς εἶχε χάσει πιά ἐντελῶς τὸν ἐθνικὸ χαρακτήρα της καὶ εἶχε γίνῃ ἕνα κράμα μὲ τὸ μυστικισμὸ τῆς Ἀνατολῆς. Αὐτὸ τὸ θρησκευτικὸ κράμα μπῆκε στὴν Ἰταλία. Ἔτσι π.χ. ἀπὸ τὸ 204 π.Χ. ἔγινε δεκτὴ ἐπίσημα ἀπὸ τὸ κράτος ἡ λατρεία τῆς φρυγικῆς Μητέρας τῶν θεῶν Κυβέλης

Ἡ «οἰκία τοῦ Φαύνου», μιά πλούσια κατοικία τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ. στήν Πομπηία.

Ἐπιτομή τῶν ἐρειπίων [ἐπάνω] καί ἀναπαράσταση [κάτω] τοῦ χώρου ὑποδοχῆς τῆς οἰκίας τοῦ Φαύνου (ὅπως ὀνομάζεται ἀπό ἓνα χάλκινο ἀγαλματάκι αὐτοῦ τοῦ θεοῦ πού βρέθηκε ἐκεῖ). Ἡ κατοικία ἀποτελεῖται ἀπό ἓνα αἶθριο (= χῶρος ὑποδοχῆς), ἀπό τό τ α β λ ἰ ν ο (= αἴθουσα ἀναμονῆς πίσω ἀπό τό α ἰ θ ρ ἰ ο) καί δύο εὐρύχωρες περιστύλες αὐλές ἢ κήπους. Ὅλοι αὐτοί οἱ χῶροι ἔχουν γύρω γύρω κάθε λογῆς δωμάτια διημέρευσης καί ὑποδοχῆς, κρεβατοκάμαρες, τραπεζαρίες κτλ. Ἡ κατοικία αὐτή ἦταν ἓνα ἀπό τά μεγαλύτερα καί ὁμορφότερα ἰδιωτικά οἰκοδομήματα τῆς Πομπηίας. Οἱ ἰδιοκτῆτες διατήρησαν τόν ἐσωτερικό διάκοσμο, ὅπως πρωτόγινε στό 2ο αἰώνα π.Χ. ὅταν οἱ ἐξελληνισμένοι Σαμνῖτες — πού μερικοί ἦταν μεγάλοι γαιοκτῆμονες — κατεῖχαν τήν πόλη. Ὅμορφα ψηφιδωτά στόλιζαν τά δάπεδα.

Ἡ οἰκία τοῦ Φαύνου χρωστᾷ τῇ μεγάλῃ τῆς φήμῃ στά ὄνομαστα ψηφιδωτά πού βρέθηκαν ἐκεῖ καί εἰκονίζον σκηνές ἀπό τήν κρίσιμη μάχη τῆς Ἰσοῦ μεταξύ Μ. Ἀλεξάνδρου καί Δαρείου τῷ ψηφιδωτό αὐτό εἶναι ἴσως ἀντίγραφο πρωτότυπου ἐλληνικοῦ ἔργου (τοῦ Φιλόξενου τῆς Ἐρέτριας;) τοῦ 3ου αἰῶνα π.Χ. Παραθέτουμε δύο ἀποσπάσματα ἀπό τή γνωστή σύνθεση πού παριστάνει τό Μ. Ἀλέξανδρο νά ὀρμᾷ ἀνάθεκτος ἐναντίον τοῦ Δαρείου τόν ἔχει πλησιάσει πολύ, κι ὁ Πέρσης βασιλιάς, τριγυρισμένος ἀπό τοὺς ἀξιωματούχους του, ἀντιμετωπίζει μέ δέος τήν ἐπίθεση, ἔτοιμος γιά τή φυγή πού θά ἀκολουθήσει (Νεάπολη, Ἐθνικό Μουσεῖο).

καί λίγο ἀργότερα οἱ ὀργιαστικές τελετές τοῦ Βάκχου κλπ. Οἱ θεοὶ αὐτοὶ εἶναι γεμάτοι ἀπό μαγεία καί τοὺς λάτρευαν μέ τό μυστηριακό τρόπο πού συνήθιζαν ὡς τώρα στήν Ἀνατολή.

▲ **Γράμματα.** Οἱ Ρωμαῖοι ὡς τότε δέν εἶχαν οὔτε βιβλία οὔτε θεάτρα, ἐκτός ἀπό μερικές παντομίμες καί αὐτοσχέδιες σκηνικές παραστάσεις μέ πρόχειρα τραγούδια, χωρίς διάλογο καί θεατρική δράση. Ὅταν στό τέλος τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνα ἄρχισε ἡ κατάκτηση τῆς ἐλληνικῆς Ἀνατολῆς, οἱ Ρωμαῖοι γνώρισαν Ἕλληνες φιλοσόφους καί λογίους καί νιώσανε τήν ἔλξη τῆς πνευματικῆς τους καλλιέργειας. Αὐτό συνέβη προπάντων σ' αὐτούς πού ἀνήκαν στίς ἀνώτερες τάξεις. Ἀρχισαν νά μιλοῦν τήν ἐλληνική γλῶσσα πού λογαριαζόταν πιά ὡς γλῶσσα τῶν μορφωμένων.

Εἶναι γνωστό πῶς ὁ στρατηγός Φλαμίνιος στόν πόλεμο ἐναντίον τῶν Μακεδόνων προκάλεσε ἀληθινή ἐκπληξη στούς Ἕλληνες γιά τά ἄρτια ἐλληνικά του.

Δέν ἄργησε νά γίνει συρμός στή Ρώμη τό νά μιλά κανεῖς μέ εὐκολία ἐλληνικά. Στή διάδοση τῆς ἐλληνικῆς παιδείας συνέβαλαν μερικοὶ ἐπιφανεῖς ἄνδρες τῆς ἐποχῆς, ὅπως ὁ Αἰμίλιος Παῦλος πού ἔφερε στή Ρώμη πλήθος ἐλλήνων διδασκάλων, καθώς καί τήν πλοῦσια βιβλιοθήκη τοῦ Περσέα. Κυρίως ὁμως ὁ γιός του Σκιπίων, ὁ πορθητής τῆς Καρχηδόνας, πού συγκέντρωσε γύρω του πολλοὺς καλλιεργημένους Ἕλληνες (π.χ. τόν Πολύβιο, Παναίτιο τό Ρόδιο κ.ἄ.) καθώς καί Ρωμαίους (τόν κύκλο τῶν Σκιπιδίωνων) ὅπως ὀνομάστηκαν).

Τώρα κάνουν τήν ἐμφάνισή τους στή λατινική γλῶσσα τά πρῶτα λογοτεχνικά ἔργα. Ἄλλοτε εἶναι μεταφράσεις ἢ μιμήσεις ἀπό τά ἐλληνικά, καί ἄλλοτε εἶναι ἔργα ὀλωσδιόλου δικά τους. Τότε περίπου παρουσιάζεται ὁ Ἕλληνας ἀπελευθερός ἀπό τόν Τάραντα, ὁ Λίβιος Ἀνδρόνικος (272 - 207 π.Χ.), δάσκαλος, ἠθοποιός καί μεταφραστής τῆς Ὀδύσσειας καί ἀρχαίων ἐλληνικῶν δραμάτων.

Πλανόδιοι μουσικοί στο δρόμο· μία γυναίκα με διπλό αυλό συνοδεύει το χορό δύο ανδρών, ενός τυμπανιστή και ενός κυμβαλιστή. [Είναι ψηφιδωτό από τη Πομπηία του σάμιου Διοσκουρίδη. Νεάπολη, Έθνικό Μουσείο].

Ἀπό αὐτόν δόθηκε ἡ πρώτη δραματική παράσταση σέ ρωμαϊκή σκηνή τό 240 π.Χ.

Τήν προτίμηση τοῦ κοινοῦ συγκεντρώνουν οἱ κωμωδίες· γι' αὐτόν ἀκριβῶς τό λόγο δύο πολύ ἀξιοί ποιητές πού παρουσιάζονται κιόλας, ὁ Πλαῦτος καί ὁ Τερέντιος, γράφουν μόνο κωμωδίες. Ἰδιαίτερα μιμήθηκαν τή νέα ἀττική κωμωδία, δηλαδή τήν κωμωδία ἀνθρώπινων τύπων, ὅπως π.χ. εἶναι σέ κωμωδίες τοῦ Πλαύ-

του ό συκοφάντης, ό καυχησιάρης στρατιώτης, ό φιλάργυρος, ή έπαγγελματικῶν τύπων, όπως π.χ. ό γιατρός, ό φαράς κλπ.

Στήν κωμωδία τους διακρίνουμε δύο είδη: τήν κωμωδία έλληνικοῦ τύπου¹ πού οί ήθοποιοί φοροῦσαν έλληνικά ρούχα· συνήθως ήταν διασκευές από τή νέα έλληνική κωμωδία· καί τήν κωμωδία μέ ρωμαϊκό περιεχόμενo², πού οί ήθοποιοί φοροῦσαν ρωμαϊκά ρούχα καί τά θέματα ήταν από τή ζωή τῆς Ρώμης ή τῶν γειτονικῶν πόλεων· ἀναφέρονται σέ πρόσωπα τῆς χαμηλῆς τάξης καί γι' αὐτό ονομάζεται καί κωμωδία τῆς ταβέρνας.

Καί ή έπική ποίηση τήν έποχή αὐτή έχει ένα μεγάλο εκπρόσωπο, τόν ήμιέλληνα "Εννιο από τήν Μεσσαπία. Ήταν πολύμορφος ποιητής, δηλαδή συνθέτει δράματα, διδακτικά ποιήματα καί έπικά έγκωμιαστικοῦ χαρακτήρα. Τέτοιο εἶναι τό ποίημά του «Χρονικά».

▲ **Τέχνες.** Τούς άκομψους καί άκαλλιέργητους ὡς τώρα Ρωμαίους τούς έντυπώσασαν κυρίως τά έργα τῆς έλληνικῆς γλυπτικῆς, άρχιτεκτονικῆς καί διακοσμητικῆς. Ή ρωμαϊκή τέχνη αὐτῆς τῆς έποχῆς εἶναι έλληνιστική, καί μεταφυτέυτηκε στή Ρώμη από τά μεγάλα καλλιτεχνικά κέντρα τῆς Ἀλεξάνδρειας, τῆς Ρόδου καί τῆς Περγάμου.

• Ή πρώτη γνωριμία τῶν Ρωμαίων μέ τήν έλληνική τέχνη έγινε τό 272 π.Χ. μέ τήν πώση τοῦ Τάραντα καί ό πρώτος Ρωμαίος πού μετέφερε έλληνικά έργα τέχνης στή Ρώμη ήταν ό Μάρκος Κλαύδιος Μάρκελλος μετά τήν άλωση τῶν Συρακουσῶν (211 π.Χ.).

Κυρίως ὅμως μετά τήν πώση τῆς Μακεδονίας εἰσάγονται στή Ρώμη από τόν Αἰμίλιο Παῦλο πάρα πολλά έργα τέχνης καί από τότε γίνεται συνήθεια στους Ρωμαίους στρατηγούς πού κατακοῦσαν έλληνικές πόλεις ή δήωση καί ή άρπαγή έργων τέχνης.

Οί πλούσιοι άρχισαν συστηματικά νά στολιζοῦν τίς έπαύλεις τους μέ έλληνικά άγάλματα, μέ κομφοτεχνήματα, μέ ζωγραφίες, μέ πρωτότυπα, αντίγραφα ή άπομιμήσεις. Τό πράγμα έγινε συρμός. Τούς κυρίεψε ή μανία τῆς επίδειξης. Παράβαιναν σάν νεόπλουτοι ποίος θά έχει τά περισσότερα καί τά καλύτερα.

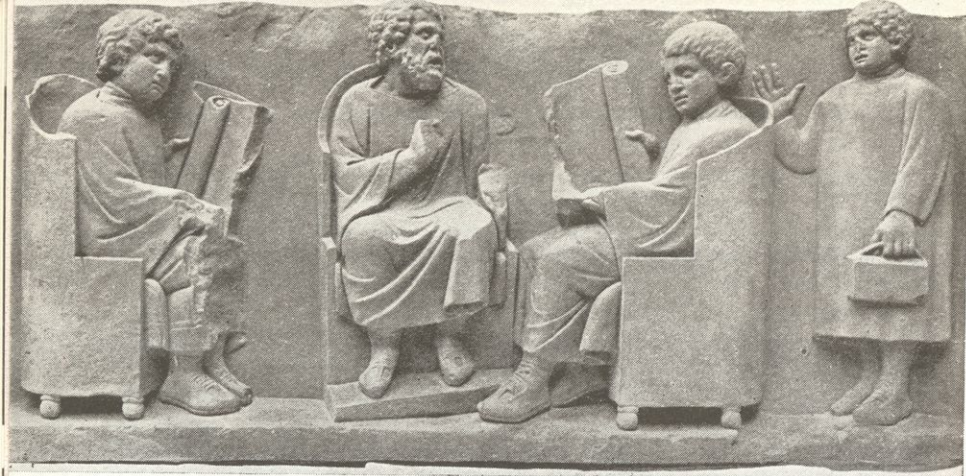
▲ **Ἐκπαίδευση.** "Ενας Ρωμαίος μέ οικονομική άνεση έπρεπε, γιά νά τόν εκτιμᾷ ή κοινωνία, νά μιλά έλληνικά καί προπάντων νά έχει γιά τά παιδιά του "Ελληνα δάσκαλο, δούλο ή έλεύθερο. Μπήκε έτσι στή ζωή τους ή δίψα γιά μόρφωση καί ή Ρώμη πλημμύρισε από "Ελληνες δασκάλους πού δίδασκαν στά παιδιά γραμματική καί μουσική, καθώς κι από καθηγητές τῆς φιλοσοφίας καί τῆς ρητορικῆς γιά τούς εφήβους.

Οί οίκοίτοι "Ελληνες δούλοι ή αἰχμάλωτοι πολέμου έγιναν σημαντικοί άγωγοί διάδοσης τοῦ έλληνικοῦ τρόπου ζωῆς καί σκέψης στίς οίκογένειες τῶν εύκατάστατων Ρωμαίων· πολλοί άπ' αὐτούς ήταν δάσκαλοι καί παιδαγωγοί, — δ-

1. Λατ. Fabula palliata (άπό τή λ. pallium = έλληνικός μανδύας).

2. Λατ. Fabula togata (άπό τή λ. toga = είδος ρωμαϊκοῦ ένδύματος)

Δάσκαλος και μαθητές.

Τμήμα από επιτύμβιο ανάγλυφο ενός πλούσιου εμπόρου από τους Τρεβήρους της Γαλλίας. Ανά παιδιά κάθονται σέ πολυθρόνες κρατώντας ειλητήρια. 'Ανάμεσά τους κάθεται ὁ πωγωνοφόρος δάσκαλος. "Ένα τρίτο παιδί ἤθεε καθυστηρημένο καί προβάλλει κάποια δικαιολογία, ἐνῶ δέχεται παρατηρήσεις ἀπό τό δάσκαλο. (2ος αἰώνας μ.Χ. Μουσείο Τρένες).

πως ἐκείνοι πού ἀκολούθησαν τό βασιλέα Περσέα στήν αἰχμαλωσία —, γραμματικοί, σοφιστές καί ρήτορες, ζωγράφοι καί ἐκπαιδευτές στό κυνήγι, ὅπως ἐκείνοι πού δίδαξαν τά παιδιά τοῦ Αἰμιλίου Παύλου μετά τήν ἐπιστροφή του ἀπό τή Μακεδονία. Ὁ Ἕλληνας αἰχμάλωτος πολέμου, πού ἐργαζόταν στό ρωμαϊκό σπίτι ὡς ἐμπιστος γραμματέας ἢ ἐσωτερικός παιδαγωγός, ἔφερε τήν οἰκογένεια τοῦ κυρίου του σέ ἐπαφή μ' ἕνα πολιτισμό πιά ὄριμο ἀπό τό δικό του καί γι' αὐτό πιά ἐλκυστικό· δέν ἦταν δύσκολο λοιπόν νά παρασυρθοῦν οἱ Ρωμαῖοι σέ ἀλλαγὴ τοῦ τρόπου ζωῆς τους καί ἐγκατάλειψη τῆς πατροπαράδοτης ἀρετῆς τους· ἔτσι, ἀπό τήν πλευρά αὐτή, ὁ περίφημος στίχος τοῦ Ὁράτιου «ἡ κατακτημένη Ἑλλάδα κατάκτησε τό σκληρό νικητή καί ἔφερε τίς τέχνες στό ἀγροτικό Λάτιο»¹ βρῆκε μιὰ ἐπαλήθευση πολύ βαθιά ἀπ' ὅ,τι στήν πρώτη ματιά φαίνεται· σημαίνει δηλαδή ὅτι ὁ Ἕλληνας αἰχμάλωτος αἰχμαλώτισε τό νικητή του.

Τό ἴδιο συνέβη στήν κατοικία, στό ντύσιμο, στά ἐπιπλά τους· δανείστηκαν τήν κομψότητα, τήν ἀνεση καί τήν πολυτέλεια ἀπό τοὺς Ἕλληνες. Τό ἴδιο καί στό φαγητό· ἐδῶ ὅμως ἔδειξαν μέ μιὰ ἀπλοϊκή ὑπερβολή πὸς τοὺς ἄρεσε ἢ πολυφαγία. Καί στήν ψυχολογία ἐπίσης τοὺς ἔλειψε τό γοῦστο καί ἡ λεπτὴ καλλιτεχνικὴ αἴσθηση.

Ἐκεῖνο πού περισσότερο καί ἀπό τό θέατρο καί ἀπό τίς τέχνες τοὺς συγκινοῦσε ἦταν οἱ μόνον αἰεῖς, ἕνα ἔθιμο πού τό πῆραν ἀπό τοὺς Τυρρηνοὺς²:

1. Λατ. Graecia capta ferum victorem cepit et artes intulit agresti Latio

2. Λατ. Etruski

Κράνος μονομάχου. [Βρέθηκε σ' ένα καταυλισμό τους στην Πομπηία].

νά παρακολουθοῦν ἀγῶνες ἀνθρώπων πού μονομαχοῦσαν μέχρι θανάτου. Τό ἀνθρώπινο αἷμα, πού χυνόταν ἐμπρός στά μάτια τους, ἔφτασε νά εἶναι ἡ πιό ἀκριβή διασκέδασή τους.

4 ΔΥΟ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΝΑ ΔΙΟΡΘΩΘΕΙ Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

Οἱ ἀλλαγές πού ἐκθέσαμε παραπάνω δέν ἦταν δυνατό νά μή προκαλέσουν ἀντίδραση. Ἡ ρωμαϊκή ἀρετή, πού εἶχε τεθεῖ στό περιθώριο, δέν εἶχε σβήσει ἀπό τή μνήμη τῶν συντηρητικῶν καί τῶν πιό ἡλικιωμένων. Ἀντίθετα μάλιστα, πολλοί εἶχαν τήν πεποίθηση ὅτι, ἂν οἱ Ρωμαῖοι ξαναγύριζαν σ' αὐτήν, ἡ πατρίδα, πού τήν ἐβλεπαν νά κατρακυλᾷ στή διαφθορά, θά σωζόταν. Καί καθὼς οἱ ἀλλαγές ἦταν πρόσφατες, μερικοὶ αισιόδοξοὶ νοσταλγοὶ τοῦ καλοῦ παλιοῦ καιροῦ δέν εἶχαν ἐγκαταλείψει τήν ἐλπίδα πὼς θά μπορούσαν κάπως νά ἀντιδράσουν.

1. Μιά φωνή διαμαρτυρίας: Ἕνας ἀρχοντας συντηρητικῶν ἀρχῶν.

Τέτοιοι ἦταν ἕνας ἠθικά ἀयोगος στή ζωή του καί πολύ μορφωμένος Ρωμαῖος, ὁ Κά τ ω ν ὁ Τ ι μ η τ ῆ ς (184 π.Χ.). Ὀνομάστηκε Τιμητής, γιατί, ἀφοῦ πέρασε ἀπό ἄλλα ὑψηλά ἀξιώματα, πῆρε τό 184 π.Χ. τό ἀξίωμα τοῦ Τιμητή, πού τοῦ ἔδινε τό δικαίωμα νά ἐπιβλέπει τά ἦθη τῶν δημόσιων ἀρχόντων, ρυθμίζοντας — σύμφωνα μέ παλαιά παράδοση — ποιοὶ συγκέντρωναν τά ἀπαραίτητα περιουσιακά καί ἠθικά προσόντα, γιά νά εἶναι Συγκλητικοί.

Ἀσκώντας λοιπόν αὐτό τό δικαίωμα ὁ Κάτων ἐπιχείρησε τήν κάθαρση τῆς τάξης τῶν Συγκλητικῶν καί τῶν Ἱππέων. Προσπάθησε νά περιορίσει τήν πλεονεξία τῶν Ἱππέων ἀνεβάζοντας τό μίσθωμα τῶν φόρων καί μειώνοντας τό μίσθωμα τῶν δημοσίων ἔργων. Ἐπίσης ἀπαγόρευσε σέ ὀρισμένες ἐταιρεῖες δημοσιωνῶν νά συμμετέχουν σέ δημοπρασίες, ἐπειδὴ εἶχαν δώσει δείγματα στό παρελθόν ὅτι δέν εἶναι συνεπεῖς στίς ὑποχρεώσεις τους. Ἀκόμη ἀπομάκρυνε ἀπό τή Σύγκλητο ἑπτὰ μέλη τῆς ἐξαιτίας τῆς σπάταλης ζωῆς τους καί ἔβαλε σκοπό του νά σταμα-

τήρει τή χαλάρωση τῶν ἠθῶν καί νά ἐμποδίσει τή διάδοση ἑλληνικῶν συνηθειῶν.

‘Ο Κάτων, ἄν καί ἤξερε καλά ἑλληνικά καί ἦταν μεγάλος συγγραφέας, πίστευε βαθιά πῶς τό σαράκι πού κρυφότερωγε τίς ρίζες τῆς Ρώμης τό εἶχαν φέρι οἱ ἑλληνικές συνήθειες. Συμβούλευε τό γιό του νά ἀποφεύγει καθετί ἑλληνικό – ἀκόμη καί τοὺς “Ἕλληνες γιατροὺς καί νά προτιμᾷ τά γιατροσόφια – γιὰτί, καθὼς λέει μέ τό κάπως στενό μυαλό του, οἱ “Ἕλληνες ἔχουν συνωμοτήσῃ, γιὰ νά ἐξοντώσουν ὅλους τοὺς «βαρβάρους».

Αὐτῆς οἱ ἀντιλήψεις τόν ὀδηγοῦν σέ μεγάλη ἔχθρα μέ τόν κύκλο τῶν Σκιπιῶνων πού εἶχε ἀντίθετες ἰδέες ἀπό τό συντηρητικό Κάτωνα. Αὐτοὶ δέχτηκαν μέ ἐνθουσιασμό κάθε ἑλληνικό νεωτερισμό.

“Ἐτσι ἀγωνίστηκε σέ ὅλη του τή ζωή ὁ ζηλωτής αὐτός τῆς πατροπαράδοτης ἀρετῆς. Ἡ πρόθεσή του ἦταν εὐγενική, ὁ ἀγῶνας του ὁμως ἦταν μάταιος καί δέν ἔφερε ἀποτελέσματα. Γιὰτί δέν ἦταν δυνατὸ πιά νά χτυπηθεῖ τό κακὸ στή ρίζα του.

2. Μιά πράξη διαμαρτυρίας : ἡ γενναία ἀπόπειρα μεταρρύθμισης ἀπό τοὺς ἀδελφοὺς Γράκχους. “Ὅπως εἶναι γνωστὸ ἀπό τήν παλαιότερη ρωμαϊκὴ ἱστορία, στή διάρκεια τοῦ 5ου καί 4ου π.Χ. αἰῶνα ἔγιναν σκληροὶ ἀγῶνες ἀνάμεσα στοὺς πατρικίους καί στοὺς πληβείους γιὰ τήν ἀπόκτηση ἴσων δικαιωμάτων.

Ἡ ἰσοπολιτεία κατορθώθηκε στίς ἀρχές τοῦ 3ου αἰῶνα καί δημιούργησε μιὰ κοινωνική ἰσορροπία πού διατηρήθηκε σέ ὅλη τήν περίοδο τῆς Μ έ σ η ς Δ η μ ο κ ρ α τ ί α ς (287 - 133 π.Χ.). Στήν ἐξίσωση τῶν δυὸ τάξεων, συντελεῖ ἡ ἔ φ α ρ μ ο γ ῆ τ ῶ ν Λ ι κ ῖ ν ι ω ν - Σ έ ξ τ ι ω ν ν ὄ μ ω ν πού σταματᾷ τήν κοινωνική ἀναταραχή. Οἱ ἐσωτερικές διαμάχες ἀτονοῦν σέ μεγάλο βαθμό καί αὐτὸ ἐπιτρέπει στή Ρώμη νά πραγματοποιήσῃ τίς μεγάλες κατακτήσεις της.

“Ὅπως ὁμως ἔγινε φανερό πῶς πάνω, οἱ μεγάλες κατακτήσεις δημιούργησαν τίς αἰτίες γιὰ νέα κοινωνική ἀνισότητα. Ἡ κυριότερη αἰτία ὑπῆρξε ὁ σφετερισμός τῆς δημόσιας γῆς ἀπό τοὺς νέους γαιοκτῆμονες¹. Ἐνῶ παλαιότερα ἡ κατακτώμενη γῆ ἀνήκει καί οὐσιαστικά καί τυπικά στό δημόσιο πού τήν παραχωρεῖ στοὺς ἰδιῶτες μέ ἐνοίκιο, στήν περίοδο τῶν κατακτήσεων ἡ πολύχρονη χρησιμεύσις τῆς νοικιασμένης γῆς ἐξελίχτηκε σέ πλήρη ἰδιοκτησία καί μάλιστα κληρονομική. Ἡ ὀλοένα αὐξανόμενη συγκέντρωση περισσότερης δημόσιας γῆς στά χέρια λιγότερων ἰδιοκτητῶν προκαλοῦσε τήν αὐξηση τοῦ πλῆθους τῶν ἀκτημόνων. Τοῦτο ὀδηγεῖ σέ μιὰ νέα σοβαρὴ κοινωνική ἀρρυθμία καί προκαλεῖ ἐσωτερικές ἀναστατώσεις πού ἀρχίζουν μέ τό μεταρρυθμιστικὸ κίνημα τῶν ἀδελφῶν Τιβερίου καί Γάϊου Γράκχων.

Τό νά ἔχει ὁ Ρωμαῖος πολίτης ἔγγραφα ἰδιοκτησία παίζει μεγάλο ρόλο γιὰ τή συμμετοχή του στή δημόσια ζωὴ καί γιὰ τήν κοινωνική του θέση. Μέ βάση τήν

1. Λατ. Possessores

έγγεια ιδιοκτησία γινόταν ή τίμηση¹, δηλαδή ή διάκριση και κατάταξη σε κοινωνικές τάξεις. Γι' αυτό από πολύ νωρίς αναπτύχθηκαν αγώνες για τή διανομή τής δημόσιας γής που προκάλεσαν τήν ψήφιση μιᾶς σειρᾶς από ἀγροτικούς νόμους.

Ἀπό τό 367 π.Χ. ψηφίστηκαν οἱ Λικίνιοι - Σέξτιοι νόμοι που περιορίζαν τήν κατοχή δημόσιας γής σε 1150 στρέμματα².

Οἱ νόμοι ὅμως αὐτοί μέ τόν καιρό καταστρατηγήθηκαν, ἐνῶ παράλληλα ή ἔκταση τής δημόσιας γής ὀλοένα μεγάλωνε ή ἀπό τή δήμευση τής γής τῶν πόλεων που βοήθησαν τόν Ἀνίβια, ή ἀπό τίς κατακτήσεις τής ἐντεῦθεν τῶν Ἀλπεων Γαλατίας.

▲ **Τιβέριος Γράκχος.** Ἀπό τόν πατέρα του ἀνήκε στήν ὀνομαστή οἰκογένεια τῶν Σεμπρωνίων, πληβειακῆς καταγωγῆς. Πολλοί ἀπό τοὺς προγόνους του εἶχαν ἀνέβει σε μέγала δημόσια ἀξιώματα. Ἐπομένως ἀνήκε στήν ἀριστοκρατία τῶν ἀξιωματῶν. Ὅμως ή πληβειακή του προέλευση, ή ἑλληνική του παιδεία, ἀλλά προπάντων ή προσωπική ἐμπειρία που ἀπόκτησε για τήν ὑπὸ νόμηση τοῦ ρωμαϊκοῦ μεγαλείου ἀπό τήν κοινωνική ἀνισότητα τόν ὀδήγησαν νά δράσει για τή διάσωση τής πατρίδας του. Ὁ πῶθος του εἶναι ὁ ἴδιος μέ τοῦ Κάτωνα τοῦ Τιμητῆ, δηλαδή συντηρητικός. Ἡ κατεύθυνση και ὁ τρόπος διαφέρουν.

Λέγεται ὅτι στή διάρκεια τής πολεμικῆς του δράσης (διακρίθηκε πολεμώντας στήν ἄλωση τής Καρχηδόνας και πιό ὕστερα στή Νουμαντία) περνώντας ἀπό τήν Τυρρηνία εἶδε ὡς καλλιεργητές στοὺς ἀγρούς και βοσκούς στά λιβάδια δούλους και πουθενά ἐλεύθερους Ρωμαίους γεωργούς.

Σοβαρή ἐπίδραση ἄσκησαν πάνω του οἱ διδάσκαλοί του Διοφάνης ὁ Μυτιληναῖος και Βλόσσιος ὁ Κυμαῖος που ή διδασκαλία τους ἐμπνεύσαν ἀπό τίς στωϊκῆς ἀντιλήψεις για κοινωνική ἰσότητα.

Γι' αὐτό ὁ Τιβέριος, μόλις ἔγινε Δήμαρχος, πρότεινε στή συνέλευση τοῦ λαοῦ τόν Ἀγροτικό νόμο. Μ' αὐτὸν ἐπιδιώκει νά ἔρθουν πάλι σε ἰσχὺ οἱ Λικίνιοι - Σέξτιοι νόμοι που εἶχαν στό μεταξύ πέσει σε ἀχρηστία.

Σύμφωνα μέ τή συγκαταβατική διατύπωση τοῦ Τιβηρίου Γράκχου δέν ἐπιτρεπόταν νά κατέχει κανένας πολίτης ἀπό τή δημόσια γῆ περισσότερα ἀπό 500 πλῆθρα (1150 στρέμματα). Μπορούσε μάλιστα, ἂν εἶχε τότε περισσότερη δημόσια γῆ, νά κρατήσει και 250 πλῆθρα για κάθε ἕνα ἀπό τά δύο του ἀγόρια. Δέν ἔπρεπε ὅμως ή δημόσια γῆ κάθε οἰκογένειας νά ξεπερνᾶ στό σύνολό της τά χίλια πλῆθρα. Ὅση γῆ θά ἐπιστρεφόταν μέ τήν ἐφαρμογή τοῦ νόμου θά μοιραζόταν ἀνά τριάντα πλῆθρα ἀναπαλλοτριώτα σε κάθε ἀκτῆμονα. Καί ἀκόμη ὀριζόταν ἀποζημίωση ἀπό τό δημόσιο ταμεῖο για ὄλα τά κτίσματα και τίς ἐγγειοβελτιώσεις που εἶχαν γίνει.

Ὁ νόμος ψηφίστηκε ἀπό τή συνέλευση. Προκάλεσε ὅμως τή βίαιη ἀντίδραση

1. Λατ. Census

2. Λατ. 500 Jugera

τῶν γαιοκτημόνων πού εἶχαν ἐπικεφαλῆς τους τή Σύγκλητο. Ὁμως, ὅσο δυνατὸ καί ἂν ἦταν τὸ ἀριστοκρατικὸ αὐτὸ σῶμα, δὲν μπορούσε νὰ ἀκυρώσει νόμο τῆς συνέλευσης· γι' αὐτὸ προσπάθησαν νὰ σπάσουν τὸ σύνδεσμο τοῦ λαοῦ μέ τὸν ἡγέτη του χρησιμοποιώντας τὴν ἐξαγορά τῶν συνειδήσεων καί τὴ συκοφαντία.

Ἐξαγόρασαν τὸν συνδημάρχου του Μάρκο Ὁκτάβιο, πού εἶχε μεγάλη ἔκταση γῆς, γιὰ νὰ προβάλει ἔνσταση ἐναντίον τοῦ νόμου. Ὁ Τιβέριος τότε πρότεινε καί πέτυχε τὴν καθαίρεση τοῦ Ὁκταβίου. Στὸ τέλος ὁμως ἡ Σύγκλητος χρησιμοποίησε τὴ βία τῶν ὄπλων καί μέ ἓνα ἐνοπλο ἀπόσπασμα ἐξόντωσε τετρακόσιους ὄπαδους τοῦ Τιβερίου καί τὸν ἴδιο μέ τὴ διαβολὴ ὅτι εἶχε ζητήσῃ τὸ βασιλικὸ διάδημα. Τὸ νόμο ὁμως δὲν τόλμησαν νὰ τὸν καταργήσουν, ἀλλὰ οὔτε τὸν ἐφάρμοσαν ποτέ.

Ἡ μεταρρυθμιστικὴ ἀπόπειρα τοῦ Τιβερίου Γράχου ἦταν γενναία καί τὰ μέτρα του τολμηρά. Ἀλλὰ μέ τὴν καθαίρεση τοῦ συνδημάρχου του Μάρκου Ὁκταβίου ἔγινε γιὰ πρώτη φορά τότε προσβολὴ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀπαραβίαστου τῆς δημαρχικῆς ἐξουσίας. Μιά ἄλλη παραβίαση ἦταν ἀκόμη πιὸ σοβαρὴ καί τὴν ἐκμεταλλεύτηκε εἰς βᾶρος του ἡ Σύγκλητος: Μέ τὴν ἀπόπειρα ἐπανεκλογῆς του ὡς Δημάρχου (133 π.Χ.) παραβίαζε ἓνα αὐστηρὸ νόμο¹ πού ἀπαγόρευε ἀπολύτως τὴν ἐπανεκλογὴ τοῦ ἴδιου ἄρχοντα στὸν ἀμέσως ἐπόμενο χρόνο.

Θαρραλέα ἐνέργειά του καί ἐνδεικτικὴ τῶν ἀναμορφωτικῶν του προθέσεων ἦταν ἡ πρότασή του σχετικὰ μέ τὴ διάθεση τῶν θησαυρῶν τοῦ βασιλιά τῆς Περγάμου Ἀττάλου Γ' πού πεθαίνοντας ἄφηνε κληρονόμο τὸ κράτους του τὸ ρωμαϊκὸ λαό. Ἡ πρόταση τοῦ Τ. Γράχου ἦταν νὰ μοιραστοῦν οἱ θησαυροὶ τοῦ Ἀττάλου στοὺς ἀκτήμονες, γιὰ νὰ ἀγοράσουν ἐργαλεῖα νὰ καλλιεργήσουν τὰ κτήματα πού θὰ ἀποκοῦσαν.

▲ **Γάιος Γράχος.** Δέκα χρόνια ἀργότερα, τὸ 123 π.Χ., γίνεται Δήμαρχος. Ἐχει καί αὐτὸς τῆς ἴδιες ἰδέες καί τὸν ἴδιο ἐνθουσιασμό μέ τὸν ἀδελφὸ του. Ἐχει ὁμως κάτι πάρα πάνω: τὴν πείρα ἀπὸ τὸ πάθημα τοῦ ἀδελφοῦ του πού τὸν δίδαξε πῶς, γιὰ νὰ πετύχει ἡ μεταρρύθμιση, ἔπρεπε νὰ συντρίψει πρῶτα τὸ πολιτικὸ ὄχυρό τῆς ἀριστοκρατίας, τὴ Σύγκλητο.

Οἱ μεταρρυθμίσεις τοῦ Γαίου εἶναι:

Κοινωνικὲς :

Μέ τὸ κοινωνικὸ του πρόγραμμα ἐπιδιώκει:

- νὰ συνεχίσει τὸ ἀγροτικὸ ἔργο τοῦ ἀδελφοῦ του
- νὰ ἰδρύσει ἀποικίες, γιὰ νὰ ἐγκαταστήσει ἀκτήμονες
- νὰ δίνει μέ τακτικὲς διανομὲς σιτᾶρι στοὺς κατοίκους τῆς Ρώμης
- νὰ μειώσει τὸ ὄριο ἡλικίας τῶν στρατευσίμων.

Ἔτσι, ἓνα μέρος ἀπὸ τὴ δημόσια γῆ μοιράστηκε στοὺς Ρωμαίους πολῖτες. Οἱ κλῆροι ἦταν ἀρκετὰ μεγάλοι καί στίς περιοχὲς πού ἔγιναν οἱ διανομὲς κατα-

1. Λατ. Lex villia annalis (181 π.Χ.)

σκευάστηκαν νέοι δρόμοι, για να διευκολύνεται η μεταφορά των προϊόντων.

Έπειδή όμως η δημόσια γη που άπομενε δέν έφτανε, για να εξασφαλίσει κληρο στους άκτήμονες, ο Γάιος με ιδιαίτερο νομοσχέδιο πρότεινε τήν ίδρυση άποικιών κυρίως στή Ν. Ίταλία. Οί καλοί όροι έγκατάστασης και τό μέγεθος τών κληρών οδήγησε εκεί όχι μόνο άκτήμονες, αλλά και εύπόρους. Οί νέες άποικίες που ίδρύθηκαν κυρίως σέ παραθαλάσσιες περιοχές με άναπτυσμένο έλληνικό έμπόριο είχαν περισσότερο έμπορικό παρά γεωργικό χαρακτήρα. Ή πιο αξιόλογη άποικιστική προσπάθεια του Γαίου έγινε με τήν ίδρυση τής πρώτης υπερπόντιας ρωμαϊκής άποικίας στό έδαφος τής καταστραμμένης Καρχηδόνας που πήρε τό όνομα 'Η ρ α ί α¹.

Μέ τίς διανομές σιταριού ήθελε να άνακουφίσει τόν πληθυσμό τής Ρώμης που, ιδίως σέ περιόδους σιτοδείας, ύπόφερε από τήν έλλειψη σιταριού και έπτεφε θύμα στήν κερδοσκοπία τών σιτοπωλών. Τό μέτρο αυτό άνακούφιζε πράγματι τό λαό, μά έχει και τό σοβαρό μειονέκτημα ότι προσελκύει πολύ άγροτικό πληθυσμό στή Ρώμη και, στους μεταγενέστερους χρόνους, θά γίνει τό άποκλειστικό μέσο εξαγοράς ψήφοφόρων από τήν άριστοκρατία τών κρατικών αξιωμάτων.

Μέ τό στρατιωτικό του νόμο ο Γάιος άπαγόρευε τήν κατάταξη στό στρατό τών νέων πριν γίνουν 17 χρονών και μεγάλωνε τό στρατιωτικό μισθό.

▲ Πολιτικές :

● Για να άποδυναμώσει τή συγκλητική άριστοκρατία, εισηγήθηκε δικαστικό νόμο που καθόριζε τή συγκρότηση τών δικαστηρίων για τήν έκδίκηση ύποθέσεων καταχρήσεων όχι από Συγκλητικούς, όπως πριν, αλλά από Ίππεις. Μέ τόν τρόπο αυτό οι διοικητές τών έπαρχιών που ήταν τής συγκλητικής τάξης δέ θά κρίνονταν για τίς παρανομίες τους από ανθρώπους τής δικής τους τάξης, αλλά από Ίππεις.

● Για να έμποδίσει τή Σύγκλητο να επιλέγει με τρόπο άυθαίρετο τίς δυό συγκλητικές έπαρχίες που προορίζονταν για τούς κάθε φορά άπερχόμενους συγκλητικούς, καθόρισε να γίνεται η έπιλογή αυτή, πριν εκλεγούν οι ύπατοι που θά τούς δίνονταν η διοίκησή τους: έτσι οι συγκλητικές έπαρχίες επιλέγονταν 18 μήνες πριν από τό διορισμό τών διοικητών τους, γιατί στήν τελευταία περίοδο τής δημοκρατίας αναλάμβαναν τά καθήκοντα τους συνήθως 6 μήνες μετά τήν έκλογή τους.

● Μέ άλλο νόμο ρύθμισε τά φορολογικά ζητήματα τής νέας ρωμαϊκής έπαρχίας τής Άσίας. Ή εϊσπραξη ανάτιθεται σέ εταιρείες από δημοσιώνες και όριζε ότι η πλειοδοτική δημοπρασία έπρεπε να γίνεται στή Ρώμη. Έτσι όμως, χωρίς να τό επιδιώξει, παραδίνει ο Γάιος τούς έπαρχιώτες στήν εκμετάλλευση τών κερδοσκοπικών εταιρειών τής πρωτεύουσας. Ή Σύγκλητος όμως πέτυχε ό,τι και με τόν Τιβέριο. Μέ άπατηλέυπτοσχέσεις στό λαό πώς θά έδινε περισσότερα, κατάφερε να τόν άποσπάσει από τό Γάιο και να τόν άπομονώσει. Τήν αντίσταση τών άφο-

1. Δατ. Junonia.

σιωμένων ὁπαδῶν του τὴν ἔπνιξε στό αἶμα καί τόν ἴδιο τόν ὀδήγησε στήν αὐτοκτονία, ὅταν ἐπιδίωξε νά ἐπιτύχει τὴν ἐπανεκλογή του γιά τρίτη φορά.

Τό κίνημα τῶν Γράκχων σημείωσε ἀποτυχία, γιατί στηριζόταν μόνο στήν καλή διάθεσή τους νά ἀποκαταστήσουν τὴν κοινωνική ἰσορροπία καί τό περασμένο μεγαλεῖο τῆς Ρώμης. Οἱ καιροί ὁμως εἶχαν ἀλλάξει. Καί ἡ ἀλλαγὴ ἀποδείχτηκε δυνατότερη, ὅπως θά δοῦμε, ἀπό τίς καλές προθέσεις τῶν ἀδελφῶν Γράκχων.

Παρ' ὅλα αὐτά ὁ ἀγροτικός νόμος τοῦ 111 π.Χ. δείχνει ὅτι μερικοὶ τουλάχιστο ἀπό τοὺς κλήρους πού δόθηκαν ἀπό τοὺς Γράκχους ἔμειναν στά χέρια τῶν ἀκτημόνων.

1 ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

- Μετά τις μεγάλες κατακτήσεις παίρνει μεγάλη ανάπτυξη τό εμπόριο κι ή βιοτεχνία: στή θέση τής εργασίας τών ελευθέρων έρχεται ή εργασία τών δούλων.

- Έξαφανίζονται οι μικρές επιχειρήσεις και οι μικρές αγροτικές ιδιοκτησίες.

2 ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

- Οι μικροκαλλιεργητές και οι μικροτεχνίτες, ή μεσαία τάξη, χάνονται και γίνονται άνεργος όχλος.

- Δυό νέες τάξεις είναι κυρίαρχες: α. Οι Συγκλητικοί, οι εύγενεις μέ τήν πολιτική δύναμη, και β. Οι Ίππεις, οι επιχειρηματίες μέ τή δύναμη του πλούτου.

- Πληθαίνουν σέ καταπληκτικό βαθμό οι δούλοι, τό πολυάριθμο αυτό πλήθος τών ανθρώπων, πού δέν λογαριάζονταν για άνθρωποι.

3 ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΣΤΟΝ ΤΡΟΠΟ ΖΩΗΣ

- Κυριεύει τούς Ρωμαίους ή καλοζωία. Ό έλληνοιστικός συρμός εισορμά στή θρησκεία, στά γράμματα, στίς τέχνες, στήν εκπαίδευση, στήν ψυχαγωγία.

4 ΔΥΟ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΝΑ ΔΙΟΡΘΩΘΕΙ Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

- Ό Κάτων, ένας συντηρητικός άρχοντας, όταν πήρε τό αξίωμα του Τιμητή [184 π.Χ.] έλαβε πολλά αυστηρά, άλλα μάταια μέτρα, για να σώσει τίς παλιές συνήθειες τών Ρωμαίων.

- Οι δυό αδελφοί Γράκχοι ως δήμαρχοι προσπαθούν να αναστήσουν τή μεσαία τάξη:

- α. Ό Τιβέριος [133 π.Χ.] μ' έναν αγροτικό νόμο πού ξανάδιε γεωργικό κληρο στους άκτήμονες.

- β. Ό Γάιος [123 π.Χ.] μέ διάφορους νόμους πού θά περιόριζαν τήν πολιτική δύναμη τών εύγενών.

Και οι δυό προσπάθειες δέν έφεραν άποτέλεσμα.

Νά συγκρατηθῶν στή μνήμη:

ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ

— «πεντηκοντακαιτριετής χρόνος»
— Συγκλητικοί — Ἴππεις — δημοσιῶνες — πελάτες — «νεοὶ ἄνθρωποι» — τιμητής — ἀγροτικό ζήτημα — ἀγροτικός νόμος — δημόσια γῆ — ἀριστοκρατία ἀξιομάτων — Λικίνιοι - Σέξτιοι νόμοι — κωμωδία ἑλληνικοῦ τύπου — κωμωδία μέ ρωμαϊκῶ περιεχόμενο

ΟΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ

Πεντηκοντακαιτριετής χρόνος	221 - 168 π.Χ.
Ἄ Κάτων γίνεται τιμητής	184 π.Χ.
Μέση Δημοκρατία	287 - 133 π.Χ.
Λικίνιοι - Σέξτιοι νόμοι	367 π.Χ.
Ἄγροτικός νόμος τοῦ Τιβερίου Γράκχου	133 π.Χ.
Μεταρρυθμίσεις τοῦ Γαῖου Γράκχου	123 π.Χ.

Κείμενα

1. Πῶς ἀντιμετώπισε ὁ Μ. Κάτων τή διαφθορά τῶν ἡθῶν

Τούς πῶ πολλοῦς τούς δυσάρεσθησε προπάντων, γιατί τούς περιόρισε τήν πολυτέλεια· νά τή χυπήσει ριζικά σέ στιγμές πού ἡ πλειοψηφία εἶχε πειραχτεῖ καί διαφθαρεῖ ἀπ' αὐτήν ἦταν ἀδύνατο· γι' αὐτό τό λόγο ἀντιμετώπισε μέ τρόπο τή δυσκολία διατιμώντας στό δεκαπλάσιο τά φορέματα, τά ἀμάξια, τά γυναικεῖα κοσμήματα, τά οἰκιακά σκεύη, ὅσα στοίχιζαν περισσότερο ἀπό χίλιες πεντακόσιες δραχμές· ὅρισε τήν ἐπί πλέον ἀξία τους νά τήν παίρνει ὡς ἔσοδο τό Δημόσιο. Καί τούς πρόσθεσε καί ἓνα μικρό φόρο σέ ὅσα στοίχιζαν πάνω ἀπό χίλιες δραχμές, γιά νά βαρεθοῦν νά πληρώνουν καί, βλέποντας τούς ἀνθρώπους τῆς ἀπλῆς καί ἀπέριττης ζωῆς νά πληρώνουν γιά ἔση περιουσία λιγότερα, νά βαριεστήσουν. ¹ Ἦταν ἀγανακτισμένοι λοιπόν μ' αὐτόν ἐκεῖνοι πού προτιμοῦσαν νά πληρώνουν, γιά νά διατηρήσουν τήν πολυτέλεια, μά ἀγανακτοῦσαν ἐπίσης καί ἐκεῖνοι πού ἄφηναν τήν πολυτέλεια ἐξαιτίας τῆς φορολογίας.

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ

[Μ. Κάτων 18, 2. Μετάφραση¹]

2. Τό ἀγροτικό ζήτημα

Οἱ Ρωμαῖοι, ἀπ' ὅση γῆ τῶν γειτονικῶν τους λαῶν κυρίευσαν, ἓνα μέρος της τό πούλοῦσαν καί τήν ὑπόλοιπη τήν ἔκαναν δημόσια καί τήν ἔδιναν στούς ἀκτῆμονες καί στούς ἀπόρους νά τήν ἐκμεταλλεῦνται, πληρώνοντας ἓνα μικρό ποσό στό Δημόσιο. Ἐπειδή ὅμως οἱ πλούσιοι ἄρχισαν νά αὐξάνουν αὐτά τά ποσά κι ἔτσι ἔδιωχαν

1) Ὅπου δέ σημειώνεται ὁ μεταφραστής, ἡ μετάφραση εἶναι τοῦ συγγραφέα τοῦ ἐγχειριδίου.

τούς φτωχούς, ψηφίστηκε νόμος νά μήν ἐπιτρέπεται νά ἔχει κανένας γῆ περισσότερη ἀπό πεντακόσια πλέθρα. Γιά λίγο καιρό ἡ διάταξη αὐτή σταμάτησε τήν πλεονεξία καί βοήθησε τούς φτωχούς. Κατοικοῦσαν στά κτήματα πού εἶχαν νοικιάσει καί καλλιεργοῦσαν τό μερίδιό πού ἔτυχε ἐξαρχῆς στόν καθένα.

Ἔστερα ὅμως οἱ πλούσιοι πού γειτόνευαν μαζί τους, ἄρχισαν νά τούς παίρουν τά νοικιασμένα κτήματά τους μέ βαλτούς ἀνθρώπους καί στό τέλος τούς ἐπαίρναν πιά φανερά γιά λογαριασμό τους τά περισσότερα. Οἱ φτωχοί, ἀφοῦ βρέθηκαν διωγμένοι ἀπό τή γῆ τους, δέν εἶδξαν πιά προθυμία νά ὑπηρετοῦν στό στρατό καί παραμελοῦσαν τήν ἀνατροφή τῶν παιδιῶν τους.

Ἔτσι γρήγορα ἐνωσε ὅλη ἡ Ἰταλία πώς τῆς ἔλειπαν οἱ ἐλεύθεροι, ἐνῶ εἶχε πλημμυρίσει ἀπό στρατόπεδα βαρβάρων ἀναγκαστικῆς ἐργασίας, γιὰτί μέ αὐτούς οἱ πλούσιοι καλλιεργοῦσαν τή γῆ, ἀφοῦ ἀπομάκρυναν τούς πολίτες.

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ

(Τιβέριος Γράκχος, 8, 1-3. Μετάφραση)

3. Ἡ θλιβερή κατάσταση τῶν φτωχῶν.

Ὁ Τιβέριος, ἐπειδὴ ἀγωνιζόταν γιά μιὰ ὑπόθεση ὠραία καί δίκαιη, μπορούσε μέ τή δύναμη τῆς ὀμίλιας του ἀκόμη καί τά ἀσχημα νά τά δείξει ὁμορφα. Ἦταν ἔξοχος καί ἀκαταμάχητος, ὅταν, ἀνεβαίνοντας στό βῆμα μέ τό λαό νά συνωστίζεται γύρω του, ἔλεγε γιά τούς φτωχούς:

«Τά θηρία πού ζοῦν στήν Ἰταλία ἔχουν καί φωλιά καί διαθέτουν τό καθένα ἓνα λαγούμι μέσα στή γῆ, γιά νά τρυπώσουν καί νά κοιμηθοῦν. Ἐνῶ σ' ἐκείνους πού πολεμοῦν καί πεθαίνουν γιά τήν Ἰταλία, ἀπόμεινε ὁ ἀγέρας καί τό φῶς καί τίποτ' ἄλλο. Μέ τά παιδιά καί τίς γυναῖκες τους γυρίζουν ἐδῶ κι ἐκεῖ ἀνέστιοι καί ἄστεγοι. Καί οἱ στρατηγοί λένε ψέματα, ὅταν τούς παρακινοῦν στίς μάχες νά χτυποῦν τούς ἐχθρούς, γιά νά σωθοῦν οἱ τάφοι καί τά ἱερά. Γιὰτί κανένας ἀπό τούς τόσους Ρωμαίους δέν ἔχει μήτε βωμό μήτε τάφο προγονικό. Πολεμοῦν γιά τήν καλοπέραση καί τόν πλουτισμό τῶν ἄλλων. Καί ἐνῶ τούς λένε ἀφέντες τῆς οἰκουμένης, δέν ἔχουν δικό τους οὔτε ἓνα βόλο γῆς.

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ

(Τιβέριος Γράκχος, 9, 4. Μετάφραση)

4. Ἀφάνταστα πλοῦτη καί καλοζωία

Ἄλθθεια ἡ ζωὴ τοῦ Λούκουλου μοιάζει μέ ἀρχαία κωμωδία, γιὰτί στό πρῶτο μέρος της μπορεῖ νά βρεῖ κανεῖς πολιτικὴ δράση καί ἐκστρατεῖες, στά γεράματά του ὅμως συμπόσια, γεύματα ἀκόμη καί ξεφαντώματα καί λαμπροφθορίες καί κάθε λογῆς ἀπολαύσεις. Γιὰτί σάν ἀπολαύσεις λογαριάζω καί τίς πολυτελεῖς οἰκοδομές καί τὰ πάρκα καί τίς ζωγραφιές καί τ' ἀγάλματα καί τήν ἀσχολία του μέ ὅλ' αὐτά τά ἔργα τέχνης πού τά συγκέντρωσε μέ μεγάλες δαπάνες, σπαταλώντας ἀσυλλόγιστα τά πλοῦτη πού τόσο ἄφθονα μάζεψε ἀπό τίς ἐκστρατεῖες του. . .

Αὐτό ὅμως πού προπάντων φανέρωνε τόν νεόπλοτο ἦταν τό καθημερινό φαγητό τοῦ Λούκουλου πού ἐντυπωσίαζε τούς ἀκαλλιέργητους ἀνθρώπους μέ τά βουσιὰ

στρωσίδια του και τὰ λιθοκόλλητα ποτήρια και τούς χορούς και τίς ποικιλίες τῶν φαγητῶν και τὰ ἐξαιρετικῆς ποιότητος γλυκίσματά του. Εἶναι νόστιμο ἐκεῖνο πού λένε πῶς ἔγινε μέ τόν Πομπήιο. Κάποτε πού ἦταν ἄρρωστος και τοῦ διόρισε ὁ γιατρός νά φάει τσίχλα οἱ ὑπέρτερες του τοῦ εἶπαν ὅτι μέσα στό καλοκαίρι εἶναι ἀδύνατο νά βρεθεῖ ἄλλου τσίχλα, ἐκτός ἀπό τὰ ὀρνιθοτροφεῖα τοῦ Λούκουλου. Μά ὁ Πομπήιος δέν ἄφησε νά πάρουν ἀπό ἐκεῖ και εἶπε στό γιατρό:

«—Ὡστε λοιπόν, ἂν ὁ Λούκουλος δέν ἦταν καλοζωιστής, ὁ Πομπήιος θά πέθαινε;

Και ὅταν μιὰ φορά ἐπρόκειτο νά καθήσει ὁ Λούκουλος νά φάει μόνος του, και γι' αὐτό τοῦ ἔστρωσαν τραπέζι και τοῦ ἐτοίμασαν ἕνα μέτριο δεῖπνο, ἐκεῖνος ἀγανάκτησε και φώναξε τόν ὑπρέτη. Αὐτός τοῦ ἀποκρίθηκε ὅτι νόμισε πῶς δέν χρειαζόταν πολυτέλεια στό τραπέζι, ἀφοῦ δέν εἶχε κανένα καλεσμένο. Ὁ Λούκουλος τότε τοῦ εἶπε:

«—Τί λές; Δέν ξέρεις ὅτι σήμερα στοῦ Λούκουλου τρώει ὁ Λούκουλος; . . .»

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ

(Λούκουλος, κεφ. 139-141. Ἀποσπάσματα. Μετάφραση)

5. Εισβολή τῆς πολυτέλειας στή ζωὴ τῶν Ρωμαίων

Γιὰ πρώτη φορά παρουσιάστηκε στό Σικιπώνα ὀρμηὴ και ζήλος γιὰ τὴν ἐνάρετη ζωὴ μέ τὴ φιλοδοξία νά ἀποκτήσει τὴ φήμη γιὰ σωφροσύνη και σ' αὐτό τὸ σημεῖο νά ξεπεράσει ὅλους τούς συνομηλικούς του τότε. Κι ἡ κατάκτηση αὐτῆς τῆς φήμης πού πάντοτε εἶναι σημαντικὴ και δυσκολόφραστη, ἐκεῖνα τὰ χρόνια ἦταν εὐκολόπιαστη στή Ρώμη· και ὁ λόγος ἦταν πού στοὺς πιό πολλούς νέους ὑπῆρχε μιὰ τάση πρὸς τὴ διαφθορά· οἱ πιό πολλοὶ ἀπ' αὐτούς εἶχαν παραδοθεῖ στίς σαρκινὲς ἀπολαύσεις και σέ μουσικὲς διασκεδάσεις και σέ γλέντια και στήν πολυτέλεια τῶν ἐκδηλώσεων αὐτῶν. Γιατί στή διάρκεια τοῦ πολέμου ἐναντίου τοῦ Περσέα εἶχαν πού γρήγορα πάρει ἀπό τούς Ἕλληνες τὴν κλίση τους σ' αὐτά. Καί τόσο πολὺ ἀσυγκράτητοι ἦταν οἱ νέοι στίς τέτοιου εἶδους ἐκδηλώσεις πού πολλοὶ πλήρωναν γιὰ μιὰ ἐρωμένη ἕνα τάλαντο κι ἄλλοι τρακόσιες δραχμὲς γιὰ ἕνα βαζάκι χαβιάρι ἀπὸ τόν Πόντο. Ἀπ' αὐτὰ ἀγανακτισμένος ὁ Μάρκος Κάτων εἶπε κάποτε σέ δημόσια ὁμιλία του ὅτι βλέπει ὀλοφάνερα τὸ κράτος νά κατρακυλᾷ στόν κατήφορο, τὴ στιγμή πού οἱ ὄμορφες κοπέλες στοιχίζουσι πιὸ ἀκριβὰ ἀπὸ τὰ ἀγροκτήματα και τὰ βαζάκια μέ χαβιάρι περισσότερο ἀπὸ τούς ζευγολάτες. Κι αὐτὸ τὸ κακό ἔχει παραγίνει τώρα, πρῶτα - πρῶτα γιατί πιστεύουν ὅτι μετὰ τὴν κατάλυση τοῦ βασιλείου τῆς Μακεδονίας εἶναι ἀνοιχτός ὁ δρόμος γιὰ τὴν παγκόσμια κυριαρχία τῆς Ρώμης κι ὕστερα, γιατί, ἀφοῦ μετακομίστηκαν στή Ρώμη τὰ πλούτη τῆς Μακεδονίας, παρουσιάστηκε μιὰ εὐημερία και στήν ἰδιωτικὴ και στή δημόσια ζωὴ.

Ὁ Σικιπίων ὁμοῦς ἀκολούθησε στή ζωὴ του τὴν ἀντίθετη κατεύθυνση· ἀντιτάχτηκε σ' ὅλες τίς ἐπιθυμίες και διαμόρφωσε ἀπὸ κάθε ἀποψη στόν ἑαυτὸ του ἕνα τρόπο ζωῆς γεμάτο συνέπεια και αὐστηρότητα. Ἔτσι μέσα στά πέντε πρῶτα χρόνια κατόρθωσε και κέρδισε σ' ὅλο τὸν κόσμο τὴ φήμη τοῦ ἀνθρώπου πού ξεχωρίζει γιὰ τὴ φρονημάδα και τὴν τάξη του.

ΠΛΟΥΤΑΡΙΟΣ

(Βιβλ. XXXI, 25. Προσαρμογὴ και ἀπόδοση)

Η ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΛΟΝΙΖΕΤΑΙ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΕΜΦΥΛΙΟΥΣ ΠΟΛΕΜΟΥΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ προσπάθεια τῶν Γράκχων δέν ξανάφερε τήν κοινωνική ἰσορροπία μέ τήν ἀποκατάσταση τῆς μεσαίας τάξης πού ἐπιδίωξαν. Ἡ διάσωση τῆς μικρῆς ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας ἦταν ἀδύνατη. Τό κακό παραμένει καί ἀπό τώρα μάλιστα ὄχι μόνο χειροτερεύει, μά προστίθεται καί ἄλλο ἓνα, πολιτικό αὐτό, ἡ διάσταση μεταξύ Συγκλήτου καί λαοῦ.

Ἡ μεταρρυθμιστική ἀπόπειρα τῶν Γράκχων τοῦς ὀδήγησε σέ φανερή σύγκρουση μέ τή Σύγκλητο. Τό μεγάλο αὐτό σῶμα παρουσιάστηκε νά βρίσκεται σέ διάσταση μέ ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ. Τό κίνημα τῶν Γράκχων ἔδειξε πύ καθαρὰ τή ρήξη αὐτή. Ἀπό τότε ἀρχίζει ἡ περιφρόνηση πρὸς τή Σύγκλητο. Ἡ διάσταση Συγκλήτου καί λαοῦ θά βάλει τή σφραγίδα της στοῦς πολιτικούς ἀγῶνες πού θά ἀκολουθήσουν στήν περίοδο πού ἐξετάζουμε.

Ἡ πολυτιμὴ ἐξισορρόπηση τοῦ ρωμαϊκοῦ πολιτεύματος, πού μέ θαυμασμό περιγράφει ὁ ἱστορικός Πολύβιος στό ΣΤ' βιβλίο τῶν Ἱστοριῶν του (ἄρχοντες - Σύγκλητος, ἄρχοντες - λαός, Σύγκλητος - λαός), κλονίστηκε πιά ἀνεπανόρθωτα. Στήν περίοδο αὐτή διακρίνουμε τά παρακάτω γνωρίσματα:

▲ Ἡ Δημοκρατία ἀντιμετωπίζει δυσκολίες. Τό πατροπαράδοτο αὐτό πολίτευμα προσπαθεῖ ἐναγώνια νά διατηρηθεῖ. Ἀκόμη βέβαια ἐμπνέει σεβασμό, πολλά σημάδια ὅμως δείχνουν ὅτι τήν ἀπειλοῦν δύο σοβαροὶ κίνδυνοι:

● Ἡ Δημοκρατία ἐκείνου τοῦ καιροῦ ταίριαζε στά ὀλιγάνθρωπα μικρὰ κράτη - πόλεις πού σχηματίζονταν μέ κέντρο μιά πόλη. Τέτοιο ἦταν καί τό παλαιό κράτος τῆς Ρώμης. Τώρα ὅμως πού τό κράτος - Ρώμη μεταβάλλεται σέ κράτος - Ἰταλία καί ἀργότερα σέ κράτος - Οἰκουμένη, τό πολίτευμα αὐτό, ὅσο καλό καί ἀγαπητό καί ἄν ἦταν, δέν ταιριάζει πιά. Τότε οἱ ἄνθρωποι δέν ἤξεραν τή Δημοκρατία μέ τό ἀντιπροσωπευτικό σύστημα πού

εφαρμόζεται στά νεώτερα χρόνια σέ κράτη μέ μεγάλη έδαφική έκταση.

● Μά δέν έφταιγε μόνο τό ότι μεγάλωσε τόσο πολύ τό κράτος. Μεγάλωσαν συγχρόνως τά οικονομικά συμφέροντα πού έχουν οι διάφορες μερίδες τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ καί σκλήρυναν οι αντίθεσεις καί τά μίση ανάμεσα τους. Αὐτά εἶναι δύσκολο νά τακτοποιοῦνται μέ τό συμβιβαστικό τρόπο τῆς Δημοκρατίας.

▲ **Τό πολίτευμα εξελίσσεται πρὸς τόν ἕναν ἄνδρα-κυβερνήτη.** Οἱ κατακτήσεις σ' αὐτό τόν αἰώνα συνεχίστηκαν, καί μ' αὐτές τό κράτος αὔξησε τή δύναμή του στό ἐσωτερικό του καί πῆρε μεγάλη έκταση πέρα ἀπό τά παλαιά του σύνορα. Πάνω ὅμως ἀπ' αὐτά τά γεγονότα βλέπουμε νά πλανιέται ἡ σκιά τ ο ὐ ἔ ν ό ς. Εἶναι ὁ αἰώνας τῶν δ υ ν α μ ι κ ῶ ν καί φ ι λ ό δ ο ξ ω ν σ τ ρ α τ η γ ῶ ν.

▲ **Ὁ στρατός γίνεται ὄργανο τῶν δυναμικῶν ἀνδρῶν.** Ἡ πολιτική δύναμη δέν ἐξασφαλίζεται εὐκολα, γιατί ἡ Δημοκρατία λειτουργεῖ ἀκόμη καί ἡ ἀνάδειξη στά ὑψηλά δημόσια ἀξιώματα στηρίζεται στήν ψήφο τοῦ λαοῦ. Πιό σίγουρη καί ἀποτελεσματική ἦταν ἡ δύναμη τῶν ὄπλων πού τούς ἔδωσε ὁ στρατός μέ μιά πολύ σοβαρή μεταρρύθμιση: ἀπό δύναμη τῆς πατρίδας ἔγινε δύναμη στά χέρια τῶν φιλόδοξων στρατηγῶν.

▲ **Ἡ Δημοκρατία ἀργοσβῆνει.** Παρακολουθώντας λοιπόν τά μεγάλα γεγονότα πού διαδραματίζονται τό 1ο π.Χ. αἰώνα μέ πρωταγωνιστές πολύ σπουδαῖες μορφές, πρέπει συγχρόνως νά παρακολουθοῦμε καί τήν ἀγωνία τῆς Δημοκρατίας πού περνᾷ τίς τελευταῖες τῆς ὥρες. Στό τέλος αὐτοῦ τοῦ αἰώνα ἕνας ἀπό αὐτούς τούς ἰσχυρούς ἄνδρες, ὁ Ὁκταβιανός, θά τῆς δώσει τή χαριστική βολή καί θά ἰδρῦσει μιά μ ο ν α ρ χ ι κ ῆ Δ η μ ο κ ρ α τ ί α, δηλαδή ἕναν τύπο πολιτεύματος, ὅπου, ἐνῶ ὅλες οι ἐξουσίες καί τά ἀξιώματα τῆς Δημοκρατίας παραμένουν, ἀπό τήν ἴδια τή Δημοκρατία δέν ἀπόμεινε τίποτε, γιατί οι ἐξουσίες αὐτές συγκεντρώθηκαν στά χέρια ἑνός μόνο ἀνθρώπου.

▲ Ἡ πραγματική ὅμως πηγή τοῦ κινδύνου, πού ἀπειλεῖ τή ρωμαϊκή Δημοκρατία καί θά φέρεi στό τέλος τοῦ αἰώνα αὐτοῦ καί τό θάνατό της, εἶναι ἡ σύγκρουση, μετά τό κίνημα τῶν Γράκχων, ανάμεσα σέ δύο πολιτικές παρατάξεις: τούς ἀ ρ ι σ τ ο κ ρ α τ ι κ ο ὗ ς¹ πού ἀντιπροσώπευαν κυρίως τήν τάξη τῶν συγκλητικῶν μεγαλογαϊοκτημῶν καί τούς δ η μ ο κ ρ α τ ι κ ο ὗ ς² πού ἀντιπροσώπευαν τά πολυάνθρωπα στρώματα τῶν ἐλεύθερων Ρωμαίων πολιτῶν πού κατά κανόνα ἀποτελοῦσαν τούς νέους πληβείους τῶν πόλεων.

Οἱ πολιτικές αὐτές παρατάξεις δέν ἦταν πολιτικά κόμματα, ὅπως τά ἐνοοῦμε σήμερα. Οἱ ἀρχηγοί τῶν ἀριστοκρατικῶν μπορούσαν νά περάσουν στήν ἡγεσία τῆς παρατάξης τῶν δημοκρατικῶν καί οι ἡγέτες τῶν δημοκρατικῶν νά βρεθοῦν ἐπικεφαλῆς τῶν ἀριστοκρατικῶν. Οἱ προσωπικές ἀντιθέσεις παίζουν

1. Λατ. Optimates

2. Λατ. Populares.

μεγάλο ρόλο και υποδαυλίζουν τους αγώνες μεταξύ των δυναμικῶν ἡγετῶν τῶν δυό μερίδων γιά ἐπικράτηση.

Οἱ δυναμικοὶ αὐτοὶ ἄνδρες, γιά νά συμβιβάζουν τή δίψα τους γιά προσωπι- κή ἐπικράτηση μέ τό σεβασμό στή Δημοκρατία, ἔπρεπε νά ἔχουν νόμιμη πολι- τική δύναμη. Γι' αὐτό ἄλλοι διακήρυσσαν πώς φροντίζουν γιά τά συμφέροντα τοῦ λαοῦ καί ἄλλοι μέ διάφορα συνθήματα ἀγωνίζονταν γιά τήν ἀριστοκρατία.

1 Ο ΜΑΡΙΟΣ ΚΑΙ Η ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ

1. Ἦταν ὁ πρῶτος στή σειρά δυναμικός ἄνδρας. Ἀνῆκε στοὺς Ἴπ- πεῖς. Ἀσπονδος ἐχθρός τῶν εὐγενῶν. Ἀπό εὖπορη οἰκογένεια, ἀλλά καταγωγῆς ἀγροτικῆς. Ἦταν γιός χωρικοῦ ἀπό τό Ἄρπινο τοῦ Λατίου. Γι' αὐτό καί τό πα- ρουσιαστικό του ἦταν τραχύ· τό ἴδιο καί οἱ τρόποι του. Ἦταν ὁ τύπος τοῦ στρα- τιωτικοῦ πού τόν λατρεῖ οὗ στρατός του· μονοκόμματος καί εὐθύς. Στήν πολι- τική ὁμως δέν εἶχε ἰκανότητες, ἐνῶ ὁ ἀντίπαλός του, ὁ Σύλλας, εἶχε, ὅπως θά δοῦ- με, πολλές. Εὐκαιρίες νά δράσει καί νά δεῖξει τήν ἀξία του, τοῦ ἔδωσαν δυό πό- λεμοι:

Πρῶτα : ὁ πόλεμος τῶν Ρωμαίων μέ τόν Ἰ ο υ γ ο ὑ ρ θ α. Αὐτός ἦταν βα- σιλιάς τῆς Νουμιδίας, τῆς σημερινῆς Ἀλγερίας, καί εἶχε ἔρθει σέ πόλεμο μέ τοὺς Ρωμαίους. Σ' αὐτό τόν πόλεμο αὐτός ὁ βασιλιάς ἐξαγόραζε τόσο εὐκολα μέ τό χρυσάφι του τίς συνειδήσεις τῶν ἀριστοκρατικῶν πού ἦταν ἐπικεφαλῆς τοῦ στρα- τοῦ καί τοῦ κράτους τῶν ἀντιπάλων του, ὥστε τό γόητρο τῆς Ρώμης κινδύνεψε σοβαρά. Ὁ Ἰουγούρθας κατάγγειλε τήν πολιτική ἡγεσία τῆς Ρώμης λέγοντας ὅτι ὁποῖος εἶχε τό ἀπαιτούμενο χρυσάφι, μπορούσε εὐκολότατα νά τήν ἀγοράσει.

Ἀπό τόν ἐξευτελισμό αὐτό ἀνάλαβε νά τή σώσει ὁ Μάριος, ν ε ο ς ἄ ν θ ρ ω- π ο ς, πού ἦταν ὑπαρχος τοῦ ὑπάτου Μετέλλου. Ὁ Μέτελλος συγκατατέ- θηκε καί ὁ Μάριος πῆγε στή Ρώμη. Ἔτσι, σ' αὐτόν χρωστοῦσε τήν ἀνάδειξή του σέ ὕπατο καί τήν ἀνάθεση τῆς ἀρχηγίας τοῦ στρατοῦ (104 π.Χ.). Ὁ Μάριος νί- κησε τόν Ἰουγούρθα, ὑπέταξε τή χώρα του καί τόν ἴδιο τόν ἔφερε στή Ρώμη δε- μένο καί τόν ἔριξε στή φυλακή.

Ἔστερα : Οἱ Κί μ β ρ ο ι καί οἱ Τ ε ὑ τ ο ν ε ς. Οἱ γερμανικοὶ αὐτοὶ λαοὶ ξεκίνησαν ἀπό τίς χώρες τῆς Βαλτικῆς θάλασσας καί ἔκαναν φοβερές ἐπιδρομές καί λεηλασίες στή σημερινή Κεντρική Εὐρώπη (Αὐστρία, Οὐγγαρία, Ἐλβετία). Ἔφτασαν ὡς τή Γαλατία καί τήν Ἰσπανία. Ἀπειλοῦσαν πιά τήν ἴδια τήν Ἰτα- λία, ἀφοῦ σέ ἐπανειλημμένες μάχες νίκησαν τοὺς Ρωμαίους. Ἡ ἡττα τους προ- πάντων κοντά στή σημερινή Ὁράγγη (γαλ. Orange) τῆς Ναρβωνικῆς Γαλατίας (105 π.Χ.) ἦταν ἡ πιό συντριπτική πού δοκίμασε ὁ ρωμαϊκός στρατός μετά τίς Κάννες ἀπό τόν Ἀννίβα.

Οἱ Ρωμαῖοι ἀναθέτουν στό Μάριο, τό νικητή τοῦ Ἰουγούρθα, νά ἀποκρούσει

τούς επιδρομείς, και από τό 105 ως τό 101 π.Χ. τόν ἐκλέγουν συνεχῶς ὕπατο — κάτι πού δέν εἶχε ξαναγίνει ὡς τότε στή Ρώμη —. Πραγματικά ὁ Μάριος κατόρθωσε νά τούς χωρίσει και νά τούς ἐξοντώσει. Πρῶτα τούς Τεϋτονες στά Σέξτια Ὑδατα τῆς Προβηγκίας (102 π.Χ.) και ἕνα χρόνο ἀργότερα τούς Κίμβρους στήν πεδιάδα τῶν Βερκελλῶν τῆς Β. Ἰταλίας.

2. Ὁ Μάριος ἀλλάζει τό χαρακτήρα και τήν τακτική τοῦ στρατοῦ.

Μέ τό ἀξίωμα τοῦ ὑπάτου, πού τοῦ ἀνανέωνε πιά συνεχῶς ὁ λαός, αὐτός ὁ «νέος ἄνθρωπος» ἔφερε τίς ἀκόλουθες τρεῖς βαθιές ἀλλαγές στό στρατό:

- Ἀντί νά στρατολογοῦνται, ὅπως γινόταν ὡς τώρα, μόνο ὄσοι εἶχαν γεωργικό κληρο, γιά νά ἐπανδρωθοῦν οἱ λεγεῶνες, γίνονται δεκτοί στό στρατό και ἀκτῆμονες μέ μόνη προϋπόθεση νά εἶναι ἱκανοί γιά στρατιωτική ὑπηρεσία. Ἔτσι ὁ στρατός πού εἶχε ἄλλοτε μόνο στρατολογημένους πολίτες, ἀπό τώρα και στό ἐξῆς ἀποτελεῖται ἀπό ἐπαγγελματίες πολεμιστές.

- Ὅταν τελειῶνε ἡ θητεία και ἀποσύρονταν ἀπό τή στρατιωτική ὑπηρεσία, — δηλαδή γίνονταν παλαίμαχοι¹ — τό κράτος τούς ἔδινε γεωργικό κληρο.

- Μεταρρυθμισε τήν ὡς τότε πολεμική τακτική μέ τήν ἀλλαγὴ τῆς συγκρότησης τῆς λεγεῶνας. Αὔξησε τή λεγεῶνα σέ ἕξι χιλιάδες ἄνδρες και ἀντικατάστησε τήν παλαιά βασική μονάδα τῆς, τή σπείρα², μέ τό τάγμα, τήν κοόρτη³, δύναμης 350 - 500 ἀνδρῶν. Ἡ κάθε λεγεῶνα ἔχει 10 κοόρτεις πού εἶναι οἱ νέες τακτικές μονάδες μάχης. Οἱ λεγεωνάριοι ἐκπαιδεύονται τώρα μέ πρότυπο τούς μονομάχους· αὐτό τούς κάνει ἱκανούς γιά πάλι σῶμα μέ σῶμα. Ἔτσι ἀναπτύχθηκε στόν ἐπαγγελματικό αὐτό στρατό ἕνα ἀξίωμαχο πολεμικό φρόνημα.

Οἱ μεταρρυθμίσεις αὐτές ἐπιτρέπουν στό Μάριο νά κερδίσει στίς μάχες του και ἐτοιμάζουν τίς μελλοντικές νίκες τῶν Ρωμαίων στρατηγῶν.

3. Συνέπειες τῶν ἀλλαγῶν.

- Ὁ στρατός γίνεται ἐπαγγελματικός και ἀφοσιώνεται, ὄχι στήν πατρίδα, ἀλλά στό στρατηγό του.

- Οἱ στρατηγοί, ἔχοντας πιά στή διάθεσή τους μιὰ τέτοια δύναμη, ἀρχίζουν νά μή σέβονται τή Σύγκλητο και τούς νόμους.

- Ὁ στρατός, μέ τόν πειρασμό τῶν λαφύρων, εὐκόλα χάνει τό στόχο του, πού ἦταν τό μεγαλεῖο τῆς Ρώμης, και ὀδηγεῖται τυφλά σέ κάθε πόλεμο πού θά τοῦ ἐξασφαλίσει λεία, ἀκόμη και στόν ἐμφύλιο.

4. Ὁ Μάριος στήν πολιτική σημειῶνε ἀποτυχία.— Ἡ ἀνάμιξη τοῦ νέου στρατοῦ στά πολιτικά πράγματα.— Ἡ μεταρρύθμιση τοῦ Σατουρνίνου. Ὁ Μάριος ἔγινε πιά ἡ πιό σημαντική προσωπικότητα τῆς ἐπο-

1. Λατ. Veterani

2. Λατ. Manipulus

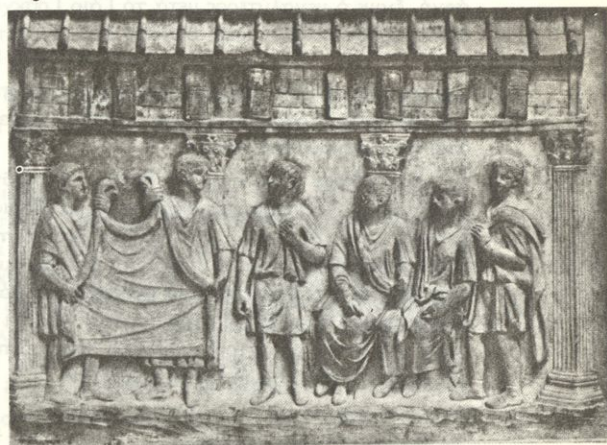
3. Λατ. Cohors.

2

3

4

Ἐμπόριο καὶ βιοτεχνία

1. Ναυπηγείο. 2. Σιδηουργεῖο.
3. Ἐμπορικὸ κατὰστημα· πω-
λιούνται ζώνες καὶ μαξιλάρια.
4. Ἐμπορικὸ κατὰστημα ὑφα-
σμάτων· ἐπίδειξη τοῦ εἶδους.

Ἐμπόριο

Μιά κωπήλατη φορτηγίδα πού μεταφέρει τέσσερα κρασοβάρελα διακρίνονται ἔξι κωπηλάτες, ὁ τιμονιέρης δεξιὰ καί ἀριστερά ἄλλος στήν πλώρη πού δίνει τό ρυθμό χτυπώντας παλαμάνια. Ἡ πλώρη εἶναι διακοσμημένη μέ κεφάλι κριοῦ κι ἡ πρύμνη μέ κεφάλι λύκου. (Ἀπό ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο, Μουσείο, Τρένες).

χῆς του. Οἱ στρατιωτικές του ἐπιτυχίες τοῦ ἔδωσαν γιά πέντε ἀλλεπάλληλα χρόνια τήν ὑπατεία μέ ἔγκριση τῆς ἐκκλησίας τοῦ λαοῦ, πού παραβίαζε ἔτσι τό σχετικό αὐστηρό νόμο¹.

Τήν ἐποχή αὐτή ἐκδηλώθηκε ἡ ἀντίθεση τοῦ Λευκίου Σατουρνίνου πρὸς τήν Σύγκλητο, δημάρχου τό 103 π.Χ. Ὁ Σατουρνίνος, ἀπό προσωπικούς λόγους στήν ἀρχή, ἔγινε ὁ μεγαλύτερος μετὰ τό Γάιο Γράκχο ἐχθρός τῆς Συγκλήτου καί τῶν ἀριστοκρατικῶν. Ξανάφερε σέ ἰσχύ δύο μέτρα πού τά εἶχε εἰσηγηθεῖ ὁ Γ. Γράκχος:

- τή μηνιαία διανομή σιταριοῦ στοὺς πολίτες σέ μειωμένη τιμή καί
- τή διανομή γεωργικοῦ κλήρου στοὺς παλαιάμαχους στρατιῶτες τοῦ Μαρίου ἀπό τόν ἰουγουρθικό πόλεμο.

Κατόρθωσε νά ἐκλεγεῖ γιά δεύτερη φορά δήμαρχος καί τάχθηκε μέ τό μέρος τοῦ Μαρίου. Ὁ νικηφόρος στρατηγός, ὁ Μάριος, πού στή φήμη ἔφτανε καί τό Σκιπίωνα τόν Ἀφρικανό, γιά νά ὀλοκληρώσει τό ἔργο του ἔπρεπε νά προχωρήσει σέ μεταρρυθμίσεις ἀνάλογες μέ τίς μεταρρυθμίσεις τῶν Γράκχων. Ἀλλά ὁ Μάριος δέν εἶχε τήν ἱκανότητα νά συλλάβει καί νά ἐκτελέσει συγκεκριμένο πολιτικό πρόγραμμα. Ἦταν ἀξιος στρατιωτικός, μά ὄχι πολιτικός. Γι' αὐτό, γιά νά μοιράσει γῆ στοὺς ἀποστρατευόμενους στρατιῶτες του, ἀνάθεσε στό Σατουρνῖνο τήν ψήφιση τῶν νόμων πού χρειαζόταν.

1. Λατ. Lex villia annalis

Ὁ Σατουρνίνος λοιπόν φρόντισε καί ψηφίστηκαν (100 π.Χ.) τρία μέτρα πού θά ἐξυπηρετούσαν τό Μάριο:

- Παροχή γῆς, πού βρισκόταν στή Ν. Γαλατία.
- Ἴδρυση στρατιωτικῶν ἀποικιῶν στή Σικελία, Ἀχαΐα (= κυρίως Ἑλλάδα) καί Μακεδονία.
- Γενική στρατολογία πολεμικῶν δυνάμεων, γιά νά ἐπιτεθοῦν ἐναντίον τῶν πειρατῶν τῆς Ἀ. Μεσογείου καί κατόπιν ἐναντίον τοῦ Μιθριδάτη, βασιλιά τοῦ Πόντου. Ἡ ἀρχηγία τῶν δυνάμεων καί ἐπιχειρήσεων θά δινόταν στό Μάριο.

Γιά νά ἐξουδετερώσει τήν ἐνδεχόμενη ἀντιπολίτευση καί ἀντενέργεια τῆς Συγκλήτου, ὑποχρέωσε τοὺς συγκλητικούς νά δώσουν ὄρκο σεβασμοῦ στοὺς νόμους αὐτοῦ· ἄρνηση τοῦ ὄρκου σήμαινε ἐξορία.

Ἡ Σύγκλητος, γιά νά ἀντιδράσει στόν ἀντίπαλό της, ἐνεργεῖ, ὅπως καί στήν περίπτωση τοῦ Γάιου Γράκχου: ἐπιχείρησε νά ἐξεγείρει τοὺς ἀκτῆμονες τῆς Ρώμης ἐναντίον τοῦ δευτέρου μέτρου μέ τό ἐπιχείρημα ὅτι ἀπό τίς στρατιωτικές ἀποικίες θά ἔβγαιναν ὠφελημένοι μόνο οἱ Λατίνοι καί οἱ Ἴταλοί στρατιῶτες πού μαζί μέ τό γεωργικό κλῆρο σ' αὐτές τίς ἀποικίες θά ἀποκτούσαν καί τό δικαίωμα τοῦ Ρωμαίου πολίτη.

Σ' αὐτό τόν ἀγῶνα ἡ Σύγκλητος κατόρθωσε νά προσεταιριστεῖ σέ κάποια φάση του τόν ἴδιο τό Μάριο. Ὁ Σατουρνίνος θανατώθηκε ἀπό τό λαό.

Μετά τό θάνατό του ἡ Σύγκλητος κήρυξε ἄκυρη τή νομοθεσία του, πού ἦταν μεγάλο πλῆγμα γιά τό Μάριο. Ἀλλά θεωρεῖται πιθανό πώς τελικά δόθηκαν γεωργικοί κλῆροι στοὺς μαριανούς βετεράνους· ἡ ἀνάθεση ὁμως στό Μάριο τῆς ἀρχηγίας τοῦ πειρατικοῦ πολέμου ἀκυρώθηκε. Ἀπογοητευμένος ἐγκατέλειψε τήν Ἰταλία, ἀφήνοντας πάλι ἐλεύθερο τό πεδίο δράσης στή Σύγκλητο.

2 Ο ΣΥΛΛΑΣ: ΠΡΩΤΗ ΔΟΚΙΜΗ ΜΟΝΑΡΧΙΑΣ

1. Ἡ φυσιογνωμία καί ἡ πολεμική του δράση. Στή Ρώμη μένει κυρίαρχη πάλι ἡ ἀριστοκρατία καί στή θέση τοῦ Μαρίου ἀνατέλλει τό ἄστρο ἐνός ὑπάρχου του, τοῦ Σύλλα.

Γνωρίσματά του : Ἀπό ἀριστοκρατική οἰκογένεια, ἀλλά ὄχι μέ πλοῦτη. Φανατικός ἐχθρός τῶν δημοκρατικῶν. Πιστεύει ὅτι αὐτό πού μπορεῖ ἀκόμη νά σώσει τή Ρώμη εἶναι μιά ἀριστοκρατική Δημοκρατία, πού θά συγκεντρώσει δηλαδή τήν κρατική ἐξουσία στά χέρια τῆς Συγκλήτου. Ἔχει ἀπέραντη φιλοδοξία καί ἀπάνθρωπη σκληρότητα. Ξέρει νά χρησιμοποιεῖ ὅλα τά μέσα, γιά νά ἐξυπηρετήσει τοὺς σκοπούς του. Γιά νά ἔχει τό στρατό μέ τό μέρος του, τοῦ ἐπιτρέπει ἀπεριόριστα τόν πλουτισμό μέ τή λαφυραγωγία. Ἦταν καλός στρατιωτικός, μέ πάντα ἀπό ὅλα ἦταν ἱκανός στήν πολιτική καί στή διπλωματία.

Οἱ εὐκαιρίες πού τόν βοήθησαν νά ἀναδειχτεῖ ἦταν οἱ ἀκόλουθες:

Πρῶτα: Ὁ Συμμαχικός πόλεμος. Ἦταν ἕνας πολύ δύσκολος πό-

λεμος με τούς Συμμαχούς τῆς Ρώμης. Ἐτσι λέγονταν οἱ ἄλλοι λαοὶ τῆς Ἰταλίας, πού δέν παραδέχονταν νά εἶναι κατώτεροι ἀπό τούς κατοίκους τῆς Ρώμης καί πήραν τά ὄπλα. Ζητούσαν καί αὐτοὶ νά ἀποκτήσουν τά δικαίωματα τοῦ Ρωμαίου πολίτη, δηλαδή τή ρωμαϊκή ἰθαγένεια.

Οἱ Ρωμαῖοι νίκησαν, ἀλλά παρά τήν ἐπιτυχία τους ὑποχρεώθηκαν νά δώσουν στοὺς Ἰταλοὺς ὅ,τι στήν ἀρχή εἶχαν ἀρνηθεῖ καί εἶχε γίνει ἡ αἰτία τοῦ Συμμαχικοῦ Πόλεμου. Τό 89 π.Χ. δύο δήμαρχοι φρόντισαν νά ψηφιστεῖ νόμος¹ πού ὄριζε ὅτι ὄλοι οἱ Ἰταλοὶ μπορούσαν νά ἀποκτήσουν τήν ἰδιότητα τοῦ Ρωμαίου πολίτη, ἀρκεῖ νά ὑποβάλουν μέσα σέ 60 ἡμέρες σχετική αἴτηση.

Αὐτή ἡ παραχώρηση ἔφερε μιά πολύ σοβαρή ἀλλαγὴ. Ἡ πόλη-κράτος Ρώμη μέ τό δημοκρατικό της πολίτευμα, δέν εἶναι πιά τό μοναδικά κυρίαρχο κράτος, ἐνῶ ὄλοι οἱ κάτοικοι τῆς ὑπόλοιπης Ἰταλίας εἶναι ὑπήκοοί του. Τώρα γίνεται ρωμαϊκό κράτος τῆς Ἰταλίας μέ πολίτες ὄλους τούς Ἰταλοὺς πού φτάνει πρὸς Β. ὡς τόν ποταμὸ Ρουβίκωνα. Ἡ Ρώμη ἀπόμεινε ἡ πρωτεύουσα τοῦ κράτους αὐτοῦ.

Ἔστερα: Ὁ πόλεμος μέ τό Μιθριδάτη. Ἀπό τήν ἐποχὴ τῶν διαδόχων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἰδρύθηκε ἀπὸ κάποιον Πέρση Μιθριδάτη τό βασίλειο τοῦ Πόντου, μικρὸ καί ἄσημο τότε. Μέ τόν καιρὸ ἀπλώθηκε καί στίς ἑλληνικές παράλιες πόλεις καί μεγάλωσε. Τό 120 π.Χ. τό στέμμα τοῦ Πόντου τό πήρε ὁ νεαρός πρίγκιπας Μιθριδάτης ΣΤ' ὁ Εὐπάτωρ. Ἄν καί εἶχε μόρφωση ἑλληνική, διατήρησε σ' ὅλη τή ζωὴ του τό χαρακτῆρα τοῦ ἀνατολίτη. Βρῆκε ἀπασχολημένη τή Ρώμη μέ τό συμμαχικὸ πόλεμο, κατέλαβε τή Γαλατία καί τήν Καππαδοκία καί σέ λίγο ἀπέσπασε ὄλους τούς συμμάχους τῆς Ρώμης στή Μ. Ἀσία, στήν κυρίως Ἑλλάδα, τὰ περισσότερα νησιά καί τή ρωμαϊκὴ ἐπαρχία Μακεδονία. Πίστά στους Ρωμαίους ἔμειναν ἀπὸ τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου ἡ Ρόδος καί ἡ Χίος.

Συνεπαρμένος ἀπὸ τίς εὐκολες αὐτές κατακτήσεις του καί γιά νά προσδέσει πιο σταθερά μέ τό κράτος του τούς κατοίκους τῶν περιοχῶν πού κατέκτησε, διάταξε γενική σφαγὴ τῶν Ρωμαίων καί Ἰταλῶν πού βρῖσκονταν στή Μ. Ἀσία καί τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου. Τόν ἀριθμὸ τῶν θυμάτων ἀπὸ τίς σφαγές αὐτές ὁ Πλούταρχος τόν ἀνεβάζει κάπως ὑπερβολικά στίς 150 χιλιάδες· ἄλλη πηγὴ τόν περιορίζει μέ περισσότερη πιθανότητα σέ 80 χιλιάδες. Ἡ διαταγὴ τῆς σφαγῆς ἐκδόθηκε στήν Ἔφεσο ἀπὸ τό Μιθριδάτη· γι' αὐτὸ πολλοὶ νεώτεροι ὀνομάζουν αὐτές τίς σφαγές τῶν Ρωμαίων στή Μ. Ἀσία καί τὰ νησιά μέ τόν γενικὸ ὄρο « Ἐφεσιός ἐσπεριός ».

Μέ τό κήρυγμα τῆς ἀπελευθέρωσης τῶν ἑλληνικῶν πόλεων ὁ Μιθριδάτης ἐπιχείρησε νά ἀποσπάσει καί τήν εὐρωπαϊκὴ Ἑλλάδα ἀπὸ τούς Ρωμαίους. Πρώτῃ ἡ Ἀθήνα προσχώρησε στό κήρυγμά του.

Τέτοιο κίνδυνο εἶχε νά δοκιμάσει ἡ Ρώμη ἀπὸ τόν καιρὸ τοῦ Ἄννιβα. Ὁ Σύλλας κατόρθωσε νά ἐκτοπίσει τό Μάριο καί νά πάρει ὁ ἴδιος τήν ἀρχηγία τῆς ἐκστρατείας αὐτῆς. Ἡ πλοῦσια Ἀνατολή ὑποσχόταν ἄφθονα λάφυρα.

1. Λατ. Lex Plautia Papiria

Αποβιβάζεται τό 87 π.Χ. στήν Ἑλλάδα καί μέ δύναμη 30 χιλιάδες ἄνδρες ἀρχίζει τήν πολιορκία τῆς Ἀθήνας καί τοῦ Πειραιᾶ. Οἱ Ἀθηναῖοι πολέμησαν μέ πείσμα ἐναντίον τοῦ Σύλλα, πού κατέλαβε τήν πόλη τους ὕστερα ἀπό ἕνα χρόνο, ἀφοῦ τή σώριασε σέ ἐρείπια καί κατέσφαξε χιλιάδες κατοίκους της. Σέ λίγο παραδόθηκε καί ὁ Πειραιάς.

Ἐάντων μέ τά ποντιακά στρατεύματα πού ἔστειλε ἐναντίον του ὁ Μιθριδάτης κριθike σέ δύο μάχες (86 π.Χ.) στή Βοιωτία. Ἡ πρώτη στή Χαρφώνεια (πού τίς λεπτομέρειές της περιγράφει ὁ Πλούταρχος) καί ἡ δεύτερη στόν Ὀρχομενό. Οἱ πολεμικές δυνάμεις τοῦ Μιθριδάτη ἐκμηδενίστηκαν.

Τέλος, σέ προσωπική συνάντηση μέ τό Μιθριδάτη στή Δάρδανο τῆς Τρωάδας, ὁ Σύλλας τόν ὑποχρέωσε νά ὑπογράψει εἰρήνη, τήν εἰρήνη τῆς Δαρδάνου (85 π.Χ.). Σύμφωνα μ' αὐτή ὁ Μιθριδάτης ὑποχρεωνόταν νά ἐκκενώσει ὅσα ἐδάφη εἶχε καταλάβει στή Μ. Ἀσία, νά παραδώσει τό στόλο του καί νά πληρώσει μιὰ μέτρια ἀποζημίωση.

Οἱ ὅροι τῆς εἰρήνης ἦταν σχετικά ἐλαφροί, γιατί ὁ Σύλλας βιαζόταν νά γυρίσει στήν Ἰταλία ὅπου στήν ἀπουσία του οἱ ὄπαδοί του Μαρίου μέ ἐπικεφαλῆς τόν ἴδιο στήν ἀρχή καί μετά τό θάνατό του τόν Κορνήλιο Κίνα ἐγιναν κύριοι τῆς κατάστασης καί προχώρησαν σέ ἐξόντωση τῶν ἡγετῶν τῆς ἀριστοκρατικῆς παράταξης.

2. Ἡ πολιτική του δράση: Τρομοκρατία στή Ρώμη. Ἐπειδή στό μεταξύ εἶχαν ἀναθαρρέψει στή Ρώμη οἱ ὄπαδοί του Μαρίου — ὁ ἴδιος εἶχε πιά πεθάνει —, ὁ Σύλλας δῆλῆσθε τό στρατό του ἐκεῖ. Τότε ξέσπασε ὄλο τό ἄγριο μῖσος του ἐναντίον τους. Ἡ Ρώμη καί οἱ κυριότερες πόλεις τῆς Ἰταλίας πέρασαν ἡμέρες ἀνήλεης σφαγῆς. Οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Σύλλα παραδόθηκαν δίχως ἔλεος στή μανία ἐκείνων πού διψοῦσαν γιά αἶμα καί γιά πλοουτισμό. Κάθε πρῶϊ στήν ἀγορά ἦταν ἀναρτημένοι κατάλογοι αὐτῶν πού ἤθελε ὁ καθένας νά θανατώσει καί μάλιστα μέ ἀμοιβή. Ἡ περιουσία τους ἔβγαινε σέ δημοπρασία ὄσο ὄσο καί πολλοἱ ὄπαδοί τοῦ Σύλλα σχημάτισαν ἔτσι τεράστιες περιουσίες. Οἱ φόνοι μέ τόν τρόπο αὐτό ὄνομάστηκαν π ρ ο γ ρ α φ ἔ ς.

3. Πολιτικές ἀλλαγές: πρὸς τήν ἀριστοκρατική Δημοκρατία ἢ τή Μοναρχία; Ὁ Σύλλας, γιά νά πραγματοποιήσει τό πολιτικό του πρόγραμμα, ἔπρεπε νά μεταρρυθμίσει τό πολίτευμα πρὸς τό συμφέρον τῆς ἀριστοκρατικῆς μερίδας πού ἦταν ἡγέτης της. Γιά νά τό ἐπιτύχει αὐτοχειροτονήθηκε δικτάτορας μέ ἀπεριόριστη διάρκεια. Ἡ δικτατορία του κράτησε τέσσερα χρόνια (82 - 79 π.Χ.) καί τοῦ ἔδινε τήν ἐξουσία νά ἐνεργεῖ σύμφωνα μέ τή θέλησή του χωρίς νά μπορεῖ νά διαφωνήσει ἢ νά ἀντιπράξει σ' αὐτόν οὔτε ἡ συνέλευση τοῦ λαοῦ οὔτε ἄλλος ἄρχοντας.

Γιά νά νομιμοποιηθοῦν οἱ ἐνέργειές του αὐτές, ἡ Σύγκλητος μέ δική του εἰσήγηση ὑπέβαλε στήν ἐκκλησία τοῦ λαοῦ δύο νομοσχέδια πού ἐγκρίθηκαν. Μέ τό πρῶτο ὄνόταν ἀναδρομικά ἡ λαϊκή ἐγκριση γιά ὄλες τίς δημεύσεις καί τίς προ-

γραφές πού είχε κάνει ή παράταξή του. Μέ τό δεύτερο δινόταν ή έγκριση νά πάρει τό δικτατορικό άξίωμα μέ σκοπό νά αναδιοργανώσει τό πολίτευμα.

Παντοδύναμος τώρα ό Σύλλας, μέ δικούς του νόμους φέρνει μεγάλες πολιτικές αλλαγές. Καί μέ τούς νόμους καί μέ τίς ενέργειές του μοιάζει νά ταλαντεύεται προσωστά στό δίλημμα: Νά τραβήξει γιά μιá Δημοκρατία εὐγενῶν ή γιά μιá προσωπική μοναρχική έξουσία;

Νά οί νόμοι του:

- Γιά νά δώσει άριστοκρατική μορφή στό πολίτευμα έπρεπε ή έξουσία νά περάσει στα χέρια τής Συγκλήτου· αυτή νά κυβερνά άνερόχλητη άπό κάθε συνδασμένη αντίδραση τῶν Δημοκρατικῶν καί τῶν Ίππέων. Γι' αυτό ένισχύει τό σῶμα τής Συγκλήτου αύξάνοντας τόν αριθμό τῶν μελῶν της sé 450. Τά περισσότερα άπό τά νέα μέλη τά διάλεξε άπό τούς Ίππείς τῶν Ιταλικῶν πόλεων πού είχαν ταχθεί μέ τό μέρος του. Έτσι προσεταιρίστηκε τήν έπαρχιακή κοινοτική άριστοκρατία τής Ίταλίας, φρόντισε όμως νά διατηρήσει ή παλαιά συγκλητική άριστοκρατία τόν πλήρη έλεγχο καί στα άνώτατα άξιώματα καί στό ίδιο τό σῶμα τής Συγκλήτου.

- Κατοχύρωσε μέ ειδικό νόμο τό άξίωμα καί τήν έξουσία τής Συγκλήτου. Ένώ ώς τότε ή δικαιοδοσία της στηριζόταν στην παράδοση, ό Σύλλας έπιβάλλει τώρα νά χρειάζονται οί νόμοι πού ψηφίζει ή έκκλησία τήν κύρωση τής Συγκλήτου. Έπίσης άφαιρεί άπό τούς Δημάρχους τό μεγαλύτερο μέρος άπό τά παλαιά δικαιώματά τους.

- Συνεχίστηκε ή χορήγηση τοῦ δικαιώματος τοῦ Ρωμαίου πολίτη καί ή έγγραφή στις ρωμαϊκές φυλές στους κατοίκους τῶν Ιταλικῶν πόλεων έκτός άπό εκείνες πού τοῦ εΐχαν άντιταχθεί.

- Κατάργησε τό προνόμιο τῶν Ίππέων νά μετέχουν στα όρκωτά δικαστήρια καί όρισε νά μετέχουν μόνο μέλη τής Συγκλήτου.

Νά καί οί ενέργειές του:

- Στους νόμους του έδωσε τόν τίτλο Κορνήλιος, άπό τό όνομα τής γενιάς του, γιατί πάντοτε όλοι οί νόμοι έπαιρναν τό όνομά τους άπό τόν εισηγητή τους.

- Έγκατέστησε 120 χιλιάδες βετεράνους στρατιῶτες του sé έδάφη τῶν έχθρικών του περιοχῶν τής Ίταλίας, δηλαδή τής Τυρρηνίας καί τής έντεῦθεν τῶν Άλπεων Γαλατίας. Παράλληλα όμως έπιτρέπει τήν έπίσημη ένταξη τῶν Ίταλῶν στις άρχαίες 35 ρωμαϊκές φυλές, δίχως διάκριση άπό τά παλαιά μέλη τῶν φυλῶν. Έτσι όλοκληρώθηκε ή έξομοίωση τῶν Ίταλῶν μέ τούς κατοίκους τής Ρώμης.

- Ό ίδιος ζήτησε νά τόν ονομάζουν Εὐτυχή καί Έπαφρόδιτο, δηλαδή εὐνοούμενο τής θεᾶς Τύχης καί τής Άφροδίτης. Πίστευε πολύ στό θεϊκό ενδιαφέρον γιά τό πρόσωπό του· όταν άποσύρθηκε (79 π.Χ.) όμως άπό τήν έξουσία, φρόντισε νά διατηρήσει τήν προσωπική του φουρά άπό 10 χιλιάδες δούλους πού τούς είχε άπελευθερώσει. Αυτά δείχνουν πώς ή δύναμη τῶν δημόσιων άνδρῶν ανα-

ζητεί πιά νά βρεί μιá δῆθεν ἀπόκοσμη ἐκπόρευση καί ὄχι τή λαϊκή ἔγκριση.

Ὅταν πέθανε, τόν ἔθαψαν στό Πεδίο τοῦ Ἄρεως, ὅπου θάβονταν τόν παλιό καιρό οἱ βασιλιάδες καί κανένας οὔτε παραξευνύτηκε οὔτε ἀνησύχησε γι' αὐτό. Τά πάντα δείχνουν ὅτι ἡ ὠρα τοῦ ἐνός κυβερνήτη πλησιάζει.

3 Η ΠΡΩΤΗ ΤΡΙΑΝΔΡΙΑ: Η ΠΕΡΙΕΡΓΗ ΦΑΣΗ ΤΗΣ ΤΡΙΠΡΟΣΩΠΗΣ ΜΟΝΑΡΧΙΑΣ

Μέ τό θάνατο τοῦ Σύλλα τό ἔργο του δέν ἔζησε πολύ. Οἱ παλαιοὶ ὀπαδοὶ του, Κράσσος καί Πομπήιος, γιά νά κερδίσουν τή συμπάθεια τοῦ λαοῦ, κατάργησαν τοὺς ἀριστοκρατικούς νόμους τοῦ Σύλλα. Τό παράδειγμα ὅμως τοῦ δικτάτορα τό μιμήθηκαν ὕστερα πολλοί.

1. Πομπήιος, ὁ νέος δυναμικός ἄνθρωπος τῆς ἡμέρας. Ἄριστοκράτης μέ πολιτικές ἰδέες ὄχι σταθερές. Ματαιόδοξος καί μέτριος στρατιωτικός. Τόν χαρακτήριζε ὅμως σέ ὅλη του τή ζωή μιá μοναδική εὐνοια τῆς τύχης. Κέρδισε καί ὁ ἴδιος πολλούς πολέμους, ἀλλά τοὺς πλιό πολλοὺς τοὺς ἔφταναν οἱ ἄλλοι κοντά στή νίκη· αὐτός τοὺς ὀλοκλήρωνε καί ἔπαιρνε τό στεφάνι τοῦ νικητῆ.

2. Τά πολεμικά του κατορθώματα.

▲ **Στήν Ἰσπανία:** Ξερίζωσε ὅ,τι εἶχε ἀπομείνει ἀπό τό κίνημα τῶν ὀπαδῶν τοῦ Μαρίου, συντρίβοντας τήν ἥρωική ἀντίσταση τοῦ Σερτωρίου ἐκεῖ.

▲ **Στήν Ἰταλία:** Ἔδωσε τό τελευταῖο χτύπημα στή μεγάλη ἐξέγερση τῶν δούλων τοῦ Σπάρτακου, πού συγκλόνησε τήν παντοδύναμη Ρώμη (73 - 71 π.Χ.)

Ἡ ἐξέγερση αὐτή ἄρχισε τό 73 π.Χ. μέ τή δραπέτευση 70 περίπου μονομάχων ἀπό τήν Καπύη, ὅπου ἦταν φυλακισμένοι, μέ ἀρχηγό τό γενναῖο σύντροφό τους ἀπό τή Θράκη Σπάρτακο. Σέ μικρό διάστημα ἔγιναν 70 χιλιάδες καί ἡ Ρώμη δοκίμασε μεγάλο κίνδυνο. Μέ ὅλες τίς ἱκανότητές του ὅμως ὁ Σπάρτακος δέν μπόρεσε νά πειθαρχήσει τά στίφη αὐτά, καί ἔτσι νικήθηκαν ἀπό τόν Κράσσο τό 71 π.Χ. καί σκοτώθηκε καί ὁ ἀρχηγός τους πολεμῶντας. Δυό μόνο χιλιάδες, πού προσπάθησαν νά περάσουν τίς Ἄλπεις γιά τήν πατρίδα τους, τοὺς συνάντησε ὁ Πομπήιος καί τοὺς ἐξόντωσε.

Ὁ Πομπήιος

▲ **Στή Μεσόγειο:** Καθάρισε τις θάλασσες από τις φωλιές των πειρατών. Αυτοί προέρχονταν κυρίως από τα παράλια της Κιλικίας. Τό 78 π.Χ. άρχισε συστηματική επίθεση έναντιόν τους στή Λυκία με τόν άνθύπατο Πόπλιο Σερβίλιο. Τό 76 π.Χ. τούς άπομάκρυνε από τήν Παμφυλία και από ένα μέρος τής Κιλικίας. Οί πειρατές όμως άπλωναν τή δραστηριότητά τους και σε άλλα σημεία τής Μεσογείου.

Είχαν πληθύνει τόσο πολύ στή Μεσόγειο, ώστε είχε παραλύσει όλότελα τό εμπόριο από τή θάλασσα και προπάντων ή μεταφορά σιταριού. Γι' αυτό σταμάτησαν και οί διανομές στό λαό.

‘Η πίεση ήταν τόσο μεγάλη, ώστε έγινε δεκτή ή πρόταση του δημάρχου Γαβίνιου νά άνατεθεί σ' ένα ναύαρχο ή έκκαθάριση τής Μεσογείου. Για νά επιτύχει τό σκοπό του, νά του δώσουν τόν τίτλο του άνθύπατου για μία τριετία με δικαίωμα νά κυβερνά σύμφωνα με τήν κρίση του όλα τά παράλια, ως 400 στάδια (δηλαδή 74 χιλιόμετρα) στό έσωτερικό. ‘Η μοναρχική αυτή έξουσία δόθηκε στον Πομπήιο και αυτός άπάλλαξε πραγματικά τή Μεσόγειο από τούς πειρατές (67 π.Χ.).

▲ **Στήν ‘Ανατολή:** Πρίν επιστρέψει ό Πομπήιος στή Ρώμη του άνακοινώθηκε ότι ό δήμαρχος Γάιος Μανίλιος έκαμε πρόταση και ή λαϊκή συνέλευση του έδωσε τή στρατηγία στον τρίτο πόλεμο (66 π.Χ.) έναντιόν του Μιθριδάτη. Είχε πάλι πλήρη έξουσιοδότηση νά ύποτάξει τή Βιθυνία, τήν Κιλικία και τήν ύπόλοιπη Μ. ‘Ασία. ‘Επίσης θά μπορούσε νά ρυθμίζει τις τύχες των κρατών εκεί σύμφωνα με τή γνώμη του· αυτό έμοιαζε με παραχώρηση μοναρχικής έξουσίας σ' ένα τμήμα του κράτους.

Μέ τήν έξουσία αυτή ό Πομπήιος διευθέτησε σύμφωνα με τήν κρίση του τά ζητήματα τής ‘Εγγύς ‘Ανατολής· π.χ. ευνόησε τόν Τιγράνη, τό βασιλιά τής ‘Αρμενίας και τό Φαρνάκη, άφαίρεσε τή Συρία από τούς Σελευκίδες και δημιούργησε νέες έπαρχίες τής Συρίας και του Πόντου· ίδρυσε νέες πόλεις. ‘Υπολογίζεται ότι στή Μ. ‘Ασία και στή Συρία ίδρυσε ή άνοικοδόμησε 40 περίπου πόλεις.

Και στήν άποστολή έναντιόν του Μιθριδάτη άναπακρίθηκε με επιτυχία ό Πομπήιος. ‘Εξουδετέρωσε τελείως αυτόν και τούς συμμάχους του και έφερε τά σύνορα του κράτους στον ποταμό Εύφρατη.

3. ‘Η συνωμοσία του Κατιλίνα. Τόν καιρό που έλειπε στήν ‘Ανατολή ό Πομπήιος έδρασε στή Ρώμη ως πολιτικός ό όνομαστός ρήτορας Κ ι κ έ ρ ω ν. ‘Επιδίωξη του ήταν ή κοινωνική γαλήνη με τήν «άρμονία των τάξεων»¹. Μέ αυτό τό κήρυγμα του άποβλέπει νά συμφιλιώσει τή συγκλητική άριστοκρατία με τήν τάξη των ‘Ιππέων. Στίς πολιτικές του όμως ιδέες και προτιμήσεις δέν ήταν σταθερός.

‘Αξιόλογη δράση ανέπτυξε, όταν ένας από τούς αντιπάλους του, ό ευγενής Κ α τ ι λ ί ν α ς, με πολλούς ίκανούς συνεργάτες έτοίμασε μία σοβαρή συνωμοσία, για νά άνατρέψει τό πολιτικό καθεστώς. ‘Ο Κατιλίνας ήταν συνυπο-

1. Λατ. Concordia ordinum

φήσιος του Κικέρωνα στην ύπατεία του 63 π.Χ. που επικράτησε ο δεύτερος.

Οι λεπτομέρειες της συνωμοσίας δεν είναι πολύ γνωστές. Ο Κικέρων την αποκάλυψε και την ξπνιξε, πριν έκδηλωθει. Για την έπιτυχία του αυτή πήρε τον τίτλο «πατέρας τής πατρίδας».

4. Πολιτική δράση του Πομπήιου : 'Η πρώτη Τριανδρία. "Εξι χρόνια έμεινε ο Πομπήιος στη μακρινή 'Ανατολή και τακτοποιούσε τά ζητήματα εκεί, όπως μόνος του έκρινε, χωρίς νά ρωτά τή Σύγκλητο. Στη Ρώμη έρχόταν ή φήμη για τίς έπιτυχίες και για τή δύναμή του και δημιουργούσε ανησυχίες στους ήγετικούς κύκλους.

Στό τέλος του 62 π.Χ. γύρισε θριαμβευτής. Έχοντας έμπιστοσύνη στην άκτινοβολία τής φήμης του, όταν αποβιβάστηκε στό Βρινδήσιο, διέλυσε τό στρατό του. 'Η Σύγκλητος όμως, που είδε αυτό τό λάθος του, άρνήθηκε νά έπικυρώσει τίς ένεργείες του στην 'Ανατολή και τή διανομή γής στους συμπολεμιστές του.

Αυτό τον έσπρωξε νά συνεργαστεί μέ δυο άλλους, επίσης δυσαρεστημένους άνδρες, τον πλουσιότητα Κράσσο και τον ευγενή στην καταγωγή, αλλά δημοκρατικό στις πεποιθήσεις, 'Ιούλιο Καίσαρα. Και οι τρεις παραμέρισαν τίς διαφορές τους, και συγκροτώντας ένα καινούριο πολιτειακό σχήμα που ονομάστηκε π ρ ώ τ η Τ ρ ι α ν δ ρ ί α, (60 π.Χ.) μοίρασαν μεταξύ τους τά πολιτικά και στρατιωτικά άξιώματα.

'Η συμφωνία αυτή έδωσε προσωρινή ίκανοποίηση στις άμεσες φιλοδοξίες του καθενός. Σύμφωνα μέ αυτήν ο Πομπήιος θά ύποστήριζε μέ τούς όπαδούς του στις ύπατικές έκλογές τον άλλο χρόνο (59 π.Χ.) τον Καίσαρα ως ύπατο, που πραγματικά τηρήθηκε. Και μέ τή λήξη τής ύπατείας (58 π.Χ.), του άνάθεσαν τή διοίκηση τής Γαλατίας και 'Ιλλυρίας.

Παράλληλα ο Πομπήιος πέτυχε τήν έπικύρωση τών ενεργειών του στην 'Ανατολή και τή διανομή γής στους στρατιώτες του. 'Ο Κράσσος πήρε άργότερα τή διοίκηση τής Συρίας.

Γρήγορα όμως φάνηκε πώς ή συναρχία αυτή θά διαλυόταν, για νά αφήσει τή θέση της στην πιό έπιβλητική μορφή που ξεχώριζε από τίς άλλες δυο. Αυτός ήταν ο 'Ι ο ύ λ ι ο ς Κ α ι σ α ρ.

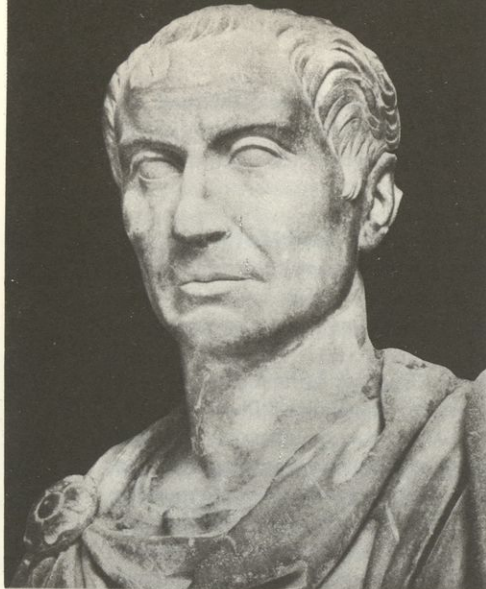
4 Ο ΙΟΥΛΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡ ΚΑΙ Η ΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

1. 'Η φυσιογνωμία του. Στά στρατιωτικά, από τούς πιό μεγάλους στρατηγούς τών αίωνων.

● Στή μ ό ρ φ ω σ η, δόκιμος χειριστής του πεζού λόγου και ονομαστός ιστορικός συγγραφέας.

● Στήν π ο λ ι τ ι κ ή, λογαριαζόταν σαν θερμός θιασώτης τής Δημοκρατίας και είχε καταδιωχτεί πολύ για τίς ιδέες του.

● Στό χ α ρ α κ τ ή ρ α, είχε μιá θέληση άλύγιστη και έναν έγωισμό χωρίς όρια.

Ὁ Ἰούλιος Καίσαρ.

• Στὴ ζωὴ του, ἀπερίσκεπτα γενναϊόδωρος καὶ σπάταλος. Στὴν ἀρχὴ τῆς σταδιοδρομίας του ζοῦσε μὲ δάνεια.

2. Πολεμικές του ἐπιτυχίες.

Τὸ 59 π.Χ., ὅπως εἶδαμε, ἔγινε ὑπάτος καὶ πῆρε τὸ μεριδίό του ἀπὸ τὴν Τριανδρία, δηλαδή τὴ διοίκηση τῆς ἐντεῦθεν τῶν Ἑλλήνων Γαλατίας, τῆς Ἰλλυρίας καὶ τῆ Ναρβωνικῆ Γαλατίας, γιὰ πέντε χρόνια. Συγκρότησε ἕνα ἀφοσιωμένο στρατό καί, ξεκινώντας ἀπὸ τὶς ἐπαρχίες του, ρί-

χτηκε στὴν κατάκτηση τῆς ὑπόλοιπης Γαλατίας. Πραγματικά, στὴ διάρκεια ὀκτώ ἐτῶν (58 - 50 π.Χ.) ἡ ρωμαϊκὴ Δημοκρατία, μὲ τὶς στρατιές του ἐνδοξοῦ αὐτοῦ στρατηλάτη, λύγισε τὴν ἥρωικὴ καὶ ἐπίμονη ἀντίσταση τῶν λαῶν πού κατοικοῦσαν ἀπὸ τὰ Πυρρηναῖα ὡς τὸ Ρῆνο καὶ κατάκτησε τὶς χῶρες τους.

Ἀξιωμακτικῶς εἶναι οἱ ἐπικρατοῦ ἀγῶνες πού διεξήγαγε ὁ Βερκιγκεντόριξ¹ ἐναντίον τοῦ Καίσαρα: ἡγήτης στὴν ἀρχὴ μιᾶς γαλατικῆς φυλῆς ἀναδείχτηκε κατόπιν σὲ ἡγέτη τοῦ μεγαλύτερου μέρους τῶν Γαλατῶν καὶ ὄργανωσε τὴν ἀντίστασή τους.

Οἱ κατακτήσεις αὐτῆς τοῦ Καίσαρα δὲν ἦταν μόνον ἕνα στρατιωτικὸ κατόρθωμα, ἀλλὰ καὶ ἕνα μεγάλο γεγονός στὴν ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ. Οἱ χῶρες αὐτές, ἡ Γαλατία καὶ ἡ Βρετανία — ὅπου μὲ σκληροῦς ἀγῶνες προσπάθησε νὰ δημιουργήσει προσβάσεις —, ὅσο καὶ ἂν ὑποφέρανε ἀπὸ τὴ σκληρὴ κατάκτηση καὶ ὑποταγὴ, ὠφεληθῆκαν πολὺ, γιατί δέχτηκαν τὸν ἑλληνορωμαϊκὸ πολιτισμό. Γι' αὐτὸ οἱ Γάλλοι θεωροῦν τὸν Καίσαρα ὡς τὸν μεγαλύτερο ἐκπολιτιστὴ τῆς χώρας τους.

3. Πολιτικές του ἐπιτυχίες.

Ὅταν ὁ Καίσαρ γυρίζει θριαμβευτὴς στὴ Ρώμη συναντᾷ τὴν ἴδια ἐχθρότητα πού συνάντησε ἄλλοτε καὶ ὁ Πομπήιος γυρίζοντας ἀπὸ τὴν Ἀνατολή. Τὴν ἐμπνέει μάλιστα καὶ τὴν καθοδηγεῖ τώρα ὁ ἴδιος ὁ Πομπήιος, ὁ παλιὸς του σύντροφος στὴν Τριανδρία. Ὁ Καίσαρ ὅμως δὲν κάνει τὸ λάθος νὰ διαλύσει τὸ στρατό του. Ἀντίθετα μάλιστα. Ἀδίσταχτος περνᾷ τὸ τότε σύνορο τῆς Ἰταλίας, τὸν ποταμὸ Ρουβίκωνα, καὶ ὁδηγεῖ τὸν ἀφοσιωμένο

1. Λατ. Vercingetorix

στρατό του στή Ρώμη, ενώ ο Πομπήιος, άνέτοιμος νά τόν άντιμετωπίσει, φεύγει στήν Ήπειρο, όπου έτοιμάζει στρατό άπό τίς έλληνικές περιοχές.

Ύστερα άπό λίγους μήνες ο Καίσαρ καταδιώκει τόν Πομπήιο καί τόν νικά στά Φάρσαλα τής Θεσσαλίας (48 π.Χ.). Ή μάχη αυτή τερματίζει ουσιαστικά τή ζωή τής ρωμαϊκής Δημοκρατίας. Συνεχίζει τήν καταδίωξη του Πομπήιου καί τόν ίδιο χρόνο φτάνει στήν Αίγυπτο.

Μόλις ο Καίσαρ άποβιβάστηκε στήν Άλεξάνδρεια, ο βασιλιάς Πτολεμαίος, γιά νά κερδίσει τήν εύνοιά του, του πρόσφερε τό κεφάλι του άντιπάλου του καί τό δαχτυλίδι του. Οί οπαδοί όμως του Πομπήιου έξακολουθούν νά είναι ισχυροί σέ άλλες περιοχές του ρωμαϊκού κράτους.

Μόνο μετά άπό δυό δύσκολες νίκες, τήν πρώτη στή Θάψο (46 π.Χ.) τής Νουμιδίας (Άφρική) καί τή δεύτερη στή Μούνδα (45 π.Χ.) τής Ήσπανίας, ο Καίσαρ κατορθώνει νά έπιβάλει τήν άπόλυτη έπικράτησή του. Τά περιστατικά αυτά είναι άπό τίς πιό δραματικές φάσεις των έμφύλιων πολέμων αυτής τής έποχής (49 - 45 π.Χ.).

4. Ή Δικτατορία του. Ο Καίσαρ, εύθύς μετά τή νίκη του στή Θάψο, είχε έπιτρέψει στή Σύγκλητο καί στό λαό νά τόν άνακηρύξουν δικτάτορα, στήν άρχή γιά δέκα χρόνια καί άργότερα γιά άπεριόριστο χρόνο. Συγχρόνως, μέ διάφορα προσχήματα καί τίτλους, πέρασαν στά χέρια του όλα τά αξιώματα του κράτους.

Μέ συγκεντρωμένες όλες τίς έξουσίες στό πρόσωπό του (46 - 44 π.Χ.) άρχισε νά εφαρμόζει ένα μεγάλο σχέδιο έσωτερικής πολιτικής που τό διέκοψε ο θάνατός του. Μέ αυτό έπιδίωξε:

- **Νά μεταβάλει τό πολίτευμα σέ μιά μορφή στρατιωτικής δικτατορίας.** Γιά τό σκοπό αυτό φρόντισε νά άποδυναμώσει τήν έξουσία τής Συγκλήτου μεγαλώνοντας τόν αριθμό των μελών της άπό έξακόσιους σέ έννιακόσιους. Τή συμπλήρωση του αριθμού των μελών τήν έκαμε μέ οπαδούς του άπό τήν Ήταλία καί τίς έπαρχίες. Δέν καταπολέμησε όμως μέ προγραφές τους άντιπάλους του, όπως άλλοτε ο Σύλλας, άλλα μέ κήρυγμα συμφιλίωσης καί έπιείκειας.

- **Νά έκρωμαίσει τίς έπαρχίες καί νά δημιουργήσει έτσι ένότητα στό κράτος.** Γιά τό σκοπό αυτό περιόρισε σημαντικά τή φορολογική έκμετάλλευση των έπαρχιών. Μέ αυστηρούς νόμους τιμωρεί τίς αυθαιρεσίες καί τίς καταχρήσεις των δημοσιωνών καί όρίζει νά εισπράττεται άπευθείας άπό τό κράτος ένα μέρος άπό τους άμεσους φόρους. Έτσι οί φορολογούμενοι των έπαρχιών βρίσκουν τώρα περισσότερη δικαιοσύνη.

- **Γιά τόν ίδιο σκοπό, καί γιά νά ενισχύσει τή μεσαία τάξη, έβαλε σέ εφαρμογή ένα ευρύ έποικιστικό πρόγραμμα.** Τίς 300 χιλιάδες του παρασιτικού οχλου που ζούσαν στή Ρώμη μέ έξοδα του κράτους τους περιόρισε στους μισούς. Τους άλλους μισούς τους μοίρασε στίς έπαρχίες, δίνοντάς τους κτήματα, γιά νά δημιουργήσουν εκεί έστίες έκρωμαίσμου.

Σκηνές πολέμου και θριάμβου.

Έπάνω: Τμήμα από ανάγλυφο που εικονίζει σκηνή ναυμαχίας του ρωμαϊκού στόλου. Διακρίνουμε εδώ μιὰ λιβυρνίδα (liburnica), ένα αντιπροσωπευτικό πολεμικό πλοίο, από τὰ καλύτερά τους, με μιὰ σειρά καπηλατών κι ένα άγχημα από λεγεωνάριους. Τό σχήμα του πλοίου και ό κροκόδειλος στην πλώρη μπορεί νά υποδηλώνουν τή ναυμαχία στό Άκτιο (1ος αιώνας π.Χ. Βατικανό, Ρώμη).

Δεξιά: Τμήμα από ανάγλυφο που διακοσμούσε ένα μνημείο αναμνηστικό μιὰς μεγάλης νίκης εναντίον ενός ανατολικού λαού (Πάρθων ή Άρμενίων). Εικονίζει ένα μέρος μιὰς παρέλασης θριάμβου. Δεξιά ύψώνεται ένα τόξο πάνω από μιὰ λεωφόρο τής Ρώμης. Τέσσερις άνδρες (σώζονται μόνο οι δύο) μεταφέρουν χειράμαξα με όπλισμό των νικημένων αντιπάλων και δύο μορφές αϊγμαλώτων με ανατολική ένδυμασία, γονατισμένοι σε προσκέφαλα κοσμοῦν τό τρόπαιο (1ος αιώνας π.Χ., Μουσείο Θερωών, Ρώμη. Σύμφωνα με τόν Μ. Rostovtzeff).

Τό ίδιο νόημα είχε και ή άποκατάσταση τών βετεράνων του. Τούς χώρισε σε μικρά τμήματα, τούς μοίρασε στις ίσοπολίτιδες περιοχές και στις άποικίες τής 'Ιταλίας, άφοϋ τούς δώρισε τή γή πού τούς είχε ύποσχεθεί.

Μέσα στά πλαίσια τής πολιτικής του για τήν άνόρθωση και τόν έκρωμαισμό τών έπαρχιών ίδρυσε πλήθος άποικιών στή Μ. 'Ασία, στήν 'Ελλάδα, στήν 'Αφρική, στήν 'Ισπανία και στή Γαλατία. Τότε ξαναχτίστηκε ή Κόρινθος και ή Καρχηδόνα. 'Ο Καίσαρ βλέπει πρώτος τό ρωμαϊκό κράτος όχι πιά ως Ρώμη, ή ως 'Ιταλία, αλλά ως μιá αυτοκρατορική ένότητα άπό τόν 'Ατλαντικό ως τόν Εϋφράτη.

Στήν έξωτερική του πολιτική. Σχεδιάζε πολέμους έναντίον τών Δακῶν, λαοϋ θρακικής καταγωγής, πού κατοικοϋσαν στή σημερινή Ρουμανία και Τρανσυλβανία. *Τό μεγάλο όμως κατακτητικό όνειρο τοϋ Καίσαρα* — είχε κιόλας προσδιορίσει χρονολογικά τήν επιχείρηση τό 44 - 42 π.Χ. — *ήταν ή συντριβή τών Πάρθων.*

'Από τά ποικίλα άλλα μέτρα του πρέπει νά σημειωθεί ή βελτίωση τοϋ ρωμαϊκού ήμερολογίου, μέ βάση τούς ύπολογισμούς τοϋ άλεξανδρινοϋ Σωσιγένη. Τό ήμερολόγιο αυτό έλαφρά τροποποιημένο υίοθετήθηκε άπό τόν πάπα Γρηγόριο ΙΓ' και ίσχυει ως σήμερα.

5. 'Ο θάνατός του. Τή δράση και τά σχέδιά του τά σταμάτησε ό θάνατός του. Παλαιοί έταίροι του και τώρα αντίπαλοί του άποφάσισαν νά τόν δολοφονήσουν, γιατί νόμισαν πώς έτσι θά σώσουν τή Δημοκρατία. Τόν θανάτωσαν στις 15 Μαρτίου τοϋ 44 π.Χ. 'Αρχηγοί τής συνωμοσίας ήταν ό Γάιος Κάσσιος Λογγίνος και κυρίως ό Μάρκος Βροϋτος, πρώην πομπηιανοί άμνηστευμένοι.

6. 'Η δεύτερη Τριανδρία και ό θάνατος τής Δημοκρατίας. Τή Δημοκρατία όμως δέν τήν έσωσαν. Αυτό ξεπερνούσε τίς δυνάμεις τους. 'Αντίθετα, μέ τή δολοφονία του άνοίχτηκε πιά γρήγορα ό δρόμος πρós τό θάνατό της. Οί έκδικητές τοϋ Καίσαρα, 'Α ν τ ώ ν ι ο ς και 'Ο κ τ α β ι α ν ό ς,* νίκησαν τούς συνωμότες στους Φιλίππους τής Μακεδονίας (42 π.Χ.) και μοιράστηκαν τό άπέραντο κράτος. 'Ο 'Αντώνιος πήρε τήν 'Ανατολή και ό 'Οκταβιανός τή Δύση.

'Η Δημοκρατία βρίσκεται πιά στις τελευταίες στιγμές της. 'Ο μονάρχης πού θά τήν ένταφιάσει είναι έτοιμος. Είναι ό 'Ο κ τ α β ι α ν ό ς. Συνέτριψε στό 'Α κ τ ι ο (31 π.Χ.) τίς στρατιωτικές δυνάμεις τοϋ αντίπαλου του 'Αντωνίου και έμεινε μόνος κυρίαρχος.

4 ΡΩΜΑΙΟΚΡΑΤΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

1. 'Η νομική θέση τής 'Ελλάδας μετά τήν κατάλυση τής 'Αχαϊκής Συμπολιτείας. Μετά τήν καταστροφή τής Κορίνθου άπό τό Μόμμιο (146 π.Χ.) ή Σύγκλητος έστειλε πρεσβεία άπό δέκα μέλη, για νά ρυθμίσει τή θέση τής

* Τρίτο μέλος τής Τριανδρίας ήταν ό Λέπιδος πού έπαιξε δευτερεύοντα ρόλο.

κυρίως Ἑλλάδας μέσα στό ρωμαϊκό κράτος. Δέν υπάρχουν έξακριβωμένες πληροφορίες πῶς ἔγινε αὐτή ἡ ρύθμιση :

- Φαίνεται ὅτι εὐθύς μετά τό 146 π.Χ. ἡ κυρίως Ἑλλάδα εἶχε προσαρτηθεῖ στήν ἐπαρχία τῆς Μακεδονίας.

- Οἱ πηγές μᾶς πληροφοροῦν ὅτι οἱ Ρωμαῖοι ἐπιβάλανε φορολογία στίς ἐλληνικές πόλεις πού εἶχαν ἀναμιχτεῖ στόν πόλεμο ἐναντίον τους (π.χ. Κορινθιακές Γαῖες, Βοιωτία, Φωκίδα, Εὐβοία), ὄχι ὁμως σ' ὄσες ἔμειναν πιστές σ' αὐτούς. Ἔτσι π.χ. φαίνεται ὅτι ἡ Σπάρτη, ἡ Σικυώνα, ἴσως καί ἡ Ἀθήνα ἔμειναν ἐλευθερες καί ἀφορολόγητες.

- Στίς κατακτημένες ἀπό τούς Ρωμαίους πόλεις ἀντικαταστάθηκε τό δημοκρατικό πολίτευμα ἀπό τιμοκρατικό.

- Ἀπαγορεύτηκε στούς Ἀχαιοὺς τό δικαίωμα ἰδιοκτησίας γῆς καί οἰκοδομῶν ἔξω ἀπό τά σύνορα τῆς πόλης τους. Τοῦτο ἐπιτρεπόταν καί ἐφαρμοζόταν σέ μεγάλη κλίμακα, ὅσο ὑπῆρχε ἡ Συμπολιτεία τους, καί εἶχε συντελέσει πολύ στήν κατάργηση τοῦ τοπικιστικοῦ πατριωτισμοῦ.

- Εἶναι πιθανό ὅτι διαλύθηκαν ἀπό τούς Ρωμαίους οἱ Συμπολιτείες πού πολέμησαν ἐναντίον τους, ὅπως π.χ. ἡ Ἀχαϊκή καί ἡ Φωκική, ἀλλά καί αὐτές μόνο προσωρινά.

Γενικά οἱ πηγές συμφωνοῦν ὅτι ὁ Μόμιος παραχώρησε ἐλευθερία καί αὐτονομία σ' ὄλες τίς ἐλληνικές πόλεις, ἐκτός τῆς Κορίνθου, ἃν καί φορολογήθηκαν. Κατά τύπους λοιπόν ἡ νομική θέση τῆς κυρίως Ἑλλάδας δέν ἄλλαξε μετά τό 146 π.Χ. Στήν πραγματικότητα ὁμως ἡ ἐπιτήρηση τῶν ἐλληνικῶν πραγμάτων γίνεται τώρα πύ ὀσστηματικά καί μόνιμα, γιατί ἀσκεῖται ἀπό τό Ρωμαῖο διοικητή τῆς Μακεδονίας, ἐνῶ πρῶύτερα γινόταν εὐκαιριακά μέ τήν ἀποστολή εἰδικῶν γιά τό σκοπό αὐτό πρῶβευτῶν ἀπό τή Σύγκλητο.

Στά χρόνια πού ἀκολούθησαν φαίνεται ὅτι ἡ Ρώμη πολλές φορές ἀμφισβήτησε τά δικαιώματα τῶν ἐλευθέρων πόλεων τῆς Ἑλλάδας καί τή σχέση τους μέ τούς διοικητές τῆς Μακεδονίας καί ἡ στάση της συχνά ἄλλαξε. Αὐτό ἔγινε ἐπί Κικέρωνα (61 ἢ 60 π.Χ.) καί ἐπί Ἰουλίου Καίσαρα (59 π.Χ.)

Τά δικαιώματα λοιπόν αὐτά δέν ἦταν καθορισμένα μέ ἀκρίβεια. Ἡ ἔκταση καί τό περιεχόμενό τους ἦταν ἔξαρτημένα κάθε φορά ἀπό τήν καλή διάθεση τῶν διοικητῶν τῆς Μακεδονίας, ἀπό τήν ψήφιση εἰδικῶν νόμων ἢ τήν ἔκδοση σχετικῶν συγκλητικῶν δογμάτων. Γι' αὐτό συχνά παραβιάζονται καί παραχωροῦνται πάλι νέα δικαιώματα αὐτονομίας, ὅπως π.χ. ἔγινε ἀπό τό Νέρωνα τό 67 μ.Χ., πού παραχώρησε στούς Ἕλληνας ἐλευθερία καί ἀνεῖσφορία, δηλαδή φορολογική ἀτέλεια.

2. Οἱ ἐλληνικές πόλεις ἀπό τήν κατάλυση τῆς Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας ὡς τήν ἔναρξη τοῦ μθριδατικοῦ πολέμου (146-88 π.Χ.) Στό διάστημα αὐτό ἡ ἱστορία τῆς κυρίως Ἑλλάδας εἶναι ἐλάχιστα γνωστή. Καταπονημένη ἀπό τούς μακροχρόνιους πολέμους ἀνάμεσα στίς πόλεις της ἔγκαταλείπει τόν ἠγετικό ἱστορικό ρόλο της. Εἰδικότερα :

● Σ' ὄλη τήν ἔκτασή τῆς *ἐπικρατεῖ ἢ ἡγεμῖα ρωμαϊκῆς ἐπαρχίας* καί στή θέση τῆς παλαιᾶς ἔντονης πολιτικῆς ζωῆς ἔρχεται τώρα μιά ἀσήμαντη κοινοτική ἀπασχόληση.

● Οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς τῆς ἐποχῆς αὐτῆς πολύ λίγο ἀναφέρονται στά ἑλληνικά πράγματα. Ἡ Ἑλλάδα μοιάζει σάν νά μήν ὑπάρχει.

Στὴν περίοδο εἰρήνης πού ἐπικρατεῖ ἀνάμεσα στό 146 καί 88 π.Χ. (δηλαδή τήν ἀρχή τοῦ πρώτου Μιθριδατικῆς πολέμου) οἱ ἑλληνικὲς πόλεις προσπαθοῦν νά ἀναρρώσουν ἀπὸ τήν οἰκονομική καχεξία πού προκάλεσαν οἱ προηγούμενοι συνεχεῖς πόλεμοι.

● Ἔτσι π.χ. σέ μερικὲς περιοχὲς ὅπως στὴν Ἀθήνα, στή Μεσσήνη, στή Σπάρτη, στοὺς Δελφούς καί πάνω ἀπὸ ὅλες *στή Δῆλο παρουσιάζεται ὀλική εὐημερία*. Ἰδιαιτέρα ἀναπτύχθηκε οἰκονομικά ἡ Ἀθήνα μέ τό προνόμιο τῆς ἐλευθερίας καί ἀτέλειας πού τῆς παραχωρήθηκε καί τό λιμάνι τοῦ Πειραιᾶ πού κληρονόμησε τήν ἐμπορική κίνηση τῆς Κορίνθου καί τῆς Ρόδου.

● Ἡ Σπάρτη εἶχε ταχθεῖ μέ τό μέρος τῶν Ρωμαίων στόν Ἀχαϊκό πόλεμο καί γι' αὐτό τιμήθηκε μέ πολλὰ προνόμια ἀπὸ τῆ Ρώμη.

● Ἡ εὐημερία ὅμως πού ἀπολαύσανε οἱ λίγες προνομιοῦχες πόλεις βρίσκεται σέ πλήρη ἀντίθεση μέ τή γενική *κατάπτωση πολλῶν ἄλλων καί μέ τό φαινόμενο τῆς ἐλάττωσης τοῦ ἐλληνικοῦ πληθυσμοῦ*. Ὁ ἱστορικός Πολύβιος *ἐπισημαίνει σάν αἰτία τῆς παρακμῆς τῆς Ἑλλάδος τήν «ἀπαιδία» καί «ὀλιγανθρωπία»*.

● Ἐμφανίζεται ἕνα ἔντονο μεταναστευτικό ρεῦμα τῶν Ἑλλήνων πρὸς τῆ Ρώμη καί τήν ὑπόλοιπη Ἰταλία γιά ἀναζήτηση τύχης.

● Προκαλοῦνται *κοινωνικές ἀναταραχές* πού τίς δημιουργοῦν οἱ οἰκονομικὲς συνθήκες τῆς χώρας μετὰ τήν ὑποταγή τῆς στή Ρώμη. Μιά τέτοιου χαρακτήρα σοβαρὴ ἐξέγερση ἔγινε στὴν Ἀχαϊκὴ Δύμη κάτω ἀπὸ τήν ἡγεσία τοῦ Σώσου. Ἐπιγραφή πού σώθηκε πληροφορεῖ ὅτι σύνθημα τῶν ἐπαναστατῶν ἦταν ἡ ἐξάλειψη τῶν χρεῶν (= *χρεωκοπία*) καί ἡ καταστροφή τῶν ἰδιωτικῶν συμβολαίων (= *ἀσυναλλαξία*). Καί τὰ δυὸ αἰτήματα θυμίζουν τὰ παλαιὰ γιά ἀποκοπή χρεῶν καί ἀναδασμό γῆς.

● *Ξεσποῦν βίαιες ἐξεγέρσεις δούλων* τό κίνημά τους μεταδόθηκε ἀπὸ τήν Ἰταλία στὴν Ἑλλάδα καί τῆ Μ. Ἀσία. Ἔτσι π.χ. τό 134 - 133 οἱ πολυάριθμοι δούλοι τῆς Δήλου, πού ἦταν τό πιὸ σημαντικό κέντρο δουλεμπόριου στὴν Ἀνατολή, καί οἱ δούλοι τῶν μεταλλείων τοῦ Λαυρίου ἐπαναστάτησαν ταυτόχρονα καί ἔφεραν σέ πολύ δύσκολη θέση τήν κυβέρνηση τῆς Ἀθήνας. Ἡ καταστολή τῶν ἐξεγέρσεων αὐτῶν ἔγινε πολύ δύσκολα καί μέ μεγάλες θυσίες.

● Οἱ ἑλληνικὲς περιοχὲς ὑποφέρουν πολύ ἀπὸ τίς πειρατικὲς ἐπιδρομὲς πού κύρια ὀρημητήριά τους ἦταν ἡ Τραχεία Κιλικία καί ἡ Κρήτη. Ἐπιγραφὲς μιλοῦν γιά ἐπιδρομὲς πειρατῶν στή Σίφνο, στά παράλια τῆς Πελοποννήσου κ.ἄ.

● Ὑποφέρει ἐπίσης ἡ Ἑλλάδα ἀπὸ *βαρβαρικὲς ἐπιδρομὲς*. Ἄν

καί οἱ στρατιωτικές ρωμαϊκές δυνάμεις τῆς Μακεδονίας ἀποκρούουν τά κύματα αὐτῶν τῶν ἐπιδρομῶν, συχνά διάφοροι βάρβαροι ποικίλης προέλευσης (π.χ. Κέλτες, Θράκες, Ἰλλυριοί, Δάρδανοι κ.ά.) κατόρθωναν νά εἰσδύσουν στήν κυρίως Ἑλλάδα. Στόχοι τους ἦταν τά μαντεῖα καί τά ἱερά, ἐξαιτίας τῆς πλούσιας λείας πού προμήθευαν.

3. Οἱ ἑλληνικές πόλεις στή διάρκεια τοῦ Α' μιθριδατικοῦ πολέμου (88-85 π.Χ.) Ὅπως εἶπαμε (σελ. 36), ὁ βασιλιάς τοῦ Πόντου Μιθριδάτης ΣΤ' ὁ Εὐπάτωρ πολεμῶντας ἐναντίον τῶν Ρωμαίων πέτυχε, χρησιμοποιώντας τὸ κήρυγμα τῆς ἀπελευθέρωσης, νά πάρει μέ τὸ μέρος του πρῶτα τοὺς Ἑλληνες τῆς Μ. Ἀσίας καί ὕστερα τοὺς Ἑλληνες τῆς κυρίως Ἑλλάδος. Συγχρόνως τοὺς ὑποσχόταν ἀτέλεια φόρων, ἀπαλλαγὴ γιὰ πέντε χρόνια ἀπὸ τὴ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία καί ἀπόσβεση δημόσιων καί ἰδιωτικῶν χρεῶν.

Οἱ Ἑλληνες τὸν χαίρετisan ὡς ἐλευθερωτῆ. Ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς πού προσχώρησαν ἀναφέρονται οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ Πελοποννήσιοι καί οἱ Βοιωτοί, ἐκτός ἀπὸ τοὺς Θεσπιεῖς. Εἶχαμε τὴν εὐκαιρία νά δοῦμε (σελ. 37) ὅτι ἡ Ἑλλάδα ἐγινε τὸ θέατρο τῶν πολεμικῶν συγκρούσεων μεταξύ τοῦ Σύλλα καί τοῦ Μιθριδάτη καί ἐξαιτίας αὐτοῦ ἔπαθε μεγάλες συμφορές. Ἰδιαίτερα δοκιμάστηκαν ἡ Ἀττικὴ καί ἡ Βοιωτία. Ἡ Ἀθήνα ποτέ πιά δέν συνῆρθε ἀπὸ τὴν καταστροφὴ τοῦ 86 π.Χ. Ὁ Πειραιάς καταστράφηκε ὀλωσηδίου. Ἡ Δῆλος πού ἦταν ἀθηναϊκὴ κληροῦχια ἔπαψε πιά νά εἶναι μεγάλη ἐμπορικὴ πόλη.

4. Οἱ ἑλληνικές πόλεις στό διάστημα 85-27 π.Χ. Τά πενήντα χρόνια πού μεσολάβησαν ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ Α' μιθριδατικοῦ πολέμου ὡς τὴ νίκη τοῦ Αὐγούστου στό Ἄκτιο εἶναι τὰ πιο θλιβερά χρόνια τῆς ρωμαιοκρατίας. Οἱ πειρατές συνεχίζουν τίς ἐπιδρομές τους ὡς τὸ 67, πού ὁ Πομπήιος ἀπάλλαξε τὴν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο ἀπ' αὐτούς. Ἰδιαίτερα ὁμως ἡ Ἑλλάδα βυθίστηκε σέ οικονομικὴ ἐξαθλίωση ἀπὸ τίς διαρπαγές καί τίς καταχρήσεις τῶν Ρωμαίων ἐπισήμων πού εἴτε ἀνῆκαν στήν ἐπαρχιακὴ διοίκηση τῆς Μακεδονίας, εἴτε στὶς ρωμαϊκές δυνάμεις πού δροῦσαν στήν Ἑλλάδα.

Ἐπειδὴ ἡ Ἑλλάδα χρησιμοποιήθηκε στὰ χρόνια αὐτὰ ὡς τόπος ἐξορίας ἢ ὡς τόπος ἀναφυχῆς καί παιδείας, πολλοὶ ἐπίσημοι Ρωμαῖοι τὴν ἐπισκέφτηκαν γιὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο λόγο· πολλοὶ πῆγαν ἐκεῖ, γιὰ νά σπουδάσουν στὶς περίφημες ρητορικές καί φιλοσοφικές σχολές της.

Ἰδιαίτερα ἡ Ἀθήνα αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ἔδινε τὴν ἐντύπωση μεγάλης πανεπιστημιούπολης· τέτοιοι ὀνομαστοὶ Ρωμαῖοι πού τὴν ἐπισκέφτηκαν εἶναι ὁ ἀνθύπατος Λεύκιος Αἰμίλιος Παῦλος, ὁ ρήτορας Κικέρων, ὁ τραπέζίτης Τίτος Πομπώνιος Ἀττικός, ὁ Μάρκος Ἀντώνιος, ὁ Μάρκος Βροῦτος, ὁ ποιητὴς Ὀράτιος, ὁ Ὀβίδιος, ὁ Προπέρτιος κ.ά.

Καί οἱ δύο ἐμφύλιοι πόλεμοι πού ἀκολούθησαν μετὰ τὴν Α' καί Β' Τριανδρία εἶχαν θέατρο τῶν πολεμικῶν συγκρούσεων τὴν Ἑλλάδα καί γι' αὐτὸ τῆς πρόσθεσαν νέες καταστροφές.

Στόν ένοπλο άγώνα του 'Ιουλίου Καίσαρα μέ τόν Πομπήιο ή 'Ελλάδα δοκιμάστηκε σκληρά. 'Ο Πομπήιος καί χρηματικές εισφορές επέβαλε στις πόλεις τής Πελοποννήσου καί από τή Θεσσαλία άνεφοδιαζόταν μέ τό απαραίτητο σιτάρι καί έπιστράτευση έκαμε σ' όλες σχεδόν τίσ ελληνικές περιοχές.

Μετά τή νίκη του στα Φάρσαλα ό 'Ιούλιος Καίσαρ παραχώρησε άτέλεια καί άυτονομία μόνο στους Θεσσαλούς καί τούς 'Αθηναίους· τίσ ύπόλοιπες ελληνικές περιοχές *τίς απέσπασε από τή Μακεδονία καί δημιούργησε άυτοτελή ρωμαϊκή έπαρχία τήν 'Αχαΐα.*

Πρώτο διοικητή τής νέας έπαρχίας διόρισε ό Καίσαρ (46 π.Χ.) τό λόγοι άξιωματικό του Σέρβιο Σουλπίκιο, φίλο του Κικέρωνα.

Μετά τή μάχη τών Φιλίππων ή Μακεδονία καί ή κυρίως 'Ελλάδα πέρασαν στην έξουσία του 'Αντωνίου· αυτός ένωσε πάλι καί τίσ δυό έπαρχίες σε μία καί τοποθέτησε ώς πρεσβευτή του τό Λεύκιο Μάρκιο Κηνηωρίνο (42 - 40 π.Χ.).

'Ακολούθησαν οί συγκρούσεις 'Αντωνίου καί 'Οκταβιανού πού προκάλεσαν νέες μεγάλες συμφορές στους 'Ελληνες, όπως π.χ. καταπιέσεις, έπιτάξεις κ.ά. Μετά τή νίκη του στό 'Ακτιο (31 π.Χ.) ό 'Οκταβιανός ευνόησε τούς Λακεδαιμόνιους καί τούς 'Αθηναίους. 'Η ίδρυση άπ' αυτόν τής Νικόπολης στην 'Ηπειρο είχε έπιζήμιες συνέπειες γιά τή Δ. 'Ελλάδα, γιατί τήν συνοίκισε μέ ύποχρεωτική μετακίνηση τών κατοίκων τών περιοχών· αυτό όδήγησε στην έρήμωσή τους. Τίσ ίδιες συνέπειες είχε καί ή *ίδρυση από τόν Αύγουστο τής ρωμαϊκής άποικίας τών Πατρών* γιά τούς κατοίκους τής 'Αχαΐας, τής Λοκρίδας (έκτός τής 'Αμφισσας) καί τής άνατολικής Αίτωλίας. 'Η νέα άποικία πήρε τό όνομα του¹ καί κηρύχτηκε άυτόνομη, όπως κι ή Νικόπολη.

Τό 27 π.Χ. πού ό Αύγουστος μοίρασε μέ τή Σύγκλητο τίσ έπαρχίες του Ρωμαϊκού κράτους, απέσπασε, όριστικά πιά, τήν κυρίως 'Ελλάδα από τή Μακεδονία· *σχημάτισε έτσι δυό χωριστές ρωμαϊκές έπαρχίες, τή Μακεδονία καί τήν 'Αχαΐα, πού τίσ παραχώρησε στη Σύγκλητο.*

---

1. Λατ. Colonia Augusta Aroe Patrensis.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

1

Ο ΜΑΡΙΟΣ ΚΑΙ Η ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ

● Νικᾶ τόν Ἰουγούρθα [104 π.Χ.] καί τούς Κίμβρους καί Τεύτονες [101 π.Χ.]. Κάνει ριζικές ἀλλαγές στή στρατολογία· ὁ στρατός γίνεται ὄργανο στά χέρια τῶν δυναμικῶν ἀνδρῶν.

2

Ο ΣΥΛΛΑΣ: ΠΡΩΤΗ ΔΟΚΙΜΗ ΜΟΝΑΡΧΙΑΣ

● Πολεμική του δράση: 1. Ἀντιμετωπίζει νικηφόρα τήν ἐξέγερση τῶν «συμμάχων» τῆς Ἰταλίας [88 π.Χ.]. Τούς δίνει τά δικαιώματα τοῦ Ρωμαίου πολίτη. 2. Κατανικᾶ τό βασιλιά τοῦ Πόντου Μιθριδάτη (85 π.Χ.) καί τόν ὑποχρεώνει νά συνθηκολογήσει.

● Πολιτική του δράση: Μέ τήν τρομοκρατία καί τίς προγραφές καταδιώκει τούς ὁπαδούς τοῦ Μαρίου. Μέ μιά σειρά νόμους περιορίζει τή δύναμη τῶν Δημάρχων καί τῆς Συνέλευσης καί ἐνισχύει τή Σύγκλητο.

3

ΠΡΩΤΗ ΤΡΙΑΝΔΡΙΑ — Η ΠΕΡΙΕΡΓΗ ΦΑΣΗ ΤΗΣ ΤΡΙΠΡΟΣΩΠΗΣ ΜΟΝΑΡΧΙΑΣ

● Ὁ Πομπήιος καταργεῖ τούς νόμους τοῦ Σύλλα. Ὑστερα ἀπό μιά ἐξαιρετικά πλούσια πολεμική δράση ἐπιστρέφει στή Ρώμη καί βρίσκει τή Σύγκλητο ἐχθρική· συνεννοεῖται μέ τόν Κράσσο καί τόν Ἰούλιο Καίσαρα νά ἀντιδράσουν μαζί· αὐτός ὁ συνασπισμός λέγεται πρώτη Τριανδρία. (60 π.Χ.).

4

Ο ΙΟΥΛΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡ ΚΑΙ Η ΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

● Μέσα στήν Τριανδρία ξεχωρίζει ἡ προσωπικότητα τοῦ Ἰουλίου Καίσαρα. Τό μεγάλο στρατιωτικό του κατόρθωμα εἶναι ἡ κατάκτηση τῆς Γαλατίας [58 - 50 π.Χ.]. Καταδιώκει τόν πολιτικό του ἀντίπαλο Πομπήιο καί τόν συντρίβει στό τέλος. Ὑστερα γίνεται ἰσόβιος δικτάτορας καί δείχνει φιλομοναρχικές διαθέσεις.

● Ὁ Ἰούλιος Καίσαρ δολοφονεῖται [44 π.Χ.] ἀπό τούς πιστούς στήν ἰδέα τῆς Δημοκρατίας· αὐτούς τούς ἐξουδετερώνουν στρατιωτικά στούς Φιλίππους [42 π.Χ.] ὁ Ἀντώνιος κι ὁ Ὀκταβιανός πού σχημάτισαν μέ τό Λέπιδο τή δεύτερη Τριανδρία. Ὑστερα ἐρχονται καί αὐτοί σέ σύγκρουση καί στό τέλος μέ τή ναυμαχία στό Ἄκτιο [31 π.Χ.] μένει νικητής καί μόνος κυρίαρχος ὁ Ὀκταβιανός.

ΡΩΜΑΙΟΚΡΑΤΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

● Δημιουργείται μιά ιδιότυπη νομική θέση τῶν διάφορων ἑλληνικῶν περιοχῶν μετὰ τό 146 π.Χ.

● Ἐπί τῶν 146 ὡς τό 88 π.Χ. στίς ἑλληνικές περιοχές ἐπικρατεῖ μαρσαμός.

● Στή διάρκεια τοῦ Α΄ μιθριδατικοῦ πολέμου (88 - 85 π.Χ.) οἱ κυριότερες περιοχές καί ἰδιαίτερα ἡ Ἀττική καί ἡ Βοιωτία δοκίμασαν μεγάλες καταστροφές.

● Ἐπί τῶν 85 ὡς τό τέλος τοῦ Α΄ μιθριδατικοῦ πολέμου ὡς τό τέλος τῶν δύο ἐμφύλιων πολέμων (Καίσαρα - Πομπήιου καί Ἀντωνίου - Ὀκταβιανοῦ) ἔλλαξε συχνά ἡ τύχη τῆς κυρίως Ἑλλάδος. Τό 27 π.Χ. χωρίστηκε σέ δύο συγκλητικές ἐπαρχίες, τή Μακεδονία καί τήν Ἀχαΐα.

Νά συγκρατηθοῦν στή μνήμη:

ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ

Παλαίμαχοι (= βετεράνοι) — σύμμαχοι — προγραφές — δικτάτορας — σπείρα — κόρη — «Ἐφέσιος ἔσπερινός» — ἀριστοκρατική δημοκρατία — τριανδρία — Ρουβίκων — μοναρχική δημοκρατία — Κορνήλιο νόμοι — ἀπειρία — ὀλιγανθρωπία — χρεωκοπία — ἀσυναλλαξία.

ΟΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ

Πόλεμος μέ τόν Ἰουγούρθα	104 π.Χ.
Πόλεμοι μέ Κίμβρους καί Τεϋτόνες	105 - 101 π.Χ.
Κίνημα Σατουρνίνου	100 π.Χ.
Συμμαχικός πόλεμος	90 - 88 π.Χ.
Α΄ Πόλεμος μέ τό Μιθριδάτη	88 - 85 π.Χ.
Δουλικός πόλεμος (Σπάρτακος)	73 - 71 π.Χ.
Πειρατικός πόλεμος	67 π.Χ.
Συνωμοσία Κατιλίνα	63 π.Χ.
Α΄ Τριανδρία	60 π.Χ.
Ἰούλιος Καίσαρ	59 - 44 π.Χ.
Κατάκτηση τῆς Γαλατίας	58 - 50 π.Χ.
Μάχη στό Φάρσαλα	48 π.Χ.
Νίκη στή Θάψο	46 π.Χ.
Νίκη στή Μούνδα	45 π.Χ.
Δικτατορία τοῦ Καίσαρα	46 - 44 π.Χ.
Δολοφονία τοῦ Καίσαρα	15 Μαρτίου 44 π.Χ.
Β΄ Τριανδρία	42 π.Χ.
Μάχη στούς Φιλίππους	42 π.Χ.
Ναυμαχία στό Ἄκτιο	31 π.Χ.
Ἰδρυση τῶν συγκλητικῶν ἀποικιῶν Μακεδονίας καί Ἀχαΐας ἀπό τόν Αὔγουστο	27 π.Χ.

Κείμενα

1. Καταστροφές και λεηλασίες του Σύλλα στην Ελλάδα

Στήν Αθήνα, πού εξαιτίας τού Ἀριστίωνα εἶχαν τυραννικό πολίτευμα, ξαναγύρισε αἰφνιδιαστικά καί πολιορκούσε τόν Πειραιά· τοποθέτησε κάθε λογῆς μηχανές καί ἔκαμε πολλές μάχες, μόλο πού μπορούσε, δίχως νά περάσει πολύς χρόνος, νά κυριέψει τήν ἄνω πόλη (τήν Ἀθήνα) πού ἀπό τήν πείνα, καί ἐπειδὴ τῆς ἔλειψαν τὰ ἀπαραιτήτα, εἶχε πιά φτάσει σέ ἀπελπιστική θέση.

Ἐπειδὴ ὅμως βιαζόταν νά γυρίσει στή Ρώμη, γιατί δέν ἤξερε τί τόν περίμενε ἐκεῖ, ἤθελε νά τελειώσει τόν πόλεμο μέ πολλούς κινδύνους, μέ πολλές μάχες καί μεγάλα ἔξοδα. Ἐκτός ἀπό τίς ἄλλες πολεμικές ἐτοιμασίες, τοῦ χρειάζονταν κάθε μέρα γιά τίς ἀνάγκες τῶν πολιορκητικῶν μηχανῶν δέκα χιλιάδες ζευγάρια μουλάρια. Καί ἐπειδὴ ἔλειψαν τὰ ξύλα, γιατί πολλά ἀπό τὰ ἔργα καταστρέφονταν ἀπό τό ἴδιο τό βῆρος τους καί μέ ἐπιθέσεις τὰ ἔκαιγαν οἱ ἔχθροί, ἀποφάσισε νά προμηθευτεῖ τήν ξυλεία, κόβοντας τὰ δέντρα ἀπό τὰ ἱερά ἄλση καί ξεχέρωσε τήν Ἀκαδημία, πού ἦταν ἀπό τὰ προάστια ἢ πιά πλούσια σέ δέντρα, καί τό Λύκειο. Μά, ἐπειδὴ τοῦ χρειάζονταν καί πολλά χρήματα γιά τόν πόλεμο δέν ἄφησε ἄθικτα οὔτε τὰ ἀπαραβίαστα ἄσυλα τῆς Ἑλλάδας καί, παίρνοντας ἀπό τήν Ἐπίδαυρο καί τήν Ὀλυμπία τὰ πιό ὠραῖα καί πολύτιμα ἀφιερῶματα, ἔγραψε καί στούς Ἀμφικτύονες στούς Δελφούς, πῶς ἦταν καλύτερα νά μεταφερθοῦν σ' αὐτόν τὰ χρήματα τοῦ Θεοῦ· γιατί ἤ θά τὰ φυλάξει πιό καλά ἢ, ἂν τὰ ξοδέψει γιά τίς ἀνάγκες του, θά τὰ ἐπιστρέψει στό ἀκέραιο.

Ἔστειλε ἕναν ἀπό τοὺς φίλους του, τόν Κάφη ἀπό τή Φωκίδα, καί τοῦ παράγγειλε νά τὰ παραλάβει, ἀφοῦ ζητήσει τό καθένα. Ὁ Κάφης πῆγε στούς Δελφούς, ἀλλά δίσταζε ν' ἀγγίξει τὰ ἱερά· ὅταν οἱ Ἀμφικτύονες τόν παρακαλοῦσαν, τόν πῆραν τὰ κλάματα, γιατί ἦταν ἀναγκασμένος νά τὰ πάρει. Ὅταν ὅμως μερικοί τοῦ εἶπαν ὅτι ἄκουσαν τήν κιθάρα τοῦ Ἀπόλλωνα, πού ἦταν μέσα στό ἱερό, νά βγάξει ἤχος, ἢ γιατί τό πίστεψε ἢ γιατί ἤθελε νά ζυγνήσει τή δεισιδαιμονία μέσα στήν ψυχὴ τοῦ Σύλλα, τοῦ τό ἔγραψε. Κι ἐκεῖνος, περιπαίζοντάς τον, τοῦ ἀποκρίθηκε, ὅτι ἀπορεῖ πῶς ὁ Κάφης δέν κατάλαβε ὅτι τό νά τραγουδᾷ ὁ θεός εἶναι ἀπόδειξη πῶς εἶναι χαρούμενος καί ὄχι θυμωμένος· ἔτσι τόν πρόσταξε νά πάρει μέ θάρρος τὰ ἀφιερῶματα, γιατί ὁ θεός μέ εὐχαρίστηση τὰ δίνει.

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ

(Παράλληλοι Βίοι - Σύλλας. Κεφ. ΙΒ'. Ἐλεύθερη μετάφραση)

2. Τά ἐπιχειρήματα τοῦ Κατιλίνα (Ἀπόσπασμα ἀπό ἕνα λόγο του)

«... Ἀλλά ἡ ψυχὴ μου μέρα μέ τή μέρα περισσότερο ἀναστατώνεται, ὅταν συλλογίζομαι τί μᾶς περιμένει, ἂν ἐμεῖς οἱ ἴδιοι δέν ξαναφέρουμε τοὺς ἑαυτοὺς μας στήν ἐλευθερία. Γιατί, ὅταν τό κράτος παραδόθηκε στήν κυριαρχία καί στό νόμο λίγων ἰσχυρῶν ἀνθρώπων, σ' ἐκείνους συνεχῶς εἶναι ὑποτελεῖς βασιλιάδες, τετράρχες, καί τοὺς πληρώνουν φόρους λαοὶ καί ἔθνη. Ἐνῶ ἐμεῖς οἱ ἄλλοι ὄλοιοι, οἱ ἐργατικοί, οἱ καλοί, οἱ

εὐγενικοί κι οἱ ἄγνωστοι, ὑπῆρξαμε ὄχλος περιφρονημένος καί ἄχαρος, ὑποταχτικοί σ' αὐτούς πού, ἂν τό κράτος στεκόταν καλά, θά μᾶς ἔτρεμαν. Γι' αὐτό κάθε χάρη, κάθε δύναμη, κάθε τιμὴ καί κάθε πλούτος, βρίσκονται στά χέρια ἐκείνων ἢ σέ ὅποιους ἐκεῖνοι θέλουν. Σέ μᾶς ἄφησαν τούς κινδύνους, τίς ἀτυχίες, τὰ δικαστήρια, τή φτώχεια.

Μά αὐτά ὡς πότε θά τὰ ἀνέχεστε, γεναῖοι ἄνδρες; Δέν εἶναι προτιμότερο νά πεθάνεις παλληκαρισία, παρά νά χάσεις τή ζωὴ σου μέσα στήν ταπείνωση καί στήν ἀτίμωση καί νά γίνεσαι παιχνίδι στή διάθεση τῆς αὐθαιρεσίας τοῦ ἄλλου; Κι ὅμως, γιά τ' ὄνομα τῶν θεῶν καί τῶν ἀνθρώπων, ἡ νίκη βρίσκεται στά χέρια μας! Βρισκόμαστε στό ἄνθος τῆς ἡλικίας μας κι ἡ ψυχὴ μας εἶναι γεμάτη ὀρμὴ ἐνῶ σ' ἐκείνους, μαζὶ μέ τὰ χρόνια καί τὰ πλούτη, ὄλα εἶναι γερασμένα. Μόνο ἀπόφαση χρειάζεται· ὅσο γιά τὰ ὑπόλοιπα θά γίνουν, ὅπως τὰ φέρει ἡ περίσταση.

Ποῖός ἄνθρωπος μέ φιλότιμο μπορεῖ ν' ἀνέχεται, σ' ἐκείνους νά περισσεύουν τὰ πλούτη καί νά τὰ σκορποῦν παραχώνοντας τή θάλασσα καί ἰσοπεδώνοντας τὰ βουνά, καί σ' ἐμᾶς νά μὴ φτάνουν οὔτε γιά τό καθημερινό μας; Ἐκεῖνοι νά ἔχουν σπίτια διπλά καί τριδιπλά κι ἐμεῖς νά μὴν ἔχουμε πουθενά στέγη νά σκεπαστοῦμε; Ἐνῶ ἀγοράζουν ζωγραφιές, ἀγάλματα, εἶδη πολυτέλειας, τὰ νέα γκρεμίζουν, ἄλλα φτιάχνουν· τέλος μέ κάθε τρόπο σπαταλοῦν τὰ λεφτά τους καί τὰ πετᾶνε, ὅμως ἀπό τόν ὑπερβολικό καλοζωισμό δέν μποροῦν νά κυβερνήσουν αὐτοί, μά τούς κυβερνᾷ τό χρήμα.

ΣΑΛΛΟΥΣΤΙΟΣ

(Περὶ συνωμοσίας τοῦ Κατιλίνα. Κεφ. 40. Μετάφραση)

3. Ὁ Ἰούλιος Καίσαρ στή συνοριακὴ πόλη Ἀρίμινο ἀποφασίζει νά περάσει τό Ρουβίκωνα

Τῆ διοίκηση [τοῦ Ἀριμίνου] τὴν ἄφησε στὸν Ὀρτήσιο· κι ὁ ἴδιος τὴ μέρα παρουσιαζόταν φανερά νά ἐπιβλέπει σέ ἀγῶνες μονομάχων καί νά τούς παρακολουθεῖ. Λίγο πρὶν σουρουπώσει, ἀφοῦ περιποιήθηκε τό σῶμα του, μπῆκε στό διαμέρισμά του κι ἀφοῦ ἔμεινε λίγο μέ τούς καλεσμένους στό δεῖπνο, σηκώθηκε, ὅταν ἄρχισε νά σκοτεινιάζει, κι ἀφοῦ μέ εὐγένεια μίλησε στοὺς ὑπόλοιπους, τούς εἶπε νά τόν περιμένουν κι ὅτι θά γυρίσει. Σέ λίγους πάλι φίλους, καί ὄχι σέ ὄλους, εἶπε τό ἴδιο· σέ ἄλλους ὅμως εἶπε ὅτι πηγαίνει ἄλλοῦ. Ἀφοῦ ἀνέβηκε πάνω σέ μιὰ ἀπό τίς μισθωτές ἀμαξες, πρῶτα ἀκολούθησε ἄλλο δρόμο κι ὕστερα τράβηξε πρὸς τό Ἀρίμινο.

Ὅταν ἦλθε στὸν ποταμό, πού χωρίζει τὴν ἐντεύθεν τῶν Ἀλπεων Γαλατία ἀπὸ τὴν ἄλλη Ἰταλία - ὀνομάζεται Ρουβίκωνας - καί σκέφτηκε πῶς πλησιάζει ἡ κρίσιμη στιγμή καί τόν ἀνησυχῶσε ἡ τόσο τολμηρὴ πράξη πού σχεδίαζε, στάθηκε καί δέν ἀποφασίζει τὴν προέλαση τοῦ στρατοῦ καί πολλὰ συλλογιζόταν μόνος του, σιωπηλὰ γυρίζοντας τὴ σκέψη του πότε ἀπὸ δῶ, πότε ἀπὸ κει καί ἄλλαξε πολλές φορές ἀπόφαση. Πολλές ἀμφιβολίες διατύπωσε καί στοὺς φίλους πού ἦταν κοντά του — ἀνάμεσά τους ἦταν καί ὁ Ἀσίνιος Πολλίωνας — γιατί ἀναλογιζόταν τί συμφορές θά φέρει σέ ὄλους τούς ἀνθρώπους τό πέρασμα ἐκεῖνο καί τί θά λένε γι' αὐτό οἱ κατοπινοί.

Στό τέλος ὅμως μέ κάποιον πάθος, ἀφοῦ παράτησε κάθε δισταγμό καί ἐμπιστεύτηκε τόν ἑαυτό του στό μέλλον, εἶπε ἐκεῖνο πού λένε ὅσοι ρίχνονται στήν ἀβέβαιη τύ-

χη, τή γνωστή εκείνη παροιμία τῶν τολημαίων: «'Ανερίφθω ὁ κύβος¹!» καί ὤρησε στό πέρασμα τοῦ ποταμοῦ.

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ

(*Παράλληλοι Βίοι - 'Ιούλιος Καίσαρ*. Κεφ. 32.
'Ελεύθερη μετάφραση)

4. 'Ο 'Ιούλιος Καίσαρ καί ὁ πειρασμός τῆς μοναρχίας

Γιόρταζαν τότε τά Λουπερκάλια, πού, ὅπως γράφουν πολλοί, ἦταν τόν παλιό καιρό ποιμενική γιορτή καί μοιάζουν λίγο μέ τά ἀρκαδικά Λύκεια. Τότε πολλοί ἀπό τούς εὐγενεῖς νέους καί τούς ἄρχοντες τρέχουν μέσα ἀπό τήν πόλη γυμνοί καί, σ' ἄστεια καί γιά διασκέδαση, χτυποῦν ὅποιον συναντοῦν μέ τριχωτά δέρματα. . .

Ἐνας ἀπό αὐτούς, πού ἔτρεχαν τόν ἱερό δρόμο, ἦταν κι ὁ Ἄντωνιος, γιατί ἦταν ὑπάτος τότε. Ὄταν λοιπόν μπῆκε στήν ἀγορά καί τό πλῆθος παραμέρισε μπρός του, αὐτός, φορώντας ἕνα διάδημα μπλεγμένο μέσα σ' ἕνα στεφάνι δάφνης, τό πρόσφερε στόν Καίσαρα. Ἀκούστηκαν τότε χειροκροτήματα ὄχι ζωηρά, ἀλλά λίγα καί προσχεδιασμένα. Ὁ Καίσαρ τότε ἀπομάκρυνε τό διάδημα καί τότε ὅλος ὁ λαός χειροκρότησε. Ὁ Ἄντωνιος τοῦ τό πρόσφερε καί πάλι καί τότε ξανά χειροκρότησαν λίγοι κι ἐπειδή ἐκεῖνος πάλι δέν τό δέχτηκε, χειροκρότησαν ὅλοι. Βλέποντας ὁ Καίσαρ ποῦ θά τελείωνε τό πράγμα σηκώθηκε καί ἔδωσε διαταγή νά πᾶνε τό στεφάνι στό Καπιτώλιο.

Ἦσαν ἀπό αὐτό βρέθηκαν τ' ἀγάλματα στολισμένα μέ βασιλικά διαδήματα. Ὁμως ἔτρεξαν καί τά ἐβγαλαν οἱ δύο δήμαρχοι, ὁ Φλάβιος καί ὁ Μάρυλλος, καί ἀφοῦ ἀνακάλυψαν τούς πρώτους πού χαιρέτισαν τόν Καίσαρα ὡς βασιλιά, τούς ἐκλείσαν στή φυλακή.

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ

(*Παράλληλοι Βίοι - 'Ιούλιος Καίσαρ*· Κεφ. 61.
'Ελεύθερη μετάφραση)

5. Ὁ μαρasmus τῶν ἑλληνικῶν πόλεων στή Ρωμαιοκρατία

Στήν ἐποχή μας ἐπικρατεῖ σ' ὀλόκληρη τήν Ἑλλάδα ἁ π α ι δ ῖ α καί ὀ λ ι γ α ν θ ρ ω π ῖ α: αὐτά ἦταν ἡ αἰτία, ὥστε ἀπό τή μιὰ νά ἐρημωθοῦν οἱ πόλεις, καί ἀπό τήν ἄλλη νά λιγιστέψῃ ἡ παραγωγή στήν ὑπαιθρο, μόλο πού δέν δοκιμαστήκαμε οὔτε ἀπό συνεχεῖς πολέμους οὔτε ἀπό ἀρρώστιες. . . Οἱ ἄνθρωποι ἀποφεύγουν τό γάμο ἀπό ἀλαζονεῖα, φιλοχρηματία καί ὀκνηρία ἢ ὅσες φορές παντρεύονται ἀποφεύγουν νά ἀνατρέφουν τά παιδιά πού γεννιοῦνται, ἐκτός ἀπό ἕνα ἢ τό πολύ δύο, γιά νά τούς ἀφήσουν μεγάλην περιουσία καί γιά νά μή δυσκολευτοῦν οἱ ἴδιοι νά τά μεγαλώσουν: αὐτό εἶναι ὀλη ἢ αἰτία τῶν συμφορῶν μας. Γιατί, ἐν ὀ πόλεμος ἀρπάζει τό ἕνα παιδί κι ἢ ἀρρώστια τό ἄλλο, εἶναι φανερό πώς ἢ οἰκογένεια μένει χωρῖς κληρονόμους κι ἢ πόλη χάνει τή δύναμη ἀπό ἔλλειψη κατοίκων, ὅπως ἀκριβῶς ἀδυνατίζει ἢ κυψέλη, ὅταν τήν ἐγκαταλείπουν τά σμάρια ἀπό τίς μέλισσες.

ΠΟΛΥΒΙΟΣ

(*Ἱστορία* XXXVI, 17, 5-8. Μετάφραση)

1. Ἡ φράση αὐτή σημαίνει : «πῆρα τήν ἀπόφαση!»

ΤΟ ΡΩΜΑΪΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΕΞΑΣΦΑΛΙΖΕΙ ΣΤΟΥΣ ΛΑΟΥΣ ΤΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ ΕΥΝΟΜΙΑ, ΕΙΡΗΝΗ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΕΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

▲ Στο προηγούμενο κεφάλαιο διακρίναμε καθαρά τὰ σημάδια πού προηγουόσαν τόν έρχομό τ ο υ έ ν ο ς. Αὐτός ἦταν ὁ Ὁκταβιανός. Τό 29 π.Χ., γυρίζοντας θριαμβευτής στή Ρώμη, έκλεισε τήν περίοδο τῆς Δημοκρατίας καί έγκαινίασε μιá καινούρια, τήν περίοδο τῆς ρωμαϊκῆς αυτοκρατορίας.

Ἡ Δημοκρατία, ἀπό τά χρόνια τοῦ Σύλλα καί ὕστερα, χαροπάλευε. Οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι πού ἀκολούθησαν ἦταν ὀλοφάνερα συμπτώματα τῆς βαριάς τῆς ἀρρώστιας. Τό πολίτευμα πόλη - κράτος τῆς Ρώμης δέν μπορούσε νά εἶναι τό πολίτευμα τῆς ρωμαϊκῆς οἰκουμένης. Ὅπως εἶδαμε, ἀπό τά χρόνια κιόλας τῆς δικτατορίας τοῦ Ἰουλίου Καίσαρα, μά πρό πάντων ἀπό τή ναυμαχία στό Ἄκτιο, ἡ ζωή τῆς τελειώνει.

Στή θέση τῆς ὁ Ὁκταβιανός ἐγκαθίδρυσε ἕνα ἰδιότυπο πολίτευμα, πού δείχνει πόσο δυνατή ἦταν ἀκόμη ἡ ἀνάμνηση τῆς Δημοκρατίας, μά καί πόσο δυνατή ἡ πίεση τῆς ἱστορικῆς ἀνάγκης.

Τό πολίτευμα πού καθιερώνεται τώρα ἦταν ἕνα εἶδος μ ο ν α ρ χ ι κ ῆ ς Δ η μ ο κ ρ α τ ι α ς· δηλαδή μιá Μοναρχία πού ἔκρυβε τό ἀληθινό τῆς πρόσωπο πίσω ἀπό δημοκρατικά προσχήματα καί λέξεις.

Ἡ Δημοκρατία ἀποδείχτηκε στά χρόνια αὐτά ξεπερασμένη. Αὐτό ὁ Ὁκταβιανός τό κατάλαβε καλά καί φέρθηκε πολὺ ἐπιδέξια. Ὁ λαός καί ἡ Σύγκλητος μέ πολλή ἀπλοχεριά ἔσπευσαν καί τοῦ πρόσφεραν ἕνα ἕνα ὅλα τά δημοκρατικά ἀξιώματα. Καί ἐνῶ τά συγκέντρωσε ὅλα στά χέρια του, ὥστε ἀπό τή Δημοκρατία δέν ἔμεινε παρὰ μόνο ἡ λέξη, δέ δέχτηκε νά ὀνομαστεῖ δικτάτορας, ὅπως εἶχε δεχτεῖ ἄλλοτε ὁ Καίσαρ.

▲ Ὁ Ὁκταβιανός μέ τό νέο του πολίτευμα, δημιούργησε τή χ ρ υ σ ῆ έ π ο χ ῆ τ ῆ ς Ρ ῶ μ η ς (30 π.Χ. - 14 μ.Χ.). Ἀπό τότε ὡς τό τέλος τοῦ 2ου

μ.Χ. αιώνα τό ρωμαϊκό κράτος βρίσκεται στά χρόνια τῆς μεγάλης του ἀκμῆς. Παρακολουθοῦμε μιά θεαματική παρέλαση ἀπό αὐτοκράτορες πολύ γνωστούς στήν ἱστορία γιά τά καλά καί τά κακά τους ἔργα. Ἄλλοι ἦταν γνωστικοί κυβερνήτες, ἄλλοι ἔνδοξοι πολέμαρχοι, ἄλλοι ἡμεροί καί σοφοί, μερικοί ὅμως ἦταν παρανοϊκοί καί ἐγκληματίες. Τή δύναμή τους τή στήριζαν στό στρατό, στίς κολακειές πρὸς τό λαό καί τή Σύγκλητο. Κυβερνοῦν σάν ἀπόλυτοι μονάρχες μέσα σέ βαθιά ριζωμένες δημοκρατικές παραδόσεις. Ἡ διαρχία αὐτή, δηλαδή ὁ διαχωρισμός καί συνδυασμός τῶν ἐξουσιῶν ἀνάμεσα σέ δύο φορεῖς, τὸν αὐτοκράτορα καί τή Σύγκλητο, πού ἐγκαινιάσε ὁ Αὐγουστος, εἶναι τό κύριο γνώρισμα τοῦ νέου πολιτεύματος, πού διατηρήθηκε τρεῖς αἰῶνες περίπου.

▲ Συγχρόνως ὅμως στοὺς δύο αὐτοὺς αἰῶνες παρατηροῦμε μιά ζωνηρὴ ἐνίσχυση καί προβολή τῶν ἐπαρχιῶν. Ὅχι μόνο δείχνουν πρόοδο, ἀλλὰ φτάνουν νά ξεπεράσουν τή Ρώμη καί τήν Ἰταλία καί παίρνουν συχνά, μέ δικούς τους ἐκπροσώπους, τό αὐτοκρατορικό ἀξίωμα. Αὐτό ἔγινε σιγά σιγά καί ὑποβοηθήθηκε μέ τή διάδοση τῆς λατινικῆς γλώσσας καί μέ τή χορήγηση τῆς ιδιότητος τοῦ Ρωμαίου πολίτη σ' ὅλες τίς ἐπαρχίες.

Τήν πιό μεγάλη λάμψη του τό ρωμαϊκό κράτος τή γνώρισε μέ τοὺς Ἀντωνίνους (96 - 192 μ.Χ.) πού ἦταν ὄλοι τους ἀπὸ ἐπαρχίες.

▲ Οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι σταμάτησαν πιά ὀριστικά καί μιά ἐσωτερικὴ τὰ ξη, εἰρήνη καί ἀσφάλεια βασιλεύει ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη στήν οἰκουμένη. Τώρα καί ὁ ρωμαϊκὸς στρατός βρίσκει τὸν ἀληθινὸ προορισμό του: νά φυλάει τό κράτος ἀπὸ κάθε ἐσωτερικὸ ἢ ἐξωτερικὸ κίνδυνο. Σχορπισμένος παντοῦ σέ ἐπίκαιρες θέσεις παραλύνει κάθε διάθεση τῶν ὑποταγμένων λαῶν γιά ἐπανάσταση. Ἐγίνε ἀληθινὴ «ἀσπίδα τοῦ κράτους». Ἀλλὰ καί ἐπέκταση τῶν συνόρων ἀκόμη μεγαλύτερη σημειώθηκε σ' αὐτά τά χρόνια μέ νέες κατακτήσεις. Τήν πιό μεγάλη ἔκταση τὴν πῆραν τὰ σύνορα στά χρόνια τοῦ Τραϊανοῦ.

▲ Μέσα στό ρωμαϊκό κράτος ἀρχίζουν ὄλοι οἱ κάτοικοι τῆς Ἰταλίας καί τῶν ἐπαρχιῶν νά αἰσιθάνονται σάν ἓνας λαός. Ἡ Μεσόγειος πῆρε ἀπὸ τοὺς κατακτητὲς τό ἀγέρωχο ὄνομα «ἠθάλασσά μας», ἀλλὰ καί οἱ κατακτημένοι ἀντικρίζουν τό ρωμαϊκό κράτος σάν τὴν ἀναγκαία δύναμη ἐνότητος· μέσα στά σύνορά της ἀρχίζουν νά λησιμονοῦν τὴ γλώσσα τους, τίς ιδιομορφίες τῆς ζωῆς τους, τίς ιδέες τους καί τὴ θρησκεία τους. Ἡ ὑποταγή τους στό ζυγὸ τῶν Ρωμαίων, ὅσο βαριά καί ἄν ἦταν, ἔφερε αὐτὸ τό μεγάλο καλὸ: δημιούργησε ἀνάμεσά τους τὴν ἐνότητα τῶν μεσογειακῶν λαῶν.

▲ Αὐτὴ ἡ ἐνότητα δέν ἦταν μιά πραγματικὴ εὐεργετικὴ γιά ὄλους τοὺς λαούς. Δηλαδή ἀπλώθηκε σέ ὄλους ἡ τὰ ξη καί ὁ νόμος τῶν Ρωμαίων. Γι' αὐτὸ πῆρε τό ὄνομα ρωμαϊκὴ εἰρήνη. Τὰ ἐμπορικὰ πλοῖα διασχίζουν μέ ἀσφάλεια τίς θάλασσες, ἐνῶ στή στεριά θαυμασίοι δρόμοι εὐκολοῦν τὴ διακίνηση τῶν ἀγαθῶν ἀπὸ χώρα σέ χώρα.

▲ Ὁ στρατός ἐδρεύει στίς παραμεθόριες ἐπαρχίες καί ἐξασφαλίζει τήν ἀσφάλεια τοῦ κράτους μέ τά ὀχυρωματικά ἔργα πού κατασκευάζει σ' ὅλο τό μήκος τοῦ «ρωμαϊκοῦ συνόρου»¹ (Ρήνος - Δούναβης στήν Εὐρώπη καί Εὐφράτης στήν Ἀσία). Ἔτσι ὁ στρατός εἶναι ἐγγύηση γιά τήν ἀσφάλεια τῶν ἐμπόρων² καί ὁ νόμος τῆς Ρώμης ἐγγύηση γιά τίς συναλλαγές, γιά τίς συμφωνίες, γιά τήν ἰδιοκτησία τους. Ἦταν μεγάλες οἱ διευκολύνσεις πού γνώρισε τότε τό ἐμπόριο καί οἱ κάθε λογῆς οικονομικές ἐπιχειρήσεις.

▲ Μέσα σ' αὐτό τόν κόσμο, ὅπου κυριάρχησε ὁ νόμος καί ἡ τάξη τῶν Ρωμαίων, ἦταν φυσικό νά κυριαρχήσει καί ὁ πολιτισμός τους καί ὁ τρόπος τῆς ζωῆς τους καί ἡ γλώσσα τους. Μά ὁ πολιτισμός αὐτός δέν εἶναι πιά ρωμαϊκός· ἔχει γίνει ἐ λ λ η ν ο ρ ω μ α ῖ κ ὁ ς. Αὐτός λοιπόν κυριάρχησε σ' ὅλους τοὺς λαούς πού εἶχαν ἀποκοπεῖ πιά ἀπό τό δικό τους. Ἔγινε ἕνας βαθύς ἐ κ ρ ω μ α ῖ σ μ ὁ ς τ ῶ ν ἐ π α ρ χ ι ῶ ν καί π ρ ο π ἄ ν τ ω ν σ τ ῆ Δ ὐ σ η.

Στίς ἀνατολικές ἐπαρχίες ἡ δύναμη τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἦταν τόσο ἰσχυρή, ὥστε ἀφομοίωσε καί τοὺς πολυάριθμους Ρωμαίους πού εἶτε σάν ἄποικοι εἶτε σάν ἐμπορευόμενοι, εἶτε σάν διοικητικοὶ ὑπάλληλοι, εἶτε σάν στρατιῶτες, πλημ- μύρισαν τήν Ἀνατολή.

▲ Τό κάθε κράτος, πρὶν ἀπό τή ρωμαϊκή κατάκτηση, εἶχε δική του θρησκεία καί τή συντηροῦσε μέ πολύ ζήλο. Τώρα ὅμως πού ἔσπασαν οἱ φραγμοὶ καί ὅλοι οἱ λαοὶ ἔχουν ἰσοπεδωθεῖ κάτω ἀπό τόν κατακτητή, ξερῶθηκαν ἀδέσμευτες οἱ θρησκείες ἔξω ἀπό τίς περιοχές πού τίς γέννησαν καί ἄρχισαν νά ἀγωνίζονται μεταξύ τους ποιά θά ἐπικρατήσει.

Πιό δυνατές ἀναδείχθηκαν οἱ ἀνατολικές, καί παραμέρισαν τίς ἄλλες. Ὁ λόγος ἦταν ὅτι αὐτές πρόσφεραν στοὺς ἀνθρώπους, σέ μεγαλύτερο βαθμό, ψυχική σιγουριά πού τήν εἶχαν στερηθεῖ ἀπό τότε πού εἶχε κατακτηθεῖ ἡ πατρίδα τους καί ἡ ἰδιαιτέρη θρησκεία τους, μέσα στή γενική συγχώνευση τῶν θρησκειῶν, εἶχε πάψει νά τοὺς συγκινεῖ, ὅπως πρῶτα. Ἡ οἰκουμένη ἀρχίζει νά νιώθει τήν ἀνάγκη μιᾶς ο ἰ κ ο υ μ ε ν ι κ ῆ ς θ ρ η σ κ ε ῖ α ς· αὐτό θά ὀδηγήσει ἀργό- τερα στήν ἐπικράτηση τοῦ Χριστιανισμοῦ.

1. Λατ. Limes romanus

2. Λατ. Negotiatores

‘Ο Αύγουστος ως Μέγιστος Ἀρχιερέας [Pontifex Maximus] [Μουσείο Θεργμῶν, Ρώμη]

‘Ο Αύγουστος ως αὐτοκράτορας [Imperator] [Βατικανό, Ρώμη]

1 Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ

1. Ἐνα νέο πολίτευμα θεμελιώνεται: μιά μοναρχική Δημοκρατία, πού στηρίζει τή δύναμή της στό στρατό. Μέ τή νίκη του στό Ἄκτιο (31 π.Χ.) ὁ Ὁκταβιανός ἔμεινε χωρίς ἀντίπαλο. Ἐνας πόθος κυριαρχοῦσε παντοῦ: νά σταματήσουν πιά οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι καί νά μπεῖ σέ τάξη τό κράτος. Σ' αὐτό ἦταν τώρα ὄλοι σύμφωνοι. Γιά νά ἐπικρατήσῃ ὁμως εἰρήνη στό κράτος, ἔπρεπε νά συγκεντρωθεῖ ἡ δύναμη στήν κορυφή του, νά δυνάμωσῃ ἡ κεντρική ἐξουσία. Ἡ τύχη καί ἡ ἀσφάλεια τῆς οἰκουμένης νά μήν ξαρτᾶται ἀπό τίς γνώμες πολλῶν, ἀλλά μόνο ἐνός.

Ὁ Ὁκταβιανός δέ δυσκολεύτηκε νά καταλάβῃ αὐτό πού ζητοῦσε ἡ ἐποχή του. Καταλόγισε στή Δημοκρατία τήν εὐθύνη γιά τούς ἐμφύλιους πολέμους καί ἀποφάσισε μέ τό ἀδίσταχτό του χέρι νά βάλῃ τήν ὑπογραφή του κάτω ἀπό τήν ἱστορική καταδίκη της. Τό ἔκανε ὁμως μέ πολλή περίσκεψη. Πρόσεξε νά μήν πει-

ράξει τό δημοκρατικό αἶσθημα τῶν Ρωμαίων, ὅπως τόσο ἀπερίσκεπτα εἶχε κάνει ὁ Καῖσαρ. Ὁ Ὀκταβιανός δέ δέχτηκε τόν τίτλο τοῦ δικτάτορα. Ἄφησε τό λαό καί τή Σύγκλητο νά τοῦ προσφέρουν ὅλα τά ἀξιώματα καί τά προνόμια, πού ὡς τώρα μόνο μέ τή λαϊκή ψήφο τά κέρδιζαν οἱ ἀξιωματοῦχοι τῆς Δημοκρατίας. Ἔτσι ἦρθαν στά χέρια του ὅλες οἱ ἐξουσίες τῆς, χωρίς νά πειραχτεῖ τίποτε ἀπό τήν ἐξωτερική τῆς ὄψη.

Παραθέτουμε ἕναν κατάλογο μέ τούς πιό σπουδαίους τίτλους καί τίς ἐξουσίες πού συγκέντρωσε:

Ἱμπεράτορ¹. Ἡ λατινική αὐτή λέξη σημαίνει τό στρατηγό, ὕπατο ἢ πραι-τορα, πού νίκησε σέ μιὰ ἀποφασιστική μάχη φονεύοντας ἕξι χιλιάδες τουλάχιστο ἐχθρούς· τόν τίτλο τόν ἔδινε ὁ στρατός του· στά ἑλληνικά σημαίνει στρατηγός αὐτοκράτωρ. Μέ τόν τίτλο αὐτό ἔγινε νόμιμα ὁ ἀνώτατος ἀρχηγός τῶν πολεμικῶν δυνάμεων τοῦ κράτους.

Ἵπατος². Ἐπίσημος ἀρχηγός τοῦ κράτους μέ ὅλη τήν ἐκτελεστική ἐξουσία.

Ἀνθύπατος³. Ἄσκει διοικητική ἐξουσία σ' ὅλες τίς ἐπαρχίες: Ὅσες ἀπ' αὐτές βρίσκονται σέ παραμεθόριες ἐπικίνδυνες περιοχές τίς διοικεῖ ὁ ἴδιος. Ὅσες εἶναι στό ἐσωτερικό καί γι' αὐτό πιό ἀκίνδυνες, τίς διοικεῖ ἡ Σύγκλητος. Ἔτσι ἀπό τό 27 π.Χ. ἔγινε ἡ διάκριση τῶν ἐπαρχιῶν σέ σ υ γ κ λ η τ ι κ ἔ ς καί α ὗ τ ο κ ρ α τ ο ρ ι κ ἔ ς. Οἱ διοικητές τῶν δευτέρων ἦταν ἀντιπρόσωποι⁴ τοῦ αὐτοκράτορα.

Πρῶτος πολίτης τοῦ κράτους⁵. Προϊστάμενος τῆς Συγκλήτου πού ἡ γνώμη του ἐπιβάλλεται χωρίς ἀντίρρηση.

Δήμαρχος⁶. Συγκαλεῖ τή συνέλευση τοῦ λαοῦ καί τή Σύγκλητο, προτείνει τούς νόμους πού θέλει καί ἐξουδετερώνει κάθε ἀντίθετη γνώμη μέ τό β ἔ τ ο. (λατ. veto).

Μέγιστος Ποντίφηξ⁷. Ἀρχιερέας, δηλαδή ὁ ἀνώτατος θρησκευτικός ἀρχοντας.

Ἐπειδή ὁμως ἦταν ἀδύνατο ὅλες αὐτές τίς ἐξουσίες νά τίς ἄσκει προσωπικά ὁ ἴδιος, βρέθηκε στήν ἀνάγκη νά προσλάβει βοηθοῦς. Τέτοιοι π.χ. ἦταν οἱ πρεσβευτές του πού τόν ἀντιπροσώπευαν στίς ἐπαρχίες, οἱ διάφοροι ἐπαρχοί⁸, ὁ ἀρχηγός τῶν πραιτωριανῶν κ.ἄ. Ἐπίσης δημιούργησε ἕνα συμβουλευτικό σῶμα, τό Σ υ μ β ο ὗ λ ι ο τ ο ὕ α ὗ τ ο κ ρ ά τ ο ρ α⁹.

1. Λατ. Imperator

2. Λατ. Consul

3. Λατ. Proconsul

4. Λατ. Legati Augusti

5. Λατ. Princeps· ἀπό τόν τίτλο αὐτό τό αὐτοκρατορικό πολίτευμα στούς τρεῖς πρώτους αἰῶνες ὀνομάζεται Principatus

6. Λατ. Tribunus plebis

7. Λατ. Pontifex Maximus

8. Λατ. Praefecti

9. Λατ. Consilium principis

‘Ο Όκταβιανός σέ κάποια στιγμή προσποιήθηκε πώς αποφάσισε νά παραιτηθεί από όλα τά αξιώματα καί νά ζήσει σάν ιδιώτης. Αυτό όμως ήταν τέχνασμα. ‘Η Σύγκλητος τόν ικέτευε νά τά κρατήσει καί τόν όνόμασε Α υ γ ο υ σ τ ο (=σεβαστό) πού σήμαινε κάτι ανάλογο μέ τό δικό μας ἄ γ ι ο ς. Μόνο τούς θεούς όνόμαζαν ὡς τότε έτσι. Μ’ αυτό τόν τρόπο βρέθηκε μιά πρώτη τάξεως δικαιολογία γιά τόν ἄνθρωπο πού εἶχε κυριολεκτικά παραβιάσει ὅλη τήν οὐσία τῆς Δημοκρατίας καί εἶχε ἀφήσει μόνο τίς λέξεις. Ἐφοῦ τόν ἀναγνώριζαν ἐπίσημα σάν υπεράνθρωπο ὄν, μέ θεϊκή λάμψη, μπορούσε νά τό κάμει αὐτό.

‘Ο Όκταβιανός λοιπόν κυβέρνησε σάν βασιλιάς, χωρίς νά ἀκουστεῖ καθόλου αὐτή ἡ λέξη. Τά πάντα γύρω ἔδιναν τήν ἐντύπωση πώς τίποτε δέν ἄλλαξε ἀπό τή Δημοκρατία. Καί ὅμως δέν εἶχε ἀπομείνει τίποτα ἀπό αὐτήν. Μέ τόν καιρό ξεχάστηκε καί τό ὄνομά της.

‘Ο κόσμος μπήκε, χωρίς νά ὑπάρχει περίπτωση νά γυρίσει πίσω, *στήν πρώτη φάση τῆς ρωμαϊκῆς αυτοκρατορίας.*

2. Φροντίδα γιά τό στρατό, τό στήριγμα τοῦ νέου πολιτεύματος.

‘Ο Αὐγουστος δέν ἀνήκει στους μεγάλους κατακτητές. ‘Η προσοχή του ήταν προπάντων δοσμένη στήν ἑσωτερική τάξη. Κυρίως εἶναι εἰρηνικός ἡγέτης καί ἀναμορφωτής. Σκοπό του δέν ἔβαλε τήν ἐπέκταση τῶν συνόρων, ἀλλά τήν ἀσφάλειά τους. Τούς πολέμους πού μεγαλώνουν τό κράτος — ἂν καί ἔκανε καί κατακτητικούς πολέμους — δέν τούς συμπαθοῦσε, γιατί μεγαλώνουν τή δύναμη τῶν στρατηγῶν καί τούς κάνουν ἐπικίνδυνους ἀντίπαλους. Ἐπίσης κάνουν ἀπειθητικό καί ἀπειθαρχο τό στρατό.

Φρόντισε νά ξαναφέρει στό στρατό τό πνεῦμα τῆς τάξης καί τῆς πειθαρχίας. Τόν ἀπομάκρυνε ἀπό τή Ρώμη καί τόν σκόρπισε σέ μόνιμες στρατιωτικές βάσεις, στά πιό μακρινά καί ἐπικίνδυνα σύνορα, τό Ρήνο, τό Δούναβη, τόν Εὐφράτη.

Καί στή Ρώμη ὅμως, πού ήταν ἡ καρδιά τῆς ἐξουσίας του, δέν μπορούσε νά αἰσθάνεται σίγουρος καί δυνατός χωρίς στρατό. Γι’ αὐτό αποφάσισε νά παραβεί τήν παράδοση. Κράτησε καί διατήρησε κοντά στήν πρωτεύουσα ἕξι κ ο ὀ ρ τ ε ι ς — μονάδες στρατιωτικές ἀπό χίλιους στρατιώτες ἡ καθεμιά — καί ἄλλες τρεῖς μέσα στήν πόλη. Οἱ ἑννιά αὐτές μονάδες δέν πήγαιναν στίς ἐκστρατείες, ἀλλά ἔμεναν στίς θέσεις τους σάν ἰδιαίτερη φρουρά τοῦ π ρ α ι τ ω ρ ῖ ο υ, ὅπως παλαιότερα ὀνομαζόταν ἡ ἔδρα τοῦ στρατηγοῦ.

Ἐπίσης ἀπό τόν ὄρο αὐτό προέρχονται οἱ Π ρ α ι τ ω ρ ι α ν ο ῖ. Ἦταν τό στήριγμα τοῦ νέου μονάρχη, μά ἀργότερα ἔγιναν ἕνας μεγάλος κίνδυνος· αὐτοί πολλές φορές ἀνέβαζαν καί κατέβαζαν τούς αυτοκράτορες σύμφωνα μέ τίς ἐπιθυμίες τους.

3. Τά σύνορα τοῦ κράτους ἐπεκτείνονται. ‘Ο Αὐγουστος, μόλο πού δέν ήταν κυρίως, ὅπως εἶπαμε, ἡγέτης μέ κατακτητική ἑσωτερική πολιτική, ἔκαμε κι ὁ ἴδιος κατακτήσεις, καί μάλιστα μερικές ἀξιόλογες:

▲ Στήν π ε ρ ι ο χ ῆ τ ῶ ν Ἄ λ π ε ω ν ὁ ἴδιος ὁ Αὐγουστος ὑπέταξε τούς πολεμικούς Λίγυες κ.ἄ., ἀνυπότακτους ὡς τότε λαούς. Σέ ἀνάμνηση αὐτῆς τῆς

νίκης του ο Αύγουστος ίδρυσε κοντά στο σημερινό Μονακό της Προβηγκίας μεγαλόπρεπο τρόπαιο¹, έφάμιλλο με τό τρόπαιο πού θά ίδρύσει άργότερα ο Τραϊανός στή Δοβρουτσά (Adam Klissi).

▲ Στό σ ύ ν ο ρ ο τ ο υ Δ ο ύ ν α β η κατέκτησε τή Μοισία (τή σημερινή Β. Βουλγαρία) καί από έκει όλα τά έθνη ως τίς Άλπεις (τή σημερινή Αυστρία, Βαυαρία καί άλλα μέρη πού λέγονταν τότε Νωρικό, Ραιτία καί Παννονία). Πιό βορινά έκαμε τόν πιό ένδοξο καί δύσκολό του πόλεμο: νίκησε τούς Γερμανούς πού ζούσαν ανάμεσα στο Ρήνο καί στόν Άλβα καί γιά μιά στιγμή έφτασε τά σύνορα στο δεύτερο αυτό ποταμό. Άργότερα όμως ξέσπασε στά μέρη αυτά μιά φοβερή επανάσταση από τούς υπερέφανους κατοίκους τους καί τοϋ έξόντωσαν τρείς όλόκληρες λεγεώνες. Τό άτύχημα αυτό τοϋ στοίχισε πολύ καί πήρε πιά όριστική απόφαση: ξανάφερε τά σύνορά του στο Ρήνο καί άφησε από κεί καί πέρα τούς Γερμανούς ελεύθερους.

Στή Δ ύ σ η συμπλήρωσε τήν κατάκτηση τής Ίσπανίας.

Στό Ν ό τ ο έκαμε ρωμαϊκή έπαρχία τήν Αίγυπτο, άφοϋ στήν άρχή τής σταδιοδρομίας του συνέτριψε τούς αντιπάλους του Άντώνιο καί Κλεοπάτρα, τήν τελευταία βασίλισσα τής πλούσιας αυτής χώρας.

4. Έπιστροφή στήν παράδοση. Ο Αύγουστος ζει στή μεγάλη ώρα τοϋ ρωμαϊκοϋ κράτους. Καταλαβαίνει όμως ότι ένα τόσο μεγάλο κράτος, όσο καί αν έντυπωσιάξει με τήν έξωτερική του λάμψη, δέν είναι σταθερό, αν δέ στηριχτεί σε ίσχυρά ιδεολογικά θεμέλια. Γι' αυτό, με όλόκληρη σειρά από νόμους καί με τήν προσωπική του συμπεριφορά, *επιχειρεί νά ξαναγορίσει στίς ρίζες τής ρωμαϊκής παράδοσης, γιά νά αποκαταστήσει τήν ήθική καί τή θρησκεία.*

Προσπαθει νά ξαναστυλώσει ό,τι ο παροξυσμός τής μίμησης παραμέρισε, νά δυναμώσει τήν οικογένεια, τό γάμο, νά ξαναφέρει τή γυναικεία άρετή, όπως ήταν πρίν, νά ένθαρρύνει τήν τεκνοποίηση. Συγχρόνως γίνεται προσπάθεια νά αναθερμανθει ή πατροπαράδοτη θρησκεία καί λατρεία τών Ρωμαίων. Έπαναφέρονται στή μνήμη τοϋ λαοϋ προφητείες, παλαιοί μύθοι, άρχαία έθιμα τής λατρείας καί λησμονημένες άγροτικές θεότητες. "Όλα επιστρατεύονται. Τό ρωμαϊκό κράτος, στήν ώρα τής μεγάλης άκμης του, χρειάζεται καί αντάξιες ιδέες. Ο Αύγουστος με πολλή έπιμονή καί με σύστημα προσπάθησε νά ξαναφέρει τούς Ρωμαίους πίσω στήν παλαιά παράδοση, γιά νά βροϋν αυτές τίς ιδέες.

Κατά βάθος όμως δέν ήταν βέβαιος πώς αυτή ή προσπάθεια μπορούσε νά τοϋ φέρι τά άποτελέσματα πού προσδοκούσε. Γι' αυτό έπιχείρησε κάτι άλλο πού ήταν πιό σύγχρονο καί πιό άποτελεσματικό. Προσπάθησε νά κάμει τούς ανθρώπους νά πιστέψουν σε μιά α ύ τ ο κ ρ α τ ο ρ ι κ ή θ ρ η σ κ ε ί α. Άφοϋ έλειπε ή θρησκεία πού θά ένωνε τίς ψυχές τών κατακτητών καί τών κατακτημένων σε μιά πίστη, σκέφτηκε νά τους ένώσει με τή λατρεία στήν κρατική έξουσία. Αυτό τοϋ χρειάζοταν προπάντων στίς έπαρχίες.

1. Γαλλ. La trophée d' Auguste.

Πραγματικά, εκεί βλέπουμε, σ' αυτά τὰ χρόνια, νά λατρεύεται ἡ θεά Ρώμη καί ὁ Αὐγουστος καί νά τούς χιτίζουν παντοῦ ναοὺς. Ἐνα τέτοιο ναό ἔχτισαν οἱ Ἀθηναῖοι στήν ἴδια τήν Ἀκρόπολη τῆς Ἀθήνας, μπροστά στόν Παρθενώνα. Στή Ρώμη, ἐπειδή αὐτή ἡ θρησκεία δέν μπορούσε νά ριζώσει καί δέ χρειαζόταν, λατρεύτηκε ὁ Αὐγουστος καί οἱ ἐφέστιοι θεοί τῆς οἰκογενείας του.

Στό τέλος μάλιστα, ὅταν πέθανε, ἡ Σύγκλητος τοῦ ἔκαμε Ἀπὸ θεῶσ η, δηλαδή κήρυξε πῶς πεθαίνοντας ἔγινε θεός. Αὐτό καί ὁ ἴδιος τῶν εἶχε καθιερώσει γιά τό θετό πατέρα του Ἰούλιο Καίσαρα. Μετά τόν Ὀκταβιανό ἡ ἀποθέωση ἔγινε θεσμός τῶν Ρωμαίων αὐτοκρατόρων, ὅταν δέν εἶχαν ὑποστῆ κ α τ α δ ί κ η τ ῆ ς μ ν ἡ μ η ς¹ τους.

5. Ἡ λογοτεχνία στήν ὑπηρεσία τοῦ κρατικοῦ μεγαλείου.

αὐτές οἱ ἀναμορφωτικές προσπάθειες τοῦ Αὐγούστου θά ἔμεναν χωρίς ἀπήχηση, ἂν δέν ἐπιστρατευόταν ἡ λογοτεχνία μέ τή δύναμη πού ἔχει νά ἐνώνει τοὺς ἀνθρώπους. Χρειαζόταν μιά αὐτοκρατορική προπαγάνδα. Τό νέο καθεστῶς καί οἱ προγονικές ἀρετές βρῆκαν φωνή νά μιλήσουν μέ τὰ ἔργα πού ἔδωσαν τότε μεγάλοι λογοτέχνες, οἱ μεγαλύτεροι πού γνώρισε ποτέ ἡ Ρώμη. Γι' αὐτό καί αὐτή ἡ ἐποχή εἶναι ἡ χρυσή ἐποχή τῆς ρωμαϊκῆς λογοτεχνίας καί λέγεται ὁ αἰὼν ας τοῦ Αὐγούστου. Ἀπ' ὅλα τὰ μεγάλα ὀνόματα ἐκείνου τοῦ καιροῦ ἀναφέρουμε τό Βιργίλιο, πού σ' ἓνα μεγάλο ποίημά του, τήν Αἰνεῖδα, προσπάθησε μέ δυνατό παλμό νά συνδέσει τήν ἐποχή τοῦ Αὐγούστου μέ τήν παμπάλαια μυθολογική παράδοση τῆς Ρώμης. Τόν Ὀράτιο, πού τὰ ποιήματά του εἶναι ὕμνοι στό πολεμικό καί εἰρηνικό ἔργο τοῦ Αὐγούστου. Καί τόν ἱστορικό Τίτο Λίβιο, πού ἦταν στόν πεζό λόγο ὅ,τι ὁ Βιργίλιος στόν ποιητικό.

6. Ἡ ἐδραίωση τῆς κρατικῆς ἐξουσίας ἀπό τόν Αὐγουστο

● Εἶχε ἀπέχθεια πρὸς τίς αὐταρχικές μεθόδους καί δέν ἀκολούθησε οὔτε τό παράδειγμα τοῦ Ἰουλίου Καίσαρα οὔτε τοῦ παλαιότερου Σύλλα.

Στήν κατανομή τῶν ἐξουσιῶν ἀκολούθησε τακτική συμβιβασμοῦ.

● Κράτησε ὁ ἴδιος τή διεύθυνση τῶν στρατιωτικῶν ζητημάτων, τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς καί τῆ γενικῆ ἐποπτεία τῆς πολιτικῆς διοικήσης.

● Τίς λεπτομέρειες τῆς διακυβέρνησης ἄφηνε στίς δύο προνομιοῦχες τάξεις δημόσιων ἀνδρῶν:

- τή συγκλητικὴ τάξη² καί
- τήν ἱππικὴ τάξη³

Πέτυχε γιά τόν ἑαυτό του καί τό συνεργάτη του Ἀγρίππα τήν παραχώρηση τοῦ ἀξιώματος τοῦ τιμητῆ καί μ' αὐτό προχώρησε σέ ριζικὴ ἐκκαθάριση

1. Λατ. *Damnatio memoriae*.

2. Λατ. *Senatorius ordo*

3. Λατ. *Equester ordo*

Ὁ βομός τῆς Εἰρήνης τοῦ Αὐγούστου

Ἀνάγλυφη πλάκα πού προέρχεται ἀπὸ τὸ βωμὸ τῆς Εἰρήνης τοῦ Αὐγούστου. Παριστάνει μιὰ ἀπὸ τίς προσφιλέστερες ἰδέες τοῦ Ὀκταβιανοῦ: Στὸ κέντρο ἡ Γῆ - Μήτηρ [Terra Mater] μέ καρπούς στήν ποδιά της, δύο μοῦρα στά γόνατά της, καί γύρω γύρω λουλουδία καί στάχνα. Στά πόδια της τὸ βόδι συμβολίζει τὴ γεωργία καί τὸ πρόβατο τὴν κτηνοτροφία. Ἀριστερὰ της προσωποποίηση ἴσως τῶν ποταμῶν (ἡ μορφή πάνω στὸν κύκνο) καί δεξιὰ της θάλασσα (ἡ μορφή πάνω στὸ θαλάσσιο δράκοντα).

Ἡ Gemma Augustea

Ὁ περίφημος δαχτυλιόλιθος τοῦ Αὐγούστου (Gemma Augustea). Εἰκονίζει τὸν αὐτοκράτορα στὴ δόξα του. Εἶναι καθισμένος σ' ἓνα ρωμαϊκὸ subsellium, σύμβολο τῆς δημαρχικῆς ἐξουσίας, δίπλα στὴ θεὰ Ρώμη. Κάτω ἀπὸ τὰ πόδια του ὅπλα κατακτημένων λαῶν. Κοντὰ του στὸ ἔδαφος ὁ αἰετὸς τοῦ Δία καί τῆς Ρώμης. Ἡ «Οἰκουμένη» (Orbis Romanus), προσωποποίηση τοῦ ἐννομούμενου κόσμου, κρατᾷ ἓνα στεφάνι πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι του. Στὸ κάτω διάζωμα Ρωμαῖοι στρατιῶτες στήνουν τρόπαιο, ἐνὸ Πανθόιοι αἰχμάλωτοι, ἄντρες καί γυναῖκες, εἶναι σὲ στάση ἀπόγνωσης ἢ ἱκεσίας. [Χρόνια τοῦ Τιβερίου. Μουσεῖο, Βιέννη. Σύμφωνα μέ τὸ M. Rostovtzeff]

τῆς Συγκλήτου. Τά κενά πού δημιουργήθηκαν τά κάλυψε ἀπό μία νέα Senatorius ordo πού συγκρότησε θεσιπίζοντας ὀρισμένες νέες προϋποθέσεις:

- προσωπική ἠθική ἀκεραιότητα.
- ἐκπλήρωση γιά καθορισμένο χρονικό διάστημα στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας.
- μεγάλη περιουσία (μίνιμουμ 800.000 καί ἀργότερα 1.000.000 σηστερτίους).

Ἐνάλογες προϋποθέσεις ἔθεσε καί στήν ἵππική τάξη· γιά τήν τάξη ὅμως αὐτή ἀρκοῦσαν 400.000 σηστερτίοι.

Καθιερώθηκε σχεδόν νά συγκροτοῦνται οἱ δυό αὐτές τάξεις ἀπό τοὺς κατόχους τῆς ἐξουσίας στοὺς Ἰταλικούς δήμους, καί μέ λίγους ἀπό τίς ρωμαϊκές ἀποικίες τῆς Γαλατίας καί Ἰσπανίας, ἀλλά Ἰταλικῆς καταγωγῆς. Ἡ συγκλητική τάξη ἔτσι ἔτινε νά γίνει σύμφωνα μέ τήν ἐπιθυμία τοῦ Αὐγούστου κληρονομικό σῶμα πού τήν ἀποτελοῦσαν οἱ ἐπιζῶντες ἀπό τίς παλιές οἰκογένειες πού εἶχαν ἀσκήσει κάποτε ὑψηλά δημόσια ἀξιώματα.

● Τήν αὐτοκρατορική ἐκτελεστική ἐξουσία τή διενεργεῖ μέ διοικητικούς ἀξιωματούχους πού σταδιοδρομοῦσαν σάν ἐπαγγελματίες ὑπάλληλοι παίρνοντας μισθό ἀπό τό κράτος. Ἡ ἀντικατάσταση τῶν εὐκαιριακῶν ἀρχόντων τῆς δημοκρατικῆς περιόδου μέ τήν ἐπαγγελματική δημόσια ὑπηρεσία ὑπῆρξε μία ἀπό τίς μεταβολές στή διοίκηση πού ἐπιδίωξε πολύ βαθιά τή μελλοντική δομή τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους· ἔβαλε στά χέρια τοῦ αὐτοκράτορα ἕνα ἐκτελεστικό ὄργανο πού ἴσχυρό καί πειθῆνιο ἀπ' ὅ,τι διέθετε ὡς τώρα ἡ Σύγκλητος.

● Προνόησε ἰδιαιτέρως γιά τήν πόλη τῆς Ρώμης κατασκευάζοντας μεγάλη δημόσια ἔργα (ὅπως π.χ. τό Forum Augusti κ. ἄ.) τόσης σημασίας καί λαμπρότητας, ὥστε ἰσχυριζόταν κάπως ὑπερβολικά ὅτι παρέλαβε τή Ρώμη χτισμένη μέ πλῆθρες καί τήν ἄφησε μία πόλη ἀπό μάρμαρο· ἐπίσης ὀργάνωσε ἕνα πολύ ἐξυπηρετικό σύστημα ὕδρευσης, ἐγκαταστάσεις λουτρῶν, ὑπηρεσία ἐπισιτισμοῦ, πυροσβεστική καί ἀστυνομική ὑπηρεσία κ. ἄ.

● Πῆρε εἰδική φροντίδα γιά τήν ὀργάνωση τοῦ στρατοῦ· στά χρόνια του ὁ στρατός φτάνει τοὺς 250.000 ὡς 3.000.000 ἄνδρες· ἀπ' αὐτοὺς οἱ μισοί ὑπηρετοῦσαν στίς λεγεῶνες κι οἱ ἄλλοι μισοί σέ βοηθητικά σῶματα· ἡ δύναμη αὐτή μάλιστα ἀρκοῦσε γιά νά κρατᾶ τή συνοριακή γραμμή πού τό μήκος της ἔφτανε τά 4.000 χιλιόμετρα· ἡ στρατιωτική ὑπηρεσία καθορίζεται σέ 16 - 20 χρόνια, ἀνάλογα μέ τό σῶμα πού ὑπηρετοῦσε καθέννας.

● Τό αἶτημα τῆς ἐπιβίωσης τῆς Ἰταλικῆς φυλῆς ὕστερα ἀπό τήν ἀφαίμαξη τῶν ἐμφυλίων καί κατακτητικῶν πολέμων τοῦ 1ου π.Χ. αἰ. ἦταν οὐσιαστικό αἶτημα διατήρησης τῆς ἐξουσίας στά χέρια τῶν Ρωμαίων καί Ἰταλῶν· γι' αὐτό μέ εἰδική νομοθεσία ἐνθαρρύνει τό γάμο — «Ἰούλιοι νόμοι» γιά τό γάμο¹ — ἔτσι π.Χ. ὑποχρέωσε τοὺς ἀγαμους πάνω ἀπό ὀρισμένη ἡλικία νά παντρευοῦνται, καταδίδωξε μέ αὐστηρές ποινές τή μοιχεία κ. ἄ. οἱ σχετικοί ὅμως νόμοι δημιουργήσαν σοβαρά προβλήματα στήν ἐφαρμογή καί ἡ προσπάθεια αὐτή σημείωσε μόνο μερική ἐπιτυχία.

1. Δατ. Leges Juliae de maritandis ordinibus

1. Οι σχέσεις ανάμεσα στη Σύγκλητο και στον αυτοκράτορα. Το πολίτευμα του πρώτου αιώνα, που καθιέρωσε ο Αύγουστος, ήταν μια διαρχία εξουσιών με φορείς τον αυτοκράτορα και τη Σύγκλητο. Έπειδή οι σχέσεις και οι αρμοδιότητες των δυο αυτών πολιτειακών παραγόντων δεν ήταν καθορισμένες με ακρίβεια, προκαλούνται συχνά πολλές προστριβές, αντιθέσεις και συγκρούσεις σοβαρές ανάμεσά τους. Έτσι τό διμορφο πολίτευμα οδηγεί σε δύσλυτα πολιτειακά προβλήματα· π.χ. ποιός είναι η πηγή τής εξουσίας, η πώς θά γίνεται η διαδοχή του μονάρχη; 'Η άρχη τής κληρονομικής διαδοχής ήταν αντίθετη με τή δημοκρατική παράδοση. Γι' αυτό καθιερώθηκε στην άρχη η συνήθεια από σεβασμό στό πρόσωπο του αυτοκράτορα, νά τόν διαδέχονται οι συγγενείς του. Αυτό όμως δέν άρεσε στη Σύγκλητο και έτσι στον 1ο αιώνα δέν ύπηρχε συνεννόηση και συνεργασία μεταξύ τους. Μόνο στά χρόνια των Άντωνίνων βελτιώθηκαν οι σχέσεις Συγκλήτου και αυτοκράτορα, γιατί η άνώτατη εξουσία βρέθηκε στά χέρια ικανών αυτοκρατόρων· γι' αυτό η ρωμαϊκή αυτοκρατορία με τούς Άντωνίνους οδηγήθηκε στη μεγαλύτερη της άκμη.

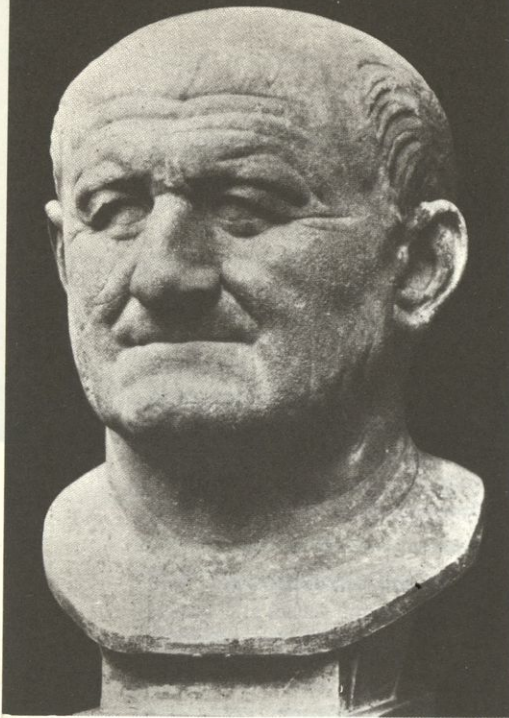
2. Ο ρόλος των έπαρχιών στην έκλογή του αυτοκράτορα. Άπό τό θάνατο του Αύγουστου (14 μ.Χ.) ως τό τέλος του 2ου αιώνα μ.Χ. έχουμε κυρίως τρεις δυναστείες αυτοκρατόρων. 'Η καθεμία τους ξεχωρίζει από τήν άλλη για δύο λόγους:

- Γιατί άνήκουν σε διαφορετικές οικογένειες.
- Γιατί η γεωγραφική τους προέλευση είναι διαφορετική.

Τής πρώτης οι αυτοκράτορες είναι άπό τή Ρώμη, τής δεύτερης άπό τήν Ίταλία και τής τρίτης άπό τήν έπαρχίεσ. Αυτό τό τελευταίο δείχνει καθαρά πώς ο ρόλος των έπαρχιών γίνεται όλοένα πίο σημαντικός. Όταν ο ρόλος αυτός φτάνει στό κορύφωμά του — στην έποχή των Άντωνίνων —, τότε άκριβώς τό κράτος βρίσκεται στην άνώτατη άκμη του.

3. Αυτοκράτορες από τή Ρώμη —'Η «Ίουλιο-Κλαυδιανή» δυναστεία (14-68 μ.Χ.). Τή δυναστεία αυτή αποτελούν τέσσερις αυτοκράτορες που κυβερνούν μισό αιώνα, παγιώνουν τό πολιτειακό σχήμα του Αύγουστου και λέγονται έτσι, γιατί συνδέονται έξ αίματος ή υίοθεσίας μ' εκείνον ή με τήν τρίτη του γυναίκα, τή Λιβία. Τά όνόματά τους με χρονολογική σειρά είναι: Τιβέριος (14 - 37 μ.Χ.) — Καλιγούλας (37 - 41 μ.Χ.) — Κλαύδιος (41 - 54 μ.Χ.) και Νέρων (54 - 68 μ.Χ.).

Μέ αυτούς έδωσε τίς πρώτες ξετάσεις του τό νέο πολίτευμα. Τά αποτελέσματα δέν ήταν ικανοποιητικά. Οι περισσότεροι έδειξαν με τά έργα τους ποϋ μπορεί νά οδηγήσει τό κράτος ένα πολίτευμα, όταν έξαρτά τήν τύχη ενός όλόκληρου κόσμου άπό τήν κρίση ενός μονάχα άνθρώπου, και μάλιστα όταν τύχει αυτός νά μήν είναι διανοητικά ύγιής. Παράδειγμα ο Νέρων, ποϋ έγινε διαβόητος για τήν τρέλα και τήν κακουργία του.

Προτομή του Βεσπασιανού [Κοπεγχάγη, Γλυπτοθήκη].

4. Ένας κρίσιμος χρόνος (68-69 μ.Χ.). Τό κράτος πάλι μπροστά στο χάος τῶν ἐμφύλιων πολέμων.

Ὁ Νέρων εἶναι ὁ τελευταῖος αὐτοκράτορας ἀπὸ τὴν οἰκογένεια τοῦ Αὐγούστου. Μὲ τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν δυναστεία αὐτὴ στὴν ἄλλη παρὰ λίγο ν' ἀρχίσουν πάλι ἐμφύλιοι πόλεμοι. Οἱ λεγεωνάριοι τῶν ἐπαρχιῶν καὶ οἱ πραιτωριανοὶ τῆς Ρώμης βρίσκονται ἀντιμέτωποι, θέλοντας νὰ ἐπιβάλλουν ἐκείνους πού προτιμοῦν. Ἡ Σύγκλητος ἀνίσχυρη, ὑποχρεώνεται κάθε φορά νὰ συμφωνήσει μὲ τὸν πιὸ ἰσχυρό. Μέσα σέ ἕνα χρόνο ἔγιναν τρεῖς αὐτοκράτορες, πού καὶ οἱ τρεῖς εἶχαν κακὸ τέλος. Τὸν τέταρτο τὸν ἀνάδειξαν οἱ λεγεῶνες τῆς Ἀνατολῆς καὶ τὸν δέχτηκε πρόθυμα καὶ ὁ λαὸς καὶ ἡ Σύγ-

κλητος· αὐτὸς ἦταν ὁ Βεσπασιανός. Αὐτὰ συμβαίνουν σέ μιά περίοδο πού τὸ κράτος εἶναι πανίσχυρο ἀπὸ κάθε ἄποψη καὶ γι' αὐτὸ εἶναι παροδικά. Εἶναι ὅμως ἕνα προμήνυμα μιᾶς καταιγίδας πού θὰ ξεσπάσει ἀργότερα.

5. Αὐτοκράτορες ἀπὸ τὴν Ἰταλία - Οἱ Φλάβιοι αὐτοκράτορες

(69-96 μ.Χ.). Τὰ ὀνόματά τους: Βεσπασιανός, Τίτος, Δομιτιανός. Ὁ Βεσπασιανός εἶναι ἰδρυτὴς μιᾶς δυναστείας μὲ καλύτερους αὐτοκράτορες. Τοὺς ὀνομάζουν καὶ «ἀστοὺς αὐτοκράτορες», γιατί ὁ ἰδρυτὴς τῆς δυναστείας τους, ὁ Βεσπασιανός, πού ἦταν ὁ πιὸ ἀντιπροσωπευτικὸς, ἦταν ἀπὸ μιά Ἰταλικὴ πόλη, γιὸς εὐπορου δημοσιῶν· δὲν κρατοῦσε δηλαδή ἀπὸ εὐγενεῖς. Εἶχε πραχτικὸ μυαλό καὶ ἦταν πολὺ συμπαθητικὸς μὲ τὴν ἀπλότητα καὶ καταδεχτικότητά του· ἐντιμὸς ἄνθρωπος καὶ ἀκούραστος, ἔβαλε σκοπὸ του νὰ νοικοκυρέψει καὶ νὰ ἀνορθώσει τὸ κράτος. Καὶ ὁ γιὸς του, ὁ Τίτος, ἦταν καταδεχτικὸς καὶ φιλόανθρωπος· γι' αὐτὸ τὸν ὀνομάζαν «χάρμα τῆς οἰκουμένης».

Ὁ Δομιτιανός ἦταν σκληρὸς σάν τὸ Νέρωνα καὶ γι' αὐτὸ δολοφονήθηκε (66 - 70 μ.Χ.).

Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ξέσπασε μεγάλη ἐπανάσταση τῶν Ἰουδαίων, πού τελείωσε μὲ τὴν καταστροφὴ τῆς Ἱερουσαλὴμ ἀπὸ τὸν Τίτο (70 μ.Χ.) καὶ τὴν πυρπόληση τοῦ ναοῦ τοῦ Σολομώντα.

Τό 79 μ.Χ. έγινε ή έκρηξη του Βεζουβίου, και κάτω από τή λάβα θάφτηκαν τρεις πόλεις: τό 'Ηράκλειο, ή Πομπηία, και οι Σταβίες.

6. Αυτόκράτορες από τίς έπαρχίες. 'Η εποχή τής μεγίστης άκμής. Οι 'Αντωνίνοι (96-192 μ.Χ.). Τά όνόματά τους: *Νέρβας, Τραιανός, 'Αδριανός, 'Αντωνίνος, Μάρκος Αυρήλιος, Κόμμοδος.*

Οί φυσιογνωμίς τους.

Νέρβας (96-98 μ.Χ.): ό γέροντας συγκλητικός πού άναστύλωσε τό γόητρο τής Συγκλήτου.

Τραιανός (98 - 117 μ.Χ.): 'Από τήν 'Ισπανία ό πρώτος έπαρχιώτης άξιος στρατηγός, κατακτητής μέ λαμπρό ήθος. Φέρνει στή Ρώμη τήν παλιά δημοκρατική άπλότητα. Δραστήριος και οίκονόμος.

'Αδριανός (117-138 μ.Χ.): Τό αντίθετο του προηγούμενου. Δέν άγαπούσε τους πολέμους. Περιοδεύει τίς έπαρχίες και χτίζει παντού σ' αυτές κάθε είδος δημόσια έργα. 'Ο 'Αδριανός είναι ό αυτόκράτορας πού διαθέτει τή μερίδα του λέοντος από τό δημόσιο πλούτο, για να έξωραίζει και να ένισχύει τίς έπαρχίες. 'Η 'Ελλάδα του τράβηξε περισσότερο τήν άγάπη και τό ένδιαφέρον. Μέσα στή σημερινή 'Αθήνα εύκολα διακρίνει κανείς τά έργα πού τό μαρτυρούν.

‘Ο Τραιανός ως αυτόκράτορας

Ἄντωνίνος (138 - 161 μ.Χ.): Ἦταν ἡ πιό ἡμερη φυσιογνωμία ἀπό ὄλους καί ἀφησε ἀγαθή ἀνάμνηση. Οἱ σχέσεις του μέ τή Σύγκλητο ἦταν ἀρμονικές. Αὐτός ἔδωσε σέ ὅλη τή δυναστεία τό δικό του ὄνομα καί πῆρε τόν τίτλο εὐσεβῆς. Ἦταν προστάτης τῶν ἐπαρχιῶν καί εἰρηνόφιλος.

Μάρκος Αὐρήλιος (161 - 180 μ.Χ.): Φιλόσοφος καί συγγραφέας. Στοχαστικός, ἀπλός, σχεδόν ἀσκητικός. Ἦταν ὁ ἰδεώδης τύπος τοῦ «καλοῦ μονάρχη», ὅπως τόν ὄνειρευόταν τότε ἡ καινούρια ἐπαρχιακή ἀριστοκρατία. Μά ὑποχρεώθηκε νά περάσει τή ζωῆ του μέ πολέμους.

Κόμοδος (180 - 192 μ.Χ.): Ὁ θλιβερός ἐπίλογος τῆς ἔνδοξης αὐτῆς δυναστείας. Μέ τή συμπεριφορά του κατέβασε τό κύρος τοῦ αὐτοκράτορα ἀπό τά ὕψη τῶν ἄλλων Ἄντωνίνων στό ταπεινό ἐπίπεδο τῆς ἐποχῆς τοῦ Νέρωνα.

7. Τό ρωμαϊκό κράτος στήν περίοδο τῆς δυναστείας τῶν Ἄντωνίνων.

Α. Ἐσωτερική πολιτική

▲ **Κοινωνική πρόνοια.** Ὁ αὐτοκράτορας Νέρβας ἔδωσε μόνιμες πιστώσεις ἀπό τό αὐτοκρατορικό θησαυροφυλάκιο στούς Ἰταλοῦς γαιοκτήμονες μέ τήν ὑποχρέωση νά καταβάλλουν 5 % τόκο στά ταμεῖα τῶν πόλεων τους· ἀπ' αὐτό τό εἰσόδημα θά ἐξασφάλιζαν οἱ πόλεις τή συντήρηση τῶν ἀπορων παιδιῶν. Αὐτός ὁ θεσμός «για διατροφή»¹ υἱοθετήθηκε καί ἐπεκτάθηκε ἀπό ὄλους τοὺς Ἄντωνίνους. Καί μάλιστα ὁ Ἀδριανός τόν μονιμοποίησε καί τόν ὀργάνωσε καλύτερα τοποθετώντας ἕνα προῖσταμένο τῶν τροφείων², γιά νά παρακολουθεῖ τή διαχείριση αὐτῶν τῶν χορηγιῶν τοῦ θησαυροφυλάκιου. Ὁ Τραϊανός ἐξασφάλισε εἰδικές κρατικές προμήθειες, γιά νά μοιράζεται δωρεάν σιτάρι σέ 5 χιλιάδες ἄπορα παιδιά τῆς Ρώμης καί διέθετε σημαντικά ποσά γιά πρόσθετες διανομές κρασιοῦ καί λαδιοῦ στό λαό τῆς.

▲ **Δημόσια ἔργα.** Ὁ Νέρβας βελτίωσε τό ὀδικό δίκτυο τῆς Ἰταλίας κι ὁ Τραϊανός κατασκεύασε νέο ὄρεινό δρόμο Ρώμης - Βρινδησίου μέσα ἀπό τά Ἀπέννινα· ἔγιναν μεγάλα λιμενικά ἔργα στήν Ἀγκώνα καί στήν Ὠστια. Ἰδιαίτερα ὅμως ἐπιχορηγήθηκαν ἀπό τόν Ἀδριανό δημόσια ἔργα στίς ἐπαρχίες· ἐκτός ἀπ' αὐτά ἐπιδεικνύεται ἀπό τόν αὐτοκράτορα αὐτόν ἐνδιαφέρον νά ἐνισχύσει μέ δωρεές τήν ἐκπαίδευση στίς ἐπαρχιακές πόλεις.

▲ **Δημοσιονομική πολιτική.** Οἱ Ἄντωνίνοι, μόλο πού δαπανοῦσαν πολλά γιά δημόσια ἔργα, κατόρθωσαν νά μειώσουν τοὺς φόρους καταργώντας καθυστερημένες ἄδικες ὀφείλες καί παραχωρώντας ἀτέλειες στούς εἰσαγωγεῖς εἰδῶν πρώτης ἀνάγκης στή Ρώμη. Τό αὐτοκρατορικό εἰσόδημα ἄντεχε στίς περικοπές αὐτές, γιατί ὁ Τραϊανός τό ἐνίσχυσε πολύ μέ τοὺς θησαυροὺς τοῦ βασιλείου τῶν Δακῶν καί τήν ἐκμετάλλευση τῶν ὀρυχείων τους. Ἡ οικονομική εὐρωστία ὅμως ὀφειλόταν κυρίως στή γενική αὐξηση τοῦ κρατικοῦ εἰσοδήματος ἀπό φόρους.

1. Λατ. Alimentum

2. Λατ. Praefectus alimentorum.

Αυτή ή καλή φορολογική οργάνωση άρχισε από τόν Αύγουστο καί τό Βεσπασιανό. Σύμφωνα μέ αυτό τό φορολογικό σύστημα, οί άμμοσι φόροι εισπράττονταν από τίς τοπικές άρχές καί οί έμμοσι από ιδιαίτερου εισπράκτορες πού κατοικούσαν στήν περιοχή κι ήταν ύπεύθυνοι γιά τήν είσπραξη. Γιά τήν επίβλεψη καί τόν περιορισμό τών παράνομων έκβιασμών ύπήρχαν άνώτεροι κρατικοί ύπάλληλοι, έξουσιοδοτημένοι μέ τήν παραλαβή τών είσπράξεων καί αυτοκρατορικοί φορολογικοί έπόπτες . Αυτό τό σύστημα έποπτείας μεταφέρθηκε από τό σύστημα είσπραξης τών μισθωμάτων τών αυτοκρατορικών κτημάτων· σ' αυτά ό έπιβλέπων¹ τήν ένοικίαση ύπνοικίαζε σέ μικρά τμήματα τούς αυτοκρατορικούς άγρους σέ κ ο λ ω ν ο ύ ς, δηλ. έξαρτημένους καλλιεργητές νοικιασμένης γής καί έπαιρευε τά μισθώματα γιά λογαριασμό του αυτοκράτορα. Γιά τίς ύπηρεσίες του αυτές μπορούσε νά απαιτήσει από τούς κολωνούς όρισμένη δωρεάν εργασία γιά τήν καλλιέργεια του ιδιαίτερου δικού του κτήματος. Σέ κάθε κτήμα ή ομάδα κτημάτων ό αυτοκρατορικός έπόπτης² πού έμενε εκεί φρόντιζε γιά τούς όρους έκμίσθωσης καί γιά τή ρύθμιση ζητημάτων πού τυχόν θά άνέκυπταν.

▲ **Ένδιαφέρον γιά τίς έπαρχίες.** Οί Άντωνίνοι, όπως έγινε λόγος πίο πάνω, είναι όλοι έπαρχιακής καταγωγής καί οί πίο πολλοί Ισπανικής. Αυτή ή καταγωγή τους, μά προπάντων ή έμπεδωμένη πιά άντίληψη γιά τήν χωρίς διακρίσεις ενότητα όλων τών έπαρχιών μέσα στο ένιαίο ρωμαϊκό κράτος, τούς όδηγήσε νά προφυλάξουν τίς συγκλητικές ειδικά έπαρχίες από τήν κακοδιοίκηση· μά καί γιά τίς αυτοκρατορικές τό ένδιαφέρον είναι μεγάλο, όπως μπορούμε νά συμπεράνουμε από τήν άλληλογραφία του Τραϊανού μέ τόν ειδικό άπεσταλμένο του στή Βιθυνία τής Μ. Άσίας, τόν Πλίλιο τό Νεώτερο. Τό ένδιαφέρον γιά τίς έπαρχίες κυρίως έκδηλώνεται στίς έπιθεωρήσεις πού ένεργεί ό ίδιος ό Άδριανός μέ μία μεγάλη σειρά περιοδείες σ' αυτές· έτσι π.χ. τό 121 - 126 μ.Χ. επισκέφτηκε τό σύνορο Ρήνου - Δούναβη, έφτασε στή Βρετανία, από εκεί στήν Ίσπανία, Μαυριτανία, γιά νά καταλήξει σέ μία μακρόχρονη παραμονή του στή Μ. Άσία καί τήν Έλλάδα. Τό 129 - 134 μ.Χ. επισκέφεται τίς άνατολικές έπαρχίες καί τήν Αίγυπτο. Σκοπός του ήταν ή ένημέρωση μέ προσωπική έπαφή γιά τήν έπαρχιακή διοίκηση, ή γνώση τών συνθηκών πού έπικρατούσαν καί ό έλεγχος μέ σκοπό τή βελτίωσή τους.

B. Έξωτερική πολιτική

Κύριο χαρακτηριστικό της είναι ή επέκταση καί σταθεροποίηση τών ρωμαϊκών συνόρων. Μέ τόν Τραϊανό τό ρωμαϊκό κράτος φτάνει στή μεγαλύτερη έκταση πού σημειώθηκε μετά τόν Αύγουστο. Στα μέσα του 2ου αι. μ.Χ. ύπολογίζεται ότι τό ρωμαϊκό κράτος έχει έκταση 1.700.000 τετραγωνικά μίλια περίπου:

▲ **B. Α. Άφρική.** Κρατιέται σταθερά ή Μαυριτανία ώς τό όροπέδιο του Άτλαντα καί άποκρούονται οί έπιδρομές τών άπομακρυσμένων φυλών τής Δ. Σα-

1. Conductor
2. Procurator

χάρας. Διατηρείται επίσης η Νουμιδία και στα χρόνια του Ἀδριανού επεκτείνεται τό ρωμαϊκό σύνορο πιο νότια και δυτικά από τή λίμνη Τριτωνίδα· στήν περιοχή αὐτή και σήμερα ἀκόμη σώζονται ερείπια ἀπό τά στρατόπεδα τῆς συνοριακῆς Λεγεώνας, ὅπως π.χ. ἡ ἔδρα (τό π ρ α ι τ ῶ ρ ι ο) τῆς ρωμαϊκῆς λεγεώνας στήν πόλη Λάμβαισα¹ στίς βόρειες πλαγιές τοῦ βουνοῦ Αὐρασίου .

▲ **Ἀνατολικά σύνορα.** Προσαρτήθηκε ἀπό τόν Τραϊανό τό βασιλεῖο τῆς Πετραίας (ἡ Ναβαταίας) Ἀραβίας, τῆς χερσονήσου Α. τῆς Αἰγύπτου μεταξύ τῆς Μεσογείου και τῆς Ἐρυθρᾶς Θάλασσας· εἶχε μεγάλη ἔμπορική σημασία, γιατί ἀπό κει περνοῦσαν τά καραβάνια πού διενεργοῦσαν τίς μεταφορές ἐμπορευμάτων ἀπό τήν ἀραβική ἔρημο και τήν Ἐρυθρά Θάλασσα στήν Παλαιστίνη. Ἡ Πετραία Ἀραβία ἀποτελεσε τήν ἐπαρχία Ἀραβία· ἡ περιοχή τῆς Δαμασκοῦ ἐνωματώθηκε μέ τή Συρία και κατασκευάστηκε ἀσφαλῆς ἔμπορικός δρόμος πού ἔνωσε τήν πόλη αὐτή μέ τόν Αἰλανικό κόλπο (σημ. Akaba).

Στόν Εὐφράτη ὁ Τραϊανός προσάρτησε τήν Ἀρμενία φτάνοντας ἔτσι στή Μεσοποταμία. Ὑστερα πέρασε τόν Εὐφράτη και ἔκτοπιζοντας τοὺς Πάρθους προχώρησε στήν κατάκτηση τῆς Μεσοποταμίας ὡς τόν Περσικό κόλπο· ἐκεῖ δημιούργησε νέα ἐπαρχία, τή Μεσοποταμία.

Μέ τίς κατακτήσεις αὐτές ὁ Τραϊανός φαινόταν ὅτι ἔδινε τήν ποθητή λύση στό πρόβλημα τῆς Ἀρμενίας και τοῦ βασιλείου τῶν Πάρθων πού ἀπασχολοῦσε τό ρωμαϊκό κράτος ἀπό τά χρόνια τοῦ Πομπήιου. Οἱ ἐνοχλήσεις ὁμως ἀπό τοὺς Πάρθους δέ σταμάτησαν και ὑποχρέωσαν τό φιλερηνικό Ἀδριανό σέ μιά σύμπτυξη τῶν συνόρων ἐκεῖ· ἀντίθετα ὁ Μάρκος Αὐρήλιος σταθεροποίησε πάλι τίς ρωμαϊκές θέσεις κατακτώντας τήν Κτησιφώντα και τή Σελεύκεια και ὀδηγώντας τίς ρωμαϊκές λεγεῶνες ὡς τή Μηδία, τό ἀκραῖο ἀνατολικό σημεῖο ἐπέκτασης.

▲ **Ἰουδαία.** Τήν προσωρινή σύμπτυξη τῶν ρωμαϊκῶν συνόρων στήν Ἀρμενία και Μεσοποταμία ἀπό τόν Ἀδριανό τήν ὑπαγόρευσε οἱ ἐξεγέρσεις τῶν Ἰουδαίων ἐπί τοῦ προκατόχου του Τραϊανοῦ· ἐκεῖνος τίς σταμάτησε, ἀλλά στά χρόνια τοῦ Ἀδριανοῦ ἀνανεώθηκαν κι ὁ αὐτοκράτορας ἀκολούθησε πολιτική βίαιης συγχώνευσης τῶν Ἰουδαίων στό ρωμαϊκό κράτος· ἔτσι μέ διάταγμά του καταργοῦσε τήν περιτομή και ἱδρυσσε στήν Ἱερουσαλήμ ἀποικία μέ τίτλο Αἰλίας Καπιτώλια· σύμφωνα μέ τήν ἀλλαγὴ αὐτή προβλεπόταν ἀνέγερση ἱεροῦ τοῦ Καπιτωλίου Δία στήν περιοχή τοῦ Ναοῦ τοῦ Σολομώντα. Οἱ Ἰουδαῖοι ἐπαναστάτησαν πάλι (134 μ.Χ.). Στήν ἀντιμετώπιση αὐτῆς τῆς νέας ἐξέγερσης οἱ Ρωμαῖοι ἐξόντωσαν ἕνα μεγάλο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Παλαιστίνης πού οἱ πληροφορίες τοὺς ἀνεβάζουν σέ 580.000. Ὁ ἔπανοικισμός τῆς Παλαιστίνης ἔγινε μέ ἑλληνίζοντες περίοικους· στοὺς ἐπιζώντες Ἰουδαίους ἀπαγορεύτηκε ἡ ἐπίσκεψη τῆς Ἱερουσαλήμ ἐκτός ἀπό μιά φορά τό χρόνο. Ἐπί Ἀντωνίνου καταργήθηκε ἡ ἀπαγόρευση τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ Ἰουδαϊκοῦ νόμου, διατηρήθηκε ὁμως ἡ ἀπαγόρευση τοῦ προσηλυτισμοῦ.

Ἐτσι ἐπικράτησε γιά τό μέλλον ἕνας ἰδιότυπος τρόπος συμβίωσης Ἰουδαίων

1. Δστ. Lambaesis·

καί Ρωμαίων. Σύμφωνα μ' αὐτόν οἱ Ἰουδαῖοι, στερημένοι πιά τήν πατρίδα καί τό κράτος τους, ἀσχοῦσαν τή λατρεία τους κι αὐτό τούς βοήθησε νά ἐπιζήσουν σάν ἰδιαίτερη ἐθνότητα.

▲ **Σύνορα τοῦ Δούναβη. Δακικοὶ πόλεμοι τοῦ Τραϊανοῦ. Προσάρτηση, ἀποικισμός καί ἐκρωματισμός τῆς Δακίας.** Ἐπί Δομιτιανοῦ οἱ Δακικὲς φυλές, πού κατοικοῦσαν πρὸς Β. τοῦ Κάτω Δούναβη, ὑπὸ τὴν ἄξια ἡγεσία τοῦ Δεκεβάλου παραβίαζαν τό ρωμαϊκὸ σύνορο ἐνεργώντας εἰσβολές καί μόνοι καί συμμαχώντας μὲ γερμανικὲς φυλές. Τὶς ἐπιδρομὲς αὐτὲς ἀντιμετώπισε ὁ Δομιτιανὸς κι ὁ πόλεμος ἐναντίον τους κατέληξε σέ εἰρήνη μὲ ἀμοιβαῖες παραχωρήσεις. Τότε ὀχυρώθηκε ἡ ἐκεῖ συνοριακὴ γραμμὴ μὲ μιὰ ἀλυσίδα στρατόπεδα κατὰ μῆκος τοῦ Δούναβη ἀπὸ τὴ σημερινὴ Βιέννη καί τὴ Βουδαπέστη μέχρι τὴ Βραβία.

Ἐν τῷ Τραϊανὸς προβλέποντας ἐπανάληψη τῶν δακικῶν ἐπιδρομῶν ἀρχίζει τό 101 μ.Χ. μιὰ προληπτικὴ ἐπίθεση ἐναντίον τοῦ Δεκεβάλου εἰσβάλλοντας στήν Τρανσυλβανία ἀπὸ τὶς διόδους τῶν Σιδηρῶν Πυλῶν τῶν Καρπαθίων. Οἱ πόλεμοι τοῦ Τραϊανοῦ ἐναντίον τῶν Δακῶν ἀπαθανατίστηκαν στήν ἀνάγλυφη διακόσμηση τοῦ ἀναμνηστικοῦ κίονα πού ἱδρυσε στὴ Ρώμη. Τό 102 μ.Χ. σημείωσε σημαντικὴ νίκη ἐναντίον τοῦ Δεκέβαλου κι ἔκλεισε μαζί του συγκαταβατικὴ εἰρήνη· ἔτσι τελείωσε ὁ Ἀ' Δακικὸς πόλεμος.

Τό 105 μ.Χ. ὁ Δεκέβαλος παραβίασε τὴ συμφωνία εἰρήνης εἰσβάλλοντας στὴ Μοισία κι αὐτὸ ἔδωσε ἀφορμὴ στό Β' Δακικὸ πόλεμο, πού ὑπῆρξε ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ μεγάλους πολέμους στὴ ρωμαϊκὴ ἱστορία. Ὁ Τραϊανὸς ἐπικεφαλῆς 12 λεγεῶνων (120.000 ἄνδρες περίπου) τὸν ἀπώθησε ἀπὸ τὴ Μοισία καί περῶντας τό Δούναβη νότια ἀπὸ τὶς Σιδηρὲς Πύλες τὸν νίκησε σέ λαμπρὴ νίκη· ὁ Δεκέβαλος αὐτοκτόνησε κι ὁ στρατὸς του παραδόθηκε. Ἡ Δακία ἔγινε ρωμαϊκὴ ἐπαρχία καί κατοικήθηκε ἀπὸ ἀποίκους τῶν παραδουνάβιων περιοχῶν καί τῆς Μ. Ἀσίας. Τὰ βόρεια σύνορα τῆς ἐπαρχίας αὐτῆς δέν ἦταν μὲ σαφήνεια καθορισμένα καί δύσκολα κρατήθηκε στὴ ρωμαϊκὴ ἐξουσία. Εἶχε ὅμως μεγάλη πολιτιστικὴ σημασία ἡ κατάκτηση αὐτῆ, γιατί οἱ μεγάλες αὐτὲς περιοχὲς ἀπὸ τὴ Δακία καί τὴν Παννονία ὡς τὴν Τρανσυλβανία ἐκρωματίστηκαν ἐντελῶς.

▲ **Μαρκομαννικοὶ πόλεμοι.** Ὁ Μάρκος Αὐρήλιος ἀντιμετώπισε στό Μέσο Δούναβη τὶς εἰσβολὲς τῶν Γερμανῶν Μαρκομάννων, Κουάβων καί τῶν Βανδάλων, πού κάνουν τώρα τὴν πρώτη τους ἐμφάνιση. Ἀπὸ τό 168 μ.Χ. τοὺς ἀντιμετώπιζε συνεχῶς μὲ μικρὰ διαλείμματα ὡς τό 180 μ.Χ. πού πῆθανε στὴ Βιέννη. Τελικὰ τοὺς ἀπώθησε ὀριστικά καί μάλιστα σχεδίαζε τὴν ἱδρυση ἐκεῖ δυὸ ἐπαρχιῶν. Μετὰ τό θάνατό του ὅμως χάθηκαν καί τὰ κατακτητικὰ του ὄνειρα· τό ρωμαϊκὸ σύνορο ξαναγύρισε πάλι κοντὰ στό Δούναβη σέ ἀπόσταση 10 μίλια ἀπ' αὐτόν.

▲ **Βρετανία.** Ἡ ρωμαϊκὴ κατάκτηση τῆς Βρετανίας ἔγινε ἐπὶ Βεσπασιανοῦ καί Δομιτιανοῦ ἀπὸ τό Σέξτιο Φροντίνο καί προπάντων τό Γναῖο Ἀγρίκολα· κατακτήθηκε ἡ κοιλὰδα τῆς Ἰόρκης, ἡ Οὐαλλία καί ἡ κατάκτηση προωθήθηκε μέσα στὴ Σκωτία (82 - 83 μ.Χ.). Ὁ Ἀγρίκολας μελετοῦσε εἰσβολὴ στὴν Ἰρλανδία, ἀλλὰ ὁ Δομιτιανὸς ματαίωσε τὴν πραγματοποίησι τῶν σχεδίων του. Τό

κατακτημένο βρετανικό έδαφος διατηρήθηκε σταθερά με τρεις ρωμαϊκές λεγεῶνες και με μία αξιόλογη όχυρωματική γραμμή από φρούρια.

Στις αρχές τῆς βασιλείας τοῦ Ἀδριανοῦ ἐκκενώθηκαν ἀπὸ τὶς ρωμαϊκὲς δυνάμεις τὰ φρούρια. Ὑστερα ἀπὸ μίαν βρετανικὴ ἐξέγερση ἡ ρωμαϊκὴ κατάκτηση ἀποκαταστάθηκε πάλι καὶ νέο ἀμυντικὸ σύστημα κατασκευάστηκε πού τὸ ἐπιθεώρησε προσωπικὰ ὁ ἴδιος ὁ Ἀδριανὸς σὲ μίαν ἀπὸ τὶς περιοδεῖες του. Αὐτὸ τὸ τεῖχος τοῦ Ἀδριανοῦ ἦταν ἀπὸ τὰ πιὸ ἀρτια τῆς ρωμαϊκῆς ἄμυνας (17 μικρὰ φρούρια, πενήντα ἄλλοι χῶροι στρατωνισμοῦ καὶ μίαν μεγάλη σιταποθήκη). Ὁ αὐτοκράτορας Ἀντωνίνος, ὕστερα ἀπὸ μίαν νέα ἐξέγερση, κατασκεύασε νέα όχυρωματικὴ γραμμὴ πού πλεονεχτοῦσε ἀπέναντι στὴ γραμμὴ τοῦ Ἀδριανοῦ, γιατί εἶχε λιγότερο μήκος, δηλ. 36 μίλια ἀντὶ 73.

3 Ο ΡΩΜΑΪΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΑΚΜΗΣ

1. Ὁ στρατὸς στὸν προορισμὸ του. Ἀσφάλεια, τάξη καὶ εἰρήνη ἐπικρατοῦν ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη. Ἐξω ἀπὸ τὰ σύνορα κάθε διάθεση τῶν «βαρβάρων» νὰ ἐπιτεθοῦν παραλύει. Μέσα στὰ σύνορα παραλύει ἐπίσης κάθε διάθεση τῶν ὑποταγμένων λαῶν νὰ διεκδικήσουν τὴν ἐλευθερία τους. Γιά πρώτη φορά ὑποχρέωσε ἡ ρωμαϊκὴ κατάκτηση τοὺς λογῆς λογῆς λαοὺς τῆς Μεσογείου νὰ ἐνωθοῦν μὲ τὴ βία.

Ἡ ἐνότητα αὐτὴ, ὅσο κι ἂν εἶχε γεννηθεῖ ἀπὸ τὴν κατάκτηση, τὴν καταπίεση καὶ τὴν ἐκμετάλλευση, εἶναι βέβαιο πὼς τελικὰ ὠφέλησε αὐτοὺς τοὺς λαοὺς — καὶ προπάντων τῆς Δύσης —, γιατί τοὺς ὁδήγησε σὲ ἀνώτερο πολιτισμὸ.

Ὅλες αὐτὲς οἱ ἐπαρχίες εὐεργετήθηκαν, ὅπως εἶπαμε, ἀπὸ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν αὐτοκρατόρων τῆς ἀκμῆς. Τοὺς ἀναγνωρίστηκε ὁ οἰκονομικός, στρατιωτικός καὶ πολιτικός ρόλος πού ἐπαιξαν στὴν προκοπὴ τοῦ κράτους καὶ πάρθηκαν πολλὰ διοικητικὰ καὶ φορολογικὰ μέτρα πού καλυτέρευαν τὴ θέση τους. Τὸ πιὸ ἐντυπωσιακὸ μέτρο, λίγα χρόνια μετὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ, ἦταν νὰ παραχωρήσει ὁ αὐτοκράτορας *Καρακάλλας* σὲ ὅλους τοὺς ἐλεύθερους κατοίκους τῶν ἐπαρχιῶν τὴν ιδιότητα τοῦ *Ρωμαίου πολίτη* (212 μ.Χ.). δηλαδὴ ὅλοι οἱ ἐλεύθεροι κάτοικοι τῆς αὐτοκρατορίας πολιτογραφήθηκαν Ρωμαῖοι πολῖτες.

Ἀπὸ τότε σβήστηκε κάθε διάκριση ἀνάμεσα στοὺς κατοίκους τῆς Ἰταλίας καὶ στοὺς κατοίκους τῶν ἐπαρχιῶν. Οἱ δυτικὲς ἐπαρχίες ἐκρωμαίστηκαν ὁλοτέλα στὴ συμπεριφορά καὶ στὴ γλῶσσα.

2. «Ρωμαϊκὴ εἰρήνη». Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι οἱ Ρωμαῖοι πραγματοποίησαν γιά πρώτη φορά στὴν ἱστορία ἐκεῖνο πού εἶχε ἐπιδιώξει ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος: *ἐ ν α π α γ κ ὸ σ μ ι ο κ ρ ἄ τ ο ς*: Αὐτὸ εἶναι ἡ μεγαλύτερη ὑπηρεσία πού πρόσφεραν στὸν πολιτισμὸ. Μέσα στὰ σύνορα αὐτοῦ τοῦ κράτους δημιουργήθηκαν, γιά μίαν μερίδα τῶν κατοίκων του, συνθήκες ὑλικῆς ἀνεσης. Ἄνθισε τὸ ἐμπόριο καὶ ἡ βιοτεχνία, μὰ ἄνθισε καὶ ἡ γεωργικὴ παραγωγή, γιατί τὸ παγκόσμιο κράτος ρύθμιζε κάπως καὶ σχεδίασε τί θὰ καλλιεργεῖ ἡ κάθε ἐπαρχία.

Ένα άπεράντο και πυκνό δίκτυ από καλούς δρόμους άνοιχτηκε από Άνατολή σέ Δύση και τά έμπορικά καραβάνια κυκλοφορούν άνετα, δίχως τό φόβο του ληστή. Τίς θαλάσσιες έπίσης μεταφορές τών έμπορευμάτων δέν τίς σκιάζει ό φόβος του πειρατή. Η εύφορη γή του Νείλου και ή ύπόλοιπη Β. Άφρική, χάρη στα μεγάλα άποξηραντικά και άρδευτικά έργα, τροφοδοτούν μέ σιτάρι τήν Ιταλία και αύτή, μέ τή σειρά της, στέλνει παντού τά φρούτα, τίς έλιές και τό κρασί της. Οί δυτικές έπαρχίες προσφέρουν μέταλλα. Μεγάλα έμπορικά κέντρα και λιμάνια στήν Άνατολή και στή Δύση εμφανίζονται πολύ ζωηρή οικονομική κίνηση. Ξεχωρίζουν ή Άλεξάνδρεια, ή Ώστία, τό λιμάνι τής Ρώμης, ή Έφεσσος, Ρόδος κ.ά.

3. Ένότητα πολιτισμού. Η ένότητα τών λαών έφερε ένα κοινό τρόπο ζωής και σκέψης, δηλαδή έναν κοινό πολιτισμό. Ο πλούτος, ή τάξη και ή ευνομία τής «ρωμαϊκής ειρήνης» συγκολλούν και συγχωνεύουν τούς λαούς. Κυκλοφορούν έλεύθερα οί ιδέες, οί μόδες, οί τεχνотροπίες, οί συνήθειες και άρχίζει νά καθιερώνεται ή λατινική γλώσσα στή Δύση και ή έλληνική στήν Άνατολή.

Τά μεγάλα έμπορικά κέντρα του ρωμαϊκού κράτους γίνονται τά χωνευτήρια όπου άνακατεύονται οί παλαιοί έθνικοί πολιτισμοί, για νά βγει ένας καινούριος, ένας πολιτισμός όλου του κόσμου, ένας κοσμοπολιτισμός έλληνορωμαϊκός.

4. Ρωμαϊκός νόμος. Ο κοσμοπολιτισμός αύτός έγινε αυτόματα. Οί Ρωμαίοι δέν τόν επιδίωξαν συνειδητά. Άπλώς έδειχναν άνοχή σέ ό,τι ή ιστορία τούς έτοίμαζε, χωρίς οί ίδιοι νά τό καταλαβαίνουν.

Στήν ένότητα βοήθησε πολύ ή ικανότητα πού είχάν πάντοτε οί Ρωμαίοι νά βάζουν τάξη ανάμεσα στους ανθρώπους μέ τό νόμο. Ο ρωμαϊκός νόμος, πού ρύθμιζε και τήν πιό μικρή λεπτομέρεια στίς σχέσεις τών ανθρώπων, διαδόθηκε παντού και έγινε μία γερή συγκολλητική δύναμη, πού έδесе σέ άράγιστο σύνολο τά άτομα και τούς λαούς. Ήταν ένα πολύτιμο δώρο τών Ρωμαίων στους ανθρώπους, και αυτό προπάντων ήταν πού ζήλευαν όσοι λαοί ζούσαν κοντά στα σύνορά τους.

5. Γράμματα - Τέχνη - Σκέψη. Άν όμως ό νόμος και ό τρόπος νά εξασφαλίζεται εξαιρετική άμυνα και διοίκηση είναι προσφορές τών Ρωμαίων στον καινούριο κόσμο πού δημιουργείται, ό πνευματικός πολιτισμός του κόσμου είναι κυρίως έλληνικός. Στήν τέχνη επικρατεί ή συνήθεια νά μιμούνται τά πρότυπα πού βλέπουν στίς μεγάλες έλληνιστικές πόλεις. Σύμφωνα μ' αυτά έξωραίζουν τή Ρώμη και τά άλλα κέντρα τους, μόνο πού τό γούστο τους δέν είναι έξίσου λεπτό λογαριάζουν για ώραίο ό,τι έντυπωσιάζει μέ τόν ογκο του.

Η ίδια μίμηση επικρατεί και στή λογοτεχνία. Προπάντων όμως ή έλληνική γλώσσα καθιερώνεται σάν ισότιμη μέ τή λατινική. Έπειδή είχε επικρατήσει από πριν στίς χώρες τής Άνατολής σάν κοινό όργανο συνεννόησης, άναγνωρίζεται τώρα και από τούς Ρωμαίους και γίνεται άπ' αυτούς τόσο εύπρόσδεκτη, ώστε πολλοί Ρωμαίοι και έπαρχιώτες λόγιοι, χρησιμοποιούν μόνο αύτή. Άκόμη και ένας μεγάλος αυτοκράτορας, ό Μάρκος Αύρήλιος, τό βρήκε πολύ φυσικό νά γράψει τά φιλοσοφικά του βιβλία στα έλληνικά.

‘Ολοφάνερη είναι αυτή τήν εποχή ή επίδραση τῶν Ἑλλήνων στή σκέψη τῶν Ρωμαίων. Οἱ ἀνώτερες τάξεις καί οἱ καλλιεργημένοι Ρωμαῖοι ζητοῦσαν μέ τή φιλοσοφία νά δώσουν μιά ἱκανοποιητική λύση στά προβλήματα τῆς ζωῆς. Τούς ἀπασχολοῦσε πάνω ἀπό ὅλα τό πρόβλημα τῆς εὐτυχίας τοῦ ἀνθρώπου.

Δυό φιλοσοφίες, μέ ἑλληνική καταγωγή καί οἱ δυό, εἶχαν τότε μεγάλη διάδοση στούς κύκλους τῶν εὐπόρων καί καλλιεργημένων: α. ἡ Στωική, πού ὑποστήριζε πῶς, γιά νά φτάσουν οἱ ἄνθρωποι στήν εὐτυχία, πρέπει νά κάνουν πάντα τό καλό, νά βλέπουν ὅλους τούς ἀνθρώπους σάν ὁμοίους τους καί νά δέχονται τά βάσανα τῆς ζωῆς σάν ἀνάγκη φυσική καί β. ἡ Ἐπικουρεῖα, πού ὑποστήριζε πῶς ὁ καλύτερος τρόπος εἶναι νά ζητοῦν οἱ ἄνθρωποι μέσα στή ζωή τήν ἀπόλαυση, ἀναμετρώντας ὁμως ἀπό πρῖν προσεχτικά αὐτή τήν ἀπόλαυση, ὥστε νά μήν εἶναι μικρότερη ἀπό τίς πίκρες, πού θά τήν ἀκολουθήσουν ἴσως καί τέτοια εἶναι ἡ πνευματική ἀπόλαυση. Καί οἱ δυό, ἐνῶ φαίνονται ἀντίθετες, στό βάθος συμφωνοῦν σ’ ἓνα σημεῖο: ὅλα τελειώνουν γιά τόν ἄνθρωπο μέ τό θάνατό του· πέρα ἀπό τόν τάφο δέν ὑπάρχει καμιά ἐλπίδα νά συνεχιστεῖ ἡ ζωή καί νά βροῦν τό δίκιο τους οἱ κατατρεγμένοι σ’ αὐτό τόν κόσμο.

6. Θρησκείες τῆς Ἀνατολῆς. Αὐτές ὁμως οἱ φιλοσοφικές ἰδέες ἦταν δύσκολο νά παρηγορήσουν τά ἑκατομμύρια τῶν ἀνθρώπων, καί εἰδικά τῶν λαϊκῶν στρωμάτων. Σ’ αὐτά δέν εἶχαν πέραση οἱ ἑλληνιστικές φιλοσοφικές ἰδέες, ἀλλά οἱ ἀνατολικές θρησκείες τῆς Φρυγίας, τῆς Συρίας καί προπάντων τῆς Περσίας (ὁ Μιθραϊσμός) καί τῆς Αἰγύπτου (ἡ λατρεία τῆς Ἴσιδος), γιατί ἔφερναν τήν ἐπαγγελία μιᾶς πιο εὐτυχισμένης ζωῆς μετά τό θάνατο, καί ὑπόσχονταν ὅτι ὅσοι ἀδικήθηκαν καί βασανίστηκαν σ’ αὐτό τόν κόσμο θά ἔβρισκαν τότε δικαιοσύνη.

1

Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ

● Μιά μοναρχική δημοκρατία γεννιέται, πού στηρίζεται στή δύναμη του στρατού. Είναι τό πολίτευμα του πρώτου άνδρος, του αὐτοκράτορα.

● Ὁ Αὐγούστος κάνει τό στρατό στήριγμα του νέου πολιτεύματος καί τῶν συνόρων.

● Ἐπέκταση καί σταθεροποίηση τῶν συνόρων ἀπό τόν Αὐγούστο, πού εἶναι κυρίως εἰρηνικός κυβερνήτης.

● Γίνεται προσπάθεια ἐπιστροφῆς τῶν Ρωμαίων στίς παλιές τους παραδόσεις· μεγάλοι συγγραφείς καί ποιητές προσφέρουν τίς ὑπηρεσίες τους στό μεγαλεῖο του κράτους.

Παίρνονται σοβαρά μέτρα:

- γιά τήν ἐδραίωση τῆς κρατικῆς ἐξουσίας καί διοίκησης,
- γιά τήν πόλη τῆς Ρώμης,
- γιά τήν ὀργάνωση του στρατού.

2

ΜΕ ΤΟ ΝΕΟ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ ΚΥΛΟΥΝ ΔΥΟ ΑΙΩΝΕΣ

● Ἐνα δύσκολο στοιχεῖο στό νέο πολίτευμα εἶναι οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στόν πρώτο, δηλ. τόν αὐτοκράτορα, καί στή Σύγκλητο.

● Ὁ ρόλος τῶν ἐπαρχιῶν γιά τή Σύγκλητο καί τήν αὐτοκρατορική ἐξουσία γίνεται πιό οὐσιαστικός.

● Ἡ «Ἰουλιο - Κλαυδιανή» δυναστεία (14 - 68 μ.Χ.)· οἱ περισσότεροι αὐτοκράτορες εἶναι μέτριοι καί ἀνάξιοι.

● Γιά ἕνα χρόνο (68 - 69 μ.Χ.) τό ρωμαϊκό κράτος ξαναβρίσκεται μπροστά στόν κίνδυνο νέας σειρᾶς ἐμφύλιων πολέμων.

● Οἱ Φλάβιοι (69 - 96 μ.Χ.). Οἱ πρώτοι αὐτοκράτορες ἀπό τήν περιοχή τῆς Ἰταλίας. Βεσπασιανός - Τίτος - Δομιτιανός.

● Ἡ ἐποχή τῆς μεγάλης ἀκμῆς (96 - 192 μ.Χ.). Οἱ αὐτοκράτορες ἀπό τίς ἐπαρχίες. Οἱ Ἀντωνίνοι Νέρβας - Τραϊανός - Μάρκος Αὐρήλιος - Κόμμοδος.

● Τά σύνορα στήν περίοδο τῆς δυναστείας αὐτῆς ἀπλώνονται καί φτάνουν στήν μεγαλύτερή τους ἔκταση ἐπί Τραϊανου (Πετραία Ἀραβία, Ἀρμενία, περιορισμός τῶν Πάρθων, ὑποταγή τῶν Ἰουδαίων, Δακικοί καί Μαρκομαννικοί πόλεμοι).

● Στο έσωτερικό στερεώνεται ή εξουσία του αυτοκράτορα, τό κύρος τῆς Συγκλήτου μεγαλώνει καί ἐπικρατεῖ συνεννόηση μεταξύ τους. Παίρνουνται πολλά μέτρα κοινωνικῆς πρόνοιας, ὀργανώνεται ἡ δημοσιονομική πολιτική καί, τό κυριότερο, ἐπιδεικνύεται εἰδικό ἐνδιαφέρον γιά τίς ἐπαρχίες.

Ο ΡΩΜΑΪ-ΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΑΚΜΗΣ

● Τά σύνορα τοῦ κράτους ἀπλώνονται καί ὁ στρατός πιά βρίσκει τόν ἀληθινό προορισμό του, τή φρούρησή τους.

● Τό πιό μεγάλο κατόρθωμα τῶν Ρωμαίων εἶναι ἡ ἐνότητα τοῦ μεσογειακοῦ κόσμου.

● Στοῦ ἀπέραντο κράτος τους βασιλεύει εἰρήνη, ἀσφάλεια, τάξη. Αὐτά βοηθοῦν στήν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου καί τῆς παραγωγῆς ἀφθονων ἀγαθῶν. Ἡ οἰκονομική πρόοδος ἐνώνει ἀκόμη περισσότερο τοὺς λαούς. Αὐτό λέγεται «Ρωμαϊκή εἰρήνη».

● Ἡ πολιτική καί οἰκονομική ἐνότητα φέρνει καί ἐνότητα στόν τρόπο ζωῆς καί σκέψης. Δημιουργεῖται παντοῦ ἕνας ὁμοιος πολιτισμός. Εἶναι ἑλληνορωμαϊκός στίς τέχνες, στά γράμματα καί στή σκέψη. Γιά νά συνεννοοῦνται οἱ λαοί μεταξύ τους χρησιμοποιοῦν ἰσότιμα τή λατινική καί τήν ἑλληνική γλῶσσα. Οἱ θρησκευτικές ἰδέες ὁμως πού κυκλοφοροῦν ἔρχονται ἀπό τίς ἀνατολικές χῶρες.

Νά συγκρατηθοῦν στή μνήμη:

ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ

— μοναρχική δημοκρατία
— ρωμαϊκή εἰρήνη — χρυσή ἐποχή τῆς Ρώμης — ἐκρωμαϊσμός τῶν ἐπαρχιῶν
— ρωμαϊκό σύνορο — ἱμπεράτωρ — αὐγουστος — ἀνθύπατος — πραιτώριο — πραιτωριανοί — πρῶτος πολίτης τοῦ κράτους — μέγιστος ποντίφηξ — συμβούλιο τοῦ αυτοκράτορα — ἀποθέωση — κοσμοπολιτισμός — αυτοκρατορική θρησκεία — οἰκουμένη θρησκεία — κολωνοί.

ΟΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ

Αὐγουστος	30π.Χ. - 14 μ.Χ.
Συνεχιστές του	14 - 68 μ.Χ.
Φλάβιοι	69 - 96 μ.Χ.
Ἄντωνίνοι	96 - 192 μ.Χ.
Α' Δακικός πόλεμος	101 - 102 μ.Χ.
Προσάρτηση Πετραίας Ἀραβίας ἀπό τόν Τραϊανό	105 μ.Χ.
Β' Δακικός πόλεμος	105 - 107 μ.Χ.
Προσάρτηση Ἀρμενίας ἀπό τόν Τραϊανό	114 μ.Χ.
Περιοδεῖες Ἀδριανοῦ στίς ἐπαρχίες	121 - 126 μ.Χ. καί 129 - 134 μ.Χ.
Ἰουδαϊκός πόλεμος	131 - 134 μ.Χ.
Μαρκομαννικοί πόλεμοι	167 - 178 μ.Χ.

Κείμενα

1. Έγκώμιο του Αύγουστου.

Ὁ Φοῖβος, τῆ στιγμῆ πού ἤμουν ἔτοιμος νά τραγουδήσω γιά μάχες καί κουρσεμένες πολιτεῖες, μοῦ ἔδωσε μέ τή λύρα προσταγή νά μὴν ἀνοίξω πανιά γιά τό Τυρρηνικό πέλαγος. Ὁ αἰώνας σου, Καίσαρά¹ μου, καί τὰ περιβόλια γέμισε μέ περισίτους καρπούς, καί τίς σημαῖες ἀπό τῶν περήφανων Πάρθων τίς πόρτες τίς πῆρε καί τίς ἔστησε στό Δία τοῦ Καπιτωλίου μας. Διπλομαντάλωσε τό νάο τοῦ Ἰανοῦ, γιατί ἀπόλειψαν πιά οἱ πόλεμοι, καί στήν ἀναρχία πού καταφρονεῖ τήν τάξη καί τό νόμο, ἔβαλε χαλινάρια καί ἔδωσε τέλος στό κακό. Ξανάφερε τοὺς παλαιούς τρόπους πού μεγάλωσαν τό λατινικό ὄνομα, τήν ἰταλική δύναμη καί φήμη· τό μεγαλεῖο τοῦ κράτους πού ἀπλώθηκε ἀπό Ἀνατολή σέ Δύση. Τώρα πού φυλάει τό κράτος ὁ Καίσαρ οὔτε ἡ ἀδελφοκτόνα μακρία οὔτε ἡ βία θά διώξει τή γαλήνη οὔτε ἡ λύσσα τοῦ πολέμου πού ἀκονίζει τά σπαθιά καί σπέρνει τίς ἔχθρες στίς δυστυχησμένες πολιτεῖες. Οὔτε ὅσοι πίνουν νερό ἀπό τό βαθύ Δούναβη² ἀψηφῆσουν τό νόμο τοῦ Καίσαρα οὔτε οἱ Γέτες οὔτε οἱ Σῆρες² ἢ οἱ ἄπιστοι Πέρσες οὔτε αὐτοὶ πού γεννήθηκαν κοντά στόν Τάναη ποταμό.

ΟΡΑΤΙΟΣ

(Ὡδές βιβλ. 4, 15 Μετάφραση)

2. Ὁ Βεσπασιανός, ἕνας αὐτοκράτορας μέ δημοκρατικούς τρόπους.

Νά πῶς φερνόταν στή ζωῆ του: Στό παλάτι ἔμεινε λίγο· τόν περισσότερο καιρό τόν περνοῦσε στοὺς κήπους πού ὀνομάζονταν Σαλούστιοι κι ἐδῶ δεχόταν τόν καθένα κι ὄχι μόνο τοὺς συγκλητικούς. Μέ τοὺς στενοὺς του φίλους συνεργαζόταν, πρὶν σηκωθεῖ ἀκόμη ἀπὸ τό κρεβάτι, καί ἀπὸ τὰ ξημερώματα ἔβλο τόν χαιρετοῦσαν στό δρόμο. Οἱ πόρτες τοῦ παλατιοῦ ἦταν ἀνοιχτές ὅλη μέρα καί κανένας φρουρός δέν ἦταν τοποθετημένος σ' αὐτές. Τίς συνεδριάσεις τῆς Συγκλήτου τίς παρακολουθοῦσε ταχτικά καί συνεργαζόταν μαζί της σέ ὅλα τὰ ζητήματα καί πολλές φορές δίκαιζε μέσα στήν ἀγορά. Ὅσα δέν μπορούσε ἀπὸ τὰ γεράματα νά ἀνακοινώσει ὁ ἴδιος ἢ καί ὅσα ἀπουσιάζοντας τὰ παράγγελε στή Σύγκλητο, πρόσταζε συνήθως νά διαβάζονται ἀπὸ τοὺς γιούς του, θέλοντας καί μέ τόν τρόπο αὐτό νά τήν τιμῆσει.

Συχνά ἔτρωγε μαζί μέ τοὺς συγκλητικούς καί συναναστρεφόταν μέ τοὺς ἄλλους πολίτες. Πολλές φορές κι ὁ ἴδιος ἔτρωγε στά σπίτια τῶν στενῶν του φίλων. Καί γενικά γιά τή φροντίδα τοῦ κράτους τόν θεωροῦσαν αὐτοκράτορα, σέ ὅλα τὰ ἄλλα ὅμως ἦταν ἕνας ἀπλὸς ἄνθρωπος, πού οἱ τρόποι του δέν ξεχώριζαν ἀπὸ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καί μάλιστα τοῦ ἄρесе νά κάνει λαϊκὰ ἀστεῖα καί εὐχαρίστως δεχόταν νά τοῦ κάνουν.

ΔΙΩΝ Ο ΚΑΣΣΙΟΣ

(Ρωμαϊκὴ Ἱστορία - Ἐπιτομὴ Βιβλ. 65 § 10, 4. Μετάφραση)

1. Εἶναι ὁ Αὐγουστος

2. Σῆρες = ἔθνος κοντά στίς Ἰνδίες.

MONUMENTUM ANCYRANUM

['Αποσπάσματα¹]

Μεθρμηνευμένα υπεγράφησαν πράξεις τε
καὶ δωρεαὶ Σεβαστοῦ θεοῦ, ἃς ἀπέλειπεν ἐπὶ
Ρώμης ἐνκεχαραγμένας χαλκαῖς στήλαις δυσίν.

- I C. 1 Ἐτῶν δεκαε[ν]νέα ὧν τό στράτευμα ἐμῆι γνώμῃ καὶ
ἐμοῖς ἀν[αλ]ώμασιν ἤτοι[μασα], δι' οὗ τὰ κοινὰ πρά-
γματα [ἐκ τῆς τ[ῶ]ν συνο[μοσα]μένων δουλήας
[ἦλεν]θ[έ]ρωσα. Ἐπὶ ο]Ις ἡ σύνκλητος ἐπαινέσσα
[με ψηφίσμασι] προσκατέλεξε τῆι βουλῆι Γαῖω Πα[νσ]α
[καὶ Αἰλίω Ἰρτίω ὕ]π[ά]το[ι]ς, ἐν τῆι τάξει τῶν ὑπα[ευσ]α-
[των τ]ο[ῦ] σ[υ]μβου]λεύειν δοῦσα, ράβδον[ς] τέ μοι ἔδωκεν.
[περ]ὶ τὰ δημόσια πράγματα μὴ τι βλαβῆι, ἐμοὶ με-
[τὰ τῶν ὑπά]των προνοεῖν ἐπέτροπεν ἀντὶ στρατηγοῦ
[ὄντι. § Ὁ δ]ὲ δ[η]μος τῶι αὐτῶι ἐνιαυτῶι, ἀμφοτέρων
[τῶν ὑπάτων ἐν π]ολέμοι πεπτω[κ]ό[τ]ων, ἐμέ ὑπα-
[τον ἀπέδειξ]εν καὶ τὴν τῶν τριῶν ἀνδρῶν ἔχον-
[τα ἀρχὴν ἐπὶ] τῆι καταστάσει τῶν δ[η]μοσίων προ-
[γμάτων] ε[ἵ]λατο].
- C. 2 [Τούς τόν πατέρα τόν ἐμόν φονεύ]σ[α]ν[τ]α[ς] ἐξώρισα κρί-
[σεσιν ἐνδύ]κοις τειμω[ρ]ησάμ[εν]ος αὐτῶν τό
[ἀσέβημα κ]αὶ [με]τὰ ταῦτα αὐτοῦς πόλεμον ἐ-
[πιφέροντας τῆι πα]τ[ρ]ίδι δις ἐνείκησα παρατάξει.
.....
- II C. 4 Δις ἐπὶ κέλητος ἐθριάμβεσσα], τοῖς [ἐ]φ' ἄρματος, εικο-
σά[κ]ις καὶ ἄπαξ προσηγορεύθην αὐτο]κράτωρ, τῆς
[συνκλήτου ἐμοὶ πλείους θριάμβου]ς ψηφισ[α]μέ-
νης, ὧν πάντων ἀπεσχόμην. Ἀπὸ τῶν ράβδ[ων] τὴν [δάφνην
ἀπέθηκα ἐν τῶι Καπιτωλίωι, τὰ]ς εὐχάς, [ἃς ἐν]-
τῶ[ι] πολέμοι ἐκάστωι ἐποισάμην, ἀποδ]οῦς. [Διὰ τὰς ἐμὰς
πράξεις ἢ τὰς τῶν πρεσβευτῶν τῶν ἐ]μ[ῶ]ν ἃς αἰσίοις
οἰονοῖς καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν] κατώρθω-

1. Ἀποσπάσματα ἀπὸ τὴν Ἐπιγραφή τῆς Ἀγκυρας, τῆς ἐπαρχίας Γαλατίας τῆς Μ. Ἀσίας [= Ἀγκυρανὸ Μνημεῖο = Monumentum ancyranum]: εἶναι διγλωσση (σὴ Λατινικὴ γλώσσα μὲ ἑλληνικὴ μετάφραση)· παρόμοια βρέθηκε στήν Ἀπολλωνία (μόνο σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση) καὶ ἄλλη στήν Ἀντιόχεια τῆς Πισιδίας. Τὴν καλύτερη ἔκδοσιν ἔκανε ὁ ἱστορικός Mommsen τὸ 1865 [Res gestae divi Augusti ex monumentis Ancyrano et Apolloniensi]: ἀντίγραφα τέτοια ὑπῆρχαν πολλὰ καὶ σὲ πολλὰ μέρη τῆς αὐτοκρατορίας. Τὸ πρωτότυπο τοποθετήθηκε γιὰ πρώτη φορά στή Ρώμῃ μπροστὰ στό Μαιουσιεῖο πού ὁ ἴδιος ὁ Αὐγουστος ἔδρυσεν γιὰ τόν ἐαυτοῦ στοῦ πεδίο

3. Ἡ ἐπιγραφή τῆς "Αγκυρας.

Ἀκολουθοῦν πιό κάτω σέ μετάφραση πράξεις καί δωρεές τοῦ Σεβαστοῦ θεοῦ, πού τίς ἄφησε στή Ρώμη χαραγμένες σέ δύο χάλκινες στῆλες.

1

[Πρώτες πράξεις -
πρώτα ἀξιώματα]

I. C. 1. Σέ ἡλικία δεκαεννέα ἐτῶν μέ δική μου γνώμη καί δικές μου δαπάνες ἐτοίμασα τό στράτευμα μέ τό ὅποιο ἀπάλλαξα τήν πολιτεία ἀπό τήν ἀπειλή νά ὑποδουλωθεῖ στά σχέδια τῶν συνωμοστῶν. Ἀνταμείβοντας αὐτό ἡ σύγκλητος μέ ψήφισμά της μοῦ ἀπένειμε ἔπαινο καί μέ διόρισε μέλος τῆς βουλῆς μαζί μέ τούς ὑπάτους Γάιο Πάνσα καί Αὔλο Ἴρτιο παραχωρώντας μου τήν [ὑπατική δικαιοδοσία] ἐπί πλέον μοῦ ἔδωσε τά ὑπατικά ἐμβλήματα. Καί μοῦ ἀνάθεσε μαζί μέ τούς ὑπάτους, ἄν καί δέν εἶχα ἀσκήσει στρατηγική ἐξουσία, νά φροντίζω γιά τήν ἀσφάλεια τοῦ κράτους [= ne quid respubica detrimenti capiat]. Κι ὁ δῆμος τόν ἴδιο χρόνο, ἐπειδή κι οἱ δύο ὑπατοὶ σκοτώθηκαν σέ πόλεμο, μέ ἀνέδειξε ὑπατο καί μοῦ ἐνέκρινε τή συμμετοχή μου στήν τριανδρία μέ σκοπό τή ρύθμιση τῶν δημόσιων πραγμάτων. Τούς δολοφόνους τοῦ πατέρα μου καταδίκασα σέ ἐξορία χρησιμοποιοῦντας τά ἔνδικα μέσα ἐναντίον τοῦ [ἀσεβοῦς] ἐγκλήματός τους κι ὅταν αὐτοὶ κήρυξαν πόλεμο ἐναντίον τῆς πατρίδας δύο φορές τούς νίκησα ἐκ παρατάξεως.

. . . . .

2

[Θερίμβοι - Τιμητικές διακρίσεις - Ἀρνηση ἀποδοχῆς δημοσίων ἀξιωμάτων]

II. C. 4 Δυὸ φορές τέλεσα θριάμβο πάνω σέ κέλητα, τρεῖς πάνω σέ ἄρμα, εἴκοσι μία φορές μοῦ δόθηκε ὁ τίτλος τοῦ αὐτοκράτορα, κι ἡ σύγκλητος μοῦ παραχώρησε ἀκόμη περισσότερους θριάμβους κι ἐγώ τούς ἀρνήθηκα ὅλους. Τήν ὑπατική δάφνη τῆς νίκης ἀφιέρωσα στό Καπιτώλιο, τίς εὐχές, πού σέ κάθε πόλεμο χωριστά ἔκαμα στούς θεούς, τίς ἐκπλήρωσα. Γιά ὅσα κατόρθωσα μέ τή βοήθεια τῶν θεῶν καί κατά ξηράν καί κατά θάλασσα πενήντα μία φορές ἡ σύγ-

τοῦ Ἄρεως τό 28 π.Χ. Στήν ἐπιγραφή ἀπαριθμοῦνται οἱ πράξεις κι οἱ δαπάνες πού ἔκανε ὁ Ὀκταβιανός γιά τό Ρωμαϊκό κράτος καί τό λαό. Τά ἀποσπάσματα προέρχονται ἀπό τήν ἔκδοση: *Scriptores Graeci et Latini jussu Beniti Mussolini Consilio R. Academiae Lynceorum editi-Romae*. CIO IO CCCC XXXVII ἔκδ. *Concepta Barini*. [Ὁ πλήρης τίτλος τῆς ἐπιγραφῆς: *Res gestae divi Augusti quibus orbem terrarum imperio populi romani subiecit et impensae quas in rem publicam populumque romanum fecit*].

σα, π[εντ]ηκοντάκις [καί] πεντά[κις ἐψ]ηφίσατο ἡ σύ[νκλητ]ος θεοῖς δεῖ[ν]θύεσθαι. [Ἡμ]έραι οὖν αὐ-
 [τα]ι ἐ[κ συν]ν[κλήτου] δ[ό]γμα[το]ς ἐγένοντο δ[ε]κα[κ]όσια ἐνενή-
 [κοντα]. Ἐν [τ]οῖς ἑμοῖς [θ]ριάμβοις [πρὸ τοῦ] ἑμοῦ ἀρ-
 [ματος βασι]λεῖς ἢ [βασιλέων παῖ]δες [προήχθ]ησαν
 ἐννέα. § [Ἐ]πάτ[ε]υ[ον] τρεῖς καὶ δέκα[το]ν, ὅτε τ[αῦ]τα ἔγραψον,
 καὶ ἡμ[η]ν τρια[κ]οστόν καὶ ἑβδομο[ν] δημο[χ]ικῆς
 ἐξουσίας . . . . .

III. C. 5 Ἀντεξούσιόν μοι ἀρχὴν καὶ ἀπόντι καὶ παρόντι
 διδομένην [ὅ]πό τε τοῦ δήμου καὶ τῆς συνκλήτου
 Μ[άρκ]ωι [Μ]αρκέλλωι καὶ Λευκίωι Ἀρρουντίωι ὑπάτοις
 οὐκ ἐδεξάμην. § Οὐ παρηγησάμην ἐν τῇ μεγίστη
 [τοῦ] σ[φεί]του σπάνει τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ἀγορᾶς, ἣν οὐ-
 [τως ἐπετήδεν]σα, ὥστ' ἐν ὀλίγαις ἡμέραις τοῦ παρόντος
 φόβου καὶ κινδύνου ταῖς ἐμαῖς δαπάναις τὸν δῆμον
 ἐλευθερώσα[ι]. Ἐπατεῖαν τέ μοι τότε δι[δ]ομένην καὶ
 ἐ[ν]ιαύσιον κατὰ δ[ι]άβ[η]σιν οὐκ ἐδεξάμην.

C. 6 τῆς [τε συν]κλήτου καὶ τοῦ [δήμου] τῶν
 Ρωμαίων ὁμολογ[ο]ύντων, ἵνα ἐπιμε[λη]τῆς
 τῶν τε νόμων καὶ τῶν [τρο]πῶν ἐ[πί] με[γίστη]ι
 [ἐξ]ουσία μ[ό]νο[ς] [χειρ]οτονηθῶι, § ἀρχήν οὐδε-
 μ[ία]ν παρὰ τὰ πά[τρια] ἐ[θ]η διδομένην ἀνεδε-
 ξά[μην] § ἄ[δ]ὲ τότε δι' ἐμοῦ ἢ σύνκλητος οἰ-
 κονομεῖσθαι [ἐ]βούλετο, τῆς δημοχικῆς ἐξο[υ]-
 σίας ὣν ἐτέλε[σα]. . . . .

IV. C. 7 Τριῶν ἀνδρῶν ἐγενόμην δημοσίων πραγμάτων
 κατορθωτῆς συνεχέσιν ἔτεσιν δέκα. § Πρῶτον
 ἀξιώματος τόπον ἔσχον τῆς συνκλήτου ἄχει
 ταύτης τῆς ἡμέρας, ἥς ταῦτα ἔγραψον, ἐπὶ ἔτη τεσ-
 σαράκοντα. § Ἀρχιερεῦς, § αἰγυροῦ, § τῶν δεκαπέντε ἀν-
 δρῶν τῶν ἱεροποιῶν, § τῶν ἐπτὰ ἀνδρῶν ἱερο-
 ποιῶν, § ἀ[δ]ελφός ἀρονᾶλις, § ἐταῖρος Τίτιος, § φητιᾶλις.
 . . . . .

C. 9 Ἐνθάς ὑπὲρ τῆς ἐμῆς σωτηρίας ἀναλαμβάνειν
 διὰ τῶν ὑπάτων καὶ ἱερέων καθ' ἑκάστην πεν-
 τετηρίδα ἐψηφίσατο ἡ σύνκλητος. Ἐκ τού-
 των τῶν εὐχῶν πλειστάκις ἐγένοντο θεαί,

κλητος με ψήφισμά της ὄρισε νά προσφερθοῦν θυσίες στοὺς θεοὺς. Οἱ μέρες λοιπὸν αὐτές σύμφωνα με τὴν ἐπίσημη συγκλητικὴ ἀπόφαση ἔφτασαν δεκακύσιες ἐνεήντηα. Στούς θριάμβους μου μπροστά στό ἄρμα μου ὀδηγήθηκαν ἐννιά βασιλιάδες ἢ παιδιά βασιλιάδων. Ὅταν τὰ ἔγραφα αὐτά βρισκόμουν στὸν τριακοστὸ χρόνο τῆς ὑπατικῆς καὶ στὸν τριακοστὸ ἔβδομο τῆς δημαρχικῆς ἐξουσίας.

3
[Ἄρνηση δικτατο-
ρικῆς ἐξουσίας -
Διατήρηση ἀξιο-
μάτων πού ὠφε-
λοῦσαν τὸ πλῆθος -
Ἄρνηση ὑπατείας
τότε]

III. C. 5 Δικτατορικὴ ἐξουσία, πού — κι ὅταν ἦμουν στὴ Ρώμη κι ὅταν ἀπουσίαζα — με εἰσήγησε τῶν ὑπάτων Μάρκου Μαρκέλλου καὶ Λευκίου Ἀρρουντίου μου προσφερόταν κι ἀπὸ τὸ δῆμο καὶ ἀπὸ τὴ συγκλητο, δέ δέχτηκα. Τὴν ἐπιμελητεία τῆς ἀγορᾶς δέν ἀνήθηκα, — γιατί ἐπικρατοῦσε φοβερὴ σιτοδεία, — καὶ με τέτοια ἐπιτυχία ἄσκησα τὸ ἀξίωμα αὐτό, ὥστε μέσα σέ λίγες μέρες με δαπάνες δικές μου ἀπάλλαξα τὸ δῆμο ἀπὸ τὸ φόβο καὶ τὸν κίνδυνο πού ἀντιμετώπιζε. Τὴν ὑπατεία πού μου προσφερόταν τότε καὶ γιὰ ἓνα χρόνο καὶ γιὰ ὀλόκληρη τὴ ζωὴ μου δέ δέχτηκα.

4
[Ἀρνεῖται τὴν ἐκ-
χώρηση ἐκτακτῶν
ἐξουσιῶν κι ἀρκεῖ-
ται στὴ δημαρχικὴ
ἐξουσία]

C. 6 . . . μόλο πού ἡ συγκλητος κι ὁ λαὸς τῶν Ρωμαίων συμφωνοῦσαν νά χειροτονηθῶ μόνος μου ἐπιμελητῆς καὶ τῶν νόμων καὶ τῶν τρόπων¹ συγκεντρώνοντας ἔτσι μέγιστη ἐξουσία, δέ δέχτηκα κανένα ἀξίωμα πού μου προσφερόταν κι ἦταν ἀντίθετο με τὴν παλιά παράδοση² καὶ τίς ἀνάγκες πού ἤθελε ἡ συγκλητος νά ἀντιμετωπίσει τότε παραχωρώντας σέ μένα [τὰ ἀξιώματα αὐτά] τίς ἐξυπρέτησα με τὸ ἀξίωμα τοῦ δημάρχου.

5
[Ἱερατικὰ ἀξιώ-
ματα]

IV. C. 7 Ἐγίνα μέλος τῆς τριανδρίας ἐπὶ δέκα ἀλλεπάλληλα χρόνια με σκοπὸ τὴν τακτοποίηση καὶ διόρθωση τῶν δημόσιων πραγμάτων. Κράτησα τὰ ἀξιώματα πού μου ἔδωσε ἡ συγκλητος ἀπὸ τότε πού τὰ πρωτοπῆρα, ὡς τὴ στιγμή πού ἔγραφα αὐτά, σαράντα χρόνια: Ἄρχιερέας, οἰωνοσκόπος, ἱεροποῖός ἀπὸ τοὺς 15 ἄνδρες, ἱεροποῖός ἀπὸ τοὺς ἑπτὰ ἄνδρες, ἀδελφός Ἀρβάλης (= μέλος μιᾶς ἱερατικῆς 12μελοῦς συναρχίας), ἑταῖρος Τίτιος, φιτιάλιος (= εἰρηνοποῖός).

6
[Καθιερώνονται λα-
τρευτικὲς τελετές]

C. 9 Τελετές με δέσεις γιὰ τὴ σωτηρία μου καθιέρωσε ἡ συγκλητος με ψήφισμά της νά γίνονται ἀπὸ τοὺς ὑπάτους καὶ τοὺς ἱερεῖς

1. Λατ. praefectus morum· ὁ Σπ. Λάμπρος μεταφράζει τὸν ὄρο: τῶν τρόπων ἐπιστάτης.

τοτέ μὲν ἐκ τῆς συναρχίας τῶν τεσσάρων ἱερέων, τοτέ δε ὑπὸ τῶν ὑπάτων. Καὶ κατ' ἰδίαν δὲ καὶ κατὰ πόλεις σύνπαντες οἱ πολεῖται ὁμοθυμαδ[όν] συνεχῶς ἔθυσαν ὑπὲρ τῆς ἐμῆς σω[τ]ηρίας

- VI.
- C. 10 Τὸ ὄν[ομα] μὲν συνκλήτου δόγματι ἐνπεριελήφθη εἰς τοῦς Σαλίων ἕμους. Καὶ ἵνα ἱερός ᾧ διὰ[βίω]ν [τ]ε τὴν δημορχικὴν ἔχωι ἐξουσίαν, νό[μοι] ἐκ[υρ]ώθη, § Ἀρχιερωσόνην, ἣν ὁ πατήρ [μ]ου [ἐ]σχ[ή]κει, τοῦ δήμου μοι καταφέροντος εἰς τὸν τοῦ ζῶντος τόπον, οὐ προσεδεξάμ[η]ν. § [Ὶ]ν ἀρχιερατεῖαν μετὰ τινος ἐνιαυτοῦς, ἀποθανόντος τοῦ προκατειληφτοῦς αὐτήν ἐν πολιτικαῖς ταραχαῖς, ἀνείληφα, εἰς τὰ ἐμὰ ἀρχαιρέσια ἐξ ὅλης τῆς Ἰταλίας τοσοῦτου πλήθους στυγερῶς, ὅσον οὐδεὶς ἔνπροσθεν ἰστόρησ[εν] ἐπὶ Ρώμῃ γεγονέναι Ποπλίω Σουλπικίω καὶ Γάϊω Οὐαλγίω ὑπάτοις.
- C. 11 Βωμόν Τύχης Σωτηρίου ὑπὲρ τῆς ἐμῆς ἐπανόδου πρὸς τῇ Καπὴνῃ πόλει ἢ σύνκλητος ἀφιέρωσεν.
- C. 12 . . . § Ὅτε ἐξ Ἰσπανίας καὶ Γαλατίας, τῶν ἐν ταῦταις ταῖς ἐπαρχείαις πραγμάτων κατὰ τὰς εὐχὰς τελεσθέντων, εἰς Ρώμην ἐπανήλθον § Τιβερῖοι [Νέ]ρωνι καὶ Ποπλίω Κοιντιλίω ὑπάτοις,
- VII.
- Βωμόν Εἰσιήνης Σεβαστῆς ὑπὲρ τῆς ἐμῆς ἐπανόδου ἀφιερῶθῆναι ἐψηφίσατο ἢ σύνκλητος ἐν πεδίω Ἀρεως, πρὸς ᾧ τοὺς τε ἐν ταῖς ἀρχαῖς καὶ τοὺς ἱερεῖς τὰς τε ἱερείας ἐνιαυσίους θυσίας ἐκέλευσε ποιεῖν. Πύλῃν Ἐννάλιον, ἣν κεκλιῖσθαι οἱ πατέρες ἡμῶν ἠθέλησαν εἰρηνευομένης τῆς ὑπὸ Ῥωμα[ί]οις πάσης γῆς τε καὶ θαλάσσης, πρὸ μὲν ἐμοῦ, ἐξ οὗ ἡ πόλις ἐκτίσθη, τῷ παντὶ αἰῶνι δις μόνον κεκλειῖσθαι ὁμολογεῖται, ἐπὶ δὲ ἐμοῦ ἡγεμόνος τρις ἢ σύνκλητος ἐψηφίσατο κλεισθῆναι.
- C. 15 Λήμωι Ῥωμα[ί]ων κατ' ἄνδρα ἐβδομήκοντα π[έν]τε δηνάρια ἐκάστωι ἠρῆθησα κατὰ διαθήκην τοῦ πατρός μου, καὶ τῶν ἐμῶν ὀνόματι ἐκ λαφύρων [π]ο[σ]λέ[μ]ου ἀνὰ ἑκατὸν δηνάρια πέμπτου ἕτατος ἔδωκα, § πάλιν τε δέ[κα]το[ν]
- VIII.

γι' αὐτόν. Παίρνει
τό ἀξίωμα τοῦ Με-
γίστου Ἀρχιερέα]

κάθε πέμπτο χρόνο. Σ' αὐτές τίς τελετές πολλές φορές ἔγιναν ἀγῶ-
νες πού ὀργανώθηκαν ἄλλοτε ἀπό τοὺς τέσσερις ἱερεῖς κι ἄλλοτε
ἀπό τοὺς ὑπάτους. Καί ὁ καθένας χωριστά, ἀλλά καί δημοσίᾳ κατὰ
πόλεις, ὅλοι οἱ πολίτες μέ κοινὴ προθυμία συνεχῶς πρόσφεραν θυ-
σίες γιὰ τὴ σωτηρία μου.

C. 10 Μέ ἐπίσημο συγκλητικὸ ψήφισμα μπῆκε τὸ ὄνομά μου μέσα
στοὺς θρησκευτικούς ὕμνους τῶν Σαλιῶν. Καί γιὰ νά εἶμαι ἱερός
σ' ὅλη τὴ ζωὴ μου καί νά ἔχω τὴ δημαρχικὴ ἐξουσία μου ἐξασφαλί-
στηκε νομικὴ κύρωση. Τὸ ἀξίωμα τοῦ Μεγίστου Ἀρχιερέα, πού ὁ
πατέρας μου εἶχε πάρει, ἂν καί ὁ δῆμος μοῦ τὸ πρόσφερε, ἐνῶ ζοῦσε
ὁ κάτοχός του, δέν τὸ δέχτηκα. Αὐτὸ τὸ ἀξίωμα τὸ πῆρα ὕστερα
ἀπὸ μερικά χρόνια, ὅταν πέθανε ὁ προκατόχος του σέ πολιτικές τα-
ραχές· στὴν τελετὴ τῆς ἐκλογῆς μου εἶχε συγκεντρωθεῖ μέ πρωτο-
βουλία τῶν ὑπάτων Π. Σουλπικίωνα καί Γ. Οὐαλγίωνα ἀπ' ὅλη
τὴν Ἰταλία τόσο πλῆθος, ὅσο κανένας προηγούμενα δέν ἀναφέρει
ὅτι συγκεντρώθηκε ποτέ στὴ Ρώμη. Βωμὸ τῆς Σωτήριας Τύχης
ἀφιέρωσε ἡ σύγκλητος γιὰ τὴν ἐπάνοδό μου κοντὰ στὴν πύλη [τοῦ
τείχους πού ὄδηγοῦσε] πρὸς τὴ Καπύη.

6

[Ἡ ἐποχὴ τοῦ Αὐ-
γούστου εἶναι κυ-
ρίως ἐποχὴ εἰρη-
νης]

C. 12 Ὅταν ξαναγύρισα ἀπὸ τὴν Ἰσπανία καί Γαλατία, ἀφοῦ τὰ
πάντα στίς ἐπαρχίες αὐτές πῆγαν κατ' εὐχὴν, ἐπὶ ὑπάτων Τιβερίου
Νέρωνα καί Ποπλίου Κοϊντιλίου μέ ψήφισμά της ἡ σύγκλητος ἀπε-
φάσισε νά ἀφιερωθεῖ βωμὸς Εἰρήνης Σεβαστῆς γιὰ τὴν ἐπάνοδό μου
στό πεδίο τοῦ Ἄρεως καί σ' αὐτόν διέταξε καί τοὺς ἄρχοντες καί
τοὺς ἱερεῖς καί τίς ἱερεῖες νά ἐκτελοῦν ἐτήσιες θυσίες. Ἡ Ἐνούαλια
πύλη, πού οἱ πατέρες μας θέλησαν νά μένει κλειστὴ ὅσο ἐπικρατεῖ
εἰρήνη σ' ὅλόκληρη τὴ χώρα τῶν Ρωμαίων καί τὴ θάλασσα, πρὶν
ἀπὸ μένα, ἀπὸ τότε πού χτίστηκε ἡ πόλη, σ' ὅλο τὸν καιρὸ αὐτὸ πι-
στεύεται πῶς κλειστήκε μόνο δυὸ φορές· ὅσο ἕμως κυβερνοῦσα ἐγώ,
ἡ σύγκλητος ἀποφάσισε νά κλειστεῖ τρεῖς φορές. . .

7

[Διανομέσ στό δῆ-
μο]

C. 15 Στὸ ρωμαϊκὸ δῆμο γιὰ κάθε ἄνδρα μέτρησα 75 δηνάρια σύμ-
φωνα μέ τὴ διαθήκη τοῦ πατέρα μου, καί γιὰ λογαριασμό μου ἀπὸ
λάφυρα πολέμου ἔδωσα ἀπὸ 100 δηνάρια στὴν πέμπτη ὑπατεία μου
καί πάλι στὴ δέκατη ξαναμέτρησα ἀπὸ τὴ δικὴ μου περιουσία ἀπὸ
100 δηνάρια· στὴν ἑνδέκατη δώδεκα μερίδια σιταριοῦ ἀπὸ τοὺς σι-

ὑπατεύων ἐκ τ[ῆ]ς ἐμῆς ὑπάρξεως ἀνά δηνά-
 ρια ἑκατὸν ἡρῶ[μ]ησα, [§] καὶ ἐνδέκατον ὑπατος
 δώδεκα σειτομετροῖς ἐκ τοῦ ἐμοῦ βίου ἀπε-
 μέτρησα, [§] καὶ δημαρχικῆς ἐξουσίας τὸ δωδέ-
 κατον ἑκατὸν δηνάρια κατ' ἀνδρα ἔδωκα· αἰτ[ι]-
 νες ἐμαὶ ἐπιδόσεις οὐδέποτε ἦσσαν ἡλθ[ο]ν εἰ[ς]
 ἀνδρας μυριάδων εἴκοσι πέντε.

IX. C. 18 [Ἐ]κείνου τ[ο]ῦ ἐνιαυτοῦ, ἐ[ξ] οὗ Γναῖος καὶ Πόπλιος
 [Δ]έντλοι ὑπατοὶ ἐγένοντο, ὅτε ὑπέλειπον αἱ δη-
 [μ]οσίων προσόδοι, ἄλλοτε μὲν δέκα μυριάσιν, ἄλ-
 [λοτε] δὲ πλείοσιν σειτικάς καὶ ἀργυρικάς συντάξεις

X. ἐκ τῆς ἐμῆς ὑπάρξεως ἔδωκα.

C. 20 Καπιτώλιον καὶ τὸ Πομπηῖον θέατρον ἐκάτερον
 τὸ ἔργον ἀναλώμασιν μεγίστοις ἐπεσκεύασα ἄ-
 νεν ἐπιγραφῆς τοῦ ἐμοῦ ὀνόματος. § Ἄγωνος ὑ-
 δάτων ἐν πλείστοις τόποις τῆι παλαιότῃι ὀλισ-
 θάνον[τας ἐπ]ισκεύ[ασα] καὶ ὕδωρ τὸ καλούμενον
 Μάρτιον ἐδίπλωσα πηγὴν νέαν εἰς τὸ ρεῖθρον
 [αὐτοῦ ἐποχετεύσ]ας. [§] Ἄγορὰν Ἰουλίαν καὶ βασι-
 [λικὴν ἣτις ἦν μεταξύ τ]οῦ τε ναοῦ τῶν Διοσκό-
 [ρων καὶ τοῦ Κρόνου προκατα]βεβλημένα ἔργα ὑπὸ τοῦ
 [πατρὸς μου ἐτελείωσα] καὶ τὴν αὐτὴν βασιλικὴν
 [κατακαυθεῖσαν ἐν ἀξηθέντι] ἐδάφει αὐτῆς ἐξ ἐπι-
 γραφῆς ὀνόματος τῶν ἐμῶν υἱῶν ὑπ[ηρξάμην] κτλ.

XI. . . . . § Δύο [καὶ ὄγδο]-
 ἦκοντα ναοὺς ἐν τῇ πόλει ἐκτίθον ὑπ[ατος δόγμα]-
 τι συνκ[λή]τον ἐπεσκεύασα οὐδὲν ἀπ[ε]ριζ[ω]μένων, ὅς]
 ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ ἐπισκευῆς ἔδειτο.

XII. [τρὶς μονο]μαχίας ἔδωκα τῷ ἐμῷ ὀνόματι καὶ
 [πεντάκις τῶν υἱῶν μου ἢ υἱωνῶν ἐν αἷς μονο-
 [μαχίαις ἐπύκτευσαν [ὡς μύρι]οι. Λίς ἀθλητῶν]
 παντ[όθεν] μετακεκλημένων τὴν τοῦ ἀγῶνος θέαν
 [τῷ δήμῳ π]αρέσχον τ[ῷ ἐ]μῷ ὀνόματι καὶ τρίτ[ον]
 τ[οῦ ἐμοῦ υἱωνοῦ].

XII. C. 23 Ν[αυμαχίας] θέαν τῷ δήμῳ ἔδωκα πέ[ρ]αν τοῦ Τι-
 βέριδος, ἐν ᾧ τόπῳ νῦν ἐστὶν ἄλλος Καισάρων,
 ἐκκεχω[σμένης τῆς γῆς] εἰ[ς] μῆ[κ]ος χιλίων ὀκτακο-
 σίων ποδ[ῶν, εἰς π]λάτ[ος] χιλίων διακοσ[σίων]. Ἐν ἧ

τοβολῶνες μου κι ὅταν πῆρα τὴ δημορχικὴ ἐξουσία γιὰ δωδέκατη φορά ἔδωσα σὲ κάθε ἄνδρα 100 δηνάρια· αὐτές οἱ δωρεές μου, ποτὲ δὲν ἔγιναν σὲ λιγότερους ἀπὸ 250 χιλιάδες ἄνδρες.

IX. C. 18 Ἀπὸ τὸ χρόνο ἐκεῖνο πού ἔγιναν ὑπατοὶ οἱ Γναῖος καὶ Πόπλιος Λέντλιοι, ὅταν λιγότεψαν καὶ δὲν ἐπαρκοῦσαν τὰ δημόσια ἔσοδα, ἔδωσα ἄλλοτε σὲ 10 χιλιάδες κι ἄλλοτε σὲ περισσότερους παροχές σὲ σιτᾶρι καὶ χρήματα ἀπὸ τὴν περιουσία μου.

8
[Δημόσια ἔργα]

C. 20 Τὸ Καπιτώλιο καὶ τὸ θέατρο τοῦ Πομπήμιου ἐπισκεύασα τὸ καθένα μὲ μέγιστες δαπάνες, δίχως νὰ βάλω στὴν ἐπισκευὴ τὸ ὄνομά μου. Σὲ πάρα πολλὰ μέρη ἔκαμα ἐπισκευές σὲ ὑδραγωγεῖα πού χαλοῦσαν ἀπὸ τὴν πολυκαιρία καὶ διπλασίασα τὸ ὄνομαζόμενο Μάρτιο Ὑδωρ ἀποχετεύοντας στὸ ρεῖθρο του νέα πηγὴ. Τὴν Ἰουλίαι ἀγορὰ καὶ μιὰ βασιλικὴ πού βρισκόταν ἀνάμεσα στὸ ναὸ τῶν Διόσκουρων καὶ τοῦ Κρόνου, ἔργα πού εἶχαν μπεῖ τὰ θεμέλιά τους ἀπὸ τὸν πατέρα μου, τὰ τελείωσα καὶ τὴν ἴδια βασιλικὴ πού κἀρχε τὴν ἄρχισα στὸ ὄνομα τῶν γιῶν μου σὲ μεγαλύτερη ἔκταση ἐδάφους κτλ.

... Ὅγδόντα δυὸ ναοὺς στὴν πόλιν στὴν ἔκτῃ ὑπατεία μου ἐπισκεύασα μὲ ἀπόφαση τῆς συγκλήτου καὶ δὲν ἄφησα κανένα πού χρειάζόταν τότε ἐπισκευή.

9
[Θεάματα]

XII. Τρεῖς φορές πρόσφερα μονομαχίες ἐξ ὀνόματός μου καὶ πέντε φορές ἐξ ὀνόματος τῶν γιῶν καὶ τῶν ἐγγονῶν μου· στίς μονομαχίες αὐτές ἀγωνίστηκαν περίπου 10 χιλιάδες πυγμαχοί. Δυὸ φορές, ἀφοῦ μετακλήθησαν ἀπὸ παντοῦ ἀθλητές, πρόσφερα στὸ δῆμο θέαμα ἀγῶνων ἐξ ὀνόματός μου καὶ ἐξ ὀνόματος τοῦ ἐγγονοῦ μου γιὰ τρίτη φορά. . .

C. 23 Θεάμα ναυμαχίας πρόσφερα στὸ δῆμο πέρα ἀπὸ τὸν Τίβερην, στὸ μέρος πού τώρα εἶναι ἄλλος Καισάρων, ἀφοῦ ἔγινε ἐκχωμάτωση σὲ μῆκος 1800 πόδια καὶ πλάτος 1200. Σ' αὐτὴ τριάντα πο-

τριάκο[ν]τα ναῦς ἔμβολα ἔχουσαι τριήρεις ἢ δι-
κροτ[οι, αἱ] δὲ ἥσσονες πλείους ἐνανμάχησαν.
'Ἐν τούτοις τῶι στόλῳ ἠγωνίσαντο ἔξω τῶν ἑρετῶν
πρόσπ[ο]ν ἄνδρες το[ι]σχ[ε]ί[λ]ιοι.

- XIII. C. 25 Θάλασσα[ν] πειρατευομένην ὑπὸ ἀποστατῶν δού-
λων [εἰρήν]ευσα ἔξ ὧν τρεῖς πον μυριάδας τοῖς
δε[σπόται]ς εἰς κόλασιν παρέδωκα. § Ὡμοσεν
[εἰς τοὺς ἔμοδ]ς λόγους ἅπασα ἢ Ἴταλία ἐκοῦσα κά-
[μὲ πολέμου], οἱ ἐπ' Ἀκτίῳ ἐνε[ί]κησα, ἠγεμόνα ἔξη-
[τήσατο. Ὡ]μοσαν εἰς τοὺς [αὐτοῦ]ς λόγους ἐπα[ρ]-
χε[ῖ]ται Γαλα[τ]ία Ἰσπανία Λιβύη Σικελία Σαρ]δύ.
- XIV. C. 26 Πασῶν ἐπαρχειῶν δήμο[ν] Ρω]μαίων, αἷς ὄμορα
ἦν ἔθνη τὰ μὴ ὑποτασσ[ό]μενα τῇ ἡμετέρῃ ἡ-
γεμονίᾳ, τοὺς ὄρους ἐπεύ[ξη]σα, [§] Γαλατίας καὶ Ἰσ-
πανίας, ὁμοίως δὲ καὶ Γερμανίαν καθὼς Ὀκκα-
ρός περικλείει ἀπ[ὸ] Γαδε[ί]ρων μέχρι στόματος
Ἄλβιος ποταμοῦ ἔν] εἰρήνῃ κατέστησα.
- XV. C. 27 Ἀγυπτῶν δήμῳ Ρω]μαίων ἠγεμονίαι προσέθηκα.
'Αρμενίαν τὴν μ[ε]ίζονα ἀναιρεθέντος τοῦ βασιλέ-
ως δυνάμενος ἐπαρχίαν ποῆσαι μᾶλλον ἐβρο-
λήθην κατὰ τὰ πάτρια ἡμῶν ἔθνη βασιλείαν Τιγρά-
νη Ἀρταουάσδου νῖσι, νῖωνῶι δὲ Τιγράνου βασι-
λέως δ[ο]ν[α]μι διὰ Τιβερίου Νέρωνος, ὃς τότε μου
πρόγονος ἦν.
- XV, C. 28 Ἀποιίας ἐν Λιβύῃ Σικελία Μακεδονία ἐν ἑκατέ-
ρα τε Ἰσπανία Ἀχαΐαι Ἀσία Συρία Γαλατία τῇ πε-
ρὶ Νάρβωνα Πισιδία στρατιωτῶν κατήγαγον.
- XV. C. 29 Παννονίων ἔθνη, οἷς πρὸ ἐμοῦ ἠγεμόνος στρατεύ-
μα Ρω]μαίων οὐκ ἤγγισεν, ἥσσηθέντα ὑπὸ Τιβερίου
Νέρωνος ὃς τότε μου ἦν πρόγονος καὶ πρεσβευτῆς,
ἠγεμονία δήμῳ Ῥω]μαίων ὑπέταξα [§] τὰ τε Ἰλλυρι-
κοῦ ὄρια μέχρι Ἰστρου ποταμοῦ προήγαγον οὐ ἐπι-
τάδε Δάκων διαβάσα πολλὴ δύναμις ἐμοῖς αἰσίοις οἰω-
νοῖς κατεκόπη. Καὶ ὕστερον μεταχθὲν τὸ ἐμὸν στρα-
τευμα πέραν Ἰστρου τὰ Δάκων ἔθνη προστάγματα
δήμῳ Ῥω]μαίων ὑπομένειν ἠνάγκασεν.

λεμικά πλοῖα — τριήρεις με ἔμβολα ἢ δίχροτοι (= με δύο σειρές κουπιά) — καὶ περισσότερα πλοῖα μικρὰ ναυμάχησαν. Σ' αὐτὸ τὸ στόλο ἀγωνίστηκαν ἐκτός ἀπὸ τοὺς κωπηλάτες τρεῖς χιλιάδες περίπου ἄνδρες.

10

[Ἐκκαθάριση τῆς θάλασσης ἀπὸ δούλους-πειρατές. Ἡγεμόνας τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν]

V. C. 25 Στὴ θάλασσα ποὺ ἦταν στὴ διάβηση πειρατῶν - δούλων ποὺ ἐπαναστάτησαν ἔφερα εἰρήνη· ἀπ' αὐτοὺς 30 χιλιάδες περίπου τοὺς παρέδωσα στοὺς κυρίους τῶν νά τιμωρηθῶν. Δήλωσε ὑποταγὴ (τάχθηκε με τὸ μέρος μου) ἐκούσια ἔλη ἢ Ἰταλία καὶ με ἀναγνώρισε ἀρχηγὸ τοῦ πολέμου ἐκείνου ποὺ νίκησα στὸ Ἄκτιο. Τὸ ὕδω ἐκαμαν οἱ ἐπαρχίες Γαλατία, Ἰσπανία, Λιβύη, Σικελία, Σαρδῶ.

11

[Κατακτήσεις: α. Γαλατία β. Ἰσπανία γ. Γερμανία]

XIV. C. 26 Ὅλων τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ δήμου τῶν Ῥωμαίων, ὅσες συνόρευαν με ἔθνη ποὺ δέν ὑποτάσσονταν στὸ κράτος ἐκείνο, μεγάλωσα τὰ σύνορα, τῆς Γαλατίας καὶ Ἰσπανίας· ἐπίσης καὶ τῆς Γερμανίας καθὼς τὴν περικλείει ὁ Ὠκεανὸς ἀπὸ τὰ Γάδειρα ὡς τὴν ἐκβολὴ τοῦ Ἄλβιος ποταμοῦ τὴν εἰρήνευσα.

[δ. Αἴγυπτος. ε. Ἀρμενία]

XV. C. 27 Τὴν Αἴγυπτο πρόσθεσα στὸ κράτος τοῦ δήμου τῶν Ῥωμαίων. Τὴ μεγάλη Ἀρμενία, ὅταν σκοτώθηκε ὁ βασιλιάς της, ἐνῶ μποροῦσα νά τὴν κάμω ἐπαρχία, προτίμησα σύμφωνα με τὴν παράδοσή μας νά τὴ δώσω διὰ τοῦ Τιβερίου Νέρωνα, ποὺ ἦταν τότε πρόγονός μου, ὡς βασιλεία στὸν Τιγράνη, τὸ γιὸ τοῦ Ἀρταβάσδου, ἐγγονοῦ τοῦ Τιγράνη.

[στ. Ἀποικίες στρατιωτῶν σ' ὄλες τὶς ἐπαρχίες]

C. 28. Ἐγκατέστησα ἀποικίες στρατιωτῶν στὴ Λιβύη, στὴ Σικελία, στὴ Μακεδονία, στίς δύο Ἰσπανίες, στὴν Ἀχαΐα, στὴν Ἀσία, στὴ Συρία, στὴ Γαλατία τὴ Ναρβωνική, στὴν Πισιδία.

[ζ. Παννονία ἠ. Δακία]

C. 29. Τὰ ἔθνη τῶν Παννονιῶν, ποὺ πρὶν ἀπὸ τὴν ἡγεμονία μου στρατὸς τῶν Ῥωμαίων δέν τὰ πλησίασε, ἀφοῦ νικήθηκαν ἀπὸ τὸν Τιβέριο Νέρωνα, πρόγονό μου τότε καὶ ἕναρχο, τὰ ὑπέταξα στὴν ἐξουσία τοῦ δήμου τῶν Ῥωμαίων καὶ ἄπλωσα τὰ ὅρια τοῦ Ἰλλυρικοῦ ὡς τὸν ποταμὸ Ἰστρο· αὐτόν, ὅταν τὸν διάβηκαν μεγάλες δυνάμεις ἀπὸ Δάκες κατακόπηκαν με τὴ βοήθεια τῶν θεῶν. Καὶ ὕστερα τὸ στρατεύμά μου, ἀφοῦ προχώρησε πρὸ πέρα ἀπὸ τὸν Ἰστρο ὑποχρέωσε τὰ Δακικὰ ἔθνη νά ὑποταχθῶν στὴν προσταγὴ τοῦ δήμου τῶν Ῥωμαίων.

4. "Ένας μεγάλος ιστορικός μιλά για την ελευθερία του πνεύματος στην εποχή των 'Αντωνίωνων.

(Τό απόσπασμα αναφέρεται στά χρόνια τής τυραννικής κυβέρνησης του αυτοκράτορα Δομιτιανού, 81-96 μ.Χ.)

... Διαβάζουμε πώς ό 'Αρουλῆνος Ρούστικος¹ και ό 'Ερένιος Σενεκίωνας πλήρωσαν μέ τό κεφάλι τους τούς έπαίνους, πού έκαναν ό ένας στό Ραίτο Θρασέα¹ και ό άλλος στόν 'Ελβίδιο Πρίσκο¹. Καί σά νά μήν έφτανε ότι τά έβαλαν μέ τούς συγγραφείς αυτούς, δέ σεβάστηκαν ούτε τά έργα τους· έκαψαν στην άγορά τά έργα τών μεγάλων αυτών άνδρών. 'Αναμφίβολα ή τυραννία νόμιζε πώς αυτές οι φλόγες θά τά έπνιγαν όλα: και τή φωνή του ρωμαϊκού λαού και τήν ελευθερία τής Συγκλήτου και τήν ανθρώπινη συνείδηση. Είχε καταδικάσει σε σιωπή και εξορία τούς σκεπτόμενους άνθρώπους και όσους είχαν προσωπικότητα.

Βέβαια έμεις δώσαμε τότε ένα μεγάλο δείγμα ύπομονής και, άν οι πρόγονοί μας γνώρισαν κάποτε τήν τέλεια ελευθερία, έμεις γνωρίσαμε τήν τέλεια δουλεία· άκόμη και οι πιο άπλές συζητήσεις είχαν άπαγορευτεί από μιά μισητή κατασκοπεία. Θά είχαμε χάσει άκόμη και τή μνήμη μαζί μέ τήν όμιλία μας, άν μάς ήταν εξίσου δυνατό τό νά ξεχάσουμε, όπως τό νά μή μιλούμε.

Μόλις τώρα αρχίζουμε νά παίρνουμε άνάσα. Μά, όσο και άν από τήν αύγή του εύτυχισμένου αυτού αιώνα, ό αυτοκράτορας Νέρβας βρήκε τρόπο νά συμβιβάσει δυό πράγματα, πού ήταν άλλοτε ασυμβίβαστα, τήν άπόλυτη έξουσία και τήν ελευθερία, και ό Τραϊανός έκαμε τήν έξουσία κάθε μέρα πιο ήμερη. . . μολταυτά, όπως στόν όργανισμό μας ή θεραπεία μέ τά γιατρικά άργεί περισσότερο παρά ή άρρώστια, κι όπως τό σώμα του ανθρώπου μεγαλώνει σιγά σιγά, μά καταστρέφεται μεμιας, έτσι είναι πολύ πιο εύκολο νά άφανίσει κανείς τίς προσωπικότητες και τήν εύγενική άμλλα άνάμεσα τους, παρά νά τίς ξαναζωντανέψει. Οι άνθρωποι συνηθίζουν νά βρίσκουν άρκετή άπόλαυση στην άπραξία κι άς τούς ήταν πριν άντιπαθητική. . .

TAKITOS

(*Η ζωή του 'Αγρίκολα § 2-3*
Μετάφραση)

5. 'Ο 'Αδριανός περιοδεύει στις έπαρχίες και φροντίζει για τό στρατό και τήν άμυνα του κράτους.

'Ο 'Αδριανός περιοδεύοντας στις έπαρχίες, τή μιά μετά τήν άλλη, μέ προσωπικές επισκέψεις στις διάφορες περιοχές και πόλεις, έπιθεωρούσε όλα τά φρούρια και τά όχυρά. "Άλλα τά μετακινούσε σε μέρη πιο επίκαιρα, άλλα τά καταργούσε." Άλλοτε δημιουργούσε και όργανωνε νέα, προσωπικά ό ίδιος φρόντιζε γενικά για όλα κι όχι μονάχα για τίς συνηθισμένες έγκαταστάσεις στα στρατόπεδα, δηλαδή μηχανές και τάφρους και περίβλους και χαρκαώματα, αλλά φρόντιζε και για τίς ιδιωτικές ύποθε-

1. Φιλελεύθεροι πολιτικοί άνδρες τής εποχής αυτής.

σεις, γιά τή ζωή, τή διαμονή και τή συμπεριφορά τῶν στρατιωτῶν και τῶν ἀξιωματικῶν τους.

“Όταν παρατηροῦσε πῶς ἡ στρατιωτική ζωή πήγαινε πολύ πρὸς τήν καλοπέραση και τή μαλθακότητα, ἐπενέβαινε και ἔκανε και ἀλλαγές. Ὅργανωνε κάθε λογῆς στρατιωτικές ἀσκήσεις και σέ ἄλλους ἔδινε παράσημα, σέ ἄλλους συμβουλές, κι ὅλους τοὺς δίδασκε ποιὸ ἦταν τὸ καθῆκον τους” γιά νά παίρνουν καλὸ παράδειγμα, ὁ ἴδιος ζοῦσε παντοῦ τή σκληρὴ στρατιωτική ζωή και πήγαινε ἢ πεζός ἢ καβάλα, ποτέ ὅμως σέ ἄρμα ἢ ἄμαξα. Στὸ κεφάλι του δέν φοροῦσε τίποτα, οὔτε στή ζέστη οὔτε στήν παγωνιά, ἀλλά τὸ εἶχε ἀκάλυπτο και στά κελτικά χιόνια και στοὶ αἰγυπτιακοὶ λιοπύρι. Μὲ λίγα λόγια, σέ ὅλη του τή ζωή καλλιέργησε μέ τὰ λόγια και τὰ ἔργα τή στρατιωτική ἀρετὴ και τήν ἀνύψωση τόσο πολύ, ὥστε και σήμερα ἡ τάξη πού ἔβαλε νά εἶναι ἀκόμη νόμος τοῦ στρατοῦ. Αὐτός κυρίως ἦταν ὁ λόγος πού ἔζησε εἰρηνικά μέ τοὺς ἀλλόφυλους. Δέν ἔδειξαν ἐχθρικές διαθέσεις, γιὰτί δέν τοὺς γινόταν καμιὰ ἀδικία και γιὰτί ἔπαιρναν χρήματα.

ΔΙΩΝ Ο ΚΑΞΣΙΟΣ

(Ρωμαϊκὴ Ἱστορία - Ἐπιτομή Βιβλ. 69 § 9 Μετάφραση)

6. Κόμμοδος : Ἡ διαγωγή ἑνός παρανοϊκοῦ αὐτοκράτορα.

Μπροστά ἀπὸ αὐτόν στοὺς δρόμους μεταφερόταν ἡ λεοντή και τὸ ρόπαλό του και στοὶ ἀμφιθέατρο τὰ ἔβαζαν ἐπάνω σέ ἐπίχρυσο ἄρμα, εἴτε ἦταν αὐτός ἐκεῖ, εἴτε ὄχι. Ὁ ἴδιος ἔκανε τήν εἰσοδὸ του μέ ἐμφάνιση Ἐρμῆ και, ἀφοῦ τὰ ἔβγαζε ὅλα και ἔμενε μέ τὸ χιτῶνα, ξυπόλητος ἄρχιζε τὰ ἔργα του. Τήν πρώτη μέρα μονάχος του χτυπῶνα με ἀκόντιο ἀπὸ τόν περίβολο κάτω στοὶ στίβο σκότωσε ἑκατὸ ἀρκοῦδες. . .

. . . Τίς ἄλλες μέρες κατεβαίνοντας ὁ ἴδιος κάτω στοὶ στίβο ἄλλοτε κομμάτιαζε κατοικίδια ζῶα, ὅσα μπορούσε νά πλησιάσει, ἢ ἄγρια ζῶα ὅσα τοῦ τὰ ἔφερναν ἢ τὰ ἐριγχαν μέσα σέ δίχτυα. Ἔτσι ἔσφαζε μιὰ τίγρη, ἕναν ἵπποπόταμο κι ἕναν ἐλέφαντα. Μετὰ τὰ κατορθώματά του αὐτὰ ἀπομακρύνονταν, ἔτρωγε και μετὰ τὸ φαγητὸ μονομαχοῦσε. Φοροῦσε και χρησιμοποιοῦσε τόν ὀπλισμὸ τοῦ σεκουράτορα¹, κρατώντας τήν ἀσπίδα στοὶ δεξιὸ χέρι, τὸ ξύλινο ξίφος στοὶ ἀριστερό² και ἦταν πολύ ὑπερήφανος, γιὰτί ἦταν ζερβοχέρης.

ΔΙΩΝ Ο ΚΑΞΣΙΟΣ

(Ρωμαϊκὴ Ἱστορία - Ἐπιτομή Βιβλ. 73 § 18 - 19.
Ἀποσπάσματα. Μετάφραση)

91
55
—
36

1. Εἶδος μονομάχου.

ΤΟ ΡΩΜΑΪΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΑΡΧΙΖΕΙ ΝΑ ΓΕΡΝΕΙ ΠΡΟΣ ΤΗ ΔΥΣΗ ΤΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

▲ 'Ο 3ος μ.Χ. αιώνας είναι για τὸ ρωμαϊκὸ κράτος ἡ ἀρχὴ τοῦ τέλους. Στὸ προηγούμενο κεφάλαιο τὸ παρακολογήσαμε νὰ φτάνει μὲ τούς Ἀντωνίνους στὴν ἀνώτατη ἀκμὴ του. Στούς δύο αὐτοὺς αἰῶνες βοήθησε τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνης τῆς ἐποχῆς νὰ καλυτερέψουν τὴ ζωὴ τους. Ἐνωσε ὅλους τοὺς λαοὺς τῆς οἰκουμένης — τότε γιὰ οἰκουμένη λογαριαζόταν μόνο ἡ Μεσόγειος — καὶ τοὺς ἔδωσε σφιχτά μὲ τὸ ἄρτιο διοικητικὸ του σύστημα καὶ τοὺς νόμους του. Ἐπίσης, ἔχοντας παραλάβει ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες, πού εἶχε κατακτήσει, τὸν ὑψηλὸ πολιτισμὸ τους, βοήθησε νὰ διαδοθεῖ καὶ στὸν ὑπόλοιπο κόσμο. Ὅλ' αὐτὰ βέβαια οἱ Ρωμαῖοι τὰ πραγματοποιοῦσαν χωρὶς νὰ τὸ ἀντιλαμβάνονται. Χωρὶς νὰ τὸ ὑποψιάζονται, ἐνῶ καταπίεζαν καὶ ἐκμεταλλεύονταν τοὺς λαοὺς, δούλευαν γιὰ τὴν πρόδὸ τους.

▲ Ἀπὸ τίς ἀρχές ἡμῶς τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνα, ὅπως θὰ φανεῖ σ' αὐτὸ τὸ κεφάλαιο ἀπὸ δῶ κι ὕστερα, ἀρχίζει ἡ παρακμὴ τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους:

- Στὸ ἐσωτερικὸ ἀρχίζουν οἱ ἐπαναστάσεις καὶ στὰ σύνορα οἱ ἐπιδρομές τῶν «βαρβάρων». Νέοι ἐπικίνδυνοι ἐχθροὶ ὀρθώνουν τὸ ἀνάστημά τους ἀντίκρου στὴ Ρώμη. Δέν τοὺς ἐμπνέει πιά φόβος ὁ μῦθος τοῦ ἀκατάλυτου μεγαλείου της.

- Στὴν οἰκονομία παρακμάζει τὸ ἐμπόριο καὶ οἱ ἄνθρωποι ξαναγυρίζουν στὴ γεωργία. Οἱ δολοὶ ἀρχίζουν νὰ ζημιώνουν τοὺς κυρίους τους τόσο πολὺ, πού οἱ τελευταῖοι βρίσκουν πιὸ ἀποδοτικὸ νὰ τοὺς ἐλευθερώνουν καὶ νὰ ἐργάζονται σάν ἐλευθεροὶ ἢ ἐξαρτημένοι καλλιεργητές.

- Στὸ στρατὸ ἐπικρατεῖ ἀναρχία καὶ περιφρόνηση γιὰ τὸ πρόσωπο τοῦ αὐτοκράτορα.

- Τὸ πολιτικὸ μαμοιάζει σάν δύο ἄλογα ζεμένα στὸν ἴδιο ζυγὸ, τὸν αὐτοκράτορα καὶ τὴ Σύγκλητο, πού ἀλλοῦ κατευθύνεται τὸ ἓνα καὶ ἀλλοῦ τὸ ἄλλο.

- Ἀλλὰ τὸ σοβαρότερο ἀπ' ὅλα εἶναι ὅτι τὸ ρωμαϊκὸ κράτος εἶναι μιὰ οἰκουμένη χωρὶς κοινὴ θρησκεία, πού ἐνώνει τοὺς λαοὺς. Αὐτὸ δέν μποροῦσε

νά τό προσφέρει ὁ ἑλληνορωμαϊκός πολιτισμός. Τό πρόσφερε ὁ Χ ρ ι σ τ ι -
α ν ι σ μ ό ς.

"Όλα δείχνουν ὅτι ὁ ἀρχαῖος κόσμος βαδίζει πρὸς τό τέλος του. Αὐτό τό
ὀνομάζουμε παρακμή τοῦ ἀρχαίου κόσμου καί θά ὀδηγήσει
ἀργότερα καί στήν π τ ὴ σ η του, ὅπως σέ ἄλλο κεφάλαιο θά δοῦμε.

1 Η ΜΕΓΑΛΗ ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ 3ου ΑΙΩΝΑ

1. Ἑσωτερική ἀναρχία. Μετά τό θάνατο τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου ἀρχί-
ζει ἡ παρακμή τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους. Ἀπό τότε ὡς τήν ἐποχή τοῦ Διοκλητιαν-
οῦ (180 - 284 μ.Χ.) δηλαδή ἐπί ἕνα περίπου αἰώνα, ἡ αὐτοκρατορία δοκιμάζε-
ται ἀπό μιά βαθιά καί γενική κρίση. Ἀναρχία ἐπικρατεῖ στό ἑσωτερικό τοῦ κρά-
τους καί ἐκδηλώνονται συχνά ἐπαναστάσεις στίς ἐπαρχίες.

Τήν ἀναρχία χειροτερεύει ἡ ἀνάμειξη τοῦ στρατοῦ στήν πολιτική. Ἡ στρα-
τολογία γιά τήν ἐπάνδρωση τῶν ἐπαρχιακῶν λεγεῶνων γινόταν συνήθως ἀπό
κατοίκους τῶν ἰδίων ἐπαρχιῶν, ὅπου ἦταν τοποθετημένες οἱ στρατιωτικές μονά-
δες. Οἱ στρατιῶτες αὐτοί ἐμπνέονταν ἀπό ἕναν τοπικιστικό πατριωτισμό καί ἀπό
τήν ἀνταγωνιστική διάθεση νά ἀνεβάσουν στό θρόνο τό δικό τους στρατιωτικό
ἡγέτη.

Συγχρόνως καί στή Ρώμη οἱ πραιτωριανοί ἀπό τή μιά μεριά καί ἡ Σύγκλη-
τος ἀπό τήν ἄλλη ἤθελαν, γιά τό δικό τους συμφέρον, νά προωθήσουν στό αὐτο-
κρατορικό ἀξίωμα ἡγέτη τῆς ἀρεσκείας τους. Ἔτσι ἦταν συνηθισμένο τό φαινό-
μενο νά ὑπάρχουν ταυτόχρονα σέ πολλά σημεῖα πολλοί διεκδικητές τοῦ ἀνώτα-
του ἀξιώματος καί, ὄχι σπάνια, νά ὑπάρχουν πολλοί αὐτοκράτορες. Αὐτό ὀνομά-
ζεται σ τ ρ α τ ι ω τ ι κ ῆ ἀ ν α ρ χ ί α.

2. Ἡ δυναστεία τῶν Σεβήρων. (193 - 235). Ἡ στρατιωτική ἀναρχία
δημιούργησε σοβαρή κρίση στόν πολιτικῶ θεσμό τοῦ Principatus πού καθιέρω-
σε πρῖν ἀπό δύο αἰῶνες ὁ Ὀκταβιανός. Αὐτή ἐκδηλώθηκε γιά πρώτη φορά μέ
μιά σειρά συνωμοσιῶν ἐναντίον τοῦ Κομμόδου, πού τίς προκάλεσε ἡ κακοδιοίκη-
σή του. Τελικά τόν στραγγάλισαν στό λουτρό του.

Οἱ συνωμότες ἀνέβασαν στό θρόνο τό συγκλητικό Περτίνακα, πού ἔκανε μιά
καλή προσπάθεια νά ἀποκαταστήσει συνετή διακυβέρνηση, μά κράτησε μόνο
τρεῖς μήνες, γιατί δολοφονήθηκε ἀπό τοὺς πραιτωριανούς.

Μετά τή δολοφονία του οἱ πραιτωριανές κοόρτες ἔβγαλαν σέ δημοπρασία
τό αὐτοκρατορικό ἀξίωμα καί τό κατακύρωσαν σ' ἕνα πάμπλουτο συγκλητικό
πού πρόσφερε τό ἀπίστευτο ποσό τῶν 25 χιλιάδων σηστερτίων στόν κάθε στρα-
τιώτη.

Οἱ λεγεῶνες τῶν συνοριακῶν ἐπαρχιῶν ἀπάντησαν στίς ἐνέργειες αὐτές τῶν

Ὁ Διοκλητιανός

Μέ τήν ἄνοδο τοῦ Διοκλητιανοῦ στό αὐτοκρατορικό ἀξίωμα (284 - 305) τερματίζεται ἡ στρατιωτική ἀναρχία καί τό ρωμαϊκό κράτος ἐξασφαλίζει πάλι γιά εἴκοσι χρόνια μιὰ σταθερή διακυβέρνηση.

πραιτωριανῶν τῆς Ρώμης μέ τήν ἀνάδειξη τριῶν ὑποψηφίων: ἑνός στή Βρετανία, ἄλλου στήν Ἄνω Παννονία καί ἄλλου στή Συρία.

Τελικά, μέ κεραυνοβόλα εἰσβολή στήν Ἰταλία, ἐπικράτησε ὁ ὑποψήφιος τῆς Ἄνω Παννονίας Σεπτίμιος Σεβήρος (193 - 211). Ἦταν ἰκανός αὐτοκράτορας καί ἐπιδίωξε μέ σοβαρές στρατιωτικές καί πολιτικές μεταρρυθμίσεις νά συγκρατήσει τό ρωμαϊκό κράτος ἀπό τήν ἀκατάσχετη πορεία του πρὸς τήν πτώση. Εἶναι κυρίως στρατιωτικός αὐτοκράτορας καί ἰδρυτής τῆς δυναστείας τῶν Σεβήρων.

Οἱ κυριότερες μεταρρυθμίσεις του εἶναι:

▲ **Στρατιωτικές μεταρρυθμίσεις.** Μόλις κατέκτησε τήν ἔξοσιτα ἀπέλυσε τίς πραιτωριανές κούρτες καί τίς ἀντικατέστησε μέ ἐπαρχιακές λεγεῶνες. Μέ τόν τρόπο αὐτό ἀφαίρεσε ἀπό τοὺς Ἰταλοὺς τό ἀποκλειστικό προνόμιο νά ὑπηρετοῦν στά πραιτωριανὰ σώματα καί τό ἔδωσε σ' ὅλους τοὺς Ρωμαίους πολίτες τῆς αὐτοκρατορίας.

● Ὁργάνωσε στή συνοριακή γραμμὴ τήν ἄμυνα συμπληρώνοντας καί ἐπεκτείνοντας μέ νέα ὄχυρωματικά ἔργα τό τεῖχος τοῦ Ἀδριανοῦ, ὥστε νά περιλάβει τήν Ἄνω Γερμανία καί τή Ραιτία. Τήν ἴδια φροντίδα πῆρε καί γιά τή συνοριακή ἄμυνα τῆς Β. Ἀφρικῆς.

● Γιά νά ἀποδυναμώσει τοὺς πραιτωριανούς καί νά προωθήσει στίς θέσεις τοὺς ἐπαρχιωτὲς στρατιῶτες, αὔξησε τό ρωμαϊκό στρατό μέ τή δημιουργία τριῶν νέων ἐφεδρικών λεγεῶνων· οἱ δυὸ ἀπὸ αὐτὲς στάθμευαν στή Μεσοποταμία.

● Ἐπιτρέπει τό γάμο στοὺς στρατιῶτες. Ἔτσι ἡ φύλαξη τῶν συνόρων ἐξασφαλίζεται μέ τή δημιουργία μόνιμων σχέσεων τῶν στρατιωτῶν μέ τίς περιοχές πού φρουροῦσαν καί ἀνανεώνεται ὁ στρατός μέ νεοσύλλεκτους πού ἀκολουθοῦσαν τή σταδιοδρομία τοῦ πατέρα τους.

● Παραχώρησε σέ ορισμένα συνοριακά βοηθητικά σώματα τήν κληρονομική εκμίσθωση ρωμαϊκῆς δημόσιας γῆς.

● Αύξησε τούς μισθοῦς τῶν λεγεωναρίων ἀπό 375 δηνάρια, πού τούς εἶχε καθορίσει ὁ Κόμμοδος, σέ 500. Φαίνεται ὅτι αὐτό τό ὑπαγόρευσε ἡ πτώση τῆς ἀγοραστικῆς δύναμης τοῦ νομίσματος πού συνέβη στό μεταξύ. Ὅπως δὴποτε καί μέ τό μέτρο αὐτό καί μέ τά προηγούμενα ὁ Σεπτίμιος Σεβήρος προσπάθησε νά προσεταιριστεῖ τό στρατό καί νά τόν κάμει ὄργανο τῆς πολιτικῆς του στρέφοντάς του κυρίως ἐναντίον τῆς Συγκλήτου.

▲ **Διοικητικές μεταρρυθμίσεις.** Στρέφεται ἐναντίον τῆς Συγκλήτου ἀφαιρώντας της μεγάλο μέρος ἀπό τή δικαστική δικαιοδοσία της. Διακηρύσσει ἀπερίφραστα τήν ἀρχή ὅτι ἡ ἐξουσία τοῦ αὐτοκράτορα βασιζέται στήν ὑποστήριξη τοῦ στρατοῦ.

● Προωθεί σέ ἐπίκαιρες διοικητικές θέσεις τῶν συγκλητικῶν ἐπαρχίων Ἱππεῖς, μέ παρελθόν καί ἀγωγή στρατιωτική. Ἔτσι, τό προνόμιο τῆς Συγκλήτου νά διοικεῖ τίς συγκλητικές ἐπαρχίες μέ δικά της μέλη, χωρίς νά καταργηθεῖ, ἀπομένει κενό γράμμα, γιατί ἡ ἄσκηση τῆς πραγματικῆς διοίκησης μετατίθεται σέ νέους ἀξιωματούχους, τούς πληρεξούσιους - διοικητές¹. Ὑπονομεύοντας ὁ Σεπτίμιος Σεβήρος τή διοικητική ἐξουσία τῶν συγκλητικῶν στίς ἐπαρχίες ἀφαιρεῖ ἕναν ἀπό τούς τελευταίους κρίκους πού ἔδεναν τήν ἐποχὴ του μέ τήν παράδοση τῆς ρωμαϊκῆς δημοκρατίας.

● Ἐκλείσει τά δικαστήρια ἀνώτατων ὑποθέσεων καί τίς ἀντίστοιχες δικαιοδοσίες τίς ἀνάθεσε γιά τή Ρώμη στόν ἐπαρχο τῆς πόλης² (= διοικητή Ἀστυνομίας) καί γιά τήν ὑπόλοιπη Ἱταλία καί τίς ἐπαρχίες στόν ἐπαρχο Πραιτωρίου³ πού εἶναι ἀνώτατος στρατιωτικός ἀξιωματοῦχος ἐπικεφαλῆς τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς. Στά χέρια τοῦ ἀξιωματοῦχου αὐτοῦ συγκεντρώνονται ἐκτός ἀπό τίς δικαστικές ἐξουσίες καί μεγάλες διοικητικές ἀρμοδιότητες, γιατί ἔγινε καί ἀντιπρόεδρος τοῦ αὐτοκρατορικοῦ συμβουλίου.

Διάδοχοι τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου (211 - 235) εἶναι ὁ γιός του Καρακάλλας (211 - 217), ὁ Μακρίνος, ὁ Ἡλιογάβαλος καί τελευταῖος ὁ Ἀλέξανδρος Σεβήρος.

Ὅπως εἶδαμε (σελ. 74), ἀπό τά ἔργα τῶν διαδόχων τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου ἀξιωματημένοτο εἶναι τό δ i a τ a γ μ a τ ο ὕ Κ α ρ α κ á λ λ a τό 212· μέ αὐτό πολιτογραφοῦσε ὡς Ρωμαίους πολίτες ὅλους τοὺς ἐλευθέρους κατοίκους τῆς αὐτοκρατορίας. Λέγεται ὅτι τήν ἐκδοση τοῦ διατάγματος τήν ὑπαγόρευσαν οἱ οἰκονομικές ἀνάγκες πού ἀντιμετώπιζε ὁ αὐτοκράτορας, γιατί ἔτσι αὐξάνονταν τά ἔσοδα ἀπό τή φορολογία. Ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ εἶναι ὑπερβολικὴ καί μονομερῆς, ὅπως καί μιὰ ἄλλη πού ἐρμηνεύει τήν ἐκδοση αὐτὴ σάν τεκμήριο τῆς εὐρύτερης ὑψηλῆς πολιτικῆς του.

1. Λατ. Vicarii

2. Λατ. Praefectus urbi

3. Λατ. Praefectus praetorio

Γεγονός είναι ότι η πολιτογράφηση τῶν ἐλεύθερων ἐπαρχιωτῶν εἶχε προχωρήσει πολύ ἀπό τούς προκατόχους του. Τό διάταγμα τοῦ Καρακάλλα ἐξέλειψε ἐπίσημα τή διάκριση ἀνάμεσα στους Ἴταλούς καί τούς ἐπαρχιώτες καί ἔτσι, ἐνῶ ὡς τώρα στήν αὐτοκρατορία διακρίνονται νικητές καί νικημένοι, ἀπό τώρα αὐτή γίνεται μιά κοινότητα ἴσων «ἐταίρων».

3. Ἡ ἐποχή τῶν Τριάντα τυράννων. Ἀκολουθεῖ μιά περίοδος πού κράτησε πενήντα χρόνια (235 - 284). Ἡ κρίση καί ἡ ἀναταραχὴ ἀποκορυφώθηκαν. Σ' αὐτό τό διάστημα ἀνακηρύσσονται δεκάδες αὐτοκράτορες ἀπό τό στρατό· μόνο 26 ἀναγνωρίστηκαν ἀπό τή Σύγκλητο. Ἀπό αὐτούς ἕνας μόνο πέθανε ἀπό φυσικό θάνατο. Ὀνομάστηκαν Τριάντα τυράννοι, γιατί θύμιζαν τούς Τριάντα τυράννους τῶν Ἀθηνῶν.

Τόσο εὐκολα καί τόσο συχνά ἄλλαζαν οἱ αὐτοκράτορες, ὥστε εἶπαν κατόπιν πολύ εὐστοχα, πῶς τότε ὁ κάθε στρατιώτης εἶχε μέσα στίς ἀποσκευές του καί μιά αὐτοκρατορική στολή, μήπως τή χρειαστεῖ.

Ἡ περίοδος αὐτή εἶναι σκοτεινή, γιατί δέν ἔχουμε ἀρκετές ἱστορικές πηγές.

4. Ξεσποῦν ἐπαναστάσεις. Στά παραγμένα αὐτά χρόνια δέν μπορούσε νά διατηρηθεῖ ἡ παλαιά ἀσφάλεια καί τάξη τῆς «ρωμαϊκῆς εἰρήνης». Οἱ δυσαρστημένοι λαοί, τώρα πού χαλάρωσε ἡ ἐξουσία ἐξαιτίας τῆς ἀναρχίας, βρῖσκουν εὐκαιρία καί ἀρχίζουν ἐξεγέρσεις. Ἀναφέρουμε τήν ἐξεγερση τῶν Βαγαυδῶν, χωρικῶν τῆς Γαλατίας, πού ἠποχρέωσαν τούς μεγάλους γαιοκτήμονες, ἐπειδὴ ἡ ἐξουσία τοῦ κράτους χάθηκε σχεδόν στίς ἐπαρχίες τους, νά φροντίσουν μόνοι τους γιά τίς περιουσίες τους, ὀργανώνοντας δικές τους ἑνοπλεις δυνάμεις γιά τήν ἀμυνά τους.

5. Νέοι ἐχθροὶ ἐμφανίζονται στά σύνορα. Τήν κατάσταση χειροτερεύουν ἀκόμη περισσότερο οἱ καινούριοι «βάρβαροι» πού πλησιάζουν ἀπό ὅλες τίς μεριές τό κράτος. Οἱ πιό πολλοί καί οἱ πιό ἐπικίνδυνοι κατεβαίνουν ἀπό τό Βορρά. Τούς ὀδηγεῖ στό Νότο τό μαλακότερο κλίμα καί τὰ ἔτοιμα πλοῦτη τῶν Ρωμαίων. Τό περίφημο ρωμαϊκό σύνορο, δηλαδή ὁ Δούναβης καί ὁ Ρήνος, πού ὡς τὰ χρόνια τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου ἄντεχε σάν ἀληθινὸς κυματοθραύστης, τώρα μεταβίβας συγκρατιέται. Σέ πολλά σημεία σπάει καί ὀμοῦν μέσα λογιῆς λογιῆς ξένοι λαοί. Σκοπός τους εἶναι νά ἀρπάξουν ὅ,τι μπορέσουν καί νά ξαναγυρίσουν στήν πατρίδα τους, ἢ νά περάσουν τὰ ρωμαϊκά σύνορα καί νά ἐγκατασταθοῦν σέ μικρές ὀμάδες, ὥστε νά ζήσουν εἰρηνικά κάτω ἀπό τήν προστασία τοῦ ρωμαϊκοῦ νόμου.

Αὐτές εἶναι οἱ ἐπιδομές. Οἱ εἰσβολεῖς δέν ἔχουν ἀκόμη σκοπὸ νά μποῦν σέ μεγάλες ὀμάδες καί νά ἐγκατασταθοῦν ὀριστικά. Οἱ λεγεῶνες ὡς τό τέλος καί τοῦ ἄλλου αἰῶνα μποροῦν καί τούς ἀναχαιτίζουν.

Τέτοιοι λαοὶ εἶναι:

---

1. Λατ. Limes Pomanus

● **Στό Ρήνο οί γερμανοί Φράγκοι.** Ύποδουλώνουν τούς παλαιότερους λαούς πού κατοικοῦσαν ἐκεῖ καί φτάνουν ὡς τό Ρήνο. Συχνά παραβιάζουν τό σύνορο αὐτό καί λεηλατώντας προχωροῦν ὡς τή Γαλατία. Οἱ Σάξονες φτάνουν ὡς τίς ἀκτές τῆς Βρετανίας καί οἱ Ἀλαμανοί ὡς τή Β. Ἰταλία.

● **Στό Δούναβη οἱ Γότθοι.** Εἶναι ἐπίσης Γερμανοί, πολυάριθμοι καί πολεμικοί. Εἶναι ἀκόμη εἰδωλολάτρεις, μά στίς ἀρχές τοῦ 4ου αἰώνα, ὅπως θά δοῦμε, ἀρχίζουν νά γίνονται Χριστιανοί. Μέχρι τά μέσα τοῦ 2ου αἰώνα ζοῦσαν γύρω ἀπό τή Βαλτική θάλασσα· σχεδόν δέν τούς γνωρίζουν οἱ Ρωμαῖοι. Ὑστερα ἐρχονται πῶ νότια καί στόν αἰώνα αὐτό πλημμυρίζουν τίς ἀπέραντες περιοχές ἀπό τό Δούναβη ὡς τίς βόρειες ἀκτές τοῦ Εὐζεῖνου Πόντου.

"Ὅσες ρωμαϊκές κατακτήσεις ἔγιναν στά μέρη αὐτά ἀπό τούς Ἀντωνίνους χάθηκαν. Μέ τά πλοῖα τους κάνουν πειρατικές ἐπιδρομές καί φτάνουν καταστρέφοντας καί ἀρπάζοντας ὡς τό Αἰγαῖο. Σέ μιά ἀπό αὐτές (267 - 268 μ.Χ.) λεηλάτησαν τήν Ἀθήνα, τήν Κόρινθο, τό Ἄργος καί τή Σπάρτη. Στήν Ἀθήνα τούς ἀπέκρουσε ὁ ἱστορικός Δέξιππος. Μαζί μέ τούς Γότθους ἦταν καί Ἐροῦλοι.

● **Στήν Ἀνατολή οἱ Πέρσες.** Τό κράτος τοῦ ἀρχαίου αὐτοῦ λαοῦ, πού διαλύθηκε ἀπό τό Μ. Ἀλέξανδρο, ἀναβιώνει μέ τήν περσική δυναστεία τῶν Σασσανιδῶν. Αὐτοί ἀνατρέψανε τό 224 τήν Παρθική δυναστεία τῶν Ἀρσακιδῶν. Ἕνας Ρωμαῖος αὐτοκράτορας, ὁ Βαλεριανός, πού πῆγε νά τούς πολεμήσει, νικήθηκε (260), πιάστηκε αἰχμάλωτος καί τόν ἐβαλαν νά περιποιεῖται τά ἄλογα τοῦ βασιλιᾶ τους. Σώθηκε ἕνα περσικό ἀνάγλυφο, πού μέ δικαιολογημένη ὑπερηφάνεια ὁ νικητής βασιλιάς κάθεται στό θρόνο του καί ὁ Ρωμαῖος τόν προσκυνεῖ γονατιστός.

6. Ὀλόκληρες ἐπαρχίες γίνονται ἀνεξάρτητες. Μερικές φορές, στά ἀνήσυχτα αὐτά χρόνια, ὀλόκληρες ἐπαρχίες — κυρίως αὐτές πού ἦταν μακριά ἀπό τή Ρώμη — ἀνέδειξαν αὐτοκράτορα δικό τους, γιατί ἀντιμετώπιζαν κινδύνους ἐπιδρομῶν ἀπό γειτονικούς λαούς. Ἡ αὐτοκρατορία δίνει τήν εἰκόνα ἀποσύνθεσης, προπάντων στήν ἐποχή τοῦ αὐτοκράτορα Γαλλιανοῦ (253 - 268 μ.Χ.), διαδόχου τοῦ Βαλεριανοῦ.

Ἄν κίνδυνος ἀπό τίς γερμανικές ἐπιδρομές στή Δύση ὁδήγησε τή Γαλατία, τήν Ἰσπανία καί τή Βρετανία νά ἀποσπαστοῦν ἀπό τήν αὐτοκρατορία γιά 15 χρόνια καί νά ἀνακηρύξουν δικό τους αὐτοκράτορα, τόν Πόστομο. Ὁ Γαλλιανός μπροστά στήν ἀνάγκη τόν ἀναγνώρισε. Τέτοιοι αὐτοκράτορες γιά λίγο χρόνο ἀναφέρονται πολλοί, π.χ. ὁ Αἰμιλιανός στή Μοισία, ὁ Ρηγιλιανός στήν Πανωνία κ.ἄ.

Τό πῶ ὄνομαστό ἀνεξάρτητο κράτος πού σχηματίστηκε αὐτή τήν ἐποχή ἦταν τό βασιλεῖο τῆς Παλμύρας. Βρισκόταν σέ μιά ὄαση τῆς συριακῆς ἐρήμου, στόν ἐμπορικό δρόμο πού ἔνωσε τή Δαμασκό μέ τόν Εὐφράτη. Τό ἴδρυσε ὁ Ὀδαίναθος, πού ἦταν προηγουμένως διοικητής τῆς περιοχῆς αὐτῆς. Μετά τό θάνατό του τόν διαδέχτηκε ἡ σύζυγός του Ζηνοβία (267 - 273 μ.Χ.), ὁ-

νομαστή για την ελληνική της παιδεία, την όμορφιά της και τις διοικητικές της ικανότητες. Κυρίως σχεδόν όλόκληρη τη Μ. Άσία, την Αίγυπτο και φιλοδοξούσε να ανασυστήσει τό βασίλειο τῶν Σελευκιδῶν.

7. Οἱ αἰτίες τῆς παρακμῆς τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους. Οἱ αἰτίες εἶναι πολλές καί βαθιές. Μερικές μόλις διακρίνονται σ' αὐτόν τόν αἰῶνα. Πολλῶν φαίνονται στόν ἐπόμενο. Τότε ἡ παρακμή πλησιάζει νά γίνει καταστροφή, ὅπως θά δοῦμε. Ἀναφέρουμε πολὺ σύντομα τίς κυριότερες αἰτίες:

▲ **Τό αὐτοκρατορικό ἀξίωμα περῶ κρίση.** *Τό πολίτευμα τοῦ Ὀκταβιανοῦ, δηλ. ἡ ἐξουσία τοῦ πρώτου πολίτη τοῦ κράτους καί τῆς Συγκλήτου,* ἀφοῦ ἐφαρμόστηκε μέ ἐπιτυχία ἐπί δυο αἰῶνες ἀποδείχτηκε πῶς ἦταν ἀπό δω κι ἐμπρός ἀκατάλληλο, γιατί ἀπό τή φύση του ἦταν ἀντιφατικό. Ἦταν μιά ἀνώμαλη διαρχία: Ἀπό τή μιά ὁ π ρ ῶ τ ο ς πολίτης τοῦ κράτους, ὁ αὐτοκράτορας, μέ τήν τάση νά ἐπιβάλλει παντοῦ τή θέλησή του. Ἀπό τήν ἄλλη ἡ Σ ύ γ κ λ η τ ο ς, τελευταῖο κατάλοιπο τῆς δημοκρατίας, προσπαθοῦσε, ὅσο μπορούσε, νά βάζει χαλινό στήν αὐταρχική αὐτή τάση.

Μ' αὐτή τή δύσκολη συμβίωση ἔφτασε στήν ἀκμή της ἡ αὐτοκρατορία στούς δυο πρώτους αἰῶνες. Ὅμως, ἐδῶ πού ἦταν ἡ δύναμη, ἦταν καί ἡ ἀδυναμία τοῦ πολιτεύματος. Μέσα του ἐνεργοῦσαν δυο ἀντίρροπες δυνάμεις, πού δέν μπορούσαν νά συμβιβάζονται ἐπ' ἀπειρον. Ἀνάμεσα στίς δυο ροπές, μιά πρὸς τή Μοναρχία καί μιά πρὸς τῆ Δημοκρατία, τό πολίτευμα τείνει νά καταλήξει σ' ἕνα ὁμοιογενή τύπο. Καί ἐπειδὴ τώρα πιά δέν μπορούσε νά γίνει λόγος γιά ἐπικράτηση τῆς δημοκρατίας, ὅλα μαρτυροῦν πῶς θά ἀσπρήσουν καί τά τελευταῖα ἴχνη της καί στή θέση της διαμορφώνεται πιά ἡ κ α θ α ρ ῆ ἀ π ο λ υ τ α ρ χ ί α .

▲ **Πορεία πρὸς τήν ἀπολυταρχία.** Τά πρώτα σοβαρά συμπτώματα πῶς ἐκεῖ θά κατέλγε στο τέλος τό πολίτευμα παρουσιάστηκαν, ὅπως εἶδαμε, ὅταν κυβερνοῦσε ὁ Σεπτίμιος Σεβῆρος (193 - 211 μ.Χ.). Ἐπί τῆς βασιλείας του ἔγειρε ὀριστικά ἡ ζυγαριά πρὸς τό μέρος τῆς μοναρχίας, γιατί ὁ αὐτοκράτορας αὐτός στηρίχτηκε ὀλωσδιόλου στό στρατό καί μέ κάθε τρόπο παραμέρισε τή Σύγκλητο.

Ἀπό τότε τό σῶμα αὐτό διατηρήθηκε μόνο κατά τύπους. Ὁ Σεπτίμιος Σεβῆρος πεθαίνοντας ἄφησε παραγγελία στούς γιούς του: «Νά ἴσατε μονοιασμένοι, νά πλουτίζετε τό στρατό καί γιά τ' ἄλλα μὴ σᾶς νοιάζει». Ἀπό τότε ἄλλοι αὐτοκράτορες ἀκολουθοῦν στήν πολιτική τους « σ υ γ κ λ η τ ι κ ῆ γ ρ α μ μ ῆ » καί ἄλλοι « σ τ ρ α τ ι ω τ ι κ ῆ ». Τίποτε ὅμως δέν μπορούσε πιά νά ξαναδώσει στή Σύγκλητο τήν παλαιά της δύναμη.

▲ **Κρίση στήν οἰκονομία.** Ἀκόμη πιό βαθιά κρίση ἐκδηλώνεται στίς οἰκονομικές σχέσεις τῶν ἀνθρώπων. Καί τήν ἐπιδεινώνει ἀκόμη περισσότερο ἡ πολιτική κρίση. Ἡ μιά μεγάλωνε τήν ἄλλη, ἔτσι πού εἶναι δύσκολο νά ξεχωρίσει κανεῖς ποιά εἶναι ἡ αἰτία καί ποιά τό ἀποτέλεσμα.

Ἀπ' αὐτό τόν αἰῶνα παρουσιάζεται μιά γενική ὀπισθοδρόμηση στήν οἰκονομική ζωή. Οἱ ἐπιδρομές καί οἱ ἐπαναστάσεις, πού ἀναστατώνουν τίς ἐπαρχίες, ἀ-

χίζουν να νεκρώνουν τό εμπόριο. Κάθε οικονομική κίνηση πάει να σταματήσει. Οι πόλεις, πού άλλοτε ανθοῦσαν ἀπό τὰ πλούτη τῆς «ρωμαϊκῆς εἰρήνης», τώρα παρακμάζουν· πρώτη φροντίδα τώρα εἶναι ἡ σωτηρία ἀπό τόν κίνδυνο. Αὐτό προπάντων θά συνεχιστεῖ καί θά ολοκληρωθεῖ στόν 4ο αἰώνα. Ἀφοῦ τό εμπόριο σταματᾷ, οἱ πόλεις σιγά σιγά ἀδειάζουν καί οἱ ἄνθρωποι ξαναγυρίζουν στήν ὑπαιθρο· παίρνει πάλι τήν πρώτη θέση ἡ καλλιέργεια τῆς γῆς. Ἡ γῆ ὅμως παντοῦ βρίσκεται μοιρασμένη σέ ἀπέραντες γαιοκτησίες (= λ α τ ι φ ο ὑ ν τ ι α) — ὀλόκληρες περιοχές τώρα — πού ἀνήκουν σέ λίγους πανίσχυρους ἰδιοκτῆτες· αὐτοί σάν ἀληθινοί ἄρχοντες τά κυβερνοῦν καί τίς προστατεύουν ἀπό τίς ἐπιθέσεις, πολλές φορές μέ δικό τους ἰδιωτικό στρατό. Ἡ παλιά ἑσπαυλή τους μέ ἓνα ὄχρωματικό περίβολο γύρω γύρω ἀρχίζει νά μετασχηματίζεται σέ μεσαιωνικό πύργο.

▲ **Κρίση στήν κοινωνία.** *Οἱ κοινωνικές τάξεις ἀλλάζουν.* Μέσα στή γενική παράλυση τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, οἱ ἄνθρωποι ὄλων τῶν τάξεων καταφεύγουν στούς μεγάλους γαιοκτῆμονες, γιά νά βροῦν « π ρ ο σ τ α σ ῖ α », ἀφοῦ δέν τούς τήν παρέχει πιά τό κράτος. Ὁ ἀριθμός τῶν δούλων παρουσιάζει ἀπό δῶ κι ἐμπρός μιά σοβαρή μείωση. Ἐνα μεγάλο μέρος τους ἐξακολουθοῦσαν νά μένουν δούλοι. Πολλοί ὅμως ἀποκτοῦν τήν ἐλευθερία τους, γίνονται ἀ π ε λ ε ὑ θ ε ρ ο ι, καί μένουν προσκολλημένοι στά λατιφούντια, ὅπου οἱ κύριοι τῶν ἀπέραντων αὐτῶν κτημάτων τούς νοικιάζουν ἀπό ἓνα κομμάτι γῆς νά τό καλλιεργοῦν. Τό κομμάτι ὅμως τῆς γῆς καί ὁ καλλιεργητής του ἐξακολουθοῦν νά ἀνήκουν στό γαιοκτήμονα. Κι αὐτός κάθε χρόνο παίρνει ἀπό τό εἰσόδημα, πού δίνει τό κομμάτι τῆς γῆς, ἓνα ὀρισμένο μερίδιο.

Ἡ ἀπασχόληση αὐτή προσελκύει σιγά σιγά καί τούς ἐλεύθερους καλλιεργητές — ὅσοι ἀπόμειναν ἀκόμη — καί τούς ἀνεργούς κατοίκους τῶν πόλεων. Ἔτσι ὅλοι ξαναγυρίζουν στήν ὑπαιθρο, γιά νά δουλέψουν μ' αὐτούς τούς ὄρους. Οἱ ἐλεύθεροι χάνουν ἓνα μέρος τῆς ἐλευθερίας τους, ἀφοῦ δέθηκαν ἀπό τό γαιοκτήμονα μέ τή γῆ, κερδίζουν ὅμως τήν « π ρ ο σ τ α σ ῖ α » του. Οἱ δούλοι πάλι κερδίζουν ἀρκετή ἐλευθερία, καί, τό κυριότερο, μπαίνουν ὑπό τήν προστασία τοῦ ρωμαϊκοῦ νόμου.

Ἔτσι οἱ ἐλεύθεροι καί οἱ πρῶν δούλοι συγχωνεύονται σέ μιά καινούρια τάξη. Εἶναι προσκολλημένοι στή γῆ, χωρίς νά τούς ἀνήκει, ὡς *κολωνοί*, δηλ. *ἐξαρτημένοι καλλιεργητές ξένου κλήρου* (λατ. = *coloni*).

8. Ἀνακεφαλαίωση τῶν στοιχείων πού ὀδήγησαν στήν παρακμή τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους.

▲ **Βαρβαρικές ἐπιδρομές καί ἀδυναμία ἄμυνας τῶν συνόρων.** Οἱ Πέρσες, οἱ Γόθοι, οἱ Ἀλαμανοί κ.ἄ. πού ἐφορμοῦν ἐναντίον τῶν συνόρων στόν 3ο αἰ. μ.Χ. βρίσκουν τώρα τίς ἀμυντικές ρωμαϊκές δυνάμεις σοβαρά ἐξασθενημένες. Οἱ Ἴταλοι στρατιῶτες ἔχουν πιά ὀλότελα ἀντικατασταθεῖ ἀπό στρατιῶτες τῶν λιγότερο ἐκρωμαϊσμένων περιοχῶν πού δέν εἶχαν οὔτε τίς ἱκανότητες καί τήν εὐστροφία τῶν πρῶτων οὔτε πειθαρχοῦσαν εὐκόλα καί, τό κυριότερο, οἱ στρατιῶτες αὐτοί

Άγροτική ζωή του 3ου - 4ου αιώνα μ.Χ.

Ψηφιδωτό της Καρχηδόνας. Στο κέντρο της εικόνας υπάρχει μία μεγάλη έπαυλη, που είναι συνδυασμός μόνιμης κατοικίας και όχρου. Τά χαρακτηριστικά που δεσπόζουν είναι δύο ψηλοί πύργοι στις γωνίες, ένα ογκώδες ισόγειο με μία αφιωτική είσοδο που επιτρέπει να μπει κωνείες στά διαμερίσματα του ιδιοκτήτη και ίσως σε μία μεγάλη αθήλη στο πίσω μέρος· ένα δμορφο χαγιάτι διακρίνεται στο πρώτο πάτωμα όπου είναι συγκεντρωμένοι οι χώροι διαμονής. Πίσω από τό κύριο τμήμα του οικοδομήματος φαίνονται δύο ιδιαίτερα χτισματα, ο στάβλος ή τό αϊθρίο και ένας εδρόχωρος λουτρόνας με θολωτές στέγες. Η έπαυλη είναι τριγωνισμένη από ένα πάρκο. Στίς δύο πλευρές της έπαυλης εικονίζεται έξοδος σε κνήμη του οικοδεσπότη. Στο πάνω και κάτω διάζωμα της εικόνας φαίνονται σκηνές της καθημερινής ζωής του γαιοκτήματος. Κάθε εποχή καταλαμβάνει μία γωνιά. Στην άνω άριστερή είναι χειμώνας. Ένας άντρας μεταφέρει δύο ζωντανές πάπιες· δύο παιδιά μαζεύουν έλιές· μία γυναίκα σηκώνει ένα καλάθι γεμάτο μαύρες έλιές. Είναι ή οικογένεια ενός κ ο λ ω ν ο υ που παριστάνεται στίς σχέσεις της με τον ιδιοκτήτη του μεγάλου γαιοκτήματος· προσφέρουν τους καρπούς της εποχής στήν οικοδέσποινα της έπαυλης που κάθεται σ' ένα επιβλητικό κάθισμα με μία βεντάλια στό χέρι· ανάλογες σκηνές εικονίζονται και στίς υπόλοιπες γωνίες. . . Τό ψηφιδωτό αποβλέπει να τονίσει τό ρόλο που διαδραματίζουν οι κ ο λ ω ν ο ι στήν οικονομία του μεγάλου γαιοκτήματος· όλη ή ζωή της έπαυλης στηρίζεται στό μόχθο και τίς εισφορές τους [3ος - 4ος αιώνας μ.Χ.; Τόνδα, Μουσείο] [Απόσπασμα από Μ. Rostovtzeff - A History of the ancient world. vol. II - Oxford 1933 σελ. 330].

άπασχολήθηκαν μόνιμα στόν 3ο αιώνα μέ τήν κερδοφόρα έπιχείρηση τής «κατασκευής» αυτοκρατόρων και πολύ λίγο ένδιαφέρον έδειχναν νά διατηρήσουν τίς κατακτήσεις. Έγινε μιά πλήρης έπαγγελματοποίηση τους, γιατί δέν άρ-γησαν νά άνακαλύψουν ότι ήταν άπαραίτητο συντελεστής τής έξουσίας και έπι-ζητούσαν νά έπιβάλλουν τούς όρους τους και στόν αυτοκράτορα και στή Σύγκλη-το. Για νά άποφεύγεται ό κίνδυνος τών στρατιωτικών πραξικοπημάτων κατα-φεύγουν οί αυτοκράτορες στήν παροχή μεγαλύτερων μισθών και συντάξεων.

▲ **Καταστροφή του άστικού πληθυσμού. Έγκατάλειψη τής γής. Είσοδος μεγάλου άριθμού άγροτών στό στρατό.** Όπως άναπτύχθηκε πιό πάνω, οί βαρβαρικές έπιδρομές κι ή πολιτική και στρατιωτική άναρχία πού έπικρατούν στόν 3ο αιώνα προκαλούν ένα διάχυτο άσθημα άνασφάλειας στους πληθυσμούς τής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας κυρίως γύρω στό 250 μ.Χ. Η σιγουριά κι ή έμπιστο-σύνη τής «ρωμαϊκής ειρήνης», πού έξασφάλιζε άλλοτε τήν οικονομική εύημερία, ύπονομέυτηκαν πιά. Η οικονομική δραστηριότητα έξαιτίας αυτού σταματά σέ κάθε έκδήλωση.

Τό σύνολο τής καλλιεργήσιμης γής παθαίνει σοβαρή μείωση, όπως π.χ. στήν Ίταλία, τήν Ίσπανία και τήν Αίγυπτο. Μεγάλο μέρος από τούς άγρότες πού έγκαταλείπουν τήν καλλιέργεια τής γής βρίσκουν ως βιοποριστική διέξοδο τήν κατάταξη τους στό στρατό, γιατί έτσι έξασφαλίζουν κέρδη, άσυδοσία, άσφάλεια και καριέρα, άν έπιδείξουν ικανότητες. Τώρα παρουσιάζεται έντονα τό φαι-νόμενο τών έγκαταλειμμένων γαιών πού ούτε μέ διατάξεις, όπως π.χ. του Αύρη-λιανού ούτε μέ τήν μέθοδο τής ίδρυσης άποικιών βρίσκουν καλλιεργητές και γι' αυτό έρημώνονται. Ίδιαίτερα όμως δυσάρεστες ήταν οί συνέπειες για τή βιοτεχνία και τό έμπόριο· οί οικονομικές αυτές δραστηριότητες εύκολα έξαφα-νίζονται από μιά καταστραμμένη, ή ύποκείμενη σέ κίνδυνο καταστροφής πε-ριοχή, και δύσκολα άναζωογονούνται. Η έξαφάνιση έξαιτίας τής άνασφάλειας τών ιδιωτικών έπιχειρήσεων ύποχρέωσε πολλούς αυτοκράτορες νά ιδρύσουν κρατικά όπλοστάσια και ύφαντήρια μέ καταναγκαστική έργασία για τίς άνάγ-κες τής έπιμελητείας του στρατού.

▲ **Σμίκρυνση τών άστικών κέντρων. Διαμορφώνεται ιδιαίτερο καθεστώς γαιο-κτησίας και βιοτεχνίας.** Η παρακμή τής βιοτεχνίας και του έμπορίου δόηγηση στή σμίκρυνση του χώρου τών πόλεων. Έκτός από τή Ρώμη, πού έξακολουθούσε νά διατηρεί τόν ύδροκεφαλισμό της έξαιτίας του όχλου πού ζούσε εκεί μέ τίς δω-ρεάν διανομές και τήν ψυχαγωγία του, είναι όλοφάνερος τώρα ένας γενικός μα-ρασμός τών άστικών κέντρων· τουτο διαπιστώνεται εύκολα π.χ. στή Γαλατία όπου τά νέα κυκλικά τείχη στόν 3ο και 4ο αί. περικλείουν συχνά λιγότερο από τό τό ένα τέταρτο του χώρου τών προηγούμενων αιώνων.

Οί οικονομικές αυτές δυσκολίες, πού λιγοστεύουν παρά πολύ τούς άστικούς πληθυσμούς, λιγοστεύουν επίσης πολύ σοβαρά και τούς έλεύθερους καλλιεργητές στήν ύπαιθρο, τούς μικρούς ιδιοκτήτες και ένοικιαστές. Η συγκέντρωση τής έγγειας ιδιοκτησίας σέ πολύ λίγα χέρια προχωρεί τώρα ραγδαία. Η άναζήτηση

προστασίας από τις βαρβαρικές εισβολές ή από την έκμετάλλευση των διοικητικών υπαλλήλων ανάγκασε τους μικροϊδιοκτήτες γης να παραδώσουν τα κτήματά τους στους εύπορους γείτονές τους που μπορούσαν να τους προφυλάξουν από τις επιδρομές των ληστών και από τους επαρχιακούς αξιωματούχους στις όχυρωμένες επαύλεις τους. Μέ τον τρόπο αυτό ή μεγάλη γαιοκτησία — τό *latifundium* — γίνεται πιά ο κυρίαρχος τύπος αγροτικής ιδιοκτησίας και ή καλλιέργεια τής γης γίνεται από εξαρτημένους καλλιεργητές (*coloni*). Μά και ή θέση των καλλιεργητών αυτών μετά τον 3ο αί. αλλάζει. 'Ως τώρα ή προσωπική τους ελευθερία δέ δεσμεύεται έκτός από λίγες δωρεάν άγγαρείες τήν εποχή τής συγκομιδής στο άτομικό κτήμα του ιδιοκτήτη ή του άρχινοικιαστή αυτοκρατορικής γης'. Από τώρα και ύστερα οί ένοικιαστές - καλλιεργητές είναι ύποχρεωμένοι να μένουν ισόβια προσκολλημένοι στή μεγάλη γαιοκτησία. Δημιουργείται λοιπόν έτσι ο θεσμός τής δουλοπαροικίας μέ νομικά κατοχυρωμένους τίτλους: στήν εποχή του Μ. Κωνσταντίνου άναγνωρίζεται έπίσημα ο θεσμός από τήν αυτοκρατορική νομοθεσία.

'Αλλά και στήν άσκηση τής ισχυής βιοτεχνίας και του έμπορίου που άπόμεινε παρατηρείται μιá άλλαγή συστήματος. Έτσι π.χ., για να επιτύχει ο 'Αλέξανδρος Σεβήρος καλύτερο έφοδιασμό τής πρωτεύουσας, κατέγραψε τους έπαγγελματίες σέ ιδιαίτερες *συντεχνίες* — βιοτεχνικά *congiaria* και έμπορικά *collegia* —, ώστε τα μισρά να έλέγχει μέ κρατικούς ύπεύθυνους και να κατευθύνει όσους καταγίνονταν μέ τή βιοτεχνία και τό έμπόριο. Τώρα όμως άρχίζουν να φθίνουν κι αυτά τά προνομιακά σωματεία. Για να τά περισώσουν οί κατοπινοί αυτοκράτορες, τά μετατρέπουν σέ κληρονομικές κλειστές επαγγελματικές κάστες: π.χ. στον 4ο αί. ο μυλωνάς ή ο φορτωτής πλοίου έπρεπε να μείνει ισόβια στο έπαγγέλμα του και να τό διδάξει στους γιούς του. Δέν είναι γνωστό σέ πόσα έπαγγέλματα καθιερώθηκε ο κρατικός αυτός παρεμβατισμός κι αν ή εφαρμογή του ίσχυε και σέ πόσο βαθμό έξω από τή Ρώμη. 'Αργότερα όμως, στα χρόνια του Μ. Κωνσταντίνου, οί συντεχνίες αυτές — που όνομάζονται τώρα *συστήματα* — έχουν πιά δλότελα έπικρατήσει στήν Κωνσταντινούπολη κι άπ' αυτό εύκολα βγαίνει τό συμπέρασμα ότι τό καθεστώς αυτό δέν περιορίστηκε μόνο εκεί, αλλά νωρίς άπλώθηκε σ' όλη τήν αυτοκρατορία.

'Από τήν άνακεφαλαίωση αυτή βγαίνει τό συμπέρασμα ότι πολλά στοιχεία, — π.χ. επιδρομές βαρβάρων, άναρχία, άδυναμία συνοριακής άμυνας, επαγγελματοποίηση του στρατού, σοβαρές άλλαγές στήν οικονομική και κοινωνική δομή του ρωμαϊκού κράτους — οδηγούν στήν παρακμή τής αυτοκρατορίας. Αυτά όμως τά στοιχεία δέν είναι μόνο στοιχεία φθοράς. *Είναι συγχρόνως και στοιχεία που θά οδηγήσουν τον 'Αρχαίο κόσμο στο Μεσαιωνικό.* 'Η ρωμαϊκή αυτοκρατορία μέ τίς άλλαγές αυτές πορεύεται προς τήν πτώση της και ταυτόχρονα μεταστοιχείωνεται, για να συνεχίσει τή ζωή της μέ άλλες μορφές στή Δυτική Ευρώπη και στο Βυζάντιο.

1. Δατ. Conductor

Οι Τετράρχες

Σύμπλεγμα από πορφύρεη των Τετραρχών Ιου-
κλητιανού, Μαξιμιανού, Γαλεριού και Κωνσταν-
τίου Χλωρού [Βενετία, "Άγιος Μάρκος, νότια γω-
νία. 300 μ.Χ. περίπου).

2 ΜΕ ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΕΣ ΑΛΛΑΓΕΣ ΣΤΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΞΕΠΕΡΑΣΕ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ

1. Οι Ίλλυριοί αυτοκράτορες. Πορεία προς την άπολυταρχία.

Όπως φάνηκε από τὰ προηγούμενα, ἡ αὐτοκρατορία βάδιζε πρὸς τὴν καταστροφή, ἀλλὰ στὸ τέλος τοῦ 3ου αἰῶνα τὴν ἀπέφυγε χάρις στὰ ἀποτελεσματικά μέτρα πού πήραν οἱ Ἰλλυριοὶ αὐτοκράτορες (270 - 305 μ.Χ.).

Ὀνομάστηκαν ἔτσι, γιατί προέρχονται ἀπὸ τὴν Ἰλλυρία (σημ. Ἀλβανία καὶ Γιουγκοσλαβία). Ἦταν ἀπλοὶ ἀγρότες, μὰ ἀξιοὶ στρατηγοί. Ἐχουν ἀξιόλογες διοικητικὲς καὶ ὀργανωτικὲς ἰκανότητες. Μὲ τὰ μέτρα πού πήραν πέτυχαν νὰ συγκρατήσουν ἀπὸ τὴν κατάρρευση τὴν αὐτοκρατορία. Ἔτσι:

- Οἱ ἐχθροὶ τῆς Ρώμης ἀναχαιτίζονται παντοῦ,
- Ἐπιδιώκεται νὰ ἐξασφαλιστεῖ ἐνότητα, καί, τὸ κυριότερο,
- Γίνονται τολμηρὲς μεταρρυθμίσεις στὸ πολίτευμα καὶ στὴ διοίκηση.

Οἱ σπουδαιότεροι ἀπὸ τοὺς Ἰλλυριοὺς αὐτοκράτορες εἶναι δυό: ὁ Αὐρηλιανὸς (270 - 275 μ.Χ.) καὶ ὁ Διοκλητιανὸς (284 - 305 μ.Χ.).

Ὁ Αὐρηλιανὸς ὀνομάστηκε «ἐπανορθωτῆς τῆς οἰκουμένης», γιατί ξανάδωσε στὸ κράτος (οἱ Ρωμαῖοι ὀνόμαζαν τὸ κράτος τοὺς οἰκουμένη) τὴν ἐνότητά του μὲ τίς νίκες του κατὰ τῆς Ζηνοβίας στὴν Ἀνατολή καί μὲ τὴν ἀνάκτηση τοῦ ἐφήμε-

1. Δατ. Restitutor orbis

ρου κράτους τής Γαλατίας. Κατασκεύασε επίσης νέο μεγαλύτερο τείχος γύρω από τή Ρώμη.

‘Ο Διοκλητιανός μέ τίς μεταρρυθμίσεις του δίνει νέα κατεύθυνση στην Ιστορία του ρωμαϊκού κράτους, καί, γιά νά τό σώσει, τό προσαρμόζει στις ανάγκες τής εποχής του, αλλάζοντας τό χαρακτήρα τής μοναρχίας.

Οί κυριότερες αλλαγές του Διοκλητιανού είναι:

▲ **‘Αλλάζει μορφή τό πολίτευμα.** ‘Ο πρώτος πολίτης του κράτους¹ γίνεται τώρα απόλυτος μοναρχης καί τό πολίτευμα γίνεται απόλυτη μοναρχία.

‘Από τήν εποχή του Αύρηλιανού ό λατινικός τίτλος Princeps άχρηστεύεται καί στή θέση του καθιερώνεται ό τίτλος Dominus. ‘Η πολιτειακή μορφή του Principatus γίνεται Dominatus = απόλυτη μοναρχία.

Τό πολιτειακό σύστημα τής δυαρχίας (Σύγκλητος - Αύτοκράτορας) πού είχε καθιερώσει ό ‘Οκταβιανός Αύγουστος, δοκιμάστηκε σκληρά στον αιώνα αυτό καί άποδείχτηκε πώς, γιά νά διατηρηθεί ή μοναρχία, έπρεπε τό πρόσωπο του αυτοκράτορα νά άποκτήσει έξωτερική αίγλη.

Γιά νά πραγματοποιηθεί αυτό, μιά λύση ύπήρχε: νά γίνει τό πρόσωπο του αυτοκράτορα ιερό, όπως στις άνατολικές μοναρχίες. ‘Ο Αύρηλιανός κιόλας παλαιότερα, σύμφωνα μέ τό υπόδειγμα πού πήρε από τους Σασσανίδες τής Περσίας, είχε καθιερώσει τό δ ι ά δ η μ α καί τήν π ο ρ φ ύ ρ α. ‘Ο Διοκλητιανός έφάρμοσε στό παλάτι του τό άνατολικό π ρ ω τ ό κ ο λ λ ο. ‘Ο αυτοκράτορας σπάνια έμφανίζεται στους ύπηκόδους του. Καθιερώθηκε τώρα καί ή π ρ ο σ κ ύ ν η σ η. ‘Οποιος τόν πλησίαζε, γονάτιζε καί του φιλούσε τήν άκρη του φορέματός του.

‘Ενας άυστηρός αύλικός κώδικας παρμένος από τους Σασσανίδες άντικαθιστά τήν παλαιά ρωμαϊκή άπλότητα. Οί ύπήκοοι του κράτους χρησιμοποιούν πομπώδεις προσαγορεύσεις, όταν άπευθύνονται στον αυτοκράτορα. Π.χ. ή γαληνότης σας, ή μεγαλειότης σας, ή άιωνιότης σας κ.ά.

▲ **Ριζικές αλλαγές στή διοίκηση.** ‘Ο Διοκλητιανός, άν καί είναι τόσο άπολυταρχικός, ύποχρεώνεται από τίς συχνές έπαναστάσεις καί έπιδρομές, νά κάμει μιά τολμηρή άλλαγή στό διοικητικό σύστημα. ‘Ηταν άνάγκη, όταν παρουσιαζόταν κίνδυνος, νά παίρνονται άμεσα μέτρα άμυνας, χωρίς άργοπορία. Γι’ αυτό έγκαταλείπει τή Ρώμη καί όρίζει τέσσερα νέα κέντρα του κράτους, σέ ισάριθμα έπίκαιρα σημεία.

Πρώτα δυό μεγάλα κέντρα: Τό ένα στή Δύση, στό Μιλάνο τής Β. ‘Ιταλίας καί τό άλλο στήν ‘Ανατολή, στή Νικομήδεια τής Βιθυνίας. Οί έπικεφαλής τους ονομάστηκαν Α υ γ ο υ σ τ ο ι. Αύγουστος τής Νικομήδειας έγινε ό ίδιος ό Διοκλητιανός καί στό Μιλάνο διόρισε τό Μαξιμιανό.

‘Υστερα δυό μικρότερα κέντρα: τό ένα στήν άρχαία γαλατική πόλη Τρεβήρους καί τό άλλο στό Σίρμιο τής Σερβίας. Οί έπικεφαλής τους ονομάστηκαν Κ α ι σ α ρ ε ς. Καίσαρα στους Τρεβήρους διόρισε τόν Κωνσταντίο Χλωρό καί στό Σίρμιο τό Γαλέριο.

1. Λατιν. Princeps

Οι τέσσερις συνάρχοντες δέθηκαν με συγγενικούς δεσμούς και στην αρχή συνεργάστηκαν καλά.

Τό σύστημα αυτό ονομάστηκε Τετραρχία. Μέ αυτό κομματιάζεται τό κράτος, γιά νά φυλαχτοῦν καλά τά σύνορα ἀπό τούς ἐξωτερικούς ἐχθρούς καί τό ἐσωτερικό ἀπό τούς ἀνταπαιτητές τῆς ἐξουσίας.

Εἶναι πολύ χαρακτηριστικό ὅτι σιγά σιγά οἱ νέοι μονάρχες ἀπομακρύνονται ἀπό τή Ρώμη, γιὰτί βρίσκεται πολύ μακριά ἀπό τίς περιοχές πού κινδυνεύουν καί ἐκεῖ παραμένει ἡ ἔδρα τῆς Συγκλήτου, πού μέ δυσφορία ἀντιμετωπίζει τίς νέες ἀπολυταρχικές τάσεις. Οἱ δικαιοδοσίες τῆς περιορίστηκαν μόνο σ' ἕνα ρόλο ἀνάλογο μέ τό δημοτικό συμβούλιο τῆς Ρώμης. "Ἐνα δείγμα τῆς ἀνορθωτικῆς δραστηριότητος τοῦ Διοκλητιανοῦ, ἀλλά συγχρόνως καί τῆς τάσης του νά ἐπιβάλλει αὐταρχικά λύσεις στό ἐσωτερικά ζητήματα μᾶς δίνει ἡ ἀπόπειρά του νά συγκρατήσει τήν ἀνοδο τῶν τιμῶν μ' ἕνα διάταγμα του τό 301 μ.Χ. πού καθορίζει τά ἀνώτατα ὅρια τους.

▲ **Χωρίζεται ἡ πολιτική ἐξουσία ἀπό τό στρατό.** "Ἐνα σπουδαῖο μέτρο στή διοίκηση ἦταν ὁ χωρισμός ὄλου τοῦ κράτους σέ μικρές ἐπαρχίες. Ἐπικεφαλῆς τους ἦταν μισθωτοί διοικητικοί ὑπάλληλοι πού διορίζονται ἀπό τόν αὐτοκράτορα. Αὐτοί δέν εἶχαν κανένα δικαίωμα πάνω στό στρατό τῆς περιφέρειάς τους. Οἱ ἀξιωματικοί τοῦ στρατοῦ εἶχαν δικούς τους προϊστάμενους.

Ὁ χωρισμός τῆς στρατιωτικῆς ἀπό τήν πολιτική ἐξουσία στίς ἐπαρχίες εἶχε κιόλας καθιερωθεῖ ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Ἀλεξάνδρου Σεβήρου σέ τέσσερις μεγάλες περιφέρειες¹ πού ἡ καθεμία τους χωρίζοταν σέ διοικήσεις. Αὐτές, ἀνάλογα μέ τό μέγεθός τους, εἶχαν ἕνα διαφορετικό ἀριθμό ἐπαρχιῶν. Συνολικά οἱ διοικήσεις ἦταν 12 καί οἱ ἐπαρχίες πού ἦταν στήν ἀρχή 60 ἢ 70, ἔφτασαν τελικά τίς 116. Μέ τόν τρόπο αὐτό οἱ διοικητές τῶν ἐπαρχιῶν ἔγιναν λιγότερο ἐπικίνδυνοι.

2. Μέγας Κωνσταντῖνος. Τό σύστημα τῆς Τετραρχίας δέν ἔφερε τά ἀποτελέσματα πού προσδοκοῦσε ὁ ἰδρυτής τῆς. Ἀντίθετα, ἔριξε τό κράτος σέ νέους ἐμφύλιους πολέμους ἀνάμεσα στούς διάφορους φιλόδοξους Αὐγουστούς καί Καίσαρες.

Ὁ Διοκλητιανός τό 305 ἀποσύρθηκε ἀπό τήν ἐξουσία, γιά νά περάσει ἡσυχά τήν ὑπόλοιπη ζωή του. Γιά εἴκοσι χρόνια ἀφοῦ ἔφυγε (305 - 324 μ.Χ.), οἱ διάδοχοί του παλεοῦν ποίος θά ἐξοντώσει τόν ἄλλο, γιά νά ἐπικρατήσει. Μέσα στούς ἀγῶνες αὐτούς παρουσιάζεται ἡ μορφή τοῦ Μ. Κωνσταντίνου. Ξεκίνησε Καίσαρας ἀπό τή Γαλατία καί στό τέλος ἔμεινε μόνος κυρίαρχος στό κράτος.

Ἀπό τά πολλὰ γεγονότα τῆς πολυτάραχης αὐτῆς ἐποχῆς ξεχωρίζουμε τά κυριότερα τρία, πού ὁδήγησαν τό Κωνσταντῖνο στή ἀνάδειξη τελικά καί στήν ἐπικράτησή του.

- Τό 312, στή Μουλβία γέφυρα τοῦ Τίβερη, ὁ Κωνσταντῖνος συντρίβει τόν

---

1. Λατ. Praefecturae

ἀντίπαλό του στή Δύση Μαξέντιο. Γιά ἀνάμνηση αὐτῆς τῆς νίκης κατασκευάστηκε καί σῶζεται ἀκόμη στή Ρώμη μιά θριαμβευτική ἀψίδα.

● Τόν ἐπόμενο χρόνο (τό 313) ἀπομένουν δυό Αὐγούστοι: Ὁ Κωνσταντῖνος στή Δύση καί ὁ Λικίνιος στήν Ἀνατολή. Γίνεται μιά συνάντησή τους στό Μιλάνο καί συμφωνοῦν νά συνεργαστοῦν γιά τή διοίκηση ὅλου τοῦ κράτους.

● Τό 324, στίς πεδιάδες τῆς Ἀδριανούπολης, ὁ Κωνσταντῖνος νίκησε τό στρατό τοῦ Λικινίου καί σέ λίγο θανάτωσε καί τόν ἴδιο. Ἔτσι ἀπόμεινε μονοκράτορας.

Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος, ἀφοῦ ἔμεινε χωρίς ἀντίπαλο, ἀπομάκρυνε ὀριστικά πιά τή μοναρχία ἀπό τή ρωμαϊκή ἀντίληψη τῆς αὐτοκρατορικής ἐξουσίας, ὅπως εἶχε διαμορφωθεῖ ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Ὀκταβιανοῦ. Τήν ὁδήγησε πρὸς μιά πιό αὐστηρή ἀ π ο λ υ τ α ρ χ ί α. Ἀποφασιστική στροφή σημειώθηκε καί στό ζήτημα τῆς αὐτοκρατορικής λατρείας. Κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τῶν χριστιανικῶν ἀντιλήψεων ὁ αὐτοκράτορας δέν εἶναι πιά «θεός», ἀλλά ὁ « ἡ θ ε λ η μ ἔ ν ο ς », ὁ « ἔ κ λ ε κ τ ὄ ς » τοῦ θεοῦ πού κυβερνᾷ μέ τή θεία χάρη. Τό παλάτι του πού εἶναι τό κέντρο τοῦ κράτους, παραμένει ἱ ε ρ ὄ. Μά ἱερά γίνονται καί ὅσα βρίσκονται σέ στενή σχέση μέ αὐτόν τόν ἴδιο.

Μέσα σέ μιά στρατιά ἀπό ἀνακτορικούς ὑπαλλήλους καί τιτλοῦχοι (π.χ. περφεκτίσιμοι, νομπιλίσιοι κ.ἄ.) πού τόν περικυκλώνουν, ἡ ὄψη τοῦ αὐτοκράτορα χάνεται πιά γιά τό λαό καί γιά τή Σύγκλητο. Τό συμβούλιο αὐτό, πού ἔχει μεταφερθεῖ στή νέα πρωτεύουσα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ἔμεινε ἕνα τιμητικό σῶμα πού δέν ἔχει ἄλλο προορισμό παρά μόνο νά πλαισιώνει τόν αὐτοκράτορα στίς δεξιώσεις. Τό νά γίνει ὁμως κανεῖς μέλος τῆς Συγκλήτου ἐξακολουθοῦσε πάντα νά εἶναι γιά τήν ἀνώτερη τάξη τιμητικό.

Ὁ αὐτοκράτορας τώρα συμβουλευεταί ἄλλους καί προπάντων ἕνα νέο αὐτοκρατορικό συμβούλιο, τό ἱερό Κουσιστόριο. Κι αὐτό ὁμως, μόνο ὅταν θέλει ν' ἀκούσει τή γνώμη του.

3 Η ΡΩΜΑ-ΓΚΗ ΟΙΚΟΥΜΕΝΗ ΑΠΟΚΤΑ ΤΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΤΗΣ

1. Ἡ ἀναζήτηση τοῦ «Ἀγνώστου Θεοῦ». Τό μεγάλο κατόρθωμα τῶν Ρωμαίων εἶναι πῶς ὀλοκλήρωσαν ὁ,τι ἄρχισε ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος: *Ἔνωσαν ὅλους τοὺς ἀλλόφυλους λαοὺς τῆς Μεσογείου σέ ἕνα οἰκουμενικό κράτος.* Ἀλλά ἡ ἔνωσις αὐτὴ ἦταν τεχνητή. Ὁφειλόταν στοὺς νόμους καί στή διοικητικὴ ὀργάνωσις τῶν Ρωμαίων. Ἀκόμη καί στά μεγάλα χρόνια τοῦ 1ου καί 2ου μ.Χ. αἰῶνα οἱ Ρωμαῖοι δέν μπόρεσαν νά προχωρήσουν πιό πέρα. Δέν μπόρεσαν, στή θέση τῶν παλιῶν κρατῶν πού εἶχαν ὑποτάξει, νά δημιουργήσουν ἕνα κράτος πού νά εἶναι ζωντανὸς ὀργανισμὸς, ὅπως ἦταν πρὶν τὰ μικρά. Ἡ «οἰκουμένη» τους ἦταν ἐντυπωσιακὴ στήν ἀπεραντοσύνη της, μὰ ἦταν μιά οἰκουμένη χωρὶς ψυχικὴ ἐνότητα.

Χρειαζόταν μιά κοινὴ θρησκευτικὴ πίστις πού νά ἐνώσει καί ψυχικὰ τοὺς λαοὺς της. Χρειαζόταν, μ' ἄλλα λόγια, μιά οἰκουμενικὴ θρησκεία.

‘Η ανάγκη παρουσιάστηκε από τότε πού τό ρωμαϊκό κράτος είχε άρ-
χίσει νά μεταμορφώνεται σέ αυτοκρατορία. ‘Όσο κρατούσαν οί κατακτητές
τήν ανάμνηση τής δημοκρατίας καί οί κατακτημένοι τήν ανάμνηση από τά
καταλυμένα κράτη τους, οί άνθρωποι διατηρούσαν τήν παλιά τους ψυχική
ένότητα.

‘Όταν όμως ή κατάκτηση ολοκληρώθηκε, στή θέση τής δημοκρατίας ήρθε ή
μοναρχία, πού κρατά σέ άπόσταση τούς ανθρώπους από τό κράτος. Οί άναμνή-
σεις τών χαμένων κρατῶν τους σιγά σιγά σβήστηκαν. ‘Η άπέραντη οικουμένη
έφερε στους ανθρώπους ψυχική άπομόνωση.

2. Θρησκευτικός συγκρητισμός. Μιά τέτοια άπομόνωση δοκίμαζαν
ώς τώρα οί λαοί πού στέναζαν κάτω από τίς μοναρχίες τής ‘Ανατολής. Γι’ αυτό
ζήτησαν νά βρουν μία λύτρωση μέ τίς θρησκείες τους· αυτές ήταν γεμάτες μυ-
στήριο, μαγεία καί θαύματα. ‘Ετσι, μέ τή βοήθειά τους, τι σ’ αυτό τόν κόσμο
κάνει τόν άνθρωπο νά υποφέρει, αντιμετώπιζεται εύκολότερα· ό κόσμος μεταμορ-
φώνεται, γίνεται πιό υποφερτός μέ τήν έλπίδα. Αύτός είναι ό λόγος πού οί άνα-
τολικές θρησκείες ξεχύθηκαν καί κυριάρχησαν σ’ όλη τή ρωμαϊκή οικουμένη. Συγ-
χωνεύτηκαν μεταξύ τους καί οί ίδιες καί οί λατρείες τους. Τό φαινόμενο αυτό όνο-
μάστηκε θρησκευτικός συγκρητισμός¹.

Τρείς προπάντων θρησκείες διεκδικούσαν τήν έπικράτηση:

● ‘Η νεώτερη περσική, ό Μιθραϊσμός, πού πίστευε σέ μία αιώνια πάλη
του καλού μέ τό κακό. Στήν πάλη αυτή νικά τό καλό, μέ τή βοήθεια όμως τών
ανθρώπων, πού μετά θάνατον άναταμείβονται.

● ‘Η θρησκεία τής ‘Ισίδας, τής πονεμένης συζύγου καί μητέρας. ‘Η
λατρεία της ήταν πολύ ήμερη καί υποβλητική.

● ‘Ο Ιουδαϊκός μονοθεϊσμός πού πίστευε, σύμφωνα μέ τούς προ-
φήτες, στον έρχομό του άναμενόμενου Μεσσία, πού θά λυτρώσει τόν κόσμο. Τή
νίκη όμως δέν τήν κέρδισε καμιά άπ’ αυτές τίς τρείς θρησκείες. ‘Όλες είχαν άποτυ-
πωμένα τά χαρακτηριστικά τών κρατῶν πού είχαν διαλυθεί καί τήν ιδιαίτερη
νοοτροπία πού οί λαοί τους είχαν διαμορφώσει μέ τόν καιρό μέσα σ’ αυτά. Τή
νίκη τήν κέρδισε μία θρησκεία πολύ πιό τέλεια, γιατί γεννήθηκε άκριβῶς σ’ αυ-
τούς ειδικά τούς καιρούς. Είχε όλα τά προσόντα τών άλλων, χωρίς νά έχει τίς
άτέλειές τους. ‘Η θρησκεία αυτή ήταν ό Χριστιανισμός.

3. ‘Η εμφάνιση του Χριστιανισμού καί ή διδασκαλία του.

▲ **Τί παίρνει από τούς ‘Ιουδαίους.** ‘Ο Χριστιανισμός βγήκε από τόν Ιουδαϊ-
κό μονοθεϊσμό. Μά ήταν κάτι έντελῶς άλλο καί γρήγορα άποσπάστηκε από κεί-
νον. Τό κοινό στοιχείο ήταν ή παρήγορη προσδοκία ένός Μεσσία
πού, σύμφωνα μέ τίς γραφές, θά έρχόταν στον κόσμο καί μέ τή θυσία του θά έτοι-

1. ‘Η λέξη σημαίνει τήν τεχνητή συγκόλληση. Βγήκε από τήν παλαιά Κρήτη πού οί κάτοικοί
της, μπροστά σέ κοινό έχθρό, ξεχνοῦσαν τίς διαφορές τους καί μόνοιαζαν.

μαζε τό δρόμο γιά τόν τελικό θρίαμβο τῆς δικαιοσύνης. Ἡ Ιουδαϊκή θρησκεία κηρύσσει τήν ἐκδίκηση, ὁ Χριστιανισμός τήν ἀπεριόριστη ἀγάπη πρὸς τό συνάνθρωπο, ἀκόμη κι ἂν εἶναι ἐχθρός. Ὁ Ἰουδαϊσμός δέχεται μιά μόνο φυλή διαλεχτή τοῦ Θεοῦ, τοὺς Ἰουδαίους. Ὁ Χριστιανισμός κηρύσσει τήν ἰσότητα τῶν ἀνθρώπων ἀνεξάρτητα ἀπὸ τό ἔθνος, τάξη καί φύλο. Ἀνάλογη διαφορά ὑπάρχει καί στήν ἠθική διδασκαλία τοῦ Χριστιανισμοῦ πού βασιζέται στίς ἀρχές τῆς ταπεινοφροσύνης, τῆς συγχώρησης, τῆς ἀγάπης πρὸς τόν πλησίον κ.ἄ.

Ὁ Χριστιανισμός κήρυξε ὅτι εἶχε ἔρθει πιά ἡ εὐλογημένη ὥρα τῶν προφητειῶν· πῶς στοὺς χρόνους τοῦ αὐτοκράτορα Αὐγούστου, σύμφωνα μέ τίς προφητεῖες, εἶχε γεννηθεῖ ὁ ἀναμενόμενος Μεσσίας (= Χριστός). Αὐτός ἦταν ὁ Ἰησοῦς πού γεννήθηκε στή Βηθλεέμ. Στά χρόνια τοῦ Τιβερίου ταπεινώθηκε καί βασανίστηκε, γιά νά σώσει τοὺς ἀνθρώπους. Στό τέλος σταυρώθηκε καί ἀναστήθηκε.

Ἀπὸ τότε οἱ ἄνθρωποι περιμένουν νά φτάσει τό πλήρωμα τοῦ χρόνου, ὅπου πάλι σύμφωνα μέ τίς προφητεῖες, θά ῥθει ὁ Μεσσίας σ' ὅλην τὴν δόξα, νά κρίνει τοὺς ζωντανούς καί τοὺς πεθαμένους, νά ἀποδώσει ἅλῃν καθένα δικαιοσύνη καί νά φέρει μιά χωρίς τέλος βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

▲ **Τί παίρνει ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας.** Ὁ Χριστιανισμός χρησιμοποίησε στήν Ἀνατολή καί στή Δύση τήν ἑλληνικὴ γλῶσσα στό κήρυγμά του καί διατύπωσε στήν κοινὴ ἑλληνικὴ τῆς ἐποχῆς του τὴ διδασκαλία του. Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία γενικά διευκόλυε τό Χριστιανισμό νά ἐκφράσει φιλοσοφικά τὰ δόγματά του.

Εἰδικὰ ἡ στωικὴ φιλοσοφία εἶχε μερικές ἰδέες πού ἄσκησαν ἐπίδραση στή νέα θρησκεία· π.χ. ἔλεγε ὅτι, γιά νά εἴμαστε εὐτυχισμένοι, πρέπει νά εἴμαστε ἐνάρετοι, ταπεινοί καί φιλόανθρωποι. Τό πιὸ σπουδαῖο ὅμως πού ἔλεγε ἦταν ὅτι ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους δέν ὑπάρχει διάκριση ἔθνους, φύλου, γένους, πλοῦτου. Ὁ Χριστιανισμός προσθέτει στό κήρυγμα του ὅτι ὅλοι, πλούσιοι καί φτωχοί, δοῦλοι καί ἐλεύθεροι, ἄνδρες καί γυναῖκες, Ἕλληνες καί βάρβαροι, ζοῦν καί πεθαίνουν μέσα στοὺς κόλπους τοῦ ἴδιου Θεοῦ καί ἐπομένως εἶναι ἴσοι.

Αὐτό ἦταν ἀδύνατο νά τό παραδεχοῦν οἱ Ἰουδαῖοι, γιατί θεωροῦσαν τὴ φυλὴν τους διαλεχτὴ τοῦ Θεοῦ. Οὔτε οἱ Ἕλληνες τό παραδέχονταν, γιατί ξεχώριζαν τὸν ἑαυτό τους ἀπὸ τοὺς ἄλλους λαοὺς πού τοὺς δνόμαζαν βαρβάρους.

Ἔτσι, ἡ νέα θρησκεία βρῆκε στήν ἀρχὴ μεγάλη ἀπὴχηση προπάντων στοὺς ταπεινοὺς καί ἀπόκληρους τῆς ρωμαϊκῆς κοινωνίας. Μά δέν ἀργῆσε νά ἀπλώσει τὴ γοητεία της καί στοὺς πλούσιους καί στοὺς ἰσχυροὺς μέ τὴ μεγάλη δύναμη τῆς μετάνοιας.

4. Πῶς ζοῦσαν οἱ πρῶτοι Χριστιανοί. Ἡ ζωὴ τῶν πρώτων Χριστιανῶν καί ἡ λατρεία τους εἶχε πολλὴ ἀπλότητα καί θερμὴ πίστη. Ἀδιαφορώντας γιά τὴν περιφρόνηση πού ἔνωσαν γι' αὐτοὺς οἱ ὁπαδοὶ τῶν ἄλλων θρησκειῶν, ἔκαναν τίς συγκεντρώσεις τους, τίς προσευχῆς τους, τίς κήρυγμα τους, τίς νηστεῖες τους, σέ σπίτια ἢ σέ κατακόμβες. Ὅρισαν δικούς τους προϊστάμενους νά τοὺς διοικοῦν. Ὁ μεγάλος κανόνας στή ζωὴ τους ἦταν ἀγνὴ καρδιά καί ἀγάπη. Ἔτρωγαν ὀρισμένες φορές ὅλοι μαζί καί πρόσφεραν τίς περισουσίες τους μέ μεγάλη

τους ευχαρίστηση για τους «άδελφούς τους», όπως λέγονταν μεταξύ τους. Κέρδιζαν έτσι την ευτυχία να νιώσουν την ψυχή τους λυτρωμένη από την αμαρτία. Μά και σ' αυτούς που είχαν αμαρτήσει — και πολλές φορές πολύ βαριά — ο Θεός πρόσφερε τό έλεος του, τή συγχώρηση. Ήταν τά πιό αγαπημένα τέκνα του ούρανιου πατέρα. Μόνο ένα τους ζητούσε: μιά βαθιά πίστη και μετάνοια.

5. Γιατί έγιναν οι διωγμοί τών Χριστιανών: Τό ρωμαϊκό κράτος τούς θεώρησε στήν άρχή ως όπαδούς κάποιας ιουδαϊκής αίρεσης. Δέν τούς ξεχώριζε και δέν τούς έδωσε πολλή σημασία. Ήξερε πόσο φανατικοί ήταν οι 'Ιουδαίοι σέ ό,τι πίστευαν. Έξάλλου οι Χριστιανοί δέν ήταν οι μόνοι που έκαναν δικές τους περιέργες ανατολικές δοξασιές. Τό κράτος ήταν τότε από τήν ίδια φύση του στά θρησκευτικά ζητήματα συγκαταβατικό μέ όλους, φτάνει μόνο νά ήταν όλοι πειθαρχικοί σ' αυτό και νά τηρούσαν κάποιους τύπους τής αυτοκρατορικής λατρείας. Δέν άργησε ώστόσο νά 'ρθει σέ σύγκρουση μέ τή νέα θρησκεία. Μέσα στους τρεις πρώτους αιώνες και μάλιστα στό διάστημα 64 - 311 πολλές φορές ή Ρώμη ήρθε σέ άληθινή άναμέτρηση μέ τή νέα πίστη, ό Καίσαρας μέ τό Χριστό, όπως εϋστοχα χαρακτήρισαν τήν πάλη αυτή οι νεώτεροι.

Γιατί όμως τό τόσο άνεξίθρησκο και άνεκτικό ρωμαϊκό κράτος κατάτρεξε και, μάλιστα μέ τόση σκληρότητα, τό Χριστιανισμό; 'Αναφέρουμε τίς κυριότερες αιτίες:

6. Οι Χριστιανοί ήταν αδιάλλακτοι στήν πίστη τους. Περιφροούσαν τίς άλλες θρησκείες και γι' αυτό προκαλούσαν τό βαθύ μίσος τών όπαδών τους. "Ετσι ρίζωσαν εύκολα πολλές διαβολές έναντίου τους, που τίς έκμεταλλεύτηκε τό έπίσημο κράτος.

Στίς διαβολές αυτές άφορμή έδινε ό ιδιόρρυθμος τρόπος ζωής τών πρώτων Χριστιανών που περιφροούσαν τίς διασκεδάσεις και έκαναν μυστικά τίς τελετές τής λατρείας τους.

- Δέ δέχονταν νά προσφέρουν θυσιές στό άγαλμα του αυτοκράτορα και στους θεούς τής Ρώμης. Τό θεωρούσαν καθαρή ειδωλολατρεία. 'Αυτή όμως ή άρνησή τους ήταν άνυπακοή στό κράτος, έγκλημα καθοσιώσεως, όπως λέμε σήμερα.

- Μέσα στίς χριστιανικές κοινότητες καταλυόταν ή κοινωνική τάξη τών Ρωμαίων και στή θέση της έμπαινε ή τάξη του Θεού. Τους δούλους τούς θεωρούσαν ίσους μέ τούς έλευθέρους και μάλιστα ή έκκλησία εύλογοϋσε τό γάμο μεταξύ έλευθέρων και δούλων.

- Μερικοί Χριστιανοί δέ δέχονταν νά ύπηρετήσουν στό ρωμαϊκό στρατό. Αυτό θεωρήθηκε σαν περιφρόνηση στήν έξουσία του έπίσημου κράτους.

- 'Ολόκληρη ή διδασκαλία του Χριστιανισμού που στηριζόταν στή δοξασία πώς δέν θά άργήσει νά έρθει ό Μεσσίας σαν τιμωρός και λυτρωτής, ήταν έχθρική πρós τή Ρώμη, γιατί προμάντευε τό τέλος τής αυτοκρατορίας της.

7. Διωγμοί. Για όλ' αυτά και γι' άλλα άκόμη στους τρεις πρώτους αιώνες τό κράτος διέταξε έπίσημους διωγμούς κατά τών Χριστιανών. Τέτοιοι διωγμοί έγιναν συνολικά δέκα.

Ὁ πρῶτος ἔγινε τὸ 64 μ.Χ. ἀπὸ τὸ Νέρωνα καὶ τότε μαρτύρησαν στὴ Ρώμῃ οἱ ἀπόστολοι Πέτρος καὶ Παῦλος. Οἱ περισσότεροι γίνονται στὸν 3ο αἰῶνα, μετὰ τοὺς Ἀντωνίνους. Τὸ ρωμαϊκὸ κράτος ὅσο περισσότερο κλονίζεται ἀπὸ τὴ γενικὴ κρίση τῆς παρακμῆς του, τόσο γίνεται πιὸ σκληρό.

Οἱ μεγαλύτεροι διωγμοὶ εἶναι δύο: Ὁ ἕνας στὰ χρόνια τοῦ αὐτοκράτορα Δεκίου (249 - 251), ποῦ εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς «Τριάντα τυράννους». Τὸν ἄλλο ποῦ εἶναι ὁ τελευταῖος, μὰ καὶ γι' αὐτὸ ὁ πιὸ σκληρὸς ἀπ' ὅλους τοὺς προηγούμενους, τὸν διάταξε σ' ὅλη τὴν ἑκτασὴ τῆς αὐτοκρατορίας ὁ Διοκλητιανός, ἀπὸ τῆ Νικομήδεια, παρρακινημένος ἀπὸ τὸ Γαλέριο (303 - 311).

Ὁ Διοκλητιανός, ποῦ ἔβαλε σκοπὸ του νὰ ἀναδιοργανώσῃ τὸ κράτος καὶ τὸ ἀξίωμα τῆς μοναρχίας, πίστεψε πὼς μὲ τὴν ἐξόντωση τῆς νέας πίστεως θὰ τοῦ ἔδινε ἐνότητα καὶ δύναμη. Ὁχτὼ χρόνια κράτησε ὁ ἀδυσώπητος αὐτὸς διωγμὸς. Μερικοὶ λιποφύησαν, μὰ οἱ περισσότεροι ὑπέμειναν καρτερικὰ τὰ βασανιστήρια καὶ ἔγιναν μάρτυρες, δηλαδὴ μὲ τὴ θυσία τους «μαρτύρησαν» πόσο ἀληθινὴ ἦταν ἡ νέα πίστη.

Μερικὲς φορές οἱ διωγμοὶ διατάζονταν ἀπὸ τοὺς διοικητὲς τῶν ἐπαρχιῶν καὶ ἦταν τοπικοί. Ἔτσι συνέβαινε συχνὰ νὰ διώκεται ἡ Ἐκκλησία σὲ μιὰ ἐπαρχία, ἐνῶ στὶς ἄλλες ὄχι.

8. Ὁ Χριστιανισμὸς θριάμβευσε στὸ τέλος. Ὁ Γαλέριος, ὁ κύριος ἐμπνευστὴς τοῦ μεγάλου διωγμοῦ ἐπὶ Διοκλητιανοῦ, ἀρρώστησε βαρῶς· καθὼς ἦταν δεισιδαίμονας, φοβήθηκε πὼς μ' αὐτὴ τὴν ἀρρώστια ὁ Θεὸς τῶν Χριστιανῶν τοῦ ἔδειχνε τὴν ὀργή του, γιατί εἶχε τόσο σκληρὰ κατατρέξει τοὺς ὁπαδούς του. Γιὰ νὰ ἐξιλεωθεῖ, ἐκδίδει στὴ Σαρδική (τὴ σημερινὴ πόλη Σόφια) νέο διάταγμα τὸ 311. Σύμφωνα μ' αὐτὸ σταματοῦσε πιά κάθε καταδίωξη τῶν Χριστιανῶν κι ἔτσι μπορούσαν κι αὐτοὶ ἐλεύθερα νὰ πιστεῦσουν καὶ νὰ λατρεύουν τὸ Θεὸ τους, ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι ὑπήκοοι.

Σὲ δύο χρόνια ἀπόμειναν ἀπὸ τοὺς συνάρχοντες τῆς Τετραρχίας μόνο δύο: ὁ Λικίνιος στὴν Ἀνατολή καὶ ὁ Μ. Κωνσταντῖνος στὴ Δύση. Συναντήθηκαν στὸ Μιλάνο τὸ 313 καὶ ἀποφάσισαν νὰ ἀκολουθήσουν στὰ ζητήματα τῆς θρησκευτικῆς πολιτικῆς τὸ διάταγμα τοῦ Γαλερίου. Γιὰ νὰ θεθεῖ σὲ ἐφαρμογὴ αὕτὴ ἡ ἀπόφασή τους ἐκδίδουν πρὸς τοὺς κυβερνήτες τῆς Μ. Ἀσίας τὸ *διάταγμα τῆς Νικομήδειας* καὶ γιὰ τὴ Δύση ἐκδίδουν τὸ *διάταγμα - ἐπιστολὴ τοῦ Μιλάνου* (313).

Ἐίχε ὅμως καὶ δικούς του λόγους ὁ Μ. Κωνσταντῖνος νὰ ὑποστηρίξῃ τὴ νέα θρησκεία. Στὸ στρατὸ του ὑπηρετοῦσαν πολλοὶ Χριστιανοί. Ἡ μητέρα του Ἑλένη, ποῦ βαστοῦσε ἀπὸ ἄσημη οἰκογένεια, ἦταν πιστὴ στὴ θρησκεία τοῦ Χριστοῦ. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτορας στὴν ἀρχὴ εἶχε πολὺ λίγο ξεκαθαρισμένες ἀντιλήψεις γιὰ τὸ Θεό. Πίστευε σὲ ἕναν «ὑπέρτατο» Θεὸ ποῦ τὸν ἔλεγε «Ἀνίκητο Ἥλιο», ὅπως οἱ μισραϊστὲς. Ἦταν πολὺ εὐκόλο τότε νὰ γίνῃ σύγχυση αὐτῆς τῆς θεότητος μὲ τὸ Χριστιανικὸ Θεό.

1. Λατ. Sol Invictus

Ἐκτός ἀπό προσωπικές ἐπιφυλάξεις καί πολιτική σκοπιμότητα ἦταν στήν ἀρχή τῆς βασιλείας του συμβιβαστικός καί οὐδέτερος στά θρησκευτικά ζητήματα. Μέ τόν καιρό ὅμως ἔριξε τό βάρος τῆς πολιτικῆς του σάν ἀρχηγός τοῦ κράτους πρὸς τό μέρος τῶν Χριστιανῶν.

Ἀντίθετα μέ τό Διοκλητιανό, αὐτός πίστευε ὅτι τήν ἐνότητα καί τή δύναμη πού θά στήριζε τήν ἀπόλυτη μοναρχία του θά τήν ἔβρισκε στή νέα θρησκεία. Ἐπειδή ὅμως, ἀκόμη καί στίς πιά χριστιανικές ἐπαρχίες (ὅπως ἦταν ἡ Μ. Ἀσία, τό τμήμα τῆς Θράκης κοντά στήν Κωνσταντινούπολη καί ἡ Ἀρμενία), οἱ Χριστιανοί δέν ξεπερνοῦσαν τό μισό πληθυσμό, ἀκολούθησε σέ ὅλη του τή ζωή πολιτική ἀνοχῆς κάθε θρησκείας.

Ἔτσι ὁ Χριστιανισμός ἔγινε ἀπό τό 313 ὀριστικά νόμιμη θρησκεία καί στό τέλος τοῦ 4ου αἰῶνα θά γίνει καί ἐπίσημη θρησκεία τοῦ κράτους.

4 Η ΤΕΧΝΗ ΤΩΝ ΡΩΜΑΪΚΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

1. Γενικά χαρακτηριστικά. Πρὶν καταλυθεῖ (30 π.Χ.) τό τελευταῖο ἐλληνιστικό κράτος, ἡ Αἴγυπτος, ἦταν κιόλας γεμάτη ἡ Ρώμη ἀπό ἐλληνικά ἔργα τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν καί εἶχε ἐπικρατήσει ἀπό τό 2ο π.Χ. αἰῶνα ἡ ἐλληνική ἀρχιτεκτονική στούς ναούς καί στά ἄλλα μνημεῖα τῆς Ρώμης.

Αὐτό ὅμως δέ σημαίνει πῶς ὅ,τι δημιούργησε ἡ τέχνη τότε μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ἐλληνικό στή μορφή καί στίς ιδέες· σέ πολλά ἔργα τέχνης εἶναι καταφάνερη ἡ σφραγίδα τοῦ ρωμαϊκοῦ χαρακτήρα καί τῶν ρωμαϊκῶν ἠθῶν. Σ' ἄλλα ὑπάρχει ἕνας τέτοιος συγκερασμός πού δέν μπορούμε νά ξεχωρίσουμε πόση εἶναι ἡ συμβολή τοῦ ἑνός λαοῦ καί πόση τοῦ ἄλλου.

Ἰδιαίτερα ὅμως τό πραχτικό καί νηφάλιο πνεῦμα τῶν Ρωμαίων ἐκδηλώνεται:

- στήν ἀρχιτεκτονική,
- στό ἱστορικό ἀνάγλυφο καί
- ἐπηρεάζει πολύ τήν προσωπογραφική πλαστική.

2. Ἀρχιτεκτονική.

▲ Στήν τοιχοποιία συνεχίζεται ἀπό τήν ἐλληνιστική ἐποχή καί γενικεύεται τώρα ἡ χρήση ἑνός σκληροῦ μίγματος ἀπό ἀσβέστη, ἄμμο καί μικρές σπασμένες πέτρες πού μεταχειρίζονται σάν παραγέμισμα τῶν τοίχων, ἐνῶ τά ἔξωτερικά τους εἶναι πλιθόχτιστα ἢ λιθόχτιστα. Τήν ἐπιφάνεια τῶν τοίχων αὐτῶν τή σκεπάζουν ἢ μέ ἀσβεστοκονίαμα ἢ μέ λεπτές μαρμάρινες πλάκες.

Ἀπό τοὺς ἐλληνικούς ἀρχιτεκτονικούς ρυθμούς κυριαρχεῖ, καί μάλιστα στοὺς τελευταίους αὐτοκρατορικούς χρόνους, ὁ Κορινθιακός. Ἀπό τόν 1ο μ.Χ αἰῶνα δημιουργήθηκε καί νέος τύπος κορινθιακοῦ κιονόκρανου, ὁ σὺνθετος, πού συνδυάζει τά παλαιά στοιχεῖα, δηλαδή τόν κάλαθο καί τήν ἄκανθο, μέ τίς ἑλικές τετραμέτωπου ἰωνικοῦ κιονόκρανου. Ἄλλη παραλλαγή εἶναι ἡ ἐμφάνιση φύλλων φοίνικα γύρω ἀπό τό ἀνώτερο μέρος τοῦ καλάθου.

Στοὺς αὐτοκρατορικούς χρόνους ἐπικρατεῖ:

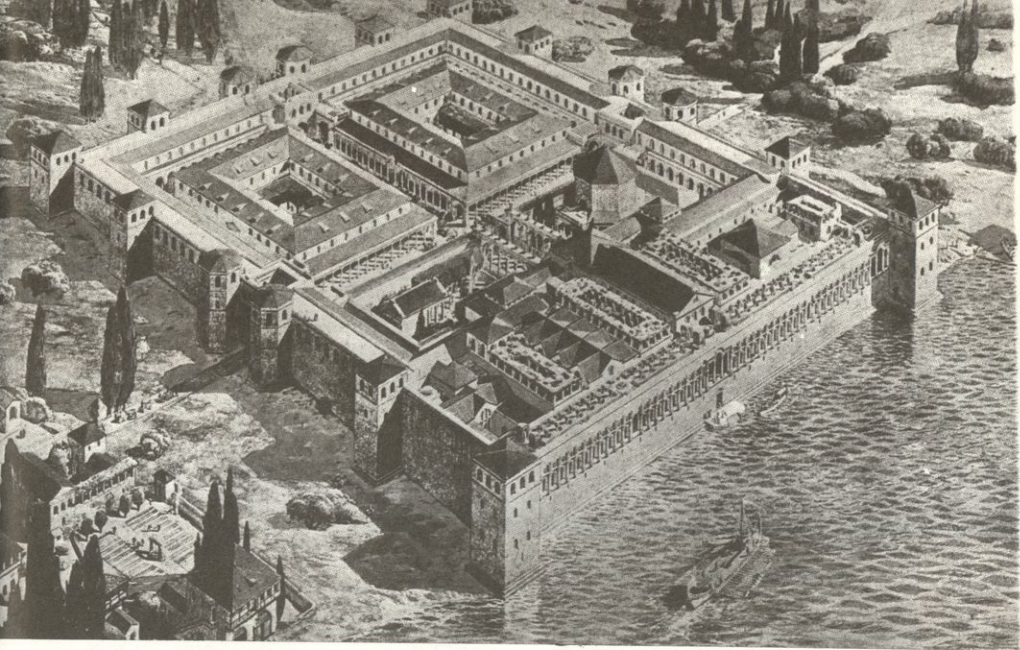
Τό Κολοσσαίο της Ρώμης: γενική άποψη σήμερα.

Ἄμφιθέατρο πού ἡ οἰκοδόμησή του ἄρχισε ἀπό τόν Βεσπασιανό, δολοκληρώθηκε ἀπό τόν Τίτο καί ἐξωραίστηκε ἀπό τόν Δομιτιανό. Χωροῦσε περίπου 50 χιλιάδες θεατές. Στό στίβο του γίνονταν μονομαχίες καί κινήγια ἀγρίων ζώων (*venationes*). Οἱ μονομάχοι ἦταν ἡ επαγγελματίες ἢ ἐγκληματίες καταδικασμένοι σέ θάνατο. Ὅταν ἄρχισαν οἱ Διωγμοί, πολλοί Χριστιανοί βεῖχαν τό θάνατο στά ἀμφιθέατρα τῆς Ρώμης καί τῶν ἐπαρχιῶν (Τέλος τοῦ 1ου αἰώνα μ.Χ.).

- τό τόξο ἢ ἀψίδα,
- ἡ καμάρα (συχνά μέ σταυροθόλιο),
- ἡ μεγάλη σφαιρική θόλος.

Παραδείγματα ἐφαρμογῆς τῶν ἀρχιτεκτονικῶν αὐτῶν στοιχείων γνωρίζουμε πολλά καί σώθηκαν ἀρκετά. Τό κυριότερο εἶναι τό Πά ν θ ε ο τῆς Ρώμης. Χτίστηκε ἀπό τόν αὐτοκράτορα Ἄδριανό, γιά νά ἀντικαταστήσει ἕνα πιό πρόωμο ναό, ἴσως ὀρθογώνιο, τοῦ Ἀγρίππα. Ὁ νέος ναός τοῦ Ἀδριανοῦ σχεδιάστηκε σέ μορφή κυλινδρικοῦ οἰκοδομήματος (= ροτόντας) μέ διάμετρο 43,50 μέτρα. Στεγαζόταν ἀπό μιά γνήσια θόλο μέ ἕνα ἀνοιγμα στή μέση γιά τό φωτισμό. Τό κυλινδρικό αὐτό οἰκοδόμημα στήριζε τήν πελώρια θόλο, δίχως νά τήν ὑποβαστάζουν κίονες.

Στήν Ἑλλάδα ἀξιόλογο ἀνάλογο δεῖγμα ἔχουμε στή Θεσσαλονίκη τή θόλο (= ροτόντα) τοῦ Ἀ γ ί ο υ Γ ε ω ρ γ ί ο υ. Καί ἡ θόλος αὐτή — πολύ μικρότερων διαστάσεων ἀπό τό Πάνθεο τῆς Ρώμης — εἶναι ἕνα κυλινδρικό οἰκοδόμημα μέ θολωτή στέγη διαμέτρου 24 μέτρων. Τά παχιά τοιχώματά του διακόπτονται στήν ἐσωτερική του ἐπιφάνεια ἀπό καμαρωτές κόγχες μεγάλες, σά δωμάτια. Πά-

Τό ανάκτορο του Διοκλητιανού.

Ἐναπαράσταση τοῦ ὄχρωμένου ἀνακτόρου πού ἔχτισε ὁ αὐτοκράτορας Διοκλητιανός, γιά νά κατοικήσει μετά τήν παραίτησή του (305 μ.Χ.), κοντά στή μεγάλη ἐμπορική πόλη τῆς Δαλματίας Σάλων ἢ Σάλωνες. Τόν 7ο αἰώνα οἱ περίοικοι τῶν Σαλώνων μεταφέρανε τίς κατοικίες τους μέσα στό ὄχρωμένο παλάτι καί τό μετασχημάτισαν σέ πόλη τοῦ *Srpalato* (ἀπό τή λατ. λ. *palatium* = παλάτι) πού σώζεται ἀκόμη. Μέσα στά διαμερίσματα τοῦ παλατιοῦ στεγάστηκαν πολλές ἰδιωτικές κατοικίες καί χτίστηκαν μέσα σ' αὐτά δημόσια οἰκοδομήματα. Τό παλάτι τοῦ Διοκλητιανοῦ εἶχε τή μορφή ἑνός ὄχρωμένου ρωμαϊκοῦ στρατοπέδου περιτριγυρισμένον ἀπό ἰσχυρά τεῖχη μέ πύργους καί μνημειώδεις πύλες (Ἀρχές τοῦ 4ου αἰώνα).

Ἡ γέφυρα τοῦ ποταμοῦ Gard εἶναι τμήμα ὕδραγωγείου πού ὕδρευε τήν πόλη Νέμασο (*Nîmes*) στή Ν.Α. Γαλατία θεωρεῖται ὡς ἀριστοτεχνική κατασκευή τῶν ρωμαίων μηχανικῶν καί ἀρχιτεκτόνων. Εἶναι ἓνα ἀπό τά ἀρχαιότερα δείγματα τῶν χτισμάτων αὐτῶν ὕψους 160 πόδια καί τρεῖς ἐπάλληλες σειρές τόξων. (Ἀρχές τοῦ 1ου αἰώνα).

Ἡ ἀψίδα τοῦ Arausio

Θριαμβευτική ἀψίδα στή ρωμαϊκῇ ἀποικίᾳ Ὁράγγη τῆς Ν. Γαλλίας (Arausio Secundanorum). Χτίστηκε ἴσως ἀπὸ τὸν πατέρα τοῦ κατόπιν αὐτοκράτορα Τιβερίου σὲ ἀνάμνηση τῆς κατάκτησης τῆς Μασσαλίας ἀπὸ τὸν Ἰούλιο Καίσαρα.

νω ἀπὸ αὐτὲς ὑπῆρχαν γιὰ τὸ φωτισμὸ παράθυρα καὶ φεγγίτες. Ἀνήκει στοὺς τελευταίους χρόνους πρὶν ἀπὸ τὴν ἰδρυση τῆς Κωνσταντινουπόλης. Ἀρχικὰ φαίνεται ὅτι ἦταν τμῆμα ἀπὸ δλόκληρο χτιριακὸ συγκρότημα πού τὸ ἀποτελοῦσαν ἓνα παλάτι, ἓνα μασωλεῖο καὶ ἡ ἀψίδα τοῦ Γαλερίου. Νωρὶς ὁμως φαίνεται πὼς ἔγινε ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου.

▲ Ἐφθονα ὁμως καὶ ἐντυπωσιακὰ μνημεῖα μὲ τὰ στοιχεῖα πού ἀναφέραμε ὑπάρχουν πολλὰ μὲ ποικίλο προορισμὸ.

Ὁ Βεσπασιανὸς στή Ρώμη γιὰ ἀνάμνηση τοῦ ἰουδαϊκοῦ πολέμου ἔχτισε τὴν ἀψίδα τοῦ Τίτου καὶ τὸ Φλάβιο Ἀμφιθέατρο, γνωστὸ κατόπιν σάν Κολοσσαῖο¹. Μποροῦσε νὰ χωρέσει 50 χιλιάδες θεατὲς καὶ—μόλο πού χρησιμοποιοῦντο πολλές φορές σὰ λατομεῖο γιὰ τοὺς ἀρχιτέκτονες τῆς Ἀναγέννησης—προκαλεῖ ἀκόμη τὸ θαυμασμὸ γιὰ τὸ μέγεθος καὶ τὸ ἐπιμελημένο σύστημα τοῦ κοίλου του μὲ ὑποκατασκευασμένες καμάρες κάτω ἀπὸ τὰ καθίσματα.

Πραχτικῶς χαρακτῆρα δημόσια ἔργα οἰκοδομήθηκαν σ' ὅλη τὴν ἔκταση τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἰδιαίτερα ἀπὸ τοὺς Φλαβίους καὶ περισσότερο ἀπὸ τοὺς Ἀντωνίνους αὐτοκράτορες. Τέτοια π.χ. εἶναι:

▲ **Γέφυρες**, ὅπως π.χ. ἀπὸ τὸν Τραϊανὸ μιά κοντὰ στὶς Σιδηρὲς Πύλες τοῦ Δούναβη καὶ μιά ἄλλη στὸν ποταμὸ Τάγο κοντὰ στὴν Ἀλκαντάρρα, ὕψους 150 ποδῶν.

▲ **Υδραγωγεῖα**, ὅπως π.χ. τὸ θαυμαστὸ γιὰ τὴ διπλὴ σειρὰ τῶν τόξων του στή Σεγκόβια τῆς παλαιᾶς Καστίλης.

1. Δατ. Colosseum.

Έρευνα από τό Φόρουμ του Τραϊανού στη Ρώμη. Στο πρώτο πλάνο της εικόνας υφώνεται ο κίονας του Τραϊανού. Σ' ολόκληρη τήν επιφάνειά του μιá αδιάκοπη σπειροειδής ταινία με 2.500 σκαλισμένες μορφές ξετυλίγει σκηνή προς σκηνή τήν ιστορία των δακικών πολέμων του αυτοκράτορα. Όνομάστηκε, γι' αυτό τό λόγο, «λίθινο έπος». Στο κάτω υπερβολικό πλήθος από λεπτομέρειες δίνει ένότητα ή μορφή του Τραϊανού που επαναλαμβάνεται συχνά. Οι διάφορες πολεμικές σκηνές είναι διευθετημένες έτσι, ώστε νά καταλήγουν στή δραματική άποκορύφωση, τό θάνατο του Δεκέβαλου κάτω από τά τείχη της πρωτεύουσάς του.

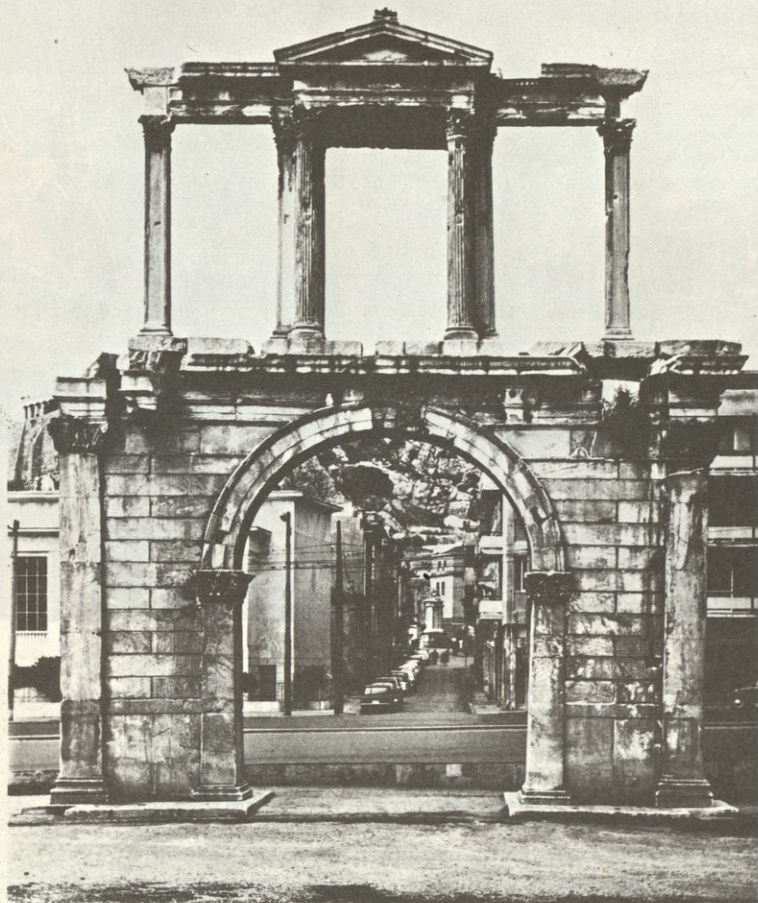
▲ **Θέρμες - λουτρά,** όπως π.χ. οι γιγάντιες θέρμες στή Ρώμη του Σεπτιμίου Σεβήρου και του Καρακάλλα.

▲ **Νυμφαία** (= δεξαμενές άπόληξης ύδραγωγείων), όπως π.χ. ή εξέδρα του 'Αδριανού στο ιερό της Όλυμπιας. Είχε σχήμα ύψηλης μισής θόλου πού τήν διακόπτανε στο έσωτερικό της άλλες κόγχες καμπύλες και τετράπλευρες έναλλάξ. Μπροστά ήταν ή δεξαμενή με τό νερό πού έρχόταν από τό ύδραγωγείο.

▲ **'Αγορές πόλεων**¹, όπως π.χ. ή αγορά του Αύγουστου², ή αγορά του Βεσ-

1. Τό κέντρο της ρωμαϊκής πόλης λέγεται Forum

2. Λατ. Forum Augusti

Ἡ πύλη τοῦ Ἀδριανοῦ στήν Ἀθήνα.

πασιανοῦ, οἱ ἀγορές τοῦ Δομιτιανοῦ καί τοῦ Νέρβα. Οἱ τέσσερις αὐτές ἀγορές συνδέονταν μαζί σ' ἓνα σύνολο. Σ' αὐτό πρόσθεσε ὁ Τραϊανός ἓνα τετράγωνο μέ τά περισσότερα δωμάτια ἀπ' ὅλα τά ἄλλα κτίσματα τῆς Ρώμης, τήν Ἀγορά τοῦ Τραϊανοῦ¹.

▲ Πύλες πόλεων, ὅπως π.χ. στήν Ἀθήνα ἡ πύλη τῶν νέων Ἀθηνῶν πού χτίστηκε ἀπό τόν Ἀδριανό, ἀφοῦ ἀποτελείωσε μέ αὐτοκρατορική ἐπι-

1. Λατ. Forum Trajani

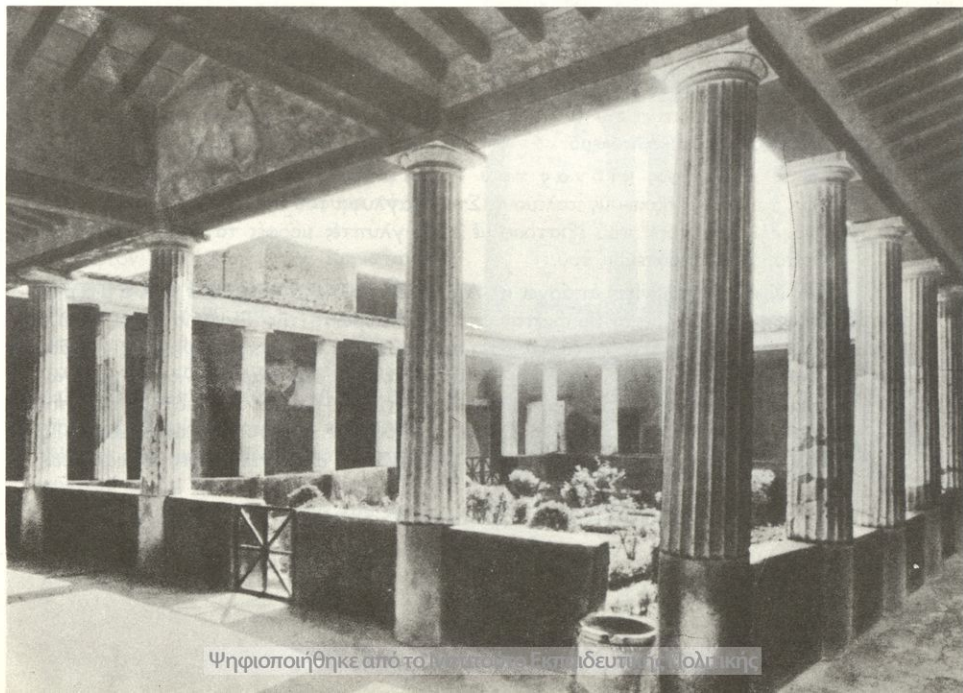

χορήγηση τόν τεράστιο κορινθιακό ναό του Ὀλυμπίου Διός στήν Ἀθήνα, πού εἶχε μείνει μισοτελειωμένος ἀπό τόν καιρό τοῦ Πεισιστράτου. Ἡ πύλη τοῦ Ἀδριανοῦ χωρίζει τήν τότε παλαιά πόλη ἀπό τήν καινούρια. Παρουσιάζει οὐσιαστική διαφορά ἀπό τίς τυπικές ρωμαϊκές θριαμβευτικές ἀψίδες (ἤ θριαμβευτικά τόξα) στό ὅτι τὰ ἄκρα τῆς πύλης ἀποτελοῦν μεγάλες κορινθιακές παραστάδες, ἐνώ δεξιά καί ἀριστερά ἀπό τό τοξωτό ἀνοιγμά της στίς δύο προσόψεις της ὑπῆρχαν ἀπό δύο κορινθιακοί κίονες πού τίς ἔνωσε μέ τό κύριο σῶμα τῆς πύλης θ λ α σ τ ό ς ἤ γ υ ρ ι σ τ ό ς θ ρ ι γ κ ό ς καί ἀπό πάνω μιά πρόσταση μέ κίονες, ἕνα ἀέτωμα καί δύο παραθυρόσχημα ἀνοιγμάτων στά πλάγια.

▲ **᾽Ωδεΐα**, ὅπως π.χ. αὐτό πού ἐχτίσε στήν Ἀθήνα ἕνας πάμπλουτος Ἀθηναῖος σοφιστής (100 - 175 μ.Χ.) καί πού πήρε τό ὄνομά του, ᾽Ω δ ε ἴ ο τ ο ὕ Ἡ ρ ὠ δ ο υ τοῦ Ἀ τ τ ι κ ο ὕ. Εἶχε τό σχῆμα ρωμαϊκοῦ θεάτρου στεγασμένου, μέ λογεῖο ὕψους 1.10 μέτρων. Ἡ πρόσοψη τῆς σκηνῆς πρὸς τό λογεῖο ἦταν τριόροφη καί στολιζόταν μέ κορινθιακοὺς κίονες καί κόγχες γιά ἀγάλματα.

▲ **Ἑπαύλεις**, ὅπως π.χ. περιώνυμες ἦταν οἱ κατοικίες τῶν αὐτοκρατόρων, ὁ «χρυσός οἶκος» τοῦ Νέρωνα, ὁ «Φλάβιος οἶκος» τοῦ Δομιτιανοῦ, ἡ ἔπαυλη τοῦ Ἀδριανοῦ στό Τρίβολι, ἕνα σύμπλεγμα χτιρίων σέ 160 ἑκτάρια ἐδάφους. Ἦταν μιά φλόκληρη πόλη σέ μικρογραφία, ἐφοδιασμένη μέ θέατρο, στάδιο καί δύο διαμερίσματα λουτρῶν. Ὁ Διοκλητιανός στά Σάλωνα τῆς Δαλματίας (Σπαλάτο)

Ἡ πλούσια ἔπαυλη τοῦ Μενάνδρου στήν Πομπηία: στήν εἰκόνα φαίνεται τό αἶθροί του, δηλαδή ἡ ἑσωτερική ἀδλή του μέ τό περίστυλο γύρω γύρω.

Τό 'Ὠδείο τοῦ 'Ἡρώδη τοῦ 'Αττικοῦ στήν 'Αθήνα. Ἀποψη τοῦ κοίλου καί τῆς ὀρχήστρας του ἀπὸ τῆ Δύση.

ἔχτισε ἕνα εὐρύχωρο ἀνάκτορο σέ σχέδιο στρατοπέδου λεγεώνας. Ἐκεῖ πέρασε τὰ γεράματά του. Ὁ Κωνσταντῖος καί ὁ Κωνσταντῖνος στοὺς Τρεβήρους¹ τῆς Γαλατίας ἐξωραΐσαν τίς κατοικίες τους μέ τό πιό ἀξίολογο συγκρότημα χτισμάτων πού σώζεται στήν Εὐρώπη.

▲ **Βιβλιοθήκες**, ὅπως π.χ. στήν Ἀθήνα ἢ βιβλιοθήκη τοῦ Ἀδριανοῦ πού τήν πολυτέλειά της θαύμασε ὁ Πausanias. Ἀπό ὅ,τι σώθηκε φαίνεται πῶς ἦταν μιά μεγάλη περίστυλη αὐλή μέ δεξαμενὴ στή μέση καί δωμάτια στό βάθος. Τήν εἴσοδο

στόλιζε κορινθιακό πρόπυλο. Στήν Ἔφεσο ἦταν μιά ἄλλη χτισμένη τό 100 μ.Χ. περίπου· ἦταν τετράπλευρη μεγάλη αἴθουσα μέ κόγχες γιά τὰ βιβλία καί στήν πρόσοψή της ὑπῆρχαν δίστυλες κορινθιακές προστάσεις μέ κόγχες γιά ἀγάλματα.

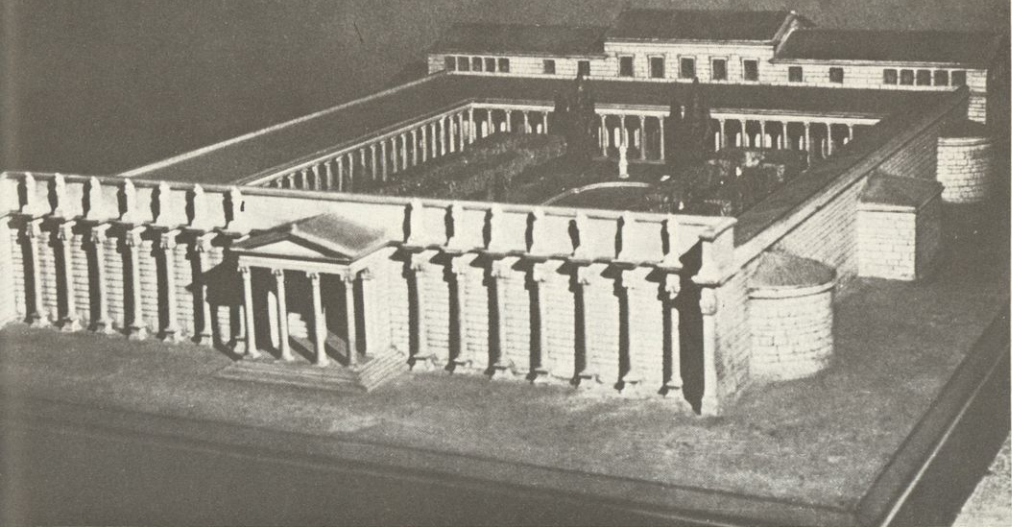
● Ἡ ἀνάγκη προβολῆς τῶν πολεμικῶν θριάμβων κυρίως ἐμπνέει καί τήν κατασκευή θριαμβικῶν ἀψίδων ἢ θριαμβικῶν τόξων ἢ κίωνων πού ἔχουν μεγάλη διάδοση στοὺς χρόνους αὐτοῦς. Τέτοια εἶναι ἡ :

● Ἡ Ἀψίδα τοῦ αὐτοκράτορα Τίτου, γιά νά θυμίζει τή νίκη του στόν Ἰουδαϊκό πόλεμο.

● Ὁ ἀνάγλυφος κίονας τοῦ Τραϊανοῦ, γιά νά θυμίζει τοὺς θριάμβους του στοὺς δακικούς πολέμους. Στὰ ἀνάγλυφά του εἶναι χαραγμένο ἕνα ἀληθινὸ «λίθινο ἔπος» πού ἐξιστορεῖ μέ 2.500 γλυπτές μορφές τὰ περιστατικά τῶν τεσσάρων ἐκστρατειῶν του.

● Στῆ Θεσσαλονίκη ὑπάρχει ἡ Ἀψίδα τοῦ Γαλερίου ἢ Καμάρα, ὅπως λέγεται σήμερα. Βρισκόταν στή διασταύρωση τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ μέ μιά ἄλλη ἐγκάρσια καί γι' αὐτό ἦταν τετραμέτωπη. Οἱ κύριες προσόψεις τῆς Ἀψίδας ἦταν ἡ δυτικὴ καί ἡ ἀνατολική· τίς ἀποτελοῦσαν δυὸ παράλληλοι τοῖχοι ἐνωμένοι μεταξύ τους μέ τρεῖς καμαρωτές διόδους. Ἀπ' ὅλο τό συγκρότημα σώζεται σήμερα μόνο ἕνα μέρος ἀπὸ τῆ δυτικὴ πρόσοψη μέ τρία τοξωτὰ ἀνοίγματα. Τὰ τόξα στηρίζονται σέ μεγάλα βάθρα μέ ἐπένδυση ἀπὸ μαρμάρινες πλάκες. Στίς

1. Λατ. Augusta Treverorum. Σημ. Trèves. Γερμ. Trier

'Η βιβλιοθήκη τοῦ Ἀδριανοῦ στήν Ἀθήνα. Ἀναπαράσταση. [Museo della Civiltà Romana, Roma.] Κάτω δεξιά: Τοίχος τῆς βιβλιοθήκης, ὅπως σώζεται σήμερα.

πλάκες ὑπάρχουν ἀνάγλυφες παραστάσεις πού ἐξιστοροῦν κατορθώματα τοῦ Γαλερίου ἀπό τῆς ἐκστρατείας του ἐναντίον τῶν Περσῶν.

Στή Ρώμη τό θριαμβευτικό τόξο τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, γιά νά θυμίζει τή νίκη του ἐναντίον τοῦ Μαξεντίου στή Μουλβία γέφυρα τό 312 μ.Χ.

Στόν ἵππόδρομο τῆς Κωνσταντινούπολης ὁ ὀβελίσκος τοῦ Θεοδοσίου Α' (390 μ.Χ.). Τόν ἀναφέρουμε ἐδῶ, γιατί θεωρεῖται πολύ πιθανό ὅτι τόν μετέφερε στή νέα του πρωτεύουσα ὁ Μ. Κωνσταντίνος καί ὅτι τά ἀνάγλυφα πού στολίζουν τῆς τέσσερις πλευρές τοῦ βᾶθρου του ἀπεικονίζουν σκηνές τῆς δικῆς του ζωῆς, ὅπως π.χ. εἶναι ἡ σκηνή πού, καθισμένος στό θεωρεῖο τοῦ ἵππο-

Τό Φόρουμ τής Πομπηίας. Κάτω: Ένας κεντρικός δρόμος τής Πομπηίας πού ὀδηγοῦσε στό Φόρουμ.

Θριαμβευτική άψίδα του Γαλερίου στη Θεσσαλονίκη ('Ανατ. πλευρά). Ίδρύθηκε γύρω από τό 298 σε ανάμνηση τής νίκης του έναντιόν των Περσών καί τών ἐκστρατειών του στη Μεσοποταμία καί Ἀρμενία. Μόνο τό μισό ἀπό τήν ἀψιδωτή διάδο διατηρεῖται. Εἶναι χτισμένη πάνω στήν Ἐγνατία Ὁδó [Via Egnatia], ἀλλά ὄχι ἀκριβῶς πάνω στόν ἀνατολικό-δυτικό ἄξονά της. Πρὸς Β. ἔνα μακρὸ ὀρθογώνιο περίστυλο ὁδηγοῦσε στό Μανσωλεῖο τοῦ αυτοκράτορα καὶ ὄχι μακριά πρὸς Ν. ἦταν τό Παλάτι καὶ ὁ Ἰππόδρομος. Ἡ ζωφόρος ἀρχίζει ἀπὸ τήν ἀνατολική πλευρά τής νότιας βάσης με τήν πρώτη νίκη στήν Ἀρμενία καὶ τελειώνει στή βόρεια βάση με τήν τελική φάση τής ἐκστρατείας, τή διάβαση τοῦ Εὐφράτη.

Δεξιά: Ἡ νότια βάση τής ἀψίδας στήν ἀριστερή πλευρά τής (ἀνατολική ὄψη) εἰκονίζονται θριαμβοὶ τοῦ αυτοκράτορα ἀπὸ τήν ἐκστρατεία του ἐναντίον τών Περσῶν τό 297.

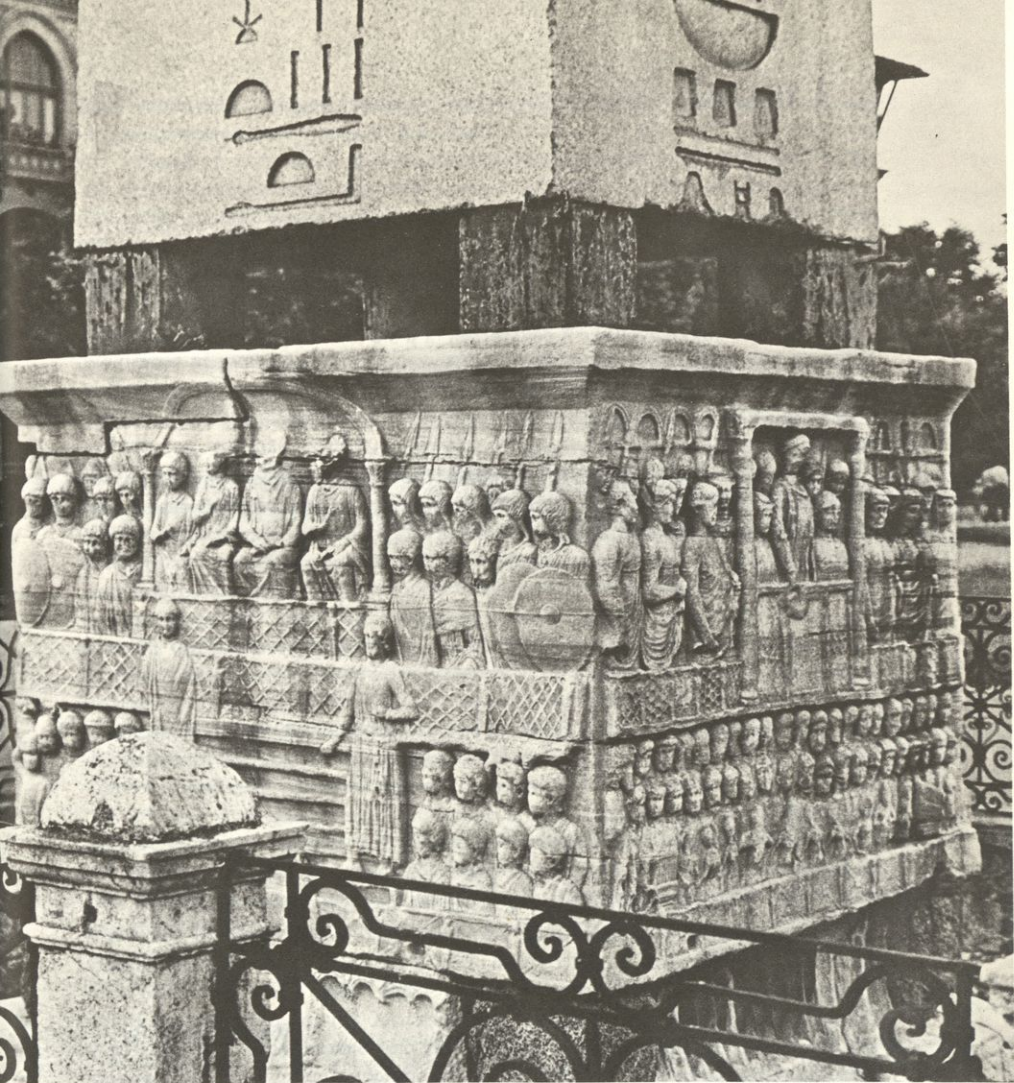

‘Η άψίδα του Μ. Κωνσταντίνου στη Ρώμη (312-315). Άποψη από τή βόρεια πλευρά. Ίδρύθηκε με απόφαση τής Συγκλήτου μετά τή νίκη του Μ. Κωνσταντίνου στη Μουλβία γέφυρα (312) με τήν ενκαίρια τής επέτειου τής δεκαετίας του (315). Είναι ένσωματωμένα στό γλυπτό διάκοσμο πολλά ανάγλυφα τής εποχής του Τραϊανού, Άδριανού καί Μ. Αθρηλίου. Σύγχρονα ανάγλυφα ύπόρχουν έξι, δύο σέ κάθε κύρια όψη (άμέσως πάνω από τά πλάγια τόξα) καί από ένα σέ κάθε πλάγια πλευρά. Εικονίζουν: άναχώρηση στρατού, τήν πολιορκία τής Βερόνας, τή μάχη στη Μουλβία γέφυρα, τήν είσοδο στη Ρώμη κτλ.

δρόμου μέ τούς τρεις γιούς του καί περιστοιχισμένους από δορυφόρους, δέχεται δώρα από βάρβαρους ύπηκόους γονατισμένους μπροστά του.

Σύμφωνα μέ τά πιό πάνω, γενικά χαρακτηριστικά τής ρωμαϊκής άρχιτεκτονικής είναι:

- ‘Η τελειοποίηση των πραχτικων οικοδομικων μεσων.
- ‘Η τάση προς τό κολοσσιαίο.
- ‘Η μεγάλη ανάπτυξη των καμπυλόγραμμων μορφων (τόξο, καμάρα, θόλος) σέ αντίθεση μέ τήν κλασική ελληνική τάση προς τίς ευθύγραμμες μορφές.

Ἡ βάση τοῦ Ὀβελίσκου τοῦ Θεοδοσίου Α΄ στὸν Ἱππόδρομο τῆς Κωνσταντινούπολης.
 Ἐπάνω στή βάση, ὅπως διακρίνεται στήν εἰκόνα, πάνω σέ τέσσερα γάλκινα στηρήγματα ἀκουμποῦ-
 σε ὁ Ὀβελίσκος τοῦ φαραῶ Θούτμωση III (1504 - 1490 π.Χ.). Κάθε πλευρά τῆς βάσης εἶναι δια-
 κοσμημένη μέ ἀνάγλυφες παραστάσεις. Καί στίς δύο πλευρές τῆς εἰκόνας παριστάνεται τό αὐτοκρα-
 τορικό θεωρεῖο τοῦ Ἱππόδρομου, τό κ ἄ θ ι σ μ α . Στήν ἀριστερή πλευρά ὁ Θεόδωσιος Α΄ μέ τοὺς
 ἀλλικούς του, τοὺς φρουροὺς καί θεατές· στή δεξιὰ παρόμοια σκηνή [Κωνσταντινούπολη, στή
 Σπίνα τοῦ Ἱππόδρομου].

3. Πλαστική. 'Από τήν ἑλληνιστική παράδοση ἔρχεται καί ἐπικρατεῖ νωρίς στή Ρώμη ἡ νεοαττική πλαστική. Λέγεται ἔτσι, γιατί καλλιεργήθηκε ἀπό Ἄθηναίους πλάστες ἐγκαταστημένους στή Ρώμη πού ἐπιδίωκαν τήν ἀναγέννηση τῆς παλαιᾶς ἀττικής τέχνης. Ἰδιαίτερα ἀναπτύχθηκαν τά κατ' ἐξοχήν ἑλληνιστικά ἀνάγλυφα μέ γραφικά θέματα. Εἶναι αὐτοτελή ἢ στολιζοῦν βάσεις, βωμούς, περιστόμια πηγαδιῶν, μαρμάρινα ἀγγεῖα κ.ἄ. μέ θέματα εἰδυλλιακά (βράχοι, δένδρα, κατοικίδια ζῶα, ἀγρίμια, μυθολογικά θέματα).

▲ Ἰδιαίτερα καλλιεργήθηκε ἡ ρεαλιστική προσωπογραφική πλαστική πού εἶχε βαθιές ρίζες στά ἤθη τῶν Ρωμαίων. Παλαιά συνήθειά τους ἦταν νά φυλάγονται στά σπίτια τῶν πατρικίων κέρια πορτραῖτα τῶν προγόνων. Στά χρόνια αὐτά αὐξήθηκε ἡ χρήση στέρας ὕλης καί διαδόθηκε ἡ κατασκευή εἰκονικῶν ἀνδριάντων καί προτομῶν.

Ἔτσι ἡ νέα σχολή ρωμαϊκῆς γλυπτικῆς πού ἀναπτύχθηκε στήν ἐποχὴ τοῦ Αὐγούστου διατηρεῖ τὰ ἀξιόλογα χαρακτηριστικά της πάνω ἀπό ἕνα αἰῶνα. Κύριο γνώρισμα καί στό 2ο μ.Χ. αἰῶνα ὁ ρεαλισμός στήν ἀπεικόνιση. Στά ἀνάγλυφα αὐτοκρατορικά πορτραῖτα διακρίνει κανεῖς εὐκόλα τό βλοσυρό χαμόγελο στήν αὐστηρή, ἀλλά κατά βάθος καλότροπη φυσιογνωμία τοῦ Βεσπασιανοῦ, τήν ἐφηβική λαμπεράδα στό πρόσωπο τοῦ Τίτου, τήν ἐρευνητική ματιά τοῦ Ἀδριανοῦ καί τή σχεδόν σά μάσκα ἀπαθῆ φυσιογνωμία τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τίς ἀπεικονίσεις στά συγκλητικά νομίσματα.

Ἐπερβολική διάδοση παίρνει ἡ τέχνη αὐτή μέ τήν κατάχρηση πού γίνεται ἀπό τοὺς ἑλληνιστικούς κίλους χρόνους στό νά ἰδρύνουν τιμητικούς καί ἀναθηματικούς ἀνδριάντες. Τέτοια ἔργα εἶναι ὀλόσωμα ἀγάλματα καί προτομές τοῦ Ἀδριανοῦ, τοῦ εὐνοοῦμένου του Ἀντίνοου, κεφαλές κοσμητῶν, δηλαδή ἐνιαύσιων ἀρχόντων τῆς Ἀθήνας κ.ἄ.

Μεγάλῃ διάδοση ἐπίσης παρουσιάζεται στίς ἀνάγλυφες ἐπιτύμβιες στήλες μέ ἐπιβίωση παλαιῶν μοτίβων, ὅπως π.χ. ἡ δεξιῶση, δηλ. ἡ χειραψία τοῦ τελευταίου ἀποχαιρετισμοῦ.

▲ **Σαρκοφάγοι.** Εὐκαιρίες πολλές γιά ἀνάγλυφες παραστάσεις σέ ἐπιφάνειες δίνουν τήν ἐποχὴ αὐτή οἱ μαρμάρινες σαρκοφάγοι, νεκρικά μνημεῖα. Ἡ χρήση τους παλαιότερα ἦταν σπάνια. Τώρα ὅμως διαδίδεται πολύ στόν ἑλληνικό καί ρωμαϊκό κόσμο. Ἔχουν σχῆμα σπιτιοῦ ἢ ναοῦ μέ σαμαρωτὴ στέγη καί ἀετώματα. Ἐπικρατοῦν δύο τεχνοτροπίες στή διακόσμηση, ἡ ἑλληνική, ὅπου δίνεται ἔμφαση στήν ἀρχιτεκτονικὴ διαμόρφωση τοῦ μνημείου καί προσαρμόζεται σ' αὐτὴ σάν κάτι δευτερεῦον τό ἀνάγλυφο, καί ἡ ρωμαϊκὴ ὅπου:

- ἡ ἀνάγλυφη διακόσμηση εἶναι τό κύριο καί οὐσιαστικό στοιχεῖο καί καταλαμβάνει ὅλη τὴ μπροστινὴ ὄψη καί τίς δύο πλάγιες.
- οἱ μορφές πυκνώνονται καί κατατάσσονται σέ περισσότερα ἐπίπεδα σέ βάθος, ὥστε μπορεῖ νά προκύψει σύγχυση καί ἀσάφεια στίς παραστάσεις.
- τά θέματα παίρνονται ἢ ἀπὸ τήν ἑλληνικὴ μυθολογία ἢ ἀπὸ ἀλλοῦ. Τό

θέμα πού ιδιαίτερα προτιμούν είναι τά μεθυσμένα παιδιά πού παίζουν μουσικά ὄργανα ἢ κρατοῦν στεφάνια, δαδιά κ.ἄ.

Ἐξιομημόνευτη κατηγορία σαρκοφάγων πού θά ἀσκήσει ἐπίδραση στίς μεταγενέστερες χριστιανικές εἰσὶ οἱ σαρκοφάγοι τύπου Σιδαμάρας, ἀπὸ τὴν ὁμώνυμη πόλη τοῦ νομοῦ Ἰκονίου τῆς Μ. Ἀσίας, ὅπου βρέθηκε ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἀντιπροσωπευτικά δείγματα. Θεωρεῖται βέβαιο ὅτι ὁ τύπος πού ἐμφάνιστεκε ὁ τύπος αὐτός εἶναι ἡ Μ. Ἀσία. Γνωρίσματά του εἶναι:

- Ἡ ἐπιφάνεια τῆς σαρκοφάγου παριστάνει πρόσοψη οἰκοδομήματος.
- Τὴν πρόσοψη αὐτὴ στολίζουν σύμφωνα μὲ τὸν ἑλληνιστικὸ τρόπο παραστάσεις μὲ κίονες πού στηρίζουν τόξα καὶ ἀετώματα, μὲ ἀγάλματα μορφῶν, πιὸ συχνά μεμονωμένων, ἀνάμεσα στοὺς κίονες.
- Οἱ ραβδώσεις τῶν κίωνων εἶναι ἑλικωτές, γύρω ἀπὸ τὰ φύλλα τῶν κιονοκράνων καὶ τίς ἄλλες ἀνάγλυφες διακοσμῆσεις σκαλίζεται τὸ μάρμαρο, συνήθως μὲ τρυπάνι, σὲ βάθος καὶ δημιουργοῦνται ἔτσι ἔντονες σκιές.

▲ **Ἱστορικά ἀνάγλυφα.** Τὸ ἱστορικὸ ἀνάγλυφο εἶναι σύμφωνα μὲ τὸ γενικὸ ρεαλιστικὸ χαρακτῆρα τῆς ρωμαϊκῆς τέχνης. Εἶναι καὶ αὐτὸ ἐμπνευσμένο ἀπὸ τὴν τάση προβολῆς καὶ ἐπίδειξης τῶν πολεμικῶν κυρίως θριάμβων ἀπὸ τοὺς αὐτοκράτορες. Τὸ ἱστορικὸ ἀνάγλυφο ἀποτελεῖ μεγάλο ἐπίτευγμα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς.

Τὰ θριαμβικὰ τόξα, οἱ ἀψίδες, οἱ κίονες ἦταν σκεπασμένα — σ' ἓνα μικρὸ ἢ μεγάλο τμῆμα τους καὶ κυρίως στὰ βάρθρα — μὲ γλυπτὴ ἐξιστόρηση πολεμικῶν κατορθωμάτων. Π.χ. τοῦ Τίτου ἐναντίον τῶν Ἰουδαίων, τοῦ Τραϊανοῦ ἐναντίον τῶν Δακῶν, τοῦ Μ. Αὐρηλίου ἐναντίον τῶν Μαρκομάνων. Χαρακτηριστικὸ στὴν τεχνολογία τῶν ἱστορικῶν ἀναγλύφων εἶναι:

- Ἡ παραβίαση τῶν κανόνων τῆς προοπτικῆς.
- Μὲ τὴν ἀνεπάρκεια τῆς προοπτικῆς οἱ πιὸ μακρινές σκηνές τοποθετοῦνται πάνω ἀπὸ τίς πιὸ κοντινές, γιὰ τὸ θεατὴ πού κατὰ κανόνα τίς βλέπει ἀπὸ κάτω.
- Ἐπικρατεῖ στὰ ἀνάγλυφα μιὰ ἔντονη ἀτμόσφαιρα κίνησης καὶ ταραχῆς.
- Ἐπίσης ἐπικρατεῖ μεγάλος συνωστισμὸς προσώπων, σκηνῶν καὶ λεπτομερειῶν. Καταβάλλεται προσπάθεια νά δημιουργεῖται ἀντίληψη ἐξέλιξης μὲ τὴν ἐπανάληψη τῆς ἐμφάνιστος τοῦ κύριου προσώπου καὶ τὴν ἀποκορύφωση τῆς δράσης στό τέλος τῆς παράστασης.

4. Ζωγραφική.

▲ Ἀναπτύσσεται ἡ προσωπογραφία καὶ προπάντων ἡ τοιχογραφία. Ἡ μεγάλη ἀνάπτυξη τῆς τοιχογραφίας στὸν 1ο π.Χ. καὶ 1ο μ.Χ. αἰῶνα δείχνει ὅτι ἡ ζωγραφικὴ παίζει ρόλο κοσμητικὸ καὶ ὑπηρετικὸ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Κυρίαρχη τεχνολογία εἶναι ὁ ἑλληνιστικὸς νατουραλισμός. Τὰ πιὸ ἀντιπροσωπευτικὰ δείγματα ἔχουμε ἀπὸ τίς τοιχογραφίες πού βρέθηκαν στὴν Πομπηία. Διακρίνονται τέσσερις πομπηϊανοὶ ρυθμοὶ στὴ διακόσμηση τῶν ποίχων τῶν σπιτιῶν. Ὁ ἓνας μιμεῖται μαρμάρινους τοίχους, ἐνῶ οἱ τρεῖς ἄλλοι εἶναι καθαυτὸ ζωγραφικοί.

Ἡ Ἀκαδημία τοῦ Πλάτωνα [Νεάπολη, Ἐθνικό Μουσείο]

Σιληνός πάνω σέ γάδαρο [Νεάπολη, Ἐθνικό Μουσείο]

ΨΗΦΙΑΩΤΑ ΠΟΜΠΗΙΑΣ

Σκηνή τοῦ Νείλου [Νεάπολη, Ἐθνικό Μουσείο]

Πουλιά καί γάτα πού ἐνεδρεῖει [Νεάπολη, Ἐθνικό Μουσείο]

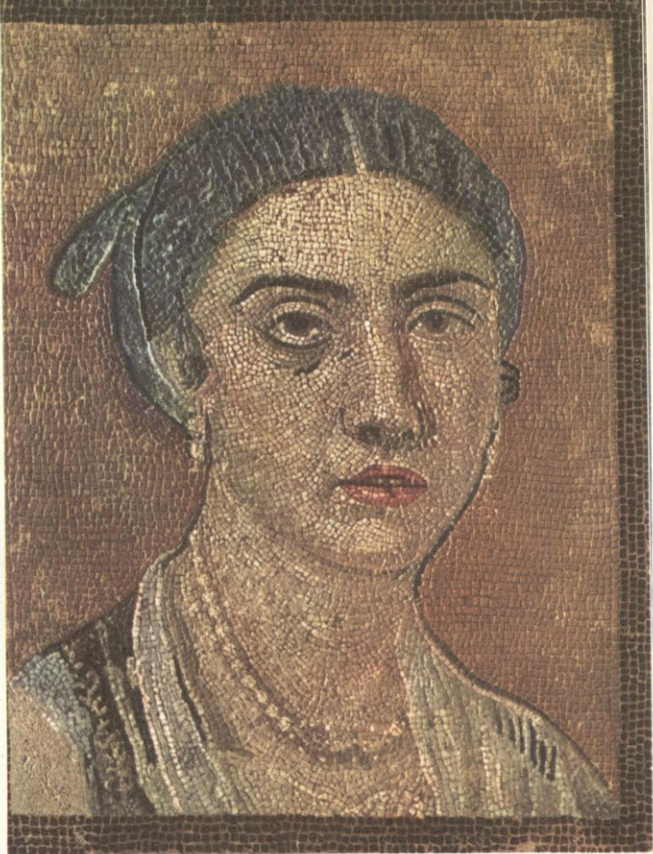
Κοκορομαχία [Νεάπολη, Ἐθνικό Μουσείο]

Σκύλος ἀλυσοδεμένος [Νεάπολη, Ἐθνικό Μουσείο]

Προσωπογραφία γυναίκας
(Ψηφιδωτό, Νεάπολη, 'Εθνικό
Μουσείο)

● 'Η πλαστική διαμόρφωση τῶν τοίχων μέ ἐσοχές καί ἐξοχές καταργεῖται· οἱ ἐπιφάνειες γίνονται ἐπίπεδες καί μόνο μέ χρώμα δηλώνονται σέ προοπτική ἀπόδοση οἱ βάσεις τῶν τοίχων, οἱ κίονες, τά γεισώματα κ.ἄ. Διακοσμοῦν μέ μορφές, μέ σκηνές καί συνηθίζουν νά ζωγραφίζουν ὑποθετικά ἀνοίγματα στό ὑπαιθρο, ἀπ' ὅπου φαίνονται ἡ ἄλλα οἰκοδομήματα ἡ τοπία ἡ μυθολογικές σκηνές. Ἐτσι ὁ χῶρος τῶν δωματίων ὀπτικά μεγαλώνει πολύ.

● Ἐξαιρετικά δείγματα προσωπογραφικῆς τέχνης εἶναι οἱ λεπτοὶ ξύλινοι πίνακες, πού οἱ περισσότεροι προέρχονται ἀπό τήν ἐπαρχία τῆς Αἰγύπτου, τό Φαγιούμ (1ος ὥς τά μέσα τοῦ 3ου μ.Χ. αἰώνα). Ἦταν τοποθετημένοι πάνω στά πρόσωπα τῶν μουμιῶν καί εἶχαν σκοπό νά φυλάξουν ἀπό τή φθορά τά χαρακτηριστικά τους, σύμφωνα μέ τίς θρησκευτικές ἀντιλήψεις τῶν Αἰγυπτίων. Γι' αὐτό ἀποδίδουν μέ καταπληκτική ἐνέργεια τίς φυσιογνωμίες τῶν νεκρῶν. Ἀπό τήν εἰδική αὐτή σκοπιμότητα ἡ νατουραλιστική προσωπογραφία,

‘Ο Όδυσσεάς ανάκαλύπτει τόν Άχιλλέα στό ανάκτορο τοῦ Λυκομήδη, βασιλιᾶ τῆς Σκόρου.
Προέρχεται ἀπό τήν «οἰκία τῶν Διοσκούρων» [Νεάπολη, Ἐθνικό Μουσείο].

Ὅπως καί οἱ πλαστικές ἀπεικονίσεις, πῆρε εὐρύτερη διάδοση καί ἔφτασε στά ὅρια τῆς κατάχρησης.

▲ **Ψηφιδωτά.** Ἔτσι ὀνομάζονται χρωματιστές εἰκόνες πού εἶναι ζωγραφισμένες ὄχι μέ χρῶμα, ἀλλά σχηματίζονται μέ συνδυασμούς ἀπό ποικιλό-

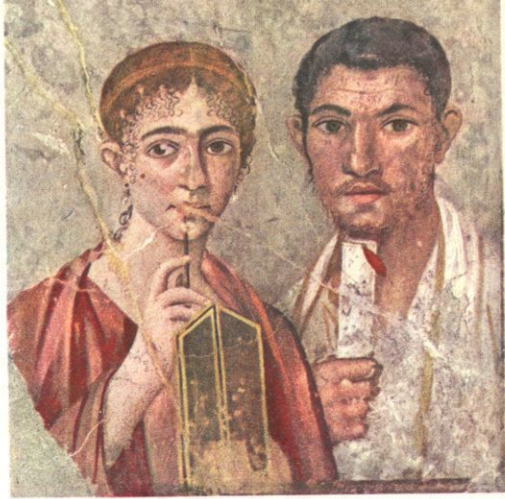
Προσωπογραφία ενός άρτοποιού με τη σύζυγό του (Πομπηία).

Χρωμές ψηφίδες, δηλαδή μικρά πετραδάκια ή κομμάτια από γυαλί ή ψημένο πηλό. Αυτά είναι κολλημένα πάνω σε μίγμα από άσβέστη και άμμο κ.ά. Παρουσιάζονται για πρώτη φορά στο τέλος του 4ου π.Χ. αιώνα στην Έλλάδα, διαδίδονται όμως στον 3ο αιώνα. Διασώθηκαν ονόματα διάσημων ψηφοθετών, όπως π.χ. είναι ο Σώσος, ο Ήρακλειτος κ.ά.

Στους ρωμαϊκούς αυτοκρατορικούς χρόνους ή εξάπλωση των ψηφιδωτών είναι τεράστια. Σ' όλες τις χώρες της, από τη Μ. Άσία και τη Συρία ως τη Β. Άφρική, Ίσπανία και Άγγλία, σώθηκαν ψηφιδωτά που σκεπάζουν τά δάπεδα και τούς τοίχους των δημόσιων και ιδιωτικών οικοδομημάτων.

Άντιπροσωπευτικό δείγμα της τέχνης αυτής σ' αυτούς τους χρόνους είναι και τό ψηφιδωτό της Σπάρτης που απεικονίζει την άρπαγή της Εύρώπης από τό Δία. Από τον 3ο μ.Χ. αιώνα άρχίζουν νά διακοσμούν και τούς τοίχους και τούς κίονες με έπιχρυσωμένες ψηφίδες.

Τή ζωγραφική με ψηφίδες καθώς και με χρώμα, όπως θά δούμε, τή συνεχίζει και τήν φτάνει σε μεγάλη έκφραστική τελειότητα τό Βυζάντιο από τούς πρώτους κίολας αιώνες τής διαμόρφωσής του. Άντίθετα, ή γλυπτική παρακαμάζει, γιατί ή χριστιανική έκκλησία δέν ευνόησε καθόλου τήν δλόγλυφη πλαστική πού τή θεώρησε κυρίως ειδωλολατρική τέχνη. Καλλιέργησε κυρίως τή διακοσμητική γλυπτική.

5 ΤΕΧΝΗ ΕΜΠΝΕΥΣΜΕΝΗ ΑΠΟ ΤΟ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟ

▲ Είναι ή τέχνη πού έμπνέεται από τό Χριστιανισμό και αναπτύσσεται μέσα στους τρεις πρώτους αιώνες, δηλαδή ως τό τέλος των διωγμών (313 μ.Χ.).

Οί χώροι τής πρώτης εμφάνισης, ανάπτυξης και διαμόρφωσης τής τέχνης αυτής είναι οί χώροι τής λατρείας και τής ταφής των Χριστιανών στους αιώνες αυτούς.

Ή τέχνη τής περιόδου (πρώτες έκκλησίες, κοιμητήρια, ζωγραφικός διάκοσμος, σαρκοφάγοι κ.ά.) εκφράζει τή θρησκευτικότητα των χριστιανικών κοινοτήτων πού άσκούσαν τή λατρεία τους μέσα σε ένα κόσμο πολύ άλλιώτικο και έθρικό γι' αυτές, γιατί σε δλόκληρη τή ρωμαϊκή οικουμένη, σε κάθε πόλη, μικρή

ή μεγάλη, όλα τὰ ἔργα τέχνης (χτίσματα, ἀγάλματα, ναοί) συσσωρευμένα στὸ Forum τῆς διατράνωναν μὲ τὴ γλῶσσα τῆς τέχνης ὅτι εἰδωλολατρικὴ θρησκεία, αὐτοκρατορία καὶ ὑπακοή στὸ κράτος (πατριωτισμός) ἦταν στενά ἀλληλένδετα. Ἐπομένως οἱ Χριστιανοί, πού ἦταν ἀσυμβίβαστοι μὲ τὴν ἰδέα ἀπονομῆς λατρείας σὲ ναοὺς «Αὐγούστου» ἢ «Ρώμης», αὐτόματα τοποθετοῦσαν τοὺς ἑαυτοῦς τῶν ἔξω ἀπὸ τὸν ἐπίσημο καὶ νόμιμο δημόσιο βίο τῆς ἐποχῆς τους. Ἡ θρησκευτικὴ τους ζωὴ ἀναπτύσσεται καὶ ἡ λατρεία τους ἀσκεῖται στὸ περιθώριο τῆς νομιμότητος μὲ μεγάλες προφυλάξεις, γιὰ νὰ παρέχει λιγότερο στόχο στὸ ἐπίσημο κράτος.

▲ **Πρῶτες ἐκκλησίες.** Οἱ Χριστιανοί συγκεντρώνονταν σὲ σπίτια πού εἶχε δωρίσει ἢ παραχωρήσει στὴ χριστιανικὴ ὀδελφότητα κάποιος ἀπὸ τοὺς πῖο πλούσιους προσήλυτους. Ἐκεῖ ἔκαναν τῖς συνελεύσεις, τῖς ἐκκλησίες τους, ὅπως ὀνομάστηκαν μὲ τὸν ταυτόσημο ἀρχαῖο ἑλληνικὸ ὄρο. Στὰ σπίτια αὐτὰ ἡ διακόσμηση παραμένει ἑλληνιστικὴ ἢ ρωμαϊκὴ. Μερικὲς φορές τὰ μεταποιοῦσαν λίγο, ἢ γιὰ νὰ μεγαλώσουν ἓνα δωμάτιο, ἢ πρόσθεταν ἓνα λουτήρα γιὰ τὴν τελετὴ τῆς βάφτισης.

Ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνα οἱ χριστιανικὲς κοινότητες ὀργανώνονται καλύτερα καὶ καθιερώνεται ἰδιαίτερος χῶρος, σὰ μόνιμος τόπος λατρείας τοῦ Θεοῦ. Ὁ χῶρος αὐτὸς ἀποκλείεται ἀπὸ κάθε ἄλλη κοσμικὴ χρῆση καὶ φαίνεται πῶς ἀπὸ τὸ 200 μ.Χ. ὀνομάστηκε ἐκκλησία. Λεγόταν ἐπίσης καὶ οἶκος τοῦ Θεοῦ¹. Ὁ οἶκος αὐτὸς δὲν ξεχώριζε ἀπὸ τὰ ἄλλα ἰδιωτικὰ σπίτια καὶ μάλιστα φρόντιζαν, γιὰ λόγους προφύλαξης νὰ μὴν ξεχωρίζουν. Οἱ οἶκοι αὐτοὶ λατρείας, ἐκτὸς ἀπὸ ἓναν, ἐξαφανίστηκαν ἢ καταστράφηκαν ἀπὸ τοὺς διωγμοὺς ἢ — τὸ κυριότερο — μετὰ τὸ θρίαμβο τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀντικαταστάθηκαν μὲ ἐπίσημους ναοὺς.

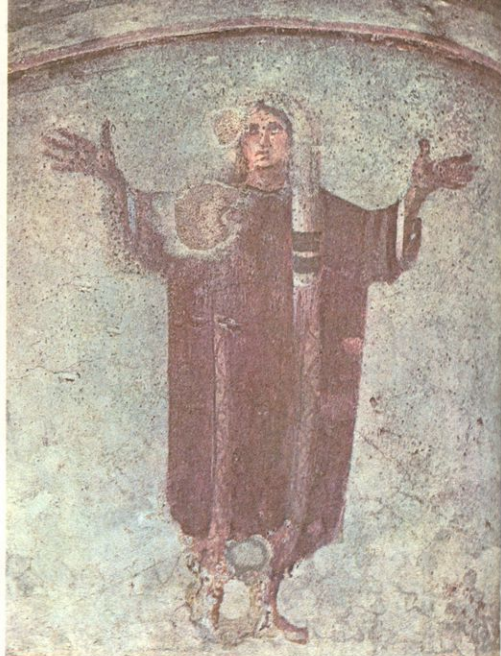
Ἀπὸ τοὺς πῖο παλαιούς (230 μ.Χ.) καὶ ἀντιπροσωπευτικούς τέτοιους οἶκους σώθηκε ἀπὸ ἱστορικὴ σύμπτωση ἓνας στὴ Δούρα (Εὐρωπὸς) τῆς Μεσοποταμίας πού εἶναι ἓνα ὀλόκληρο, ἑλληνιστικοῦ τύπου διόροφο σπίτι, διασκευασμένο κατόπιν, γιὰ νὰ ἐξυπηρετῆσει τὴ χριστιανικὴ λατρεία. Ἐνα διαμέρισμά του διαμορφώθηκε σὲ βαπτιστήριο, ὅπως καθαρά τὸ φανερώνει ἡ ὑπαρξὴ κόγχης μὲ χτιστὴ κολυμπήθρα καὶ μὲ τὰ θρησκευτικὰ θέματα τῶν τοιχογραφιῶν του: ὁ Καλὸς Ποιμὴν, ὁ Ἀδάμ καὶ ἡ Εὐα, ἡ θεραπεία τοῦ Παραλυτικοῦ, ὁ Χριστὸς πού βαδίζει πάνω στὰ κύματα, οἱ Μυροφόρες στὸ μνήμα κ.ά.

▲ **Ἡ ταφὴ στοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνες. Κατακόμβες.** Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰῶνα δημιουργήθηκαν χριστιανικὰ κοιμητήρια. Συνήθως αὐτὰ ἦταν περιορισμένοι χῶροι ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη τῆς πόλης. Τοποθετοῦσαν τοὺς νεκροὺς ἀνάμεσα σὲ δυὸ σειρὲς ἀπὸ κεραμίδια πού σχημάτιζαν στέγη. Ἀπὸ πάνω ὑπῆρχε ἐνπιγραφή στήλη ἢ ἓνα ἀπλό μνημεῖο. Πότε πότε τοὺς τοποθετοῦσαν σὲ λίθινες σαρκοφάγους. Ἄλλοτε πάλι ἔσκαβαν θόλους σὲ πλαγιεῖς λόφων ἢ σὲ βράχους. Μέσα

1. Domus Dei.

«Δεομένη» ανάμεσα σε δύο βοσκούς. (Λεπτομέρεια. Εικονογράφηση σε άγκισσόλιο του «Κοιμητηρίου του Μαιυς», Ρώμη. Τέλος του 3ου αιώνα.

«Δεομένη» είναι γνωστή ως «Donna Vellita». (Νωπογραφία πάνω από τάφο στην κρύπτη «velatio virginis», Ρώμη, Κατακόμβη της Πρισκίλλας - 3ος αιώνας).

ΣΥΜΒΟΛΙΚΕΣ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΤΑΚΟΜΒΩΝ

«Χριστός - Όρφέας» με τὰ ζώα. Κρατά ποιμενική σύριγγα. (Λεπτομέρεια - Νωπογραφία, Ρώμη, κατακόμβη της Δομιτίλλας, 3ος αιώνας).

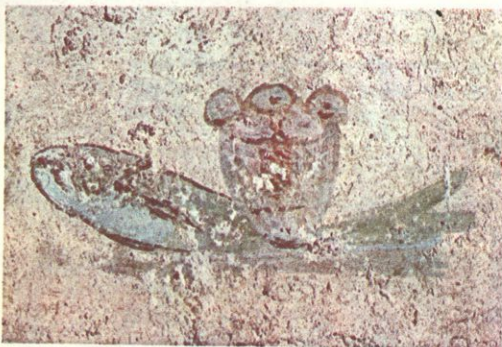

Πουλιά μπροστά σέ βάζο. (Ρώμη, κατακόμβη τής Λομιτλάας; 3ος αιώνας).

Ψάρι καί ἄρτοι. "Ισως ὑποδηλώνεται τό θαῦμα τῶν ἄρτων καί ἰχθύων (Νομογραφία ἀπό τήν κοίτη τής Lucina στήν κατακόμβη τοῦ Ἁγίου Καλλίστου, Ρώμη).

Ὁ Ἀριστοτέλης (;) ἐν μέσῳ τῶν μαθητῶν του. [Ρώμη, κατακόμβη τής via Latina].

στόν ἴδιο τό βράχο, συχνά κάτω ἀπό τόξα, λάξευαν τίς σαρκοφάγους καί ἀπό ἐκεῖ πῆραν τό ὄνομα ἀρκοσόλια¹.

Ἴδιαίτερα στή Ρώμη οἱ Χριστιανοί καθιέρωσαν σάν κοιμητήριο ἓνα δίκτυο ἀπό ὑπόγειες σήραγγες, τίς κατακόμβες. Ὄταν γέμιζαν ὅλοι οἱ τάφοι μιᾶς σήραγγας συχνά μεγάλωναν τό ὕψος καί τό βάθος τους, γιά νά χωρέσουν καί ἄλλους τάφους. Δημιουργήθηκαν ἔτσι καί ἄλλοῦ, ἀλλά προπόντων στή Ρώμη ἀληθινοῦ ὑπόγειοι λαβύρινθοι πού ἐντυπωσιάζουν μέ τό μήκος τους.

▲ Εἰκονογραφία τῶν κατακομβῶν. Προέρχεται κυρίως ἀπό τή διακοσμητική τέχνη τής Πομπηίας. Τά παραδοσιακά εἰδωλολατρικά μοτίβα (π.χ. Ἐρωτες, οἱ ἐποχές τοῦ ἔτους, ζῶα κ.ἄ.) χρησιμοποιοῦνται συχνά μαζί μέ τά κυρίως χριστιανικά θέματα πού εἶναι στήν ἀρχή ἀπλά καί συμβολικά (ἄγκυρα, ἰχθύς, κληματίδα, παγώνια, περιστέρια, ἀετοί, ὁ σταυρός μέσα σέ φύλλα ἀκάνθου κ.ἄ.).

Κυριαρχεῖ ἡ παράσταση τοῦ Κελοῦ Ποιμένου. Προέρχεται ἀπό τήν εἰδωλολατρική τέχνη καί παριστάνει ἄλλοτε βοσκό περιτριγυρισμένο ἀπό τό κοπάδι του νά παίζει σύριγγα καί ἄλλοτε νά σηκώνει ἓνα ἀρνί στούς ὤμους του.

Συνηθισμένη παράσταση εἶναι τῆς Δεομένης. Πρόκειται γιά γυναικεία μορφή μέ τά χέρια ὑψωμένα σέ δέηση.

Στούς τοίχους τῶν κατακομβῶν ἐκονίζονται ἐπίσης καί σκηνές ἀπό τήν Παλαιά καί τήν Καινή Διαθήκη. Δέ διαθέτουν ὅμως διαύγεια στήν περιγραφή τοῦ θέματος. Εἶναι συμβολικές καί γι' αὐτό εἶναι δύσκολο νά γίνει κατανοητή κάτω

1. Λατ. arcus = τόξο καί solium = σαρκοφάγος.

Ἡ σαρκοφάγος τοῦ Ἰουνίου Βάσσου. (Ρώμη, Βατικανό. Σύμφωνα μέ τήν ἐπιγραφή, ποῦ διακρίνεται, ὁ Ἰ. Βάσσος πέθανε τό 359).

ἽΟ γλυπτός διάκοσμος περιλαμβάνει σκηνές ἀπό τήν Παλαιά καί Καινή Διαθήκη.

— Ἐπάνω σειρά ἀπό ἀριστερά: 1. Ἡ Ἔσθια τοῦ Ἀβραάμ. 2. Ἡ σύλληψη τοῦ Πέτρου. 3. Ὁ Χριστός δίνει τό νόμο στούς Πέτρο καί Παῦλο. 4. Ὁ Χριστός προσάγεται στόν Πιλάτο. 5. Ὁ Χριστός μισροστά στόν Πιλάτο.

— Κάτω σειρά ἀπό ἀριστερά: 1. Ἰώβ. 2. Ἀδάμ καί Εὔα. 3. Ἡ εἴσοδος στό Ἱεροσόλυμα. 4. Ὁ Δανιήλ στό λάκκο τῶν λεόντων. 5. Ὁ Παῦλος ὁδηγεῖται στό μαρτύριό του.

ἀπό τό σύμβολο ἢ παράσταση π.χ. τῆς θεραπείας τοῦ παραλυτικοῦ, ὁ Νῶε μέ τήν κιβωτό, ὁ Ἰωνᾶς, ὁ Δανιήλ στό λάκκο τῶν λεόντων κλπ.

▲ **Ἀνάγλυψη διακόσμηση. Σαρκοφάγοι.** Μπορεῖ κανεῖς νά μελετήσῃ τήν ἐξέλιξή τους ἀπό τίς εἰδωλολατρικές σαρκοφάγους τοῦ 2ου αἰώνα ὡς τίς ὠραιότερες χριστιανικές τοῦ 4ου αἰώνα. Δέν ὑπάρχει διακοπή· οἱ μαρμαρογλύπτες χρησιμοποιοῦσαν τά ἴδια ἐργαλεῖα καί τήν ἴδια τεχνική καί ἀκολουθοῦσαν τίς ἴδιες παραδόσεις. Μόνο μερικά διακοσμητικά μοτίβα ἦταν καινούρια, ἀλλά ἀκόμη καί τότε πολλές φορές χρησιμοποιοῦσαν τά ἴδια θέματα. Οἱ νεκροί παριστάνοντα, ἀκόμη σάν προτομές σέ μέταλλα, κατά τή ρωμαϊκή συνήθεια. Οἱ συμβολικές μορφές (Καλός Ποιμῆν, Δεομένη) τῶν κατακομβῶν ὑπάρχουν καί στίς σαρκοφάγους, ἀλλά ἀναμιγνύονται μέ ἕνα παραδοσιακό φόντο ἀπό ἀρχιτεκτονικά στοιχεῖα ἢ φυλλώματα.

Λίγο ἀργότερα παρουσιάζονται βιβλικές σκηνές μέ μιά περίεργη ἀνάμειξη. Ὑπάρχουν πολλές σκηνές ἀπό τήν Παλαιά Διαθήκη: οἱ Πρωτόπλαστοι, ὁ προ-

φήτης Ἴωνᾶς, ἡ θυσία τοῦ Ἀβραάμ, οἱ τρεῖς Παῖδες, ὁ Μωυσῆς πού παίρνει τίς πλάκες τοῦ νόμου ἢ πού βγάξει νερό ἀπό τήν πέτρα, ὁ Ἰώβ, κ.ἄ. Ἡ Καινή Διαθήκη ἀντιπροσωπεύεται μέ σκηνές ἀπό τήν παιδική ζωή τοῦ Ἰησοῦ, ἀπό τά θαύματα, ἀπό τά Πάθη καί καμιά φορά — ἀλλά σέ συμβολική μορφή — ἀπό τή Σταύρωση καί τήν Ἀνάσταση.

ΑΝΑΓΛΥΦΕΣ ΣΥΜΒΟΛΙΚΕΣ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΣΕ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΕΣ ΣΑΡΚΟΦΟΥΣ

Ἡ προσφιλέστερη συμβολική παράσταση τοῦ Χριστοῦ ἀπό τοὺς πιστοὺς τῶν πρώτων αἰῶνων ἦταν ἡ ἀπεικόνισή του ὡς Καλοῦ Ποιμένου· ἀπεικονίζεται ὡς βοσκὸς πού σηκώνει στοὺς ὄμους του ἓνα ἄρνι. 1. Ἐπάνω: Τρεῖς «Καλοὶ Ποιμένες» (στὶς δύο ἄκρες καί στό κέντρο) σέ ἀνάγλυφο διάκοσμο τῆς πρόσθιας ὄψης τῆς σαρκοφάγου. Ὁ ὑπόλοιπος διάκοσμος ἔχει θέματα εἰδωλολατρικά (βακχικὲς σκηνές, παιδιὰ, κλήματα κ.ἄ.). (Ρώμη, Μουσεῖο Λατερανοῦ. 4ος αἰώνας). 2. Στὴ μέση: «Καλὸς Ποιμὴν» τριγυρισμένος μέ ἄρνια (Λεπτομέρεια τοῦ κέντρου σέ σαρκοφάγο τοῦ Μουσαίου τοῦ Λατερανοῦ, Ρώμη, 4ος αἰώνας). 3. «Καλὸς Ποιμὴν» ἀπὸ διακοσμητικῆς σύνθεσης πρόσψης ἄλλης σαρκοφάγου.

1 Η ΜΕΓΑΛΗ ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ 3ου ΑΙΩΝΑ

● Από τό τέλος τῶν Ἀντωνινῶν ὡς τήν ἀρχή τῆς δυναστείας τῶν Ἰλλυριῶν αὐτοκρατόρων (193 - 270) ἡ ἐσωτερική κατάσταση τοῦ κράτους εἶναι κρίσιμη. Ξεσποῦν ἐπαναστάσεις πού ἀναστατώνουν τίς ἐπαρχίες.

● Σέ ὅλα τά σύνορα ἐμφανίζονται καινούριοι ἐπικίνδυνοι ἐχθροί πού δύσκολα ἀναχαιτίζονται. Γιά νά ἀντιμετωπίσουν αὐτούς τοὺς κινδύνους μερικές ἐπαρχίες ἀνακηρύσσονται σέ ἀνεξάρτητα κράτη.

● Πιό σοβαρές αἰτίες γιά ὅλη αὐτή τή δύσκολη κατάσταση πού βρέθηκε τό κράτος ἦταν:

● Τό πολίτευμα τοῦ «πρώτου πολίτη» δέν εἶναι πιά στοὺς καιροὺς αὐτοὺς ἐξυπηρετικό.

● Παρουσιάζεται μιά ὀπισθοδρόμηση τῆς ἄλλοτε πλούσιας οικονομικῆς ζωῆς. Πάει νά ἐπικρατήσῃ πάλι ἡ γεωργική παραγωγή μέ τή γῆ μοιρασμένη πολύ ἄνισα.

● Οἱ δούλοι καί οἱ φτωχοί ἐλεύθεροι γίνονται κολωνοί, δηλαδή καλλιεργητές νοικιασμένου κλήρου.

2 ΜΕ ΚΑΙΝΟΥΡΙΕΣ ΑΛΛΑΓΕΣ ΣΤΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΞΕΠΕΡΑΣΕ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ

● Οἱ Ἰλλυριοί αὐτοκράτορες (270 - 305) σώζουν τό κράτος μέ τίς μεταρρυθμίσεις τους:

● Τό πολίτευμα τοῦ «πρώτου ἄνδρα» γίνεται ἀπολυταρχία.

● Στή διοίκηση τῆς αὐτοκρατορίας ἐφαρμόζεται τό σύστημα τῆς τετραρχίας.

● Χωρίζεται ὁ στρατός ἀπό τήν πολιτική διοίκηση.

● Ἡ Τετραρχία καταλύεται (305 - 324) καί μέσα στοὺς ἀγῶνες αὐτοῦ ἀναδείχτηκε μονοκράτορας ὁ Μ. Κωνσταντῖνος. Αὐτός διαμορφώνει τό πολίτευμα ὀλσωδιόλου σέ ἀπολυταρχία.

3 Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΟΙΚΟΥΜΕΝΗ ΑΠΟΚΤΑ ΤΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΤΗΣ

● Στό οἰκουμενικό κράτος ἐμφανίζεται αὐτή τήν ἐποχή ἡ ἀνάγκη οἰκουμενικῆς θρησκείας.

● Μερικές θρησκείες τῆς Ἀνατολῆς δοκίμασαν μάταια νά ἱκανοποιήσουν τήν ἀνάγκη αὐτή.

● Ὁ Χριστιανισμός τό κατόρθωσε, γιατί ἦταν τελειότερη θρησκεία καί γι' αὐτό παραμέρισε τίς ἄλλες.

- Πολύ βοήθησε στη διάδοση του Χριστιανισμού ή απλή ζωή κι η άγνη πίστη των οπαδών του εκείνα τὰ χρόνια.
- Τό ρωμαϊκό κράτος, ενώ στις άλλες θρησκείες ήταν συγκαταβατικό, πολλές φορές τούς Χριστιανούς τούς καταδίωξε σκληρά.
- Οί πιό μεγάλοι διωγμοί έγιναν τόν 3ο αιώνα κι ό πιό βίαιος καί τελευταίος (303 - 311) γίνεται από τό Διοκλητιανό καί τό Γαλέριο.
- Στο τέλος όμως ό Χριστιανισμός θριάμβευσε. "Έγινε νόμιμος όριστικά μέ τά διατάγματα Σαρδικής - Νικομήδειας - Μιλάνου.

4

Η ΤΕΧΝΗ ΤΩΝ ΡΩΜΑ-Ι-ΚΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

- Γενικά: συγκερασμός ελληνικών καί ρωμαϊκών στοιχείων. 'Αρχιτεκτονική (τόσο - καμάρα - θόλος).
- Πρακτικού χαρακτήρα δημόσια έργα: Γέφυρες - 'Υδραγωγεία - Θέρμες - Νυμφαία - 'Αγορές πόλεων - Πύλες πόλεων - 'Ωδεΐα - 'Επαύλεις - Βιβλιοθήκες.
- Έργα επίδειξης: Θριαμβικές άψίδες - τόξα - κίονες.
- Πλαστική: 1. Ρεαλιστική προσωπογραφική πλαστική
2. 'Ανάγλυφη πλαστική (σαρκοφάγοι καί ιστορικά ανάγλυφα)
- Ζωγραφική: 1. Τοιχογραφία - ρυθμοί Πομπηίας
2. Νατουραλιστική προσωπογραφία - πίνακες Φαγιούμ.
3. Ψηφιδωτά - πορεία πρὸς άκμή, ενώ ή μνημειακή πλαστική βαδίζει πρὸς τό μαρασμό.

5

ΤΕΧΝΗ ΕΜΠΝΕΥΣΜΕΝΗ ΑΠΟ ΤΟ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟ

- Είναι ή τέχνη από τήν εμφάνιση του Χριστιανισμού ως τό τέλος των διωγμών του (313 μ.Χ.). Φέρνει τή σφραγίδα του «έν διωγμῶ» Χριστιανισμού.
- Πρώτες εκκλησίες — είναι συγκεντρώσεις των Χριστιανικών κοινοτήτων σε κοινά άστικά σπίτια μέ μικρή μετασκευή για τίς άπλές λειτουργικές τους άνάγκες.
- Κατακόμβες — είναι υπόγειες σήραγγες πού χρησίμευαν ως χριστιανικά κοιμητήρια - διαθέτουν εικονογραφημένο διάκοσμο μέ συμβολικές παραστάσεις καί σκηνές από τήν 'Αγία Γραφή.
- Σαρκοφάγοι - συνεχίζουν τήν έλληνορωμαϊκή παράδοση μέ άνάγλυφο διάκοσμο (συμβολικές παραστάσεις - Σκηνές από Π. καί Κ. Διαθήκη).

Νά συγκρατηθοῦν στή μνήμη:

ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ

— *princeipatus* — ἑπαρχος πόλης —
dominatus — ἑπαρχος πραιτωρίου
 — *δυναρχία* (Συγκλήτου καί Αὐτοκράτορα) — «Συγκλητική» γραμμή — «στρατιωτική γραμμή» — ἀπόλυτη μοναρχία — διάδημα — πορφύρα — ἀνατολικό πρωτόκολλο — προσκύνηση — τετραρχία — ἀπολυταρχία — Βαγαῦδες — «ἠθελημένος» τοῦ Θεοῦ — θρησκευτικός συγκρητισμός — Μιθραϊσμός — διάταγμα Νικομήδειας — διάταγμα > ἐπιστολή τοῦ Μιλάνου — τόξο ἢ ἀψίδα — καμάρα — σφαιρική θόλος — ροτόντα — θέρμες — νυμφαῖα — — σαρκοφάγοι (τύπου Σιδαμάρας) — ἑλληνιστικός νατουραλισμός — παλαιοχριστιανικοί οἰκοί τοῦ Θεοῦ — συμβολικές παραστάσεις — «Καλός Ποιμήν» — «Δεομένη» — κατακόμβες — ἀρκοσόλια.

ΟΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ

δυναστεία Σεβήρων	193 - 235
περίοδος τῶν 30 τυράννων	235 - 284
Ἰλλυριοί αὐτοκράτορες	270 - 305
Αὐρηλιανός	270 - 275
Διοκλητιανός	284 - 305
ἀπό τήν Τετραρχία στή μονοκρατορία τοῦ Μ. Κωνσταντίνου	305 - 324
ὁ μέγας Διωγμός	305 - 311
διάταγμα Σαρδικῆς > Νικομήδειας > Μιλάνου	311 - 313

Κείμενα

1. Ἀπό τή ζωή τῶν πρώτων Χριστιανῶν.

Ἀποτελοῦμε ἓνα σῶμα μέ τίς θρησκευτικές μας πεποιθήσεις, μέ τήν ἐνότητα τῆς πειθαρχίας μας, μέ τό δεσμό τῆς ἴδιας ἐλπίδας. Κάνουμε συγκεντρώσεις, γιά νά πολιτορχήσουμε, σάν ἱερός στρατός, τό Θεοῦ μέ τίς προσευχές μας. Ἡ βία αὐτή ἀρέσει στό Θεοῦ. Προσευχόμεστε γιά τό καλό τοῦ αὐτοκράτορα, γιά τοὺς συνεργάτες του καί γιά τίς ἄλλες ἐξουσίες, γιά τή σωτηρία τοῦ κόσμου, γιά τήν εἰρήνη ἀνάμεσα στά ἔθνη, γιά τήν ἀναβολή τῆς συντέλειας τῶν αἰώνων.

Καί ἂν ὑπάρχει σέ μᾶς κάποιον κοινόν ταμεῖο, δέ σχηματίστηκε αὐτό ἀπό δικαιώματα πού πληρώνουν ἔτσι παίρνουν ἀξιώματα, σάν νά ἐβγαίνει ἡ θρησκεία σέ πλει-

στηριασμό. Ὁ καθένας δίνει μιὰ μικρὴ εἰσφορά σέ ὀρισμένη μέρα τοῦ μήνα ἢ ὅποτε θέλει, ἂν θέλει κι ἂν μπορεῖ. Τὰ χρήματα αὐτά εἶναι ἕνα κομπόδεμα εὐσέβειας. Πραγματικά δὲν παίρνουμε ἀπὸ αὐτά, γιὰ νὰ ἐτοιμάσουμε φαγοπότια ἢ ἀνώφελες διασκεδάσεις, ἀλλὰ γιὰ τὴ διατροφή ἢ τὸν ἐνταφιασμό τῶν ἀπόρων, γιὰ νὰ βοηθήσουμε τὰ φτωχὰ ὄρφανὰ ἢ τοὺς γέροντες ἢ τοὺς ὑπηρετές πού εἶναι ἀνίκανοι γιὰ ἐργασία, ὅπως ἐπίσης καὶ τοὺς ναυαγούς. Ἐν ῥίχτηκαν Χριστιανοὶ στὰ μεταλλεῖα, στὰ νησιά καὶ στὶς φυλακές, ἐπειδὴ πίστεψαν στὸ Θεό μας, φυσικὸ εἶναι νὰ τοὺς προστατεύει ἡ θρησκεία μας.

ΤΕΡΤΥΛΙΑΝΟΣ

(Ἀπολογητικός - Κεφ. ΛΘ' Μετ. Ἰ. Φραγκούλη)

2. Κολωνοί, ἡ τάξη τῶν ἐλεύθερων, ἀλλὰ ἐξαρτημένων καλλιεργητῶν. Τὰ δικαιώματα καὶ οἱ ὑποχρεώσεις τους.

Ἄν ἕνας γαιοκτῆμονας βρεθεῖ νὰ ἔχει στὴ δούλεψή του ἕνα κολωνὸ πού ἀνήκει σέ ἄλλο γαιοκτῆμονα, εἶναι ὑποχρεωμένος ἔχει μόνον νὰ τὸν ἐπιστρέψει στὸ κτῆμα πού γεννήθηκε, ἀλλὰ ἀκόμη νὰ πληρώσει καὶ τὸν κεφαλικὸ του φόρο, γιὰ ὅσο διάστημα ὁ κολωνός τὸν ὑπηρετοῦσε. . . ὅσο γιὰ τοὺς κολωνούς πού ἐπιχειροῦν νὰ δραπετεῦσουν ἐπιτρέπεται νὰ ἀλυσοδέονται, ὅπως ἀκριβῶς καὶ οἱ δοῦλοι.

Ὁ κολωνός εἶναι ἕνας ἰσόβιος κληρονομικός, ἀλλὰ ἔχει αὐτεξούσιος, ἀγρότης ἢ προσκόλληση στὸ κτῆμα τοῦ κυρίου του εἶναι καὶ δικαίωμα ἀλλὰ καὶ ὑποχρέωση· δὲν μπορεῖ νὰ ἀναλάβει δημόσια ὑπηρεσία πού θὰ τὸν ἀπομακρύνει ἀπὸ τὴ γῆ, οὔτε νὰ χειροτονηθεῖ κληρικός· ἐκτός ἂν αὐτὸ γίνῃ μέσα στὸ κτῆμα πού καλλιεργεῖ καὶ ὑπὸ τὸν ὄρο ὅτι θὰ μείνῃ σ' αὐτό. Ἄν φύγῃ κρυφά, ὁ κύριός του ἔχει δικαίωμα νὰ τὸν καταδιώξει, ὅπως ἕνα δοῦλο καί, ὅταν πιαστεῖ, θὰ τιμωρηθεῖ σκληρὰ καὶ ὁ ἴδιος καὶ αὐτός πού τὸν δέχτηκε. Ὁ γαιοκτῆμονας ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ πουλήσῃ τὸ κτῆμα του δίχως τοὺς κολωνούς οὔτε τοὺς κολωνούς δίχως τὸ κτῆμα οὔτε νὰ τοὺς μετακινεῖ ἀπὸ κτῆμα σέ κτῆμα.

FERNINANT LOT

(The end of the ancient World and the beginnings of the Middle Ages - New York 1961 σελ. 59-60)

3. Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ Διοκλητιάνειο Ἔδικτο (= διάταγμα) περὶ τιμῶν¹ (Σταχυολόγημα ἀπὸ χαρακτηριστικὲς διατιμήσεις)

1. Πρόκειται γιὰ τὸν ἀγορανομικὸ κώδικα (Edictum de pretiis rerum venalium) τοῦ Διοκλητιανοῦ πού κοινοποιήθηκε τὸ 301 μ.Χ. σ' ἕνα τὰ σημεῖα τῆς αὐτοκρατορίας καὶ σώθηκε σέ πολλὰ ἐπιγραφές. Καθορίζει τὰ ἀνώτατα ὄρια στὶς τιμές τῶν ἀγορανομικῶν καὶ βιοτεχνικῶν προϊόντων. Ἐπίσης καθορίζει διατίμησι στὰ μετ'αγορικά καὶ τὰ ἡμερομίσθια. Κλασικὴ ἐκδοση καὶ σχολιασμὸ ἔκαμε ὁ Mommsen (Hermes Τόμ. ΚΕ' σελ. 17-35) Τὰ τμήματα πού ἀναφέρονται ἐδῶ σταχυολογήθηκαν ἀπὸ ἕνα ἀπόσπασμα τῆς ἐπιγραφῆς πού βρέθηκε στὴ Θέλπουσα τῆς Ἀρκαδίας (βλ. Ἄργ. Πετρονάτη — Νέο ἀπόσπασμα τοῦ Διοκλητιάνειου ἀγορανομικοῦ κώδικα ἀπὸ τῆς Θέλπουσας τῆς Ἀρκαδίας — Ἄ' Ἑλληνικά) Τόμ. 26 — σελ. 256-270-Θεσσαλονίκη 1973).

Στήλη Α (ραφτικά κ.κ.)

σέ ράφτη για μπάλωμα ιματίου καλής κατάστασης	δηνάρια ¹	6
για άνοιγμα (διεύρυνση) και μπάλωμα δλομέταξου ιματίου	»	50
. . . . .		
σέ γιατρό ² για κάθε μάρτημα τό μήνα	»	50
σέ παιδαγωγό για κάθε παιδί τό μήνα	»	50

Στήλη Β (δέρματα)

δέρμα προβάτου άκατέργαστο	»	20
δέρμα προβάτου κατεργασμένο	»	30
. . . . .		
δέρμα έρίφιου άκατέργαστο	»	10
δέρμα έρίφιου κατεργασμένο	»	16
δέρμα έλάφου άκατέργαστο	»	100
. . . . .		
δέρμα θαλασσινού μόσχου, ήτοι φώκιας κατεργασμένο	»	1500
δέρμα λεοπαρδου άκατέργαστο	»	1000
δέρμα λιονταριού άκατέργαστο	»	1000

Στήλη Γ (λουριά)

καπίστρι άλόγου μέ χαλκάδες και τό σχοινί του	»	75
χαλινάρι άλόγου μέ τό μεταλλικό ένστόμιο πλήρες	»	100
χαλινάρι μουλαριού μέ τό περικράνιο	»	120
καπίστρι μουλαριού	»	80
. . . . .		
σαμάρι για γάιδαρο	»	250

4. 'Ο πρώτος διωγμός τών Χριστιανών από τόν Νέρωνα.

'Ο Νέρων κατηγορήσε ως υπεύθυνους για τήν πυρκαγιά τής Ρώμης και τιμώρησε πολύ σκληρά εκείνους, πού ό λαός όνόμαζε Χριστιανούς και όλοι τούς μισούσαν για τίς αίσχρότητές τους. 'Εκείνος πού τούς έδωσε τό όνομα αυτό, ό Χριστός, θανάτώθηκε, όταν ό Τιβέριος ήταν αυτοκράτορας, από τόν έπαρχο Πόντιο Πιλάτο. Αυτή ή άλθέτρια δεισιδαιμονία, αφού σταμάτησε προσωρινά, ξαναφούντωσε πάλι, όχι μόνο στην 'Ιουδαία, από όπου ξεκίνησε τό κακό αυτό, αλλά και στη Ρώμη όπου μαζεύονται από όλες τίς μεριές και κυκλοφοροϋν όλα τά τέρατα και τά σημεϊα. Πρώτα λοιπόν πιάστηκαν όσοι όμολόγησαν. Ύστερα από τίς καταθέσεις πιάστηκε ένα πλήθος από άνθρωπους πού δέν είχαν καμιά ευθύνη για τήν πυρκαγιά, αλλά τούς κυνηγοϋσε ή λαϊκή κατακραυγή. Και έδιναν ως μελλοθάνατοι εύκαιρίες για διασκέδαση, είτε όταν τούς

1. Δηνάριο (denarius) = άργυρό ρωμαϊκό νόμισμα αξίας 10 άσσαριών. Κόπησε τό 268 μ.Χ. και διατηρήθηκε ως τό Μ. Κωνσταντίνο.

2. Κηρωματείτης = γιατρός πού καλύπτει τά έλκη μέ κήρωμα, άλοιφή μέ μίγμα κεριού.

κατασπάραζαν τὰ σκυλιά, καθώς τούς είχαν τυλιγμένους μέσα σέ προβιές θηρίων, είτε όταν τούς θανάτωναν πάνω σέ σταυρό ή τούς έκαιγαν και, όταν νύχτωνε, τούς χρησιμοποιοῦσαν γιά νυχτερινό φωτισμό. Ὁ Νέρων ἄφηνε ἀνοιχτούς τούς κήπους σ' ὅποιον ἤθελε νά παρακολουθήσει τό θέαμα ὁ ἴδιος και ἐφοδίασε και τόν Ἱππόδρομο μέ τέτοια θεάματα, πού τά ἀπολαμβάνανε και αὐτός ἀνακατεμένος μέσα στό πλῆθος μέ στολή ἡνιόχου ἢ ἐπάνω σέ ἄμαξα. Γι' αὐτό τό λόγο οἱ Χριστιανοί, ἄν και ἐφταιγαν και τούς ἀξιζῶν οἱ σκληρότερες τιμωρίες, ὅμως προκαλοῦσαν τή συμπάθεια, ἐπειδή θανατώνονταν ὄχι γιά τό συμφέρον τοῦ συνόλου ἀλλά ἀπό τήν ἀγριότητα ἐνός.

TAKITOE

(Χρονικά Βιβλ. XV, § 44. Μετάφραση)

5. Ἡ παράδοση γιά τό ὄραμα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου.

... Ἀναζητοῦσε λοιπόν στίς εὐχές του τό Θεό και μέ δάκρυα ἔκανε δέηση νά τοῦ φανερωθεῖ ποιός εἶναι και νά βάλει τό χέρι του στίς στενοχώριες πού τόν βρῆκαν· και τή στιγμή πού ὁ βασιλιάς θερμοπαρακαλοῦσε ἔτσι, τοῦ παρουσιάζεται ἕνα σημεῖο, πάρα πολύ παράδοξο· αὐτό ἴσως δέν θά ἦταν εὐκόλο νά τό παραδεχτοῦ, ἄν τό ἄκουα ἀπό ἄλλον· ὅμως ἀφοῦ ὁ ἴδιος ὁ νικητής βασιλιάς, ὅταν ἀξιώθηκα νά τόν γνωρίσω και νά τόν συναναστραφῶ πολύ καιρό ἀργότερα, σέ μένα πού τά ἐξιστορῶ αὐτά, τά ἀμολόγησε και πῆρε και ἕρκος γι' αὐτά, πῶς μπορῶ νά ἀμφιβάλω γιά τήν ἀλήθεια τῆς διήγησής, ἀφοῦ μάλιστα και ὁ χρόνος πού μεσολάβησε τά ἐπιβεβαίωσε;

Κατά τίς ὥρες τοῦ μεσημεριοῦ πάνω κάτω, ὅταν ἡ μέρα πῆρε πιά νά γέρνει, εἶπε πῶς εἶδε μέ τά ἴδια του τά μάτια στόν οὐρανό, πιο πάνω ἀπό τόν ἥλιο, τό σημεῖο τοῦ σταυροῦ, σχηματισμένο ἀπό φῶς μέ μία ἐπιγραφή: «τούτω νίκα»· μέ τό θέαμα αὐτό θαμπώθηκε και αὐτός και ὁ στρατός ὀλόκληρος πού τόν ἀκολουθοῦσε σέ κάποια πορεία και ἔβλεπε τό θαῦμα. Μπήκε σέ ἀπορία και ἔλεγε μέσα του: τί νά εἶναι αὐτό τό ὄραμα; και ἐνῶ βασάνιζε πολλή ὥρα τό μυαλό του τόν βρῆκε ἡ νύχτα νά συλλογιέται· τότε λοιπόν, τήν ὥρα πού τόν πῆρε ὁ ὕπνος, τοῦ παρουσιάστηκε ὁ Χριστός, μαζί μέ τό σημεῖο πού φάνηκε στόν οὐρανό, και τόν συμβούλεψε, ἀφοῦ κάνει ἕνα ὁμοίωμα αὐτοῦ τοῦ σημείου νά τό ἔχει ὡς σύμβολο προστατευτικό στίς συγκρούσεις μέ τούς ἐχθρούς. Μόλις ξημέρωσε και ζύπνησε, εἶπε στούς φίλους του τό μυστικό· κι ὕστερα κάλεσε τεχνίτες πού δούλευαν τό χρυσάφι και τίς πολύτιμες πέτρες, κάθησε στή μέση και τούς ἔδωσε ὁδηγίες, πῶς νά μιμηθοῦνε τήν παράσταση τοῦ ὁράματος μέ χρυσάφι και πετράδια. . .

... Ἦταν κατασκευασμένο μέ τόν ἐξῆς τρόπο: Ἐνα ψηλό και ἐπιχρυσωμένο κοντάρι εἶχε μία ἐγκάρσια κεραία σέ σχῆμα σταυροῦ. Στήν πάνω πάνω ἄκρη τοῦ κονταριοῦ ἦταν στερεωμένο ἕνα στεφάνι χρυσοῦ και λιθοκόλλητο· και μέσα στόν κύκλο τοῦ στεφανιοῦ ἦταν δύο στοιχεῖα πού φανέρωναν τό ὄνομα τοῦ Χριστοῦ μέ τά δύο πρῶτα ἑλληνικά γράμματα δηλαδή Χ και Ρ, πλεχτά· αὐτά συνήθιζε ὕστερα νά τά βάζει ὁ βασιλιάς και στό κράνος του. Ἀπό τήν ἐγκάρσια κεραία, πού διασταυρωνόταν μέ τό κοντάρι, ἦταν κρεμασμένο ἕνα πανί, ἀνεκτίμητης κατασκευῆς, μέ λογῆς λογῆς ἀκριβά πετράδια, ὑφασμένα ἐπάνω του, πού ἀστραφτοβολοῦσαν και πλοῦσια χρυσοστολι-

σμένο· ήταν απερίγραπτη ή έντύπωση πού ἔκανε ή ὁμορφιά του. Αὐτή λοιπόν ή σημαία κρεμόταν ἀπό τήν κεραία συμμετρικά στό μῆκος καί στό πλάτος. Τό ὄρθιο κοντάρι ἦταν μακρύτερο πρὸς τά πάνω καί κάτω, πιά κάτω ἀπό τό σημεῖο πού σχηματίζόταν σταυρός, καί στίς ἄκρες τοῦ ὑφάσματος, πού περιγράψαμε, ἦταν ζωγραφισμένες χρυσές προτομές τοῦ θεαγάρητου βασιλιᾶ καί τῶν παιδιῶν του.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ Ο ΠΑΜΦΙΛΟΥ

(«Εἰς τόν βίον Κωνσταντίνου βασιλέως» Α'. 28, 31. Μετάφραση)

6. Ὁ Χριστιανισμός γίνεται νόμιμη θρησκεία.

«Ὅταν ἐγώ ὁ αὐγουστος Κωνσταντῖνος καί ἐγώ ὁ αὐγουστος Λικίνιος εἴχαμε τήν εὐτυχία νά συναντηθοῦμε στό Μεδιόλανο¹ καί συζητήσαμε γιά ἔλα τά σχετικά μέ τό κοινό συμφέρο, κρίναμε ὅτι ἀνάμεσα στά ἄλλα πού βλέπαμε ὅτι προπάντων θά ἦταν χρήσιμα σέ ἔλους, πρῶτο καί κύριο ἀποφασίσαμε νά ρυθμιστεῖ ἐκεῖνο πού σχετίζεται μέ τό σεβασμό στό θεῖο· δηλαδή νά ἀφήσουμε ἐλευθερία καί στοὺς Χριστιανούς καί σ' ἔλους νά ἀκολουθοῦν ὅποια θρησκεία θέλουν· ἔτσι ὅποιαδήποτε θεότμητα καί οὐράνια δύναμη ὑπάρχει, νά μπορέσει νά γίνει δυνατό νά προστατεύει καί μᾶς καί τοὺς ὑπηκόους μας. Κρίναμε λοιπόν πολύ σωστό καί πρέπον νά τηρήσουμε τέτοια πολιτική, ὥστε σέ κανένα νά μὴν ἀρνηθοῦμε τήν εὐκαιρία ν' ἀφοσιωθεῖ εἴτε στή θρησκεία τῶν Χριστιανῶν εἴτε σ' ὅποιαδήποτε ἄλλη θρησκεία νομίζει πῶς τοῦ ταιριάζει καλύτερα. . . Σύμφωνα μέ αὐτά λοιπόν νά γνωρίζει ή ἐντιμότητά σου, ὅτι ἀποφασίσαμε νά καταργηθοῦν ὀλωσδιόλου ἔλλες οἱ προηγούμενες διαταγές πού κοινοποιηθήκανε καί στήν ὑπηρεσία σου σχετικά μέ τοὺς Χριστιανούς καί ἀπό τώρα ἐλεύθερα καί ἀνενόχλητα, ὅποιος ἀπ' αὐτοὺς ἐπιθυμεῖ νά πιστεύει στή θρησκεία τῶν Χριστιανῶν, μπορεῖ νά τό κάνει αὐτό, δίχως κανένα νά τόν πειράξει».

ΛΑΚΤΑΝΤΙΟΣ - ΕΥΣΕΒΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ Ο ΠΑΜΦΙΛΟΥ

(Ἀποσπάσματα ἀπὸ τήν Παγκόσμιο Ἱστορία

Μ. Βολονάκη Τομ. Α' σελ. 6. 104-106. Μετάφραση)

1. Τό σημερινό Μιλάνο τῆς Β. Ἱταλίας.

ΠΡΩΤΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΟΧΗ [324 - 610]:

ΤΟ ΠΕΡΑΣΜΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΡΧΑΙΟ ΚΟΣΜΟ ΣΤΟ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

▲ Είδαμε ότι στον προηγούμενο αιώνα το ρωμαϊκό κράτος άρχισε να παρακμάζει. Η παρακμή, που περιγράψαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, έφερε σ' αυτή την περίοδο την πτώση του δυτικού του τμήματος. Το ανατολικό τμήμα διατηρήθηκε, γιατί, όπως θα φανεί πάρα κάτω, στηρίχτηκε σε νέες δυνάμεις που τις είχε ή Ανατολή και δεν τις είχε ή Δύση.

Μέσα από το χάος, που έσυρε στην καταστροφή το μισό κράτος, θα ξεπροβάλλει ένας κόσμος διαφορετικός, ο Μεσαίωνικος. Το ανατολικό του τμήμα το ονομάζουμε Βυζαντινό.

Τό πέρασμα από τον ένα κόσμο στον άλλο δέ γίνεται μονομιώς γίνεται με μιά σειρά αλλαγών που θα ολοκληρωθούν σιγά σιγά μέσα σε τρεις πολύ κρίσιμους αιώνες (4ο, 5ο και 6ο): αλλά στή διάρκεια αυτού του μετασχηματισμού τό ανατολικό κράτος είναι κιόλας πιά βυζαντινό. Γι' αυτό αυτή ή περίοδος [324 - 610] ονομάζεται πρώιμη βυζαντινή περίοδος ή πρωτοβυζαντινή.

Αυτή τή μεταμόρφωση έχθétουμε συνοπτικά στις διάφορες φάσεις της πάρα κάτω:

- Στο τέλος του 4ου αιώνα τό κράτος γίνεται επίσημα Χριστιανικό και χωρίζεται σε δυό τμήματα. Τό σπουδαιότερο είναι τούτο: μέσα σ' αυτό τόν αιώνα τό κέντρο του βάρους του μετατοπίζεται όριστικά από τή Δύση στην Ανατολή. Αυτό επίσημοποιείται με τή μετάθεση τής πρωτεύουσάς του από τή Ρώμη στο Βυζάντιο. Με τήν μετάθεση αυτή βρίσκουν κατάλληλο έδαφος για να ευδοκιμήσουν οι σπόροι τής καινούριας εποχής. Τό προσφέρει ή Ανατολή, που διαθέτει δυό ζωογόνες δυνάμεις: τό Χριστιανισμό και τόν Έλληνισμό. Αυτές οι δυό θα ένωθούν στή νέα πρωτεύουσα του Μ. Κωνσταντίνου και σά δυό κοτυληδόνες θα αναπτύξουν τό γερό βλαστό του βυζαντινού πολιτισμού.

- Στόν 5ο αιώνα τό κράτος περνά πάλι από σοβαρές δοκιμασίες, έξωτερι-

κές και έσωτερικές. Σ' αυτό τόν αιώνα άκρωτηριάζεται άνεπανόρθωτα. Έπιμένει μολαταύτα ακόμη στήν ιδέα ότι είναι οικουμενικό.

● Συμβαίνει όμως και κάτι άλλο: ή γνωστή μορφή του άρχαίου κόσμου αρχίζει, σιγά αλλά σταθερά, νά ξεθωριάζει και στή θέση της νά σχηματίζεται μιá άλλη μορφή, πού θά έξελιχτεί στους επόμενους αιώνες σ' αυτό πού ονομάζουμε Μεσαίωνα.

▲ Έξωτερικές δοκιμασίες: Τό σύνορο του Ρήνου δέν άντέχει πιά. Διάφοροι γερμανικοί λαοί τό παραβιάζουν και εισορμούν άκράτητοι στή ρωμαϊκή οικουμένη. Στόν κατακλυσμό αυτό τό δυτικό τμήμα χάνεται. Τό άνατολικό, όχι μόνο άντεξε, αλλά βγήκε και δυναμωμένο από τίς δοκιμασίες, γιατί, για νά τίς άντιμετωπίσει, δημιούργησε ως άντισώματα τά ιδιαίτερα γνωρίσματα πού θά του διαμορφώσουν μέσα στους αιώνες αυτούς τήν πλήρη βυζαντινή του φυσιογνωμία. Δέχτηκε κι εκείνο βίαιη επίθεση στό σύνορο του Δούναβη από τους Γερμανούς και τούς Ούνους και πάλεψε σκληρά για τή σωτηρία του.

Πιο μεγάλο κίνδυνο δοκίμασε από τήν ειρηνική διείσδυση τών πρώτων, δηλαδή τών Γερμανών Γόθτων. Αυτοί, μέ ειδικές συμφωνίες, γλίστησαν κατά μυριάδες μέσα στά σύνορά του και λίγο έλειψε νά τό παραμορφώσουν. Δέν τό κατόρθωσαν όμως, γιατί ό κρατικός οργανισμός έδώ άντέδρασε άποτελεσματικά και σώθηκε. Η αντίδραση αυτή ήταν ή άφύπνιση τής ιδιαίτερης ελληνικής πολιτιστικής αίσθησης. Ό έλληνισμός, μέσα στους τρεις αιώνες πού θά κυλήσουν, δυναμώνει, ενώ αντίστοιχα ή δύναμη τής ρωμαϊκής παράδοσης, όσο πάει λιγοστεύει.

▲ Έσωτερικές δοκιμασίες: Ό Χριστιανισμός, άφότου έγινε επίσημη θρησκεία, ήταν ανάγκη νά διαμορφώσει και τήν επίσημη δογματική φυσιογνωμία του. Αυτό όμως δέν ήταν καθόλου εύκολο. Άρχισαν πολλές συζητήσεις, πού όδηγοῦσαν σέ σφοδρές φιλονικίες γύρω από τήν όρθή έρμηνεία τών δογμάτων του. Αυτό δημιουργούσε συχνά στους πιστούς φανατική έπιμονή στίς δικές τους απόψεις και άσπονδο μίσος για κείνους πού διαφωνοῦσαν. Τότε παρεμβαινε ή Έκκλησία και μέ επίσημη άπόφασή της όριζε ποιό ήταν τό σωστό. Αυτοί όμως πού πίστευαν τό αντίθετο δύσκολα άλλαζαν γνώμη.

Η καταδικασμένη γνώμη λεγόταν αίρεση και οι όπαδοί της βρίσκονταν σέ αντίθεση όχι μονάχα μέ τήν Έκκλησία, αλλά και μέ τό ίδιο τό κράτος, γιατί αυτό έβλεπε τους αίρετικούς σαν έχθρούς τής ενότητάς του.

Οι αίρέσεις — και προπάντων ή σοβαρότερη, ό Μονοφυσισμός — έφεραν έναν πολύ επικίνδυνο κλονισμό στό κράτος. Ό κλονισμός από τίς αίρέσεις έφτασε σέ πολύ επικίνδυνη έξαρση τόν 5ο αιώνα και συνεχίστηκε και ύστερα. Κι αυτό, γιατί συχνά όρισμένες έπαρχίες (ειδικά ή Συρία και ή Αίγυπτος) έκρυβαν πίσω από τίς δογματικές τους διαφορές μέ τήν Κωνσταντινούπολη, μιá βαθύτερη διάσταση μαζί της και τόν πόθο για έθνική άνεξαρτησία.

Στήν πρώτη ματιά φαίνεται ότι όλόκληρο τόν 6ο αιώνα τό ρωμαϊκό

παρελθόν έχει ακόμη τή δύναμη νά εμπνέει κάθε εκδήλωση τῆς δημόσιας ζωῆς. Εἶναι ἡ ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Ἡ ἀνασύσταση τῆς ρωμαϊκῆς οἰκουμένης, πού τήν ἀκρωτηρίασαν στή Δύση οἱ βάρβαροι, εἶναι ὁ ζωτικὸς μύθος του. Ὑστερα ἀπὸ ἐξαντλητικούς ἀγῶνες καὶ δαπάνες κατορθώνει νά ξαναπάρει ἀπὸ τοὺς γερμανοὺς σφετεριστές τὸ μεγαλύτερο μέρος καὶ νά ξανακάμει τὴ Μεσόγειο ρωμαϊκὴ λίμνη. Αὐτὸ ὅμως δὲν κρατᾶει πολὺ. Ἀμέσως κιόλας μετὰ τὸ θάνατό του οἱ διάδοχοί του, καθὼς πιέζονται ἀπὸ τὴν ἀνάγκη νά ὑπερασπίσουν τὰ πιὸ κοντινὰ σύνορα τοῦ Δούναβη ἀπὸ τοὺς Ἀβαροσλάβους καὶ τοῦ Εὐφράτη ἀπὸ τοὺς Πέρσες, ὑποχρεώνονται νά ἀφήσουν πάλι τὸ δυτικὸ τμήμα στὸ ἔλεος τῶν Γερμανῶν.

▲ Ὅταν ὅμως κοιτάζει κανεὶς πιὸ προσεκτικὰ τὴ δράση καὶ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, εὐκολὰ διαπιστώνει ὅτι τὰ πράγματα ἀκολούθησαν ἀπὸ μόνα τοὺς ἱστορικὴ πορεία ἀντιθετὴ πρὸς τίς συνειδητές προθέσεις του. Ἐνῶ, ὅπως δείχνει τὸ πολεμικὸ του ἔργο, ἀφήνεται νά τὸν παρασύρει πρὸς τὰ πίσω τὸ ἔραμα τοῦ παλαιοῦ ρωμαϊκοῦ μεγαλείου, στὸ εἰρηνικὸ του ἔργο ἀντίθετα πραγματοποιοῖ, χωρὶς νά τὸ ξέρει, θαρραλέα βήματα πρὸς τὰ ἐμπρός, πού ἀπομακρύνουν τὴν ἐποχὴ του ἀπὸ τὴ ρωμαϊκὴ παράδοση καὶ τὴν ὀδηγοῦν γοργὰ πρὸς τὸ Βυζάντιο.

● Στὸ τέλος τοῦ βου αἰῶνα γίνεται μιὰ πολὺ σοβαρὴ ἀλλαγὴ στὸ ρωμαϊκὸ διοικητικὸ σύστημα: ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ στρατιωτικὴ ἐξουσία συνενώνονται στὸ ἴδιο πρόσωπο σὲ δύο νευραλγικὲς ἐπαρχίες τῆς αὐτοκρατορίας.

● Ἐπομένως, μέσα στούς τρεῖς αὐτοὺς αἰῶνες, σημειώθηκε ἓνα μεγάλο ἱστορικὸ γεγονός: ὁ ἀρχαῖος κόσμος γκρεμίστηκε καὶ ἀπὸ τὰ εἰρησθητικὰ του ξεπρόβαλε μιὰ νέα χριστιανικὴ αὐτοκρατορία, πού διατηρεῖ μόνο τίς ἀναμνήσεις τῆς προηγούμενης, τῆς ρωμαϊκῆς. Μὲ τὸν καιρὸ ὅμως ἀπομακρύνεται ὁλοένα καὶ περισσότερο ἀπὸ ἐκεῖνη. Ὁ ἄξονας τῆς αὐτοκρατορίας μετατοπίζεται ἀπὸ τὴ Δύση στὴς ἐξελληνισμένους περιοχὲς τῆς γῆς· αὐτὸ ἀρχίζει σιγά σιγά νά ἀδυνατίζει ἡ ἰδέα τῆς ρωμαϊκῆς συνέχειας· καὶ ἡ ἀντληση ζωτικῆς δυνάμεως γι' αὐτὸ τὸ νέο κόσμο, γίνεται τώρα ἀπευθείας ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ παράδοση.

Ἔτσι ἡ αὐτοκρατορία παραδίνεται ὀλοκληρωτικὰ στὸν ἑλληνισμό.

● Στὸ τέλος λοιπὸν αὐτῆς τῆς ἐποχῆς, δηλαδὴ στὸ δεῦτερο μισὸ τοῦ βου αἰῶνα, παρατηροῦμε ἓνα φαινόμενο, πού δείχνει πόση σημασία εἶχε ἡ μετάθεση τῆς πρωτεύουσας στὴν Κωνσταντινούπολη. Βλέπουμε νά βρίσκονται σὲ κίνδυνο ἡ Δύση ἀπὸ τὴ μιὰ καὶ ἡ Ἀνατολὴ ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ὁ στρατὸς δὲν ἀντέχει νά φυλάξει καὶ ἀπὸ τίς δύο μεριὲς τὰ σύνορα. Οἱ διάδοχοί του Ἰουστινιανοῦ πρέπει νά διαλέξουν ἢ τὴ Δύση ἢ τὴν Ἀνατολή. Διαλέγουν τὴν Ἀνατολή. Ἀπὸ τότε μετατοπίζεται ἐκεῖ τὸ ἐνδιαφέρον τῆς αὐτοκρατορίας. Οἱ ἀνατολικὲς ἐπαρχίες μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἰουστινιανοῦ παίρνουν τὸ προβάδισμα.

Ἔτσι τὸ κράτος παραδίνεται ὀριστικὰ στὸν ἑλληνισμό καί, μὲ τὸν καιρὸ, ξεχνιοῦνται καὶ οἱ τελευταῖες ρωμαϊκὲς ἀναμνήσεις. Ἡ καθαρὴ βυζαντινὴ περίοδος δὲν ἀργεῖ ἀκόμη πολὺ.

1 ΔΥΟ ΑΙΩΝΕΣ — ΔΥΟ ΦΑΣΕΙΣ ΣΤΗ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΟΥ ΡΩΜΑΪΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ ΣΕ ΕΛΛΗΝΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟ (324 - 518)

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

1. Πρώτη φάση (324-395) : **Ἡ θεμελίωση τοῦ χριστιανικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους — Ἐναρξη τοῦ ἀγώνα γιὰ τὸ ἐπίσημο δόγμα.** Ἡ περίοδος αὐτὴ ἀρχίζει μὲ τὸ Μ. Κωνσταντῖνο (324-337) καὶ τελειώνει μὲ τὸ Θεοδόσιο Α' (379-395)¹. Τὸ ἔργο τοῦ πρώτου τὸ ὀλοκλήρωσε ὁ δεύτερος. Ὁ ἀρχαῖος κόσμος ἐγκαταλείπεται στὸ παρελθόν, γίνεται ἡ στροφὴ πρὸς τὸ Μεσαίωνα καὶ καλλιεργεῖται τὸ ἔδαφος, ὅπου θ' ἀπλωθοῦν οἱ ρίζες τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ.

● Ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, πού ἄλλαξαν τὴν πορεία τοῦ κόσμου, τὰ κυριότερα εἶναι τ' ἀκόλουθα:

Ἀφοῦ ἐξουδετέρωσε τοὺς ἀντιπάλους του, ἔνωσε καὶ πάλι τὸ μεσογειακὸ κόσμον σ' ἓνα ἰσχυρὸ κράτος. Γιὰ νὰ διατηρηθεῖ αὐτὸ τὸ κράτος καὶ στὸ μέλλον, *διαμόρφωσε τὸ πολίτευμά του σύμφωνα μὲ τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους τοῦ ἀνατολικοῦ δεσποτισμοῦ.* Ὅμως, μὴ πού παίρνει τὸ ὑπόδειγμα ἀπὸ τὴν Ἀνατολή, ἡ μοναρχία πού ἀρχίζει νὰ διαμορφώνεται ἔχει ἰδιαίτερο τύπο, πού παραλλάζει ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ μοναρχία. Τὸν ἰδιαιτεροῦ τύπου δημουργοῦν ἐδῶ:

▲ Ἡ ρωμαϊκὴ δημοκρατικὴ παράδοση.

▲ Ἡ ἑλληνικὴ ἐπίδραση.

▲ Ὁ Χριστιανισμός, πού ἀρχίζει νὰ τὴ διαποτίζει μὲ τὸ πνεῦμα του.

Καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ Μ. Κωνσταντῖνο, ἀλλὰ ὀριστικὰ ἀπὸ τώρα καὶ ὕστερα, ὁ αὐτοκράτορας, μὲ τὴν ἐπίδραση τῶν ἑλληνιστικῶν μοναρχιῶν, γίνεται ἀπόλυτος μονάρχης. Ὁ παλαιὸς ρωμαϊκὸς ὄρος τῶν χρόνων τοῦ Αὐγούστου *princeps* (= πρῶτος πολίτης τοῦ κράτους), γίνεται τώρα *dominus* (= κυρίαρχος). Κυβερνᾷ πιά ὡς «ἡ θελημένος» ἢ «ἐκλεκτός» τοῦ Θεοῦ, δηλαδὴ ὡς κυβερνήτης πού τοῦ δόθηκε ἡ ἐξουσία μὲ τὴ θεία χάρη.

Ἐπάρχουν ὅμως σοβαροὶ φραγμοί, πού περιορίζουν τὴ θέλησή του. Τέτοιοι εἶναι ὅσοι θεσμοὶ διασώθηκαν ἀπὸ τὴν παλιὰ δημοκρατικὴ παράδοση τῆς Ρώμης, δηλαδή:

▲ Ὁ λαός

▲ Ὁ στρατός

▲ Ἡ Σύγκλητος

▲ Οἱ νόμοι. Καί, ἀπὸ δῶ κι ἔμπρός:

▲ Ἡ Ἐκκλησία, πού ἀξιώνει ἀπὸ τὸ μονάρχη νὰ προσαρμοστεῖ στὶς ἠθικὲς τῆς ἀρχές.

1. Στὸ μεταξὺ βασίλευσαν: ὁ Κωνσταντῖνος (337-361), ὁ Ἰουλιανὸς (361-363), ὁ Ἰοβιανὸς (364), ὁ Βαλεντινιανὸς στὴ Δύση καὶ ὁ Βάλης στὴν Ἀνατολή (364-378).

● Ο Μ. Κωνσταντίνος αποφάσισε νά στηρίξει τή ρωμαϊκή οίκουμένη μέ τό Χριστιανισμό. Ἡ ἀπόφασή του αὐτή δέ φάνηκε καθάρᾳ στήν ἐπίσημη θρησκευτική του πολιτική, γιατί, ὥσπου πέθανε, κυβέρνησε σάν αὐτοκράτορας ὅλων τῶν Ρωμαίων. Κράτησε κι αὐτός κι οἱ πρώτοι διάδοχοί του τόν ἀρχαῖο εἰδωλολατρικό τίτλο Μέγιστος Ἀρχιερέας (Pontifex maximus).

Ἡ προτίμησή του ὅμως γιά τή νέα θρησκεία ἐκδηλώθηκε στίς πράξεις του. Συμφώνησε μέ τό Λικίνιο νά ἐκδώσουν τά διατάγματα τῆς ἀνεξιθρησκείας (Μιλάνο 313) κι ἔτσι ὁ Χριστιανισμός ἔγινε νόμιμος σέ ὅλο τό κράτος. Πιό φανερά τόν εὐνόησε, ὅταν ἔγινε μονοκράτορας. Προστάτεψε τό χριστιανισμό ἀπό τόν κίνδυνο τῶν αἱρέσεων. Ἐχτισε λαμπρές ἐκκλησίες ἰδίως στήν Κωνσταντινούπολη. Λίγο πρίν πεθάνει, βαπτίστηκε χριστιανός ἀπό τόν ἐπίσκοπο τῆς Νικομήδειας, Εὐσέβιο. Οἱ Μ. Κωνσταντίνος πέθανε σάν ὁ πρώτος χριστιανός αὐτοκράτορας τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους.

● Γιά νά στερεώσει τά δύο προηγούμενα ἔργα του, τήν ἀπόλυτη μοναρχία καί τόν προσανατολισμό τοῦ κράτους πρὸς τό Χριστιανισμό, *μετέφερε τήν πρωτεύουσα ἀπό τή Ρώμη στό Βυζάντιο*, στήν περίφημη τοποθεσία, ὅπου οἱ ἀρχαῖοι Μεγαρίτες εἶχαν ἰδρύσει ἀποικία (658 π.Χ.) μέ οἰκιστή τό Βύζαντα.

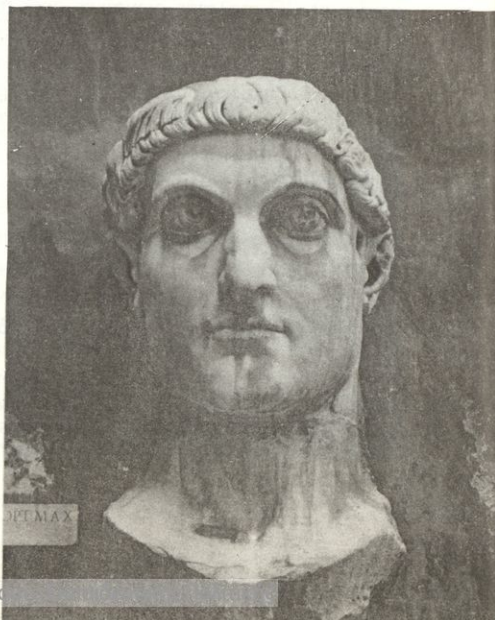
Ἡ πρωτεύουσα ἰδρύθηκε σύμφωνα μέ τά πρότυπα τῶν μεγάλων ρωμαϊκῶν πόλεων. Τά ἔγκαίνιά της ἔγιναν ὅτις 11 Μαΐου τοῦ 330. Ἀπό τήν πρώτη στιγμή στό διάκοσμο της δόθηκε ἔμφαση στό ἑλληνικό στοιχεῖο. Ἐπιπλέον κι ἡ γλώσσα πού ἀπό τήν ἀρχή ἐπικράτησε ἦταν ἡ ἑλληνική.

Ἡ μεταφορά τῆς πρωτεύουσας ἔχει κοσμοϊστορική σημασία. Ἐγκαταλείπεται ἡ Ρώμη, ἡ κιβωτός αὐτῆ τῆς ἀρχαίας παράδοσης. Τή στιγμή πού τά θεμέλια τοῦ παλιοῦ κόσμου τρίζουν ἀπό τά χτυπήματα τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν, *τό ανατολικό τμήμα ἐξασφαλίζει σταθερά καί μόνιμα στηρίγματα, γιά νά συνεχίσει μιὰ ἱστορική ζωὴ ἔντεκα αἰῶνων ἀκόμη*. Τά νέα αὐτά στηρίγματα εἶναι ἡ θικὰ καί ὕλικά.

● Ἡθικά εἶναι ὁ Χριστιανισμός καί ὁ Ἑλληνισμός, οἱ δύο ἐκείνες δυνάμεις, πού θά ἀναζωογονήσουν τήν ὀρμή καί θά προσανατολίσουν σέ νέους στόχους τήν ἱστορική πορεία.

● Ὑλικά εἶναι ἡ *προνομακὴ θέση τῆς Κωνσταντινούπολης γιά τή στρατιωτική ἄμυνα καί τήν οικονομική ἀνάπτυξη τῆς αὐτοκρατορίας*.

Ἄ Μέγας Κωνσταντίνος
[Ρώμη, Palazzo dei Conservatori].

Ἡ νέα Βασιλεύουσα βρίσκεται κοντύτερα στά σύνορα τοῦ Δούναβη καί τοῦ Εὐφράτη· γι' αὐτό, πρὸς τὰ κεῖ ἀποβλέπει περισσότερο τό ἀμυντικό σύστημα τοῦ κράτους παρά πρὸς τὰ μακρινά σύνορα τῆς Δύσης. Στή Δύση ἡ οἰκονομική ζωὴ παραζώνει, οἱ ἄνθρωποι ἐπιστρέφουν στήν καλλιέργεια τῆς γῆς. Οἱ πόλεις σβήνουν ἢ μιά μετά τήν ἄλλη.

Στό ἀνατολικό τμήμα γίνεται τό ἀντίθετο. Τά μεγάλα ἀστικά κέντρα καί πρῶτη ἀπ' ὅλα ἡ Κωνσταντινούπολη, σφύζουν ἀπό οἰκονομική δραστηριότητα.

Τό ἔργο τοῦ Μ. Κωνσταντίνου τό συμπληρώνει, στό τέλος τοῦ 4ου αἰώνα, ὁ Μ. Θεοδόσιος (379 - 395). Τά κυριότερα σημεῖα τοῦ ἔργου του εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

- Μόλις ἀνέβηκε στό θρόνο, ἀντιμετώπισε μέ συμβιβαστική πολιτική τούς ἐπαναστατημένους Γότθους.

- Στήν ἀρχή αὐτοῦ τοῦ αἰώνα ὁ Χριστιανισμός εἶχε δοκιμάσει τό μεγαλύτερο διωγμό του (303 - 311). Μέ τόν αὐτοκράτορα Ἰουλιανό πέρασε μιά κρίση παροδική. Χάρη στό Μ. Θεοδόσιο γίνεται τώρα κρατική θρησκεία.

- Γι' αὐτό τό λόγο τό κράτος καταδίδωκει μέ ὅλα τὰ μέσα πού διαθέτει τούς ὁπαδούς τῶν αἱρέσεων καί τῶν ἐθνικῶν θρησκειῶν. Οἱ ἐχθροί τῆς θρησκείας γίνονται πιά ἐχθροί τοῦ κράτους. Ὁ Χριστιανισμός, μέ τήν ὀρθόδοξη μορφή του, βρίσκεται σέ ὦρα θριάμβου. Τό κύρος τῆς Ἐκκλησίας μεγαλώνει παράλληλα μέ τή δύναμη τῆς κρατικῆς ἐξουσίας.

2. Δεύτερη φάση (395-518): Ἡ αὐτοκρατορία περιορίζεται προσωρινά στό ἀνατολικό τμήμα της.— Μεγάλες ἐξωτερικές καί ἐσωτερικές δοκιμασίες.— Βαθμιαῖος ἐξελληνισμός καί ἀποκρυστάλλωση τῆς Ὁρθοδοξίας.

Ὁ Μ. Θεοδόσιος, πρὶν πεθάνει, μοίρασε τήν αὐτοκρατορία στους δύο γιούς του (395). Τό ἀνατολικό τμήμα τό ἔδωσε στὸν Ἀρκάδιο καί τό δυτικό στὸν Ὀνώριο. Σύμφωνα μέ τή διανομὴ αὐτή, τό Ἰλλυρικό (δυτική καί νότια Βαλκανική μαζί μέ τήν καθαρὸ Ἑλλάδα), θά ἀνῆκε διοικητικά στό ἀνατολικό καί ἐκκλησιαστικά στό δυτικό τμήμα. Αὐτὴ ὅμως ἡ διοικητικὴ ἐξάρτηση διατάραξε τίς σχέσεις ἀνάμεσα στά δύο τμήματα, πού ἔφτασαν ἀκόμη καί σέ πολεμικὲς συγκρούσεις. Στό τέλος τό Ἰλλυρικό ἔμεινε ὀριστικά στό ἀνατολικό τμήμα, ἀλλὰ ἡ Ἑλλάδα ἔπαθε μεγάλη καταστροφή, γιατί ἐγινε πεδίο πολέμου.

Ὁ χωρισμός τοῦ 395 εἶχε μεγάλη σημασία γιὰ τό μέλλον τῆς αὐτοκρατορίας:

Ἀπὸ τότε βρίσκουν εὐκαιρία νά ἀναπτυχθοῦν στό κάθε τμήμα οἱ ἰδιομορφίες του καί νά φανερωθεῖ ἀργότερα ἡ ξεχωριστὴ φυσιογνωμία τοῦ καθενός.

Τό δυτικό τμήμα, ἀδύνατο οἰκονομικά καί στρατιωτικά, θά δεχτεῖ σέ λίγα χρόνια (405 - 407), τὴ θύελλα τῶν βαρβαρικῶν εισβολῶν. Στό τέλος, θά καταρρεύσει καί τό τελευταῖο ἀπομεινάρει του (476). Ἀντίθετα, τό ἀνατολικό θά βρεῖ δυνάμεις νά ἀμυνθεῖ καί νά πάρει τὴ σκυτάλη τῆς ἱστορικῆς συνέχειας.

Γι' αὐτό τό 395 θεωρεῖται ἀπὸ μερικοὺς ἱστορικοὺς συμβατικὴ ἀφετηρία τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας.

Στό διάστημα 395 - 518 ανεβαίνουν στο θρόνο αυτοκράτορες από δυο δυναστείες, τή δυναστεία τοῦ Θεοδοσίου Α' (395 - 457) καί τή δυναστεία πού ιδρύει ὁ Λέων Α' ὁ Θράξ (457 - 518).

Ἀπό τή δυναστεία τοῦ Θεοδοσίου Α': ὁ Ἀρκάδιος (395 - 408), ὁ Θεοδοσίος Β' (408 - 450) καί ὁ Μαρκιανός (450 - 457). Ἀπό τή δυναστεία τοῦ Λέοντα Α': ὁ Λέων Α' ὁ Θράξ (457 - 474), ὁ Ζήνων (474 - 491) καί ὁ Ἀναστάσιος (491 - 518).

Οἱ δυο πρῶτοι διάδοχοι τοῦ Θεοδοσίου Α' ανεβαίνουν στο θρόνο ἀνήλικοι καί ἔχουν ἀσθενική κράση. Γενικά εἶναι προσωπικότητες ἀσήμαντες. Στήν ἐποχή τους ὅμως σημειώνονται ἀξιόλογα γεγονότα.

Οἱ αυτοκράτορες τῆς δυναστείας τοῦ Λέοντα Α' εἶναι πιό ἀξιοί. Στά χρόνια τους ὁ κρατικός μηχανισμός γλίτωσε ἀπό τή διάβρωση τῶν Γερμανῶν, τά οικονομικά καί ἡ ἄμυνα βελτιώθηκαν. Ἐγινε προσπάθεια νά προφυλαχτεῖ τό κράτος ἀπό τίς ἀποσυνθετικές συνέπειες τῶν αἱρέσεων.

Ἀπό τά γεγονότα πού σημαδεύουν τήν ἐποχή τῶν δυο αὐτῶν δυναστειῶν, τά πιό ἀξιωμαθόμενα εἶναι τά ἀκόλουθα:

▲ **Οἱ θρησκευτικές αἱρέσεις ἀπειλοῦν τήν ἐνότητα τοῦ κράτους.** Καί στόν 4ο, ἀλλά προπάντων τώρα στόν 5ο αἰώνα, οἱ αἱρέσεις ἀποτελέσαν μεγάλο κίνδυνο, ὄχι μόνο γιά τή θρησκευτική γαλήνη τῆς αυτοκρατορίας, ἀλλά καί γιά τήν ἐνότητα καί τήν ἐδαφική της ἀκεραιότητα.

Ἀπό τόν καιρό τοῦ Μ. Κωνσταντίνου οἱ ὁπαδοί τοῦ Χριστιανισμοῦ πληθαίνουν ραγδαίως. Σάν νεοφώτιστοι πού εἶναι, δείχνουν θερμό ζήλο στά ζητήματα τοῦ ὀρθοῦ δόγματος. Ἐξάλλου οἱ διάφοροι λαοί τῆς ἐπικράτειας, πού ἦ ἐξάρτησή τους ἀπό τήν κεντρική ἐξουσία ἦταν χαλαρή, ζητοῦσαν εὐκαιρία νά δείξουν τήν ἔχθρα τους πρὸς τή Βασιλεύουσα, κι ἀκόμη νά ἐπιδιώξουν τήν ἀνεξαρτησία τους. Γι' αὐτό, εὐκόλα ὑποστηρίζουν μιά δογματική ἄποψη, μόνο καί μόνο ἐπειδή δέ συμφωνεῖ μέ τήν ἄποψη τοῦ κλήρου τῆς πρωτεύουσας.

Ἔτσι π.χ. στό τέλος αὐτῆς τῆς ἐποχῆς, οἱ δογματικές ἀντιρρήσεις τῶν περσιῶν τῆς Συρίας καί τῆς Αἰγύπτου ὀδήγησαν σέ σοβαρές ταραχές καί ἀνταρσίες. Ὁ κίνδυνος ν' ἀποκοποῦν ἀπό τό κράτος οἱ πλούσιες αὐτές ἐπαρχίες ἦταν μεγάλος καί ἔβαλε σέ ζωηρή ἀνησυχία τούς αυτοκράτορες τῆς δυναστείας τοῦ Λέοντα τοῦ Α'. Ἐκαναν ὅ,τι μπορούσαν, γιά νά συμφιλιωθοῦν μαζί τους μέ συμβιβαστικά διατάγματα. Τά ἀποτελέσματα ὅμως, ὅπως θά δοῦμε, ἦταν πενιχρά.

▲ **Τό τέλος τοῦ δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους.** Ὁ πιό σοβαρός κίνδυνος αὐτῆν τήν ἐποχή εἶναι οἱ βαρβαρικές ἐισβολές. Οἱ Γερμανοί, ἀπό τόν 3ο κίολας αἰώνα, εἶχαν πλησιάσει τά σύνορα καί τά παραβίαζαν πότε πότε μέ παροδικές ἐπιδρομές. Ἀπό τίς ἀρχές ὅμως τοῦ 5ου αἰώνα ὁρμοῦν στό ἐσωτερικό τοῦ δυτικοῦ κράτους, γιά νά ἐξασφαλίσουν μόνιμη ἐγκατάσταση. Ἡ βία πού τούς σπρώχνει εἶναι οἱ ἄγριοι νομάδες τῆς κεντρικῆς Ἀσίας, οἱ Οὐνοί, πού πέρασαν τίς Πύλες τῆς Εὐρώπης (374) καί τούς καταδιώκουν.

Τό πρῶτο κύμα ἀπό τούς καταδιωκόμενους Γερμανούς, οἱ Γότθοι, πέτυχαν εἰρηνικά τήν ἐγκατάστασή τους στά νότια τοῦ Δούναβη. Τό ἀνατολικό κράτος

τούς παραχώρησε γῆ και τούς χρησιμοποίησε στο στρατό και στη διοίκηση.

Τό δυτικό ὅμως κράτος δέ σώθηκε. Καταποντίστηκε μέσα στον κατακλυσμό των βαρβαρικών ἐπιδρομών τό 476.

▲ **Τό τέλος τοῦ ἀρχαίου κόσμου κι ἡ ἀρχή τοῦ Μεσαιώνα.** Οἱ Γερμανοί ἔδωσαν στοῦ ρωμαϊκοῦ κόσμο τῆς Δύσης τή χαρακτηριστική βολή. Γι' αὐτό, τό 476 θεωρεῖται συμβατικό ὄροσσημο πού κλείνει τήν ἱστορία τοῦ ἀρχαίου κόσμου.

Οἱ Γερμανοί ὅμως δέν εἶχαν μόνο διάθεση καταλυτική, ἀλλά και ἀνανεωτική. Δείχνουν μεγάλο ζήλο νά συνεχίσουν πιά οἱ ἴδιοι τήν ἱστορία τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Ἡ ἴδια συμβατική χρονολογία — τό 476 — ἀποτελεῖ και τήν ἀφετηρία τῆς Μεσαιωνικῆς Ἱστορίας.

Στό ἀνατολικό κράτος, ὅπως εἶπαμε, δέν ἔγινε κατάρρευση, ἀλλά συνέχιση τῆς ρωμαϊκῆς ἱστορίας, βαθιά ἀνανεωμένης. Κι ἔδω ὅμως, στήν ἀρχή αὐτῆς τῆς περιόδου, σημειώνεται κάποια φθορά τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ, στήν παλαιά κοιτίδα του, τήν καθαυτό Ἑλλάδα, μέ τήν ἐπίδρομή των Γόθτων τοῦ Ἀλάριχου (396 - 398).

Ἡ ἐπίδρομή αὐτή συνδέεται μέ τήν καταστροφή πολλῶν ἀπό τά ἱερά ἱδρύματα και τούς ναούς τῆς ἀρχαίας λατρείας. Ἄν και πολλά διατάγματα τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Α' ἔκαναν ἀδύνατη τήν ἐθνική λατρεία και ἀνυπόφορη τή ζωή των πιστῶν της, ἐν τούτοις τά εἰδωλολατρικά ἱερά ὑπῆρχαν ἀκόμη. Οἱ Γόθθοι ὅμως τοῦ Ἀλάριχου στήν ἐπίδρομή τους ἐναντίον τῆς νοτιότερης Ἑλλάδας, χριστιανοί πιά και ὁπαδοί τῆς Ἀρειανῆς αἵρεσης, παρακινημένοι ἀπό τούς μοναχοῦς τους, πού τούς οἰστρηλοῦσε ἀληθινή μανία ἐναντίον τῆς εἰδωλολατρίας, κατάστρεψαν πολλὰ ἱερά ἱδρύματα και ναούς σέ παμπάλαιους χώρους τῆς ἀρχαίας λατρείας.

Τότε ἔρειπώθηκε τό Τελεστήριο τῆς Ἐλευσίνας, καταστράφηκαν τά Μέγαρα, ἡ Κόρινθος, ἡ Νεμέα, τό Ἄργος, ἡ Τεγέα, ἡ Σπάρτη. Χάθηκε ἕνα μεγάλο μέρος ἀπό τούς καλλιτεχνικούς θησαυρούς τῆς Ὀλυμπίας, ἀφοῦ ἀπό τό 392 σταμάτησαν νά τελοῦνται οἱ ὀλυμπιακοί ἀγῶνες, πού γίνονταν χωρίς διακοπή ἀπό τό 776 π.Χ.

Ἡ μερική αὐτή ὕλική φθορά — ἡ και καταστροφή ἀκόμη — δέ σημαίνει διακοπή τῆς πολιτιστικῆς παράδοσης· στοῦ πρώιμο και ὄριμο Βυζάντιο ἡ ροή ἀπό τήν ἑλληνική ἀρχαιότητα δέν ἀνακόπτεται ποτέ ὀλοτελα. Ὁ ἑλληνικός πολιτισμός, πλουτισμένος στή μεσαιωνική του περίοδο και μέ ἄλλα στοιχεῖα (χριστιανικά - ἀνατολικά), συνεχίζεται.

▲ **Ἡ ἀναγέννηση τοῦ χριστιανικοῦ Ἑλληνισμοῦ κι ἡ στράτευσή του στον ἀντιγερμανικό ἀγῶνα.** Ἐνῶ στή Δύση οἱ Γερμανοί σταμάτησαν τήν ἱστορία τοῦ ρωμαϊκοῦ κόσμου, στήν Ἀνατολή μέ τό τέλος τοῦ ἀρχαίου κόσμου δέν τερματίζεται και ἡ ἱστορία τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Καί στήν Ἀνατολή ὅμως, ἰδίως μετά τό θάνατο τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Α', παρουσιάστηκε σ ο β α ρ ό ς κ ί ν δ υ ν ο ς ἔ κ γ ε ρ μ α ν ι σ μ ο ὕ τ ο ὕ κ ρ ά τ ο υ ς. Ἀλλά ἔδω συνάντησε μιὰ ἀποτελεσματική ἐθνική ἀντίσταση, ρωμαϊκή στή μορφή, μέ πρωταγωνιστές Ἑλληνες λογίους και πολιτικούς, ὅπως ὁ Αὐρηλιανός, ὁ Ἀνθέμιος, ὁ Συνέσιος κ.ἄ. Ἡ κίνηση πού ἀναπτύ-

χθηκε ήταν τόσο μεγάλη, ώστε πολλοί να μιλοῦν γιά ἕνα εἶδος ἐθνικοῦ κόμματος, πού καθοδηγεῖ καί ἐμπνέει τόν ἀντιγερμανικό αὐτόν ἀγώνα.

Ἡ ἐθνική αὐτή κίνηση ἔφερε τούς καρπούς της. Στήν περιοχή τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους οἱ Γερμανοὶ ἀγωνίστηκαν νά ριζώσουν, μά δέν τό κατόρθωσαν. Στό τέλος τοῦ 5ου αἰώνα ἔφυγαν πρὸς τή Δύση ἢ ἀφανίστηκαν.

▲ **Ἡ ἐπιβίωση τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους κι ἡ ἰδιαίτερη μορφή πού ἀρχίζει νά παίρνει.** Τό σπουδαιότερο γεγονός αὐτῆς τῆς ἐποχῆς (395 - 518) εἶναι ὅτι τό ἀνατολικό κράτος βγήκε ἀνέπαφο μέσα ἀπό τό χαλασμό, πού ἔφεραν οἱ γερμανικές εἰσβολές, οἱ ἐπιθέσεις τῶν Οὐννων κι ἡ κατάρρευση τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Στήν προσπάθεια γιά ἐπιβίωσή του μεταστοιχειώθηκε ὀλόκληρη ἡ φυσιογνωμία τοῦ προηγούμενου ρωμαϊκοῦ κράτους. Σημειώνουμε τρία κύρια στοιχεῖα, πού ἀλλάξαν ριζικά τό χαρακτήρα του:

▲ **Ἡ ἐξελληνισμός τοῦ κράτους.** Ὅσο πιο βαθιά ἔριχνε τίς ρίζες της ἡ χριστιανική μοναρχία τόσο περισσότερο χρειαζόταν στελέχη μέ ὑψηλή μόρφωση. Γιά νά τό πετύχει αὐτό, ἐνίσχυε τήν ἐλ λ η ν ο π ο ι ὀ δύναμη πού εἶχε ἡ Κωνσταντινούπολη, ἀπό τότε πού ἰδρύθηκε.

Τό κέντρο τοῦ βάρους τῆς πνευματικῆς δραστηριότητας μετατοπίζεται ἀπό τήν εἰδωλοατρική Ἀθήνα στή χριστιανική Κωνσταντινούπολη. Στήν πόλη αὐτή παρουσιάζεται τώρα μιά ἔντονη ἀνάγκη γιά συστηματικές σπουδές σύμφωνες μέ τό πνεῦμα τῶν καιρῶν. Αὐτή ἡ ἀνάγκη ὀδήγησε τό Θεοδοῖο τό Β' στήν ἀπόφαση νά ἰδρύσει, μέ διάταγμά του (425) Π α ν ε π ι σ τ ῆ μ ι ο σ τ ῆ ν Κ ω ν σ τ α ν τ ι ν ο ὑ π ο λ η. Τό χαρακτηριστικότερο σημεῖο στήν ὀργάνωσή του ἦταν ὁ διορισμός 15 καθηγητῶν τῆς ἑλληνικῆς γραμματικῆς καί φιλολογίας, ἐνώ γιά τή διδασκαλία τῆς λατινικῆς γλώσσας πού ὥστόσο εἶναι ἡ ἐπίσημη γλώσσα τοῦ κράτους ὀρίστηκαν μόνο 3 ρήτορες καί 10 γραμματικοί. Εἶναι ἡ πρώτη φορά πού, μέ ἐπίσημη αὐτοκρατορική ἐνέργεια, ἐκτοπίζεται ἡ λατινική ἀπό τήν ἑλληνική. Τήν ἐπικράτηση τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου δείχνει περισσότερο ἡ ἔκδοση τῶν διαταγμάτων τοῦ 397 καί 439 πού ἐπιτρέπουν νά γίνεται ἡ σύνταξη τῶν δικαστικῶν ἀποφάσεων καί τῶν διαθηκῶν στήν ἑλληνική γλώσσα.

▲ **Ἡ ἐκχριστιανισμός τοῦ κράτους.** Τό ἀνατολικό κράτος πῆρε χριστιανική φυσιογνωμία. Ἡ νέα θρησκεία βρήκε προστασία κάτω ἀπό τή σκέπη τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας καί διατύπωσε τή θεωρία πώς ἡ οἰκουμένη μοναρχία συνεργάζεται μέ τή θρησκεία τῆς οἰκουμένης, τό Χριστιανισμό, γιά νά ἐξασφαλίσουν εὐτυχία καί εἰρήνη στοὺς ἀνθρώπους.

Ἀπό τήν ἐποχή πού ἀνέβηκε στό θρόνο ὁ Μαρκιανός (450) καθιερώνεται ἡ σ υ μ β ο λ ι κ ῆ π ρ ὶ ξ η τ ῆ ς σ τ ῆ ς. Σύμφωνα μέ τό θεσμό αὐτό, ὁ νέος αὐτοκράτορας στέφεται ἀπό τόν πατριάρχη τῆς Κωνσταντινούπολης. Εἶναι κι αὐτό μιά ἐκδήλωση τῆς συνεργασίας μεταξύ μοναρχίας καί Ἐκκλησίας.

Διαφωτιστική καταγραφή τῶν ἀλλαγῶν, πού ἔφερε ὁ Χριστιανισμός στό δημόσιο βίο καί στίς ἰδιωτικές σχέσεις τῶν ὑπηκόων τοῦ κράτους, βρίσκεται στό Θεοδοσιανό Κώδικα. Ἡ ἔκδοσή του ἔγινε (438) ἀπό τόν αὐτοκράτορα

Ὁ αὐτοκράτορας Μαρκιανός (ἰ) Χάλκινος ἀνδριάν-
τας πού εἶναι πιθανό ὅτι εἰκονίζει τόν αὐτοκράτορα
Μαρκιανό (450 - 457). Λέγεται κολοσσός τῆς Bar-
letta ἀπό τήν πόλη τῆς Ἰταλίας ὅπου βρέθηκε καί ἀ-
πό τό ἀρχικό ὕψος του πού ἔφτανε περίπου τά 5 μέ-
τρα. Ἡ ταύτισή του μέ τό Μαρκιανό ἀμφισβητεῖται
(Barletta, μπροστά στήν ἐκκλησία τοῦ San Sepol-
chro).

Θεοδόσιο τόν Β' στή λατινική γλώσσα. Ἦ-
ταν μιὰ συλλογή ἀπό νόμους καί διατάγμα-
τα τῶν χριστιανῶν αὐτοκρατόρων, ἀπό τό
Μ. Κωνσταντίνο ὡς τόν ἴδιο τό Θεοδόσιο
τό Β' (312 - 437), καί εἶναι ἡ πρώτη κωδι-
κοποίηση νόμων πού ἐμπνέονται ἀπό τή
νέα θρησκεία. Μέ τή συλλογή αὐτή δημιουργεῖται χριστιανική συνείδηση τοῦ
παρελθόντος τῆς μοναρχίας.

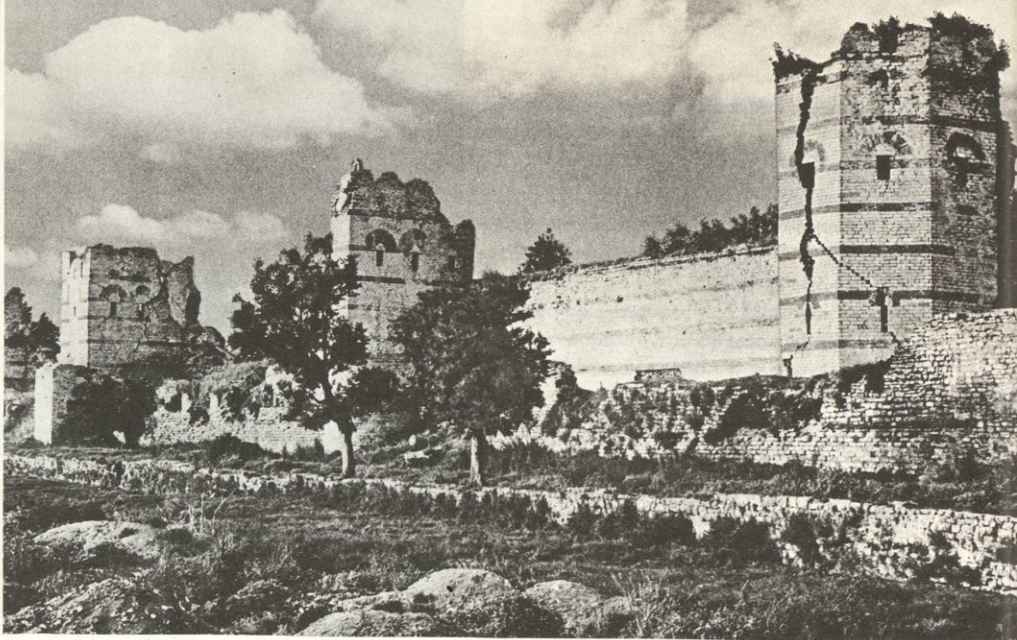
▲ **Στερέωση τοῦ ἀμυντικοῦ συστήματος.** Ἡ λεηλασία τῆς Ρώμης ἀπό τοὺς
Γότθους τοῦ Ἀλάριχου (410), ὁ φόβος μήπως πάθει τό ἴδιο καί ἡ νέα πρωτεύουσα,
ὁ μέγας κίνδυνος τῶν Οὐννων πού ἄρχισαν νά ἀπειλοῦν τά σύνορα, ἀλλά καί ἡ
ραγδαία αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Βασιλεύουσας (πού ἔφτανε τώρα στίς 500
χιλιάδες ψυχές) ὀδήγησε στήν ἀνάγκη νά ἐπεκταθοῦν καί νά ἐνισχυθοῦν τά χερ-
σαῖα τῆς τεῖχης.

Τό μεγάλο αὐτό ἔργο πραγματοποιήθηκε τήν ἐποχή τοῦ Θεοδοσίου Β' (413)
ἀπό τόν πολιτικό του σύμβουλο Ἀνθέμιο. Ἐνα ἰσχυρό τεῖχος μέ πολλούς πύρ-
ργους ὑψώθηκε ἀπό τήν Προποντίδα ὡς τόν Κεράτιο κόλπο. Τό ἔργο αὐτό συμπλή-
ρωσε καί τό ὀλοκλήρωσε σέ λίγα χρόνια ὁ Κύρος ὁ Πανοπολίτης· αὐτός ἔχτισε
καί παραλιακό τεῖχος σ' ὅλη τήν περίμετρο τῆς ἀκτῆς, ἀπό τήν Προποντίδα ὡς
τό βᾶθος τοῦ Κεράτιου κόλπου.

Μέ τήν δόρυρωση αὐτή ἡ πρωτεύουσα κρατήθηκε γιά δέκα αἰῶνες ἀληθινά
θ ε ο φ ρ ο ὄ ρ η τ η.

Νέοι ἔχθροί ὑποχρεώνουν τόν αὐτοκράτορα Ἀναστάσιο (491 - 518) νά προ-
φυλάξει ἀκόμη πιό πολύ τήν Κωνσταντινούπολη: χτίζει ἕνα ἀπέραντο τεῖχος,
ἀπό τή Σηλυμβρία τῆς Προποντίδας ὡς τοὺς Δέρκους τοῦ Εὐξείνου Πόντου· εἶχε
μῆκος 65 χιλιόμετρα καί ὀνομάστηκε **Μ α κ ρ ὄ τ ε ἰ χ ο ς**.

Τμήμα του Θεοδοσιανού τείχους.

Τμήμα του όχρωματικού περιβόλου της Κωνσταντινούπολης που έγινε από το Θεοδόσιο Β' (413) όπως σώζεται σήμερα: διακρίνονται καλά οι πύργοι και κυρίως η έναλλαγή της λίθινης και πλίνθινης τοιχοποιίας [Κωνσταντινούπολη, Τείχη του Θεοδοσίου Β, λεπτομέρεια]

2 Ο ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ ΕΠΙΣΗΜΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΤΟΥ ΡΩΜΑΪΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

1. 'Ο Μέγας Κωνσταντίνος άνοίγει τό δρόμο στό Χριστιανισμό.

Όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα, οι αντίφάσεις τής θρησκευτικής πολιτικής του Μ. Κωνσταντίνου δημιούργησαν τό περίφημο ζήτημα της μεταστροφής του στό Χριστιανισμό.

Δέ συντρέχει κανένας λόγος νά άρνηθεί κανείς πώς ό Μ. Κωνσταντίνος έγινε ειλικρινής όπαδός του Χριστιανισμού. Στην άρχή του αιώνα ή άριθμητική δύναμη τών όπαδών του είναι μεγάλη κι ή ήθική άκτινοβολία τους μεγαλύτερη. Είναι λοιπόν φυσικό νά δεχτούμε ότι ή νέα θρησκεία κέρδισε τό Μ. Κωνσταντίνο· έγινε έτσι ό πρώτος χριστιανός άυτοκράτορας.

Ό Μ. Κωνσταντίνος όμως δέν ήταν άπλώς ένας όποιοσδήποτε άνθρωπος. Ήταν πρώτα άπ' όλα άυτοκράτορας όλων τών Ρωμαίων. Γι' αυτό, ενώ άνοιξε τό δρόμο του Χριστιανισμού, φρόντισε νά μή θίξει καθόλου τίς άλλες θρησκείες. Ήμεινε ώς τό θάνατό του άνεξίθρησκος άρχηγός όλων τών ύπηκόων του.

2. Ή πολιτική του Μ. Κωνσταντίνου άπέναντι στίς αίρέσεις. Άπό τή στιγμή που ό Χριστιανισμός έγινε νόμιμη θρησκεία, αντιμετώπισε δύσκολα

δογματικά προβλήματα. Ήξαιτίας τους δοκιμάστηκε για δύο αιώνες από μία βαθιά έσωτερική κρίση. Αυτό συνέβη, ώσπου νά άφομοιώσει ή νέα θρησκεία τήν παλιά νοοτροπία τών νέων όπαδών της.

Ή Ο Μ. Κωνσταντίνος αντιμετώπισε τή δογματική κρίση σάν κρίση του ίδιου του κράτους. Για νά τήν έξουδετερώσει, καθιέρωσε τό θεσμό τών Συνόδων καί τήν αυτοκρατορική άνάμειξη στήν προσπάθεια νά βρισκεται ή λύση στά προβλήματα τών δογμάτων μέ τή γνώμη τής πλειοψηφίας του άνωτερου κλήρου. Ή κρίση έκδηλώθηκε μέ τίς α ί ρ έ σ ε ι ς. "Ένα χριστιανικό δόγμα, πού πρώτο προκάλεσε πολλές δυσκολίες στήν κατανόησή του, ήταν ή τ ρ ι σ υ π ό σ τ α τ η ένότητα του Θεού. "Έφερε σύγχυση καί δημιούργησε σειρά από αίρέσεις πού όνομάζονται χ ρ ι σ τ ο λ ο γ ι κ έ ς.

Τόν 4ο αιώνα όρισμένοι θεολόγοι ζήτησαν νά διευκρινίσουν τή σχέση Πατρός καί Υιού μέσα στήν "Αγία Τριάδα καί τόν 5ο αιώνα άλλοι τή σχέση μέσα στόν ίδιο τόν Χριστό τής θείκης καί ανθρώπινης φύσης του. Τό πρώτο ζήτημα παρουσιάστηκε επί Μ. Κωνσταντίνου μέ τή διδασκαλία του "Αρείου. Αύτός διακήρυξε πώς ό Χριστός είναι κτίσμα του Πατρός, πώς δημιουργήθηκε από τόν Πατέρα μέσα στό χρόνο καί έπομένως πώς δέν ύπήρχε, πριν γεννηθεί.

Ή διδασκαλία αύτη προκάλεσε μεγάλη άναστάτωση στήν Έκκλησία. Ήξαιτίας της κινδύνεψε σοβαρά ή γαλήνη καί ή ένότητα του κράτους. Μαχητικός αντίπαλός της ήταν ό διάκονος "Αθανάσιος από τήν Έκκλησία τής "Αλεξάνδρειας. Ή αυτοκράτορας, άφου μάταια προσπάθησε νά τούς συμφιλιώσει, καθιέρωσε για πρώτη φορά τήν παραπομπή του ζητήματος σέ ο ι κ ο υ μ ε ν ι κ ή Σ ύ ν ο δ ο, ώστε νά δοθεί έγκυρη λύση.

Τή συγκάλεσε ό ίδιος τό 325 στή Νίκαια τής Βιθυνίας. Τόση σημασία έδωσε στό γεγονός, ώστε παραστάθηκε αυτοπροσώπως στήν έναρκτήρια συνεδρίασή της. Σέ προσφώνησή του στους 318 επισκόπους πού έλαβαν μέρος στή Σύνοδο, τούς έκανε έκκληση νά σταματήσουν τίς επικίνδυνες για τό κράτος διαφωνίες.

Στή Σύνοδο επικράτησε ό "Αθανάσιος· ή γνώμη του για τό όμοούσιο του Πατρός καί του Υιού άποτέλεσε τήν όρθόδοξη έρμηνεία του δόγματος αυτού, πού διατυπώθηκε έπίσημα στό « Σ ύ μ β ο λ ο τ η ς Π ί σ τ ε ω ς ». "Από τότε όλοι οι Χριστιανοί ήταν ύποχρεωμένοι νά δέχονται τήν έρμηνεία τής Συνόδου του 325. "Επί Μ. Θεοδοσίου χρειάστηκε νά συμπληρωθεί τό «Σύμβολο τής Πίστewς», για νά διευκρινιστεί καί ή θέση του "Αγίου Πνεύματος μέσα στήν "Αγία Τριάδα. Αύτό έγινε μέ τή Β' Οικουμενική Σύνοδο στήν Κωνσταντινούπολη τό 381.

3. Ήριστικός θρίαμβος του Χριστιανισμού.

▲ Ή Ιουλιανός ό άποστάτης (361-363). Ή Ο Μ. Κωνσταντίνος, όπως είπαμε, άνοιξε τό δρόμο του Χριστιανισμού. "Υστερ' άπ' αυτόν όλοι οι αυτοκράτορες είναι Χριστιανοί έκτός από τόν Ήουλιανό. Αύτός, επειδή είχε πικραθεί στή νεότητά του από τόν προκάτοχό του στό θρόνο, τόν Κωνσταντίο, γιατί, άν καί στενός συγγενής του, ανέβηκε στό θρόνο θανατώνοντας τόν πατέρα του Ήουλιανού, ένωσε άποπροφή προς τό Χριστιανισμό.

Ίουλιανός ὁ Ἀποστάτης (; **361 - 363)** *Ἡ γενειοφόρα μορφή μὲ τὸ ἱερατικὸ διαδήγμα στὸ κεφάλι, τὸ φιλοσοφικὸ μανδύα καὶ τὸν πᾶντρο πού κρατᾷ στὸ δεξιὸν χεῖρ τιαντίστηκε μὲ τὸν Ἰουλιανὸ, γιὰ καὶ ὁ ἴδιος ἐμφανίζεταν συχνὰ ὡς εἰδωλολάττης ἱερέας ἢ Ἕλληνας ῥήτορας [Προέρχεται ἀπὸ τὴν Ἰταλία. Παρίσι, Λουῆβρο].*

Συγχρόνως, ἡ μόρφωση πού πήρε ἀπὸ μικρὸς τὸν γέμισε μὲ θαυμασμὸ γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα. Ὁ θαυμασμὸς αὐτὸς μεγάλωσε καὶ ἔγινε πάθος του, ὅταν πήγε γιὰ σπουδὲς στὶς φιλοσοφικὲς σχολὲς τῆς Ἀθήνας. Ἀπὸ τότε ἐπιδίωξε στὰ λίγα χρόνια τῆς βασιλείας του νὰ ἀναστήσει μὲ διάφορα διατάγματα τὴν ἀρχαία θρησκεία. Ὀνομάστηκε ἀ π ο σ τ ᾶ τ η ς ἢ π α ρ α β ᾶ τ η ς.

Ὁ Χριστιανισμὸς ὅμως ἦταν μιὰ πραγματικότητα, ἐνῶ ἡ θρησκεία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων εἶχε χαθεῖ ἀπὸ καιρὸ. Αὐτὸ πού θεωροῦσε ἑλληνικὴ θρησκεία ὁ

αὐτοκράτορας ἦταν ἡ θρησκεία ἑνὸς θεοῦ μὲ τὸ περσικὸ στοιχεῖο τοῦ Ἥλιου - Μίθρα καὶ μὲ λατρεία ὀλότελα ἀνατολική. Μὲ τὸ θάνατο τοῦ Ἰουλιανοῦ ἡ μάταιη προσπάθειά του σταμάτησε καὶ δὲν ἔμεινε ἀπ' αὐτὴν τίποτε.

▲ **Ὁ χρυσὸς αἰῶνας τῆς Θεολογίας.** Σ' αὐτὰ τὰ χρόνια, δηλαδὴ στὸ δεῦτερο μισὸ τοῦ 4ου αἰῶνα κυρίως δόθηκε ἡ μεγάλη μάχη τῶν θεωρητικῶν τῆς ἐθνικῆς θρησκείας μὲ τοὺς θεωρητικοὺς τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἀπὸ τοὺς πρῶτους ξεχωρίζει ὁ Ἰουλιανός. Ἀπὸ τοὺς δευτέρους οἱ μεγάλες μορφὲς τῶν τριῶν θεολόγων ἀπὸ τὴν Καππαδοκία, οἱ «τρεῖς Καππαδόκες», ὅπως ὀνομάστηκαν: ὁ Μέγας Βασίλειος (330 - 379), ὁ ἀδερφὸς του Γρηγόριος ὁ Νύσσης, καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἀπὸ τὴ Ναζιανζὸ τῆς Καππαδοκίας (328 - 389).

Χάρη σ' αὐτοὺς καὶ στὸν Ἰωάννη τὸν Χρυσόστομο (347 - 407) ὁ 4ος αἰῶνας ὀνομάστηκε εἰδικὰ γιὰ τὸ ἀνατολικὸ τμῆμα τῆς αὐτοκρατορίας *χρυσὸς αἰῶνας τῆς θεολογίας καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ρητορικῆς.*

Ἀλλὰ καὶ στὸ δυτικὸ τμῆμα γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους καὶ τὴν ἴδια περίπτου ἐποχὴ ἀναδείχτηκαν ὀνομαστοὶ ὑπερασπιστὲς τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, ὅπως ὁ Λακτάντιος, (ἀρχὲς τοῦ 4ου αἰῶνα) καὶ ὁ Ἅγιος Αὐγουστίνος (354 - 430).

▲ **Καταδίωξη τῆς εἰδωλολατρείας.** Μετά τὸ θάνατο τοῦ Μ. Κωνσταντίνου τὸ ἐπίσημο κράτος σκλήρυνε τὴ στάση τοῦ ἀπέναντι στοὺς αἰρετικούς καὶ τοὺς ἐθνικούς. Ἡ σκόπιμη ἐπιείκεια τοῦ Μ. Κωνσταντίνου τερματίστηκε μέ τὸ θάνατό του. Ἀπὸ τοὺς διαδόχους του ὁ Κωνσταντῖος Β', μέ προκήρυξη του ἐναντίον τῶν ἐθνικῶν, καταδικάζει τὸ 341 τὰ λατρευτικά τους ἔθιμα. Τὸ 353 καὶ τὸ 356 μέ αὐστηροὺς νόμους ἀπαγορεύει τίς θυσιές καὶ γενικά τὴ λειτουργία τῶν ναῶν ἐπιβάλλοντας τὴν ποινὴ τοῦ θανάτου καὶ τὴ δήμευση τῆς περιουσίας τους στοὺς παραβάτες καὶ στοὺς κρατικούς ὑπαλλήλους πού δὲ φρόντιζαν γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν αὐστηρῶν του νόμων. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι οἱ σκληροὶ αὐτοὶ νόμοι δὲν ἐφαρμόστηκαν γενικά καὶ ἀπόλυτα· εἶχαν περισσότερο τὸ χαρακτηριστὴρα φοβέρας γιὰ ὅσους δὲν ἐννοοῦσαν νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν ἀρχαία λατρεία.

Τὸν τελικὸ τοῦ ὄμως θρίαμβο ὁ Χριστιανισμὸς τὸν κέρδισε μέ τὸ Μ. Θεοδοῖο. Μέ δύο διατάγματά του (Φεβρουάριος καὶ Νοέμβριος τοῦ 392) ὁ Μ. Θεοδοῖος χαρακτήρισε τὴν ἀρχαία λατρεία «ἐθνικὴ δεισιδαιμονία» καὶ τὴν ἔθεσε ἐκτὸς νόμου. Ἡ παράβαση τῶν διαταγμάτων αὐτῶν θεωρήθηκε προσβολὴ τοῦ ἴδιου τοῦ αὐτοκράτορα. Συγχρόνως, μέ οἰκονομικά αὐστηρὰ μέτρα ἀφαιρεῖ τίς περιουσίες τῶν ἀρχαίων ἱερῶν. Ἀπὸ τὸ 392 καὶ ὕστερα δὲν τελοῦνται πιά οἱ Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες. Ἔτσι ὁ Χριστιανισμὸς ἔγινε πιά ἡ ἐπίσημη θρησκεία τοῦ Κράτους.

4. Ἡ μεγάλη ἐσωτερικὴ κρίση τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπὸ τίς αἰρέσεις τοῦ 5ου αἰώνα. Μέ τὴν ἐξουδετέρωση τοῦ Ἀρειανισμοῦ οἱ δογματικὲς διαμάχες δὲ σταμάτησαν. Ἀντίθετα, στὸν 5ο αἰώνα φτάνουν στὴν πιὸ μεγάλη τους ἔξαρση. Τὴν κρίση τὴ δημιούργησε πάλι ἓνα χριστολογικὸ ζήτημα: Σὲ ποιά σχέση καὶ ἀναλογία βρίσκονται μέσα στὸ Χριστὸ ἡ ἀνθρώπινη καὶ ἡ θεϊκὴ του ὑπόσταση;

Τὸ ζήτημα ξεκίνησε ἀπὸ τὴ διδασκαλία τοῦ Νεστορίου, πατριάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλης, τὸ 428 - 431 ὅτι ἡ ἀνθρώπινη φύση τοῦ Χριστοῦ εἶναι ὀλότελα ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴ θεϊκὴ καὶ ὅτι ἡ Θεία Χάρις διέλεξε τὴν πρώτη, γιὰ νὰ τὴν ἐνώσει μέ τὴ δεύτερη καὶ νὰ τὴν κάμει φορέα τῆς.

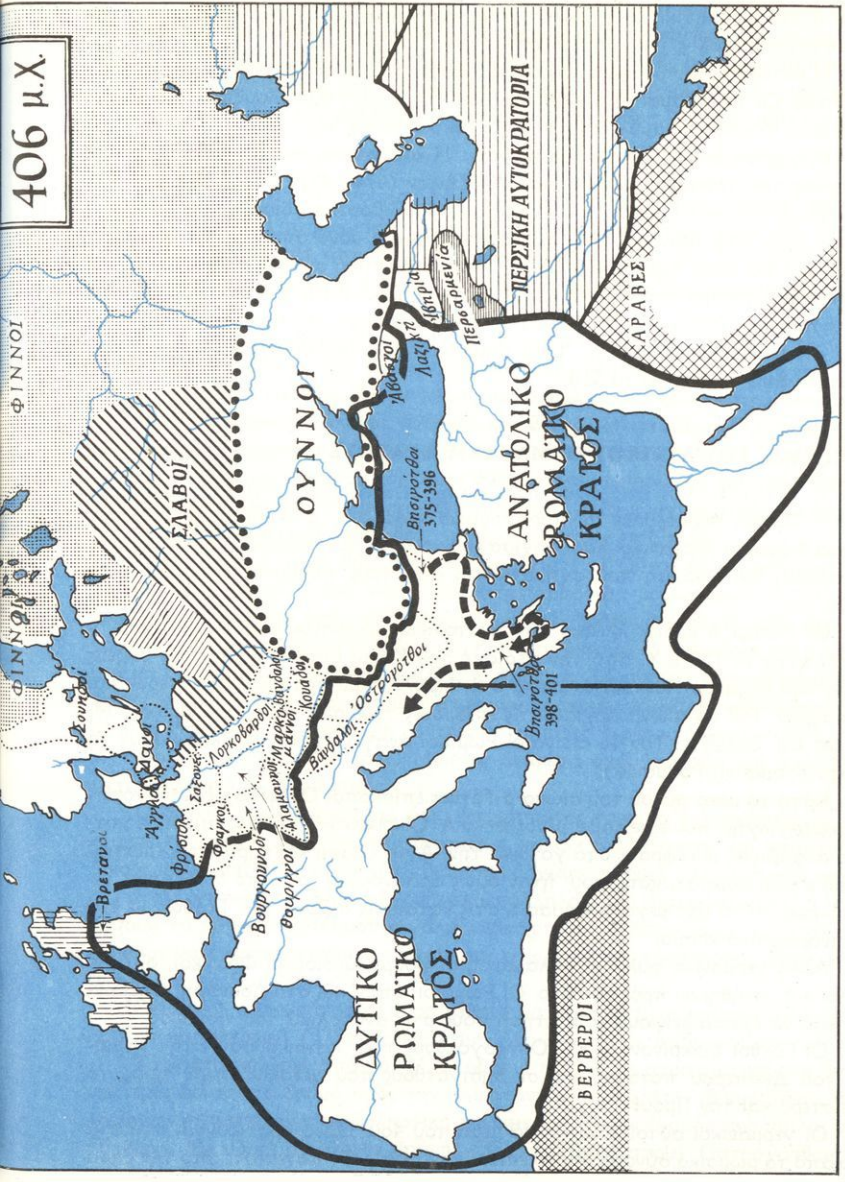
Ἀντιμέτωπος σ' αὐτὴ τὴ διδασκαλία ὀρθώθηκε ὁ πατριάρχης τῆς Ἀλεξάνδρειας Κύριλλος (412 - 444) καὶ ὁ πάπας τῆς Ρώμης. Ἡ διδασκαλία τοῦ Νεστορίου καταδικάστηκε ὡς αἰρετικὴ ἀπὸ τὴν Γ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδο (431) πού ἔγινε στὴν Ἔφεσο.

Οἱ ὁπαδοὶ ὁμως τοῦ Κυρίλλου, ἀπὸ ἀντίπραξη πρὸς τὴν ἀποψη τῆς πρωτεύουσας, ἔφτασαν στὸ ἄλλο ἄκρο. Ἀρνήθηκαν τὴν ἀνθρώπινη φύση τοῦ Χριστοῦ ὑποστηρίζοντας ὅτι αὐτὴ ἀπορροφήθηκε ὀλότελα ἀπὸ τὴ θεϊκὴ. Ἐπομένως ὁ Χριστὸς ἔχει τὴ θεϊκὴ μόνο φύση, γιὰτὶ αὐτὴ ἐπικράτησε μέσα του.

Ἡ διδασκαλία αὐτὴ τῶν θεολόγων τῆς Ἀλεξάνδρειας ὀνομάστηκε Μονοφυσισμός. Ἐφερε μεγάλο σάλο στὴν Ἐκκλησία. Τελικὰ καταδικάστηκε ὡς αἵρεση ἀπὸ τὴν Δ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδο στὴ Χαλκηδόνα (451). Ἡ Σύνοδος αὐτὴ

Οι γερμανοί εισβάλλουν μέσα στο ρωμαϊκό κράτος.

Η κατάσταση άλλαξε επανέκδοχα για το ρωμαϊκό κράτος, μεταξύ 362 και 406. Οι Οδοί προσωπούνται ως το Δοιναβή κι οι Γερμανοί, ως φροδεγάτοι στην άσχημη, εγτόσην νά προστατείνονταν μέσα στέ σίννοχα. Είταν ή περίοδος ποτέ το ρωμαϊκό κράτος καταρρέγει στη λήθη της διαίρεσης (395), για νά εξασφαλίσει άμυντική έτοιμότητα. Δέν ξεφυγγε όμως τόν κίνδυνο. Τό 405 ό γερμανός Στρήλιχον στην 'Ιταλία, για νά άντιμετωπίσει τό γερμανό 'Αλάρχο μ' άλλους γερμανοίς, αναγκάζεται ν' άποσπάσει από τό σίννοχο του Ρήνου τίς ωμοιαικές λεγεώνες. Τόν έπόμενο χρόνο ένας μεγάλος συνασπισμός κινιθήκε πός την άνωπεράσσιατη τόχα έπαρχία της Γαλλίας. Τήν τέλενταία μέρα τοῦ 406 είχαν πιά διαβεί τόν παριουμένο Ρήνο στην Μαγρεντία.

είναι ή πιό έπιβλητική άπ' όλες και σήμανε σ' αυτό τό ζήτημα τό θρίαμβο τής Κωνσταντινούπολης πάνω στην άποψη τής 'Αλεξάνδρειας.

'Η καταδικασμένη όμως αυτή άποψη έριξε τήν αυτοκρατορία σέ μεγάλες περιπέτειες. Οί πληθυσμοί τής Αιγύπτου και τής Συρίας εξακολούθησαν νά έπιμένουν στό Μονοφυσитισμό τους και μετά τήν καταδίκη του.

'Εξεγέρσεις άρχισαν νά έκδηλώνονται. 'Η κατάσταση άνησύχησε τούς αυτοκράτορες του τέλους του 5ου αιώνα. 'Ο Ζήνων (474 - 491) προσπάθησε μ' ένα διάταγμα του, τό «'Ε ν ω τ ι κ ό » (482), νά συμβιβάσει τίς διαφορές μέ παραχωρήσεις προς τούς Μονοφυσίτες. 'Η προσπάθεια όχι μόνο άποδείχτηκε άνώφελη, αλλά στό ένα κακό πρόσθεσε κι άλλο: 'Η συμβιβαστική αυτή ένέργεια του αυτοκράτορα θεωρήθηκε άπό τόν πάπα τής Ρώμης Φήλικα άπαράδεκτη έπέμβαση στά έκκλησιαστικά ζητήματα. 'Αναθεμάτισε τόν πατριάρχη τής Κωνσταντινούπολης πού άνέχτηκε τήν επέμβαση. 'Ετσι δημιουργήθηκε έκκλησιαστικό σχίσμα πού κράτησε άπό τό 484 ως τό 518.

3 ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΔΥΤΙΚΟΥ ΡΩΜΑ-Ι-ΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

1. Οί Γερμανοί πιέζουν τά σύνορα. 'Επιδρομές και ειρηνική διείσδυση. 'Όπως αναφέρθηκε σέ προηγούμενο κεφάλαιο, άπό τίς άρχές του 3ου αιώνα διάφοροι γερμανικοί λαοί άρχισαν νά πλησιάζουν τό ρωμαϊκό κράτος στην συνοριακή του γραμμή πού σχηματίζεται άπό τούς ποταμούς Ρήνο και Δούναβη.

Οί Γότθοι, ό κύριος κλάδος τών ανατολικών γερμανικών φύλων, μετακινήθηκαν κατά τό 150 μ.Χ. άπό τήν περιοχή του Κάτω Βιστούλα προς τίς βόρειες άκτές του Εϋξεινου Πόντου, ανάμεσα στις έκβολές τών ποταμών Δνειστερου και Δνειπερου. Τόν 3ο αιώνα άρχισαν τίς έπιδρομές τους στις άκτές τής Θράκης, Μ. 'Ασίας και 'Ελλάδας. Τόν 4ο αιώνα οί Ρωμαίοι άναγκάστηκαν νά εκκενώσουν τή Δακία (σημερινή Ρουμανία).

Κατά τά μέσα αυτού του αιώνα ό Γότθος έπίσκοπος Ούλφιλας, έλληνογοθτικής καταγωγής, πού είχε λάβει μέρος στην Α' Οικουμενική Σύνοδο, έπιτόνησε γοτθικό αλφάβητο, μετέφρασε στα γοτθικά τήν 'Αγία Γραφή και κήρυξε τό Χριστιανισμό στους συμπατριώτες του: ήταν όμως άρειανός και γι' αυτό έδωσε τόν 'Αρειανισμό. Αυτό είχε μεγάλη σημασία στις κατοπινές σχέσεις τών Γότθων μέ τόν έλληνορωμαϊκό κόσμο.

'Αλλα γερμανικά φύλα, οί 'Αλαμανοί, οί Βουργούνδιοι, οί Φράγκοι, οί Βάνδαλοι κ.ά. κινήθηκαν προς τό Ρήνο. Οί Ρωμαίοι, όπως και στό Δούναβη, άναγκάστηκαν νά έγκαταλείψουν κάθε κτήση τους στα ανατολικά του ποταμού.

Οί Γότθοι διακρίνονταν σέ 'Οστρογότθους πού κατοικούσαν στην περιοχή του Δνειπερου ποταμού και σέ Βησιγότθους πού μετακινήθηκαν προς τό Δνειστερο και τόν Προϋθο.

Οί γερμανικοί αυτοί λαοί ως τά μέσα του 4ου αιώνα κρατιούνται σταθερά έξω άπό τά ρωμαϊκά σύνορα. Μόνο έπιδρομές έπιχειρούν τότε τότε άπό τήν ξηρά

ή από τή θάλασσα (Εϋξεινος Πόντος). Ἡ συνοριακή ἄμυνα ἀντέχει ἀκόμη. Ὅπου τή βρίσκουν πιό χαλαρή (κυρίως στή Δύση) κάνουν καί βαθύτερες διεισδύσεις στό ἐσωτερικό, ἀλλά παροδικές. Καταφεύγουν στήν τακτική τῆς εἰρηνικῆς διείσδυσης. Γίνονται δηλαδή δεκτοί ἀπό τό ρωμαϊκό κράτος σέ μικρές ομάδες ὡς μισθοφόροι γιά τό στρατό του καί καλλιεργητές γιά τήν ἐρημωμένη ὑπαιθρο στίς παραμεθόριες περιοχές.

2. Πόλεμοι στό Ρῆνο καί στό Δούναβη. Μέ ὁμαλές σχέσεις ἀνάμεσα στό γερμανικό καί τό ρωμαϊκό κόσμο κύλησαν τά τρία τέταρτα τοῦ 4ου αἰώνα. Ἡ κατάσταση ἄλλαξε ἀπό τό 374, ὅταν ἀπλώθηκε ἀπό τήν ἀνατολική ὡς τή δυτική ἄκρη τῆς Εὐρώπης ἡ φήμη ὅτι ἐκείνη τή χρονιά εἶχαν περάσει τό Βόλγα οἱ Οὔνοι.

Οἱ Οὔνοι ἦταν νομάδες μογγολικῆς καταγωγῆς. Εἶχαν ξεκινήσει πολύ νωρίτερα ἀπό τίς στέπες τοῦ Τουράν τῆς κεντρικῆς Ἀσίας. Τούς ἐσπρωχναν πρὸς τά δυτικά ἄλλοι νομάδες. Ὅταν πέρασαν τό Βόλγα, οἱ πρῶτοι πού δοκίμασαν τήν ὁρμή τους ἦταν οἱ Ἀλανοί, ἀνάμεσα στό Βόλγα καί στόν Ντόν. Ὅσοι δέν ἐξοττώθηκαν, ὑποτάχτηκαν ἢ μετακινήθηκαν σέ ἄλλους τόπους.

Ὅταν οἱ Οὔνοι πέρασαν τόν Ντόν ἡ ἴδια τύχη περίμενε ἐκεῖ καί τούς Ὀστρογόθους, παρ' ὅλο πού ὁ γέροντας βασιλιάς τους, ὁ Ἐρμάνριχος, πρόβαλε ἡρωικὴ ἀντίσταση καί μάλιστα σκοτώθηκε πολεμώντας τούς ἐπιδρομείς.

Τώρα ἦταν ἡ σειρά τῶν Βησιγόθων, γιατί οἱ Οὔνοι προχωροῦσαν πρὸς τό Δούναβη. Αὐτοί, ὅπως λέει ἡ γραπτὴ παράδοση, μαζεύτηκαν τό 376 τρομαγμένοι στή βόρεια ὄχθη τοῦ ποταμοῦ καί μέ θρήνους ἰκέτευαν τούς ἀξιωματούχους τῶν συνοριακῶν μονάδων νά τούς ἐπιτρέψουν νά περάσουν τά σύνορα, γιά νά βροῦν προστασία καί νά ζήσουν εἰρηνικά. Τό αἴτημά τους εἰσακούστηκε ἀπό τόν τότε αὐτοκράτορα τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, τό Βάλη, καί δόθηκε ἡ ἄδεια νά περάσουν τό Δούναβη. Διακόσιες χιλιάδες περίπου ἐγκαταστάθηκαν μέ τίς οικογένειές τους στήν κάτω Μοισία, ἀνάμεσα στό Δούναβη καί στόν Αἶμο (στή σημερινή Β. Βουλγαρία).

Ὁ αὐτοκράτορας σκέφτηκε ὅτι, ἐπιτρέποντάς τους νά ἐγκατασταθοῦν στό κράτος του, ἐξασφάλιζε πιστούς ὑπηκόους, καλοὺς καλλιεργητές καί προπάντων ἀξιους πολεμιστές. Καί μ' αὐτές τίς διαθέσεις ἄρχισαν τή ζωὴ τους μέσα στό κράτος οἱ Γόθοι μετανάστες. Ἀλλά οἱ κρατικοὶ ὑπάλληλοι, πού εἶχαν ἀναλάβει νά ἐφαρμόσουν τή συμφωνία, ἔκαναν μεγάλες καταχρήσεις εἰς βάρος τους, κι αὐτό τούς ἐξώθησε νά ἐπαναστατήσουν. Ξεχύθηκαν στίς πεδιάδες τῆς Θράκης ἀπειλώντας ἀκόμη καί τή Βασιλεύουσα.

Ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτορας προσπάθησε νά τούς ἀντιμετωπίσει, ἀλλά ἔπαθε φοβερὴ καταστροφή (378) κοντά στήν Ἀδριανούπολη, ὅπου καί σκοτώθηκε.

Τό κράτος σώθηκε ἀπό τό Μ. Θεοδοσίου πού μέ τίς στρατιωτικῆς του δυνάμεις τούς ἔκλεισε τό δρόμο πρὸς τήν Κωνσταντινούπολη, καί, τό κυριότερο, ἀκολούθησε ἀπέναντί τους συμφιλιστικὴ πολιτικὴ. Γι' αὐτό ὀνομάστηκε «φίλος τῶν Γόθων». Μέ εἰδικὴ συμφωνία εἰρήνης (382) ἐπέτρεψε στούς Ὀστρογόθους νά

έγκατασταθῶν στήν Παννονία (σημ. Ούγγαρία) καί στούς Βησιγόθους στήν Κάτω Μοισία (σημ. Β.Α. Βουλγαρία). Τούς δόθηκε πλήρης αὐτονομία καί φορολογική ἀτέλεια. Οἱ Γερμανοί αὐτοί θεωροῦνταν ὡς Ρωμαῖοι ὑπήκοοι· δέν ἀναγνωρίζονταν ὅμως ὡς ἔγκυροι οἱ γάμοι μεταξύ γόθων καί βυζαντινῶν. Οἱ ἀρχηγοί τους ἔπαιρναν ἀπό τό κράτος χρηματικές παροχές. Σέ ἀντάλλαγμα γι' αὐτές ἔπρεπε ὡς φοι δ ε ρ α τ ο ι, δηλ. ὑπόσπονδοι, νά μετέχουν στήν ἄμυνα τῶν συνόρων τῆς περιοχῆς τους καί νά ἀποκρούουν κάθε ἐπιδρομή ἐχθρῶν τῆς αὐτοκρατορίας.

Γιά τά προβλήματα πού δημιούργησε στό κράτος ἡ φιλογοθτική πολιτική τοῦ Μ. Θεοδοσίου ἐγινε λόγος πρωτύτερα. Τό σοβαρότερο ὅμως ἦταν πῶς ὁ ρωμαϊκός στρατός καί ἡ κρατική διοίκηση βρέθηκαν σιγά σιγά στά χέρια τῶν γόθων ἡγετῶν, πού συχνά ἔρχονταν σέ κρυφό ἢ φανερό πόλεμο μεταξύ τους ποῖός νά ἐξοντώσει τόν ἄλλον.

Ἐνα τέτοιο συνταραχτικό ἐπεισόδιο πού στοίχισε μεγάλες συμφορές στήν καθαυτό Ἑλλάδα ἦταν ἡ ἐπανάσταση κι ἡ ἐπιδρομή τοῦ Ἀλαρίχου (395) στό νοτιότερο Ἰλλυρικό, μέ τήν ἀνοχή ἢ καί τήν ἐνθάρρυνση τῆς Κωνσταντινούπολης. Τήν περιοχή αὐτή, ὅπως εἶδαμε, τή διεκδικοῦσε τό δυτικό ρωμαϊκό κράτος πού ἔστειλε ἐναντίον τοῦ Ἀλαρίχου ἕνα δικό του «βάρβαρο» στρατιωτικό ἡγέτη, τό Στηλίχωνα. Αὐτός νίκησε τό στρατό τοῦ Ἀλαρίχου στό ἀρκαδικό ὄροπέδιο τῆς Φολόης.

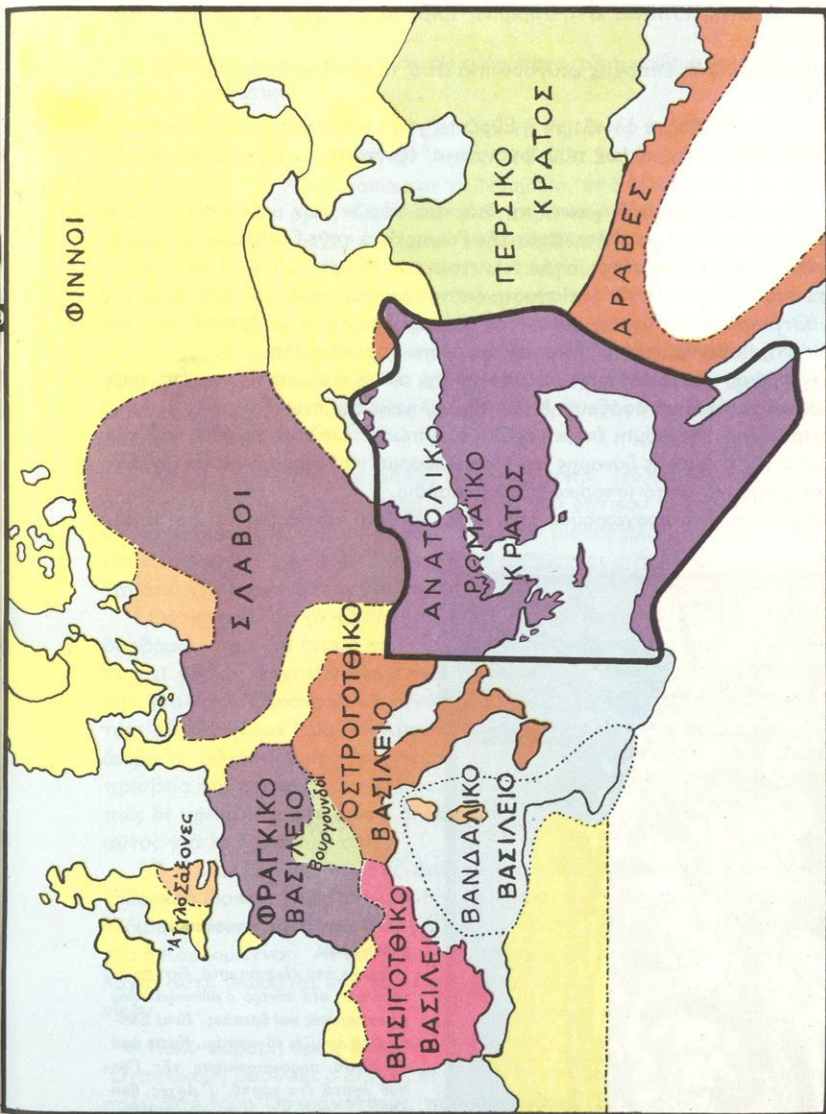
Γιά νά γλιτώσει τό Ἰλλυρικό ἀπό τόν Στηλίχωνα ἡ διπλωματία τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους περιποιήθηκε τόν Ἀλαρίχο. Τόν ἀνακήρυξε στρατιωτικό διοικητή του (Magister militum per Illyricum) καί στό τέλος κατάφερε νά τόν κατευθύνει ἐναντίον τῆς Ἰταλίας (400).

3. Ὁ κατακλυσμός τοῦ δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἀπό τοὺς Γερμανοὺς. Ἡ Β. Ἰταλία δεινοπάθησε ἀπό τίς ἐπιδρομές τοῦ Ἀλαρίχου ὡς τό 403. Τότε γιά δευτέρα φορά ὁ Στηλίχων τόν νίκησε στήν Πολλεντία. Ὁ Ἀλαρίχος ξαναγύρισε στήν Ἰλλυρία κι ἔτσι σώθηκε προσωρινά ἡ Β. Ἰταλία, μά ἡ σωτηρία αὐτή στοίχισε πολύ ἀκριβά:

Ὁ Στηλίχων, γιά ν' ἀντιμετωπίσει τόν Ἀλαρίχο στήν Ἰταλία, εἶχε ἀποσύρει τίς ρωμαϊκές λεγεῶνες ἀπό τίς ἐπαρχίες τίς πέρα ἀπό τίς Ἀλπεις. Ἡ ἄμυνα τοῦ Ρήνου χαλάρωσε, γιατί οἱ μόνοι πού ἔμειναν ἐκεῖ γιά τή φύλαξή του ἦταν οἱ παρμεθόριοι φοιδαράτοι, βάρβαροι κι αὐτοί, ὅπως π.χ. ἦταν οἱ Φράγκοι.

Ὀυσιαστικά λοιπόν ἀπό τότε ὅλο τό δυτικό ρωμαϊκό κράτος, ἐκτός ἀπό τήν Ἰταλία, ἔμεινε ἀνυπεράσπιστο. Τό 405, ἕνα χρόνο μετά τήν ἀπομάκρυνση τοῦ Ἀλαρίχου, ἄρχισε ἡ μεγάλη βαρβαρική εἰσβολή στήν Ἰταλία μέ ἀρχηγό τό Ραδάγαισο.

Σ' αὐτή τήν πρώτη εἰσβολή πῆραν μέρος 200 περίπου χιλιάδες Σουηβοί, Βάνδαλοι, Βουργούνδιοι κ.ἄ. Οἱ εἰσβολεῖς ἀποκρούστηκαν, ὁ Ραδάγαισος αἰχμαλωτίστηκε καί πέθανε στήν αἰχμαλωσία. Ὅσα ἀπόμειναν ἀπό τά βαρβαρικά

Οι Γερμανοί ίδρυσαν δικά τους βασίλεια στο δυτικό ρωμαϊκό κράτος.

Η εισβολή των Γερμανών στη Δύση απέσπασε από τη «Ρωμαϊκή Οικουμένη» το δυτικό τμήμα της. Μετά το 476 και 493 στο χώρο αυτό της Ελλάδας και της Αφρικής δημιουργούνται τα λεγόμενα «3 βασίλεια» των Γερμανών (υπολογίζεται και το βασίλειο των Βουβωνιδών). Σ' αυτή την κατάσταση βρέθηκε το κράτος ο' Ιουστινιανός, όταν ανέβαινε στο θρόνο [527]. Κύριο μέλημά του θα είναι η αποκατάσταση των συνόρων, ή περίφημη *reconquisita*.

του στρατεύματα ένώθησαν μέ άλλα και τό 406 πέρασαν τό Ρήνο και ξεχύθηκαν στή Γαλατία, στήν Ίσπανία, στή σημερινή Έλβετία κι αργότερα (449) στή Βρετανία.

Οί μεγάλες αυτές έπαρχίες φεύγουν πιά από τόν έλεγχο του ρωμαϊκού κράτους.

Μέσα στον 5ο αιώνα όλόκληρη ή Εύρώπη γίνεται τό θέατρο μιās αδιάκοπης μετακίνησης τών λαών αυτών που έρχονται σ' έξοντωτικές συγκρούσεις μεταξύ τους.

Ένα δραματικό έπεισόδιο κατά τή διάρκεια αυτών τών μετακινήσεων τών Γερμανών είναι ή άλωση και λεηλασία τής Ρώμης από τούς Γότθους του Άλάριχου τό 410. Ο ήγεμόνας αυτός, στήν τελευταία του επιδρομή στήν Ίταλία, έξουδετέρωσε στο διάβα του κάθε αντίσταση, ώσπου έφτασε μπροστά στις πύλες τής Ρώμης. Ο βασιλιάς Όνώριος, τρέμοντας τούς επιδρομείς, τήν έγκατέλειψε και κρύφτηκε στή Ραβέννα, που τήν προστάτευαν τά γύρω της έλη.

Ο Άλάριχος παρέδωσε τήν «αιώνια πόλη» στους πολεμιστές του επί τρεις μέρες ν' αρπάξουν και νά σφάξουν. Μόνο τīs έκκλησίες δέν πείραξαν.

Η περιπέτεια τής Ρώμης έκαμε μεγάλη έντύπωση. Διάλυσε τό μύθο γιά τήν αιωνιότητα τής ρωμαϊκής δύναμης και έδωσε αφορμή νά δημιουργηθούν αφθονες παραδόσεις σχετικά μέ τό ιστορικό αυτό έπεισόδιο.

Ο Άλάριχος, ένω προχωρούσε στήν κάτω Ίταλία, γιά νά ιδρύσει εκεί Βησι-

Ο αυτοκράτορας Άναστάσιος (;)
(491 - 518).

Δίπτυχο από ελεφαντοστό: Έκτυπο άνάγλυφο στο κέντρο ο αυτοκράτορας άρματωμένος και έφιππος. Ένας Σενόθης του άγγίζει τό κοντάρι. Κάτω από τό άλογο προσωποποίηση τής Γής που κρατά ένα καρπό. [Άρχές του αιώνα. Από τή Barberini Collection, Ρώμη, Παρίσι, Λούβρο].

γοθτικό κράτος, πέθανε τόν ίδιο χρόνο. Ὁ διάδοχός του Ἀτάουλφος μετακίνησε τό λαό του καί ἱδρυσε κράτος στή Ν. Γαλατία. Ἀργότερα ἀπλώθηκε ὡς τή σημερινή Ἴσπανία.

Μά καί ὁλόκληρου τοῦ δυτικοῦ τμήματος ἡ τύχη κρίθηκε ὀριστικά μέ τά ἀκόλουθα περιστατικά:

- Οἱ Γερμανοί Βάνδαλοι, μέ βασιλιά τό Γιζέριχο, περνώντας τίς Ἡράκλειες Στήλες, ἀποβιβάστηκαν στή Β. Ἀφρική τό 429. Στό διάστημα 429 - 439, ἀφοῦ ὑποδούλωσαν τή Μαυριτανία καί τή Νουμιδία, στό τέλος κυρίεψαν τήν Καρχηδόνα. Τήν ἔκαναν ὀρημητήριό τους γιά πειρατικές ἐπιδρομές. Σέ μιὰ ἀπό αὐτές μπήκαν στή Ρώμη (455) καί ἔμεινε παροιμιακή στήν ἱστορία μέ τόν ὄρο β α ν δ α λ ι σ μ ό ς ἢ ληλησσία της, γιατί οἱ ἐπιδρομεῖς ἐσύλησαν καί κατάστρεψαν πολλούς ἀπό τούς καλλιτεχνικούς θησαυρούς της.

Τό ἀνατολικό κράτος ἀποφάσισε νά τούς διαλύσει. Στόν καιρό τοῦ Λέοντα Α' ὀργάνωσε μιὰ μεγάλη ναυτική δύναμη πού μετακινήθηκε ἐκεῖ μέ ἀρχηγό τό συγγενή του Βασιλίσκο. Ἡ ἐκστρατεία στοίχισε τεράστια ἐξοδα, προκάλεσε μεγάλες ἐλλείδες, τελείωσε ὁμως μέ μιὰ ἀξιοθρήνητη ἦττα τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στόλου (468).

- Ἀπό τά μέσα τοῦ 5ου αἰώνα ἐπικρατεῖ στήν Ἰταλία ἕνα πραγματικό χάος στήν πολιτική καί στρατιωτική διοίκηση τοῦ δυτικοῦ κράτους. Ἡ ἡγεσία τοῦ στρατοῦ βρίσκεται στά χέρια τῶν Γερμανῶν μισθοφόρων. Στό θρόνο ἀνεβαίνουν καί κατεβαίνουν ὁ ἕνας μετά τόν ἄλλον ἀσήμενοι αὐτοκράτορες. Ὑποδεικνύονται ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη ἢ καί ἀπό τούς ἴδιους τούς Γερμανούς.

Οὐσιαστικά ὡς τό 476 τό θρόνο τόν συντηροῦσε ἕνας ἀόριστος σεβασμός τῶν βαρβάρων πρὸς τό θεσμό τοῦ Ρωμαίου αὐτοκράτορα. Τό χρόνο αὐτό εἶχε ἀναδειχτεῖ γενικός ἀρχηγός ὄλων τῶν μισθοφορικῶν σιφῶν πού εἶχαν κατακλύσει τήν Ἰταλία ὁ Ὀδόακρος, ἀρχηγός τοῦ λαοῦ τῶν Ἐρούλων. Αὐτός καθαίρεσε τόν τότε αὐτοκράτορα Ρωμύλο Αὐγουστύλο, ὡς σφετεριστή τοῦ θρόνου, γιατί εἶχε ἀνέβει σ' αὐτόν χωρίς τήν ἔγκριση τῆς Κωνσταντινούπολης. Ἔστειλε ἐπίσημη πρεσβεία τῆς ρωμαϊκῆς Συγκλήτου στόν τότε αὐτοκράτορα Ζήνωνα· τοῦ μῆνυσε πῶς δέ χρειάζεται στή Δύση ἄλλος αὐτοκράτορας καί τοῦ πρότεινε νά κυβερνᾷ αὐτός γιά λογαριασμό του.

Ὁ Ζήνων δέν εἶχε λόγο ν' ἀρνηθεῖ αὐτή τήν πρόταση καί ἀναγνώρισε τόν Ὀδόακρο διοικητή τῆς Ἰταλίας δίνοντάς του τόν τίτλο τοῦ πατρικίου. Ἀπό τό 476 δέν κυβερνᾷ τή Δύση ἄλλος αὐτοκράτορας ὡς τό 800 πού πῆρε αὐτό τόν τίτλο ὁ Καρλομάγνος. Ἄν καί καμιὰ οὐσιαστική ἀλλαγὴ δέν ἔγινε τό 476, ἡ χρονολογία αὐτή θεωρεῖται σάν τό τέλος τοῦ ἀρχαίου κόσμου κι ἡ ἀρχὴ τοῦ μεσαιωνικοῦ.

- Πολύ σοβαρὴ ὁμως ἀλλαγὴ στά πράγματα τῆς Ἰταλίας ἔγινε ἀργότερα. Ὅταν ἀκόμη βασιλεῦε ὁ Ζήνων, οἱ βόρειες ἐπαρχίες τῆς Βαλκανικῆς δεινοπάθησαν πολὺ ἀπὸ τούς Ὀστρογότθους, πού παλαιότερα τούς εἶχαν δεχτεῖ ἐκεῖ ὡς ὑπόσπονδους - φοιδεράτους. Γιά νά γλιτώσει ἀπὸ αὐτούς τό ἀνατολικό κράτος, παρα-

κίνησε τό 488 τόν ἡγεμόνα τους Θευδέριχο νά μετακινηθεῖ στήν Ἰταλία μέ τό λαό του καί ν' ἀπομακρύνει ἀπό ἐκεῖ τόν Ὀδοάκρο. Αὐτό καί ἔγινε. Ὑστερα ἀπό σκληρό ἀγώνα ὁ Θευδέριχος κυρίεψε τήν πρωτεύουσα τοῦ Ὀδοάκρου, τή Ραβέννα (493), καί τήν ἔκαμε ἔδρα τοῦ βασιλείου του παίρνοντας ἀπό τόν τότε αὐτοκράτορα Ἀναστάσιο τόν τίτλο Ρ ἤ γ α ς (Rex). Ἔτσι ἰδρύθηκε τό Ὀστρογοτθικό βασίλειο τῆς Ἰταλίας.

4. Οἱ Οὔνοι. Τό κράτος κι οἱ ἐπιδρομές τους. Ἔγινε λόγος πιο πάνω γιά τούς Οὔνους πού ἀπό τό 374 μπαίνουν στήν Εὐρώπη. Στίς ἀρχές τοῦ 5ου αἰώνα οἱ Ἀσιάτες αὐτοί ἔχουν κίβλας ἀπλωθεῖ στίς μεγάλες ἐκτάσεις ἀνάμεσα στίς ἀκτές τῆς Βαλτικῆς καί τοῦ Εὐξείνου Πόντου καί τίς ὄχθες τοῦ Δούναβη καί τοῦ Βόλγα.

Δέν ἀποτελοῦσαν ἐνιαῖο κράτος, ἀλλά φυλές πολιτικά ἀσύνδετες. Στό τέλος τοῦ πρώτου τρίτου τοῦ 5ου αἰώνα ἐνώθηκαν σέ κράτος ἰσχυρό μέ κέντρο τήν Παννονία (τή σημερινή Οὐγγαρία).

Στή μεγαλύτερη ἀκμή του φτάνει τό κράτος τους, ὅταν ἔγινε ἀρχηγός του ὁ Ἀττίλας (434 - 453). Ἀπειλοῦσε ἀπό τό Δούναβη μέ τήν τεράστια δύναμή του τό ἀνατολικό κράτος στά χρόνια τοῦ αὐτοκράτορα Θεοδοσίου Β'. Ὁ Θεοδοσίος Β' ἔκλεισε πολλές φορές συμφωνίες μαζί του μέ τήν ταπεινωτική ὑποχρέωση νά του πληρώνει κάθε χρόνο μεγάλους φόρους, γιά νά ξεασφαλίσει τήν ἔδαφική ἀκεραιότητα τοῦ κράτους του. Δέ γλίτωσε ὅμως τήν καταστροφή πού φοβόταν.

Ἡ ἀπληστία τῶν Οὔνων δέν μπορούσε νά ἱκανοποιηθεῖ παρὰ μόνο μέ τίς ἐπιδρομές στά πλούσια ἐδάφη τῆς αὐτοκρατορίας καί τή λεηλασία τῶν ἀστικῶν κέντρων τῆς. Δυό καταστρεπτικές ἐπιδρομές πραγματοποιήθηκαν. Ἡ πρώτη τό 441 κι ἡ δεύτερη τό 447. Ἡ δεύτερη ἦταν καί ἡ φοβερότερη. Τότε ἐκπορθήθηκαν καί λεηλατήθηκαν περισσότερες ἀπό ἑβδομήντα πόλεις στή βόρεια Βαλκανική. Πέρασε στιγμές ἀγωνίας κι ἡ ἴδια ἡ Βασιλεύουσα. Σύμφωνα μέ τίς πηγές, μιά ἀπό τίς πόλεις πού λεηλατήθηκαν ἦταν κι ἡ Θερμόπολη πού βρισκόταν Ν.Α. τῆς Ἀγχιάλου (στή σημερινή Βουλγαρία). Αὐτό παρερμηνεύτηκε ἀπό μερικούς μεταγενέστερους ἱστορικούς καί ἰσχυρίστηκαν ὅτι ὁ Ἀττίλας ἔφτασε ὡς τίς Θερμοπύλες.

Ἡ διπλωματία τῆς Κωνσταντινούπολης κατάφερε νά κλείσει συμφωνία (448 - 450) μέ τόν Ἀττίλα. Μέ τή συμφωνία αὐτή ὁ Ἀττίλας δέ ζήτησε, ὅπως στίς προηγούμενες, μεγαλύτερες χρηματικές παροχές, ἀλλά τή δημιουργία μιᾶς οὐδέτερης ζώνης στά νότια τοῦ Δούναβη, ἀπό τή Σιγγιδόνα (σημερινό Βελιγράδι) ὡς τίς Νοναε (Sistova), μέ βάθος πέντε μέρες πορεία, δηλ. ὡς τή Ναϊσό. Αὐτή τήν πόλη λογάριζε νά τήν κάμει κέντρο ἐμπορικῶν ἀνταλλαγῶν μεταξὺ Οὔνων καί Βυζαντινῶν. Στήν πραγματικότητα ὅμως ὁ ὅρος αὐτός δέν ἐκπληρώθηκε, γιατί τό ἐνδιαφέρον τοῦ Οὔνου ἡγεμόνα κατευθύνθηκε ἄλλοῦ. Τίς διπλωματικές ἐπαφές μετά τό 448 πραγματοποίησε μιά βυζαντινὴ πρεσβεία μέ ἀρχηγό τόν Μαξιμίνο· τή συνόδεψε καί ὁ ἱστορικός Πρίσκοס πού μᾶς ἀφησε μιά ζωνηρή περιγραφή σχετικά μέ τίς συνθήκες καί τήν ἐθιμοτυπία τῆς αὐλῆς τοῦ Οὔνου ἡγεμόνα.

Ἐκεῖ, μετὰ τὴν ἐρήμωση τῶν περιοχῶν στὰ νότια τοῦ Δούναβη, ἐπιδίδωκε νὰ μεταφέρει τὴ δρᾶση του στὴ δυτικὴ Εὐρώπη. Γι' αὐτὸ καὶ δὲν ἀντιδρᾷ, ὅταν τὸ 450 ὁ αὐτοκράτορας Μαρκιανὸς δὲν τοῦ στέλνει τὴ συνθησμένη ἐτήσια χρηματικὴ χορηγία. Ὁδηγεῖ πρὸς τὴ Γαλατία τίς ἀναρίθμητες πολεμικὲς του δυνάμεις. Περνάει τὸ Ρῆνο καὶ φτάνει στὴν Ὁρλεάνη, πού ἀποτελεῖ τὴν εἴσοδο γιὰ τὴ Ν. Γαλατία.

Ἐκεῖ, στὰ λεγόμενα Καταλανικὰ Πεδία, κοντὰ στὴν πόλη Troyes τὸν ἀντιμετώπισαν τὸ καλοκαίρι τοῦ 451 τμήματα τοῦ ρωμαϊκοῦ στρατοῦ μέ ἀρχηγό τὸν πατρίκιο Ἀέτιο. Μὲ τὰ στρατεύματά του συμπράξανε καὶ πολέμησαν ἥρωικά οἱ Βησιγόθοι τῆς Ν. Γαλατίας, οἱ Σουῆβοι, οἱ Βουργουνδοὶ κ.ἄ.

Στὴ φοβερὴ αὐτὴ μάχη ἡ στρατιά τοῦ Ἀττίλα νικηθῆκε. Ὁ ἴδιος ἔφυγε ἀπὸ τὴ Γαλατία καὶ ὄρμησε μέσα στὴν Ἰταλία παραδίδοντας τὰ πάντα στὸν ἀφανισμό, ὥσπου ἔφτασε ἔξω ἀπὸ τὰ τεῖχη τῆς Ρώμης.

Ἡ παράδοση λέει πὼς δὲν πρόσταξε ἔφοδο ἐναντίον της, ἀλλὰ ὑποχώρησε ἀφήνοντάς τιν ἀπειραχτη, γιατί ὁ πάπας Λέων Α', πού εἶχε βγεῖ νὰ τὸν προὔπαντῆσει ἐπικεφαλῆς μιᾶς πρεσβείας, γέμισε τὴν ψυχὴ τοῦ Ἀττίλα μέ τρόμο θυμίζοντάς του τὸ θάνατο τοῦ Ἀλάριχου, πού εἶχε κι αὐτὸς ἐπιχειρήσει νὰ ἐπιτεθεῖ ἐναντίον τῆς Ρώμης πρὶν ἀπὸ 40 χρόνια. Ὁ ἀρχηγὸς τῶν Οὐνων γύρισε πίσω στὴν πρωτεύουσά του ὅπου ἔζησε ὡς τὸ 453.

Μετὰ τὸ θάνατό του οἱ Οὐνοὶ σκορπίστηκαν σὲ μικρὲς ὁμάδες. Μετακινούνταν διαρκῶς μέσα στὴν κεντρικὴ καὶ ἀνατολικὴ Εὐρώπη καὶ φυτοζωοῦσαν ὡς μισθοφόροι, ὥσπου σιγὰ σιγὰ χάθηκαν ἢ ἀφομοιώθηκαν μέ ἄλλους λαοὺς.

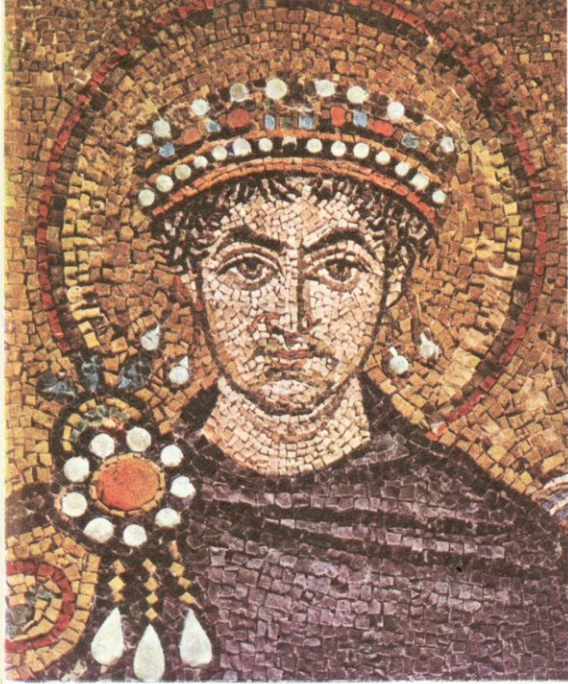
4 Ο ΑΙΩΝΑΣ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΔΙΑΔΟΧΩΝ ΤΟΥ (518-610)¹

1. Ἀνασύσταση τῆς ρωμαϊκῆς οἰκουμένης [=reconquista]. Προοδευτικὴ πορεία πρὸς τὸ Βυζάντιο. Στὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ 6ου αἰώνα κυριαρχεῖ ἡ ἐπιβλητικὴ μορφή τοῦ αὐτοκράτορα Ἰουστινιανοῦ (527 - 565). Ἰδρυτὴς τῆς δυναστείας αὐτῆς εἶναι ὁ θεῖος του, ὁ Ἰουστίνος, ἀπὸ ποιμενικὴ οἰκογένεια τῆς Ἰλλυρικῆς Δαρδανίας (γύρω ἀπὸ τὰ σημερινὰ Σκόπια).

Ὅταν ὁ Ἀναστάσιος, ἄκληρος καὶ σὲ βαθιὰ γεράματα, πέθανε τὸ 518, ὁ Ἰουστίνος, ἀρχηγὸς τῆς ἀνακτορικῆς φρουρᾶς, τὸν διαδέχτηκε στὸ θρόνο. Ἐπειδὴ ὁμοως ἦταν πολὺ γέρος καὶ ἀμόρφωτος, πῆρε ἀπὸ νωρὴς τὸν ἀνεπίδου τοῦ Ἰουστινιανὸ ὡς σύμβουλο καὶ συγκυβερνήτη. Ἀνάμεσα στοὺς αὐτοκράτορες τῆς πρωτοβυζαντινῆς περιόδου ὁ Ἰουστινιανὸς εἶναι ἡ μεγαλύτερη φυσιογνωμία. Ἦταν ἀνθρωπος μέ ἀντοχὴ ἐκπληκτικὴ. Διάλεξε συνεργάτες ἱκανοὺς καὶ τοὺς ἔταξε ἐπικεφαλῆς τοῦ κάθε τομέα τῆς κρατικῆς δραστηριότητος. Ἀξιόλογη ἐπίδραση ἀσκήσε ἐπάνω του ἡ Θεοδώρα. Ὅπως λένε οἱ ἐχθροὶ της κυρίως, πρὶν γίνεαι αὐγούστα, ζοῦσε μιὰ ζωὴ ἄστατη καὶ ἠθικὰ ἐπιλήψιμη.

1. Οἱ αὐτοκράτορες σ' αὐτὴ τὴν περίοδο εἶναι μέ τὴ σειρά: ὁ Ἰουστίνος (518-527), ὁ Ἰουστινιανὸς (527-565), ὁ Ἰουστίνος Β' (565-578), ὁ Τιβέριος (578-582), ὁ Μαυρίκιος (582-602) καὶ ὁ Φωκάς (602-610).

Ο Ίουστινιανός. [Ψηφιδωτό Ἁγίου Βιταλιού, Ραβέννα. Λεπτομέρεια].

● Κεντρικός στόχος τῆς πλούσιας δράσης τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἶναι: *νά ἀποκαταστήσει τὰ σύνορα τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ὅπως ἦταν πρὶν τῆς ἀφαιρέσουν οἱ Γερμανοὶ τὸ δυτικὸ τμήμα, καὶ νά δημιουργήσει πάλι ἓνα οἰκουμενικὸ κράτος μέ μιὰ ἰσχυρὴ συγκεντρωτικὴ μοναρχία.*

● Ἐπιδιώκοντας μέ τὸ πολεμικὸ του ἔργο τὴν ἀναστύλωση τῆς μεσογειακῆς κοσμοκρατορίας ἔκαμε στή Δύση ἐπιθετικούς πολέμους γιὰ τὴν ἀνάκτηση ἐδαφῶν καὶ

στήν Ἀνατολὴ ἀμυντικούς γιὰ τὴν ἀνάσχεση τῶν ἐκεῖ ἐχθρῶν.

● Ἔτσι οἱ διάδοχοί του — πού ἀνάμεσά τους ξεχωρίζουν ὁ Τιβέριος κι ὁ Μαυρίκιος, ἄξιοι κι οἱ δύο τους στρατιωτικοὶ αὐτοκράτορες — κληρονομοῦν ἀπὸ τὸ μεγάλο προκάτοχό τους μιὰ δυτικὴ Μεσόγειο πού ἀνήκει καὶ πάλι στήν αὐτοκρατορία, καὶ ὅπου τὰ κράτη πού εἶχαν ἰδρύσει στὶς ἀκτὲς τῆς οἱ βάρβαροι ἔχουν ὅλα καταλυθεῖ. Κληρονομοῦν ὅμως καὶ ἓνα κράτος ἐξαντλημένο ἀπὸ τὶς μεγάλες δαπάνες πού χρειάστηκε νά γίνουν, καὶ κυρίως νέους κινδύνους στὸ Δούναβη καί, μεγαλύτερους τώρα ἀπὸ τοὺς παλιούς κινδύνους, στὸν Εὐφράτη. Ὁρθώνεται ἐπίσης μπροστά τους ἓνα ἀμείλικτο δίλημμα: νά ρίξουν ὅλη τους τὴ προσπάθεια, γιὰ νά κρατήσουν τίς κατακτήσεις τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἢ νά φυλάξουν τὰ βόρεια καὶ τὰ ἀνατολικά σύνορα ὀργανώνοντας στή Δύση τὴν ἄμυνα μόνον σ' ἐκεῖνα τὰ σημεῖα πού μποροῦσαν νά κρατηθοῦν;

Ἡ ἀνάγκη τοὺς ἔκαμε νά προτιμήσουν τὴ δευτέρη λύση.

Παραθέτουμε ἐδῶ σύντομα τὰ σπουδαιότερα γεγονότα αὐτῆς τῆς ἐποχῆς, πρῶτα τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ κι ὕστερα τῶν διαδόχων του.

2. Τὸ πολεμικὸ ἔργο τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Κατακτητικοὶ πόλεμοι.

▲ Ἡ πολεμικὴ δράση πρὸς τὴ Δύση ἐμπνέεται ἀπὸ τὸν πόθο τοῦ αὐτοκράτορα νά ξαναπάρει ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς ὅσα ἐδάφη τοῦ δυτικοῦ κράτους εἶχαν κατακτήσει καὶ ν' ἀποκαταστήσει τὴ ρωμαϊκὴ οἰκουμένη στὰ παλιὰ σύνορά της. Γι' αὐτὸ ἐκεῖ ἀκολούθησε κατακτητικὴ πολιτικὴ.

Ἡ Θεοδώρα. [Ψηφιδωτό Ἀγίου Βιταλίου
Ραβέννα. Λεπτομέρεια].

Πρὶν ὅμως ἐπιχειρήσει ὁ,τιδὴ-
ποτε, συνέτριψε στοῦ ἐσωτερικοῦ μιὰ
ἐπανάσταση πού λίγο ἔλειψε νά
τοῦ στοιχίσει τὸ θρόνο. Γιὰ νά ἐ-
ξασφαλίσει ὕστερα τὰ νῶτα του
ἀπὸ τοὺς Πέρσες, ἔκλεισε μαζί τους
μέ βαριά οἰκονομικά ἀνταλλάγμα-
τα μιὰ συμφωνία μέ τόν ὑπερβολι-
κό τίτλο αἰώνια εἰρήνη.

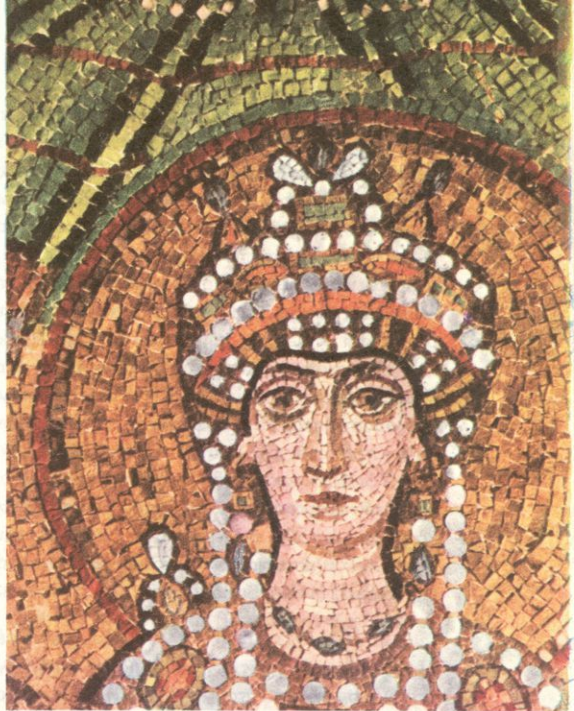
▲ Τό πρῶτο γερμανικό κράτος
πού ἐπιχείρησε νά καταλύσει ἦταν
τό βασίλειο τῶν Βανδάλων,
στή Β. Ἀφρική. Ἀρχηγός τῆς ἐκ-
στρατείας ὀρίστηκε ὁ στρατηγός
Βελισάριος.

Ἀπὸ τόν πρῶτο χρόνο (533 - 534) τὸ βανδαλικό βασίλειο διαλύθηκε, τὰ με-
γάλα νησιά τῆς δυτικῆς Μεσογείου ξαναγύρισαν στήν αὐτοκρατορία, καί ὁ νι-
κητὴς στρατηγός ἔσυρε ἄλυσοδεμένο τὸ Βάνδαλο βασίλειά Γεμίμερο μπρὸς στὰ
πόδια τοῦ αὐτοκράτορα.

▲ Μετὰ τοὺς Βανδάλους ἦρθε ἡ σειρά τῶν Ὀστρογόθων τῆς Ἰταλίας.
Γιὰ νά καταλυθεῖ τὸ βασίλειό τους χρειάστηκαν σκληροὶ ἀγῶνες μῆς εἰκοσαετίας
(535 - 554). Οἱ πολεμικὲς δυνάμεις πού χρησιμοποιήθηκαν στήν ἀρχὴ ἦταν μι-
κρές, ἡ ἀντίσταση τῶν Γόθων γενναία κι ἀπὸ τὴν Ἀνατολή οἱ Πέρσες δημιούρ-
γησαν σοβαρό ἀντιπερισπασμό.

Στὴν πρώτη φάση τῶν κατακτητικῶν αὐτῶν ἐπιχειρήσεων (535 - 540), πού
τίς διευθύνει πάλι ὁ στρατηγός Βελισάριος, κυριεύονται ἡ Σικελία, ἡ Νεάπολη, ἡ
Ρώμη, καί τὸ 540 ἡ πρωτεύουσα τοῦ ὄστρογοθικοῦ βασιλείου, ἡ Ραβέννα. Ὁ
ἠρωικός βασιλιάς Οὐίτιγης μέ τοὺς μεγιστάνες του ὀδηγήθηκε αἰχμάλωτος στήν
Κωνσταντινούπολη. Οἱ ἀρχηγοὶ τῶν γοθικῶν κρατιδίων τῆς Β. Ἰταλίας δήλω-
σαν ὑποταγὴ στὸν Ἰουστινιανό. "Ἐτσι δλόκληρη ἡ Ἰταλία φαινόταν πὼς ἀνακτή-
θηκε ὀριστικά.

Τότε ἀκριβῶς πῆρε διαταγὴ ὁ Βελισάριος νά ἀναλάβει τὴν ἀρχηγία τοῦ πο-
λέμου ἐναντίον τῶν Περσῶν. Οἱ Γόθοι ὅμως, πού διατηροῦσαν ἀκμαίό τὸ φρόνη-
μά τους, βρῆκαν τὴν εὐκαιρία ἐνός πιό ὀρητικοῦ πολεμικοῦ συναγεμίου. Σήκω-
σαν πάνω στήν ἀσπίδα καινούριο καί ἰκανό βασιλιά, τόν Τωτίλα. Τό βασίλειο

τους όχι μόνο αναστήθηκε, αλλά κι η δύναμή του ήταν τώρα μεγαλύτερη από πριν.

Ο Βελισάριος πήρε διαταγή να γυρίσει πίσω στην Ίταλία, γιά ν' αντιμετωπίσει τή δύσκολη αυτή κατάσταση. Δέν έφερε όμως αποτέλεσμα, γιατί δέν τού δόθηκαν αρκετές δυνάμεις. Άλλά ο Ίουστινιανός, θέλοντας να κερδίσει όπωσδήποτε τή νίκη, κινητοποίησε έπιβλητικό στρατό (25 χιλιάδες) μέ άφθονα πολεμικά μέσα καί όρισε άρχηγό τής έκστρατείας τόν έπίσης λαμπρό στρατηγό Ναρσή.

Τό καλοκαίρι τού 552 στα Άπέννινα τής Μέσης Ίταλίας, στή θέση Busta Gallorum [= οί τάφοι τών Γαλατών], έγινε μιά μάχη άποφασιστική πού θεωρείται ότι σημειώνει τήν κατάλυση τής έξουσίας τών Γόθτων στήν Ίταλία.

Ή αντίστασή τους συνεχίστηκε άπεγνωσμένα γιά δυό χρόνια άκόμη. Τό 554 όμως σταμάτησε όριστικά. Ή Ίταλία ξαναγύρισε στήν αυτοκρατορική έξουσία. Ο Ίουστινιανός μέ μιά νομοθετική πράξη (554)¹ ρύθμισε καί άποκατέστησε, όπως ήταν πριν, τά πράγματα τής Ίταλίας.

▲ Τόν ίδιο χρόνο (554) πού καταλύθηκε τό βασιλείο τών Όστρογόθτων δυναστικές φιλονικίες γιά τή διαδοχή τού θρόνου δίνουν στόν Ίουστινιανό τήν ευκαιρία να επέμβει πολεμικά στό βασιλείο τών Βησιγόττων τής Ισπανίας. Τού απέσπασε τή νοτιοανατολική περιοχή του μέ κέντρο τής νέας αυτής έπαρχίας τήν Κόρδοβα.

3. Άμυντικοί πόλεμοι. Σύμφωνα μέ τήν κεντρική γραμμή τής έξωτερικής του πολιτικής ο Ίουστινιανός στήν Άνατολή καί στό Δούναβη περιορίζεται να συγκρατεί τούς έχθρους μέ άμυντικούς πολέμους καί μέ χρηματικές χορηγίες.

▲ Στήν Περσία βασιλιάς είναι ο Χοσρόης Α', από τούς πιό όνομαστους ηγέτες τής δυναστείας τών Σασσανιδών. Ο Ίουστινιανός, αν καί απέβλεπε προπάντων στήν άνάκτηση τού δυτικού τμήματος, δέν έδειξε μειωμένο ενδιαφέρον γιά τήν άπειλούμενη από τούς Πέρσες Άνατολή. Ήπί 30 περίπου χρόνια διεξάγει πολεμικούς άγώνες μέ τό φιλόδοξο αντίπαλό του πού διακόπτονται μερικές φορές μέ ύποχωρητικούς έλιγμούς ειρήνης καί συμβιβασμού.

Μέ τήν «αίώνια ειρήνη» είχε κλείσει έναν πόλεμο πού ήταν άρχινισμένος από καιρό. Παρ' όλη όμως τήν ειρήνη αυτή ο αυτοκράτορας ήρθε δυό φορές σέ πολεμική σύγκρουση μέ τόν Χοσρόη Α'.

Στόν πρώτο πόλεμο (540 - 543) ο Πέρσης βασιλιάς μπήκε στή Συρία καί κατάστρεψε τήν Άντιόχεια. Στο δεύτερο πόλεμο (549 - 557) κατόρθωσε να πάρει μέ τό μέρος του τούς κατοίκους τής άρχαίας Κολχίδας, πού ώς τότε αναγνώριζαν τήν κυριαρχία τής Κωνσταντινούπολης. Έτσι δημιούργησε έμπορική έξοδο στόν Εϋξεινο Πόντο. Καί τούς δυό αυτούς πολέμους ο Ίουστινιανός τούς έκλεισε μέ συμφωνίες πού τελικά ευνοούσαν τό Βυζάντιο. Μέ τή λήξη τής πολεμικής αυτής άναμέτρησης [561] τό Βυζάντιο αναλαμβάνει τήν ύποχρέωση να δίνει στόν Πέρση βασιλιά κάθε χρόνο 30.000 νομίσματα, αλλά κι οί Πέρσες ύπέγραψαν τήν παραι-

1. Λατ. Pragmatica Sanctio pro petitione Vigilli [= πραγματικός νόμος].

τησή τους από κάθε εδαφική αξίωση πάνω στη Λαζική (άρχ. Κολχίδα). Ώς σύνορο τῶν δυο κρατῶν στήν Ἀρμενία καί Μεσοποταμία ἀναγνωρίστηκε τό ἴδιο πού καθόριζε πρὶν ἀπὸ διακόσια χρόνια τό ἐδαφικὸ καθεστῶς ἀνάμεσα στὰ δυο κράτη.

Γενικά ὁ Ἰουστινιανὸς ἀντιμετώπισε τὸν περσικὸ κίνδυνο μ' ἓνα προσηχτικὰ μελετημένον καὶ ὀργανωμένον σύστημα ἀμυνας στὰ ἀνατολικά σύνορα· αὐτὸ βασιζόταν σέ καλὰ ὀχυρωμένους πόλεις καὶ φρουρία μὲ σκοπὸ νὰ ἀποφεύγει τίς μεγάλες πολεμικὲς συγκρούσεις. Ὁ ἐχθρὸς δηλ. ἦταν δυνατό νὰ ἐνεργεῖ ἐπιδρομικὲς διεισδύσεις, μὰ νὰ ἔχει πάντοτε ἐξασφαλισμένη τὴ δυνατότητα ὑποχώρησης καὶ ἐπιστροφῆς στήν ἀφετηρία του.

▲ Δυσάρεστη ὅμως ἦταν ἡ κατάσταση πού δημιουργήθηκε στὰ βόρεια σύνορα τοῦ κράτους. Νεοὶ ἐχθροὶ, Βούλγαροι, Σλάβοι, Ἄντες κ.ἄ. ἐνωμένοι μὲ τὰ ὑπολείμματα τῶν Οὐνῶν τοῦ Ἀττίλα, παραβιάζουν συχνὰ τὰ ὄχυρά τῆς γραμμῆς τοῦ Δούναβη καὶ ἐνεργοῦν καταστρεπτικὲς ἐπιδρομὲς νοτιότερα. Σέ μιὰ ἀπὸ τίς ἐπιδρομὲς αὐτὲς (558) φτάνουν λεηλατώντας ὡς τίς ἀκτὲς τοῦ Ἰονίου, στὸν Ἰσθμὸ τῆς Κορίνθου κι ἀκόμη ὡς τὸ ἀναστασιανὸ τεῖχος, δηλαδὴ στὰ πρόθυρα τῆς πρωτεύουσας.

Τὸν ἴδιο χρόνον ἔφτασαν γιὰ πρώτη φορά στήν Κωνσταντινούπολη ἀπεσταλμένοι ἐνός νέου πολυάριθμου καὶ πολεμικοῦ λαοῦ, τῶν Ἀβάρων, πού, ξεκινώντας ἀπὸ τίς στέπες τῆς κεντρικῆς Ἀσίας, εἶχαν ἀπλωθεῖ ὡς τὰ βορινὰ τοῦ Καυκάσου.

4. Εἰρηνικὰ ἔργα. — Ἐσωτερικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Καί στήν ἐσωτερικὴ πολιτικὴ διαπιστώνεται ἡ ἴδια θαυμαστὴ μεγαλοπραγμοσύνη τοῦ αὐτοκράτορα Ἰουστινιανοῦ.

Ἐπιπλέον τὸ πολεμικὸ του ἔργο ἐμπνέεται ἀπὸ μιὰ κεντρικὴ ἰδέα, νὰ ἀποκαταστήσει τὰ σύνορα πού εἶχαν παραβιάσει οἱ βάρβαροι, ἔτσι καὶ τὸ εἰρηνικὸ του ἔργο ἐμπνέεται ἀπὸ τὴν ἰδέα νὰ ἀποκαταστήσει τὴν ἐνότητα τῶν λαῶν τῆς Μεσογείου μὲ μιὰ ἀπόλυτη Μοναρχία.

Τὸ πρόγραμμα γιὰ τὴν ἀνάκτηση τοῦ χαμένου δυτικοῦ μέρους τῆς αὐτοκρατορίας συνοδεύεται ἀπὸ ἓνα ἐπίσης μεγαλεπήβολο πρόγραμμα γιὰ τὴν ἀνασυγκόλληση τῆς ἐνότητος τῆς παλαιᾶς «ρωμαϊκῆς εἰρήνης».

Ἐπρεπε νὰ γίνῃ γενναία προσπάθεια νὰ ἐνοποιηθοῦν πάλι οἱ λαοὶ σέ μιὰ σφιχτὴ κοινότητα πολιτισμοῦ. Αὐτὸς ὁ πολιτισμὸς ὅμως ἔπρεπε νὰ ἀντλεῖ δυνάμεις ἀπὸ καινούριες πηγές. Δηλαδή, γιὰ νὰ ἐπιζήσει ἡ οἰκουμένη τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ νὰ μὴν ἔχει τὴν ἴδια τύχη μὲ τὴν παλιά, ἔπρεπε νὰ γίνῃ οἰκουμένην χριστιανικὴ. Γι' αὐτὸ ὁ Ἰουστινιανὸς, θυσιάζοντας τὴν ἐνεργητικότητα στή συντηρητικὴ «ρωμαϊκὴ ἰδέα» του, ἐργάστηκε, χωρὶς νὰ τὸ ὑποψιάζεται ὅσο κανένας αὐτοκράτορας ὡς τότε, γιὰ τὸ ἑλληνοχριστιανικὸ Βυζάντιο πού ἐρχόταν ὡς συνέχεια τῆς ἀρχαίας Ρώμης. *Στὸ εἰρηνικὸ του ἔργο τὸν κατεύθυναν οἱ σύγχρονες ἱστορικὲς ροπὲς καὶ γι' αὐτὸ εἶναι προοδεντικὸ.* Ἄντεξε στὸ χρόνο καὶ ὑπογράμμισε, πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὸ πολεμικὸ, τὴ μεγαλοσύνη τοῦ δημιουργοῦ του. Τὰ κύρια σημεῖα του εἶναι:

▲ Διαμορφώθηκε μιὰ ἀπόλυτη καὶ συγκεντρωτικὴ μοναρχία. Μ' αὐτὴν ἀποκο-

ρυφώθηκε ή τάση προς τήν άπολυταρχία πού είχε διαμορφωθεί στά χρόνια του Μ. Κωνσταντίνου. Σχηματίστηκε μιά Ισχυρή κυβέρνηση μέ κέντρο τό ιερό παλάτι· ή έξουσία της έκπορεύεται από ένιαία πηγή, τή θέληση του μονάρχη. Άπό τή μοναρχική έξουσία ρυθμίζονταν άπευθείας όλα τά νήματα τής δημόσιας ζωής, δηλαδή, τής άμυνας, τής διοίκησης, των οικονομικών, τής νομοθετικής και δικαστικής τάξης άνάμεσα στους ύπηκόους.

Άφορμή γιά τήν άπολυταρχική διαμόρφωση του πολιτεύματος έδωσε ή Σ τ ά σ η τ ο υ Ν ί κ α τό 532. Άρχισε σάν μιά ταραχή από τίς συνηθισμένες τά χρόνια εκείνα άνάμεσα στους φιλάθλους του ίππόδρομου τής πρωτεύουσας. Έξελίχτηκε όμως σέ πολιτική επανάσταση, πού λίγο έλειψε νά ανατρέψει από τό θρόνο τό μεγάλο αυτοκράτορα.

Ό λαός, από τά άρχαία χρόνια του ρωμαϊκού δήμου, είχε κληρονομήσει και τό πάθος γιά τίς άρματοδρομίες και τή συνήθεια νά συνασιζέται σέ φ α τ ρ ί ε ς πού άσχολούνταν μέ τή διοργάνωσή τους. Οί φατρίες ήταν τέσσερις· ονομάζονταν μέ τόν άρχαίο ελληνικό όρο Δ ή μ ο ι. Ή καθεμιά είχε και τό δικό της όνομα άνάλογα μέ τό χρώμα τής στολής των ήνιόχων πού οί όπαδοί της προτιμούσαν. Οί κυριότεροι από τούς τέσσερις Δήμους ήταν δυό, οί Π ρ ά σ ι ν ο ι κι οί Β έ ν ε τ ο ι (= οί θαλασσιόί).

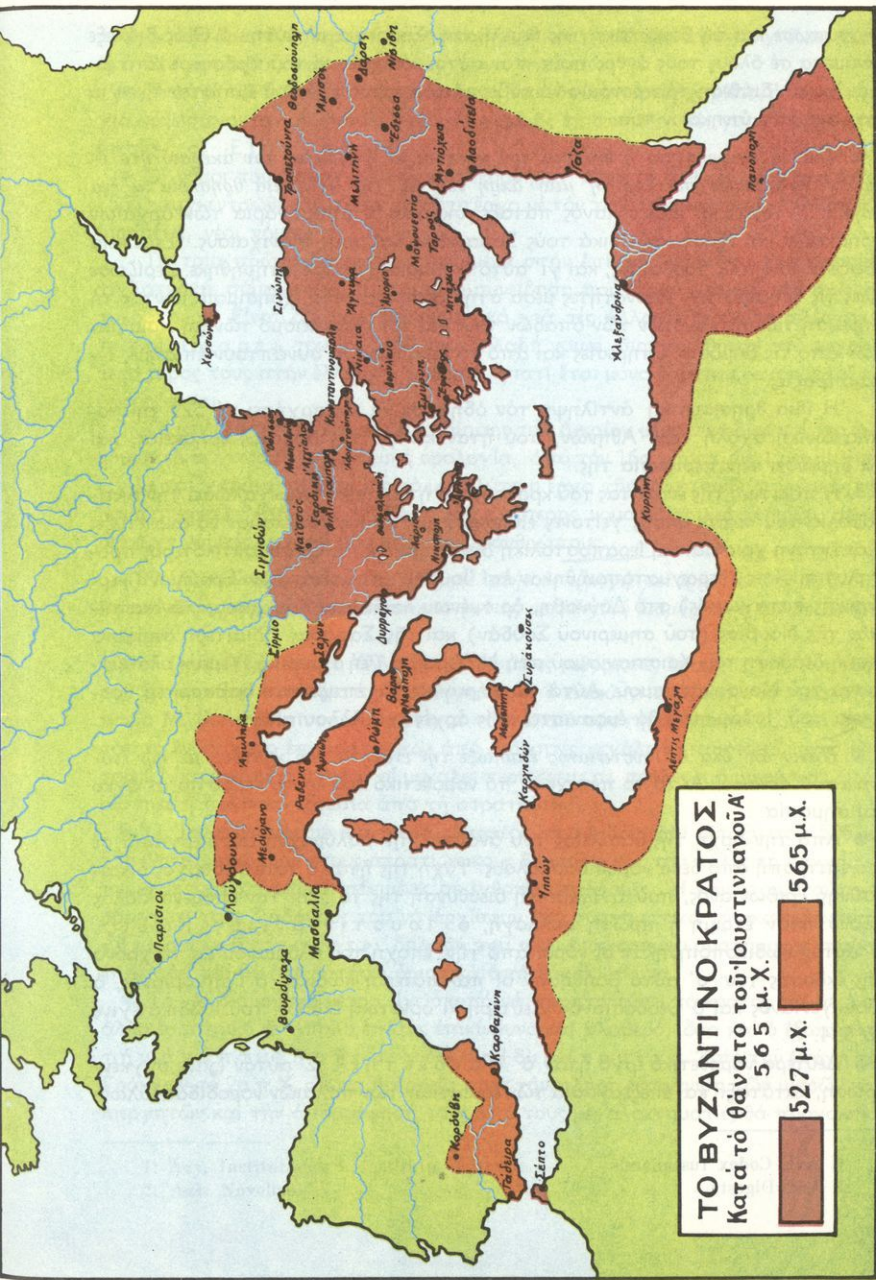
Οί δυό αυτοί Δήμοι μέ τόν καιρό οργανώθηκαν σέ μισοστρατιωτικά σώματα. Τους χρησιμοποίησε τό κράτος στά δημόσια έργα, ή ώς πολιτοφυλακή γιά τήν άμυνα τής Κωνσταντινούπολης, όταν ή ανάγκη τό άπαιτούσε και έπαιρναν διαταγές από τόν Έπαρχό της.

Όταν ο αυτοκράτορας εμφανιζόταν στόν ίππόδρομο από τό θεωρείο του, οί Δήμοι του άπευθύνανε πρώτα χαιρετισμό κι ύστερα του διατύπωναν τά αιτήματά τους. Αυτός είναι ο λόγος πού οί Δήμοι χαρακτηρίστηκαν σάν τό τελευταίο καταφύγιο των δημοκρατικών ελευθεριών.

Σέ μιά τέτοια περίσταση, τήν ώρα πού διατύπωναν τά παράπονά τους στόν Ίουστινιανό, οί Δήμοι διχονόησαν μεταξύ τους και ύπήρξε κίνδυνος νά γίνουν ταραχές. Ό αυτοκράτορας άποπειράθηκε μέ άμεροληψία νά τιμωρήσει τούς πρωταίτιους κι από τίς δυό μερίδες. Τότε όμως οί δυό φατρίες συμπράξαν και κήρυξαν επανάσταση πού κράτησε έξι μέρες. Άνακήρυξαν αυτοκράτορα τόν Ύ-πάτιο, άνεψιό του Άναστασίου, μέ τό σύνθημα «Νίκα» ξεχύθηκαν στους δρομους και έκαψαν και λεηλάτησαν τό μεγαλύτερο μέρος τής Πόλης.

Ό Ίουστινιανός μπροστά σ' αυτή τήν εξέγερση έχασε τό θάρρος του. Όταν είδε πώς, μέ όλες τίς ύποχωρήσεις του στους επαναστάτες, δέν μπορούσε νά τούς καταπραύνη, άποφάσισε νά έγκαταλείψει τό θρόνο, γιά νά σωθεί. Ή Θεοδώρα όμως άρνήθηκε κατηγορηματικά νά συμφωνήσει μέ τήν άπόφασή του. Μπροστά στην έπιμονή τής Αυγούστας ο αυτοκράτορας πρόσταξε τούς στρατηγούς του Βελισάριο και Μούνδο ν' αντιμετωπίσουν τούς επαναστάτες δυναμικά.

Αυτοί κύκλωσαν μέσα στόν ίππόδρομο τούς επαναστάτες και θέρισαν κάπου 30 χιλιάδες. Ή άπόλυτη μοναρχία καθιερώθηκε όλότελα. Ό ίδιος ο Ίουστινιανός

Τὸ ρωμαϊκὸ κράτος πρὶν καὶ μετὰ τὸν Ἰουστινιανό.

Ὁ Ἰουστινιανὸς κατόρθωσε νὰ ἀποκαταστήσει τὸ ρωμαϊκὸ κράτος, ὅπως ἦταν πρὶν ἀπὸ τὶς γερμανικὰς κατακτήσεις. Ὁ χάρτης εἰσφέρει τὸ ρωμαϊκὸ κράτος πρὶν καὶ μετὰ τὴν reconquista (=ἀνάκτηση).

διατύπωσε και τή θεωρητική της θεμελίωση. Σύμφωνα μ' αυτήν ὁ Θεός διάλεξε ἀνάμεσα σέ ὄλους τούς ἀνθρώπους τόν αὐτοκράτορα καί τοῦ πρόσφερε ἀπό φιλόληθη διάθεση τό προνόμιο νά κυβερνᾷ τό κράτος πού τοῦ ἐμπιστεύτηκε γιά τό καλό τῶν ὑπηκόων του.

▲ *Γιά νά διαφραχτεῖ ἡ ἐνότητα τοῦ κράτους κι ἡ ἑδαφική του ἀκεραιότητα ἔπρεπε νά ἐπικρατήσει ἀπό τή μίαν ἄκρη του ὡς τήν ἄλλη μιά θρησκεία κι ἕνα δόγμα.* Γι' αὐτό ὁ Ἰουστινιανός πάταξε σκληρά τ' ἀπομεινάρια τῶν ἀρχαίων θρησκειῶν καί ἐξόντωσε εἰδικά τούς Σαμαρείτες καί τούς Μανιχαίους. Ἐπιείκεια ἔδειξε μόνο στούς Ἰουδαίους, καί γι' αὐτό ἡ θρησκεία τους διατηρήθηκε. Ξερίζωσε ὅλες τίς θρησκευτικές μειονότητες μέσα στήν αὐτοκρατορία, χρησιμοποιοῦντας τή δήμευση τῶν περιουσιῶν τῶν ὁπαδῶν τους καί τόν ἀποκλεισμό τῶν μὴ Χριστιανῶν ἀπό τίς δημόσιες ὑπηρεσίες καί ἀπό τό δικαίωμα νά συνάπτουν ἐπίσημες δικαιοπραξίες.

Ἡ ἴδια θρησκευτική ἀντίληψη τόν ὀδήγησε νά καταργήσει τό 529 τή νεοπλατωνική σχολή τῶν Ἀθηνῶν, πού ἦταν κέντρο τῆς ἀρχαίας θρησκείας, καί νά δημεύσει τήν περιουσία της.

▲ Ἡ πολιτική τῆς ἐνότητας τοῦ κράτους καί ἡ πολιτική νά μεγαλώσει τήν ἀκτινοβολία του πάνω στούς γείτονες εἰδωλόατρες λαούς τόν ἔκαμαν νά ἀναπτύξει μίαν ἐντονη χριστιανική ἱεραποστολική δραστηριότητα. Οἱ σημαντικότεροι προσηλυτισμοί πού πραγματοποιήθηκαν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ εἶναι τῶν Ἑρουλῶν (γερμανικῆς καταγωγῆς) στό Δούναβη, ὀρισμένων λαῶν τοῦ Καυκάσου, τῶν κατοίκων τῆς Νουβίας (τοῦ σημερινοῦ Σουδάν) καί τῆς Σαχάρας. Ἰδιαιτέρη σημασία ἔχει ἡ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ στή Ν. Ἀραβία (τῆ σημερινή Ἰεμένη) καί μάλιστα τοῦ Μονοφυσισμοῦ. Αὐτό τό κήρυγμα θά ἐπηρεάσει σοβαρά τή θρησκεία τοῦ Ἰσλάμ πού θά ἐμφανιστεῖ στίς ἀρχές τοῦ ἄλλου αἰῶνα.

▲ *Πάνω ἀπ' ὅλα ὁ Ἰουστινιανός ἐπιδίωξε τήν ἐνότητα τοῦ κράτους μέ τήν ἐνότητα τοῦ Δικαίου.* Αὐτό τό πέτυχε μέ τό νομοθετικό του ἔργο, τεράστιο σέ ὄγκο καί σημασία.

● Ἀπό τήν ἀρχή τῆς βασιλείας του ἀνάθεσε τήν πολυμοχθη αὐτή ἐργασία σέ μιά ἐπιτροπή ἀπό δέκα νομοδιδάσκαλους. Ψυχὴ της ἦταν ὁ τότε ὑπουργός δικαιοσύνης Τριβωνιανός, πού ἀνέλαβε τή διεύθυνσή της τό 528. Τόν ἐπόμενο κίβλας χρόνο ἦταν ἔτοιμη ἡ πρώτη συλλογή, ὁ Ἰουστινιανέϊος Κώδικς.¹ Σ' αὐτόν κωδικοποιήθηκαν οἱ νόμοι ἀπό τήν ἐποχὴ τοῦ Ἀδριανοῦ ὡς τό χρόνο τῆς ἔκδοσής του· σ' αὐτό βοήθησαν οἱ παλαιότεροι κώδικες, ὁ Γρηγοριανός, ὁ Ἐρμογενιανός καί ὁ Θεοδοσιανός. Δεύτερη κι ὀριστική ἔκδοσις τοῦ Κώδικα ἔγινε τό 534.

● Δεύτερο νομοθετικό ἔργο ἦταν ὁ Πάνδεκτης.² Σ' αὐτόν ἔγινε συγκέντρωση, κατάταξη καί ἐπεξεργασία τῶν ἐρμηνειῶν τῶν παλαιῶν νομοδιδάσκαλων·

1. Λατ. Codex Iustinianus

2. Λατ. Digesta

συγχρόνως όμως η έπιτροπή τροποποίησε ή και παρέλειψε από τις γνώμες αυτές ό,τι δέν συμβιβαζόταν μέ τό σύγχρονο πνεύμα.

● Σ' αυτά τά δυό έργα προστέθηκε κι ένα εύσυνοπτο έγχειρίδιο, άπαραίτητο για νά εισάγονται οι σπουδαστές τής νομικής έπιστήμης στις γενικές άρχές του δικαίου, οι Εισηγήσεις¹.

● Οί νόμοι του Ίουστινιανού που έκδόθηκαν από τό 534 ως τό θάνατό του (565) συγκεντρώθηκαν σ' ένα τέταρτο έργο μέ τόν τίτλο Νεαρές², δηλαδή νέες διατάξεις, νέοι νόμοι.

Τά τρία πρώτα έργα είναι γραμμένα στην έπίσημη γλώσσα του κράτους, τή λατινική, σύμφωνα μέ τή ρωμαϊκή συνείδηση που είχε ό έμπνευστής τους αυτοκράτορας. Είναι όμως χαρακτηριστικό για τις άλλες που συντελέστηκαν πώς οι Νεαρές του, οι δικοί του δηλαδή νόμοι, διατυπώθηκαν στο μεγαλύτερο μέρος τους στην ελληνική γλώσσα, γιατί έτσι μόνο θά ήταν κατανοητοί και εφαρμόσιμοι.

Τό μεγάλο αυτό έργο τής έννοποίησης του Δικαίου μέ τήν κωδικοποίηση των νόμων είναι γνωστό, στή νομική όρολογία, από τόν 16ο αιώνα ως Corpus juris civilis και χαρακτηρίζεται ως τό μεγαλύτερο έργο τής έσωτερικής πολιτικής του Ίουστινιανού. Άποτελεί τή βάση τής νεώτερης νομοθεσίας και ρυθμίζει τις κυριότερες νομικές σχέσεις άνάμεσα στους ανθρώπους.

▲ Ο Ίουστινιανός επίσης προχώρησε στην εφαρμογή μεταρρυθμίσεων στο διοικητικό σύστημα, πολυάποφασιστικών για τή μελλοντική διαμόρφωση του βυζαντινού κράτους:

● Τό κυριότερο είναι ή αλλαγή σε όρισμένες μεθοριακές έπαρχίες τής Άνατολής του διοικητικού συστήματος που έγκαινίασε ό Διοκλητιανός και συστηματοποίησε ό Μ. Κωνσταντίνος: σύμφωνα μέ τό παλαιό σύστημα, για νά έξουδετερω-νεται τό ένδεχόμενο έπαναστάσεων από διοικητές μεγάλων περιφερειών του κράτους: 1. κατακερματίστηκαν οι μεγάλες περιφέρειες σε πολλές πιο μικρές και 2. χωρίστηκε ή πολιτική έξουσία από τή στρατιωτική.

● Ο Ίουστινιανός μέ μία σειρά «Νεαρές», που έκδόθηκαν μεταξύ του 535 και 538/9, παραχώρησε στους στρατιωτικούς διοικητές και τήν πολιτική έξουσία, σε περιοχές περισσότερο έκτεθειμένες σε έχθρικές έπιδρομές. Η καινοτομία αυτή θά οδηγήσει τους διαδόχους του να άρχίσουν πιο συστηματικά τήν καθίερωση τής «θεματικής τάξης», δηλαδή του νέου διοικητικού συστήματος που θά έπεκταθει και θά επικρατήσει όριστικά από τόν 8ο αιώνα.

● Τό νέο διοικητικό μέτρο είχε σκοπό νά προστατεύσει τό κράτος και από ένα άλλο έσωτερικό αντίπαλο επίσης επικίνδυνο και βλαβερό, όσο και ό έξωτερικός, τήν ανάπτυξη της μεγάλης ιδιοκτησίας. Άπό τήν έποχή των Γράκων τό 2ο π.Χ. αιώνα ή πορεία προς τήν πλήρη έξαφάνιση των μικρών καλλιεργητών και τήν άπορρόφηση τους από τους μεγαλοκτηματίες θά προχωρήσει

1. Λατ. Institutiones ή Instituta

2. Λατ. Novellae

χωρίς άνακοπή και θά επιτρέψει στή Δύση τή δημιουργία του φεουδαρχικού συστήματος.

Τήν πορεία αυτή στήν Άνατολή τήν άναχαίτισε με ιδιαίτερα και άυστηρά μέτρα ο Ίουστινιανός, γιά νά προστατεύσει τή συγκεντρωτική μοναρχία του άπό τους άπληστους μεγαλοϊδιοκτήτες γής πού ύψωναν τό κεφάλι και δημιουργούσαν σοβαρό κίνδυνο γιά τήν οικονομική και πολιτική ύπόσταση του κράτους. Μέ μία σειρά «Νεαρές» διατάζει τούς κυβερνήτες τών έπαρχιών νά πατάξουν με όποιοδήποτε τρόπο, — άκόμη και με τίσ στρατιωτικές του δυνάμεις —, τούς «δυνατοίς», όπως άρχίζουν νά όνομάζονται οί μεγαλοκτηματίες τής έποχής, άν έδειχναν τάσεις αυθαιρεσίας και άνυπακοής στους αυτοκρατορικούς νόμους.

Τά μέτρα αυτά, όπως θά φανεί στά έπόμενα κεφάλαια, κατόρθωσαν μόνο νά περιορίσουν τήν άνάπτυξη τής μεγάλης γαιοκτησίας: δέν μπόρεσαν νά ξεριζώσουν τελείως τόν κίνδυνο άπό τούς μεγαλογαιοκτήμονες. Αυτός όμως θά έκδηλωθεί σε μεταγενέστερους αιώνες.

5. Χαρακτηρισμός του έργου του Ίουστινιανού. Άπ' όσα έκθέσαμε πίο πάνω φαίνεται καθαρά ότι ο Ίουστινιανός αισθανόταν και ενεργούσε ως αυτοκράτορας τής πρώιμης βυζαντινής περιόδου. Βάραινε πάνω στίς σκέψεις και τίσ έέργειές του ή ρωμαϊκή παράδοση. Η ιδέα γιά τήν άνασύσταση του παγκόσμιου κράτους τής Μεσογείου δέν ήταν γέννημα προσωπικής ματαιοδοξίας, αλλά ιδέα πολύ φυσική γιά τήν έποχή του.

Μέ τή δυτική Μεσόγειο στήν έξουσία τών βαρβάρων κινδύνευε σοβαρά κι ή Άνατολική: προπύαντων κλονιζόταν ή ιδέα τής οικομενικότητας τής αυτοκρατορίας πού ήταν άκόμη ζωντανή κι όχι ξεπερασμένη.

Στήν έποχή του Ίουστινιανού ήταν άκόμη πρόωρο νά παραιτηθεί ή αυτοκρατορία άπό τά δικαιώματά της στό δυτικό τμήμα τής ρωμαϊκής κληρονομιάς, γιά νά φυλάξει τίσ δυνάμεις της γιά τούς κινδύνους πού άρχιζαν νά διαφαίνονται στό βόρειο και στόν άνατολικό όρίζοντα του κράτους. Άπό τά δικαιώματα άλλωστε αυτά δέν παραιτήθηκε τό Βυζάντιο ούτε άργότερα πού ή μεσογειακή του κυριαρχία κολοβώθηκε άνεπανόρθωτα άπό τούς Άραβες, ένώ άπό τή Δύση πρόσβαλλαν άνάμεσα στους ήγέτες τών βαρβάρων δυναμικοί διεκδικητές τής ίδιας κληρονομιάς.

6. Οί διάδοχοι του Ίουστινιανού (565-610) — Η προσπάθειά τους νά συγκρατήσουν τά σύνορα του Δούναβη και τής Άνατολής. Έγινε λόγος πίο πάνω πώς ο Ίουστινιανός πεθαίνοντας άφηνε στους διαδόχους του μία μεσογειακή Οίκουμένη άποκαταστημένη με μεγάλες θυσίες και συγχρόνως ένα δίλημμα: ν' άγωνιστούν νά τή συγκρατήσουν όλόκληρη ή νά περιοριστούν σε μία συντηρητική τακτική στή Δύση, γιά νά μπόρέσουν νά σώσουν τήν Άνατολή πού κινδύνευε πολύ σοβαρά άπό τίσ εισβολές τών Περσών και τών Άββαρσλάβων;

▲ Η άνάγκη τούς έκαμε νά προτιμήσουν τή δεύτερη λύση, γιαντί ο κίνδυνος άπό τήν Άνατολή ήταν πίο κοντά στήν πρωτεύουσα. Έτσι άπό τότε έχουμε μία

στροφή της εξωτερικής πολιτικής αντίθετη προς την πολιτική του Ίουστινιανού. Αυτή η στροφή προς την Ανατολή θα οδηγήσει πιο γρήγορα το κράτος στην οριστική διαμόρφωση του βυζαντινού χαρακτήρα του, που είχε αρχίσει να διαγράφεται κιόλας σε άδρες γραμμές από τον 4ο ως τον 6ο αιώνα:

- Στη Δύση οι κατακτήσεις του Ίουστινιανού εϋθως μετά το θάνατό του βρισκονται σε κίνδυνο. Μόλις τρία χρόνια κατόπιν (568), οι Λογγοβάρδοι, Γερμανοί που ζούσαν ως τώρα στην Παννονία κρατώντας με μεγάλη επιμονή τα χαρακτηριστικά της εθνικής τους ζωής, εισβάλλουν, σπρωγμένοι από τους Άβάρους, στη Β. Ιταλία και την κυριεύουν.

- Κυριεύουν κι ένα μεγάλο μέρος της Ν. Ιταλίας και φτάνουν ως το Βενεβέντο. Ίδρύνουν έτσι ένα ισχυρό γερμανικό βασίλειο. Από τις κατακτήσεις του Βελισσαρίου και του Ναρσή διασώθηκαν μόνο η Ραβέννα, η περιοχή της Πεντάπολης, η Ρώμη κι η Νεάπολη.

- Στη Β. Αφρική οι κατακτήσεις επίσης κινδυνεύουν σοβαρά από τις επαναστάσεις των ιθαγενών Μαυρουσιών. Οι Ισπανικές κτήσεις χάθηκαν κι αυτές οριστικά τό 624.

- Για να αντιμετωπιστούν οι κίνδυνοι αυτοί και να σωθεί ό,τι μπορούσε να σωθεί, εγκαινιάζεται στα χρόνια του αυτοκράτορα Μαυρικίου ο θεσμός των Έξαρχων, που εξασφαλίζει ταχύτερη και αποτελεσματικότερη άμυνα. Ίδρύνονται δυο Έξαρχάτα, τό ένα της Ραβέννας και τό άλλο της Αφρικής ή Καρχηδόνας. Στο στρατιωτικό διοικητή του, τον Έξαρχο (είδος αντιβασιλεία με λαμπρό παλάτι και μεγάλες τιμές), υπάγονται από εδώ κι εμπρός όλοι οι πολιτικοί άρχοντες της περιοχής.

- ▲ Αίτια για να τηρηθεί στη Δύση άμυντική τακτική, ήταν, όπως είπαμε, ό σοβαρός και πιο άμεσος κίνδυνος που άπειλούσε τα ανατολικά σύνορα από τους Πέρσες και τα βορινά από τους Άβαροσλάβους.

Οι διάδοχοι του Ίουστινιανού ήρθαν σε σύγκρουση με τους Πέρσες, γιατί θέλησαν να αναπτύξουν στην Άσία πιο δραστήρια πολιτική. Τό μήλο της Έριδος είναι η Περσαρμενία. Τή διεκδικεί κι η Κωνσταντινούπολη κι η Περσία. Έτσι τό 572 αρχίζει ένας πόλεμος ανάμεσα στα δυο κράτη που δείχνει την επιμονή των νέων αυτοκρατόρων να διεκδικήσουν σπιθαμή προς σπιθαμή τα ανατολικά εδάφη. Σ' αυτό τον πόλεμο δέχτηκαν και τή βοήθεια ενός πολυάριθμου ασιατικού λαού, των Τούρκων, αφού ήρθαν σ' επίσης διαπραγματεύσεις μαζί τους.

Ό αυτοκράτορας Μαυρίκιος είχε βοηθήσει τό βασιλιά των Περσών Χοσρόη Β' σε μία έσωτερική επανάσταση στη χώρα του, να κρατήσει τό θρόνο του. Ό Χοσρόης θεώρησε ευεργέτη του τον Μαυρίκιο κι έτσι η νίκη του Βυζαντίου έναντι των Περσών έκλεισε (591) με πολύ ευνοϊκούς όρους για την αυτοκρατορία.

Στό Δούναβη η κρίση είναι ακόμη πιο σοβαρή. Οι Άβαροι, που τους αναφέραμε πιο πάνω, πολυάριθμος και πολεμικός λαός, τουρανικής καταγωγής, όπως κι οι Τούρκοι, ίδρυσαν ισχυρό κράτος στην κεντρική Ευρώπη με κέντρο την Παννονία. Έφτασαν ως τό Δούναβη έχοντας υποτακτικούς τους έναν άλλο, πολυάριθμο επίσης λαό, τους Σλάβους, που τους ακολουθούσαν στις επι-

δρομές τους. Οί Ἀβαροσλάβοι στήν περίοδο 579 - 591, πού τό Βυζάντιο εἶναι ἀπασχολημένο μέ τούς Περσικούς πολέμους, παραβιάζουν τό σύνορο τοῦ Δούναβη καί κάνουν φοβερές ἐπιδρομές στή Β. Βαλκανική καί εἰδικά στή Θράκη. Φτάνουν ὡς τά Μακρά Τείχη τῆς πρωτεύουσας καί ἀφανίζουν ὀλόκληρες πόλεις, ὀπως π.χ. τό Σίρμιο, τή Σιγγηδόνα, τό Βιμινάκιο κ.ἄ.

Καί μετά τό 591 ἡ πίεση τῶν Ἀβάρων εἶναι ἰσχυρή κι οἱ εἰσβολές τους συνεχίζονται τό ἴδιο καταστρεπτικές· σέ μιὰ ἐπιδρομή τους πολιορκοῦν καί τή Θεσσαλονίκη. Μέ σκληρούς ἀγῶνες κατόρθωσε ὁ Μαυρίκιος νά τούς ἀπομακρύνει ἀπό τά αὐτοκρατορικά ἐδάφη. Μέ μιὰ συμφωνία τό 600 ὀρίζεται πάλι ἐπίσημα ὡς σύνορο ὁ Δούναβης.

Παλαιότερα ὑποστηρίχθηκε ἀπό τόν γερμανό Φαλλμεράνερ (1830) πῶς στίς ἐπιδρομές αὐτές τοῦ βου αἰῶνα ἔγινε μιὰ τόσο βαθιά διείσδυση Σλάβων ὡς τήν Πελοπόννησο, ὥστε μέ τό κλείσιμο τῆς εἰρήνης τοῦ 600 τό Βυζάντιο δέν ὀριζε στήν κυρίως Ἑλλάδα παρά μόνο τούς παραλιακούς πληθυσμούς. Ἡ θεωρία αὐτή στηρίχθηκε σέ μιὰ φανερό παρερμηνεία σχετικῆ μέ τόν τότε ὀρο «Ἑλλάς», ἐνός χωρίου τοῦ ἱστορικοῦ Εὐαγρίου, ὀπου ἐξιστορεῖται μιὰ ἐπιδρομή τοῦ 589. Σήμερα κανένας δέ δέχεται ὀτι στόν 6ο αἰῶνα σημειώθηκαν μόνιμες σλαβικές ἐγκαταστάσεις στήν κυρίως Ἑλλάδα.

5 Η ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ (313 - 630)

Ἡ παλαιοχριστιανική περίοδος ἀρχίζει μέ τήν ἀναγνώριση τοῦ Χριστιανισμοῦ ὡς νόμιμης θρησκείας ἀπό τόν Μ. Κωνσταντῖνο καί τελειώνει μέ τήν ἀραβική κατάκτηση τῶν νότιων ἐπαρχιῶν τῆς αὐτοκρατορίας.

1. Ἀρχιτεκτονική. Στό προηγούμενο κεφάλαιο ἔγινε λόγος ὀτι στόν 3ο μ.Χ. αἰῶνα οἱ ἐκκλησίες, δηλαδή οἱ χῶροι λατρείας τῶν Χριστιανῶν, — τόσο στή Ρώμη ὀσο καί στήν Ἀνατολή (Δούρα Μεσοποταμίας), — ἔταν ἐγκαταστημένες σέ συνηθισμένα ἀστικά σπίτια μέ διάφορα σχέδια. Στά σπίτια αὐτά διασκευαζόταν συνήθως ἓνα μέρος σέ εὐρύχωρη αἶθουσα γιά τίς λειτουργικές συνελεύσεις τους. Τό σχέδιο αὐτῶν τῶν αἰθουσῶν δέν ἔταν σταθερό.

Αὐτό δείχνει ὀτι τό λειτουργικό τυπικό δέν ἔταν ἀκόμη αὐστηρά καθορισμένο στόν 3ο μ.Χ. αἰῶνα.

▲ Ὁ τύπος τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς. Μαρτυρίες ἀπό τήν τελευταία ἐπί Διοκλητιανοῦ περίοδο τῶν διωγμῶν ἀναφέρουν ἐπανειλημμένα τήν ὑπαρξη μέσα στοῦς οἰκοὺς αὐτοῦς ἐπισκοπικοῦ καθίσματος. Γύρω ἀπό τό 303 οἱ οἰκοὶ αὐτοὶ ἀρχίζουν νά ὀνομάζονται β α σ ι λ ι κ ε ς¹. Οἱ βασιλικές ξεχωρίζουν ἀπό τούς ἀπλοῦς οἰκοὺς λατρείας μόνο στό ἐσωτερικό, ὀπου, ἐκτός ἀπό τήν κρήνη ἢ τό πηγᾶδι γιά τίς τελετουργικές ἀνάγκες, ἔχουν καί ἀποθήκη σκευῶν, βιβλιοθήκη κ.ἄ.

1. Λατ. Basilicae

Ἡ μορφή τῆς ἐκκλησίας στήν περίοδο λίγο πρῖν ἀπό τήν κατάπαυση τοῦ τελευταίου μεγάλου διωγμοῦ εἶναι γνωστή ἀπό τή Θεοδοωριανή — ἀπό τόν ἐπίσκοπο Θεόδωρο πού τήν ἔχτισε— βασιλική τῆς Ἀκυληίας στή Β. Ἀδριατική.

Εἶναι μιά γνήσια βασιλική καί ἔτσι τήν ὀνομάζει μιά ἐπιγραφή. Πρωτοχτίστηκε τό 300 μ.Χ. Μέ ἕξι ἑσωτερικούς πεσσούς χωρίζεται σέ τρία κλίτη ἴσου πλάτους, χωρίς νά ἔχει ὑπερυψωμένο τό μεσαῖο, ἀλλά στεγαζόταν μέ συνεχῆ ὀρίζοντια στέγη καί φωτιζόταν μέ παράθυρα στό πάνω μέρος τῶν τοίχων. Ἡ εἴσοδος τῆς δέν ἦταν ἀπό τή δυτική, ἀλλά ἀπό τή νότια πλευρά.

Εἶναι δηλαδή μιά ἐξέλιξη τοῦ οἴκου λατρείας τῆς Δούρας - Εὐρωποῦ τῆς Μεσοποταμίας.

Ὅταν ὁ Χριστιανισμός θριάμβευσε καί τό 313 ἀναγνωρίστηκε θρησκεία ἰσοτιμῆ μέ τίς ἄλλες, τοῦτο ἔγινε ἀφορμή ὄχι μόνο νά μετασκευαστοῦν σπουδαῖοι εἰδωλολατρικοί ναοί σέ χριστιανικούς, ἀλλά προπάντων νά χτιστοῦν σ' ὅλη τήν αὐτοκρατορία καινούριοι, πού θέλουν νά μὴ ὑστεροῦν ἀπό τούς εἰδωλολατρικούς σέ πολυτέλεια καί διαστάσεις, μέ τήν τάση τῆς ρωμαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς πρὸς τό κολοσσιαῖο.

Μιά μεγάλη σειρά ἀπό μεγαλοπρεπεῖς χριστιανικῆς ἐκκλησίες, τὰ Κωνσταντινεία κτίσματα, ἔγιναν στά Ἱεροσόλυμα, στήν Κωνσταντινούπολη, στή Νικομήδεια, στήν Ἡλιούπολη καί λίγο ἀργότερα στή Ρώμη.

Ὅλες ἔχουν τό σχῆμα τῆς βασιλικῆς, πού στὸν ἑλληνικό του κυρίως τύπο εἶναι ἕνα ἐπίμηκες ὀρθογώνιο οἰκοδόμημα μέ τήν εἴσοδο σέ μιά ἀπό τίς στενές πλευρές του. Στήν ἀπέναντι τῆς εἰσόδου στενὴ πλευρὰ κατασκευαζόταν ἡμικυκλική κόγχη καί στό ἑσωτερικό δυὸ σειρές στηρίγματα παράλληλα πρὸς τίς μακριές πλευρές. Ἔτσι διαιροῦσαν τό χῶρο σέ τρία ἄνισα κλίτη. Συνήθως τό μεσαῖο ἦταν εὐρύτερο καί γι' αὐτὸ χρειαζόταν φωταγωγός. Γιά τό σκοπὸ αὐτὸ ἀργότερα εἶναι ὑπερυψωμένη ἡ στέγη του καί ἔχει παράθυρα στά πλάγια.

Σύμφωνα μέ τήν ἐπικρατέστερη θεωρία τό σχῆμα αὐτὸ ἐξελίχθηκε ὀμαλά ἀπὸ τό πρότυπο τῆς ρωμαϊκῆς βασιλικῆς.

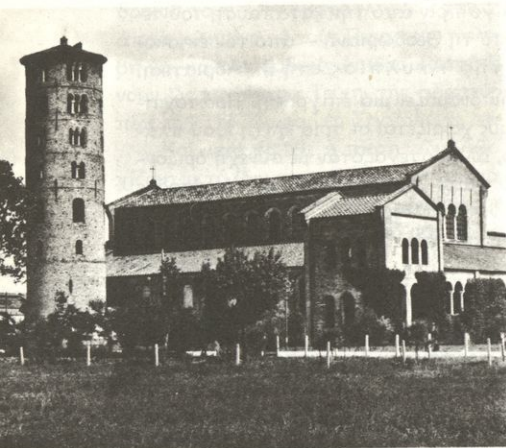
Ἔτσι ἡ παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ χωρίζεται μέ κιονοστοιχίες, ἀπλές ἢ ἐπάλληλες, σέ τρία ἢ πέντε κλίτη, πού κατευθύνονται πρὸς τήν ἀνατολή. Τό μεσαῖο εἶναι διπλάσιο στό πλάτος ἀπὸ τὰ πλάγια, ὑψώνεται πολὺ πιο πάνω ἀπὸ αὐτὰ καί ἔχει φωταγωγὸ μέ μιά σειρά ἀπὸ μεγάλα παράθυρα. Καταλήγει πρὸς Α. σέ μεγάλη ἡμικυκλικὴ ἀψίδα τοῦ ἱεροῦ ὅπου βρίσκεται ἡ Ἀγία Τράπεζα· αὐτὴ προστατεύεται ἀπὸ τό κιβώριο, ἕνα τετρακίονιο στέγαστρο μέ ἡμισφαιρικό οὐρανὸ. Ἐχει καθίσματα σέ διάταξη μικροῦ θεάτρου, τὸ σὺνθρονον, καί πιο ψηλά στή μέση τους τὸν ἐπισκοπικὸ θρόνον.

Ἀπὸ τόν 4ο αἰῶνα μπροστὰ στό ἱερὸ δημιουργεῖται ἕνα ἐγκάρσιο κλίτος καί τό συνδέει μέ τό μεσαῖο ἕνα θριαμβευτικὸ τόξο. Τὸ ἱερὸ χωρίζεται ἀπὸ τόν ὑπόλοιπο χῶρο μέ ἕνα κιγκλίδωμα ἀπὸ μαρμαρένια θωράκια καί στυλίσκους. Στό μεσαῖο κλίτος, τό πιο πολυτέλες, βρίσκεται ὁ ἄμβων. Τὰ πλάγια κλίτη πού χωρίζονται ἀπὸ τό μεσαῖο μέ θωράκια εἶναι γιά τούς κοινούς πιστοὺς καί ὀνάρα-

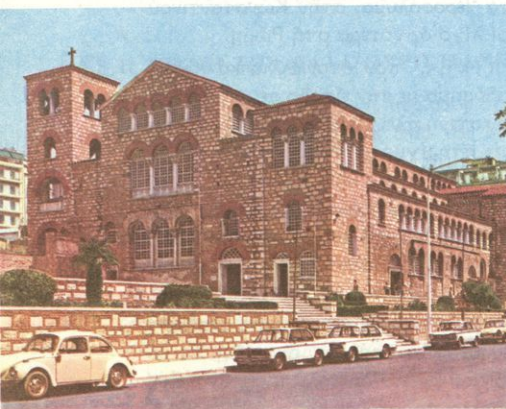

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΗΣ ΠΡΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ

1. Τύπος Βασιλικής.

Ο Άγιος Απολλινάριος in Classe στη Ραβέννα. Η οικοδόμησή της άρχισε από τον αρχιεπίσκοπο Ούρσικίνο (533 - 36) και καθιερώθηκε τό 549. Ως τόν 9ο αιώνα στην εκκλησία φυλαγόταν τό σκήνωμα του Άγιου Απολλινάριου πού μαρτύρησε in Classis. Είναι τρίκλιτη βασιλική μέ τήν άριδά της πάνω από τήν κρύπτη. Δίπλα από τήν κρύπτη, κι από τίς δύο μεριές, υπάρχουν σεουφολάκια.

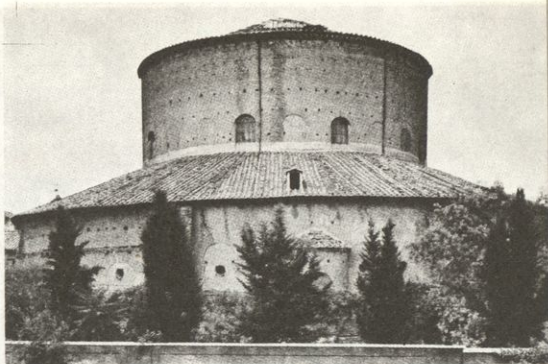
Ο Άγιος Δημήτριος τής Θεσσαλονίκης. Είναι ξυλόστεγη πεντάκλιτη βασιλική. Στην κρύπτη του πιστευόταν ότι υπήρχε ό τάφος του επώνυμου Άγιου. Η σημερινή μορφή της οφείλεται σέ αναστήλωση μετά τήν καταστροφή της από τήν πυρκαγιά του 1917. Αν και ιδρύθηκε από τό Λεόντιο, έπαρχο του Άλλυρικού, γύρω από 412 - 13, μερικά αρχιτεκτονικά στοιχεία πού σώθηκαν υποδηλώνουν τό τέλος του 5ου αιώνα. Η εκκλησία καταστράφηκε από πυρκαγιά κατά τό διάστημα 629 - 634. Ξαναχτίστηκε μέ τροποποιήσεις, ή κυριότερη είναι τό εγκάρσιο κλίτος πού τής δίνει σταυροεικό σχήμα.

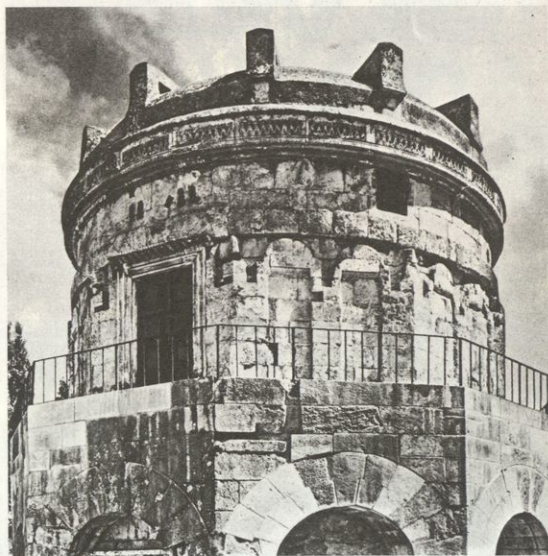
Θεοτόκος ή Άχειροποίητος τής Θεσσαλονίκης. Είναι του 5ου - 6ου αιώνα. Έχει ύποστεί πολλές καταστροφές και είναι τώρα αναστηλωμένη. Τύπος βασιλικής τρίκλιτης μέ γυναικωνίτη. Οι κάτω σειρές των κίονων είναι στολισμένες μέ δημοφιλή ανάγλυφα κιονόκρανα. Ιδιαίτερος όμως θανμάζονται οι ψηφιδωτές διακοσμήσεις κάτω από τίς άψίδες. Θεμάτά τους: δοχεία μέ λουλουδία και φρούτα, επίσης τανιές μέ λουλουδία, φρούτα και πουλιά πού κίθονται πάνω σ' αυτά και τρώνε.

2. Περικέντρα κτίρια (Μαρτόρια, Μανσω-
λειά, Βαπτιστήρια, Ἐκκλησίες).

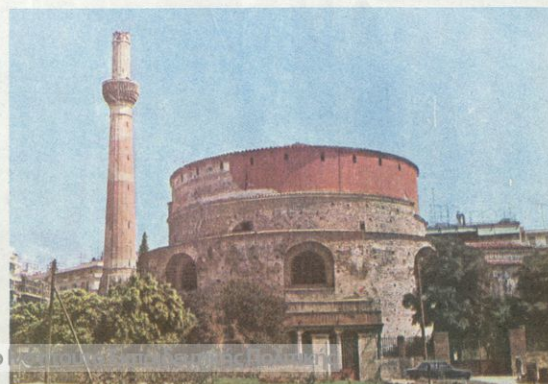
Santo Stefano Rotondo (Ρώμη). Περικέντρο κτίριο ἰδρύθηκε ἀπὸ τὸν πάπα Σιμπλίκιο [468 - 83] σύμφωνα μὲ ἀνατολικά πρότυπα καὶ προπάντων τὴν Ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Τάφου τῶν Ἱεροσολύμων.

Τό Μανσωλεῖο τοῦ Θεωδέριχου (Ραβέννα). Τό μνημεῖο ἔμεινε ἀτελείωτο. Ὁ Ἀνόνομος Βαλεσιανός, λίγο μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Θεωδέριχου καὶ ὁ χρονογράφος Ἀγγελλος τὸν 9ο αἰῶνα τὸ θεωροῦν ταφικὸ μνημεῖο. Ἔχει δνὸ πατώματα, θολωτὴ δομὴ, δεκαγωνικὸ στὸ κάτω πάτωμα καὶ στὸ κάτω μέρος τοῦ ἄνω· τὸ ὑπερκεῖμενο εἶναι κυκλικό. Ἡ παλαιότερη θεωρία ὅτι εἶναι μνημεῖο γερμανικοῦ χαρακτήρα δὲ γίνεται πιά γενικά ἀποδεχτή. Σύμφωνα μὲ τὸν Dyggve ἡ ἀρχιτεκτονικὴ του προέρχεται ἀπὸ τὰ ὑστερορωμαϊκά ἥρωα· Γι' αὐτὸ ἔχει δνὸ πατώματα. Τὸ κάτω γιὰ τὴ σαρκοφάγο ἢ γιὰ οἰκογενειακὸ κοιμητήριον, ὅπως τὸ Μανσωλεῖο τῆς Γάλλας Πλακιδίας καὶ τὸ ἐπάνω γιὰ νεκρικοὺς τελετοσυγκοῦς σκοποῦς.

Ἡ «ροτόντα» τοῦ Ἁγίου Γεωργίου (Θεσσαλονίκη). Τὸ ἀρχικὸ κτίριο ἰδρύθηκε ἀπὸ τὸ Γαλέριο (305 - 311) μαζί μὲ τὴν θριαμβευτικὴ του Ἀψίδα (καμάρα). Τὸ ἔχτισε ὡς Μανσωλεῖο του τὸ 300. Ἀπὸ τὸ Μανσωλεῖο μιά ἐπίσημη ὁδὸς μήκους 90 μ. ὡδηγοῦσε στὴ θριαμβευτικὴ Ἀψίδα τοῦ Γαλερίου. Τὸ 390 ὁ Θεοδόσιος τὸ μετατρέπει σὲ ἐκκλησία τοῦ ἀνατόρου του καὶ τὸ διακοσμεῖ μὲ ψηφιδωτά. Ἀπ' αὐτὰ μερικά διατηροῦνται στὸ ἄνω μέρος τοῦ τροῦλον καὶ στὰ τὸζα πού σχηματίζουν στήν ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τῶν τοίχων οἱ κόγχες.

3. ΣΥΝΔΥΑΣΜΟΣ ΠΕΡΙΚΕΝΤΡΟΥ ΚΑΙ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ =
ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΕ ΤΡΟΥΛΟ :
ΑΓΙΑ ΣΟΦΙΑ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ

◀ Άγια Σοφία τῆς Κωνσταντινούπολης: ἐσωτερική ἄποψη πρὸς τὸν τρούλο καὶ τὴν ἀρίδα.

▼ Ἅγια Σοφία τῆς Κωνσταντινούπολης: ἐξωτερική ἄποψη ἀπὸ νοτιοδυτικά.

Ὁ αὐτοκράτορας Ἰουστινιανὸς καὶ ἡ ἀκολουθία του. (Ψηφιδωτό, Ραβέννα, "Ἅγιος Βιτάλιος, 547 μ.Χ. περίπου).

θηξιά γιὰ τοὺς κατηχούμενους. Μπροστὰ ἀπὸ τὴ δυτικὴ πλευρὰ ὑπάρχει εὐρύχωρη αὐλή, τὸ αἶθριο μὲ τὴ φιάλη.

▲ **Περίκεντρα κτίρια.** Ἀντίθετα μὲ τὸν τύπο τῆς βασιλικῆς δημιουργοῦνται καὶ περίκεντρα κτίρια πού ὁ ἀρχικός τους προορισμὸς ἦταν νὰ χρησιμεύσουν σάν μασσαλεῖα μαρτύρων, δηλαδή μαρτύρια ἢ βαπτιστήρια ἢ σημείωναν τόπους ὅπου ἐγιναν θεῖες ἐπιφάνειες ἢ θαύματα.

Εἶχαν πάντα στή μέση σάν σκεπὴ ἓνα μεγάλο χτιστὸ ἡμισφαιρικό θόλο πού ἀπαιτοῦσε ἓνα σχέδιο διαταγμένο γύρω ἀπὸ ἓνα κέντρο. Ἀντίθετα δηλαδή ἀπὸ τὴν ὀρθογώνια βασιλική, πού ὁ ἄξονάς της κατευθυνόταν κατὰ μῆκος, στὰ περίκεντρα κτίρια κυριαρχεῖ ὁ κατακόρυφος ἄξονας πού ὑψώνεται πάνω ἀπὸ τὸ κέντρο τοῦ κτιρίου, τοῦ κύριου ὀργανικοῦ χώρου τῆς λατρευτικῆς δράσης.

Ὅταν ἀργότερα αὐτὰ τὰ κτίρια χρησιμοποιήθηκαν σάν ἐκκλησίες, χρειάστηκε νὰ προστεθεῖ καὶ ἰδιαίτερη ἀψίδα τοῦ Ἱεροῦ πού προσκολλήθηκε πρὸς Α. Ἔτσι τὸ κτίριο ἀπέκτησε καὶ δεῦτερο ἄξονα πιο μικρό, κατὰ μῆκος· μὰ πάντα κυριαρχοῦσε ὁ κατακόρυφος ἄξονας πού ἀνέβαζε τὰ μάτια καὶ τὴν ψυχὴ τοῦ πιστοῦ

Ἡ αυτοκράτειρα Θεοδώρα καί ἡ ἀκολουθία της. (Ψηφιδωτό, Ραβέννα, "Άγιος Βιτάλιος, 547 μ.Χ. περίπου).

στόν ἡμισφαιρικό θόλο, ἐπίγεια ἀναπαράσταση τοῦ οὐράνιου ὅπου κατοικοῦσε ὁ Θεός.

Τέτοια περικεντρικά κτίρια μέ κυκλική κιουσοτοιχία πού σηκώνει τόν τροῦλο εἶναι ἡ Santa Constantza καί ὁ Santo Stefano rotondo στή Ρώμη. Ὁκταγωνικό εἶναι τό Μαρτύριο τοῦ Ἁγίου Φιλίππου στήν Ἱεράπολη τῆς Φρυγίας κ.ἄ.

Τήν τάση πρὸς τό περικεντρικό σύστημα δομῆς βλέπουμε καί στοὺς ἀρχιτέκτονες τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὅπως τό φανερώνει ἡ ἐκκλησία τῶν Ἁγίων Σεργίου καί Βάκχου στήν Κωνσταντινούπολη καί τοῦ Ἁγίου Βιταλίου στή Ραβέννα.

▲ **Βασιλική μέ τροῦλο.** — Ἡ Ἁγία Σοφία τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ὅπως εἴπαμε στήν προηγούμενη παράγραφο, στά περικεντρα κτίρια, ὅταν ἔγιναν ἐκκλησίες, παρουσιάστηκε ἡ ἀνάγκη δυὸ ἀξόνων. Αὐτό ἀποτελεῖ τόν πρόδρομο γιὰ τὴ δημιουργία ἐνὸς πῶ στενοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ συνδυασμοῦ τῆς παλαιοχριστιανικῆς ὀρθογώνιας βασιλικῆς μέ τό περικεντρο σύστημα.

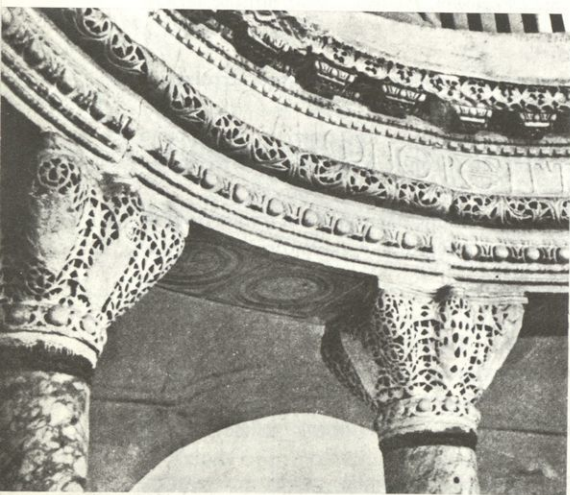
Ἐκ τούτου ἀπὸ τὸ συνδυασμὸ αὐτὸ γεννήθηκε νέος ἀρχιτεκτονικός τύπος πού κυριάρ-

Ψηφιοδοτό πάνω από την είσοδο του Μουσουλίου της Γάλλας Πλακιδίας στη Ραβέννα. Εικονίζεται ο Χριστός ως καλός Ποιμὴν ανάμεσα στὰ ἀρνιά του. [Τὸ Μουσουλεῖο χτίστηκε ἀπὸ τὴ Γάλλα Πλακιδία μετὰ τὸ θάνατο τοῦ συζύγου της Κωνσταντίου ΙΙΙ (421) καὶ τοῦ ἀδελφοῦ της Ὁνωρίου (423), ἴσως γύρω στὸ 424 - 25, ὅταν γύρισε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη στὴ Ραβέννα. Πέθανε τὸ 450 στὴ Ρώμη).

Κιονόκρανα καὶ ἐπιστόλιο ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν τῶν Ἁγίων Σεργίου καὶ Βάκχου. Διακρίνεται τμῆμα τῆς κτιτορικῆς ἐπιγραφῆς (Κωνσταντινούπολη, 525 περὶτον).

χρησά ἀπὸ τὸν 6ο ὡς τὸν 10ο αἰῶνα, ὁ τύπος τῆς βασιλικῆς μετέτρουλο. Τὸ πῶς τέλει καὶ πῶς τοιμηρὸ δεῖγμα τοῦ συνδυασμοῦ αὐτοῦ εἶναι ἡ Ἁγία Σοφία τῆς Κωνσταντινούπολης πού χτίστηκε (532 - 537) ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ μεσχέδιο τῶν μικρασιατῶν Ἑλλήνων Ἀνθεμίου ἀπὸ τὴ Μίλητο καὶ Ἰσιδῶρου ἀπὸ τῆς Τράλλεις.

Ὁ τεράστιος τροῦλος τῆς (διάμ. 31 μέτρα) μετὰ σαρανταπαράθυρα πού ἀνοίγονται στὴ βάση του δίνει τὴν ἐντύπωση πῶς κρατιέται ἀνάερα σὲ ὕψος 54 μέτρων πάνω ἀπὸ τὸ δάπεδο. Ἀμέσως πῶς κάτω ἀπ' αὐτόν, πρὸς Α. καὶ Δ., κατασκευάστηκε ἀπὸ ἕνα τεταρτοσφαίριο τῆς ἴδιας διαμέτρου μετὸν κεντρικὸ τροῦλο. Αὐτὰ προεκτείνουν τὴν ἐντύπωση ἐκείνου καὶ διπλασιάζουν τὸ χῶρο πού σκεπάζεται ἀπ' αὐτόν.

Τὸ καθένα πάλι ἀπὸ τὰ τεταρτοσφαίρια αὐτὰ ἀκούμπησε πάνω σὲ δύο μεγάλες διόροφες ἡμικυκλικῆς κόγχης πού τῆς διατρυποῦν δύο ἡμικυκλικῆς ἐξέδρες.

Πρὸς τῆς Β. καὶ Ν. πλευρῆς τῆς μεγάλης ἐκκλησίας κατασκευάστηκαν μετὰξὺ τῶν ἀντίστοιχων δύο καὶ δύο πεσσῶν καὶ πάνω ἀπὸ τῆς κιονοστοιχίης τοῦ γυναικωνίτη δύο ἡμικυκλικὰ τόξα μετὰ μεγάλη διάμετρο καὶ μικρὸ πάχος πού τὸ κλειστὸ τους τύμπανο εἶναι διάτρητο ἀπὸ παράθυρα καὶ τοξωτὰ ἀνοίγματα. Ἡ μετὰβασις ἀπὸ τὸ τετράγωνο πού σχηματίζεται ἔτσι, πρὸς τὴ στεφάνη τῆς βάσης τοῦ τροῦλου ἐγινε μετὰ ἑσσερασφαιρικά τρίγωνα ἡλο-

Ἄετός καί φίδι. Λεπτομέρεια ἀπό τμήμα τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ Ἱεροῦ Παλατίου (Κωνσταντινούπολη. Ἴσως στά μέσα τοῦ βον αἰώνα).

Ἄγρι καί γάιδαρος.

Ἐνα ἄγρι προσφέρει σέ ζεμπίλι τροφή σέ γάιδαρο (Ψηφιδωτό ἀπό τό δάπεδο τοῦ Ἱεροῦ Παλατίου, Κωνσταντινούπολη, 5ος [;] αἰώνας).

Γυναίκα πού σηκώνει στάμνα. (Ψηφιδωτό από τό δάπεδο του 'Ιερού Παλατίου, Κωνσταντινούπολη, 5ος (;) αιώνας).

φία πού χτίστηκαν στά κενά ανάμεσα στά τέσσερα τόξα.

Έτσι ή θεά του έσωτερικού τής 'Αγίας Σοφίας δημιουργεί στον έπισκέπτη ένα πολύ δυνατό συναίσθημα θρησκευτικού δέους ανάμικτο μέ θαυμασμό.

2. Ζωγραφική. Λίγα δείγματα

μνημειακής ζωγραφικής σώθηκαν στην Κωνσταντινούπολη την περίοδο αυτή. Στή Θεσσαλονίκη σώζονται εύτυχώς άκόμη σημαντικές ψηφιδωτές διακομήσεις ('Αγιος Γεώργιος, 'Αγιος Δημήτριος, 'Όσιος Δαβίδ, 'Αχειροποίητος). 'Επίσης στή Νικόπολη τής 'Ηπείρου καί στήν Κύπρο, στό Σινά καί άλλου. 'Ανάλογες επίσης διακομήσεις διασώθηκαν στήν 'Ιταλία, Ρώμη, Νεάπολη, Μιλάνο καί κυρίως στή Ραβέννα (Μαυσωλείο τής Galla Placidia).

Είναι δυνατό νά έπισημάνουμε μία κυριαχούσα τάση πρὸς τήν ύπερβατική άναπαράσταση πού καθορίζεται:

- από τήν τάση για προοδευτική άφαίρεση του όγκου στην παράσταση των μορφών, δηλαδή τήν τάση νά επικρατήσει στή θέση τής πλαστικής ή γραμμική τεχνοτροπία.

Διακόσμηση κιονοκράνων καί τόξων. (Ραβέννα, 'Αγιος Βιτάλιος).

Βασιλική Ἀχειροποιήτου. Ψηφιδωτά τόξων.
(Θεσσαλονίκη - 5ος αἰώνας).

● ἀπό τήν τάση πρὸς τήν κάπως ἀφύσικη διάρθρωση τῶν μορφῶν πού συνήθως παριστάνονται σέ μετωπικὴ στάση.

● ἀπό τήν αὐξανόμενη διάθεση νά δίνεται ἰδιαίτερη βαρῦτητα στὴν ἔκφραση τοῦ προσώπου, ὅπου δεσπόζουν τὰ μεγάλα ὀρθάνοιχτα μάτια.

Ἐπιζεῖ ὁμως ἀκόμη τό πνεῦμα τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος, πού ὁμορφαίνει τίς σκηνές, μέ τό εἰδυλλιακὸ τοπίο, μέ τὴ δύναμη τοῦ πορτραίτου. Ὅμως ἡ ἀρχόμενη ἔκφραση κάποιας μεγαλοπρέπειας στὶς μορφές φανερώνει μιὰ ἀλλαγὴ στὴν πνευματικὴ ὑπόσταση τοῦ ἔργου τέχνης πού συντελεῖται βαθμιαῖα.

Στὴ Ραβέννα ὑπῆρχαν ὀνομαστὲς ἐκκλησίες τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Σέ μερικές ἀπ' αὐτές, ὅπως π.χ. στὸν Ἅγιο Ἀπολλινάριο τὸ Νέο, στὸν Ἅγιο Ἀπολλινάριο in Classe καὶ στὸν Ἅγιο Βιτάλιο, ἔχουν σωθεῖ οἱ ψηφιδωτὲς διακοσμῆσεις τους, πού τίς συνδέουν μέ τίς ἀντίστοιχες τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς, ὀρισμένες βασικὲς κοινὲς καλλιτεχνικὲς ἀντιλήψεις:

- *χρυσὸ βάθος σέ ἀντικατάσταση τοῦ γαλάζιου ἢ τοῦ γραφικοῦ τοπίου.*
- *κυριαρχικὴ θέση τῆς ἀνθρώπινης μορφῆς στὴ σύνθεση σέ στάση κατὰ προτίμηση μετωπικῆ.*
- *προοδευτικὴ ἐξαφάνιση τῆς ἀντίληψης τοῦ τριδιάστατου χώρου.*

3. Γλυπτικὴ. Ἡ κατ' ἐξοχὴν τέχνη τοῦ Βυζαντίου εἶναι ἡ ζωγραφικὴ. Ἡ γλυπτικὴ ἀπὸ τὴν πρώιμη περίοδὸ του περιορίστηκε σέ τέχνη δευτερεύουσας σημασίας μέ κυριότερο χαρακτήρα τὸ διακοσμητικὸ. Γίνεται ἔτσι ἡ θεραπαινίδα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, γιατί βασικός της προορισμὸς ἔμεινε νά λαξεύει ἀρχιτεκτονικὰ κοσμήματα, ὅπως π.χ. κιονόκρανα, θωράκια, ἐπιστύλια, περιθυρώματα, τέμπλα, γείσα κ.ἄ. Ἐπὶ πλέον σμιλεῖται ρηχὰ περίτεχνα ἀνάγλυφα σέ μάρμαρο, σέ ἔλεφαντοστό καὶ σέ μέταλλο.

Σκουλαρίκια από χρυσάφι και πολύτιμους λίθους (6ος αιώνας - Κων/πολη).

▲ Ο μαρασμός της γλυπτικής — και ιδιαίτερα της μνημειακής — άρχίζει στην ελληνιστική τέχνη και συνεχίζεται στην ύστερορωμαϊκή και παλαιοχριστιανική περίοδο.

Αυτόν τό μαρασμό τόν* έπιτείνει ή αντίδραση τών Χριστιανών πρós μιά τέχνη πού αναπτύχθηκε στήν έποχή τής ειδωλολατρείας και πού ήταν αντίθετη μέ τό ιδεαλιστικό πνεύμα πού επικράτησε στή θρησκευτική βυζαντινή τέχνη, γιά νά φτάσει τέλος σέ πλήρη εξαφάνιση.

Ή κοσμική αυτοκρατορική γλυπτική άντεξε μεταβίβας ώς τόν 7ο αιώνα. Από τά λίγα δείγματά της τά πιά γνωστά είναι τό σύμπλεγμα τής Τετραρχίας, ένα έκτυπο ανάγλυφο στή Βενετία, ό αυτοκράτορας Ίουλιανός ό Αποστάτης (361 - 363) στό Μουσείο του Λούβρου, ένα κεφάλι πιθανώς του αυτοκράτορα Άρκαδίου (383 - 408) στό Μουσείο τής Κωνσταντινούπολης, ό κολοσσαίος άνδριάντας του αυτοκράτορα Μαρκιανού (;) (450 - 457) στή Βαλεττα τής Ίταλίας.

Τό πιά όνομαστό έργο τής περίοπτης κοσμικής πλαστικής σ' αυτή τήν περίοδο ήταν ό έφιππος χάλκινος άνδριάντας του Ίουστινιανού στήν κορυφή ενός κίονα δίπλα στήν Άγία Σοφία. Τό έργο είναι γνωστό μόνο από ένα παλαιό σχέδιο.

*Ένα χρυσό βραχιόλι του 6ου αιώνα. (Κων/πολη).

1

ΔΥΟ ΑΙΩΝΕΣ — ΔΥΟ ΦΑΣΕΙΣ ΣΤΗ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΟΥ ΡΩΜΑΪ- ΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ ΣΕ ΕΛΛΗΝΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟ (324 - 518)

- Πρώτη φάση: 4ος αιώνας (324 - 395). Ο Μ. Κωνσταντίνος ένθαρρύνει τὸ Χριστιανισμό καὶ μεταφέρει τὴν πρωτεύουσα στὸ ἀρχαῖο Βυζάντιο. Στὸ τέλος τὸ κράτος χωρίζεται σὲ ἀνατολικὸ καὶ δυτικὸ.

- Δεύτερη φάση: 5ος αἰώνας (395 - 518). Ἀρχίζει ἡ ἱστορία τοῦ ἀνατολικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους. Τὸ ἀπειλοῦν σοβαροὶ κίνδυνοι: Οἱ βαρβαρικές εἰσβολές, πού τελικά καταστρέφουν τὸ δυτικὸ, κι οἱ αἱρέσεις, πού σ' αὐτὴν τὴν περίοδο παίρνουν ἐπικίνδυνο χαρακτήρα καὶ ἔνταση. Μέσα στοὺς κινδύνους ὅμως αὐτοὺς τὸ ἀνατολικὸ κράτος χάρη στὸν ἑλληνισμό, πού κυριαρχεῖ, σφυρηλατεῖ σιγὰ σιγὰ τὴν ἰδιαίτερη φυσιογνωμία του.

2

Ο ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ ΕΠΙΣΗΜΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΤΟΥ ΡΩΜΑΪΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

- Ο Μ. Κωνσταντίνος ἀνοίγει τὸ δρόμο στὸ Χριστιανισμό.

- Μὲ πρωτοβουλία δική του ἐγκαινιάζεται ἡ συνεργασία κράτους καὶ Ἐκκλησίας γιὰ τὴν καταπολέμηση τῶν αἱρέσεων καὶ τοῦ ἔθνισμοῦ.

- Παρ' ὅλα τὰ ζητήματα πού δημιουργοῦν οἱ αἱρέσεις καὶ τίς ἀντιδράσεις τῶν ἔθνικῶν ὁ Χριστιανισμὸς κερδίζει ἔδαφος.

- Μὲ τὸ Μ. Θεοδοσίου ὁ Χριστιανισμὸς γίνεται ἐπίσημη θρησκεία τοῦ κράτους μὲ τὴ μορφή τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ ἀρχίζει νὰ καταδιώκει τοὺς ἀντιπάλους του.

- Στὸν 5ο αἰώνα ἡ αἵρεση τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ φέρνει μεγάλη κρίση στὸ κράτος, γιὰτὴν προσχωροῦν σ' αὐτὴν ὀλόκληρες ἐπαρχίες. Ἡ κρίση αὐτὴ συνεχίζεται καὶ στὸν 6ο αἰώνα.

3

ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΔΥΤΙΚΟΥ ΡΩΜΑΪΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

- Στὸν 3ο αἰώνα οἱ βάρβαροι πλησιάζουν στὰ σύνορα καὶ κάνουν ἐπιδρομές. Ὑστερα ἀπὸ τὴ φάση αὐτὴ ἀκολουθεῖ μιά εἰρηνικὴ διεῖσδυση τους, πού ἀπειλεῖ τὸ κράτος μὲ διάβρωση.

- Στὸ τέλος τοῦ 4ου αἰῶνα μπαίνουν στὴν Εὐρώπη οἱ Οὐνοὶ (374) κι οἱ Γερμανοὶ περνοῦν τὰ σύνορα εἴτε ὡς εἰσβολεῖς εἴτε ὡς φοιδεράτοι. Πρῶτοι οἱ Βησιγότθοι περνοῦν τὸ Δούναβη.

- Ἀπὸ τὴν ἴδια ἀνάγκη πιέζονται κι οἱ Γερμανοὶ τοῦ Ρήνου καὶ σπᾶνε τὰ σύνορα. Τελικά ὄλοι μαζί καταλύουν τὸ δυτικὸ κράτος καὶ ἱδρύνουν πέντε δικά τους βασιλεία.

● Οί Οὔνοι μέ τό βασιλιά τους Ἄττιλα ἐνεργοῦν ἐπιδρομές στό ἀνατολικό κράτος. Στό τέλος νικιοῦνται στή Δύση καί τό κράτος τους διαλύεται.

4 Ο ΑΙΩΝΑΣ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΔΙΑΔΟΧΩΝ ΤΟΥ (518-610)

● Ὁ 6ος αἰώνας (518 - 610). Κυριαρχική μορφή ὁ Ἰουστινιανός. Κεντρική γραμμή τῆς ἐξωτερικῆς του πολιτικῆς ἡ ἐνότητα κι ἡ ἀνάκτηση τῆς Δύσης ἀπό τοὺς βαρβάρους. Τά κατορθώνει σέ ἱκανοποιητικό βαθμό. Στὴν ἐσωτερική πολιτική: πρόοδος στόν ἐκβυζαντινισμό καί στήν ἀπολυταρχία. Οἱ διάδοχοί του ἀλλάζουν τακτική: προσέχουν πολύ τὴν Ἀνατολή καί λιγότερο τὴ Δύση.

5 Η ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ (313-610)

● Στὴν ἀρχιτεκτονική τῶν Ἐκκλησιῶν δημιουργοῦνται δύο τύποι: ἡ *παλαιοχριστιανική βασιλική* καί τὰ *περίκεντρα κτίρια*. Ὁ συνδυασμός τῶν δύο αὐτῶν τύπων δημιουργεῖ τὴ *βασιλική μέ τροῦλο*.

● Στὴ ζωγραφική ἀρχίζει νά ἐπικρατεῖ ἡ τάση πρὸς τὴν *υπερβατική ἀναπαράσταση* (προοδευτική ἐπικράτηση τῆς γραμμικῆς τεχντροπίας, ἰδιαίτερη βαρῦτητα στὴν ἐκφραση τοῦ προσώπου, κυριαρχική θέση τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς κ.ἄ.).

● Στὴ γλυπτική παρουσιάζεται μαρasmus. Ἡ περίοπτη πλαστική περιορίζεται καί σιγά σιγά ἐξαφανίζεται. Διατηρεῖται μόνο ἡ ἀνάγλυφη διακοσμητική γλυπτική.

Νά συγκρατηθοῦν στή μνήμη :

Ο Ι Λ Ε Ξ Ε Ι Σ

αἵρέσεις — μονοφυσитισμός — ἀποκρυστάλλωση τῆς Ὁρθοδοξίας — στέψη — βαρβαρική διείσδυση — βαρβαρικές εἰσβολές — φοιδαράτοι — ρήγας — «ἐνωτικό» — «θεματική τάξη» — Ἐξαρχάτα — Ἰουστινιάνειος Κώδικς — Πανδέκτης — Εἰσηγήσεις — Νεαρές — Corpus Juris Civilis — Πραγματικός νόμος (= Pragmatica Sanctio) — παλαιοχριστιανική βασιλική — κλίτη — περίκεντρα κτίρια — βασιλική μέ τροῦλο — ροτόντα — ὑπερβατική ἀναπαράσταση

Πρώτη φάση: Τό ρωμαϊκό κράτος γίνεται χριστιανικό	324-395
‘Ο Μέγας Κωνσταντίνος μονοκράτορας	324-337
‘Εγκαίνια Κωνσταντινούπολης	330
‘Ο Χριστιανισμός γίνεται επίσημη θρησκεία του κράτους	392
Εισβολή των Ούνων στην Εύρωπη	374
‘Εγκατάσταση Βησιγόθων στην Κάτω Μοισία	376
‘Επιδρομή του ‘Αλάρικου στην ‘Ελλάδα	395
Διαίρεση του ρωμαϊκού κράτους σε Δυτικό και ‘Ανατολικό τμήμα	395
Δεύτερη φάση: πρώτη περίοδος του ‘Ανατολικού ρωμαϊκού κράτους	395-518
Εισβολή των Γερμανών στο Δυτικό ρωμαϊκό κράτος	406
‘Αλωση της Ρώμης από τον ‘Αλάρικο	410
‘Ιδρυση του Πανεπιστημίου στην Κωνσταντινούπολη	425
Θεοδοσιανός Κώδιξ	438
‘Επιδρομές του ‘Αττίλα στο ‘Ανατολικό ρωμαϊκό κράτος	441 και 447
‘Ηττα του ‘Αττίλα στα Καταλανικά πεδία	451
Δ’ Οικουμενική Σύνοδος της Χαλκηδόνας	451
Ληηλασία της Ρώμης από τους Βανδάλους	455
Κατάλυση του Δυτικού ρωμαϊκού κράτους	476
«‘Ενωτικό» του Ζήνωνα	482
Τρίτη φάση: ο ‘Ιουστινιανός και οι διάδοχοί του	518-610
Βασιλεία του ‘Ιουστινιανού	527-565
Διάλυση του βασιλείου των Βανδάλων	533-534
Διάλυση του βασιλείου των ‘Οστρογόθων	535-554
Διάλυση του βασιλείου των Βησιγόθων	554
Α’ Περσικός πόλεμος	540-543
Β’ Περσικός Πόλεμος	549-557
Στάση του Νίκα	532
‘Εκδοση του ‘Ιουστινιανείου Κώδικα	534
Εισαγωγή της «Θεματικής τάξης» από τον ‘Ιουστινιανό	535-539
‘Αγία Σοφία	532-537
Περσικοί πόλεμοι επί των διαδόχων του ‘Ιουστινιανού	572-591
‘Αβαροσλαβικές επιδρομές	579-600

Κείμενα

1. 'Ο Ιερός Αύγουστίνος μιλάει για τό Μ. Θεοδοσίο.

... Μέσα σέ όλα αυτά τά περιστατικά, από τήν ἀρχή κιόλας τῆς βασιλείας του, δέν ἔπαψε νά στέκεται στό πλευρό τῆς Ἐκκλησίας πού βρισκόταν σέ πόλεμο μέ τούς ἔχθρους της, καί αὐτό τό ἔκανε μέ νόμους πολύ δίκαιους καί γεμάτους ἀπό διάθεση οίκτου· γιατί ὁ ἀρετικός Βαλεντιμιανός, πού εὐνοοῦσε τούς ἀρειανούς, τήν εἶχε θίξει σκληρά, καί ὁ Θεοδοσίος εἶχε καλύτερη τύχη σάν μέλος τῆς Ἐκκλησίας, παρά σάν κυβερνήτης στό κράτος. Πρόσταζε νά γκρεμιστοῦν παντοῦ τά εἰδωλα τῶν ἐθνικῶν, γιατί ἤξερε καλά ὅτι τά ἀγαθὰ στόν κόσμο αὐτό δέν ἐξαρτῶνται ἀπό τούς δαίμονες, ἀλλά ἀπό τόν ἕνα καί ἀληθινό Θεό. Ὁ Θεοδοσίος ὑπῆρξε ἀκόμη περισσότερο ἀξιοθαύμαστος γιά τήν ἐπιεικεία πού ἔδειξε στό φοβερό ἐγκλημα τῶν κατοίκων τῆς Θεσσαλονίκης¹. Τόν παρακάλεσαν οἱ ἐπίσκοποι καί ὑποσχέθηκε νά τούς συγχωρέσει. Ὁ Θεοδοσίος ὕστερα παρασύρθηκε ἀπό τίς διαμαρτυρίες καί τίς φωνές τῶν ἀξιωματικῶν καί αὐλικῶν καί ἀναγκάστηκε νά πάρει σκληρή ἐκδίκηση², χωρίς νά τό θέλει. Μά ὅταν ὑποχρεώθηκε στήν ἐκκλησιαστική πειθαρχία, ἔδειξε τόση συντριβή καί μετάνοια, ὥστε ὁ λαός πῆρε τό μέρος του καί ἔχυναν δάκρυα καταλυτημένοι πού ἔβλεπαν τόσο ταπεινωμένη τήν αὐτοκρατορική μεγαλειότητά του. . .

ΙΕΡΟΣ ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΣ

[Θεολόγος τῆς Δύσης τοῦ 4-5ου αἰ.

[— Γιά τήν πολιτεία τοῦ Θεοῦ. Β.βλ. 5. Κεφ. 26. Μετάφραση]

2. "Ἐνα περιστατικό ἀπό τή λεηλασία τῆς Ρώμης (410).

... Ἐνῶ οἱ βάρβαροι τριγύριζαν στήν πόλη ψάχνοντας γιά λεία, ἕνας φοβερός Γότθος παραβίασε τό φτωχικό μιᾶς γριᾶς μοναχῆς. Ὁ Γότθος λοιπόν αὐτός ἀπαίτησε ἀμέσως, ἔχι μέ ἀσχημο τρόπο, ὅλο τό χρυσάφι καί τό ἀσήμι πού εἶχε ἡ μοναχή στήν κατοχή της· τοῦ ἔκανε ὕμους ἐντύπωση μέ πόση γρηγοράδα ἡ καλόγρια τόν ὠδήγησε σ' ἕνα θησαυρό ἀπό ἀσημένια καί χρυσά σκεύη, δουλεμένα μέ τά πιά ἀκριβά ὑλικά καί μέ ἀπερίγραπτη τέχνη. Ὁ βάρβαρος κοίταζε σασιτισμένος αὐτό τό ἀνεκτίμητο εὔρημα, ὥστου τοῦ ἡ καλόγρια τόν σταμάτησε μέ τά παρακάτω σοβαρά λόγια:

— Αὐτά πού βλέπεις εἶναι ἱερά σκεύη καί ἀνήκουν στόν Ἅγιο Πέτρο· ἄν λοιπόν τολμήσεις νά τά ἀγγίξεις, ἡ ἱερόσυλη αὐτή πράξη θά βαραίνει γιά πάντα στή συνείδησή σου. Ἐγώ βέβαια δέν μπορῶ νά κρατήσω ὅ,τι εἶναι ἀδύνατο νά περιφρουρήσω.

Τότε ὁ Γότθος ἀξιωματικός, γεμάτος θαυμασμό, ἔστειλε ἕναν ἀγγελιοφόρο νά πληροφορήσει τό βασιλιά, γιά τό θησαυρό πού εἶχε ἀνακαλύψει. Τότε πῆρε διαταγή ἀπό τόν Ἀλάριχο νά μεταφερθοῦν τά ἱερά σκεύη στό ναό τοῦ Ἀποστόλου. Ἀπό τήν ἄκρη λοιπόν τοῦ Κυρηναίου ὡς τή μακρινή συνοικία τοῦ Βατικανοῦ ἕνα πολυάριθμο

1. Εἶχαν ἐπαναστατήσει ἐναντίον τῆς φρουρᾶς πού τήν ἀποτελοῦσαν Γότθοι καί εἶχαν σκοτώσει τούς ἀξιωματικούς της.

2. Πρόσταξε τή φρουρά καί σκότωσαν μέσα στόν Ἰππόδρομο 7 χιλιάδες Θεσσαλονικιώτες.

ἀπόσπασμα ἀπό Γόθους, προχωρώντας σέ σχηματισμό μάχης μέσα ἀπό τούς κεντρικούς δρόμους τῆς Ρώμης, συνόδευαν μέ τ' ἀστραφτερά τους ὄπλα τή μακριά παρέλαση τῶν εὐλαβικῶν συντρόφων τους πού ἔφεραν, κρατώντας τα ἐπάνω ἀπό τά κεφάλια τους, τά ἱερά σκεύη. Καί οἱ πολεμικές κραυγές τῶν βαρβάρων ἀντηχοῦσαν ἀνάμικτες μέ τίς ψαλμωδίες καί ἀπό ὅλα τά γύρω στίτια ἕνα πλῆθος Χριστιανοί ἔτρεχαν νά πάρουν μέρος στή λιτανεῖα καί ἕνα πλῆθος φυγάδες κάθε ἡλικίας, βαθμοῦ καί αἵρεσης ἀκόμη, βρῆκαν τήν εὐκαιρία νά ζητήσουν προστασία στό ἀπαρραβίαστο καί φιλόξενο ἄσυλο τοῦ Βατικανοῦ.

ΕΔ. GIBBON

[— Ἡ παρακμή καί ἡ πτώση τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, Κεφ. 31 Μετάφραση]

3. Ἡ στάση τοῦ Νίκα ὀδηγεῖ στήν ἀπελπισία τόν Ἰουστινιανό καί ἡ Θεοδώρα τόν ἐνθαρρύνει.

Οἱ σύμβουλοι τοῦ βασιλιᾶ μπῆκαν σέ σκέψη ἄν εἶναι καλύτερα νά μείνουν ἢ νά μποῦν στά καράβια καί νά φύγουν· καί πολλά ἐπιχειρήματα πρόβαλαν γιά τή μιά καί τήν ἄλλη γνώμη. Τότε ἡ βασίλισσα Θεοδώρα μίλησε ἔτσι:

«Ἡ δική μου γνώμη εἶναι ὅτι ἡ φυγή σ' αὐτή τήν περίσταση — περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλη φορά, κι ἄν ἀκόμη ἦταν ἡ μόνη σωτηρία, — εἶναι ἀταίριαστη· γιατί ὁ ἀνθρωπος πού γεννιέται εἶναι ἀδύνατο νά μήν πεθάνει κι ἐκεῖνος πού ἔγινε βασιλιάς εἶναι ἀπαράδεχτο νά γίνει φυγάς. Νά μή σώσω νά ζῶ, ἄν δέ φορῶ τή βασιλική αὐτή πορφύρα καί ἄν εἶναι νά ῥθει ἡ μέρα πού ἐκεῖνοι πού θά μέ συναντοῦν δέ θά μέ λένε Δέσποινα. Ἄν λοιπόν θέλεις, βασιλιά, νά σωθεῖς, δέν ὑπάρχει πιά εὐκολο πράγμα· χρήματα ἔχουμε πολλά· νά καί ἡ θάλασσα, νά καί τά καράβια. Συλλογίσου ὅμως μήπως, ἀφοῦ σωθεῖς, καταλάβεις πώς ὁ θάνατος ἦταν προτιμότερος ἀπό τή σωτηρία. Ὅσο γιά μένα ἀκολουθῶ ἐκεῖνο τόν παλιό λόγο· «ὄμορφο σάβανο εἶναι ἡ βασιλεία».

ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ

[Ὑπέρ τῶν πολέμων. Κεφ. 24. Μετάφραση]

4. Μιά θεωρία πού συμφιλιώνει τό Χριστιανισμό μέ τό κράτος.

... «Ὅλοι οἱ λαοί τῆς γῆς ἀπό τά παλαιά τά χρόνια ἦταν χωρισμένοι καί ἡ ἀνθρωπότητα ὀλόκληρη ἦταν κομματιασμένη σ' ἐπαρχίες, ἐθναρχίες καί τοπαρχίες, σέ μοναρχίες καί πολυαρχίες. Γι' αὐτό ποτέ δέν τούς ἔλειπαν οἱ μάχες καί οἱ πόλεμοι καί οἱ λεηλασίες καί οἱ αἰχμαλωσίες στήν ὑπαιθρο καί στίς πολιτείες. . . Ἡ αἰτία αὐτῶν τῶν κακῶν δέν θά ἔπεφτε ἔξω, ἄν ἔλεγες ὅτι ὀφείλεται στήν πλάνη τῆς πολυθείας. Ὅταν ὄμως τό μέσο τῆς σωτηρίας — ἐνοῶ τό πανάγιο σῶμα τοῦ Χριστοῦ —, πού ἀποδείχτηκε ἀνώτερο ἀπό κάθε δαιμονική ἐνέργεια καί πλάνη, ἄρχισε νά ὑψώνεται σάν τρόπαιο πού συνέντριβε τούς δαίμονες καί ξόρκιζε ὅλα τά παλαιά κακά, ἄρρισαν νά διαλύονται ὅλα τά ἔργα τῶν δαιμόνων καί δέν ὑπῆρχαν πιά πολυαρχίες, μοναρχίες καί δημοκρατίες οὔτε ἐξαιτίας τους στίς πολιτείες καί στήν ὑπαιθρο λεηλασίες καί πολιορκίες, ἀλλά ἀπό τή μιά μεριά κηρύσσονταν ἕνας Θεός γιά ὅλους τούς ἀνθρώπους καί

ἀπό τήν ἄλλη ἐπικρατοῦσε μιᾶ βασιλεία σέ ὅλους, ἡ ρωμαϊκή, καί ἐσβηνε μέ μιᾶς ἡ προαιωνία ἀνειρήνευτη καί ἀσυμβίβαστη ἔχθρα τῶν λαῶν. Καί καθώς προσφερόταν σέ ὅλους τούς ἀνθρώπους τοῦ ἑνός Θεοῦ ἡ γνώση καί ἕνας τρόπος εὐσέβειας καί ἡ σωτήρια διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ, γι' αὐτό, ἀφοῦ μέσα στήν ἴδια περίοδο ἀναδείχτηκε σέ ὅλο τό ρωμαϊκό κράτος ἕνας βασιλιάς, βαθιά εἰρήνη ἐπικράτησε ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη. "Ἐτσι, μαζί καί κάτω ἀπό τίς ἴδιες συνθήκες, ξεφύτρωσαν σάν ἀπό θεῖο νεῦμα δύο βακαστοί εὐτυχίας γιά τούς ἀνθρώπους: ἡ ἐξουσία τῶν Ρωμαίων καί ἡ ἀληθινή θρησκεία. . .

ΕΥΣΕΒΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ Ο ΠΑΜΦΙΛΟΥ

[— Εἰς Κωνσταντῖνον τόν βασιλέα. Τριακονταετηρικός. Κεφ. 16. Μετάφραση]

5. Ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος πρὸς τόν Εὐτρόπιο¹. Ἡ Ἐκκλησία στόν ἀγῶνα τῆς νά ἐξυγιάνει τά ἦθη στό παλάτι.

. . . Σέ κάθε περίσταση, μά προπάντων τώρα, εἶναι ἐπίκαιρο νά πεί κανένας: στόν κόσμο ἐπικρατεῖ ματαιότητα πᾶνω στή ματαιότητα: τά πάντα εἶναι ματαιότητα! Ποῦ εἶναι τώρα ἡ λαμπρή στολή τοῦ ὑπάτου πού φοροῦσες; Ποῦ οἱ χαρούμενες λαμπάδες, πού οἱ φασαρίες κι οἱ χοροί καί τά γλέντια καί τά πανηγύρια; Ποῦ τά στεφάνια καί τὰ παραπετάσματα καί ὁ θόρυβος τοῦ λαοῦ καί οἱ ζητωκραυγές στίς ἵπποδρομίες καί οἱ κολακεῖες τῶν θεατῶν; "Ὅλα ἐκεῖνα χάθηκαν: ἕνας ἀέρας φύσηξε καί σάν φύλλα τὰ σώριασε ὅλα μαζί χάμω: καί μᾶς φανέρωσε τό δέντρο γυμνῶ νά σιέται ἀπό τή ρίζα του. Ποῦ εἶναι τώρα αὐτοί πού σοῦ ἔκαναν τό φίλο; πού τά συμπόσια καί τά φαγητά; Ποῦ εἶναι τό πλῆθος οἱ κόλακες καί τό κρασί πού ὅλη τή μέρα ξοδεύταν καί οἱ περισσιες τέχνες τῶν μαγειρῶν καί οἱ λακέδες τῆς ἐξουσίας πού ἔλεγαν καί ἔκαναν τό καθετί γι' αὐτή; Μιά νύχτα κι ἕνα ὄνειρο ἦταν ὅλα ἐκεῖνα καί μέ τό ξημέρωμα χάθηκαν: τῆς ἄνοιξης λουλούδια ἦταν καί μαράθηκαν. Μιά σκιά ἦταν καί πέρασε: ἕνας καπνός καί σκόρπισε: σαπουνόφουσες καί σπάσανε: μιᾶ ἀράχνη ἦταν καί σκίστηκε.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ

[— Εἰς Εὐτρόπιον Λόγος. Μετάφραση]

6. Τά εἶδωλα γκρεμίζονται ἀπό τούς Χριστιανούς.

"Ὅταν ἀποβιβαστήκαμε μόλις μᾶς πῆραν εἶδηση οἱ Χριστιανοί τοῦ τόπου ἐκεῖνου, μᾶς δέχτηκαν μέ ψαλμωδίες: ἐπίσης καί ἀπό τήν πόλη ἤρθαν νά μᾶς προῦπαντήσουν μέ τό σημεῖο τοῦ Τιμίου Σταυροῦ καί ψάλλοντας κι αὐτοί. Ἐνώθησαν καί ἀπό τά δύο μέρη καί ἔγινε ὄχι λίγος λόγος: πιά πολλοί ἦταν οἱ κάτοικοι τῆς παραλίας, γιὰτί ὑπῆρχαν ἐκεῖ πολλοί Αἰγύπτιοι, ἔμποροι κρασιοῦ. "Ὅσοι παραμένανε στή μανιά τῆς εἰδωλολατρίας, βλέποντας ὅλα αὐτά ἔβραζαν ἀπό τό θυμό τους, μά δέν μπορούσαν νά κάνουν τίποτε, ἐπειδή οἱ ὁσιότατοι ἐπίσκοποι εἶχαν μεγάλη ἐκτίμηση ἀπό τούς βασιλιά-

1. Πρώην δούλος πού ἔγινε προθυπουργός ἐπὶ Ἀρχαδίου. Κατάργησε τό ἄσυλο τῆς παλαιᾶς Ἁγίας Σοφίας: ὅταν ὁμοῦς τόν καταδίωξε ἕνας στρατηγός βαρβαρῶν μισοθρόων, ἔντρομος ζήτησε ἐκεῖ σωτηρία.

δες και γιατί τά εἰδωλα ἐπρόκειτο νά καταστραφοῦν· γι' αὐτό ἦταν σέ μεγάλη ἔγνοια καί στενοχώρια.

Μόλις μπήκαμε στήν πόλη, κοντά στό μέρος πού λεγόταν τετράμφοδο, ὑπῆρχε μιὰ στήλη μαρμάρινη πού ἔλεγαν πώς εἶναι τῆς Ἀφροδίτης· ἦταν στημένη πάνω σ' ἕνα πέτρινο βωμό καί εἶχε σκαλισμένη ἀπάνω στή στήλη μιὰ γυμνή γυναίκα μέ ὄλες τίς ἀσχήμιες της. Πρόσφεραν τιμές στή στήλη ὅλοι οἱ κάτοικοι τῆς πόλης, μά προπάντων οἱ γυναῖκες ἀνάβοντας λυχνάρια καί θυμιατίζοντας μέ λιβάνι. Γιατί ἔλεγαν γι' αὐτή ὅτι ἐπισκέπτεται στόν ὕπνο τους ὕσες θέλουν νά παντρευτοῦν, μά τά ἔλεγαν ψέματα ξεγελώντας ἢ μιὰ τήν ἄλλη. . .

Ὅταν λοιπόν φτάσαμε στήν πόλη, ὅπως εἶπαμε, καί πλησίασαμε στό μέρος ὅπου ἦταν αὐτό τό εἶδωλο τῆς Ἀφροδίτης — οἱ Χριστιανοί σήκωναν τό τίμιο ξύλο τοῦ Χριστοῦ, δηλαδή τό σχῆμα τοῦ Σταυροῦ — θά μάς εἶδε ὁ δαίμονας πού κατοικοῦσε μέσα στή στήλη καί μή ἀντέχοντας στή θέα τοῦ φοβεροῦ σημείου, ἀφοῦ πετάχτηκε ἔξω ἀπό τό μάρμαρο πολύ γρήγορα, ἔριξε κάτω τή στήλη καί τήν ἔκανε χίλια κομμάτια. Καί δύο εἰδωλολατρῶν, πού ἔτυχε νά βρίσκονται κοντά στό βωμό πού ἦταν ἡ στήλη, τοῦ ενός τοῦ ἄνοιξε τό κεφάλι στά δύο καί τοῦ ἄλλου τοῦ τσάκισε τόν ὄμο καί τό χέρι· γιατί κι οἱ δύο τους στέκονταν καί κοροῖδευαν τόν ἄγιο λαό.

ΜΑΡΚΟΣ ΔΙΑΚΟΝΟΣ

[— Βίος τοῦ Ἁγίου Πορφύριου, Ἐπισκόπου Γάζης, 58 - 61. Μετάφραση.]

7. "Ἐνας ἔθνικός¹ φιλόσοφος ἀπευθύνεται πρὸς τό Μ. Θεοδοῖο καί μιλά μέ ὑπερβολή γιά τίς καταστροφές τῶν ἀρχαίων ναῶν ἀπό τοὺς Χριστιανούς.

. . . Ἐσὺ βέβαια οὔτε ἔβγαλες διαταγή νά μένουν κλειστά τά ἱερά οὔτε νά μή συχνάζει κανένας σέ αὐτά οὔτε ἀπαγόρευες τῇ φωτιά καί τό λιβάνι οὔτε τίς τιμές ἀπό τά κάθε λογῆς θυμιατίσματα. Οἱ μαυροφόροι ὅμως αὐτοὶ πού, ἐνῶ τρῶνε περισσότερο καί ἀπό τοὺς ἐλέφαντες. . . τό κρύβουν αὐτό μέ τέχνη πού ἐπινοήθηκε γι' αὐτό τό σκοπό, ὅσο ὑπάρχει, βασιλιά, ὁ νόμος σου καί ἰσχύει, χυμοῦν ἐπάνω στά ἱερά μέ ξύλα, πέτρες καί σίδηρα καί ἄλλος χωρὶς αὐτά, μέ τά χέρια καί τά πόδια. Ἐπειτα τά πάντα γίνονται λεία τῶν κατοίκων τῆς Μυσίας, ἀφοῦ γκρεμιστοῦν οἱ στέγες, κατεδαφιστοῦν τά σπίτια, κομματιαστοῦν τά ἀγάλματα, ἀναποδογυριστοῦν οἱ βωμοί, ἐνῶ οἱ ἱερεῖς πρέπει ἢ νά σωπαίνουν ἢ νά πεθάνουν. Ἀφοῦ γίνει τό κακὸ πρώτη φορά, ὕστερα γίνεται καί δευτέρα καί τρίτη ἔφοδος, καί στό ἕνα παράνομο τρόποί τους, ἀκολουθεῖ τό ἄλλο. Τέτοιες ἐπιχειρήσεις γίνονται ἀκόμη καί στίς πόλεις, μά προπάντων στήν Ὑπαιθρο. Καί πολλοὶ εἶναι οἱ ἐχθροί, τό καθένα ὅμως κακὸ μαζεύεται χωριστὰ ὅλο μαζὶ σέ ἀμέτρητα κακά καί ἀπαιτοῦνε μεταξύ τους ἀπολογισμὸ γιά ὅσα ἔκαναν καί εἶναι ντροπὴ νά μὴν ἔχει διαπράξει κανένας τίς μεγαλύτερες ἀδικίες.

ΛΙΒΑΝΙΟΣ

[— Πρὸς Θεοδοῖον. Ὑπὲρ τῶν ἱερῶν. Παρ. 6. Μετάφραση.]

1. Μὴ χριστιανός.

8. Ἀπληστία καὶ σκληρότητα τῶν Δυνατῶν στὸ πρῶμο Βυζάντιο.

(614) γ' Θέλετε ὅμως νὰ ἀφήσουμε καὶ αὐτοὺς καὶ νὰ ῥθοῦμε στοὺς ἄλλους, σ' αὐτοὺς ἀκριβῶς ποὺ λογαριάζονται γιὰ δικαιοῦτεροι; Ποιοὶ λοιπὸν εἶν' αὐτοί; Εἶναι οἱ ἰδιοκτῆτες τῶν ἀγρῶν καὶ μαζεύουν γιὰ λογαριασμό τους τὸν πλοῦτο ποὺ παράγει ἡ γῆ. Καὶ τί ὑπάρχει πιὸ ἄδικο ἀπ' αὐτούς;

Ἄν ἐξετάσει κανεὶς πῶς μεταχειρίζονται τοὺς ἄθλιους καὶ ταλαίπωρους γεωργούς, θὰ τοὺς βρεῖ πιὸ ὠμούς καὶ ἀπὸ τοὺς βαρβάρους. Γιατί σ' αὐτούς ποὺ πεθαίνουν τῆς πείνας καὶ σ' ὅλη τῆ ζωὴ τους βασανίζονται, τοὺς προσθέτουν ἐπιπλέον δασίματα, ἀτελειωτα καὶ ἀφόρητα, καὶ τοὺς ὑποχρεώνουν σὲ ἐξαντλητικὰ ἀγγραφεῖς. Χρησιμοποιοῦν τὰ σώματά τους σάν νὰ ἦταν γάιδαροι καὶ μουλάρια ἢ, πιὸ καλὰ, πέτρες. Καὶ οὔτε τοὺς ἀφήνουν νὰ πάρουν λίγη ἀνάσα, μὰ εἴτε ἡ γῆ βγάζει εἰσόδημα εἴτε δὲ βγάζει τὸ ἴδιο τοὺς ξεθεώνουν καὶ δὲ δείχνουν καμιά ἀπολύτως κατανόηση.

Καὶ εἶναι μεγάλος καημὸς νὰ βλέπεις, ὅταν, ἀφοῦ ὀλόκληρο τὸ χειμῶνα τοὺς φάει τὸ μεροδοῦλι καὶ ἡ παγωνιά καὶ οἱ μπόρες καὶ τὰ ξενύχτια, γυρίζουν πίσω μ' ἄδεια τὰ χέρια καὶ μὲ χρέος ἀπὸ πάνω. Καὶ μὲ περισσότερο φόβο καὶ φρίκη νὰ ἀναλογίζονται καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν πείνα καὶ τὸ ναυάγιο τὰ βάσανα ἀπὸ τοὺς ἐπίτροπους καὶ τὰ τραβήγματα τοὺς καὶ τίς ἀπαιτήσεις καὶ τὴν καταναγκαστικὴ ἐργασία καὶ τίς ἀναπόφευχτες ὑπηρεσίες.

Τί νὰ πεῖ κανεὶς γιὰ τὰ ἐμπορεύματα ποὺ τοὺς πουλᾶνε καὶ τὴν κερδοσκοπία ἀπὸ τὰ εἶδη πρῶτης ἀνάγκης ποὺ τοὺς προμηθεύουν; Ἀπὸ τὸ μόχθο καὶ τὸν ἰδρώτα τους γεμίζουν πατητήρια καὶ στέρνες, ἐνῶ σ' αὐτούς τοὺς ἴδιους οὔτε λίγο μέρος ἀπὸ τὸ εἰσόδημα τοὺς ἐπιτρέπουν νὰ πᾶνε στὰ σπίτια τους, ἀλλὰ μ' ὀλόκληρο τὸν καρπὸ γεμίζουν τὰ πιθάρια τῆς παρανομίας τους καὶ ἔναντι αὐτοῦ τοὺς ρίχνουν ἓνα ἀσήμαντο χρηματικὸ ποσό. Καὶ ἐπιπλέον ἐπινοοῦν καινούριους τρόπους τοκογλυφίας ποὺ δὲν εἶναι οὔτε καθιερωμένοι ἀπὸ τοὺς νόμους τῶν Ἑλλήνων καὶ κρατᾶνε δανειστικούς λογαριασμούς ποὺ μόνο τὸ ἀνάθεμα τοὺς ταιριάζει. Γιατί δὲ ζητοῦν τὸ ἑκατοστὸ τοῦ παντός, ἀλλὰ τὸ ἦμισυ τοῦ παντός ἀπαιτοῦν μὲ τὴ βία. Καὶ μάλιστα, ὅταν αὐτὸς ποὺ τοῦ τὸ ἀπαιτοῦν καὶ γυναικία ἔχει καὶ παιδιὰ ἀνατρέφει καὶ ἄνθρωπος εἶναι καὶ μὲ τὸ δικὸ του τὸ μόχθο γεμίζει καὶ τ' ἁλώνια καὶ τὰ πατητήρια. Ἀλλὰ ἀπ' αὐτὰ τίποτα δὲν καταλαβαίνουν.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ

[— *Ὁμιλία εἰς κατὰ Ματθ. 61,3* - Migne 58,591
καὶ Ἰ. Καραγιαννοπούλου, Ἱστορία Βυζαντινοῦ κράτους,
Τόμ. Α'. Θεσσαλονίκη 1974, σελ. 175 - 176]

9. Ὁ Ἰουστινιανὸς μὲ αὐστηρὰ μέτρα ἐναντίον τῆς προστασίας ἀναχαιτίζει στὴν Ἀνατολὴ τὴν πορεία πρὸς τὴν φεουδαρχία.

216.C.13. Καὶ προστασίες παράνομες, ποὺ μαθαίνουμε ὅτι γίνονται στὶς ἐπαρχίες μας, θὰ ἐπιδιώξεις μὲ κάθε τρόπο νὰ τίς σταματήσεις, μὴν ἐπιτρέποντας σὲ κανένα νὰ ζεῖ εἰς βάρος τῆς ζωῆς τῶν ἄλλων οὔτε νὰ ἰδιοποιεῖται τὰ ἀγροκτῆματα ποὺ δὲν τοῦ ἀνήκουν ἀπὸ πουθενά, οὔτε γιὰ ζημίαι ἄλλων νὰ ὑπόσχεται γιὰ ἀντιπαροχὴ

προστασία, ούτε να προβάλλουν τή δική τους δύναμη, γιά να εξουδετερώσουν τήν κρατική δύναμη. Καί ούτε να σέ άπασχολεί ποιά εξουσία διαθέτουν αὐτοί πού κάνουν αὐτά. Σοῦ εἶναι ἀρκετό πάν' ἀπ' ὅλα γιά τήν ἐξασφάλιση πληρέστατης ἐξουσίας νά ἔχεις μέ τό μέρος σου καί τό νόμο καί τοῦ βασιλιᾶ τήν εὐμένεια.

ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ Α'

[Νεαρά τοῦ 535, ΝΙ. XVII. c. 13. 'Από 'Ι. Καραγιαννοπούλου,
— 'Η Βυζαντινή 'Ιστορία ἀπό τάς πηγάς, Θεσσαλονίκη 1974,
σ. 173. 'Ελεύθερη ἀπόδοση]

217 Προοίμ. Πληροφορηθήκαμε ὅτι στήν ἐπαρχία πού κυβερνᾷς τόλησαν μερικοί νά ἐκμεταλλετοῦν τήν εὐκαιρία τῆς κακῆς σοδειᾶς τοῦ σιταριοῦ καί νά δανείσουν σέ μερικούς ἐλάχιστο γέννημα (ποσό καρπῶν) καί ἔναντι αὐτοῦ νά τοῦς πάρουν βλη τή γῆ τους, ὥστε ἄλλοι ἀπό τοῦς γεωργούς νά φύγουν, ἄλλοι νά χαθοῦν ἀπό τό λιμό καί νά πέσει τόσο φοβερή καταστροφή πού δέν εἶναι λιγότερη ἀπό βαρβαρική ἐπιδρομή.

Κ. 1. Διατάζουμε λοιπόν ὅλους ἐκείνους πού δάνεισαν ὅσηδήποτε ποσότητα ὀποιουδήποτε εἶδους ξηρῶν καρπῶν νά τό πάρουν πίσω τώρα, χωρίς νά προσθέσουν ὀτιδήποτε, καί νά ἐπιστρέψουν τά κτηματάκια στοῦς γεωργούς. Καί κανένας νά μήν τολμᾷ καθόλου μέ πρόφραση τά ἀνωτέρω δανείσματα, εἴτε ἔγιναν μέ λόγο εἴτε μέ γραπτό συμβόλαιο, νά κατέχει ξένη γῆ. Καί νά εἰσπράξουν, ἂν τά δανεικά ἦταν καρποί, τό 1/8 τοῦ μοδίου γιά κάθε μόδιο ὀλόκληρο τό χρόνο, καί ἂν τά δανεικά ἦταν νομίματα, γιά κάθε νόμισμα, ἕνα κεράτιο τό χρόνο σάν τόκο. Καί ἀφοῦ πάρουν οἱ δανειστές τό 1/8 τοῦ μοδίου γιά κάθε μόδιο τό χρόνο ἢ τό κεράτιο, νά ἐπιστρέψουν ὀπωσδήποτε τά ὑπόλοιπα, εἴτε γῆ τυχαίνει νά κρατοῦν εἴτε κανένα ἄλλο ἐνέχυρο, π.χ. βόδια ἢ πρόβατα ἢ δούλους. Καί ὁ νόμος αὐτός νά ἱκανοποιεῖ συγχρόνως ὅλους, δηλαδή νά θεωρεῖται φιλόανθρωπος καί εὐσεβής, γιὰτί ἐξυπηρετεῖ τοῦς φτωχοῦς καί δίνει μιᾶ λογική ἀποζημίωση στοῦς δανειστές.

— 'Ἐπίλ. Αὐτές λοιπόν εἶναι οἱ ἐντολές μας καί νά σπεύσει ἡ λαμπρότητά σου νά τίς ἐκτελέσει κατὰ γράμμα. Ἔτσι θά ξέρει ὁ δανειστής ὅτι, ἂν τολμῆσει νά ἐνεργήσει ἀντίθετα μ' αὐτά, θά χάσει τό δικαίωμα τῆς εἰσπραξῆς καί ἐκεῖνος πού πῆρε τό δάνειο θά δοκιμάσει τήν ἱκανοποίηση ὅτι καί ὁ ἴδιος θά γλιτώσει ἀπό τό χρέος καί τό δανειστή του θά δεῖ ὅτι χάνει ὅ,τι δικαιοῦται νά εἰσπράξῃ.

ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ Α'

[Νεαρά τοῦ 535, ΝΙ. XXXIII, ἀπό 'Ι. Καραγιαννοπούλου,
— 'Η Βυζαντινή 'Ιστορία ἀπό τάς πηγάς, Θεσσαλονίκη 1974,
σελ. 173 - 174. 'Ελεύθερη ἀπόδοση]

ΜΕΣΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΟΧΗ [610 - 1081].

ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ: Ο ΗΡΑΚΛΕΙΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΑΔΟΧΟΙ ΤΟΥ [610-717]. Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΖΕΙ ΑΠΟ ΠΑΝΤΟΥ ΣΟΒΑΡΟΥΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥΣ ΕΧΘΡΟΥΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΡΙΖΟΝΤΑΙ ΤΑ ΣΥΝΟΡΑ ΤΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

▲ Στο προηγούμενο κεφάλαιο εκθέσαμε πώς η αυτοκρατορία, πριν συνέλθει από την εσωτερική της κρίση, δέχτηκε όλη τη βιαιότητα των βαρβαρικών εισβολών: οι Γερμανοί της πήραν ολόκληρο το δυτικό τμήμα της, και, παραβιάζοντας το χώρο και την ενότητα της ρωμαϊκής Μεσογείου ίδρυσαν στις άκτες της δικά τους κράτη. Ταυτόχρονα σημειώθηκε η πτώση του αρχαίου κόσμου και μέσα από τα ερείπιά του, αναζητώντας νέες δυνάμεις για να επιβιώσει, η Οικουμένη άρχισε να μετασχηματίζεται σε μία χριστιανική αυτοκρατορία, ρωμαϊκή στην οργάνωση και έλληνοχριστιανική στον πολιτισμό. Δείξαμε επίσης ότι, παρ' όλο που τα αυτοκρατορικά έδαφη περιορίστηκαν, η οικουμενικότητα δέχθηκε σαν ιδέα, αφού αυτή εμπνέει τη δυτική πολιτική του 'Ιουστινιανού και των διαδόχων του, και ως είναι υποχρεωμένοι οι τελευταίοι αυτοί να μεταποτίσουν το κέντρο βάρους της πολιτικής του προς την 'Ανατολή.

▲ Στην περίοδο όμως που ακολουθεί (610 - 717), η ενότητα της μεσογειακής Οικουμένης διατηρείται μόνο λίγα χρόνια μετά το 628. Εκείνο το χρόνο ο 'Ηράκλειος, ο ιδρυτής της δυναστείας του μεγαλύτερου μέρους αυτής της περιόδου (610 - 711), κατόρθωσε να εξουδετερώσει τους Πέρσες, τους προαιώνιους ανταπαιτητές της ανατολικής Μεσογείου, και να τους αποκόψει την πρόσκαιρη έξοδό τους στις άκτες της Ν. 'Ανατολικής γωνίας της. Μά τον επόμενο κιόλας χρόνο πληροφορείται την πρώτη επιθετική κρούση των 'Αράβων στα σύνορα της Συρίας. Οι 'Αραβες, που ζούσαν ως τώρα στη χειρσόνησ τους νομαδικά, οργανώνονται τότε σε ένα κράτος, το Χαλιφάτο, και ξεχνούνται προς τη Μεσόγειο, για να διεκδικήσουν το δικαίωμα να εγκατασταθούν κι αυτοί στα παράλια της.

▲ Οί εισβολές τῶν Ἀράβων δέ μοιάζουν καθόλου μέ τίς εισβολές τῶν Γερμανῶν, οὔτε στό χαρακτήρα οὔτε στό ἀποτελέσματα. Οἱ Γερμανοί, ὅταν κατακτοῦσαν μιά χώρα, ἀφήνονταν νά κατακτηθοῦν ἀπό τόν πολιτισμό τῶν κατακτημένων. Οἱ Ἀραβες μαχητές ὁμως εἶναι στήν ὑπηρεσία τοῦ κράτους τοῦ Ἀλλάχ καί γι' αὐτό οἱ κατακτήσεις τους εἶναι ἐξουθενωτικές γιά τους κατακτημένους· ἐκτός ἀπό τους Ἰουδαίους καί τους Χριστιανούς, ὅταν δέν ἀλλαξοπιστοῦσαν θεληματικά, ὅλοι οἱ ἄλλοι λαοί ἔχαναν τή θρησκεία, τή γλώσσα, τόν ἔθνισμό τους καί ἰσποδώνονταν πέρα γιά πέρα μέσα στό ἀπέραντο πολιτικο-θρησκευτικό Χαλιφάτο.

Γι' αὐτό οἱ λαοί τῶν περιοχῶν πού κατακτήθηκαν ἀπό τους Ἀραβες παρασύρθηκαν ἀπό τήν ἔλξη τοῦ ἀστερισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς, καί σ' αὐτή τήν τροχιά κινούνται ὡς τίς μέρες μας.

▲ Στή Δύση, ἐνῶ ὁ Ἡράκλειος πολεμᾷ μέ τους Πέρσες στήν Ἀνατολή, ὁ βασιλιάς τῶν Βησιγόθων τῆς Ἰσπανίας Σβινθίλας (621 - 631) κυριεῖ τίς ἐκεῖ βυζαντινές κτήσεις.

Πολύ πιό κρίσιμη κατάσταση ὥστόσο δημιούργησαν ἀπό τίς ἀρχές τοῦ Του αἰῶνα οἱ εισβολές τῶν Ἀβάρων καί τῶν Σλάβων. Ἀπό τους δευτέρους οἱ Κροάτες καί οἱ Σέρβοι δημιουργοῦν στό χρόνια τοῦ Ἡρακλείου μόνιμες ἐγκαταστάσεις στίς ἐρημωμένες ἀπό τους Ἀβάρους περιοχές τῆς βορειοδυτικῆς Βαλκανικῆς καί ἄλλες σλαβικές φυλές βρίσκουν ἐπίσης μόνιμο καταφύγιο στήν Κάτω Μοισία ἀνάμεσα στό Δούναβη καί στόν Αἴμο.

Τό τελευταῖο τέταρτο αὐτοῦ τοῦ αἰῶνα ἰδρύνουν σ' αὐτή τήν περιοχή τό βασιλεῖό τους οἱ Βούλγαροι. Τό νεοσύστατο κράτος τους ἀναπτύσσεται μέσα σέ αὐτοκρατορικά ἐδάφη καί θά γίνεи ἀργότερα ἕνας ἀπό τους πιό ἐπικίνδυνους ἀντιπάλους τοῦ Βυζαντίου.

▲ Ἐπομένως σ' αὐτή τήν περίοδο ἡ αὐτοκρατορία ἔπαθε σοβαρό ἀκρωτηριασμό. Αὐτό ἐπηρεάσε πολύ βαθιά τό χαρακτήρα της. Ἀπό ἐδῶ κι ἐμπρός ὡς κυρίως ἐνδοχώρα τῆς αὐτοκρατορίας ἀπόμεινε ἡ Μ. Ἀσία, ἡ Θράκη, ἡ Μακεδονία καί ἡ νοτιότερη Ἑλλάδα μέ τά νησιά της, τμήματα τῆς Ἰταλίας καί Σικελίας· ἀργότερα θά ἐπεκταθοῦν πάλι τά ἀνατολικά ἐδάφη.

Οἱ πληθυσμοί τῶν περιοχῶν αὐτῶν εἶναι καθαρά ἑλληνικοί, ὄχι μόνο στό ἀστικά κέντρα, ὅπως στίς ἀνατολικές ἐπαρχίες, ἀλλά καί στήν ὑπαίθρο. Καί δέν εἶναι μόνο ἑλληνικοί οἱ πληθυσμοί, ἀλλά καί ὁμόδοξοι. Ἡ ἀραβική κατάκτηση ἀπάλλαξε τήν αὐτοκρατορία ἀπό τά ἐδάφη ὅπου εὐδοκίμοῦσαν οἱ κάθε λογῆς αἱρέσεις. Συνέπεια λοιπόν τοῦ περιορισμοῦ τῆς ἐδαφικῆς ἔκτασης εἶναι νά ἀποκτήσει ἡ αὐτοκρατορία σέ μικρότερο χώρο μεγαλύτερη ἔθνολογική καί θρησκευτική ὁμοιογένεια.

▲ Ἡ περίοδος λοιπόν 610 - 717 εἶναι περίοδος μεγάλων ἐξωτερικῶν κινήσεων. Γιά νά ἀντιμετωπιστοῦν αὐτοί οἱ κίνδυνοι καί νά ἐπιζήσει τό κράτος, χρειάστηκε νά ἐνδυναμωθοῦν καί νά ἐπεκταθοῦν σέ πολλούς τομεῖς οἱ μεταρρυθμίσεις πού ἐγκαινιάστηκαν στους τρεῖς προηγούμενους αἰῶνες.

1 Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΣΕ ΣΚΛΗΡΟΥΣ ΠΟΛΕΜΙΚΟΥΣ ΑΓΩΝΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΑΣΩΣΗ ΤΗΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥΣ ΤΗΣ ΕΧΘΡΟΥΣ

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

1. Ο 'Ηράκλειος και η δυναστεία του (610-717).¹

▲ **Η μορφή του.** Ο 'Ηράκλειος, γιός του ξαρχου τῆς Καρχηδόνος 'Ηρακλείου, ξεκίνησε από τό 'Εξαρχάτο, σταλμένος από τόν πατέρα του, μέ στρατό και στόλο γιά τήν Κωνσταντινούπολη και τήν ἐλευθέρωσε από τήν τυραννίδα τῆς αὐτοκρατορίας Φωκά. Ἦ Σύγκλητος, πού εἶχε τήν πρωτοβουλία τῆς πρόσκλησης αὐτῆς, και ὁ λαός τόν ἀνέβασαν στόν ἀδείο θρόνο και τόν ἔσπεψε αὐτοκράτορα ὁ πατριάρχης Σέργιος (5 Ὀκτωβρίου 610).

Μέ τόν 'Ηράκλειο ὁ 7ος αἰώνας πρόσθεσε στό πάνθεο τῶν αὐτοκρατόρων μιὰ μοναδική μορφή. Ἦταν πλούσια προικισμένος μέ φυσικά χαρίσματα: σπάνια ὁμορφιά στό ἐξωτερικό του, εὐγένεια και ἠπιότητα στό ἦθος του, ἀδάμαστο θάρρος στή μάχη και ἐξαιρετική στρατηγική ικανότητα.

Ο 'Ηράκλειος ἐνσάρκωσε τέλεια τόν τύπο τοῦ ἡγήτη πού ζητοῦσε ἡ συνεπαρμένη ἀπό θρησκευτικότητα ἐποχή του. Εἶναι ὁ πρῶτος χριστιανός αὐτοκράτορας, πού ἐμπνέεται ἀπό τή σταυροφορική διάθεση νά πολεμήσει γιά τήν πίστη του. Γι' αὐτό και παίρνει μέρος στίς ἐκστρατεῖες ὁ ἴδιος προσωπικά ἐπικεφαλῆς τοῦ στρατοῦ.

Οἱ ἐκστρατεῖες του ἔχουν ὀρισμένα καινούρια χαρακτηριστικά: Φτάνει στή Βασιλεύουσα γιά νά τήν ἐλευθερώσει ἀπό τό Φωκά, μέ στόλο πού στά κατάρτια τῶν καρabiῶν του ἀνεμίζουν σάν νικητήρια σύμβολα εἰκόνες τῆς Παναγίας.

Ο μεγάλος πόλεμος μέ τούς Πέρσες, πού ἀρχίζει τό 622, εἶναι ἕνας πόλεμος ἱέρως πού κηρύσσεται «κατά βαρβάρων», δηλαδή μή Χριστιανῶν, μέ τό σύνθημα νά ξαναπάρουν τόν Τίμιο Σταυρό πού τόν ἄρπαξαν οἱ πυρολάτρες και τόν πῆγαν στήν Κτησιφώντα. Μά και τό τέλος τοῦ πολέμου εἶναι ἀνάλογο: ἡ νίκη γίνεται γνωστή στό πλῆθος τό συγκεντρωμένο στήν 'Αγία Σοφία τήν Πεντηκοστή τοῦ 628 μ' ἕνα αὐτοκρατορικό διάγγελμα ὅπου ὁ νικητής ἀναγγέλλει τό θρίαμβο και παραγγέλλει νά «ἀλαλάσουν στόν Κύριο» τίς εὐχαριστίες τους, γιατί ὁ «Θεομάχος Χοσρόης» γκρεμίστηκε «στά καταχθόνια» και ὁ Σταυρός συνέτριψε τόν Ζωροάστρη και τούς Μάγους.

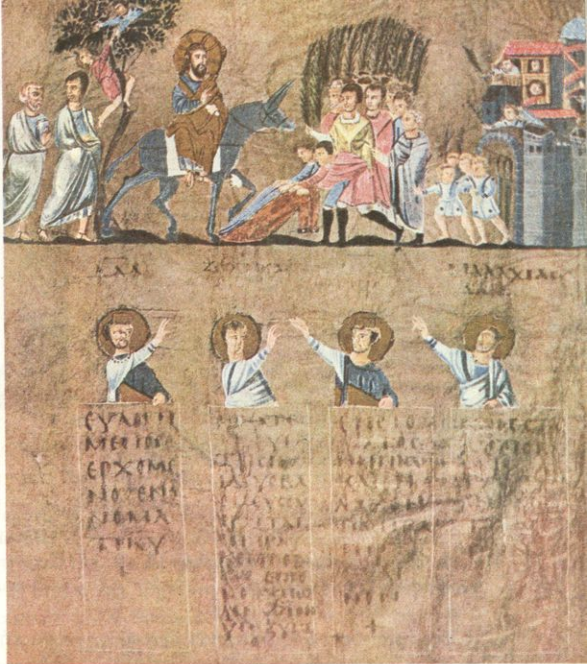
▲ **Ἦ βασιλεία του και οἱ διάδοχοί του.** Στή διαδρομή τῆς βασιλείας τοῦ 'Ηρακλείου (610 - 641) ξεχωρίζουμε τρεῖς περιόδους, πού ἡ καθεμίά τους ἀποτελεῖ και μιὰ ἰδιαίτερη φάση στή δράση του.

● Στήν πρώτη φάση (610-622), καθώς παραλαβαίνει ἀπό τό Φωκά ἕνα κράτος σέ πλήρη ἐσωτερική διάλυση, ἀγωνίζεται νά τό ἀνασυντάξει. Εἶναι μιὰ

Σ η μ. 1. Οἱ αὐτοκράτορες τῆς δυναστείας αὐτῆς εἶναι μέ τή σειρά: Κώνστας Β' (641 - 668· σ' αὐτόν ἀνήκει τό παρωνύμιο Πωγωνάτος), ὁ Κωνσταντῖνος Δ' (668 - 685), ὁ 'Ιουστινιανός Β' (685 - 695 και 705 - 711). Τά ὑπόλοιπα χρόνια 695 - 705 και 711 - 717 εἶναι χρόνια ἀναρχίας.

Ἡ εἰσοδος στὰ Ἱερουσόλυμα.

[Μικρογραφία ἀπὸ τὸ μεγάλο κώδικα μὲ εὐαγγέλια τοῦ βου αἰώνα. Εἶναι γνωστός ὡς Codex purpureus Rossanensis - Rossano τῆς Καλαβρίας. Museo dell'Archivescovoado]. Εἶναι ἀπὸ τὰ ἀρχαιότερα δείγματα τοῦ πλήρως διαμορφωμένου πιὰ βυζαντινοῦ ρυθμοῦ στὴ ζωγραφική.

περίοδος ὅπου προσπαθεῖ νὰ διασφαλίσει τὰ νῶτα του ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Δούναβη, γιὰ νὰ διαθέσει ὕστερα τίς κύριες δυνάμεις του ἐναντίον τῶν Περσῶν στὴν Ἀνατολή.

- Στὴ δευτέρα φάση (622 - 630) μὲ τρεῖς νικηφόρες ἐκστρατεῖες οἱ Πέρσες συντρίβονται, τὰ σύνορα ξαναρχονται στὴν ἀρχικὴ τους θέση καὶ ἡ Κωνσταντινούπολη σώζεται ἀπὸ τὴν πολιορκία τῶν Ἀβάρων (626).

- Στὴν τρίτη φάση (630 - 641) μετὰ τὸ θρίαμβο ἔρχεται ἡ ὀριστικὴ σύμπτυξη τῶν συνόρων τοῦ Βυζαντίου στὴν ἀνατολή καὶ στὸ νότο. Ὁ Ἡράκλειος, μὲ ἐξασθενημένες τίς στρατιωτικὲς δυνάμεις του ἀπὸ τὸν περσικὸ πόλεμο, ἀντιμετωπίζει τὴν ὀρμὴ τῶν Ἀράβων καὶ προσπαθεῖ νὰ περισώσει ὅ,τι μπορεῖ νὰ περισωθεῖ.

- ▲ **Οἱ διάδοχοί του (641 - 711).** Δέν ἦταν ἀσήμαντοι κυβερνήτες. Εἶχαν ὅμως νὰ κυβερνήσουν μιά αὐτοκρατορία ποὺ ἀντιμετώπιζε τὸ πρόβλημα πῶς θὰ ἐπιζοῦσε ἀπὸ τίς ἐπιθέσεις τῶν Σλάβων καὶ προπάντων τῶν Ἀράβων.

Στὰ χρόνια τοῦ πρώτου διαδόχου του, τοῦ Κώνσταντα Β' (641 - 668), ὁ σοβαρότερος κίνδυνος ποὺ παρουσιάστηκε ἦταν ἡ δημιουργία τῆς πρώτης ναυτικῆς δυνάμεως τοῦ Χαλιφάτου καὶ ἡ ἀπόπειρά του νὰ θέσει ὑπὸ τὸν ἔλεγχό του τὸ ἑλληνικὸ ἀρχιπέλαγος. Ἐπίσης ἡ κατακτητικὴ του ἐπέκταση στὴ Β. Ἀφρική καὶ οἱ ἐπιθέσεις τῶν Σλάβων.

Συγχρόνως θρησκευτικὲς προστριβές μὲ τὴν ἐκκλησία τῆς Ρώμης ἔφεραν τίς ἰταλικὲς κτήσεις σὲ κίνδυνο. Πόσο κρίσιμη ἦταν ἡ κατάσταση δείχνει τὸ γεγονός ὅτι ὁ αὐτοκράτορας ἐνεργεῖ σπασμωδικὰ καὶ παράτολμα. Φτάνει στὸ σημεῖο νὰ

‘Ο Δαβίδ θανατώνει τήν ἕρκτο. * [Μικρός ἀσημένιος δίσκος, διάμ. 14 ἐκ. Κύπρος, Λευκωσία, Κυπριακό Μουσείο. Χρονολογείται μεταξύ 613 καί 629 - 630].

‘Ασημένιος δίσκος μέ παράσταση Σιληνού καί Μαινάδας· προέρχεται πιθανώς ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη. [Μεταξύ 610 καί 629, Λένιγκραντ, Hermitage].

ἐκστρατεύσει ὁ ἴδιος στή Ν. Ἰταλία, γιά νά τήν προφυλάξει ἀπό τοὺς Λογγοβάρδους, καί ὕστερα στή Σικελία ἀπ’ ὅπου ἀναχαιτίζει προσωρινά τήν ἀραβική προέλαση στή Δύση.

Στά χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ γιοῦ του Κωνσταντίνου Δ’ (668 - 685) οἱ ἐξωτερικοὶ κίνδυνοι ἔγιναν ἀκόμη μεγαλύτεροι· ἡ πρωτεύουσα τῆς αὐτοκρατορίας πολιορκεῖται γιά πρώτη φορά ἀπό τοὺς Ἀραβες (673 - 677)· στόν ἴδιο κίνδυνο βρέθηκε καί ἡ Θεσσαλονίκη ἀπό τοὺς Σλάβους. Στή βασιλεία του ἐπίσης ἔγινε ἡ μόνιμη ἐγκατάσταση τῶν Βουλγάρων στήν ΚάτωΜοισία (σημερινή Β.Α. Βουλγαρία).

Στό ὑπόλοιπο διάστημα (685 - 717) κυρίαρχη μορφή εἶναι ὁ γιός του Ἰουστινιανός Β’ ὁ Ρινόμητος, πού ἀνατρέπεται μέ ἐπανάσταση καί ξαναπαίρνει πάλι τό θρόνο μέ τή βία. **Εἶναι φυσιογνωμία ἀντιπατική καί νοσηρή.**

Εἰδικά στήν περίοδο τῆς δεύτερης βασιλείας του (705 - 711) καί στήν « π ε ρ ἰ ο δ ο ἄ ν α ρ χ ἰ α ς », πρὶν καί μετὰ (695 - 705 καί 711 - 717), βρῆκαν τήν εὐκαιρία οἱ Ἀραβες καί οἱ Βούλγαροι νά βελτιώσουν τίς θέσεις τους εἰς βάρος τῆς αὐτοκρατορίας.

2. Ἐχθρικές εἰσβολές στό Δούναβη καί στήν Ἀνατολή.

▲ Ἐδαφική σύμπτυξη στά βόρεια σύνορα. Μόνιμες ἐγκαταστάσεις σλαβικῶν φύλων στή Βαλκανική χερσόνησο. Στό προηγούμενο κεφάλαιο ἔγινε λόγος γιά τίς ἀβαροσλαβικές ἐπιδρομές στό τέλος τοῦ βου αἰώνα. Αὐτές εἶχαν μόνο σκοπό τή λεηλασία· οἱ ἐπιδρομεῖς ξαναγύριζαν ὕστερα στίς ἐστίες τους. Στό τέλος ἀκριβῶς τοῦ αἰώνα (600) ὁ Μαυρίκιος ὄχι μόνο ἀπώθει τοὺς ἐπιδρομεῖς καί ξανα-

Κιονόκρανο με ανάγλυφη διακόσμηση. (7ος αιώνας - Κων/πολη).

παίρνει τὰ χαμένα βαλκανικά εδάφη με επίσημη συμφωνία, αλλά προελαύνει με αντεπίθεση και πέρα από τὸ Δούναβη. Ἡ ἀνατροπή ὅμως τοῦ Μαυρικίου ἀπὸ τὸ Φωκά ἀλλάξε ριζικά τὴν κατάσταση στὰ μέρη ἐκεῖνα εἰς βάρος τοῦ Βυζαντίου.

● Μέσα στὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ 7ου αἰώνα (602 - 626) τὰ ὄχυρά τοῦ Δούναβη παραλύουν καὶ πλῆθος Ἀβάρων καὶ Σλάβων ξεχύνονται σὲ ὀλόκληρη τὴ χερσόνησο ἀπὸ τὴν Ἀδριατικὴ ὡς τὶς ἀκτὲς τοῦ Αἰγαίου καὶ ἀπὸ τὸ Δούναβη ὡς τὴν Πελοπόννησο· τῶρα ἀναζητοῦν ἐστίες γιὰ ὀριστικὴ ἐγκατάσταση. Ἐφτασαν ὡς τὰ πρῶθυνα τῆς Κωνσταντινούπολης. Ἡ Θεσσαλονικὴ ἐγινε συχνὰ στόχος τους καὶ δέχτηκε μεγάλη ἐπίθεση στὰ χρόνια 617 - 619.

Ἄντι δὲν μπόρεσε νὰ γίνῃ στὸ τέλος τοῦ 6ου αἰώνα γίνεται τῶρα. Σημειώνεται ὀριστικὴ ὑποχώρηση τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας στὸ βόρειο σύνορο καὶ αἰσθητὴ ἐθνολογικὴ ἀλλοίωση στὴ σύνθεση τῶν πληθυσμῶν τῆς βόρειας Βαλκανικῆς. Εἰδικότερα:

Στὶς παραδουναβίες περιοχὲς χάνονται γιὰ πάντα ἀξιόλογες πόλεις καὶ μαζί τους σβῆνει ἐκεῖ καὶ ὁ Χριστιανισμός. Στὴν Ἰστρία καὶ στὴ Δαλματία οἱ κάτοικοι φεύγουν κυνηγημένοι πρὸς τὶς νοτιότερες ἀκτὲς καὶ πόλεις· ἀπὸ τὸ 614 ἔχουν ἐγκατασταθεῖ ἐκεῖ σλαβικὲς φυλές, οἱ Κροάτες καὶ οἱ Σέρβοι. Στὴν κάτω Μοισία (ἀνάμεσα στὸ Δούναβη καὶ στὸν Αἴμο) γίνεται τὸ ἴδιο μεῖς ἄλλες σλαβικὲς φυλές, πού εἶναι γνωστὲς ὡς Ἑπτάγενες. Καὶ στὴ νότια Βαλκανικὴ γίνονται ἐπίσης σλαβικοὶ ἐποικισμοί. Κατορθώνουν αὐτὸ τὸν αἰώνα — καὶ προπάντων τὸν ἐπόμενο, τὸν 8ο — νὰ φτάσουν σὲ μικρὲς ὁμάδες ὡς τὸν Ταύγετο τῆς Πελοποννήσου.

● Οἱ ἐγκαταστάσεις αὐτὲς, γνωστὲς μεῖς τὸν ὄρο *Σκλαβηνίες*, εἶναι σποραδικὲς καὶ ἀραιὲς ἐποικιστικὲς νησίδες μέσα στὸν ἀκμαῖο ἑλληνικὸ πληθυσμὸ.

Πιο πυκνὲς εἶναι στὴ Θράκη, στὴ Μακεδονία καὶ λιγότερο στὴ Θεσσαλία. Φαίνεται πὼς ἡ σλαβικὴ διείσδυση στὴν Πελοπόννησο πῆρε διαστάσεις. Τελικὰ ὅμως ἐπικράτησε καὶ ἐκεῖ, ὅπως καὶ στὴν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα, τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο. Αὐτὸ, μεῖς ἀφετηρία τὶς ἀκτὲς καὶ τὰ ἀστικά κέντρα ἀπορρόφησε ὀλοτετα τοὺς Σλάβους ἐποίκους, κι ἔτσι ἀναστυλῶθηκε πάλι ἡ βυζαντινὴ κυριαρχία στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο.

● Πιο ἐπικίνδυνοι ἀντίπαλοι ἀπὸ τοὺς Σλάβους εἶναι οἱ Ἄραβοι· αὐτοὶ

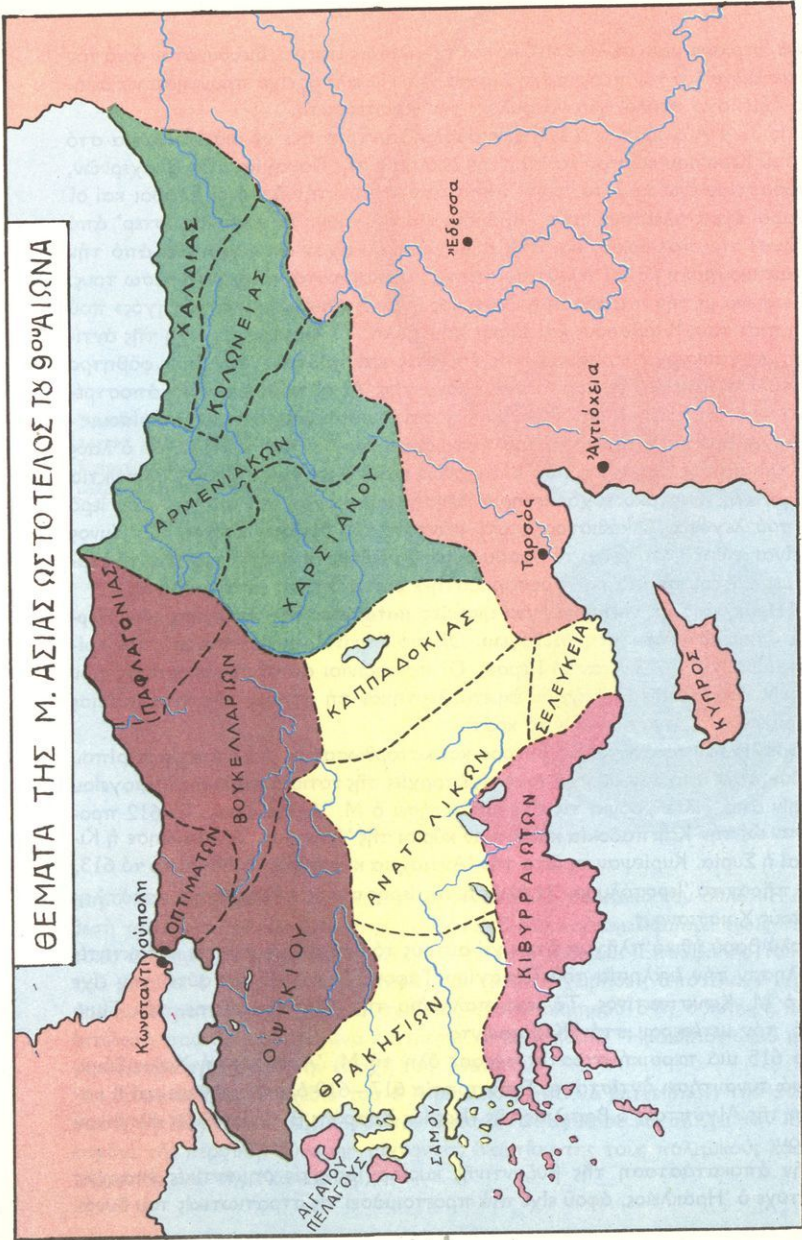
Ὁ Ἅγιος Δημήτριος ἀνάμεσα στους ἰδρυτές τῆς ἐκκλησίας του. Ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπως εἶναι γνωστό, χτίστηκε τὸν 5ο αἰώνα ἀπὸ τὸ στρατηγὸ Λεόντιο. Καταστράφηκε ὅμως ἀπὸ πυρκαγιά μετὰ τὸν 629 καὶ 634. Τὸ 634 ξαναγίνεται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἢ ἀνοικοδόμηση καὶ ἡ διακόσμησή της μὲ ψηφιδωτά. Ἡ ἀνοικοδόμηση ἔγινε ἀπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπο Ἰωάννη. Στὴν παράσταση εἰκονίζεται ὁ Ἅγιος Δημήτριος στὴ μέση, δεξιὰ του ὁ ἀρχιεπίσκοπος Λεόντιος καὶ ἀριστερὰ του ὁ ἀνοικοδομητὴς ἐπίσκοπος Ἰωάννης. Ἡ κτιτορικὴ ἐπιγραφή ποὺ διακρίνεται στὴ βάση ἀναφέρει τὴ διάσωση τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ μιὰ ἐπιδρομὴ Σλάβων (617 ἢ 619) μετὰ «κλύδωνα βαρβάρων», ὅπως λέει, ποὺ ἀποδόθηκε σὲ θαῦμα τοῦ προστάτη τῆς Ἁγίου. Εἶναι ἄριστο καὶ χαρακτηριστικὸ δεῖγμα ψηφιδωτῆς ζωγραφικῆς τῆς περιόδου μετὰ τὸν χρόνον τοῦ Ἡρακλείου καὶ τῆς Εἰκονομαχίας. Δὲν εἰκονίζονται, ὅπως θὰ ἦταν φυσικὸ σὲ μιὰ τόσο εὐρύχωρη βασιλική, σκηνές ἀπὸ τὴ Βίβλο, ἀλλὰ ὁμάδες κληρικῶν, προσκυνητές, δωρητές κ.ἄ.

ἀποτελοῦν τὸ μαχητικὸ στοιχεῖο τῶν ἐπιδρομῶν καὶ ἀνοίγουν δρόμο στὴν ἐποικιστικὴ διολίσθηση τῶν Σλάβων πρὸς τὰ νότια. Ἐπειδὴ εἶναι ἀσιατικὸς λαός, εἶναι ἱκανοὶ πολεμιστές, μὰ προπάντων ἐπιδέξιοι στὴν ὀργάνωση στρατοῦ καὶ κράτους.

▲ Ἡ μεγαλύτερη ἐπιχείρηση τῶν Ἀβάρων ἐναντίον τοῦ Βυζαντίου εἶναι ἡ πολιορκία τῆς Κωνσταντινούπολης μὲ στρατὸ καὶ στόλο ἀπὸ σλαβικὰ μονόξυλα τὸ 626. Ὁ ἡγεμόνας (= χαγάνος) τῶν Ἀβάρων, παραβιάζοντας τὴ συνθήκη εἰρήνης ποὺ εἶχε κλείσει τὸ 619 μὲ τὸν Ἡράκλειο, ἐκμεταλλεύεται τὴ διπλὴ εὐκαιρία, δηλαδή τὴν ἀπουσία τοῦ αυτοκράτορα, ποὺ πολεμοῦσε τοὺς Πέρσες κοντὰ στό κράτος τους, καὶ τὴν προέλαση μιᾶς περσικῆς στρατιᾶς ὡς τὴ Χαλκηδόνα καὶ πολιορκεῖ ἀπὸ στεριά καὶ ἀπὸ θάλασσα τὴ Βασιλεῦσα μὲ πλήθη Σλάβων, Βουλγάρων καὶ Γεπιδῶν.

Ἡ πολιορκία τοῦ χαγάνου πραγματοποιήθηκε μὲ πολλὲς μυριάδες πεζικὸ καὶ ἵππικὸ. Ὁ Κεράτιος πλημύρισε ἀπὸ τὰ σλαβοβουλγαρικὰ μονόξυλα, ἐνῶ

ΘΕΜΑΤΑ ΤΗΣ Μ. ΑΣΙΑΣ ΩΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΩ 9^{ου} ΑΙΩΝΑ

· Η διοικητική οργάνωση του κράτους σε θέματα οργανώνεται από τον 'Ιουστινιανό και συνεχίζεται στον 7ο αιώνα σε πλήρη εστίαση διαμόρφωση.
 · Η οριστική διαμόρφωση του συστήματος θα γίνει στους δύο επόμενους αιώνες. 'Ο χαρτης δείχνει τη «θεματική τάξη» της Μ. 'Ασίας με τα πρώτα μεγάλα διαμερίσματα που χωρίζονται αργότερα σε μικρότερα θέματα, όπως σημειώνονται.

ή άμυνα, περιορισμένη σέ λίγο πεζικό καί 12 χιλιάδες ίππικό, διευθυνόταν άπό τόν πατρίκιο Βώνο καί τόν πατριάρχη Σέργιο. 'Ο 'Ηράκλειος είχε προνοήσει νά άφήσει καί άξιόλογο στόλο, γιά νά φυλάει τήν πρωτεύουσα.

Στίς 3 - 4 Αύγούστου ό έχθρικός στόλος συντρίφτηκε σέ μιά ναυμαχία στό βάθος τού Κερατίου κόλπου κοντά στήν έκκλησία τής Παναγίας τών Βλαχερνών, ένός προαστίου έξω άπό τά τείχη. Μετά άπό αύτήν τήν ήττα οί Σλάβοι καί οί Βούλγαροι έγκαταλείπουν τούς 'Αβάρους καί φεύγουν. 'Ο χαγάνος ύστερ' άπό αύτό έλυσε τήν πολιορκία, καί στίς 8 Αύγούστου είχαν άπομακρυνθει άπό τήν Κωνσταντινούπολη καί οί τελευταίοι ίππείς του καίγοντας τά πάντα πίσω τους.

Σύμφωνα μέ τήν παράδοση ή Θεοτόκος ήταν ή «υπερμαχος στρατηγός» πού διασκόρπισε τούς βαρβάρους καί έσωσε τήν πόλη. 'Ο Σέργιος, ή ψυχή τής αντίστασης, πηγαينوερχόταν πάνω στίς έπάλξεις καί πρότεινε σάν ιερό φόβητρο στους πολιορκητές μιά άχειροποίητη εικόνα της. Αύτή τούς έκανε νά άποστρέφουν τό πρόσωπο καί νά όπισθοχωρούν, γιατί δέν άντεχαν νά τήν άντικρίσουν.

Τό ίδιο βράδυ μέ πρόταση τού πατριάρχη Σεργίου συγκεντρώθηκε ό λαός στήν έκκλησία τής Παναγίας τών Βλαχερνών καί εκεί σέ κατανυκτική όλουυκτία άνέπεμψε στή Θεοτόκο εύχαριστήρια δέηση ψάλλοντας τόν παλαιό της ιερό "Υμνο πού λεγόταν 'Ακάθιστος, γιατί πάντοτε τόν έψελναν όρθιοι. 'Ο "Υμνος αύτός είναι πιθανό ότι έκείνο τό βράδυ συμπληρώθηκε ίσως άπό τόν ίδιο τό Σέργιο σέ μερικά του σημεία καί προσαρμόστηκε στό σωτήριο αύτό γεγονός.

▲ 'Ο 'Ηράκλειος μέ νικηφόρες εκστρατείες ματαιώνει τήν άπόπειρα τών Περσών νά εγκατασταθοϋν στή Μεσόγειο. Οί πιο έπικίνδυνοι άντίπαλοι τών κρίσιμη περίοδο 610 - 622 ήταν οί Πέρσες. Οί προαιώνιοι αύτοί άνταπαιτητές τών άκτών τής ανατολικής Μεσογείου εκμεταλλεύτηκαν τή στιγμή τής προσπάθειας τού 'Ηρακλείου ν' άνασυντάξει τό κράτος.

Παραβίασαν τά ανατολικά σύνορα καί κατόρθωσαν σέ μιά δεκαετία περίπου νά θέσουν πάλι ύπό τόν έλεγχο τους τίς έπαρχίες τής νοτιοανατολικής Μεσογείου πού πριν άπό χίλια χρόνια τίς είχε κατακτήσει ό Μ. 'Αλέξανδρος. Τό 612 προχώρησαν ώς τήν Καππαδοκία καί έγιναν κύριοι τής 'Αρμενίας. 'Ακολουθήσε ή Κιλικία καί ή Συρία. Κυρίεψαν πρώτα τήν 'Αντιόχεια καί ύστερα τή Δαμασκό τό 613. Τό 614 πήραν τά 'Ιεροσόλυμα. 'Η άλωση τής ιερής αύτής πόλης άφησε κατάπληκτους τούς Χριστιανούς.

Πολύ βαρύ ήθικό πλήγμα ήταν γι' αύτούς τό ότι οί πυρολάτρες κατακτητές πυρπόλησαν τήν έκκλησία τού Παναγίου Τάφου. Τήν εκκλησία αύτή τήν είχε χτίσει ό Μ. Κωνσταντίνος. Τό ιερό παλλάδιο τής Χριστιανοσύνης, τόν Τίμιο Σταυρό, τόν μετέφεραν στήν Κτησιφώντα.

Τό 615 μιά περσική στρατιά πέρασε όλη τή Μ. 'Ασία ώς τή Χαλκηδόνα, χωρίς νά συναντήσει άντίσταση. Στήν τριετία 617 - 619 όλοκληρώθηκε καί ή κατάληψη τής Αιγύπτου· ό βασιλιάς τής Περσίας Χοσρόης Β' ζούσε ώρες άληθινού θριάμβου.

Τήν άποκατάσταση τής βυζαντινής κυριαρχίας στίς σημαντικές έπαρχίες τήν πέτυχε ό 'Ηράκλειος, άφου είχε πιά προετοιμάσει τίς στρατιωτικές του δυνά-

Χρυσό περιδέραιο και μεν-
ταγιόν με τον Εδαγγελισμό.
[*Αρχές του 7ου αιώνα, Βε-
ρολίνο, Staatliche Museum*].

μεις. Αυτή η άποκατάσταση αποτελεί τον μεγάλο πολεμικό του άθλο. 'Η άντεπί-
θεσή του αναπτύχθηκε μέσα στην περίοδο 622-628 και περιλαμβάνει τρεις στρατιω-
τικές επιχειρήσεις με ειδικό στρατηγικό στόχο ή καθεμιά. 'Επικεφαλής του στρα-
τού μπαίνει ο ίδιος ο αυτοκράτορας. Οί τρεις επιχειρήσεις αποτελούν μέρη ενός
άρτιου στρατιωτικού γενικού σχεδίου, τόσο τολμηρού στή σύλληψη και τήν
έκτέλεση πού δικαιολογημένα επιτρέπει νά θεωρηθεί ο 'Ηράκλειος ώς ο μεγαλύ-
τερος στρατηγός από τήν εποχή του Τραϊανού.

Σύμφωνα με τό σχέδιό του ο 'Ηράκλειος, αντί νά επιχειρήσει τήν άπελευθέ-
ρωση τής Συρίας και τής Αιγύπτου άμέσως, άποφάσισε νά πλήξει τήν ίδια τήν
καρδιά τής περσικής δύναμης, ρίχνοντας έναντίον της τούς πολεμικούς λαούς τής
'Αρμενίας και τής Καυκασίας.

Ύφασματα - κεντήματα. Μεταξωτό ύφασμα σε κόκκινο βάθος με παράσταση του Εὐαγγελισμοῦ. Τὰ ὕφασματα αὐτὰ μιμοῦνται σφριακὰ πρότυπα παλαιότερα. Ἡ τεχνοτροπία τοῦ ὕφασματος θυμίζει έντονα τὸ Βυζάντιο, ἡ τεχνική του ὁμως προέρχεται ἀπὸ τὴ Συρία [7ος (;) αἰώνας. Ἐκ τῆς Sancta Sanctorum, Ρώμη, Βατικανό].

● Μὲ τὴν πρώτη ἐκστρατεία (ἄνοιξη - φθινόπωρο 622) ἄνοιξε πέρασμα ἀπὸ τὴ Πύλες τῆς Βιθυνίας πρὸς τὴν Ἄρμενία. Ὁ Πέρσης στρατηγὸς Σαρβαρᾶς, ὕστερα ἀπὸ μιά ἡττα του, ἀπομάκρυνε ἐντελῶς τὴς δυνάμεις του ἀπὸ τῆς Μ. Ἀσίας. Ἔτσι πραγματοποιήθηκε ὁ πρῶτος σκοπὸς τοῦ σχεδίου, ἡ ἀπελευθέρωση τῆς Μ. Ἀσίας.

● Ἡ δεύτερη ἐπιχείρηση ἀρχίζει τὴν ἄνοιξη τοῦ 623 καὶ τελειώνει τὸ 625. Ὁ Ἡράκλειος διασχίζει τὴν Ἄρμενία, προελαύνει μέσα στὴν Ἀτροπατηνὴ Μηδία¹ τῆς Περσίας· τελικὰ κατευθύνεται πρὸς τὴν Κιλικία. Μὲ μιά λαμπρὴ νίκη του ἐκεῖ, κοντὰ στὸ Σάρο ποταμὸ, ἀνάγ-

1. Τὸ σημερινὸ Ἀζερμπαϊτζάν.

κασε τό στρατηγό Σαρβαρά νά συμπτύξει τόν κύριο ὄγκο τῶν δυναμέων του πέρα ἀπό τόν Εὐφράτη.

● Μέ τήν τρίτη ἐπιχείρηση, ἀφοῦ συγκέντρωσε πολλές δυνάμεις ἀπό τοὺς λαούς τοῦ Καυκάσου, ἐνεργεῖ τό 627 *τὴν μεγάλη εἰσβολή του μέσα στό κέντρο τῆς περσικῆς αὐτοκρατορίας*. Διασχίζει τήν Ἀτροπατηνὴ Μηδία μέ κατεῦθυνση τὴν Κτησιφώντα. Στὶς 12 Δεκεμβρίου τοῦ ἴδιου χρόνου στά ἐρείπια τῆς ἀρχαίας Νινευί κέρδισε τὴν πιό ἀποφασιστικὴ νίκη ὅλου τοῦ πολέμου.

Στὶς ἀρχές τοῦ 628 ὁ Χοσρόης Β' ἐκθρονίστηκε καὶ ὁ διάδοχός του Σιρόης ἔκλεισε μέ τόν Ἡράκλειο συνθηκὴ εἰρήνης. Σύμφωνα μ' αὐτὴ ἀποκαταστάθηκαν ἀνάμεσα στά δύο κράτη τὰ παλαιὰ σύνορα κι ἔτσι ξαναδόθηκαν στό Βυζάντιο οἱ μεγάλες ἀνατολικές ἐπαρχίες του. Τό 629 γύρισε ὁ Ἡράκλειος στὴν πρωτεύουσα ὅπου τοῦ ἔγινε θριαμβευτικὴ ὑπόδοχή. Τό 630, ὁ ἴδιος ὁ Ἡράκλειος πῆγε καὶ παρέλαβε στὴν Ἱεράπολη τῆς Β. Συρίας τόν Τίμιο Σταυρό καί στὶς 21 Μαρτίου σέ μιά πανηγυρικὴ τελετὴ τόν ξανατοποθετεῖ στὴ θέση του στά Ἱεροσόλυμα.

▲ **Ἡ διάλυση τῆς χριστιανικῆς ἐνότητας τοῦ Μεσογειακοῦ κόσμου. Ἡ ἐμφάνιση τοῦ Ἰσλάμ στὴν Ἀραβία. Ἡ θρησκευτικὴ καὶ πολιτικὴ ἔνωση τοῦ ἀνατολικοῦ κόσμου ἀπὸ τοὺς Ἀραβες.** Μέ τὶς νίκες τοῦ Ἡρακλείου ἐναντίον τῶν Περσῶν φάνηκε γιὰ μιά στιγμή πῶς τὸ παγκόσμιο κράτος τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀποκαταστάθηκε πάλι στὴν Ἀνατολή.

Τὰ γεγονότα ὅμως πού ἀκολουθοῦν δείχνουν πῶς ἡ ἀποκατάσταση αὐτὴ ἦταν ἐντελῶς προσωρινή, ἐνῶ οἱ συνέπειές της ὀριστικὰ ἐπιζήμιες μέσα στὴ γενικὴ οἰκονομία τῶν ἱστορικῶν γεγονότων τοῦ 7ου αἰώνα.

2 ΤΟ ΙΣΛΑΜ

1. Πότε κάνει τὴν ἐμφάνισή του. Τό 622, ὅταν ὁ Ἡράκλειος ἀρχίζει τὶς πολεμικὲς του ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τῶν Περσῶν, σημειώνεται στὴν Ἀραβία ἓνα γεγονός πού κανένας δὲν τό ὑποψιάστηκε τότε πῶς ἦταν κοσμοϊστορικό: ὁ Μωάμεθ, ὁ προφήτης καὶ ἰδρυτὴς μιᾶς νέας μονοθεϊστικῆς θρησκείας, τοῦ Ἰσλάμ, ἐγκαταλείπει τὴ Μέκκα, ὅπου τό κήρυγμά του δὲν εἶχε βρεῖ ἀπήχηση, καὶ μεταναστεύει στὴν Αἰθρῖβη¹, πού θά γίνεῖ στό μέλλον ἡ ἀγαπημένη πόλη του Μεδίνα (= ἡ Πόλη τοῦ Προφήτη)². Ἀπὸ ἐκεῖ θά ξεχυθεῖ στὸν κόσμο ἡ θρησκεία του. Ἡ μετανάστευση αὐτὴ, ἡ Ἐγίρα³, ἀποτελεῖ τὴν ἀρχὴ τῆς διάδοσης τοῦ Ἰσλάμ καὶ τὴν ἀφετηρία τῆς μουσουλμανικῆς χρονολογίας.

Στὴ Μεδίνα ὁ Μωάμεθ ἄρχισε νά διαδίδει τό κήρυγμά του. Μέ πυρῆνα μιά μικρὴ ὁμάδα πιστῶν, πού τόν ἀκολούθησαν ἀπὸ τὴ Μέκκα, ἔβαλε τὶς βάσεις γιὰ τὴ δημιουργία τῆς πρώτης μουσουλμανικῆς κοινωνίας.

1. Yathreb.

2. Medinât an-nabi.

3. Hidjra.

Σύμφωνα με τό πρότυπό της, οί κατοπινοί Ἀραβες διαμόρφωσαν τή δική τους κοινωνία καί θέλησαν νά τήν ἐπιβάλουν καί στόν ἄλλο κόσμο. Κύριο στοιχείο τῆς πρώτης αὐτῆς κοινωνίας, πού στηριζόταν στίς ἀρχές τῆς ἀπλῆς διδασκαλίας τοῦ προφήτη, ἦταν ὅτι τερμάτιζε τήν πρωτόγονη φυλετική ὀργάνωση τῶν Ἀράβων καί τήν πολιτική τους διάσπαση.

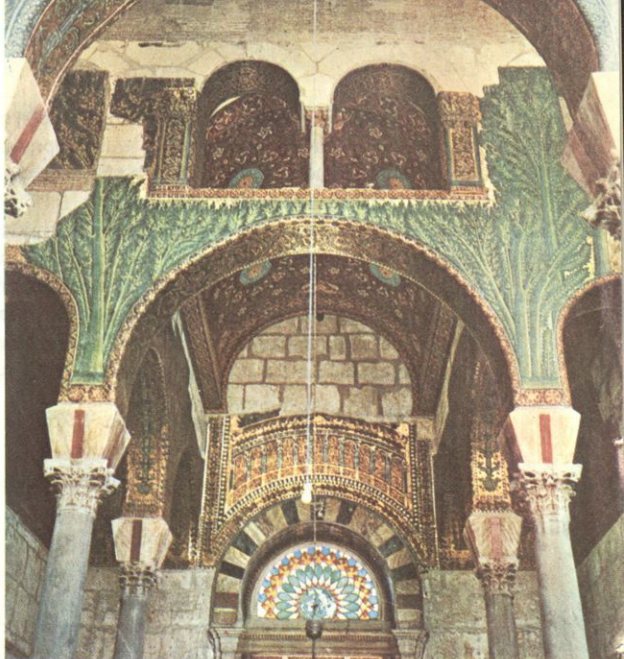
2. Ὁ ἀραβικός κόσμος πρὶν ἀπό τό Μωάμεθ. Ὁ χαρακτήρας τῆς νέας θρησκείας. Ἡ χώρα πού ἔγινε κοιτίδα τοῦ Ἰσλάμ, ἡ Ἀραβία, διακρίνεται γιά τήν ἐδαφική ἀνομοιομορφία της. Σέ ὀλόκληρη τήν κεντρική περιοχή τῆς μεγάλης αὐτῆς χερσονήσου κυριαρχεῖ μιὰ ἔρημος σπαρμένη μέ ὄασεις. Τό νερό εἶναι λίγο, γιατί βρέχει ἀραιά καί ἄταχτα. Αὐτές οἱ συνθήκες ἐπικρατοῦν ὡς τά βόρεια σύνορά της μέ τή Συρία καί ὡς τά ἀνατολικά καί νοτιότερα ὡς τίς ἀκτές τοῦ Περσικοῦ κόλπου καί τῆς θάλασσας τοῦ Ὀμάν.

Οἱ ὄροι ζωῆς τῶν κατοίκων τῆς ἐρήμου, τῶν Βεδουίνων, ἦταν ἐξαιρετικά σκληροί. Ζοῦσαν ἀποκλειστικά σχεδόν ἀπό τήν κτηνοτροφία. Ἦταν νομάδες, βρισκόνταν δηλαδή σέ ἀδιάκοπη μετακίνηση συγκροτημένοι σέ αὐτόνομες φυλετικές κοινότητες. Βάση τῆς ἐνότητάς τους ἦταν ὁ δεσμός αἵματος καί ἐκδηλώσεις της ὅλα τά γνωστά χαρακτηριστικά τοῦ παμπάλαιου αὐτοῦ συστήματος. Πίστευαν συνήθως σέ σκιερὰ δέντρα, σέ δροσερές πηγές καί σέ πέτρες. Ἰδιαίτερο λατρευτικό σεβασμό τοὺς ἐμπνέουν οἱ μετεωρίτες. Ἐπειδή ἡ ζωή τους ἦταν τραχιά,

Μουσουλμανική ἀρχιτεκτονική. Τό τέμενος τοῦ Kubbet es - Sakhrāh τῶν Ἱεροσολύμων. [Ἱεροσόλυμα - Περίοδος Ὁμμεϊάδων, τέλος τοῦ 7ου αἰώνα].

Μουσουλμανική διακοσμητική και ζωγραφική. Ήσσοτετικό από τό Μεγάλο Τέμενος τής Δαμασκού. Η μουσουλμανική τέχνη άποτελεί ένα δημιουργικό συνδυασμό βυζαντινής και περσικής τέχνης. Στη ζωγραφική και διακοσμητική ή τέχνη στηρίχτηκε στο άνεικονικό ισλαμικό δόγμα και γι' αυτό κυριαρχούν κυρίως τά φυτικά μοτίβα.

είχαν καταπληκτική άντοχή στis στερήσεις. Ήταν ξακουστοί πολεμιστές μέ γενναίο φρόνημα.

Οί φυλές βρισκόταν σέ άνένα σύγκρουση μεταξύ τους κι αυτό τούς καλλιεργούσε τή μαχητική τους ικανότητα. Διαμόρφωσαν μάλιστα και ιδιαίτερη δική τους πολεμική τακτική μέ τίς περίφημες αίφνιδιαστικές έπιδρομές διαρπαγής¹.

Όλοτέλα διαφορετική όψη έδάφους, κλίματος — και έπομένως και κοινωνικής και οικονομικής ζωής — είχε ή δυτική περιφέρεια τής Άραβίας, δηλαδή ή περιοχή πρós τίς άκτές τής Έρυθρής Θάλασσας και ειδικά ή νοτιοδυτική άκρη της, ή Εύδαίμων Άραβία (Ύεμένη). Η περιοχή αυτή ήταν άρκετά εύφορη, γιατί έβρεχε συχνά και άναπτύχθηκε έδώ και ή γεωργία. Ό κυριότερος όμως λόγος πού παρούσαζε τέτοια οικονομική κίνηση εκεί ήταν ότι στis πόλεις τής Ύεμένης γινόνταν ή διαμετακόμιση τών έμπορευμάτων από τήν Άβησσυνία και από τίς Ίνδιες πρós τίς άγορές τής Συρίας, τής Παλαιστίνης και τής Αιγύπτου.

Στό δρόμο πού άκολουθούσαν τά έμπορικά καραβάνια άνεβαίνοντας πρós τά βόρεια ύπήρχε κι ένας άλλος σπουδαίος σταθμός: ήταν ή περιοχή τής Χετζάζης μέ δυό αξιόλογες και οικονομικά άνθηρές πόλεις, τή Μέκκα και τήν Αϊθρίβη. Έπομένως και στis δυό αυτές περιοχές δέν έχουμε μόνο προχωρημένη γεωργική οικονομία μέ μόνιμη εγκατάσταση τών φυλών, αλλά και άστική ζωή μέ μιά διοικητική άυτονομία σέ κάθε πόλη. Ήλειπε λοιπόν από δλόκληρη τή χερσόνησο ή

1. Razzia.

πολιτική ενότητα και αυτή προπάντων αποζητούσε ό άραβικός κόσμος στον 7ο αιώνα. Μαζί μ' αυτήν αποζητούσε και τή θρησκευτική του ενότητα.

Στήν 'Υεμένη και στή Χετζάζη είχε άποκτήσει πολλούς όπαδούς ό μονοφυσικός Χριστιανισμός και ό 'Ιουδαϊσμός. 'Η διάδοσή τους όμως στάθηκε πάντα περιορισμένη. Μόνο στή Μέκκα, πού ήταν σημείο όπου διασταυρώνονταν οί ποικίλες άραβικές φυλές και κέντρο τών έμπορικών συναλλαγών, δημιουργήθηκε ένας πυρηνάς έλξης τών φυλών αυτών γύρω από τήν κοινή λατρεία του μετεωρίτη Κααμπά. Τό κοινό αυτό άραβικό σέβασμα βρισκόταν κάτω από τήν επίβλεψη τής μεγάλης φυλής τών Κορείσιτών, πού όργάνωσαν τό χώρο τής προσκύνησης έτσι ώστε ή κάθε φυλή νά βρίσκει εκεί και ένα δικό της είδωλο.

3. Τί διδάσκει τό 'Ισλάμ. Τό 'Ισλάμ λοιπόν στή θρησκευτική - δογματική του έκφραση είναι ένας συγκερασμός:

- τής διδασκαλίας του μονοφυσικού Χριστιανισμού,
- του 'Ιουδαϊκού μονοθεϊσμού,
- τής λατρευτικής άραβικής παράδοσης πού αναπτύχθηκε στή Μέκκα, και
- τής άπλης ήθικης τών νομάδων.

Ευρύτερη όμως είναι ή σημασία του ως κινήματος. Τό 'Ισλάμ κατάργησε τά διάφορα φετίχ¹ τών φυλών και ανάδειξε πάνω από αυτά ένα μόνο Θεό, τόν 'Αλλάχ (άραβικά σημαίνει Θεός). Συγχρόνως ένωσε όλες τίς φυλές σ' ένα κράτος, τό κ ρ ά τ ο ς τ ο υ ' Α λ λ ά χ . Οί *Αραβες πιστοί, οί Μ ο υ σ λ ί μ , πρέπει νά άπαρνηθούν τήν ιδιαίτερη ζωή και τά έθιμα τής φυλετικής τους κοινότητας και νά άφοσιωθούν στό Θεό, νά λογαριάζουν τόν έαυτό τους στρατευμένο στό κράτος του. Τό κράτος αυτό είναι θρησκευτικό και πολιτικό μαζί.

Μετά τό θάνατο του Μωάμεθ (632) όνομάζεται Χ α λ ι φ ά τ ο και ό ήγέτης του, ό Χ α λ ι φ η ς², είχε στά χέρια του τή θρησκευτική και τήν πολιτική έξουσία.

Σύμφωνα μέ τό Κοράνιο, τό ιερό Βιβλίο πού περιλαμβάνει τή διδασκαλία του Μωάμεθ, τό δ ό γ μ α τ ο υ ' Ι σ λ ά μ σ η η ρ ί ζ ε τ α ι σ έ έ ξ ι ο υ σ ι α σ τ ι κ ά ά ρ θ ρ α του, τούς «έξι στύλους του 'Ισλάμ»:

- στήν πίστη στον 'Αλλάχ, θεό μοναδικό, παντοδύναμο και αιώνιο.
- στους άγγέλους, ούράνιους ύπηρέτες του 'Αλλάχ,
- στους προφήτες, άπεσταλμένους του 'Αλλάχ: ό τελευταίος τους στή σειρά είναι ό Μωάμεθ,
- στό Κοράνιο, πού είναι τό τελευταίο βιβλίο άποκάλυψης και έπομένως τό μόνο άναγκαίο,
- στήν ήμέρα τής 'Ανάστασης, όποτε θά κριθούν οί άξιοι και οί άνάξιοι,

1. Γαλ. Fétich: άψυχο αντικείμενο πού του άποδίδεται από τούς ήμάςτριους λαούς δύναμη ύπερφυσική.

2. Khalifa.

● στο πεπρωμένο, που προκαθορίζει την τύχη και τις πράξεις των ανθρώπων.

‘Η μουσουλμανική λατρεία περιλαμβάνει επίσης ξει θεμελιακές υποχρεώσεις:

● Τήν όμολογία τής πίστης. Τό πρώτο μέλημα γιά τόν πιστό είναι νά έχει συνεχώς στά χείλη του τή διατύπωση τής όμολογίας τής βασικής άρχης: «Δέν ύπάρχει θεός έξω άπό τόν ‘Αλλάχ· ό Μωάμεθ είναι ό προφήτης του ‘Αλλάχ». ‘Η καθομολόγηση αύτή γίνεται άπό τόν καθένα χωριστά, άκούγεται όμως και γιά όλους μαζί πέντε φορές τήν ήμέρα άπό τούς μιναρέδες.

● Τήν προσευχή. Γίνεται μέ τήν άπαγγελία όρισμένων άποσπασμάτων άπό τό Κοράνιο και μέ ένα' άύστηρό τυπικό, που ρυθμίζει τίς χειρονομίες και τή στάση τήν ώρα τής προσευχής. Είναι μία προσευχή άπλή, άτομική ή όμαδική. Μόνο γιά τήν όμαδική προσευχή, τήν ιερή ήμέρα, τήν Παρασκευή, ύπάρχει ένας κοινός χώρος, τό τζαμί, όλότελα λιτός, όπου ό ιμάμης, τοποθετημένος μπροστά στους πιστούς έκτελεί τό τυπικό τής προσευχής και αύτοί τό έπαυλαμβάνουν· τό πρόσωπό τους είναι γυρισμένο προς τήν Μέκκα.

● Τή νηστεία. ‘Ο πιστός είναι ύποχρεωμένος νά τηρεί νηστεία όλόκλη-

Νοσογραφία άπό τό φρούριο του *Qasr el Hair* στην Παλμύρα τής Συρίας. [‘Εθνικό Συριακό Μουσείο, Δαμασκός, 8ος αιώνας].

Λεπτομέρεια άπό ψηφιδωτό μέ φυτική διακόσμηση άπό τό τέμενος του *Kubbet es-Sakhrah*. [‘Ιεροσόλυμα-Περίοδος ‘Ομμεϊάδων, 7ος αιώνας].

ρο τό μήνα τοῦ Ραμαζανιοῦ¹, ἀπέχοντας ἀπό κάθε τροφή καί πιστό τήν ἡμέρα ὡς τή δύση τοῦ ἡλίου· τή νύχτα ἡ ἀπαγόρευση αὐτή δέν ἰσχύει. Μιά ἡμέρα ἐορτῆς κλείνει τό μήνα τῆς νηστείας.

● Τήν ἐλεημοσύνη. Ἡ ὑποχρέωση αὐτή εἶναι δυο εἰδῶν: ἡ προσφορὰ προαιρετικῆς ἐλεημοσύνης στούς φτωχοῦς καί ἡ ὑποχρεωτική ἐλεημοσύνη² πού τήν εἰσπράττει τό κράτος, γιά νά καλύπτει πρῶτα τίς ἀνάγκες τῶν φτωχῶν σύμφωνα μέ τό Κοράνιο καί ὕστερα τίς ὑπόλοιπες δικές του ἀνάγκες. Ἦταν δηλαδή ἕνας πραγματικός φόρος πού στήριζε τήν οἰκονομική εὐρωστία τοῦ Χαλιφάτου. Ὁ φόρος αὐτός ἦταν στήν ἀρχή τό ἕνα τεσσαρακοστό τῶν εἰσοδημάτων.

● Τήν προσκύνηση στή Μέκκα³. Ἡ ὑποχρέωση αὐτή ἀποτελεῖ τόν κυριότερο δεσμό τοῦ Ἰσλάμ μέ τήν παλαιά θρησκευτική παράδοση τῶν Ἀράβων. Σύμφωνα μ' αὐτήν ὁ πιστός ἔπρεπε τουλάχιστον μιά φορά στή ζωή του νά ταξιδέψει στή Μέκκα καί νά προσκυνήσει τήν Κααμπά.

● Τόν ἱερό πόλεμο⁴. Ἡ ὑποχρέωση αὐτή καθιερώθηκε μετά τήν Ἐγίρα, ὅταν ἔγινε ἡ πρώτη ἐξόρμηση τῶν πιστῶν τοῦ Μωάμεθ ἀπό τή Μεδίνα ἐναντίον τῶν καραβανιῶν τῶν ἀντιπάλων του τῆς Μέκκας. Ὁ «ἱερός πόλεμος» ἔγινε ἀπό τότε ὁ μέγας θεσμός τοῦ Ἰσλάμ καί ὄριζε στούς πιστούς ὡς ὑπέρτατο χρέος νά διαδίδουν τό Ἰσλάμ μέ τά ὄπλα. Σύμφωνα μ' αὐτό τό θεσμό, τό Ἰσλάμ εἶναι τό ἴδιο τό κράτος τοῦ Ἀλλάχ. Ὅλων τῶν γειτονικῶν λαῶν οἱ χῶρες, ἐφόσον δέν ἔχουν προσχωρήσει στή θρησκεία τοῦ Μωάμεθ, πρέπει νά κατακτηθοῦν μέ τό σπαθί, καί οἱ πληθυσμοί, ἂν δέχονταν νά γίνουν πιστοί τοῦ Ἰσλάμ, ἀποκτοῦσαν ὅλα τά δικαιώματα καί τίς ὑποχρεώσεις τῶν ἄλλων πιστῶν. Ἄν δέν ἤθελαν, γίνονταν ὑπήκοοι καί πλήρωναν εἰδικό φόρο⁵.

Τήν ἀνοχή αὐτή οἱ Μουσουλμάνοι τήν ἐδειχναν προπάντων στούς «λαούς τῆς βίβλου», δηλαδή τοὺς Χριστιανούς καί τοὺς Ἰουδαίους. Ὅσοι πρόβαλλαν ἀντίσταση στούς κατακτητές ἔχαναν τήν ἐλευθερία τους καί οἱ περιουσίες τους μοιράζονταν ὡς λεία: τά τέσσερα πέμπτα στούς πολεμιστές· ἀπ' αὐτά τό ἕνα μερίδιο στούς πεζοῦς καί τά τρία στούς ἵππεις. Τό ὑπόλοιπο ἕνα πέμπτο τῆς πολεμικῆς λείας τό ἔπαιρνε ἡ πολιτεία. Μόνο οἱ κινητές περιουσίες δίνονταν ὡς λεία. Τά ἀκίνητα ἀγαθὰ ἀνήκαν στήν πολιτεία.

Ὁ ἱερός πόλεμος, ἐξασφάλιζε στούς μαχητές τοῦ Ἀλλάχ πλούσια λεία καί σ' αὐτούς πού ἔπεφταν πολεμώντας, «τούς μάρτυρες τῆς πίστεως», τήν εἴσοδο στόν παράδεισο. Ὁ θεσμός αὐτός ἔγινε ἕνας ἀπό τοὺς βασικούς παράγοντες τῆς ραγδαίας ἐξάπλωσης τοῦ Ἰσλάμ.

1. Ramadhan.

2. Zakat .

3. Hadj.

4. Djihad.

5. Ὅσοι πλήρωναν αὐτό τό φόρο λέγονταν dhimmi.

Ψηφιδωτό με φυτικό διάκοσμο. Από το δάπεδο τῆς αὐλῆς τοῦ μεγάλου τεμένους τῆς Δαμασκού πού ἰδρύθηκε ἀπό τὸ Χαλίφη Βαλὶδ τὸ 715 μὲ βυζαντινούς τεχνίτες.

3 ΟΙ ΑΡΑΒΕΣ ΕΞΟΡΜΟΥΝ ΓΙΑ ΝΑ ΔΙΑΔΩΣΟΥΝ ΤΟ ΙΣΛΑΜ

Μέ τούς πρώτους διαδόχους τοῦ Μωάμεθ, τούς χαλίφες Ἀμπού - Μπάκρ (632 - 634) καί Ὁμάρ (634 - 644), ἀρχίζουν οἱ κατακτήσεις τῶν Ἀράβων στίς γειτονικές τους χώρες, τὸ Βυζάντιο καί τήν Περσία. Οἱ ἀραβικές κατακτήσεις εἶναι ἀπό τά πιό ἐντυπωσιακά γεγονότα τῆς ἱστορίας, γιατί γίνονται μέ ταχύτητα ἀστραπῆς. Στίς πρώτες ἀραβικές κατακτήσεις ξεχωρίζουμε δυό φάσεις:

1. Πρώτη φάση (632-656). Κατάκτηση τῆς Περσίας καί τῶν βυζαντινῶν ἐπαρχιῶν Συρίας, Παλαιστίνης καί Αἰγύπτου. Στά χρόνια τοῦ πρώτου χαλίφη Ἀμπού - Μπάκρ (632 - 634) ὀλοκληρώθηκε ἡ ἔνωση τῶν λαῶν τῆς Ἀραβίας καί πραγματοποιήθηκε ἡ πρώτη ἐξόρμηση ἔξω ἀπό αὐτήν. Κυριεύτηκε ἡ περιοχή τῶν Λαχμιδῶν στά σύνορα μέ τήν Περσία καί ἄρχισαν ἐπιθέσεις ἐναντίον τῆς Παλαιστίνης. Οἱ πρώτες ὁμως μεγάλες κατακτήσεις συνδέονται μέ τὸ ὄνομα τοῦ χαλίφη Ὁμάρ (634 - 644). Μέ δυό σύγχρονες στρατιωτικές ἐπιχειρήσεις ὁ Ὁμάρ χτύπησε τά δυό μεγάλα γειτονικά του κράτη, τήν Περσία καί τὸ Βυζάντιο.

Τήν Περσία, μετά τήν ἧττα τῆς ἀπό τόν Ἡράκλειο, τή βρῖσκει σέ πλήρη ἐσω-

τερμκή εξάρθρωση και τή διαλύει άμέσως. Ή πανάρχαια αυτή κοιτίδα του Ήρα-
νικού πολιτισμού κατακτήθηκε και οι πληθυσμοί της άπορροφήθηκαν όλότελα
άπό τό κράτος του Άλλάχ.

Στήν ίδια εποχή περνούν τίς ίδιες κρίσιμες ώρες και οι μεγάλες έπαρχίες του
Βυζαντίου Συρία, Παλαιστίνη και Αίγυπτος. Τό 633 ό στρατηγός Κάλεδ κυ-
ριεύει τό όχυρό Βόθρα στή Συρία· τό 635 πέφτει ή Δαμασκός.

Γιά νά άντιμετωπίσει τούς κατακτητές Άραβες ό Ήράκλειος, συγκρότησε
στρατό άπό 30 χιλιάδες, κακά όργανωμένο όμως και χωρίς συνοχή. Στίς όχθες
του Ήεροιάκα, παραπόταμου του Ήορδάνη, συγκρούστηκε τόν άραβικό στρατό
και νικήθηκε (20 Αύγούστου 636). Μέ τή νίκη αυτή οι Άραβες παίρνουν τή Συ-
ρία και άνοίγεται ό δρόμος γιά τά Ήεροσόλυμα. Ή ιερή πόλη συνηκολόγησε στό
τέλος του 637 και τό Φεβρουάριο του 638 έκαμε τήν είσοδό του σ' αυτήν ό Όμάρ.
Τό 639 όλοκλήρωσαν τήν κατάκτηση τής ύπόλοιπης Συρίας, κυρίεψαν όλόκληρη
τή Μεσοποταμία και τόν ίδιο χρόνο μπήκαν στήν Αίγυπτο. Τή μεγάλη αυτή έπαρ-
χία τήν κυρίεψε ό στρατηγός Άμουρ (639 - 642). Στίς 17 Σεπτεμβρίου 642 όλο-
κληρώθηκε ή κατάληψή της μέ τήν άλωση τής Άλεξάνδρειας.

Τό άγέρωχο Χαλιφάτο, πού στά λίγα αυτά χρόνια ξεχύθηκε άκράτητο έξω
άπό τά σύνορα τής Άραβίας, έσπασε τά φράγματα τής μεσογειακής έλληνορω-
μαϊκής Οίκουμένης πρώτα στή νοτιοανατολική της γωνία.

▲ **Ό ραγδαίος ρυθμός τής άραβικής εξάπλωσης.** Οι Άραβες νίκησαν ένα κό-
σμο πού ήταν έτοιμος νά καταρρεύσει άπό μόνος του. Οι έξαντλητικοί πόλεμοι
του Ήρακλείου μέ τό Χορρόη (622 - 628) είχαν επιδεινώσει τήν κατάσταση. Ή
Περσία, σπαραγμένη και άπό έσωτερικές στάσεις, ύποκύπτει και χάνεται γιά
πάντα. Τό Βυζάντιο άπλώς άκρωτηριάζεται πληρώνοντας μέ τίς νότιες έπαρχίες
του βαρύ τίμημα γιά τήν κακοδιοίκησή του, τή στρατιωτική του άνεπάρκεια
στά μέρη εκείνα, τήν άνάπτυξη τής μεγάλης ιδιοκτησίας και τήν κακή φορολογι-
κή μεταχείριση τών πληθυσμών.

Γι' αυτούς όλους τούς λόγους ή Συρία, ή Παλαιστίνη και ή Αίγυπτος - πε-
ρισσότερο οι πληθυσμοί τής ύπαίθρου και λιγότερο τών πόλεων — βρίσκονται
σέ μόνιμη διάσταση μέ τόν έλληνορωμαϊκό κόσμο. Τό μαρτυρούν οι πολλές θρη-
σκευτικές αϊρέσεις πού ύπήρχαν στίς έπαρχίες αυτές, και προπάντων ή τελευ-
ταία, ό Μονοφυσитισμός, πού τίς άποξένωνε άκόμη περισσότερο άπό τό Βυ-
ζάντιο.

Τό ύπόλοιπο Βυζάντιο σώθηκε και δέν είχε τήν τύχη τής Περσίας, γιατί ό
Ήράκλειος, ένώ διαδραματίζονταν αυτά τά γεγονότα, έβαζε τίς στερεές βάσεις
γιά μία ριζική άνασύνταξη του κράτους, όπως θά δούμε πιό κάτω.

▲ **Ή συμφωνία γιά τήν παράδοση τών Ήεροσολύμων.** Ύστερα άπό πολύμη-
νη πολιορκία ό τότε πατριάρχης Σωφρόνιος άποφάσισε νά παραδώσει τήν
ιερή πόλη, αλλά ζήτησε νά έρθει άπό τήν Άραβία ό ίδιος ό Όμάρ, γιά νά κλείσει
μαζί του τή συμφωνία τής παράδοσης. Έτσι και έγινε. Ή συμφωνία πού κλεί-
στηκε τότε ήταν ό πρώτος π ρ ο ν ο μ ι α κ ό ς « ό ρ ι σ μ ό ς » — σύμφωνα μέ

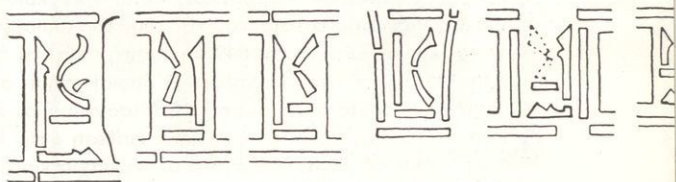
ΑΡΑΒΙΚΑ ΔΙΑΚΟΣΜΗΤΙΚΑ ΜΟΤΙΒΑ ΣΕ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΜΝΗΜΕΙΑ
ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

[Πολύ συχνά — και ιδιαίτερα στην 'Αθήνα — χρησιμοποιήθηκαν ως διακοσμητικά στοιχεία τα «κουφικά» δηλ. παλαιά αραβικά γράμματα· τά βρίσκουμε στη διακόσμηση εξωτερικών προσόψεων εκκλησιών, επιστυλίων και θωρακίων τέμπλων, σέ θυρώματα, γείσα κ.ά. Παραθέτουμε μερικά δείγματα].

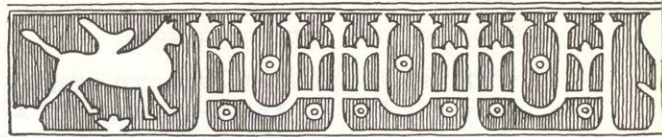
Κεραμικό κουφικό από τό ιερό βήμα του ναού της Σωτήρας Λυκοδήμου στην 'Αθήνα, 1049.

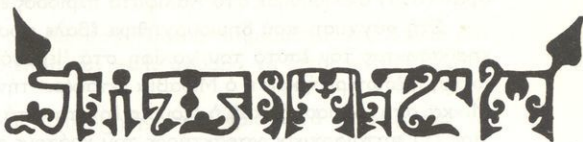
Κεραμικά κουφικά του ναού της Παναγίας της Μονής του 'Οσίου Λουκά

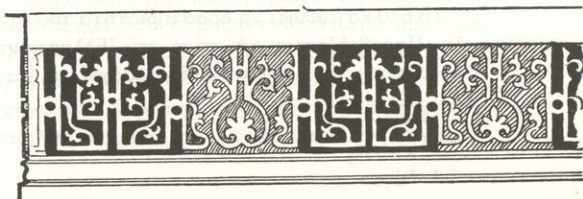
'Ανάγλυφη κουφική διακόσμηση σέ επιστύλια του ιερού των 'Αγίων 'Αναργύρων Καστοριάς.

'Επίτιτλο από βυζαντινό χειρόγραφο της 'Εθνικής Βιβλιοθήκης των Παρισίων.

Κουφικά επιπεδόγλυφα του λεγόμενου τάφου του Ρωμανού στον 'Οσιο Λουκά.

μιά παράδοση ό «όρισμός» αυτός διασώθηκε και γραπτός – πού παραχωρήθηκε σέ προσκυνημένη χριστιανική πόλη. ‘Η πόλη γινόταν φόρου ύποτελής στό Χαλιφάτο και γιά τήν άκίνητη περιουσία τους έπρεπε οί παλαιοί ιδιοκτήτες νά πληρώνουν έναν έτήσιο κτηματικό φόρο, τό χ α ρ ά τ ζ ι ¹. Οί χριστιανοί κάτοικοι, λαϊκοί, κληρικοί, μοναχοί, διατηρούν τήν προσωπική και θρησκευτική τους έλευθερία, τίς εκκλησίες τους και τά ιερά σκηνώματά τους, καθώς και τή λατρεία τους εκτός από μερικές έπουσιώδεις λεπτομέρειες. Γιά τήν προστασία τους αυτή από τό χαλιφάτο, πλήρωναν ένα κεφαλικό φόρο².

▲ Οί Άραβες άποκοτουν ναυτική δύναμη. Στά χρόνια του Όσμάν (644 - 656), διαδόχου του Όμάρ, οί Άραβες άκολούθησαν τή νικηφόρα πορεία τους στα βόρεια παράλια τής Άφρικής. Κυρίεψαν τήν Κυρηναϊκή, τό 644 τήν Τριπολίτιδα και τό 648 τήν Καρχηδόνα. Παράλληλα στα παράλια τής Συρίας τό Χαλιφάτο προετοίμαζε τήν άνάδειξη του σέ αξιόλογο ναυτική δύναμη.

‘Ο δυναμικός διοικητής τής Συρίας Μωαβία, από τό γένος των Όμμεϋαδών τής μεγάλης φυλής των Κορεισιτών, πήρε τήν έγκριση του χαλίφη νά χρησιμοποιήσει τήν ξυλεία του Λιβάνου και τους εξισλαμισμένους κατοίκους των παραλίων τής Συρίας. Άρχισε τό 649 τή ναυπήγηση και όργάνωση αξιόλογου στόλου πού σέ λίγο θά του επιτρέψει νά άμφισβητήσει από τό Βυζάντιο τήν άποκλειστική κυριαρχία στην άνατολική Μεσόγειο. Τόν ίδιο χρόνο λεηλάτησε τήν Κύπρο, τό 654 τή Ρόδο, τό 655 έκανε επίθεση στην Κρήτη και στην Κω. Συγχρόνως νίκησε τό βυζαντινό στόλο σέ ναυμαχία κοντά στό Φοίνικα τής Λυκίας. ‘Ο δρόμος προς τήν Κωνσταντινούπολη ήταν άνοιχτός και σίγουρα ό δραστήριος έμίρηθ θά όδηγοΰσε άμέσως εκεί τίς ναυτικές του δυνάμεις, άν δέ μεσολαβούσε σοβαρή έσωτερική κρίση στό Χαλιφάτο.

2. Δεύτερη φάση (656-(717)-732). ‘Εσωτερική κρίση και μεταβολή του χαρακτήρα του Χαλιφάτου (656-685). ‘Ανανέωση τής κατακτητικής δράσης των Άράβων (685-732). Με τή δολοφονία του χαλίφη Όσμάν (656) άκολούθησε στό Χαλιφάτο περίοδος έμφύλιων πολέμων.

Στή σύγχυση πού δημιουργήθηκε έβαλε προσωρινά τέρμα ό Μωαβία άνακηρύσσοντας τόν έαυτό του χαλίφη στα ‘Ιεροσόλυμα (660). ‘Ενώ εξακολουθεί άκόμη ή έσωτερική κρίση ό Μωαβία μεταφέρει τήν έδρα του Χαλιφάτου από τή Μέκκα στή Δαμασκό, και ή έξουσία έρχεται στα χέρια τής παλαιάς άριστοκρατίας. ‘Ο πατριαρχικός χαρακτήρας του κράτους των πρώτων χαλιφών αλλάζει ριζικά. ‘Η χαλιφεία γίνεται μία πολιτική και στρατιωτική μοναρχία κληρονομική.

Τό 670 κατευθύνει τή δραστηριότητά του προς τήν ίδια τήν Κωνσταντινούπολη. Παραβιάζοντας τά στενά του ‘Ελλησπόντου κυριεύει στην Προποντίδα τή χερσόνησο τής Κυζίκου και δημιουργεί εκεί ένα επικίνδυνο όρμητήριο εναντίον

1. Kharadj.

2. Djizya.

Ἐσωτερικό τοῦ τεμένους τῆς Κόρδοβας. Ἡ οἰκοδόμησις τοῦ τεμένους αὐτοῦ στήν πρωτεύουσα τοῦ ισπανικοῦ χαλιφάτου τῶν Ὀμμεϊαδῶν ἀρχισε ἀπό τόν Ἀβδουαζμάν Α' τό 756. Στίς ἐπόμενες τρεῖς Χαλιφεῖες ἔγιναν ἐπεκτάσεις πού κράτησαν 100 χρόνια.

τῆς Βασιλεύουσας. Τήν ἀπομόνωσε μέ μιὰ χαλαρή πολιτορκία πού κράτησε πέντε χρόνια (673 - 677)· δέν μπόρεσε ὅμως νά τήν κυριέψει. Στήν ἄμυνα βοήθησε πολὺ μιὰ ἐφεύρεση τοῦ Σύρου μηχανικοῦ Καλλίνικου, τό θαλάσσιο ἤ ὑγρό πῦρ. Οἱ ναυτικές δυνάμεις τῶν Ἀράβων ἔλυσαν τήν πολιτορκία χωρίς ἀποτέλεσμα.

Ἀπό τό 685 πού σταθεροποιήθηκε ἔσωτερικά τό Χαλιφάτο, ἀνανεώνει πάλι τίς κατακτητικές του ἐπιθέσεις. Τό 717 ὅπου κλείνει ἡ περίοδος αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου βρίσκονται γιά δεύτερη φορά ἰσχυρές στρατιωτικές καί ναυτικές δυνάμεις ἔξω ἀπό τά τείχη τῆς πρωτεύουσας τοῦ Βυζαντίου.

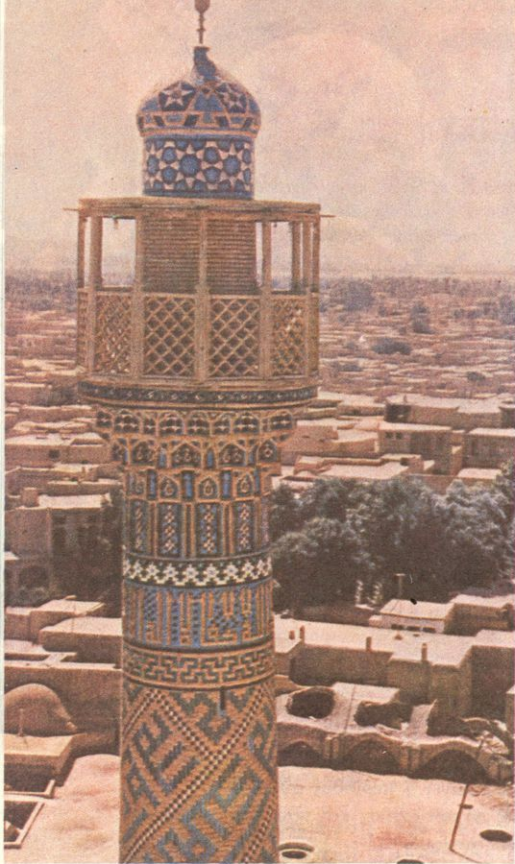
4 ΟΙ ΒΟΥΛΓΑΡΟΙ ΙΔΡΥΟΥΝ ΒΑΣΙΛΕΙΟ ΣΤΗ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟ

Στά χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου Δ' σημειώθηκε στά βόρεια σύνορα μιὰ ἐδαφική ἀπώλεια πού ἐπηρέασε πολὺ σοβαρά τά ἱστορικά πεπρωμένα τῆς αὐτοκρατορίας.

Οἱ Βούλγαροι, λαός οὐνικήσ καταγωγῆς, κατόρθωσαν νά ἐξουσιάσουν τά ἐδάφη τῆς αὐτοκρατορίας πού ὀρίζονται ἀπό τίς ἐκβολές τοῦ Δούναβη ὡς τή Βάρνα καί τόν Αἶμο (τήν περιοχή τῆς σημερινῆς Β. Βουλγαρίας μέ τή Δοβρουτσά) καί τό 681 αὐτούς ἀναγνωριστεῖ ἐπίσημα ἀπό τό βυζαντινὸ αὐτοκράτορα ἡ κατάληψή τους. Οἱ Βούλγαροι αὐτοί, πρὶν ἀποσπάσουν τά αὐτοκρατορικά ἐδάφη, ἀνήκαν στοὺς Ὀνογουρο-βουλγάρους πού ὡς τό 626 ἦταν ὑπήκοοι τῶν Ἀράβων· μετὰ τό 626 ὅμως μέ ἀρχηγό τόν Κοβράτο, ἀποκτοῦν τήν ἀνεξαρτησία τους καί ἱδρύνουν ἓνα μεγάλο βασίλειο ἀνάμεσα στό Κουμπάν καί στήν Ἀζοφική θάλασσα.

Μιναρές από τό μέγα τέμενος τοῦ Ἰσπαχάν τῆς Περσίας. [Εἶναι μεταγενέστερης ἐποχῆς].

Ὅταν ἀποτίναξαν τό ζυγὸ τῶν Ἀβάρων, συμμάχησαν μέ τό Βυζάντιο, γιατί εἶχαν τοὺς ἴδιους ἐχθρούς. Τό κράτος ὁμως τοῦ Κοβράτου δέχτηκε τήν ἐπίθεση τῶν Χαζάρων καί τό μεγαλύτερο τμήμα τοῦ ὑποτάχτηκε σ' αὐτούς. Ἐνα μέρος τοῦ μόνο, μέ ἀρχηγό τό γιό τοῦ Κοβράτου Ἀσπαρούχ, μετακινήθηκε πρὸς τὰ δυτικά καί μέσα στό τελευταῖο τέταρτο τοῦ 7ου αἰῶνα ἐγκαταστάθηκε ἀρχικά στό στόμιο τοῦ Δούναβη.

Ὁ Κωνσταντῖνος Δ' ἐπιχείρησε μέ μιὰ ἐκστρατεία (680) νά ἀνακτήσει αὐτά τὰ ἐδάφη· νικήθηκε ὁμως καί οἱ Βούλγαροι ἀπλώσαν τήν κυριαρχία τους σ' ὅλη τήν Κάτω Μοισία ἀνάμεσα στό Δούναβη καί στόν Αἶμο. Τήν περιοχή τήν κατοικούσαν ἀπό τήν ἀρχή τοῦ αἰῶνα οἱ πολυάνθρωπες σλαβικές φυλές, οἱ «Ἐπτὰ γενεές».

Ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτορας ὑποχρεώθηκε νά ἀναγνωρίσει ἐπίσημα τό κράτος τους. Ἀπὸ τότε ἰδρύεται τό βασιλεῖο τῶν Βουλγάρων μέσα στό ἔδαφος τῆς αὐτοκρατορίας (681).

Οἱ σλαβικές φυλές ὑποτάχτηκαν διοικητικά σ' αὐτούς. Μέ τή σειρά τους ὁμως ὑποκύπτουν κι αὐτοὶ στήν ἀριθμητικὴν ὑπεροχὴ τῶν Σλάβων. Χάνουν τή γλώσσα τους καί ἕνα μεγάλο μέρος ἀπὸ τὸν ἐθνικὸ χαρακτήρα τους· καί καθὼς διατηροῦν τήν ἀσιατικὴ τους στρατιωτικὴ ἱκανότητα καί κατακτητικὴ ὁρμή, δείχνουν γρήγορα τὴ φιλόδοξη διάθεση νά προσαρτήσουν στό κράτος τους καί ὅλους τοὺς Σλάβους τῶν «Σκλαβηνιῶν», πού ἦταν διάσπαρτες στὰ ὑπόλοιπα εὐρωπαϊκὰ ἐδάφη τῆς αὐτοκρατορίας. Αὐτὴ ἡ ἀπαίτησή τους θά τοὺς κάμει μεγάλους ἀντίπαλους τοῦ Βυζαντίου καί θά τοὺς ὀδηγήσει στό μέλλον σὲ φοβερὲς πολεμικὲς συγκρούσεις μαζί του.

Οἱ συγκρούσεις αὐτὲς θά εἶναι ἀπὸ τίς πιὸ κρίσιμες πού θά ἀντιμετωπίσει τό Βυζάντιο γιὰ δύο λόγους:

- Γιατί ο τόπος που εγκαταστάθηκαν είναι κοντά στην Κωνσταντινούπολη.
- Γιατί από την πρώτη στιγμή της γεινιάσής τους με το Βυζάντιο θα δειξουν διαθέσεις πολεμικής ανάμετρήσης μαζί του.

5 Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΝΕΤΑΙ ΣΕ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

Εύκολα μπορεί να παρατηρήσει κανείς ότι, στή μακρόχρονη βασιλεία του αυτοκράτορα Ήρακλείου, ή ένδοξη πολεμική περίοδος είναι πολύ μικρή (622 - 628). Όλα τά υπόλοιπα χρόνια, πρίν από την περίοδο αυτή (610 - 621) και ύστερα ως τό θάνατό του (641), τά σκεπάζει ένας Ίσκιος που ύποχρεώνει τούς ιστορικούς νά τά ονομάζουν «χρόνια δυσκολιών». Είναι βέβαιο πώς τά σκιερά αυτά χρόνια είναι πολύ γόνιμα σέ επέκταση και ένδυνάμωση πολλών μεταρρυθμιστικών άλλαγών που προετοιμάστηκαν από τούς τρεις προηγούμενους αιώνες· από τώρα μερικές απ' αυτές καθιερώνονται πιά όριστικά και βάζουν τή σφραγίδα τους στή φυσιογνωμία τής αυτοκρατορίας.

Οί κυριότερες είναι:

▲ **Έθνολογική όμοιογένεια.** Στίς παραδουνάβιες έπαρχίες ή εγκατάσταση τών Σέρβων και τών Κροατών στή Δαλματία (Βοσνία και Έρζεγοβίνη), ή διολίσθηση άλλων σλαβικών φυλών στή Μακεδονία και Θράκη και ή ίδρυση του βουλγαρικού βασιλείου άργότερα στή Μοισία προκάλεσαν βαθιά έθνολογική αλλοίωση τών λαών τής Βαλκανικής χερσονήσου. Οί άβαρικές επιδρομές είχαν σχεδόν έξοντώσει τούς Ίλλυριούς και τούς Θράκες, που, έκρωματισμένοι από πολλούς αιώνες, συνέχιζαν τήν άρχαία ρωμαϊκή παράδοση και είχαν προσφέρει ώς τώρα καλούς στρατιώτες και αξιόλογους ήγέτες στήν αυτοκρατορία. Οί νέοι σλαβικοί λαοί που εγκαθίστανται μόνιμα πιά στίς άραιοκατοικημένες αυτές έπαρχίες δέν έχουν κανένα δεσμό με τήν άρχαία παράδοση.

Τό τέμενος του Όμάρ στά Ίεροσόλυμα.
Μιά άλλη άποψη του τέμενου *Kubbet es-Sakhram* (= «θόλου του Βράχου»), που είναι γνωστό ως τέμενος του Όμάρ, 7ος αιώνας.

Τό ίδιο συνέβη και στis ανατολικές και νότιες περιοχές πού συνέχιζαν ως τώρα τήν ελληνιστική παράδοση. Οί άραβικές κατακτήσεις άποκόπτουν όριστικά άπό τήν αυτοκρατορία τή Συρία, τήν Παλαιστίνη, τήν Αίγυπτο και τή Β. Άφρική. Άπό τόν 7ο αιώνα γίνεται κύρια βυζαντινή ένδοχώρα ή Μ. Άσία. Οί πληθυσμοί της, πού είναι βαθιά έξελληνισμένοι και όρθόδοξοι, συνεχίζουν — και άπό έδώ και πέρα ίσχυροποιοϋν περισσότερο — τή συνείδηση ταυτότητας και τής κρατικής τους ένότητας.

▲ **Ο έξελληνισμός τής αυτοκρατορίας.** Άπό τήν άρχή τοϋ 7ου αιώνα οί έθνογραφικές ανατροπές πού σημειώθηκαν ένισχυσαν έξαιρετικά τό ελληνικό στοιχείο. Άπό τά χρόνια τοϋ Ήρακλείου έκτοπίζεται περισσότερο ή λατινική και έπίσημη γλώσσα γίνεται ή ελληνική. ΄Ως ένδειξη τοϋ έξελληνισμού αϋτοϋ αναφέρουμε ότι ό Ήράκλειος άπό τό 629 — τόν χρόνο τοϋ θριάμβου του έναντίον τών Περσών — άκολουθώντας τήν άνεπίσημη ελληνική λαϊκή προσφώνηση « β α σ ι λ ε υ ς » τήν καθιερώνει έπίσημα γιά τό άνώτατο άξίωμα τής πολιτείας. Ή άρχαιότερη μαρτυρία τής άλλαγής τοϋ μοναρχικοϋ τίτλου άνάγεται σ' εκείνο τό χρόνο μέ τή διατύπωση « Ήράκλειος και Ήράκλειος νέος Κωνσταντίνος, π ι σ τ ο ί έν Χ ρ ι σ τ ώ β α σ ι λ ε ι ς ».

▲ **Θρησκευτική και δογματική όμοιογένεια.** Στα χρόνια τοϋ Ήρακλείου γίνεται ή δογματική έκκαθάριση τής θρησκείας μέ τήν όριστική άποκοπή τών ανατολικών ένταχίων πού άποτελοϋσαν τίς έστίες τών διάφορων αίρέσεων. Άπό τώρα έχουμε μιá ένδυνάμωση τοϋ θρησκευτικοϋ χαρακτηρα τής αυτοκρατορίας, ώστε τό κράτος ταυτίστηκε μέ τήν ΄Ορθοδοξία και όλες οί έπίσημες κρατικές έκδηλώσεις συνοδεϋονται άπό τελετές πού τίς έκτελεί ή Έκκλησία.

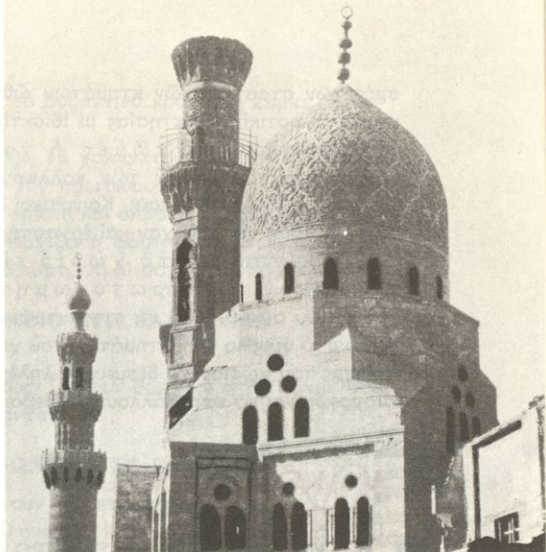
▲ **Σταθερότητα στό σύστημα τής διαδοχής τοϋ θρόνου.** ΄Ως τώρα, σύμφωνα μέ τήν παλαιά παράδοση τής πρώτης φάσης τής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, έπικρατοϋσε άταξία στόν τρόπο διαδοχής τοϋ θρόνου.

Καθιερώνεται τώρα πιό σταθερά άπό πρίν ό **θ ε σ μ ό ς τ η ς σ υ μ β α σ ι λ ε ί α ς**: ΄Ο αυτοκράτορας, όσο ζεί, άνακηρύσσει ένα άλλο πρόσωπο — συνήθως τό γιό του — συναυτοκράτορά του, και μετά τό θάνατό του ό θρόνος περνά σ' αϋτόν.

▲ **΄Οργάνωση τών κεντρικών οικονομικών υπηρεσιών.** Γενικεύονται οί όργανωτικοί θεσμοί τοϋ κράτους πού είχαν άρχίσει άπό τόν ΄Ιουστινιανό και κυρίως άπό τόν Μαυρίκιο. ΄Ετσι π.χ. δημιουργοϋνται πολλές ανεξάρτητες οικονομικές υπηρεσίες πού καλύπτουν κάθε τομέα τής οικονομικής δραστηριότητας τοϋ κράτους είτε αϋτή αναφέρεται σέ εισπράξεις είτε σέ διάθεση δαπανών. Οί υπηρεσίες αϋτές έγιναν σπουδαιότερες, γιαντί ούσιαστικά αϋτές άποτελοϋσαν τήν κεντρική έκτελεστική έξουσία. Άπλωσαν γρήγορα τήν άρμοδιότητά τους και σέ άλλους μή οικονομικούς τομείς. Τό χαρακτηρα τους αϋτό τόν ένισχυεί και ή άνάπτυξη στόν ίδιο αιώνα μιās κεντρικής υπηρεσίας οικονομικοϋ έλέγχου.

Οί ειδικές υπηρεσίες ονομάζονται μέ τόν ελληνικό όρο **Λ ο γ ο θ έ σ ι α** και

Μνημειακό τέμενος του Kait Bey. Είναι γνωστό για τὰ ἀργιλόπλαστα ἀραβουργήματα πού διακοσμούν τὸ ἐξωτερικὸ τοῦ τρούλου του. [Περίοδος τῶν Μαμελούκων, 15ος αἰώνας].

οὶ ἐπικεφαλῆς τῶν ὑπηρεσιῶν αὐτῶν Λογοθέτες. Τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ αὐτῶν τῶν ὑπηρεσιῶν εἶναι ἡ αὐτοτέλειά τους. Δέν ὑπάρχει συντονισμὸς ἀκόμη στὴ δραστηριότητά τους.

▲ **Διοικητικὴ ὀργάνωση.** Ἡ διοικητικὴ μεταρρύθμιση πού εἶχε ἀρχίσει ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ μέ τὴν ἔναρξη τῆς κατάργησης τῆς διοικητικῆς παράδοσης τοῦ Διοκλητιανοῦ καὶ τὴν ἀντικατάστασή της ἀπὸ τὴ «Θεματικὴ τάξη» συνεχίζεται καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίοδο. Ὁ ρυθμὸς ἐπέκτασης καὶ ἐφαρμογῆς της εἶναι τώρα πιὸ ἀργός, γιατί τὸ κράτος εἶναι ἀπασχολημένο μέ τοὺς ἐξωτερικοὺς ἐχθρούς. Οἱ μεταρρυθμίσεις αὐτές, ὅπως θὰ δοῦμε, θὰ ὀλοκληρωθοῦν στὴν ἐπόμενη περίοδο (717 - 867).

▲ **Διατήρηση καὶ προστασία τῆς μικρῆς ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας.** Εἶδαμε ὅτι μέ τὰ αὐστηρὰ μέτρα τοῦ Ἰουστινιανοῦ σημειώθηκε σοβαρὴ ἀνάσχεση στὴν ἀνάπτυξη τῶν Δυνατῶν, δηλ. τῶν μεγάλων γαιοκτηματιῶν καὶ ἐνίσχυση τῶν μικροῖδιοκτητῶν γῆς. Τώρα ἐνισχύεται περισσότερο ἡ προστασία τῶν μικροκαλλιεργητῶν, γιατί ἀπ' αὐτοὺς συγκροτοῦνται οἱ θεματικοὶ στρατοί. Εἰδικότερα, γιὰ νὰ εἶναι εὐκολὴ ἡ πολεμικὴ κινητοποίηση σέ ὦρα κινδύνου, στρατεύονται οἱ ἐγγύριοι πληθυσμοὶ τῶν περιοχῶν τῶν θεμάτων. Σ' αὐτοὺς τοὺς στρατιῶτες παραχωροῦνται ἀπὸ τὸ κράτος ἐλεύθερα ἀγροκτῆματα, μέ πολὺ ἐλαφρῖα φορολογία, ἀναπαλλοτρίωτα. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ γῆ θὰ μένει στὴν οἰκογένεια τοῦ στρατιώτη - μικροκαλλιεργητῆ καὶ θὰ περνᾷ στὸν ἀρσενικὸ κληρονόμο μέ τὴν ἴδια ὑποχρέωση, δηλαδή νὰ στρατεύεται.

Τὰ ἀγροκτῆματα αὐτὰ λέγονται *στρατιωτικὰ κτήματα* ἢ *τόποι στρατείας* ἢ *κτῆματα ἐξ ὧν αἱ στρατεῖαι ὑπηρετοῦνται*. λέγονται ἐπίσης καὶ *στρατιω(το)τόπια*. Μέ τὸ θεσμὸ αὐτὸ οἱ θεματικοὶ στρατοὶ συγκροτήθηκαν ἀπὸ πολεμιστῆς ἐλεύθερους ἀγρότες ριζωμένους στὴ γῆ τους καὶ γι' αὐτὸ ἀφοσιωμένους στὴν αὐτοκρατορία καὶ ἔτοιμους γιὰ κάθε θυσία.

Ἡ παρακμὴ τοῦ θερμοῦ τῶν στρατιωτικῶν κτημάτων τὸν 11ο αἰώνα θὰ φέρεται καὶ τὴν ἀρχὴ τῆς παρακμῆς τοῦ Βυζαντίου.

▲ **Γενίκευση καὶ ἐμπέδωση τῆς Κοινότητος τοῦ βυζαντινοῦ «χωρίου».** Ὁ θε-

σμός τῶν στρατιωτικῶν κτημάτων ὤθησε στή διατήρηση καί ἀνάπτυξη τῆς μικρῆς ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας μέ ἰδιοκτῆτες ὄχι στρατιῶτες. Οἱ ἐλεύθεροι ἀγρότες κατοικοῦσαν σέ κῶμες ἢ χωρία καί ἀποτελοῦν κοινότητα. Τά βοσκοτόπια τοῦ κοινοῦ τῶν καλλιεργητῶν ἀνήκαν σέ ὅλους. Τά ζῶα τους ἔβοσκαν μέ κοινούς βοσκούς. Κοινοτικοί ἐπίσης ἦταν καί οἱ ἀνεμόμυλοι καί οἱ νερόμυλοι· ἴσως νά ὑπῆρχαν καί ἐργαστήρια καί τεχνίτες κοινοτικοί.

Τό βυζαντινό αὐτό χωρίο εἶχε αὐτοδιοίκηση, τό διοικοῦσε τό κοινόν τῶν πρωτοκωμητῶν. Μιά ἀπό τίς βασικές ὑποχρεώσεις τοῦ κοινοῦ αὐτοῦ ἦταν νά συγκεντρώνει τούς φόρους. Ὁ φόρος λογαριαζόταν πάνω στό σύνολο τῶν κτημάτων τοῦ χωρίου καί γι' αὐτό ὅλα τά μέλη τῆς κοινότητας τοῦ χωρίου τά δέσμευε ἀλληλέγγυα φορολογική εὐθύνη· ἦταν δηλαδή ὑποχρεωμένοι νά καταβάλλουν τό βεβαιωμένο φόρο στό ἀκέραιο.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

1 Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ Σὲ ΣΚΑΗΡΟΥΣ ΠΟΛΕΜΙΚΟΥΣ ΑΓΩΝΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΑΣΩΣΗ ΤΗΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥΣ ΤΗΣ ΕΧΘΡΟΥΣ

- Ὁ Ἡράκλειος ἀρχίζει μιά νέα δυναστεία (610 - 717). Νικά τούς Πέρσες σ' ἓνα δύσκολο καί πολύχρονο πόλεμο (622 - 628), πού παίρνει γιά πρώτη φορά θρησκευτικό χαρακτήρα.

- Τό Βυζάντιο ἀντιμετωπίζει ἐχθρικές εἰσβολές στό Δούναβη.

- Οἱ ἀσιάτες Ἀβανοὶ συνεχίζουν τίς ἐπιδρομές τους, ἀλλά μετά τό 628 τίς σταματοῦν ὀριστικά.

- Σλαβικά φύλα κάνουν μόνιμη ἐγκατάσταση στή Β. Βαλκανική. Λιγοστές σλαβικές φυλές γλιστροῦν καί μέσα στήν Ἑλλάδα, μέ τόν καιρό γίνονται κι αὐτοί Ἕλληνες καί ξεχνιοῦνται ὀλωσδιόλου.

2 ΤΟ ΙΣΛΑΜ

- Ὄταν ἀρχίζει ὁ Ἡράκλειος τόν πόλεμο μέ τούς Πέρσες, παρουσιάζεται στήν Ἀραβία τό Ἰσλάμ.

- Τό Ἰσλάμ ἀναπτύσσεται μέσα στήν Ἀραβία, γιατί δέν εἶναι μόνο θρησκεία, ἀλλά κι ἓνα κίνημα ἐθνικό καί πολιτικό τοῦ ἀραβικοῦ λαοῦ.

- Οἱ «πέντε στύλοι» τοῦ Ἰσλάμ κι ἓνας ἔκτος ἀργότερα: ὁ ἱερός π ὀ λ ε μ ο ς.

- Τό Ἰσλάμ ἔχει μεγάλη ἱστορική σημασία, γιατί ἔγινε θρησκεία τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς.

3 ΟΙ ΑΡΑΒΕΣ ΕΞΩΡΜΟΥΝ ΓΙΑ ΝΑ ΔΙΑΔΩΣΟΥΝ ΤΟ ΙΣΛΑΜ

- Π ρ ὄ τ η φ ἄ σ η (633 - 644). Θέατρο τῶν ἐπιχειρήσεων εἶναι ἡ Ἀ-

νατολή. Πέφτει ή Περσία καί άπό τό βυζαντινό κράτος ή Συρία, ή Παλαιστίνη κι ή Αίγυπτος.

● Δεύτερη φάση (644 - 683). Τό χαλιφάτο μετατοπίζει τή δραστηριότητά του στή Μεσόγειο καί τήν πρωτεύουσά του στή Δαμασκό. Συγχρόνως ύποφέρει άπό έσωτερικές κρίσεις καί αλλάζει ό χαρακτήρας του.

● Τρίτη φάση (683 - 945). Άρχίζει ή φάση αυτή μέ θέατρο τών επιχειρήσεων τή Β. Άφρική, τή Δ. Εύρώπη, τή Μεσόγειο καί τό Βυζάντιο.

4

ΟΙ ΒΟΥΛΓΑΡΟΙ ΙΔΡΥΟΥΝ ΒΑΣΙΛΕΙΟ ΣΤΗ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟ

Έπί Κωνσταντίνου Δ' οί Βούλγαροι ιδρύουν βασιλείο στήν Κάτω Μοισία (681) καί μέ τόν καιρό έκσλαβίζονται.

5

Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΝΕΤΑΙ ΣΕ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

Οι κυριότερες αλλαγές πού φέρνουν τή μεταμόρφωση:

● Τά μέρη πού άπόμειναν είναι έλληνικά κι έτσι τό κράτος γίνεται έθνολογικά ένιαίο.

● Έπειδή είναι καί Όρθόδοξο, γίνεται καί θρησκευτικά ένιαίο.

● Στο θεσμό τού αυτοκράτορα, στήν κεντρική διοίκηση καί στή διοίκηση τών έπαρχιών γίνονται αλλαγές.

● Τό ίδιο καί στήν οίκονομία καί στήν κοινωνία.

Νά συγκρατηθοῦν στή μνήμη

ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ

Άκάθιστος ύμνος — θεοκρατική έποχή — Ίσλάμ — Έγίρα — Κάμαμα — οί «πέντε στόλοι» τού Ίσλάμ — ιερός πόλεμος — Σκλαβηνίες — θέματα — στρατιωτόπια — πάροιχοι — κοινότητα κόμησ —

ΟΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ

Ή βασιλεία τού Ήρακλείου	610 - 641
Ή δυναστεία τού Ήρακλείου	610 - 717
Πόλεμος μέ τούς Πέρσες	622 - 628
Πολιορκία τής Κωνσταντινούπολης άπό τούς Άβάρους	626
Ή πρώτη φάση τών άραβικών κατακτήσεων	633 - 644
Πρώτη πολιορκία τής Κωνσταντινούπολης άπό τούς Άραβες	673 - 677
Οί Άραβες περνούν τό Γιβραλτάρ	711

Κείμενα

1. 'Η βασιλεύουσα ἀπευθύνει εὐχαριστίες στήν πολιοῦχο της, τήν Παναγία, γιατί τήν ἔσωσε ἀπό τούς 'Αβάρους (626).

Πρωτότυπο:

Τῇ ὑπερμάχῳ στρατηγῷ τά νικητήρια,
'Ὡς λυτρωθεῖσα τῶν δεινῶν εὐχαριστήρια
'Αναγράφω σοι, ἡ πόλις σου, Θεοτόκε.
'Αλλ' ὡς ἔχουσα τό κράτος ἀπροσμάχητον,
'Εκ παντοίων με κινδύνων ἐλευθέρωσον,
'Ἴνα κράζω σοι: χαῖρε, νύμφη ἀνύμφευτε.

Μετάφραση:

'Εγώ ἡ πόλη σου σέ Σένα, Θεοτόκε στρατηγέ, πού πολέμησες γιά μένα, χρωστῶ τή νίκη καί σοῦ ἀπευθύνω τίς εὐχαριστίες μου, γιατί λυτρώθηκες ἀπό τόν κίνδυνο. Μά, ἐπειδὴ ἔχεις δύναμη ἀνίκητη, γλύτωσέ με ἀπό τούς κάθε λογῆς κινδύνους, γιά νά σοῦ φωνάζω: Χαῖρε, Νύμφη ἀνύμφευτη.

ΑΚΑΘΙΣΤΟΣ ΥΜΝΟΣ

2. 'Ο 'Ηράκλειος πολεμᾷ μέ τούς Πέρσες (622 - 628). ('Ένα περιστατικό ἀπό τόν ἱερό πόλεμο μέ τούς πυρολάτρες Πέρσες).

'Επειδὴ ἐκεῖνο τό χρόνο ὁ 'Ηράκλειος μῆκε στήν Περσία τό Σεπτέμβριο δίχως νά τό περιμένει κανεῖς ἐξαιτίας τοῦ χειμῶνα, ὁ Χοσρόης τά ἔχασε, ὅταν τό ἔμαθε. Κι οἱ Τοῦρκοι¹ βλέποντας ἀπό τή μιά τό χειμῶνα κι ἀπό τήν ἄλλη τίς ἀτέλειωτες ἐπιδρομές τῶν Περσῶν, δέν ἄντεχαν νά συμμερίζονται μέ τό βασιλιά τίς δοκιμασίες τοῦ πολέμου, κι ἄρχισαν νά σκορποῦν λίγοι λίγοι καί στό τέλος τόν ἄφησαν ὅλοι καί γύρισαν στήν πατρίδα τους. Τότε ὁ βασιλιάς διαλάλησε στό δικό του λαό:

«Γιά ἰδέτε, ἀδελφοί! Κανένας ἄλλος δέ θέλει νά πολεμήσει στό πλευρό μας, παρὰ μονάχα ὁ Θεός κι ἡ μητέρα πού τόν γέννησε, γιά νά δείξει τή δύναμή του· ἐπειδὴ ἡ σωτηρία δέ βροῖσκειται στό πλῆθος, στά ὄπλα καί στους λαούς, ἀλλά σ' ἐκεῖνους πού στηρίζουν τίς ἐλπίδες τους στό ἑλεός του, θά στείλει τή βοήθειά του.»

Κι ὁ Χοσρόης, ἀφοῦ σύναξε ὅλα τά στρατεύματά του ἐναντίον του, ὄρισε στρατηγό τό Ραζάτη, ἄνθρωπο ἀντρεωμένο καί ἀξιο στόν πόλεμο, καί τόν ἔστειλε νά πολεμήσει τόν 'Ηράκλειο. . .

. . . Στίς 12 τοῦ Δεκεμβρη, ἡμέρα Σάββατο, ἔγινε ἡ μάχη καί ὁ βασιλιάς, ἀφοῦ πήδησε μπροστά ἀπ' ὅλους, χτυπήθηκε μέ τόν ἀρχηγό τῶν Περσῶν καί μέ τή δύναμη τοῦ Θεοῦ καί τή βοήθεια τῆς Θεοτόκου τόν νίκησε. Τοῦ ρίχτηκε καί τρίτος πού τόν χτύπησε μάλιστα μέ τό δόρυ στό χεῖλι καί τοῦ ἄνοιξε πληγή. Μά ὁ βασιλιάς κι αὐτόν τόν σκότωσε. Κι ὅταν ἠχθήσανε οἱ σάλπιγγες, ἄρχισε ἡ συγκρουση καί ἀπό τίς

1. 'Ἦταν σύμμαχοι καί συμπολεμιστές τοῦ 'Ηρακλείου.

δύο μεριές και αφού έγινε σφοδρή μάχη, πληγώθηκε από τους πεζούς με μια κονταριά στο μηρό τό άλλογο του βασιλιά που τό έλεγαν Δόρκωνα· μά και πολλές σπαθιές πήρε στο πρόσωπό του· επειδή όμως φορούσε κατάφρακτο θώρακα, δέν έφερναν άποτέλεσμα, γιατί δέν του έκαναν κακό· πέφτει στον πόλεμο ο Ραζάτης και οι τρεις τουρμαρχες τών Περσών και οι άρχοντες σχεδόν όλοι και τό περισσότερο μέρος του στρατού. . .

ΘΕΟΦΑΝΗΣ Ο ΟΜΟΛΟΓΗΤΗΣ

[Βυζαντινός Χρονογράφος του 8ου - 9ου αιώνα
Χρονογραφία — Έκδ. De Boor σ. 317 έξ. Μετάφραση]

3. Οι πρόσφυγες τής Συρίας και τών Ίεροσολύμων, μετά τήν κατάληψη από τούς Πέρσες (614), βρίσκουν προστασία στην Άλεξάνδρεια από τόν Κύπριο πατριάρχη της Ίωάννη τόν Έλεήμονα (612-619).

Τόν καιρόν εκείνον ελεηλάτησαν τήν Συρίαν οι Πέρσαι και ήγμαλώτισαν όχλον άμέτρητον, από τούς όποιους ήδυνήθησαν και έφυγον πολλοί άρχοντες όμου και άρχόμενοι, και κληρικοί και έπίσκοποι, ούτινες άκούοντες τήν φήμην του Πατριάρχου, έδραμον όσπερ εις λιμένα και καταφυγήν μόνιμον, ζητούντες ικανήν ελεημοσύνην.

"Όλους ο πλούσιος εκείνος και άστενοχώρητος έστιάτωρ έδέχθη με ήλαρώτατον πρόσσωπον, τούς έπαρηγόρησεν ως πατήρ φιλότεκνος, και πλουσίως και διαφιλώς έλέησεν, ουχ ως ξένους και παροίκους, άλλ' ως αδελφούς του και τέκνα, χαρίζων αυτοίς τά προς τήν χρείαν, και μή αποβλέπων προς τό πλήθος τών δεομένων, αλλά προς τόν πλουσιόδωρον Θεόν, τόν άνοίγοντα χεΐρα και παντί ζώω ευδοκίαν μεταδίδοντα.

Τούς πληγωμένους έβαλεν εις πανδοχεΐα προστάσων τινάς να τούς επιμεληθούν με ήατρείας αναγκαίας και να μή τούς βιάσουν να αναχωρήσουν, χωρίς να θέλουν μόνοι των. Εις δέ τούς υγιείς προσέταξε να δίδονται τόσα χρήματα εκάστου τήν ήμέραν και τών γυναικών τό διπλοῦν, λέγων ότι αι γυναίκες έπρεπε να παίρνουν περισσότερο, διότι δέν ήμποροῦν να γυρίσουν εις διαφόρους τόπους χωρίς κίνδυνον με τόσην ευκολίαν, όσπερ οι άνδρες.

"Έφυγον από τήν Περσίαν πλήθος πολύ διά τόν διωγμόν, ως άνωθεν ειρηται, και ήρχοντο εις τήν Άλεξάνδρειαν, όπου τούς ύπεδέχετο ο Πατριάρχης με ευσπλαχνίαν πολλήν. Διά τουτο έδυστύχησεν ο κόσμος επί τина καιρόν και έγινε μεγάλη άκρίβεια, διότι ο Νεΐλος δέν έπλήθυνε τόν χρόνον εκείνον να ποτίση τόν κόσμον, και έμειναν άνδρα τά χωράφια. Άφου λοιπόν εδαπάνησεν όλον τόν θησαυρόν τής Έκκλησίας ο Πατριάρχης, και χιλίας λίτρας χρυσίον που εδανείσθη και τό διεμοίρασεν όλον εις τούς πτωχούς, έπλήθυνεν ή πείνα περισσότερο, και δέν εύρισκε πλέον να δανείσθῃ, διότι εκαστος εφρόντιζε δι' εαυτόν.

(Βίος του Άγίου Ίωάννου του Έλεήμονος.

Μέγας Συναξαριστής, Κ. Δουκάκη. Τόμ. Γ' 1952. σελ. 253 και 263)

4. 'Ο 'Ηράκλειος γυρίζει στην πρωτεύουσα νικητής.

Αυτό τό χρόνο (628), αφού κλειστηκε ειρήνη ανάμεσα στους Πέρσες και στους

Ρωμαίους, έστειλε ό 'Ηράκλειος τόν αδελφό του, τόν Θεόδωρο, μέ γράμματα και άνθρωπους τού Σιρόη, τού βασιλιά τών Περσών, στους Πέρρες πού έμεναν στην "Εδεσσα" και στην Παλαιστίνη και στα 'Ιεροσόλυμα και στις άλλες πόλεις τών Ρωμαίων να γυρίσουν ειρηνικά στην Περσία και να περάσουν μέσα από τή χώρα τών Ρωμαίων, χωρίς να πειράζουν τίποτα.

Ό βασιλιάς λοιπόν σέ έξι χρόνια [622 - 628], αφού νίκησε τήν Περσία, τόν έβδομο χρόνο έκλεισε ειρήνη και ξαναγύρισε στην Κωνσταντινούπολη μέ χαρά μεγάλη· έτσι σ' αυτό έβγαλε αληθινή μιá μουσική προφητεία. Γιατί ό Θεός, αφού δημιούργησε σέ έξι μέρες τή χτίση δόλοκληρη, τήν έβδομη τήν όνόμασε μέρα τής ανάπαυσης. "Ετσι κι αυτός, αφού μέσα στα έξι χρόνια πέρασε πολλούς κόπους, τόν έβδομο χρόνο μέ ειρήνη και χαρά γύρισε στην πόλη και ζεικουράστηκε.

Κι ό λαός τής Πόλης, όταν μάθανε τόν έρχομό του, μέ άσυγκράτητο πόθο βγήκαν σέ προϋπάντησή του όλοι μαζί μέ τόν Πατριάρχη και τό γιό του τόν Κωνσταντίνο, βασιτώντας κλαδιά έλιās και λαμπάδες· τόν χαιρετούσαν μέ δάκρυα και χαρά. Κι ό γιός του τόν πλησίασε κι έπεσε στα πόδια του και, αφού άγκαλιάστηκαν, έβρεξαν κι οί δυό τή γη μέ τά δάκρυά τους. Αυτό όταν είδε ό λαός, όλοι εύχαριστούσαν μέ ύμνους τό Θεό και έτσι, αφού παρέλαβαν τό βασιλιά, σκιρτώντας από χαρά μπήκαν στην πόλη.

ΘΕΟΦΑΝΗΣ Ο ΟΜΟΛΟΓΗΤΗΣ

[Άπόσπασμα από τή Χρονογραφία. Μετάφραση]

5. Τό νικητήριο διάγγελμα τού 'Ηρακλείου μετά τή συντριβή τών Περσών (628).

Τό διάγγελμα τού αυτοκράτορα διαβάστηκε στις 15 'Απριλίου 628 στην εκκλησία τής 'Αγίας Σοφίας από τόν άμβωνα πανηγυρικά, μέσα σέ μιá χαρούμενη συρροή άπειρου λαού. Τό αυτοκρατορικό διάγγελμα αρχίζει έτσι:

«'Αλλάξτε στό Θεό άπ' άκρη σ' άκρη όλη ή γή. Γίνετε δούλοι στόν Κύριο μέ εύφροσύνη. 'Ελάτε μπροστά του μέ άγαλλίαση και μάθετε πώς ό Κύριος είναι ό 'ΐδιος ό Θεός, κι έμείς είμαστε δικός του λαός και πρόβατα τού κοπαδιού του.

Δοξολογείτε τό όνομά του, γιατί ό Χριστός είναι κύριος, πού τό έλεός του δέν έχει τέλος κι ή αλήθεια του θά ζει από γενιά σέ γενιά. "Ας εύφρανθούν οί ουρανοί κι άς αναγαλλιάσει ή γη κι άς χαρεί ή θάλασσα κι όλα πού είναι μέσα της. Κι όλοι οί Χριστιανοί μέ τόν αϊνο και τή δοξολογία άς προσφέρουμε εύχαρίστηση στό μόνο Θεό, δοκιμάζοντας χαρά μεγάλη γιά τό άγιο όνομά του. Διατί έπεσε ό ύπερήφανος και θεομάχος Χοσρόης. "Επεσε και έξιμε σαν άψυχο πτώμα στα καταχθόνια και χάθηκε από τή γη και ή ύμνησή του, αυτός πού καυχόταν και ξεστόμισε άδικο λόγο μέ ζητασία και διάθεση να μη λογαριάσει καθόλου τόν Κύριο ήμών 'Ιησοϋ Χριστό, τόν αληθινό Θεό

1. Πόλη τής Μεσοποταμίας.

καί τήν ἀχραντή μητέρα του τήν εὐλογημένη δέσποινά μας Θεοτόκο καί ἀειπάρθενη Μαρία.

Χάθηκε ὁ ἀσεβής καί ἀντιλάλησε ὁ κόσμος. Γύρισε ὁ πόνος στό δικό του κεφάλι. . .

ΠΑΡΧΑΛΙΟΝ ΧΡΟΝΙΚΟΝ

[727,15]

6. Πῶς οἱ Ἄβαροι νικήθηκαν καί ἔλυσαν τήν πολιορκία τῆς θεοφρουρητης πρωτεύουσας (626).

. . . Τρομερή ναυμαχία ἔγινε σ' ἓνα τόσο στενό μέρος, στό Χρυσό Κέρας, καί σ' αὐτήν ἀφανίστηκαν τά μονόξυλα τῶν Ἀβάρων. Οἱ χρονογράφοι ἀναφέρουν ὅτι ἐκτός ἀπό τή φανερή μάχη ἔγινε καί ἄλλη μυστηριώδης. «Ἐλήθεια ἡ Μητέρα τοῦ Θεοῦ τέντωνε τά τόξα, πρόβαλλε τίς ἀσπίδες, ἔριχνε ἀκόντια, στόμωνε τά σπαθιά, ἀναποδογύριζε καί βύθιζε τά πλοῖα, στέλνοντας τούς βαρβάρους νά κατοικήσουν στήν ἄβυσσο». . .

. . . Οἱ εὐσεβεῖς βυζαντινοί, τά ἐνθουσιώδη παιδιά τῆς Παρθένου, πίστευαν βαθιά ὅτι Ἐκείνη μόνο ἔκανε τό θαῦμα αὐτό. . .

Ὅταν καί οἱ τελευταῖοι στρατιῶτες τοῦ Χαγάνου¹ ἐξαφανίστηκαν ὁ λαός τῆς Κωνσταντινούπολης, ἀπό μόνος του χωρίς νά διατάξει κανεῖς, βάδισε πρὸς τίς Βλαχέρνες, πού ἦταν ἀκόμη μιὰ ἐξοχική ἐνορία ἔξω ἀπό τά τείχη.

Ἐκεῖ ἡ μητέρα τοῦ Θεοῦ πολέμησε αὐτοπροσώπως γιά τόν ἀγαπημένο της λαό. Ἐκεῖ ἦταν ἡ ἐκκλησία τῆς Παναγίας τῆς Βλαχερνιώτισσας.

Πόσο μεγάλη χαρά δοκίμασαν, ὅταν εἶδαν ὅτι ἡ σεβαστή αὐτή ἐκκλησία ἦταν τό μόνο κτίριο πού γλύτωσε ἀπό τή μανία τῶν Ἀβάρων. «Ἄν κανένας ζωγράφος θέλει νά παραστήσει τή νίκη μας, φτάνει νά ζωγραφίσει τή Θεομήτορα» ἔλεγαν καί ξανάλεγαν ὅλοι.

ΓΟΥΣΤΑΒΟΣ ΣΛΟΥΜΠΕΡΖΕ

[Γάλλος Βυζαντινολόγος - Βυζαντινά Ἱστορήματα. Μετάφραση]

7. Τό Ἰσλάμ στήν πρώτη του ἐξόρμηση. (Μιά παράδοση σύμφωνα μέ τούς Ἀραβες χρονογράφους).

Τήν πρώτη πρεσβεία ὁ Μωάμεθ, ὅπως τουλάχιστον οἱ Ἀραβες χρονογράφοι ἐξιστοροῦν, τήν ἔστειλε στήν Περσία. Ὁ Χοσρόης, πού ἦταν τότε βασιλιάς, κάλεσε ἀμέσως τό διερμηνέα του, γιά νά διαβάσει τό ἔγγραφο· ὅταν ὅμως ἄκουσε ἀπό τό στόμα του ὅτι κάποιος Μωάμεθ, ἀπόστολος Θεοῦ, δίχως νά σεβαστεῖ τήν ἀσιατική ἐθιμοτυπία, ὀνόμαζε τόν ἀρχηγό τῆς Περσίας Χοσρόη μόνο, ἄρπαξε τό γράμμα ἀπό τά χέρια τοῦ διερμηνέα καί τό ξέσχισε. Στόν Ἡράκλειο ὅμως πῆγε τό μήνυμα ὁ Δοχίας, στό γένος Ἀραβας, ἡμερος καί συμβιβαστικός. Ὁ διερμηνέας τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς μετέφρασε τήν ἐπιστολή τοῦ Μωάμεθ ἔτσι:

«Στό ὄνομα τοῦ σπλαχνικοῦ καί προέλεου Θεοῦ, ὁ Μωάμεθ, γιός τοῦ Ἀβδαλάχ,

1. Χάνοι ἢ Χαγάνοι λέγονταν οἱ βασιλιάδες τῶν Ἀβάρων.

ἀπόστολος Θεοῦ, χαιρετᾷ τόν Ἡράκλειο, τόν αὐτοκράτορα τῶν Ρωμαίων. Εἰρήνη σέ κείνους πού βαδίζουν στό δρόμο τῆς ἀληθινῆς πίστεως! Βασιλιά, δέξου τό Ἰσλάμ! Στό ὄνομα τοῦ Θεοῦ, παραδέξου το. Γίνε μουσουλμάνος· γιατί θά ἔχεις διπλό μισθό ἀπό τό Θεό. Ἀλλιῶς, θά παρουσιασεῖς κάποτε μπροστά στό φοβερό κριτήριο ἔνοχος εἰδωλολατρείας. Κι ἐσεῖς Χριστιανοί, ἐλάτε ἄς πάψουμε τίς διχόνοιες μεταξύ μας. Ἄς μῆ πιστέψουμε παρά στόν ἕνα καί μόνο Θεό. Γιατί αὐτός εἶναι ὁ μόνος Κύριος καί ἄλλοι ὄμοιοί του δέν ἔχει. Κι ἂν δέ δεχθεῖτε τό δόγμα τό ἀληθινό, ὁμολογήστε τουλάχιστον ὅτι ἐμεῖς εἴμαστε οἱ ἀληθinoί πιστοί.»

Σύμφωνα μέ τήν ἀφήγηση αὐτή, ὁ Ἡράκλειος ἄκουσε μέ προσοχή τήν ἀνάγνωση καί ἀκούμπησε τήν ἐπιστολή πάνω σ' ἕνα προσκέφαλο (αὐτό ἦταν, σύμφωνα μέ τόν Ἄραβα ἱστορικό, πού τόν ἔσωσε καί αὐτόν καί τό γένος του)· ὕστερα γύρισε στό Δοχια καί μίλησε μαζί του μέ καλοσύνη καί στό τέλος τόν ξεπροβόδισε, ἀφοῦ τόν φίλησε μέ περίσσια δῶρα.

ΣΠ. ΖΑΜΠΕΛΙΟΣ

[Ἑλληνας λόγιος τοῦ 19ο αἰώνα.

Βυζαντινὰ Μελέτα· Ἐν Ἀθήναις 1857, σελ. 175-176. Γλωσσική ἀπλούστευση]

8. Ἡ θρησκεία τοῦ Ἰσλάμ.

Τό πρῶτιστο ἠθικό καθήκον κάθε μουσλίμ εἶναι νά ἐργάζεται γιά τή διάδοση καί τήν ἐπικράτηση τοῦ Ἰσλάμ πού τό κράτος του σ' αὐτό τόν κόσμο εἶναι ἡ ἴδια ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ στόν κόσμο. Ἀλλά ἐπειδή αὐτό τό κράτος δέν διαδίδεται στόν κόσμο μόνο μέ τό λόγο, μέ προπάντων μέ τό σπαθί, καθήκον κάθε μουσλίμ εἶναι νά πολεμᾷ γιά τήν πίστη.

Ἐποιοί πεθαίνει σ' αὐτό τόν πόλεμο εἶναι μάρτυρας τῆς πίστεως (σε χί τ) καί πηγαίνει ἀπευθείας στόν Παράδεισο. Ἐποιοί πολεμᾷ γενναῖα καί ἐπιζεῖ, εἶναι νικητής ἢ θριαμβευτής τῆς πίστεως (γα ζή). Κάτω ἀπό τή σκιά τῶν σπαθιῶν τῶν ἀπίστων εἶναι ἡ πύλη τοῦ Παραδείσου, σύμφωνα μέ τό ἱερό βιβλίο τοῦ Ἰσλάμ. Μέ ἄλλα λόγια, ὅποιος πολεμώντας μέ θάρρος φτάνει ὡς τή σκιά τοῦ σπαθιοῦ τοῦ ἐχθροῦ, εἶναι κιάλας στόν Παράδεισο.

Πρῶτιστο καθήκον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἐπίσης νά λατρεύει τό θεό μέ καθαρή καρδιά. Τό πῶ σπουδαῖο μέρος τῆς λατρείας εἶναι ἡ π ρ ο σ ε υ χ ή. Προσευχή εἶναι ἀπό τή μιά τό νά θυμᾷσαι συνεχῶς σέ κάθε στιγμή τό ὄνομα τοῦ Θεοῦ καί νά τό εὐλογεῖς καί ἀπό τήν ἄλλη νά τό κάνεις αὐτό στίς πέντε προσευχές πού γίνονται σέ πέντε ὀρισμένες γι' αὐτό τό σκοπό ὥρες τοῦ ἡμερονικτίου.

Γενικά ἡ προσευχή εἶναι πράξη ὀλωσδιόλου ἰδιωτικῆς, πού γίνεται ἀπό τόν ἄνθρωπο ὅπουδήποτε, ὕστερ' ἀπό μιά συμβολική κάθαρση χερῶν καί ποδιῶν, πού ἐκφράζει τήν κάθαρση τῆς ψυχῆς.

Οἱ ἐκκλησίες ὑπάρχουν, μόνο γιά νά προσεύχονται πολλοί μαζί στό ἴδιο μέρος, μά καί πάλι ὁ καθένας κι ἐδῶ προσεύχεται ὁ μόνος του, ἐκτός ἀπό λίγες κοινές εὐχές πού τίς ἀπαγγέλλει ὁ Ἰ μ ἄ μ η ς, δηλαδή ὁ ἐπιστάτης τῆς ἐκκλησίας.

Ἐπίσης οἱ ἐκκλησίες χρησιμεύουν καί γιά τήν ἠθική καί θρησκευτική διδασκα-

λία του λαού. 'Απαγορεύεται αυστηρά κάθε έσωτερική διακόσμηση με αγάλματα ή εικονογραφίες. 'Απαγορεύεται επίσης κάθε εικονική παράσταση τής θεότητας και κάθε τιμή σέ εικόνες. 'Εξάλλου ούτε θυσιαστήριο υπάρχει στους μωαμεθανούς, ούτε θυσίες, ούτε τελετές, ούτε ιερείς, ούτε ιεροσύνη, ούτε κλήρος.

'Η θυσία πού γίνεται μιὰ φορά τό χρόνο στους μωαμεθανούς μέ τό σφάξιμο ενός άρνιου είναι άπλή άναμνηστική πράξη τής θυσίας του 'Αβραάμ. Τήν κάνει κάθε μωμεθανός μπροστά στό σπίτι του ή μπροστά στην έκκλησία.

'Εορτές υπάρχουν μόνο δυό: α. 'Η έορτή τής αποκάλυψης του Θεού στον προφήτη (τ ό μ έ γ α Μ π α ι ρ ά μ), πού γίνεται μετά τό τέλος του ιεροῦ μήνα τής νηστείας Ρ α μ α ζ ά ν και στην άρχή του μήνα Σ ε β ά λ. β. 70 μέρες ύστερα από αυτό τελείται τό μ ι κ ρ ό Μ π α ι ρ ά μ πού λέγεται και Μ π α ι ρ ά μ τ ῆ ς θ υ σ ί α ς (κουρβάν - μπαϊράμ) για άνάμνηση τής θυσίας του 'Αβραάμ.

Π. ΚΑΡΟΛΙΔΗΣ

('Εγχειρίδιον βυζαντινής 'Ιστορίας. 'Αθήναι 1906. σελ. 101 - 102. Γλωσσική άπλούστευση).

9. Τό 'Ισλάμ.

('Αποσπάσματα από τό Κοράνιο)

Κεφάλαιο 2ο.

... [172. Δέ φτάνει, για νά δικαιωθείς, νά στρέψεις τό πρόσωπό σου προς τήν 'Ανατολή ή τή Δύση· πρέπει ακόμα νά πιστεύεις στό Θεό, στην έσχατη ήμέρα, στους άγγέλους, στό Κοράνιο, στους προφήτες· πρέπει για τήν αγάπη του Θεού, νά βοηθάς τόν πλησίον σου, τά όρφανά, τούς φτωχούς, τούς ταξιδιώτες, τούς αιχμαλώτους και εκείνους πού έπαιτοῦν· πρέπει νά προσεύχεσαι, νά κρατάς τήν ύπόσχσή σου, νά ύποφέρεις ύπομονητικά τήν κακοτυχία από τά δεινά του πολέμου...Τέτοια είναι τά καθήκοντα τών άληθινών πιστών.

... [181. 'Ο μήνας του Ραμαζανιού, όπου τό Κοράνιο κατέβηκε στη γή, για νά είναι ό όδηγός, τό φώς τών ανθρώπων, και ό κανόνας τών καθηκόντων τους, είναι ό προορισμένος για τήν έγκράτεια καιρός. "Οποιοσ δει τή σελήνη αυτού του μήνα πρέπει νά τηρεί αυτή τήν έντολή. 'Εκείνος πού είναι άρρωστος ή σέ ταξίδι θά νηστεύει ύστερα ίσο αριθμό ήμερών. 'Ο Θεός θέλει νά σάς όδηγεί μέ επιτυχία, για νά εκτελείτε τίς έντολές και για νά ψάλλετε τούς άινους του. Φροντίζει νά σάς όδηγεί ό 'ιδιος, για νά τόν τιμάτε μέ τήν εύγνωμοσύνη σας.

... [192. Νά κάνετε τό προσκύνημα τής Μέκκας και τήν επίσκεψη του τεμένου, προς τιμή του Θεού. Κι αν δέν μπορείτε, τουλάχιστον νά κάνετε ένα μικρό δώρο. Μήν γυρίζετε καθόλου τά κεφάλια σας, ώσπου τό θύμα νά φτάσει στον τόπο όπου θά τό θυσιάσετε. 'Εκείνος πού ή άρρώστια ή κάποιο άτύχημα θά τόν ύποχρεώσει νά ξυριστει, θά έχει για εξιλέωση τή νηστεία, τήν έλεημοσύνη ή τήν προσευχή. "Όταν δέ θά ύπάρχει τίποτα για νά φοβηθούμε, εκείνος πού θά πάει για προσκύνημα στη Μέκκα, θά προσφέρει, αφού θά επισκεφτει τούς άγιους τόπους, εκείνο πού του επιτρέπει ή κατάστασή του. 'Εκείνος πού δέ θά μπορέσει νά προσφέρει τίποτα, θά νηστεύει τρεις

μέρες κατά τό ταξίδι του και έπτά, όταν επιστρέψει. Ἡ πλήρης αὐτή νηστεία θά εἶναι δεκαήμερη. Ἐπιβάλλουμε αὐτή τήν ἀποψη σ' ἐκεῖνον πού δέ θά ἔχει καθόλου ἀντιπροσωπευτεῖ στό τέμενος τῆς Μέκκας. Νά φοβᾶστε τό Θεό· εἶναι φοβερός στήν ἐκδικησὴ του.

. . . [186 - 189. Καταπολεμηῆστε τοὺς ἐχθροὺς σας στὸν πόλεμο πού γίνεται γιὰ τὴ θρησκεία, ἀλλὰ μὴν ἐπιτεθεῖτε ποτέ πρῶτοι. Ὁ Θεός μισεῖ τοὺς ἐπιτιθέμενους.

Σκοτώστε τοὺς ἐχθροὺς σας παντοῦ ὅπου τοὺς βρίσκετε· διῶξτε τους ἀπὸ τό φῶς ἀπ' ὅπου σᾶς ἐδιώξαν. Ὁ κίνδυνος νά ἀλλάξετε θρησκεία εἶναι χειρότερος ἀπ' τό φόνος. Μὴν τοὺς πολεμᾶτε καθόλου κοντά στό τέμενος Χαράμ, ἐκτός ἂν σᾶς προκαλέσουν. Ἄν σᾶς ἐπιθεθοῦν, κολυμπῆστε μέσα στό αἷμα τους. Αὐτή εἶναι ἡ ἀνταμοιβή πού χρωστίεται στοὺς ἀπίστους.

Ἄν ἐγκαταλείψετε τήν πλάνη, ὁ Κύριος εἶναι οἰκτιρῶν καί πολυεύσπλαχνος.

Καπολεμηῆστε τοὺς ἐχθροὺς σας, ὥσπου νά μὴν ἔχετε πιά νά φοβᾶστε τόν πειρασμό καί ὥσπου νά ἀποκατασταθεῖ ἡ θεία λατρεία. Κάθε ἐχθρότητα νά καταπαύσει ἐναντίον ἐκείνων πού θά ἐγκαταλείψουν τὰ εἶδωλα. Τό μίσος σας θά πρέπει νά ἀνάβει μόνον ἐναντίον τῶν διεστραμμένων.

. . . [265 - 266. Ἡ ἀνθρωπιά στά λόγια καί στίς πράξεις, εἶναι προτιμότερη ἀπὸ τήν ἐλεημοσύνη καί ἄς ἀκολουθεῖ τήν ἀδικία. Ὁ Θεός εἶναι πλούσιος καί οἰκτιρῶν.

Ἦ πιστοὶ! Μὴ ματαιώνετε τήν ἀξία τῆς ἐλεημοσύνης σας μέ τήν κακολογία ἢ τήν ἀδικία. Ὅποιος ἐλεεῖ ἀπὸ ἐπίδειξη καί δέν πιστεύει στό Θεό καί στήν ἡμέρα τῆς κρίσεως, μοιάζει μέ τό βράχο τό σκεπασμένο μέ σκόνη. Ἐρχεται μιὰ δυνατὴ βροχὴ καί τοῦ ἀφήνει μόνο τὴ σκληράδα του. Οἱ πράξεις του δέν ἔχουν καμιὰ ἀξία γιὰ τόν Κύριο· γιατί δέν κατευθύνει τοὺς ἀπίστους.

Ἐκεῖνοι πού χρησιμοποιοῦν τὰ πλοῦτη τους, γιὰ νά εἶναι εὐάρεστοι στὸν Κύριο, καί ἂν εἶναι σταθεροὶ στήν ἐφαρμογὴ τῶν ἀρετῶν, μοιάζουν μέ ἕνα κῆπο πού βρίσκεται σέ ἕνα λόφο· μιὰ εὐνοϊκὴ βροχὴ κι ἡ δροσιά νοτίζει τὴ γῆ καί εὐνοεῖ τὴν ἀφθονὴ ἀνάπτυξη τῶν προϊόντων τους. Ὁ Θεός βλέπει τίς πράξεις τους.

[Τὸ Κοράνιον - Μετάφραση Γ.Ι. Πεντάκη

Ἐκδ. ἀ' Ἐλευθεροδάκῃς - Ἐν Ἀθήναις - 1928 σελ. 33 - 47 Γλωσσικὴ ἀπλούστευση]

939 -
198

= 34

ΜΕΣΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΟΧΗ [610 - 1081]**ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ [717 - 867]****Ο ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΞΕΠΕΡΝΑ ΝΙΚΗΦΟΡΑ ΤΙΣ****ΜΕΓΑΛΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΕΣ ΚΑΙ ΕΣΩΤΕΡΙΚΕΣ ΔΟΚΙΜΑΣΙΕΣ.****ΑΡΧΙΖΕΙ Η ΠΟΛΕΜΙΚΗ ΑΝΤΕΠΙΘΕΣΗ ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ****ΕΞΟΡΜΗΣΗ ΣΤΟΥΣ ΓΥΡΩ ΛΑΟΥΣ****ΕΙΣΑΓΩΓΗ**

▲ Τό διάστημα 717 - 843 τής περιόδου, πού εξετάζεται στό κεφάλαιο αυτό, είναι κρίσιμο γιά τό μεσαιωνικό Έλληνισμό. Οί έξωτεριοί έχθροί, πού τόν προηγούμενο αιώνα άκρωτηρίασαν τήν αυτοκρατορία στήν περιφέρειά της — κυρίως οί "Αραβες καί οί Βούλγαροι —, προχωροῦν τώρα πρὸς τό κέντρο καί εκθέτουν σέ κίνδυνο τήν ίδια τήν ύπαρξή της. "Όλα τά σύνορά της γίνονται πεδία μαχῶν καί οί έχθροί, όντας στήν έξαρση τής πολεμικῆς όρμῆς τους, συμπίεζον τό Βυζάντιο από παντοῦ, γιά νά τό έξουθενώσουν.

▲ **Βαλκάνια.** Οί Βούλγαροι μέσα σέ έκατό περίπου χρόνια (μετά τό 681) όργάνωσαν σέ δυνατό κράτος τίς ασύντακτες σλαβικές φυλές. Ένεργοῦν σοβαρές πολεμικές έξορμήσεις έξω από τά σύνορά τους, επιδιώκοντας νά προσαρτήσουν τίς «Σκλαβηνίες» τής υπόλοιπης βαλκανικῆς καί νά μεγαλώσουν τήν επικράτειά τους από τό κενό πού θ' άφηγε ή άναμενόμενη διάλυση τοῦ κράτους τῶν Άβάρων.

▲ **Άνατολικό σύνορο.** Στήν άρχή τής περιόδου αὐτῆς ή βία τῶν Άράβων βρίσκεται στήν άποκορύφωσή της. Η πρωτεύουσα κάτορθώνει νά άντισταθεϊ νικηφόρα στήν πολιορκία τῶν Άράβων (717 - 718), τήν πιό επικίνδυνη πού τῆς έγινε ὤς τώρα καί νά άποκρούσει μιá εισβολή τους στή Μ. Άσία (740). Μέ έπίμονους άγῶνες σ' όλη τήν έκταση αὐτοῦ τοῦ συνόρου κατορθώνει ό μεσαιωνικός έλληνισμός νά χαράξει όριστικά στίς άνατολικές παρυφές τῆς Μ. Άσίας τή διαχωριστική γραμμή του από τόν άραβικό κόσμο.

▲ **Μεσόγειος.** Έδῶ ή κατάσταση είναι πολύ χειρότερη από τά μέτωπα τῆς ξηρᾶς. Τό άραβικό Χαλιφάτο, διασπασμένο στά μέσα τοῦ 8ου αιώνα καί άπω-

Θημένο προς τό έσωτερικό τών ανατολικών έπαρχιών του, δημιουργεί μιάν ανεξάρτητη παραφυάδα του στήν Ίσπανία (759). Από τό νέο αυτό άραβικό κράτος στό εύρωπαϊκό έδαφος ξεκινούν πειρατικοί στόλοι μέ άρχηγούς τυχοδιώκτες, πού λυμαινόνται όλη τή Μεσόγειο και ιδρύουν παντού ανεξάρτητα Έμιράτα. Από τίς επιδρομές αυτές δεινοπάθησαν πολύ όλα τά παράλια του Βυζαντίου. Ίδίως από τήν κατάληψη τής Κρήτης (823 - 827) και τήν αποβίβασή τους στή Σικελία (828) ή αυτοκρατορία κινδύνεψε σοβαρά νά χάσει έντελώς τήν κυριαρχία της στήν ανατολική Μεσόγειο.

▲ **Ίταλία.** Έκεϊ οι βυζαντινές κτήσεις είναι έκτεθειμένες στον έπεκτατισμό τών Λογγοβάρδων και πέφτουν στά χέρια τους ή μιá μετά τήν άλλη. Η ανάκτησή τους όμως ήταν χειρότερο κακό, γιατί έγινε από νέο αντίπαλο, τ ο υ ς Φ ρ ά γ κ ο υ ς τής Δ. Ευρώπης· απ' αυτούς ζήτησε βοήθεια ό πάπας τής Ρώμης.

Οι ιταλικές κτήσεις δέν ξαναδόθηκαν στήν Κωνσταντινούπολη πού τής ανήκαν, αλλά αποτέλεσαν ένα ιδιαίτερο π α π ι κ ό κ ρ ά τ ο ς (754 - 756). Οι ίδιοι αυτοί αντίπαλοι θά ένώσουν σέ λίγο (800) και για λίγο όλο τό βαρβαρικό χριστιανικό κόσμο τής Δύσης υπό ένα μεγάλο ήγέτη τους, τόν Καρλομάγνο, και θά ιδρύσουν νέα χριστιανική αυτοκρατορία. Οι παλαιοί δηλαδή «βάρβαροι» διεκδικούν για λογαριασμό τους τήν κληρονομιά του ρωμαϊκού κράτους.

▲ **Έσωτερική κρίση.** Στο έσωτερικό μέτωπο τής αυτοκρατορίας ξεσπάει μιá βαθιά κρίση μέ προέλευση πάλι τήν Άνατολή. Είναι ή Ε ι κ ο ν ο μ α χ ι κ ή κ ρ ί σ η (726 - 843). Τό δυσεξιχνίαστο αυτό κίνημα, πού κλονισε συθέμελα τήν αυτοκρατορία περισσότερο από ένα αιώνα, απείλησε μέ όλοκληρωτική άλλοίωση τόν εύρωπαϊκό χαρακτήρα της.

Η νεώτερη έρευνα δέχεται ότι ή Εικονομαχία ήταν μιá πνευματική - θρησκευτική κίνηση μέ περιεχόμενο τό ζήτημα τής λατρείας τών εικόνων. Γεωγραφική έστία της είχε τή Μ. Άσία. Και δέν είναι υπερβολή νά πει κανείς ότι από τήν ένβαση της θά κρινόταν τελικά ή πολιτιστική φυσιογνωμία του Βυζαντίου, αν δηλαδή θά έμενε στή σφαίρα του έλληνοευρωπαϊκού κόσμου ή θά ξεκοβε και θά έντασσόταν στον ανατολικό. Η μάχη πού δόθηκε στον πνευματικό αυτό τομέα κερδήθηκε, όπως και εκείνη πού δόθηκε στά σύνορα του Ταύρου και του Εύφρατη· και δέν είναι καθόλου μικρότερης σημασίας, όπως θά δούμε πιό κάτω.

▲ Αν θέλουμε λοιπόν νά χαρακτηρίσουμε τό κρίσιμο διάστημα 717 - 843, μπορούμε νά πούμε ότι σ' αυτό άκριβώς κρίθηκε τό μέλλον τής φυσιογνωμίας του βυζαντινού πολιτισμού.

Τό Βυζάντιο κατόρθωσε νά έπιζήσει σαν πολιτική και πολιτιστική κοινότητα πού αποτελεί συνέχεια τής έλληνορωμαϊκής παράδοσης. Τό απόγειο τής άραβικής επέκτασης πού σημειώνεται στο πρώτο μισό του 8ου αιώνα ανήκει

στό μακρινό παρελθόν. Από το 843 ενδυναμώνεται μία γενική αναγέννηση της αυτοκρατορίας. Είναι η εποχή του αυτοκράτορα Μιχαήλ του Γ'. Η εικονομαχική κρίση τερματίζεται με νίκη των Εικόνων το 843.

Σημειώνεται τώρα μια έντονότερη από πριν αναζωπύρωση της σπουδής των αρχαίων γραμμάτων. Ένα είδος ιδιαίτερου «βυζαντινού τρόπου» ζητά την έκφρασή του με διάφορους τρόπους. Η αυτοκρατορία στην πρώτη ρήξη της με την Έκκλησία της Ρώμης για λόγους δογματικής και λατρευτικής ιδιαιτερίας θέτει υπό την θρησκευτική της κηδεμονία τους Σλάβους της Κεντρικής Ευρώπης (863) και τους Βουλγάρους (864). Το πιο έντυπωσιακό είναι ότι σχεδόν ταυτόχρονα αρχίζει στο ανατολικό μέτωπο η πρώτη νικηφόρα αντιμετώπιση των βυζαντινών στρατευμάτων (859 και 863). Είναι το προανάκρουσμα της «βυζαντινής εποποιίας» που θα ακολουθήσει στην επόμενη δυναστεία. Για όλους αυτούς τους λόγους ένας νεώτερος ιστορικός τοποθετεί στο 843 την έναρξη μιας «Νέας Έποχής» του Βυζαντίου.

1 ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΔΥΝΑΣΤΙΚΕΣ ΦΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 717-867.

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΣΚΟΠΗΣΗ

Τρεις δυναστικές φάσεις διακρίνονται στον έναμιση αυτόν αιώνα (τις ονομάζουμε έτσι, γιατί η δεύτερη δεν περιλαμβάνει αυτοκράτορες με ομαλή διαδοχή):

- Οί Ίσαυροι (717 - 802).
- Οί διάδοχοί τους (802 - 820).
- Η δυναστεία του Άμοριου (820 - 867).

Στην τελευταία φάση περιλαμβάνεται ως αυτοτελής περίοδος η εποχή του Μιχαήλ Γ' (842 - 867).

1. Οί Ίσαυροι (717-802).¹ Αυτοί οι αυτοκράτορες λέγονται Ίσαυροι, γιατί ο ιδρυτής της δυναστείας, ο Λέων Γ', είχε μόνον γεννηθεί στην Γερμανία της Συρίας, αλλά η οικογένειά του ήταν από την Ίσαυρία της κεντρικής Μ. Άσίας.

Ο Λέων Γ', όταν ανέβηκε στο θρόνο τερματίζοντας την περίοδο άναρχίας του 711 - 717, ήταν στρατηγός του Θέματος των Ανατολικών. Άμέσως φάνερωσε τις ξεαιρετικές στρατιωτικές και διοικητικές του ικανότητες: όνόμασε από νωρίς συμβασιλέα τό γιό του Κωνσταντίνο.

Μετά τό θάνατο του Λέοντα αυτός βασιλέψε ως Κωνσταντίνος Ε' (741 - 775). Είναι αυτός που οι άσπονδοί αντίπαλοί του θά τον παραδώσουν στή μνήμη των

1. Οί αυτοκράτορες αυτής της δυναστείας είναι με τη σειρά: Ο Λέων Γ' ό Ίσαυρος (717 - 741), ό Κωνσταντίνος Ε' ό Κοπρώνυμος (741 - 775), ό Λέων Δ' ό Χαζάρος (775 - 780), ό Κωνσταντίνος ΣΤ' (780 - 797), ή Ειρήνη ή Άθηναία (797 - 802).

ΚΟΝΕΠΙΠΟΥΓΕΤΕΣΤΑΣΤΟΒΕΚΟΒΕΚΟΠΡΟΧΟ
 ΔΥΒΕΧΒΡΑΙΜΑΕΤΕΣΑΡΧΑΕΑ· ΝΕΩΟΥΣΥ
 ΠΑΛΩΟΥΛΒΟΥΒ'Ν'ΕΔΡΩΧ'ΥΓ'ΡΟΒ'ΝΥΝ
 Χ'ΥΓΙΑΡΔΟΣ'ΑΝΙΚΟΥΤΗ'Β'ΟΛΗΝΑΛΗΓ'Η'Ε
 ΒΥ'Ε'Ν'Ι'Ν'Ι'Ν· Η'Σ'Υ'Κ'Ρ'Υ'Β'Ι'Σ'Ο'Υ'Σ'Α'Β'Β'Ζ'Ε'Λ'Λ'Ι
 ΚΟΡΕΝΙΟΥΖΟΛΛΟΥ, ΒΑΨ'Υ'Ψ'Η'Ν'Α'Λ'Η'Γ'Ω'Ρ'Ι'Κ'Ο
 ΠΛΑΔΕΝ'Ε'Σ'Υ'Β'Ε'Λ'Υ'Π'Ι'Ρ'Ο'Σ'Ζ'Α'Β'Ε'· Π'Η'Ν'Ε'Λ'Λ'Υ
 Α'Β'Β'Ψ'Υ'Ψ'Η'· Κ'Ο'Υ'Λ'Λ'Α'Ν'Ι' Π'Α'Π'Λ'Δ'Ο'Ψ'Η'Π'Λ'·
 Ψ'Η'Κ'Ν'Α'Υ'Ω'Π'Υ'Ρ'Α'Δ'Υ'Η'Π'Α'Β'Υ'Σ'Α'Ζ'Ε'Λ'Λ'· Η'Ν'Ζ'Ε'Ν
 Π'Ο'Υ'Τ'Ο'Ι'Χ'Ψ'Η'Ζ'Υ'Β'Α'Λ'Λ'Ο'Ρ'Η'Ν'Ι'Ζ'Β'Η'Τ'Η'Ν'Υ'Ρ'Υ'Κ'Υ'·
 Α'Π'Ρ'Ο'Υ'Λ'Λ'Β'Α'Υ'Γ'Α'Ρ'Ι'Σ'Υ'Ε'Κ'Κ'Ο'Ψ'Η'Ζ'Υ'Β'Ε'Α

'Ο Λέων Γ' ὁ Ἴσαυρος (717-741)
 ἀποκρούει τοὺς Ἀραβες πού
 πολίωρκεσαν τὴν Κωνσταντινούπολη
 τὸ 717 - 718.

Ἄριστερά μπροστά στό κονβούκλιο
 ὁ Λέων Γ' κάθεται σέ θρόνο καί
 δίπλα τον ἕνας σωματοφύλακας μέ
 ἔλλειροειδή ἀσπίδα. Μπροστά τους
 ἕνα τμήμα ἀπό ἱππεῖς (ἐπίκουροι
 Βούλγαροι;) κατατροπώνουν τόν
 ἀντίπαλο (Ἀραβες). (Μικρογραφία
 ἀπό τὸ χειρόγραφο τοῦ Χρονικοῦ
 τοῦ Κωνσταντίνου Μανασσή).

μεταγενέστερων ὡς «Κοπρώνυμο». Τό 732 παντρεύτηκε τήν κόρη τοῦ χαγάνου
 τῶν Χαζάρων, ἑνός τουρκικοῦ λαοῦ τῆς Κριμαίας. Αὐτή βαφτίστηκε μέ τό ὄνομα
 Εἰρήνη καί ἔγινε εὐσεβῆς χριστιανή.

Ὁ γιός του, Λέων Δ' ὁ Χάζαρος (775 - 780) — ὀνομάστηκε ἔτσι ἀπό τήν κα-
 ταγωγή τῆς μητέρας του —, πρῖν ἀνακηρυχτεῖ βασιλιάς, εἶχε παντρευτεῖ (769)
 τήν Εἰρήνη τήν Ἀθηναία, ἀπό ἀριστοκρατική οἰκογένεια τῶν Ἀθηνῶν, γυναικα
 ἑξαιρετικῆς ὀμορφιάς καί δυναμισμοῦ, ἀλλά σκληρή καί φιλαρχη.

Στά χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ γιοῦ του Κωνσταντίνου ΣΤ' (780 - 797), πού
 διαδέχτηκε τόν πατέρα του ἀνήλικος, ἀσκούσε τήν πραγματική ἐξουσία ἡ μητέρα
 του. Ὁ Κωνσταντίνος ΣΤ', ὅταν ἐνηλικιώθηκε (790), ἔδειξε πῶς εἶχε κάποιες ἱκα-
 νότητες, ἀλλά δέν μπόρεσε νά κρατήσῃ μακριά ἀπό τή δημόσια δράση τή φιλό-
 δοξη μητέρα του καί μάλιστα τήν πῆρε ἐπίσημα ὡς συμβασιλίσσά του. Ἡ συγκα-
 τάβαση αὐτή τοῦ στοίχισε τό θρόνο. Ἡ Εἰρήνη ἡ Ἀθηναία ἔβαλε ἀνθρώπους της
 καί τόν τύφλωσαν (797)· ἀπό τότε κυβέρνησε μόνη της ὡς τό 802. Αὐτή ἡ πεν-
 ταετία τῆς ἀμαρτωλῆς αὐγούστας εἶναι μιά ἀπό τίς πιό ἄτυχες περιόδους τῆς βυ-
 ζαντινῆς ἱστορίας:

● Στην Δύση (800) ο Καρλομάγνος στέφεται από τον πάπα της Ρώμης αυτοκράτορας και στην Ανατολή ένας δεύτερος μεγάλος, ο Άραβας ηγέτης Χαρούν-α-Ρασίντ¹, δέχεται να σταματήσει τις έχθροπραξίες, μόνο όταν το Βυζάντιο αναλαμβάνει την υποχρέωση να του πληρώνει κάθε χρόνο βαρύ χρηματικό φόρο.

● Έτσι η δυναστεία των Ίσαύρων τελειώνει το 802 δλωσδιόλου αδοξα, αφού δυο χρόνια πρωύτερα λίγο έλειψε, από αδέξιους χειρισμούς της Ειρήνης της Αθηναίας, να μεταβιβαστούν στον Καρλομάγνο τὰ δικαιώματα στην κληρονομιά της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας.

● Αυτός άκριβώς ο μεγάλος κίνδυνος προκάλεσε την εξέγερση της βυζαντινής άριστοκρατίας εναντίον της αούούστας, την ανατροπή της από το θρόνο και την έξορία της στην Πρίγκιπο της Προποντίδας και σε λίγες μέρες στη Λέσβο, όπου πέθανε στην άρχή του 803.

Τό έργο της δυναστείας των Ίσαύρων είναι άξιόλογο στην πρώτη της περίοδο (717 - 775):

▲ **Στην αντιμετώπιση των έξωτερικών έχθρών.** Στους δυο πρώτους Ίσαύρους όφείλεται ή άνάσχεση της κατακτητικής όρμης του Χαλιφάτου των Όμμευάδων την έποχή που βρίσκεται στο άπόγειό του (705 - 743). Η άνάσχεση αυτή έχει κοσμοϊστορική σημασία. Έγινε με την άπόκρουση των Άράβων από την Κωνσταντινούπολη (717 - 718) και την άπομάκρυνσή τους από τή Μ. Άσία (740).

Πολεμικά τρόπαια εναντίον των ίδιων έχθρών έξακολουθούν πολλά και μεγάλη στα χρόνια της βασιλείας του Κωνσταντίνου Ε' μέσα στην περίοδο 746 - 757, ένω συγχρόως, για μια όλόκληρη είκοσαετία σχεδόν (755 - 775), διασταυρώνει τό νικηφόρο ξίφος του με τους Βουλγάρους.

▲ **Στό νομοθετικό τομέα.** Για νά κατορθώσουν την έσωτερική άναδιοργάνωση της αυτοκρατορίας οι δυο πρώτοι Ίσαυροι δημοσίεψαν τό 726 τή νομοθετική συλλογή Έκλογή των νόμων. Σκοπός της είναι μια «έπιδιόρθωση» της νομοθεσίας «του μεγάλου Ίουστινιανού επί τό φιλανθρωπότερον». Είναι ένας νέος κώδικας των Ίσαύρων που εκφράζει τις βαθιές άλλαγές των δυο τελευταίων αιώων (534 - 726) υπό την έπίδραση του Χριστιανισμού και του Έλληνισμού. Έπιχειρεί νά διευκρινίσει πολλά σημεία που έγιναν στό μεταξύ «δυσδιάγνωστα» ή είχαν άλλαξει κάπως (π.χ. ζητήματα μνηστείας, γάμου, προίκας, δωρεών, διαθικών κλπ.).

Η Έκλογή δέν ήταν μόνο κώδικας της ζωντανής νομοθεσίας, αλλά και έχει ριθιο κατάλληλο για τή διδασκαλία του Δικαίου.

Έπειδή ή Έκλογή ήταν σύντομη και κατανοητή, χρησιμοποιήθηκε ως βάση για τή νομοθεσία των σλαβικών λαών.

▲ **Στό διοικητικό τομέα.** Για νά έξασφαλιστούν άξιόμαχες και μόνιμες στρατιωτικές δυνάμεις στην Μ. Άσία άρχικά, που ήταν πιο έκτηθειμένη στις έπιδρομές των Άράβων, και στην Θράκη, που ήταν πεδίο των εισβολών των Βουλγάρων

1. Harun - ar - Rachid.

ρων, γενικεύεται από τους δύο πρώτους 'Ισαύρους τό σύστημα τῶν Θεμάτων στίς περιοχές αὐτές· ἡ ἐπέκταση τοῦ θεσμοῦ συνεχίζεται ὡς τό τέλος τῆς δυναστείας μέ τήν πλήρη ἀπορρόφηση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀπό τοὺς στρατηγούς καί μέ τήν κατάτμηση τῶν μεγάλων Θεμάτων σέ μικρότερα. Εἰδικότερα, καί τό τέλος τοῦ 8ου αἰῶνα, ὅταν κάπως σταθεροποιήθηκαν τά μικρασιατικά καί τά βαλκανικά σύνορα, οἱ μεγάλες στρατιωτικές μονάδες, τά Θέματα, ὅπως π.χ.: τῶν 'Αρμενικῶν, τῶν 'Ανατολικῶν, τῶν Θρακησίων, τῶν Καραβισιάνων ἢ τῶν Πλωιζομένων, τό 'Οψίκιο κ.ἄ., πού ὡς τότε μετακινούνταν, τοποθετοῦνται μόνιμα σέ μιά ὀρισμένη περιοχή κρατώντας τήν παλιά ὄνομασία τους.

▲ **Εἰκονομαχία.** Τό ὄνομα τῶν 'Ισαύρων συνδέθηκε προπάντων μέ τό κίνημα πού ἐγκαινίασε ὁ Λέων Γ' ἐναντίον τῆς λατρείας τῶν εἰκόνων. Τό κίνημα αὐτό, ὅπως θά φανεῖ πιό κάτω, ἄγγιξε ὡς τίς ρίζες τῆς τήν ἴδια τήν ὑπόσταση τῆς αὐτοκρατορίας καί κόντευε νά τῆς ἀλλάξει τήν πολιτιστική φυσιογνωμία τῆς. Προκαλεῖ βαθύ σχίσμα ἀνάμεσα στοὺς βυζαντινοὺς πληθυσμούς καί πολλές ἐπαναστάσεις. Τελικά καταλήγει σέ ἀποτυχία καί οἱ Εἰκόνες θριαμβεύουν.

▲ **Ἡ ἐπιδημία τοῦ 746-748 καί οἱ μετοικεσίες τῶν πληθυσμῶν. Οἱ Πανλικιανοί.** Τό 746 ἕνας βουβωνικός λοιμός μεταφέρθηκε ἀπό τήν Αἴγυπτο μέ τοὺς 'Αραβες στήν 'Ελλάδα καί στά νησιά τῆς. Ἄρχισε νά θερίζει ἐκεῖ τοὺς πληθυσμούς, μά προπάντων ἔκαμε μεγάλη θραύση στήν Κωνσταντινούπολη καί τά περίχωρά τῆς τό 748. Ἡ πρωτεύουσα κινδύνευε νά ἐρημωθεί.

Ἄν ἔπερασε ἡ ἐπιδημία, ὁ Κωνσταντῖνος Ε' βρέθηκε στήν ἀνάγκη νά καταφυγεῖ στό μέτρο τῆς ὁμαδικῆς μετακίνησης πληθυσμῶν πρὸς τή Βασιλεύουσα καί μάλιστα 'Ελλαδικῶν ἀπό τήν Πελοπόννησο. Ἡ μετακίνηση αὐτή ἔχει μεγάλη σημασία, γιατί δείχνει πόσο πυκνός ἦταν ὁ ἑλληνικός πληθυσμός τῆς Πελοποννήσου ὡς τότε. Συγχρόνως ὅμως ἡ μετακίνηση ὁμάδων ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἐπιτρέπει τήν ἐξάπλωση καί ἄλλων Σλάβων στόν πελοποννησιακό χῶρο.

Τήν ἴδια ἐποχὴ ὁ αὐτοκράτορας αὐτός μετατόπισε ἀπό τή Συρία καί τήν Ἄρμενία — πού μόλις εἶχε ἐπανακτήσει ἀπό τοὺς 'Αραβες τίς πόλεις Γερμανίκεια καί τή Θεοδοσιούπολη μέ τή Μελιτηνή — χιλιάδες κατοίκους πρὸς τή Θράκη. Οἱ μέτοικοι αὐτοί ἦταν ὄπαδοί μιᾶς αἵρεσης καί λέγονταν Πανλικιανοί. Ὁ Κωνσταντῖνος Ε' ἐδειξε ἐνδιαφέρον γι' αὐτούς, γιατί ὑπολόγιζε πολύ στήν πολεμική ἱκανότητα καί ἀφοσίωσή τους.

Ἔτσι ἐρχεται στό προσκήνιο ἡ αἵρεση αὐτή. Ξεκίνησε ἀπό τήν Ἄρμενία (660), διαδόθηκε σ' ὅλοκληρη τή Μ. Ἀσία, κέρδισε φανατικούς ὄπαδους καί θά διαδραματίσει στό μέλλον σπουδαῖο ρόλο στά βυζαντινά πράγματα. Βάση τῆς αἵρετικῆς τους θεωρίας ἦταν τό αἴτημα νά ξανάρθει ὁ Χριστιανισμός στήν ἀπλότητα τῶν πρώτων αἰώνων.

2. Οἱ διάδοχοι τῶν 'Ισαύρων (802-820).¹ Τό τέλος τῆς δυναστείας τῶν

1. Οἱ αὐτοκράτορες τῆς σειράς αὐτῆς εἶναι: ὁ Νικηφόρος (802 - 811), ὁ Μιχαὴλ Α' ὁ Παγκαβές (811 - 813), ὁ Λέων Ε' ὁ Ἄρμένιος (813 - 820).

Πόλεμοι έναντι των Βουλγάρων.
'Ο Λέων Ε' ὁ Ἀρμένιος, στρατηγός τῶν Ἀνατολικῶν, ἀναχωρεῖ γιά τό πεδίο τῆς μάχης ἐναντίον τῶν Βουλγάρων ('Ιούλιος 813). (Μικρογραφία ἀπό τό χειρόγραφο τῆς Μαυρίτης τοῦ Ἰωάννη Σκυλίτζη).

Ἰσαύρων μέ τήν ἐκθρόνιση καί τήν ἐξορία τῆς Εἰρήνης τῆς Ἀθηναίας ἔδωσε τό αὐτοκρατορικό ἀξίωμα στό Νικηφόρο (802 - 811). Αὐτός ἦταν Λογοθέτης τοῦ Γενικοῦ, δηλαδή ὑπουργός τῶν Οἰκονομικῶν. Οἱ ἀντίπαλοι πού ἀπειλοῦν τώρα τό κράτος εἶναι πολύ ἐπικίνδυνοι. Αὐτοί εἶναι:

▲ **Ἄ Ο Φράγκος Καρλομάγνος** πού κυρίεψε τή Βενετία καί λεηλάτησε τίς δαλματικές ἀκτές (810).

▲ **Ἄ ὁ ἄββασίδης χαλίφης Χαρούν - αρ - Ρασίντ** πού ἐπέβαλε τώρα στό Βυζάντιο τόσο ἐξευτελιστικούς ὅρους, ὥστε ἔμοιαζαν μέ οἰκονομική ὑποτελία.

▲ **Ἄ Ο Κρούμος**, ὁ βασιλιάς τῆς Βουλγαρίας, πού τόν ἴδιο χρόνο τοῦ θανάτου τοῦ Χαρούν - αρ - Ρασίντ (809) ἄρχισε εἰσβολές στά βυζαντινά ἐδάφη. Ὁ Νικηφόρος εἰσβάλλει στή Βουλγαρία, ἀλλά σκοτώνεται στό πεδίο τῆς μάχης (811).

Τό 813, ἐνῶ τά στρατεύματα τοῦ Κρούμου πολιορκοῦν τή Βασιλεύουσα, ἀνεβαίνει στό θρόνο ὁ Λέων Ε' ὁ Ἀρμένιος. Μέ τήν ἀνακήρυξή του ἀνοίγει ἡ αὐλαία γιά τήν πρώτη πράξη ἑνός ἱστορικοῦ δράματος μέ ἥρωες τρεῖς στρατηγοῦς, πού ἐξελίχθηκε σέ τρεῖς πράξεις:

● Ὁ στρατηγός τῶν Ἀνατολικῶν Βαρδάνιος ὁ Τοῦρκος εἶχε ὀργανώσει συνωμοσία, γιά νά πάρει τό θρόνο ἀπό τό Νικηφόρο, μέ συνενόχους τούς τρεῖς ὑποστράτηγους του, *τό Λέοντα τόν Ἀρμένιο, τό Μιχαήλ τόν Τραυλό ἀπό τή Φρυγία, καί τό Θωμᾶ τό Σλάβο*. Ἡ συνωμοσία ἀπέτυχε κι ὁ ἀρχισυνωμότης θανατώθηκε ἀπό τούς τρεῖς συνεργάτες του ὁμως πρῶτος ὁ Λέων Ε' ὁ Ἀρμένιος ἀνεβαίνει στό θρόνο (813 - 820).

Στά χρόνια του οἱ Βούλγαροι νικήθηκαν καί ἔφυγαν ἀπό τή Θράκη. Ἐπίσης ἀνακινήθηκε τό εἰκονομαχικό ζήτημα, πού εἶχε κλείσει στήν ἐποχή τῆς Εἰρήνης τῆς Ἀθηναίας.

● Ἡ πρώτη πράξη κλείνει μέ τό τέλος τῆς βασιλείας του. Συνεργάτες τοῦ παλαίου συμμαχητῆ του, Μιχαήλ τοῦ Τραυλοῦ, πού ἦταν φυλακισμένος, ἐπειδή εἶχε συνωμοτήσει ἐναντίον τοῦ Λέοντα, σκότωσαν τόν αὐτοκράτορα καί ἀνέβασαν ἀλυσοδεμένο ἀκόμη τόν Μιχαήλ, πού ἐγκαινιάζει τή δυναστεία τοῦ Ἀμορίου καί λέγεται ἔτσι, γιατί ἡ ἰδιαίτερη πατρίδα τοῦ ἱδρυτῆ της ἦταν τό Ἀμόριο τῆς Φρυγίας.

Στήν περίοδο τῶν διαδόχων τῶν Ἰσαύρων (802 - 820) ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ προσπάθεια τοῦ Νικηφόρου νά ἀνορθώσει τό κράτος.

▲ **Ἐνα ἀπό τά μέτρα πού πήρε ἀναφέρεται στήν ἐποικιστική του πολιτική.** Ἐγίνε λόγος πιο πάνω (σελ. 238) γιά τήν ἐρήμωση πού ἔφερε ἡ ἐπιδημία τοῦ 746/748 καί γιά τήν ἐξάπλωση τῶν Σλάβων στόν ἀραιοκατοικημένο νοτιότερο ἑλλαδικό χῶρο. Ἡ ἐξάπλωση ἔγινε ἰδιαίτερα αἰσθητή στήν Πελοπόννησο (στήν Ἡλιδα, τήν ὀρεινή Γορτυνία καί τόν Ταῦγετο). *Τό 805 μάλιστα, μέ τή συνεργασία καί μέ ναυτικές δυνάμεις τῶν Σαρακηνῶν οἱ ὑποταγμένοι πάροικοι Σλάβοι πολιορκησαν τήν Πάτρα,* πού ἀμύνθηκε μέ ἐπιτυχία καί σώθηκε, σύμφωνα μέ τήν παράδοση, χάρη στή βοήθεια τοῦ πολιοῦχου της, τοῦ πρωτόκλητου Ἄνδρέα.

Τότε, ὅπως φαίνεται, ὁ Νικηφόρος ἔφερε ἀπό τή Μ. Ἀσία ἐξελληνισμένους πληθυσμούς. Τούς σκόρπισε ὡς ἀ π ο ι κ ο υ ς στίς «Σκλαβηνίες» καί τούς παραχώρησε στρατιωτόπια. Ἔτσι ὁ Νικηφόρος πέτυχε τήν πλήρη ἀποκατάσταση τοῦ ἑλληνισμοῦ στή Μακεδονία, τή Θράκη καί τή νοτιότερη Ἑλλάδα.

▲ **Οἰκονομική πολιτική.** Ἦταν προπάντων πολιτική οἰκονομικῆς περισυλλογῆς. Αὐτό ἐπιδιώχτηκε κυρίως μέ φορολογικά μέτρα: ἀναθεώρηση τῶν φορολογικῶν καταλόγων, αὔξηση τῶν τελῶν, κατάργηση τῶν χαριστικῶν « κ ο υ φ ι σ μ ῶ ν » τῆς Εἰρήνης, δηλαδή τῶν αὐθαίρετων φορολογικῶν ἀπαλλαγῶν.

3. Ἡ δυναστεία τοῦ Ἀμορίου (820-867).¹ Στή δυναστεία αὐτή ξεχωρίζουν δυό περίοδοι μέ ἰδιαίτερα γνωρίσματα ἡ καθεμία:

▲ **Ἡ πρώτη περίοδος (820-842). Πρῶτα συμπτώματα γενικῆς ἀνάρρωσης τῆς αὐτοκρατορίας.** Μετά τήν τραγική δολοφονία τοῦ Λέοντα Ε' τοῦ Ἀρμενίου ἀνεβαίνει στό θρόνο ὁ συμμαχητής του Μιχαήλ Τραυλός (820-829), πού πατριδα του ἦταν τό Ἀμόριο τῆς Φρυγίας στή Μ. Ἀσία.

Ἀφοῦ ἀνέβηκε στό θρόνο, φρόντισε νά στέψει συναυτοκράτορά του τό γιό του Θεόφιλο καί τήν ἴδια μέρα ἔγινε καί ἡ τελετή τοῦ γάμου του μέ τή Θεοδώρα Καματερή ἀπό τήν Παφλαγονία, πού ὁ πατέρας της ἦταν ἀνώτατος στρατιωτικός.

Ὁ Μιχαήλ Τραυλός ἐξασφάλισε στό γιό του ἐκλεκτή παιδεία μέ παιδαγωγό τόν Ἰωάννη Γραμματικό, θερμό εἰκονομάχο, πού ἡ μόρφωσή του ἦταν μεγάλη καί νεωτεριστική γιά τήν ἐποχή του.

Στά πρῶτα χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Μιχαήλ ἡ αὐτοκρατορία συγκλονίστηκε ἀπό ἕναν ἐμφύλιο πόλεμο (821 - 823), πού ἀνοίγει τήν αὐλαία γιά τήν τελευταία πράξη τοῦ ἱστορικοῦ δράματος πού ἀναφέραμε πιο πάνω: πρόκειται γιά τό ἐπαναστατικό κίνημα πού εἶχε ἀρχηγό του τό Θ ω μ ᾶ τ ὁ Σ λ ᾶ β ο. Αὐτός ὁ στρατηγός κατόρθωσε νά συγκεντρώσει γύρω του κάθε λογῆς ἐθελοντές μισθο-

1. Οἱ αὐτοκράτορες αὐτῆς τῆς δυναστείας εἶναι μέ τή σειρά: ὁ Μιχαήλ Β' ὁ Τραυλός (820 - 829), ὁ Θεόφιλος (829 - 842), ὁ Μιχαήλ Γ' καί ἡ μητέρα του Θεοδώρα (842 - 856), ὁ Μιχαήλ Γ' μόνος του (856 - 867).

‘Ο βούλγαρος Χάν ‘Ομουρτάγ παρακολουθεί τό μαρτύριο τῶν «Μακεδόνων» αιχμαλώτων.

‘Ο Κροῦμος ἐγκαταλείποντας τὰ βυζαντινά ἐδάφη (813) πήρε μαζί του δώδεκα χιλιάδες περίπου αιχμαλώτους «Μακεδόνες» ἀπό τήν περιοχή τῆς Ἀδριανούπολης. Σύμφωνα μέ τή Συνέχεια τοῦ Θεοφάνη πολλοί ἀπ’ αὐτούς βασανίστηκαν καί θανατώθηκαν, γιατί θέλησαν νά διαδώσουν τό Χριστιανισμό στούς εἰδωλολάτρες ἀκόμη Βουλγάρους. Στήν εἰκόνα διακρίνεται στή μέση ὁ ‘Ομουρτάγ (σύμφωνα μέ τό Θεοφάνη «Μουρτάγων»), διάδοχος τοῦ Κρούμου, καθισμένος σέ θρόνο νά παρακολουθεῖ τή θανάτωση τοῦ μητροπολίτη τῆς Ἀδριανούπολης Μανουήλ (ἀριστερά). Λίγες δεκαετίες ἀργότερα (864) ὁ διάδοχος τοῦ ‘Ομουρτάγ Βόγορης δέχεται τό χριστιανικό βάπτισμα καί μαζί του τό μεγαλύτερο μέρος τῶν Βουλγάρων. [Μικρογραφία ἀπό τό χειρόγραφο τῆς Μαδρίτης τοῦ Ἰωάννη Σκυλιτζῆ].

φόρους ἀπό ὀλόκληρη τή Μ. Ἀσία καί νά ὑποστηριχτεῖ ἀπό τούς αἰρετικούς πληθυσμούς της καί προπατῶν ἀπό τούς Ἀραβες. Στήν Ἀντιόχεια μάλιστα τόν ἔσπευε αὐτοκράτορα ὁ πατριάρχης της.

Μέ μεγάλες δυνάμεις ὁ Θωμάς πολιορκῆσε δυο φορές τήν Κωνσταντινούπολη (τέλη τοῦ 821 καί ἀρχές τοῦ 822). Μόλις κατάφερε ὁ Μιχαήλ Β’, μέ τή βοήθεια τοῦ βασιλιᾶ τῶν Βουλγάρων Ἰμουρτάγ, νά σώσει τήν πρωτεύουσα. Τά τελευταία ὑπολείμματα τῶν στασιαστῶν τά συνέτριψε στήν Ἀδριανούπολη (Ὀκτώβριος 823).

Ἡ ἀνταρσία αὐτή ἔδωσε εὐκαιρία στούς Σαρακηνούς τῆς Δύσης νά ἀναπτύξουν, ὅσο ποτέ ἄλλοτε, τή ναυτική τους δύναμη στήν Ἀ. Μεσόγειο καί προπάντων νά ἐγκατασταθοῦν μόνιμα στήν Κρήτη (823 - 827) καί στή Σικελία (828).

Μέ τό θάνατο τοῦ Μιχαήλ Β’, στό θρόνο ἀνέβηκε ὁ γιός του Θεόφιλος (829 - 842).

‘Ο Θεόφιλος εἶχε πάρει ἐξαιρετική μὀρφωση ἀπό τόν Ἰωάννη Γραμματικό πού τοῦ καλλιέργησε καί ἔντονο εἰκονομαχικό ζῆλο. Στήν ἐποχή του σημειώνεται ἡ πρώτη ἀναγέννηση τῶν γραμμάτων.

▲ **Ἡ δεύτερη περίοδος τῆς δυναστείας τοῦ Ἀμορίου (842 - 867). Ἡ «Νέα Ἐποχή» τοῦ Μιχαήλ τοῦ Γ’.** «Στίς 20 Ἰανουαρίου τοῦ 842 ὁ Θεόφιλος πέθανε. Μετά τό θάνατό του ἡ εἰκονομαχία δέν ἐπιζεῖ. Τό κίνημα αὐτό καταρρεῖ καί ἡ μεγάλη πνευματική κρίση πού τό συνόδευσε τερματίζεται. Τό Βυζάντιο συνέρχεται ἀπό τήν κρίση καί μιά Νέα Ἐποχή ἀρχίζει»¹.

1. Γ. Ὁστρογκόρσκυ.

‘Ο Θεόφιλος θανατώνει τούς δολοφόνους του Λέοντα Ε΄ του ‘Αρμενίου.

Έπ άνω: Τή μορφή του αυτοκράτορα Θεόφιλου χαρακτηρίζαν όρισμένες ιδιορρυθμίες. ‘Η κυριότερη ήταν ή δικαιοκρασία του. “Ένα δείγμα της είναι ή θανάτωση τών συνεργών του πατέρα του Μιχαήλ Β΄ στή δολοφονία του Λέοντα Ε΄ του ‘Αρμενίου τό 820. Αυτή ή τιμωρία εικονίζεται εδώ.

Κάτω: ‘Ανάλογο δείγμα δικαιοκρασίας του Θεόφιλου παριστάνεται εδώ: σύμφωνα με τή Συνέχεια του Θεοφάνη, γιά νά μήν του ξεφύγει καμιά άδίκη άτιμώρητη, πήγαινε κάθε εβδομάδα έφιππος από τό παλάτι ως τήν εκκλησία τής Παναγίας τών Βλαχερνών και ρωτούσε δρόμο δρόμο νά μάθει καθετί σχετικό με τίς τιμές, τήν ποιότητα κλπ. τών τροφίμων, ύφασμάτων κ.ά. συγχρόνως άκουγε ο ίδιος τά παράπονα τών πολιτών. Στήν εικόνα διακρίνεται ο Θεόφιλος σέ μία τέτοια εβδομαδιαία περιόδια του νά φτάνει στήν εκκλησία τών Βλαχερνών. [Μικρογραφία από τό χειρόγραφο τής Μαδρίτης του ‘Ιωάννη Σκυλίτζη].

‘Η Νέα αυτή Έποχή, συνδέεται με τή βασιλεία του γιου του Θεόφιλου, Μιχαήλ Γ΄ του Μεθύσου (842 - 867). Ένας όνομαστός βυζαντινολόγος¹, άγωνίστηκε με ζήλο νά άποκαταστήσει τή μορφή του τελευταίου αυτού ‘Αμοριανού αυτοκράτορα, πού οι ιστοριογράφοι τής βυζαντινής άκμής (μετά τό 867) τόν έριξαν στή σκιά, ένω ή λαϊκή ποιητική μούσα διατήρησε γι΄ αυτόν μέσα στους αιώνες τή φήμη του σάν ήρωϊκού πολέμαρχου με τό όνομα ‘Αρμούρης. Τό όνομα αυτό φανερώνει τή γενέτειρα πόλη τής δυναστείας, τό ‘Αμόριο. ‘Ο ‘Αρμούρης είναι ένας άδάμαστος άκριτικός ήρωας, πού παίρνει έκδίκηση γιά τόν πατέρα του. Σύμφωνα με αυτή τή γνώμη δέν ύπάρχει άμφιβολία πώς γύρω από τά πολεμικά του άνδραγαθήματα (859 και 863) πλέχτηκαν μερικά από τά πιό γνωστά άκριτικά τραγούδια.

Τά χρόνια τής βασιλείας του συκοφαντημένου αυτού αυτοκράτορα άποτελούν μιά έποχή γενικής άνάτασης του Βυζαντίου και εισάγει άπειθείας στή Χρυσή έποχή του (867-1025).

‘Από τό 856 τή διακυβέρνηση του κράτους τήν παίρνει ο ίδιος ο Μιχαήλ Γ΄ με συνεργάτη τόν αδελφό τής μητέρας του, τό Βάρδα, μιά φυσιογνωμία εξαιρετικά δυναμική. Αυτή ή περίοδος (856 - 867) είναι όπωσ θά φανεί πιό κάτω, μιά άληθινά λαμπρή περίοδος.

1. ‘Ερ. Γκρεγκουάζ

1. **Ἡ εἰκονομαχία. Ἡ προέλευση καὶ τὸ νόημά της.** Ὑπάρχουν διάφορες θεωρίες πού προσπαθοῦν νά προσδιορίσουν τή δυσκολοξεδιάλυτη πνευματικὴ ζύμωση πού ἐτοιμαζόταν ἀπὸ παλιά μέσα στοὺς θεολογικοὺς κύκλους τῆς Μ. Ἀσίας καὶ τώρα ἐπὶ Ἰσαύρων ἐκδηλώθηκε ὡς Εἰκονομαχικὸ κίνημα.

Εἰκονομαχία ὀνομάζεται μιὰ μεγάλη πνευματικὴ κίνηση πού ἀφετηρία της εἶναι ἓνα θεολογικὸ - λατρευτικὸ ζήτημα σχετικὰ μὲ τὴ χρῆση τῶν ἁγίων εἰκόνων. Ἡ κίνηση αὐτὴ ἐκδηλώθηκε στὴν ἀρχὴ σάν μιὰ ἐπίσημη ἀπὸ μέρους τοῦ Λέοντα Γ' τοῦ Ἰσαύρου ἀμφισβήτηση τῆς καθιερωμένης παράδοσης στὴ Χριστιανικὴ Ἐκκλησία νά ἀπονέμεται λατρεία στὶς εἰκόνες πού παρίσταναν τὶς μορφές τοῦ Χριστοῦ, τῆς Θεοτόκου καὶ ὄλων τῶν ἄλλων ἱερῶν προσώπων.

Οἱ δύο πρῶτοι Ἰσαυροὶ, πού ἦταν οἱ εἰσηγητές τῆς μεταρρύθμισης αὐτῆς, δὲν κήρυξαν μιὰ δική τους πρωτότυπη θεωρία. Δέχτηκαν μόνον ἐπίσημα στὴν αὐτοκρατορικὴ τους πολιτικὴ ὄ,τι διάχυτα κυκλοφοροῦσε στὶς ἀνατολικές ἐπαρχίες τῆς Μ. Ἀσίας.

Πράγματι αὐτές οἱ ἐπαρχίες τῆς Μ. Ἀσίας συντηροῦσαν ἀπὸ αἰῶνες τὴν ἀντίληψη πὼς ὁ Χριστιανισμὸς ἔπρεπε νά ξαναγυρίσει στὴν ἀπλότητα τῶν πρώτων τῶν αἰῶνων. Ἐκτός ἀπὸ μεμονωμένους ἱεράρχες τῆς περιοχῆς αὐτῆς πού πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸν 8ο αἰῶνα κήρυσσαν τέτοιες ἰδέες, ὑπῆρχαν πλῆθος αἱρέσεις μὲ χιλιάδες ὀπαδοὺς, πού καταδικάζαν τὶς εἰκόνες.

Αὐτοὶ δέχονταν μιὰ χριστιανικὴ λατρεία ἀνεικονικὴ, πού ἦταν σύμφωνη μὲ τὴν αἵρεση τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ καὶ ἀπηχοῦσε τὶς μεγάλες θρησκευτικὲς τῆς Ἀνατολῆς, τὸ Ἰσλάμ καὶ τὸν Ἰουδαϊσμὸ.

Οἱ θρησκευτικὲς αὐτές, σύμφωνα μὲ τὸ ἀνατολικὸ πνεῦμα πού τὶς δημιούργησε, ἦταν ἀντίθετες σὲ κάθε ἀνθρωπομορφισμό καὶ σὲ κάθε μορφοπλαστικὴ παράσταση τῶν δογμάτων καὶ τῆς παράδοσής τους. Γι' αὐτὸ οἱ Μουσουλμάνοι καὶ οἱ Ἰουδαῖοι εἶναι ἀσυμβίβαστοι μὲ τὶς εἰκόνες καὶ γι' αὐτὸ οἱ δικοὶ τους χῶροι λατρείας, εἶναι χῶροι προσευχῆς καὶ ἔμμηνης τῶν ἱερῶν Γραφῶν τους.

Ἡ Μ. Ἀσία λοιπόν, ἓνα ὀλόκληρο αἶώνα μετὰ τὴν ἐπικράτηση τοῦ Ἰσλάμ βρισκόταν ὑπὸ τὴ διάχυτὴ ἐπίδραση αὐτοῦ τοῦ πνεύματος. Ἐτσι εὐκολότερα καλλιεργήθηκαν ἐκεῖ οἱ εἰκονομαχικὲς ἰδέες. Ἡ ἐπίσημη ἀποδοχὴ τους ἔγινε ἀπὸ τὸ Λέοντα Γ' καὶ γι' αὐτὸ οἱ ἀντίπαλοί του τὸν ἔλεγον «Σαρακηνόφρονα». Τὸ ἐπίθετο αὐτὸ τὸ δικαιολογοῦσαν ἀπὸ τὸ ὅτι, ὅταν ἄρχισε τὴν ἐκστρατεία του ἐναντῖον τῶν εἰκόνων, μιμήθηκε τὸ χαλίφη Γεζίντ Β' (Yazid II), πού τὸ 723 μὲ διάταγμά του εἶχε ἀπομακρύνει τὶς εἰκόνες ἀπὸ τὶς χριστιανικὲς ἐκκλησίες τῆς ἐπικράτειάς του.

2. Οἱ δύο φάσεις τῆς εἰκονομαχικῆς κρίσης:

▲ **Πρώτη φάση (726 - 787).** Δέν εἶναι γνωστὸ μὲ ποιοὺ συγκεκριμένο τρόπο ἐγκαινίασε τὸ 726 ὁ Λέων Γ' τὴν ἐπίθεσή του ἐναντίον τῶν εἰκόνων. Πιστεύεται

ὅτι τότε δημοσίευσε ἕνα διάταγμα πού ἀπλῶς καταδίκαιζε τίς ἅγιες εἰκόνες, χω-
ρίς ὅμως νά ἐπιβάλλει τήν κατάργησή τους.

Τό κυριότερο ἐπεισόδιο πού συνέβη τότε ἦταν ἡ διαταγή τοῦ Λέοντα Γ' νά
ἀπομακρυνθεῖ ἀπό τή Χαλκή, δηλαδή ἀπό τά προπύλαια τοῦ παλατιοῦ, ἡ εἰκόνα
τοῦ Χριστοῦ τοῦ Ἀντιφωνητῆ.

Κυρίως ἡ σύγκρουση ἀρχίζει, ὅταν ὁ Λέων Γ' θέλησε νά ἐπιστημοποιήσει τά
εἰκονομαχικά του σχέδια καί ζήτησε ἀπό τόν τότε πατριάρχη Γερμανό νά τά
ἐγκρίνει.

Αὐτός ἀρνήθηκε καί παραιτήθηκε (729) ὑποστηρίζοντας ὅτι χωρίς νά συγ-
κληθεῖ Σύνοδος δέν μποροῦσε νά γίνει μιὰ τέτοια καινοτομία. Ὁ αὐτοκράτορας
ἀνέβασε στόν πατριαρχικό θρόνο ἄλλο πατριάρχη, τόν Ἀναστάσιο (730) πού
ἔβαλε τήν ὑπογραφή του στό πρῶτο διάταγμα ἐναντίον τῶν εἰκόνων. Τό περι-
χόμενο τῶν διαταγμάτων δέν εἶναι ἀκριβῶς γνωστό.

Οἱ ἀποφάσεις τοῦ Λέοντα προκάλεσαν ἀπό τήν πρώτη στιγμή σφοδρή ἀντί-
δραση, προπάντων στίς εὐρωπαϊκές περιοχές. Οἱ ἀντιδράσεις αὐτές ἐξελίχθηκαν
σέ πραγματικές ἐπαναστάσεις. Τέτοιες ἐπαναστάσεις ἐκδηλώθηκαν σχεδόν ταυ-
τόχρονα δύο: μιὰ εἶναι ἡ στάση « τ ὠ ν κ α τ ω τ ι κ ὠ ν μ ε ρ ὠ ν », δηλαδή
τῆς κυρίως Ἑλλάδας, πού ἐκκλησιαστικά ἀνῆκαν ἀκόμη στή δικαιοδοσία τοῦ πά-
πα τῆς Ρώμης καί μιὰ ἀντιφορολογική ἀνταρσία σ τ ῖ ς β υ ζ α ν τ ι ν ἑ ς κ τ ῆ -
σ ε ι ς τ ῆ ς Ἰ τ α λ ῖ α ς. Καί οἱ δύο στάσεις ὑποκινήθηκαν ἀπό τούς πάπες Γρη-
γόριο Β' καί τό διάδοχό του Γρηγόριο Γ'. Ὁ Λέων κατέπνιξε τήν ἀνταρσία
καί ἐπέβαλε κεφαλικό φόρο στίς σικελικές καί νοτιοϊταλικές κτήσεις τῆς παπι-
κῆς ἐκκλησίας.

Ὁ θεματικός στρατός καί στόλος τῶν Ἑλλαδικῶν, ἔχοντας ἐπικεφαλῆς τόν
τουρμάρχη Ἀγαλλιανό, ἀνακήρυξαν αὐτοκράτορα κάποιον Κοσμᾶ καί ἐστρατεύ-
σαν ἐναντίον τῆς Βασιλεύουσας, γιά νά καθαιρέσουν τόν εἰκονομάχο Λέοντα Γ'
καί νά ἀνεβάσουν στό θρόνο τόν εἰκονόφιλο Κοσμᾶ. Τῆ θαρραλέα τους ἀπόπειρα
τήν ἐξουδετέρωσε ὁ Λέων Γ', ἀφοῦ κατάστρεψε τό στόλο τους καί πῆρε τό κεφάλι
τοῦ ἀνταπαιτητῆ του.

Ὁ Γρηγόριος Γ' συγκάλεσε Σύνοδο στήν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Πέτρου, πού
ἀφόρισε τούς εἰκονομάχους (731).

Ὁ αὐτοκράτορας ἀντέδρασε ἀποφασιστικά: τιμώρησε τή Ρώμη ἀφαιρώντας
τῆς τίς Ἐκκλησίες τῆς Καλαβρίας, τῆς Σικελίας καί ὀλόκληρου τοῦ Ἰλλυρικοῦ.

Ἡ κρίση ἔγινε ὀξύτερη στή βασιλεία τοῦ Κωνσταντίνου Ε' τοῦ Κοπρώννου.
Τότε ἡ εἰκονομαχία πῆρε καί χαρακτηριστικά ἀντιμοναχικό· καταδιώχθηκαν μέ
σκληρότητα οἱ μοναχοί καί τά μοναστήρια, γιατί ἔγιναν ἐστῖες ἀντικυβερνη-
τικῆς πολιτικῆς.

Τό κυριότερο μέτρο πού πῆρε ὁ δεύτερος Ἰσαυρος ἦταν ἡ *σύγκληση τό 754*
μιᾶς Συνόδου στό ἀνάκτορο τῆς Ἱερείας στήν ἀσιατική ἀκτὴ τοῦ Βοσπόρου. Αὐτή

Ἄ Ο Κωνσταντίνος Ε΄ διατάζει τήν καταστροφή εἰκόνων καί ἐκκλησιῶν.

Ἡ μικρογραφία εἶναι ἐμπνευσμένη ἀπό τόν εἰκονολατρικό ζήλο τοῦ Χρονογράφου Μανασσή. Ἀναφέρεται σ' ἕνα χωρῖο πού περιγράφεται μέ ὑπερβολή τό εἰκονομαχικό μένος τοῦ αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Ε΄ τοῦ Κοστροφώνου. Εἰκονίζεται νά πετάγεται ὄρθιος ἀπό τό θρόνο του καί μέ τεντωμένο τό δεξιό χέρι νά προστάζει τήν καταστροφή τῶν ἐκκλησιῶν. Ἡ προσταγή ἐκτελεῖται μπροστά του: δύο πολεμιστές μέ πεσσοῦρια ἔχουν ἀφήσει ἀπό μιὰ ἐκκλησία μόνο ἐρείπια. (Μικρογραφία ἀπό τό χειρόγραφο τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Κωνσταντίνου Μανασσή).

καθιέρωσε τίς ἀπόψεις τῶν εἰκονομάχων σάν ἐπίσημες ἀπόψεις τῆς Ἐκκλησίας καί τοῦ κράτους. Ἀπό τότε ἄρχισε σκληρός διωγμός ἐναντίον τῶν εἰκόνων καί τῶν ὁπαδῶν τῆς λατρείας τους, προπάντων τῶν μοναχῶν.

Ἡ πρώτη φάση διακρίνεται γιά τίς ἀκρότητες τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄. Τελιώνει μέ τή Σύνοδο τῆς Νικαίας τό 787 πού ἀναστήλωσε τίς εἰκόνες. Ἡ Σύνοδος αὐτή εἶναι γνωστή ὡς Ζ' Σύνοδος καί ἀκύρωσε τήν προηγούμενη τῆς Ἱερείας. Ἡ σύγκλησή της ὀφείλεται στίς προσπάθειες τῆς Εἰρήνης τῆς Ἀθηναίας, πού ἀπό τό 784 εἶχε ἀνεβάσει στόν πατριαρχικό θρόνο τόν εἰκονόφιλο Ταράσιο. Αὐτός εἶπε ὅτι ἡ λύση τοῦ ζητήματος ἔπρεπε νά δοθεῖ μέ οἰκουμένη Σύνοδο.

Ἡ Σύνοδος ἀποφάσισε τήν ἀναστήλωση τῶν εἰκόνων. Μέ τόν Ὀρο ὅμως πού ἐκδόθηκε ἐπιτρέπε τόν ἀσπασμό καί τήν προσκύνησή τους, ἀλλά ἀποκλείει τή λατρεία.

Κατά τή διάρκεια τῆς πρώτης αὐτῆς φάσης (726-787), καί μάλιστα στήν πρώτη ἐκδήλωση τῆς Εἰκονομαχίας, ὀρθώθηκε μέγας δογματικός τῆς ἀντίπαλος ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός, μιὰ ἀπό τίς μεγάλες μορφές πού ἔλαμψαν μέσα στό σκοτάδι τῆς πνευματικῆς ἐρήμωσης τοῦ 650 - 850. Ὁ θερμός αὐτός ἀπολογητής τῆς λατρείας τῶν εἰκόνων στέκεται σέ ξένο ἔδαφος καί διασταυρώνει τό ξίφος του μέ τό σθεναρό ἀντίπαλό του Λέοντα Γ'. Εἶναι ὑπήκοος τοῦ Χαλιφάτου καί ζεῖ στή Δαμασκό. Πῆρε ἐξαιρετική μὴ μὴ μορφωσι καί διακρίθηκε ἰδιαίτερα ὡς δογματικός, ὡς ἀνακαινιστής τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς καί ὑμνογράφος. Ἀντί νά ἀκολουθήσει τό στάδιο τοῦ πολιτικοῦ ὑπαλλήλου, ὅπως ὁ πατέρας του, ἔγινε μοναχός καί γι' αὐτό ἀντιτάχθηκε μέ ἱερό μένος, ὅταν ἔφτασε στή Συρία ἡ εἰδηση γιά τήν ἐπίθεση ἐναντίον τῶν εἰκόνων. Ἐγινε ὑπέραχος τους μέ τρεῖς λόγους τοῦ «Πρός τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας».

▲ **Δεύτερη φάση (815-843).** Ἡ φάση αὐτή ἀρχίζει μέ μιὰ πρωτοβουλία τοῦ Λέοντα Ε΄ τοῦ Ἀρμένιου. Τό 815 συγκάλεσε Σύνοδο στίς Βλαχέρνες πού ξα-

νάφερε σέ ἰσχύ τίς ἀποφάσεις τῆς Ἱερείας (754) καί ἀφόρισε τοὺς εἰκονολάτρες. Ἡ φάση αὐτὴ δὲ φτάνει στὶς ἀκρότητες τῆς πρώτης.

Ὁ πιό ἀδιάλλακτος εἰκονομάχος αὐτοκράτορας ἦταν ὁ Θεόφιλος, ἐνῶ ἡ Θεοδώρα, ὅσο ζοῦσε ἐκεῖνος, ἦταν κρυφὴ εἰκονολάτρισσα. Μόλις ὅμως πέθανε ὁ Θεόφιλος καί πῆρε ἡ ἴδια τὴν οὐσιαστικὴ διοίκηση τοῦ κράτους, πέτυχε μὲ δική της ἐνέργεια νὰ συγκληθεῖ στὴ Κωνσταντινούπολη Σύνοδος τὸ 843, πού οὐσιαστικά ἐφερε σέ ἰσχύ τίς ἀποφάσεις τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου τοῦ 787. Ἔτσι ἔγινε ὀριστικὴ ἀναστήλωση τῶν εἰκόνων στὶς 11 Μαρτίου 843, τὴν πρώτη Κυριακὴ τῆς Σαρακοστῆς. Ἀπὸ τότε ἡ μέρα αὐτὴ γιορτάζεται ὡς Κυριακὴ τῆς Ὁρθοδοξίας.

Στὴ δευτέρη αὐτὴ περίοδο ὀρθώνεται ἐναντίον τοῦ Λέοντα Ε' τοῦ Ἀρμενίου ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς τοῦ Στουδίου, Θεόδωρος Στουδίτης.

Ὁ ἀσκητικὸς αὐτὸς μαχητὴς ὅμως δέν ἦταν ἕνας ἀπλὸς ὑπέρμαχος τῆς εἰκονόφιλης παράταξης. Ἦταν μιά ἀπὸ τίς μεγάλες ἐκεῖνες πνευματικὲς μορφές πού ὀδήγησαν τὸ Βυζάντιο στὴν ἀναγέννηση τῆς Νέας Ἐποχῆς τοῦ Μιχαήλ Γ'.

3 ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΑΝΑΧΑΙΤΙΖΕΙ ΤΙΣ ΕΠΙΘΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΕΧΘΡΩΝ ΤΟΥ

1. Στὴ Μ. Ἀσία σταθεροποιεῖται τὸ σύνορο Βυζαντίου καί Ἀράβων. Πέντε μῆνες μετὰ τὴ στέψη τοῦ Λέοντα Γ' μιά στρατιὰ ἀπὸ 80 χιλιάδες Ἀραβες μὲ ἀρχηγό τὸ στρατηγὸ Μασλαμά, ἀδελφὸ τοῦ χαλίφη Σουλεῦμάν, διέσχισε τὴ Μ. Ἀσία καί διαπλέοντας ἀπὸ τὴν Ἄβυδο τὸν Ἑλλήσποντο μὲ 1.800 πλοῖα πολιορκήσε ἀπὸ ξηρὰ καί θάλασσα τὴ Βασιλεύουσα ἕναν ὀλόκληρο χρόνο (Αὔγουστος 717 - Αὔγουστος 718).

Οἱ πολιορκητὲς ἔλαβαν καί πρόσθετες ἐνισχύσεις. Ὁ αὐτοκράτορας ὀργάνωσε θαυμαστὴ ἀντίσταση. Τὸν βοήθησε τὸ «ὑγρὸν πῦρ», μιά φοβερὴ ἐπιδημία, ἡ λιποταξία πολλῶν ἐπικουρῶν τῶν Ἀράβων καί ἡ βοήθεια πού τοῦ πρόσφεραν οἱ Βούλγαροι. Ἔτσι ἀναχαιτίστηκαν οἱ πολιορκητὲς καί στὸ χρόνο ἐπάνω ἔλυσαν τὴν πολιορκία. Ἦταν ἡ σπουδαιότερη ἀπόπειρα τῶν Ἀράβων νὰ πλήξουν τὸ Βυζάντιο στὴν καρδιά του καί νὰ ἀνοίξουν δρόμο πρὸς τὴν Εὐρώπη. Ἡ ἀπόπειρα αὐτὴ ἦταν καί ἡ τελευταία.

Ἀπὸ τὸ 726 ἐπαναλαμβάνονται στὴ Μ. Ἀσία οἱ χαρακτηριστικὲς ἀραβικὲς εἰσβολὲς διαρπαγῆς¹. Ἡ μεγαλύτερη καί πιό τολμηρὴ ἔγινε τὸ 740. Οἱ Ἀραβες ἦταν πολυάριθμοι καί ἀκολούθησαν τρεῖς διαφορετικὲς κατευθύνσεις. Ἐνα τμήμα τους μὲ ἀρχηγό τὸ θρυλικὸ ἥρωα Βαττάλ, σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση, προχώρησε πρὸς τὸν Ἑλλήσποντο. *Στὴν ἐλλησποντιακὴ Φοινγία τὸν ἀντιμετώπισε ὁ Λέων Γ' καί ὁ γιὸς του Κωνσταντῖνος στὸν Ἀκροηρό (Ἀφιόν - Καραχισιάρ) ὅπου νίκησαν τοὺς Ἀραβες καί τοὺς ὑποχρέωσαν ν' ἀπομακρυνθοῦν ἀπὸ τὴ Μ. Ἀσία.*

Στὰ μέσα τοῦ 8ου αἰῶνα σημειώνεται κάμψη στὶς συγκρούσεις μὲ τοὺς Ἀρα-

1. Razzias.

βες, γιατί τό Χαλιφάτο περνά μιά βαθιά έσωτερική κρίση. Τό 750 ή δυναστεία τών 'Ομμεϊαδών τής Δαμασκοῦ έπεσε ύστερα από έπαναστάσεις πού ξέσπασαν στίς 'Ιρανικές περιοχές.

Σύμφωνα μέ τήν παράδοση , άπ' τούς 90 'Ομμεϊάδες πού έπεσαν από τό ξίφος τών έπαναστατών, γλίτωσε μονάχα ένας, ό 'Αβδουραχμάν, πού έφτασε στήν 'Ισπανία καί ίδρυσε ανεξάρτητο χαλιφάτο.

Τό κέντρο τοῦ βάρους τοῦ άραβικοῦ κόσμου μετακινήθηκε από τά παράλια τής Συρίας στό έσωτερικό καί ή νέα δυναστεία τών 'Αββασιδών μετέφερε τήν πρωτεύουσα από τή Δαμασκό στή Βαγδάτη (762). Παρ' όλο πού τό Χαλιφάτο δοκιμάστηκε σκληρά από τήν κρίση αὐτή καί διχοτομήθηκε — άφου στήν 'Ισπανία ιδρύθηκε άλλο από τούς 'Ομμεϊάδες μέ πρωτεύουσα τήν Κόρδοβα — οι 'Αββασίδες όδήγησαν πάλι τόν άραβικό κόσμο σε νέα περίοδο άκμής. 'Η κορύφωση τής άκμής αὐτής, πού συμπίπτει μέ τήν περίοδο τής άρχής τοῦ 'Αββασίδη χαλίφη Χαρούν-αο - Ρασίντ (786 - 809), βρίσκει τό Βυζάντιο ύπό τήν έξουσία τής Ειρήνης τής 'Αθηναίας καί επί Νικηφόρου σε σοβαρούς περισπασμούς από τούς Βουλγάρους τοῦ Κρούμου.

'Η μετατόπιση τοῦ άραβικοῦ κέντρου πρós τό έσωτερικό τής 'Ανατολῆς λιγότεπε τίς πολεμικές συγκρούσεις στή Μεσόγειο στό δεύτερο μισό τοῦ 8ου αιώνα. Στό πρώτο όμως μισό τοῦ 9ου αιώνα, μέ άφτηγρία τώρα τήν 'Ισπανία, ό χριστιανικός κόσμος τής Μεσογείου δέχεται σ' όλες τίς άκτές της άλλεπάλληλα χτυπήματα από τούς Σαρακηνοῦς πειρατές.

Τό 816 οι 'Ισπανοί Σαρακηνοί τής 'Ανδαλουσίας, άφου έπαναστάτησαν εναντίον τοῦ ισχυροῦ χαλίφη 'Αλ - Χακίμ μετανάστευσαν καί έγκαταστάθηκαν προσωρινά στήν 'Αλεξάνδρεια. Οι 'Αββασίδες όμως τούς καταδίωξαν καί τότε αὐτοί κυρίεψαν τήν Κρήτη μεταξύ 823 καί 827 καί ίδρυσαν εκεί ανεξάρτητο 'Εμιράτο μέ άρχηγό τόν 'Αβού - Χάφς - 'Ομάρ. 'Ετσι ή έλληνική μεγαλόνησος γιά 134 χρόνια (827 - 961) έγινε ένα φοβερό όρμητήριο από όπου οι πειρατές έρήμωναν τά παράλια τής Α. Μεσογείου.

Τό 828 άρχισε ή κατάληψη τής Σικελίας από άλλους ανεξάρτητους έμνηδες τής 'Αφρικῆς.

Οί χερσαίες έπιχειρήσεις άρχίζουν μέ εισβολή τοῦ χαλίφη 'Αλ - Μαμούν στήν Καππαδοκία. Τόν αντιμετώπισε μέ νικηφόρες άντεπιθέσεις ό Θεόφιλος. 'Υστερα από μιά πρόσκαιρη ειρήνευση, ό πόλεμος ξανάρχισε (837) μέ πρωτοβουλία τοῦ Θεόφιλου. Εισβάλλει στήν 'Ανω Μεσοποταμία καί κυριεύει τή Μελιτηνή καί τή Ζάπετρα. 'Η δεύτερη αὐτή πόλη ήταν ή ιδιαίτερη πατρίδα τοῦ αντίπαλου τοῦ χαλίφη 'Αλ - Μουτασέμ. Αὐτός παρακάλεσε τό Θεόφιλο νά τή σεβαστεῖ, αλλά αὐτός τή λεηλάτησε. Τότε ό 'Αραβας χαλίφης πήρε σκληρή έκδίκηση. Τό 838 πολιορκησε δώδεκα μέρες τό 'Αμόριο, τή γενέτειρα τής βυζαντινῆς δυναστείας, τό κυρίεψε μέ προδοσία, καί γιά νά έκδικηθεῖ γιά τή Ζάπετρα, τό έκαψε καί από τούς κατοίκους του, άλλους τούς έσφαξε καί άλλους τούς πήρε αιχμάλωτους. Σαραντα δυό άξιωματικούς καί στρατηγούς, άφου τούς κράτησε φυλακι-

σμένους στην πόλη Σαμάρρα επτά χρόνια, τούς άποκεφάλισε καί τά πτώματα τους τά έριξε στον Εύφρατη.

Όταν ένηλικιώθηκε ο Μιχαήλ Γ', ο γιός του Θεοφίλου, παίρνει έκδίκηση για τό αίμα τών θυμάτων του Άμορίου εγκαινιάζοντας τήν έπική περίοδο του Βυζαντίου. Τό 859 ο Μιχαήλ Γ' καί ο Βάρδας έπικεφαλής βυζαντινού στρατού κατευθύνουν τήν επίθεσή τους προς τά Σαμώσατα.

Τό 863 ο Όμάρ, ο έμίρης τής Μελιτηνής, έκαμε εισβολή στό θέμα τών Άρμενικών καί κυριέψε τήν έπικαιρη παραλιακή πόλη Άμισό. Μιά βυζαντινή στρατιά, πού τή διοικούσε ο θεός του Μιχαήλ Γ', ο Πετρωνᾶς, *έξολόθρευε τίς δυνάμεις του έμίρη κοντά στον παραπόταμο του Άλυ Δαλαζάοντα*. Η νίκη αυτή άποτελει τήν έκδίκηση τών Βυζαντινών για τή συμφορά του Άμορίου καί συγχρόνως τό προανάκρουσμα τής «έποποιίας» πού θά άκολουθήσει στην έπόμενη δυναστεία.

2. Η πρώτη άναμέτρηση Βουλγάρων καί Βυζαντίου. Οι Βούλγαροι στον αιώνα πού πέρασε άπό τήν έγκατάστασή τους στην Κάτω Μοισία (681), άσχολήθηκαν μέ τήν ένταξη τών Σλάβων τής περιοχής αυτής στό κράτος τους.

Αυτό δέν έγινε εύκολα, γιατί οί Σλάβοι ήταν περισσότεροι. Μέ τόν καιρό όμως Βούλγαροι καί Σλάβοι ένώνονται σέ ένα κρατικό όργανισμό. Η πρωτοβουλία τής συγκρότησης του ίσχυρου κράτους των άνήκει στους Βουλγάρους. Οι Σλάβοι ύποτάσσονται καί έντάσσονται στό νέο αυτό κράτος.

Ός τή βασιλεία του Κωνσταντίνου Ε' οί σχέσεις τών Βουλγάρων μέ τό Βυζάντιο ήταν άμαλές. Πολλές φορές μάλιστα συμμαχούσαν. Όταν όμως ο αυτοκράρας, για νά έξασφαλίσει τή Θράκη άπό τίς βλέψεις τους, μετατόπισε εκεί πολεμικούς μικρασιατικούς πληθυσμούς, άρχισε μιά σειρά άπό πολεμικές συγκρούσεις άνάμεσα στά δύο κράτη (755 - 775).

Ο Κωνσταντίνος Ε' χρησιμοποίησε τόν αυτοκρατορικό στόλο, για νά χτυπήσει άπευθείας τή Βουλγαρία άπό τά βορινά, μπαίνοντας μέσα στό Δούναβη. Ο χάνος τών Βουλγάρων Τελέτζης πέρασε τόν Αίμο καί μπήκε στή Θράκη. Στην Άγγιάλο (στον κόλπο του Μπουργκάζ) τό 763 έπαθε πανωλεθρία άπό τό βυζαντινό στρατό μέ έπικεφαλής τόν Κωνσταντίνο Ε'.

Οί Βυζαντινοί καταδιώκουν τούς Βουλγάρους.

Οί βυζαντινοί καταδιώκουν τό στρατεύμα του χάν Κρομόν. Άριστερά πάνω έπιγραφή: Νίκη Ρωμαίων. Δεξιά: Τροπή Βουλγάρων. (Μικρογραφία άπό τό Χειρόγραφο τής Μαδρίτης του Ιωάννη Σκυλίτζη).

Ἡ ἔκστρατεία τοῦ Νικηφόρου Α' ἐναντίον τῶν Βουλγάρων (811). Δυό τμήματα ἱππέων κατευθύνονται πρὸς τὰ δεξιὰ. Στὸ πρῶτο βρίσκεται ἐπικεφαλῆς ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτορας Νικηφόρος Α' (802 - 811) πάνω σὲ ἄσπρο ἄλογο. (Μικρογραφία ἀπὸ τὸ χειρόγραφο τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Κωνσταντίνου Μανασσή).

Ἡ βυζαντινὸς αὐτοκράτορας τέλεσε μεγάλο θρίαμβο στὴν πρωτεύουσα γιὰ τὴ νίκη του αὐτῆ, ἐνῶ στὴ Βουλγαρία ἐξαιτίας τῆς ἥττας του ὁ Τελέτζης ἔπεσε ἀπὸ τὸ θρόνο. Ἀκολούθησε μιὰ διακοπὴ στὶς συγκρούσεις.

Οἱ πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις ἀνανεώθηκαν μὲ νέα εἰσβολὴ τῶν Βουλγάρων στὴ Θράκη, νέα νίκη τοῦ Κωνσταντίνου Ε' στὰ Λιθοσώρια (772) καὶ νέο θρίαμβό του. Ἡ νέα αὐτῆ σύγκρουση ὀνομάστηκε «εὐγενὴς πόλεμος», γιὰτὶ δὲ χύθηκε πολὺ χριστιανικὸ αἷμα.

Στὰ χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου ΣΤ' οἱ Βούλγαροι ξανάρχισαν τὶς ἐπιδρομὲς τους. Αὐτῆ τῆ φορά ὅμως ἐκεῖνοι νίκησαν τὸ βυζαντινὸ στρατὸ στὶς κλεισοῦρες τοῦ Αἴμου, κοντὰ στὸ μεθοριακὸ φρούριο Μαρκέλλες (792).

Ἀκόμη πιὸ μεγάλες διαστάσεις παίρνει ἡ πολεμικὴ ἀναμέτρηση τῆς Βουλγαρίας μὲ τὸ Βυζάντιο, ὅταν ἀρχηγός της εἶναι ὁ Κροῦμος (803 - 814), ἱκανὸς πολεμικὸς ἡγέτης καὶ ὀργανωτὴς τοῦ κράτους του. Ἡ διάλυση τοῦ ἀβαρικικοῦ κράτους ἀπὸ τὸν Καρλομάγνο (796) ἔδωσε τὴν εὐκαιρία στὸν Κροῦμο νὰ ἐπεκτείνει τὰ σύνορά του, πρὸς τὰ βόρεια, γιὰ νὰ περιλάβει σ' αὐτὰ τοὺς Βούλγαρους τῆς Οὐγ-

Ἁ Μιχαὴλ Α' ὁ Ραγκαβὲς (811 - 813) ἀνακηρύσσεται αὐτοκράτορας. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Νικηφόρου στὴ Βουλγαρία, ἀναγορεύτηκε ἀπὸ τὴ Σύγκλητο καὶ τὸ στρατὸ στὸν ἱππόδρομο αὐτοκράτορας ὁ γαμπρὸς του Μιχαὴλ Ραγκαβὲς. Ἡ παράσταση εἰκονίζει τὴν ἀναγόρευσίν του «ἐπὶ τῆς ἀσπίδος» ἀπὸ τὸ στρατὸ σύμφωνα μὲ παλαιὰ ἔθιμο. (Μικρογραφία ἀπὸ τὸ Χειρόγραφο τῆς Μαδρίτης τοῦ Ἰωάννη Σκυλίτζη).

γαρίας και τής Τρανσυλβανίας πού ως τώρα ήταν ύποταγοί στους Άβάρους. Συγχρόνως οι Βούλγαροι καταλαμβάνουν τις περιοχές τής σημερινής Βλαχίας και Βεσσαραβίας και ή επίρροή τους έφτασε ως τό Δνειστερο.

Τό 809 ό Κροῦμος εισβάλλει στό βυζαντινό έδαφος, κυριεύει τή Σαρδική (τή σημερινή Σόφια) και σφάζει τούς έξι χιλιάδες άνδρες τής αυτοκρατορικής φρουράς τής.

Ό αυτοκράτορας Νικηφόρος ύστερα από αυτό αποφάσισε νά ενεργήσει μέ εξαιρετική πολεμική δραστηριότητα, αφού αφιέρωσε δυό χρόνια σέ προετοιμασίες. Τό 811 όδηγώντας ό ίδιος ένα λαμπρό στρατό πέρασε τόν Αίμο, μπήκε μέσα στό βουλγαρικό έδαφος και κυριεύει τήν πρωτεύουσα του Κρούμου, τήν Πλίσκα.

Ό Βούλγαρος ήγεμόνας, πού είχε αποσυρθεί στα άπρόσιτα βουνά τής χώρας έστειλε προτάσεις ειρήνης, χωρίς όμως νά βρει ανταπόκριση. Τέλος σέ μιá άπεγνωσμένη άντεπίθεσή του βρήκε τό στρατό του Νικηφόρου μέ χαλαρωμένη τήν πειθαρχία και του προξένησε αληθινή πανωλεθρία. Ό βυζαντινός στρατός διαλύθηκε, ό ίδιος ό Νικηφόρος σκοτώθηκε και μαζί του ένας μεγάλος αριθμός από πατρικίους και στρατηγούς.

Ό Κροῦμος έφτασε τό 813 έξω από τά τείχη τής Βασιλεύουσας, λίγες μέρες μετά τήν άνακήρυξη του Λέοντα Ε' του Άρμένιου ως αυτοκράτορα. Τά στρατεύματά του άκροβολίστηκαν ως όλο τό μήκος των τειχών από τις Βλαχέρνες (στό βάθος του Κερατίου) ως τή Χρυσή Πύλη στην Προποντιδα. Άρκέστηκε όμως νά κάνει μόνο επίδειξη θριάμβου. Ύστερα έγκατέλειπε τήν Κωνσταντινούπολη, γιατί είδε πώς τά τείχη της ήταν άπόρθητα.

Ύποχωρώντας κατάστρεψε τήν Άδριανούπολη και πήρε μαζί του αιχμαλώτους δώδεκα χιλιάδες «Μακεδόνες» πού έζησαν αιχμάλωτοι στη σημερινή Ρουμανία ως τό 836/837.

Ό Κροῦμος, ενώ έτοιμαζε νέα επίθεση, πέθανε ξαφνικά (814), και ό διάδοχός του Όμουρτάγ εκλείσει μέ τό Λέοντα Ε' ειρήνη για τριάντα χρόνια.

Ό αυτοκράτορας Λέων Ε' ό Άρμένιος (813 - 820) καταδιώκει τόν Κροῦμο. Ό Κροῦμος, κλπάζοντας μπροστά, προστατεύει τήν πλάτη του μέ μιá μεγάλη τριγωνική άσπιδα. Πίσω ό Λέων Ε' κρατά μέ τό άριστερό χέρι μιá στρογγυλή άσπιδα και μέ τό δεξί έχει ύψομένο τό σπαθί του εναντίον του Κρούμου. Τόν συνοδεύουν βυζαντινοί ίππείς μέ κοντάρια. Στο έδαφος διακρίνεται ένα ματωμένο πτώμα και κομμένα κεφάλια. (Μικρογραφία από τό χειρόγραφο του Χρονικού του Κωνσταντίνου Μανασσή).

ΜΙΥΗΙΣΙΤΙΚΟΨΧΕΓΡΗΖΑΚΛΛΨΧΙΑ
ΚΟΑΓΓΗΛΑ ΛΕΩΝΑΡΜΕΝΗΝΕΡΑΖΗΗ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΧΡΩΜΑΤΟΓΡΑΦΙΑ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

3. Η πτώση τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας στήν Ἰταλία καί ἡ ἵδρυση τοῦ παπικοῦ κράτους τῆς Ρώμης. Ἡ εἰκονομαχική πολιτική τῶν Ἰσαύρων χαλάρωσε πολύ ἐπικίνδυνα τίς ὄχι πάντοτε καλές σχέσεις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης μέ τό βυζαντινὸ κράτος. Εἰδικότερα:

● Ὁ πάπας Γρηγόριος Γ' ἀντιτάχθηκε πολύ ἔντονα στή θρησκευτική πολιτική τοῦ Λέοντα Γ'. Μέ δύο ἐπιστολές του πρὸς τὸ Λέοντα Γ' δὲ δίστασε νά τοῦ ὁμολογήσει ὅτι ὀλόκληρη ἡ Ἰταλία καί ἡ ὑπόλοιπη Δύση θεωροῦσαν τόν Ἅγιο Πέτρο ὡς ἔθνικό τους προστάτη.

Παρ' ὅλο ὅμως πού οἱ Πάπες, μέ τίς ἐνέργειες αὐτές, ἀποκάλυπταν τή διάθεση νά τερματίσουν τήν ἐξάρτησή τους ἀπό τήν ἐξουσία τῆς Κωνσταντινούπολης, δέν τόλμησαν νά τό πραγματοποιήσουν, γιατί φοβόνταν τοὺς Λογγοβάρδους πού οἱ βλέψεις τους πρὸς τίς βυζαντινὲς κτήσεις καί τήν ἴδια τή Ρώμη γίνονταν ὀλοένα καί πιό ἀπειλητικές.

Ὅταν τὸ 751 ὁ βασιλιάς τους Ἀστόλφος κυρίεψε τή Ραβέννα καί τήν Πεντάπολη, ἀνάγγειλε τήν πρόθεσή του νά βαδίσει πρὸς τή Ρώμη. Ὁ Κωνσταντῖνος Ε' δέν μπόρεσε νά βοηθήσει τήν Ἁγία Ἐδρα πού κινδύνευε. Ὁ πάπας Στέφανος Β' κατέφυγε στοὺς Φράγκους καί τοὺς ζήτησε βοήθεια ἐναντίον τῶν Λογγοβάρδων.

Στίς 6 Ἰανουαρίου τοῦ 754, ἐνῶ ἡ Ρώμη βρισκόταν πολιορκημένη ἀπὸ τοὺς Λογγοβάρδους, ὁ Πάπας κατόρθωσε νά φτάσει *«εἰς Πόντιον»¹ τῆς Γαλλίας καί νά χροίσει ἐπίσημα τόν Πιπίνου τόν Βραχὺ βασιλιά τῶν Φράγκων καί τοὺς γιούς του «πατριζίους τῶν Ρωμαίων».*

Ὁ Φράγκος βασιλιάς πέρασε τίς ἄλλες καί μέ δύο ἐκστρατείες (755 καί 756) πῆρε ἀπὸ τοὺς Λογγοβάρδους τίς βυζαντινὲς κτήσεις. Ὁ Κωνσταντῖνος Ε' ζήτησε μέ ἀπεσταλμένους του νά τοῦ δοθοῦν αὐτά τὰ ἐδάφη, πού ἀνήκαν στήν αὐτοκρατορία, ἀλλά ὁ Πιπίνος ἔδωσε τήν ἀπάντησή ὅτι τὰ δωρίζει στήν Ἁγία Ἐδρα μέ τὸ δίκαιο τῆς δωρικτησίας. Ἀπὸ τότε γεννήθηκε καί ἄρχισε τήν ἀνάπτυξή του στή Δύση τὸ παπικὸ κράτος.

● Οἱ σχέσεις ὁμως τοῦ Βυζαντίου μέ τή Δύση πέρασαν σέ πιό δύσκολη φάση, *ὅταν ἔγινε βασιλιάς τῶν Φράγκων ὁ Καρλομάγνος (768 - 814)*, ἡ μεγαλύτερη μορφή πού εἶχε ἀναδειχθεῖ ὡς τότε ὁ κόσμος τῶν «βαρβάρων».

Ἡ Καρλομάγνος ἔνωσε ὀλόκληρη σχεδόν τή δυτικὴ Χριστιανοσύνη ὑπὸ τήν ἐξουσία του, καί ἄρχισε νά βλέπει τόν ἑαυτό του συνεχιστὴ τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας.

Γιὰ νά ἐνώσει τόν οἶκο τῶν Φράγκων μέ τήν αὐλή τῆς Κωνσταντινούπολης ἀρραβώνιασε τήν κόρη του Ροτρούδη μέ τόν Ἰσαυρο Κωνσταντῖνο ΣΤ'. Τό συνοικέσιο ὁμως τό χάλασε ἡ μητέρα τοῦ αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου, ἡ Εἰρήνη ἡ Ἀθηναία, προκαλώντας καί μέ ἄλλες ἀστοχες ἐνέργειές της τήν ἐχθρότητα τοῦ Φράγκου μονάρχη.

1. Ponthion.

του στείλει ιεραποστόλους νά κηρύξουν στή χώρα του τό Χριστιανισμό. Ἦθελε μεταξύ τῶν ἄλλων νά ἐξουδετερώσει τή διείσδυση τῶν γερμανῶν ιεραποστόλων. Τό κοσμοϊστορικό αὐτό ἔργο, νά ὀδηγήσουν στό Χριστιανισμό τούς Σλάβους τῆς Μεγάλης Μοραβίας τό ἀναλαμβάνουν δυό ἀδελφοί ἀπό τή Θεσσαλονίκη, ἐλληνικῆς καταγωγῆς καί παιδείας, ὁ Κύριλλος καί ὁ Μεθόδιος. Ἀπό τούς δυό ἀδελφούς ξεχωρίζει ὁ Κύριλλος. Τό κοσμικό του ὄνομα ἦταν Κωνσταντῖνος. Εἶχε πᾶν νέος στήν Κωνσταντινούπολη, ἔγινε μαθητής τοῦ Φωτίου, ὕστερα καθηγητῆς τῆς φιλοσοφίας, καί ἀργότερα πῆρε μέρος σέ μιὰ πρεσβεία στό ἀραβικό Χαλιφάτο. Ὁ Μεθόδιος εἶχε ὑπηρετήσει ὡς διοικητικός ὑπάλληλος τοῦ Βυζαντίου σέ περιοχή ὅπου ἦταν Σλάβοι· εἶναι πιθανό πῶς ἐκεῖ ἔμαθε τή σλοβενική γλῶσσα.

Οἱ δυό ἀδελφοί πῆγαν στή μακρινή Μοραβία καί Παννονία¹ καί κήρυξαν τή Χριστιανική διδασκαλία στά σλαβικά καί ὄχι στά λατινικά, ὅπως οἱ γερμανοὶ ιεραπόστολοι. Γι' αὐτό βρῆκε μεγάλη ἀπόχρηση τό κήρυγμά τους. Ὁ Κύριλλος μάλιστα, γιά νά κάμει προσιτή τήν Ἁγία Γραφή στους λαούς αὐτούς, διαμορφώνει τό λεγόμενο Γλαγολιτικό ἀλφάβητο μετασχηματίζοντας τήν ἐλληνική μικρογράμματη γραφή τῶν χρόνων του. Τό ἀλφάβητο αὐτό ἀντικαταστάθηκε τό 10ο αἰώνα στόν ὀρθόδοξο σλαβικό κόσμο ἀπό τό Κυρίλλειο ἀλφάβητο πού ἦταν βασιμμένο στή μεγαλογράμματη ἐλληνική γραφή. Μέ τό γλαγολιτικό ἀλφάβητο πρωτομεταφράστηκαν τά Εὐαγγέλια καί λειτουργικά κείμενα. Τό προσηλυτιστικό ἔργο τῶν δυό ἀδελφῶν κράτησε τρία χρόνια. Ὑστερα, μετά ἀπό πρόσκληση τοῦ Πάπα πῆγαν στή Ρώμη. Ἐκεῖ σέ βυζαντινὸ μοναστήρι πέθανε καί τάφηκε ὁ Κύριλλος. Ἡ νεοφώτιστη Ἐκκλησία τῆς Μοραβίας εὐθύς ἀμέσως ἐξαρτήθηκε ἀπό τή Ρώμη, καί ὁ Μεθόδιος ἀναγνωρίστηκε ἀπό τόν Πάπα ἀρχιεπίσκοπος Παννονίας (μέ ἔδρα τό Σίρμιο) ὅπου καί ἔζησε ὡς τό θάνατό του.

▲ **Ἐκχριστιανισμός τῶν Βουλγάρων.** Τό Ρατισλάβο μιμήθηκε τό 864 ὁ τσάρος (= βασιλιάς) τῶν Βουλγάρων Βόγορης (Βόρης). Ὁ Βόγορης κατάλαβε ὅτι τό εἰδωλοκρατικό κράτος του δέ θά μπορούσε νά ζήσει ἀνάμεσα στίς μεγάλες χριστιανικές μοναρχίες τῶν Φράγκων καί τῶν Βυζαντινῶν καί ἀποφάσισε τόν ἐκχριστιανισμό του. Συγχρόνως ἐπέδωξε καί πέτυχε τήν ἀπόδοση ἀπό τό Βυζάντιο τῆς περιοχῆς μεταξύ Αἴμου καί Μπουργάζ, δηλαδή τῆς Ζαγοράς.

Γιά νά τά ἐπιτύχει αὐτά, ζήτησε ὁ Βόγορης ἀπό τό Μιχαήλ νά τοῦ στείλει ἕναν ἀρχιερέα ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη, γιά νά βαπτιστεῖ. Αὐτός τόν βάπτισε ἐξ ὀνόματος τοῦ αυτοκράτορα καί τοῦ ἔδωσε τό ὄνομα Μιχαήλ.

«Ἡ μετάδοση τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπό τούς Βυζαντινοὺς στους Βουλγάρους καί στους Σλάβους εἶχε πολὺ μεγάλη σημασία γιά τήν Εὐρώπη ὀλόκληρη καί ὄχι μόνο γιά τούς λαούς αὐτούς. Ἀπό τότε μόνο ἐπικινώθηκαν οἱ νότιοι Σλάβοι μέ τόν ἐλληνικό καί τό λατινικό ἀκόμη πνευματικό πολιτισμό, ἀνάπτυξαν τὰ πρῶ-

1. Σημερινή Τσεχοσλοβακία καί Οὐγγαρία.

Ἡ προσέλευση τῶν Βουλγάρων στό Χριστιανισμό. Ἡ παράσταση στηρίζεται στή βουλγαρική παράδοση ὅτι ὁ ἐκχριστιανισμός τῶν Βουλγάρων ἐγένε ἐπὶ Θεοδώρας καὶ Μιχαὴλ Γ' (842 - 867). Ἀριστερά, μπροστά στό οἰκοδόμημα, ὁ αὐτοκράτορας μέ μακριά μαλλιά καὶ ἀραιά γένια καὶ ἡ Θεοδώρα, ἡ μητέρα του. Μέσα στήν κολυμπήθρα εἶναι καθισμένος ἓνας ἄνθρωπος, γυμνός καὶ ἀγέειος, μέ τὰ χέρια σέ δέση. Ἀριστερά μιὰ γυναίκα ἀνακατείνει τό νερό καὶ δεξιά ἓνας ἐπίσκοπος (ὁ Φώτιος;) μέ πολυσταύριο κρατᾶ στό ἀριστερό χέρι ἓνα λειτουργικό βιβλίο καὶ μέ τό δεξιὸ εὐλογεῖ τόν νεοφώτιστο. (Μικρογραφία ἀπό τό χειρόγραφο τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Κωνσταντίνου Μανασσή).

τα στοιχειώδη ἔργα τῆς σλαβικῆς φιλολογίας καὶ ἔτσι σπερέωσαν τόν ἔθνισμό τους. Ἀλλιώτικη θά ἦταν ἡ ὄψη τῶν Νοτιοσλάβων, ἂν ἐπαιρναν τό Χριστιανισμό ἀπό τή λατινική Ἐκκλησία καὶ χρησιμοποιοῦσαν ὡς γλῶσσα ἐκκλησιαστικὴ τὴ λατινική¹»

5 Η ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΠΡΩΙΜΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ (630-843)

1. Γενικά. Ἡ Τέχνη αὐτῆς τῆς περιόδου, τόσο μέ τίς ἀλλαγές πού σημειώνονται στή χρονικὴ πορεία της, ὅσο καὶ στή γεωγραφικὴ κατανομή τους, συνδέεται ἀναπόσπαστα μέ τὰ σοβαρά ἱστορικὰ γεγονότα αὐτῶν τῶν αἰώνων, πού τὴν ἐπηρεάζουν βαθιά. Δυὸ εἶναι τὰ γεγονότα πού ἄσκησαν τὴ μεγαλύτερη ἐπίδραση στήν Τέχνη.

• Ἡ ὀριστικὴ ἀπόσπαση ἀπὸ τοὺς Ἀραβες τῶν βυζαντινῶν ἐπαρχιῶν τῆς Αἰγύπτου, τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Συρίας, καθὼς καὶ τῆς Β. Ἰταλίας ἀπὸ τοὺς Λογγοβάρδους. Οἱ περιοχές αὐτές ὡς τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἦταν ὡς τότε μεγάλα καλλιτεχνικὰ κέντρα, πολὺ σημαντικὰ γιὰ τὴν Τέχνη τῆς προηγούμενης περιόδου.

• Ἡ Εἰκονομαχία (726 - 843), τὸ μεγάλο καὶ δυσσευρήτο αὐτὸ κίνημα, πού ἐπηρεάσε πολὺ τὴν πνευματικὴ ζωὴ τοῦ Βυζαντίου, ἐπηρεάσε ἀκόμη πιὸ βαθιά,

1. Κ. Ἀμαντος.